

TERRA

JATWEZENORUM

JOTVINGIŲ KRAŠTO ISTORIJOS PAVELDO METRAŠTIS

Punsko „Aušros“ leidykla, 2009

TERRA JATWEZENORUM

Istorijos paveldo metraštis 2009 (1)

Programinė taryba

prof. Zigmąs Zinkevičius, dr. Marytė Černelienė, dr. Bronius Makauskas,
Petras Maksimavičius

Vyriausiasis redaktorius

Sigitas Birgelis

Redaktoriaus pavaduotojas

Juozas Sigitas Paransevičius

Stilistė

Palmira Mikėnaitė

Korektorė

Birutė Burdinaitė-Otów

Dailininkė (viršelio autorė)

Taida Balčiūnaitė

Rėmėjas

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas

© Punsko „Aušros“ leidykla

ISSN 2080-7589

Redakcijos adresas: 16-515 Puńsk, ul. A. Mickiewicza 23, tel. 0 48 87 5161410,
tel. /faks. 0 48 87 5161821, el. p. info@punska.pl, w w w . p u n s k a s . p l

Išleido, maketavo ir spausdino Punsko „Aušros“ leidykla, 16-515 Puńsk,
ul. A. Mickiewicza 23.

PRATARMĖ

Nežinantys istorijos visą laiką pasilieka vaikai. Ji primena mums praeities įvykius, be kurių nesuprastume, kas vyksta šiandien, nemokėtume orientuotis praeities ir dabarties įvykių labirintuose. Istorija yra palaimintas žinojimas, kuris mums teikia žmogiškąjį orumą, savigarbą, pasitikėjimą savimi.

Šį metraštį skiriame dingusiems amžių verpetuose seniesiems šio krašto gyventojams – jotvingiams ir tiems, kurie garbingą jų atminimą puoselėja ir iš jo semiasi stiprybės.

Vis dažniau mename tuos, kurie kitados „*atkakliai laikėsi savo apdaro ir papročių, nesusivesdavę net su kaimynais prūsais, niekam iš saviškių neleisdavę elgetauti, segėję auskarus ir mūvėję žiedus su mažyčiais skambučiais, padarytus iš žalvario, juosėję geležinius pasidabruotus diržus, nieko iš kitur neparsiveždavę*“.

Petras Dusburgietis, garbinęs kryžiuočių riterių plėšimus ir žudynes jotvingių žemėje, apie juos rašė: „*Sūduviai (t. y. jotvingiai) patys tauriausieji, pranokę kitus ne tik papročių kilnumu, bet turtais bei galybe. Mat jie turėjo šešis tūkstančius raitelių ir galybę kitokių karių (...). Savo svečiams jie rodo nepaprastą lipšnumą, ir vargu ar kada jų namuose rastumei tokių valgių ir tokių gėrimų, kuriais šia proga nepasidalytų su savo svečiu. Jiems rodo, jog svečių būsių neužtektinai pamylėję, jei jis negersiąs iki apsvaigimo*“.

Jotvingių narsą pažino ir šlovino jų atkakliausi priešai: „*Užkariavus iš Viešpaties Jėzaus Kristaus malonės visas Prūsijos žemės gentis, beliko vienai viena, bet visų galingiausioji, būtent sūduviai, kuriuos broliai narsiai puolė, ne tiek pasikliaudami žmogaus drąsa ir gausia kariuomene, kiek dieviška pagalba, nes žinojo, kad Viešpats yra mokęs, jog aukojant auką, privalu aukoti ne tik galvą ar kurią kitą kūno dalį, bet ir uodegą*“ (Petras Dusburgietis)

Akivaizdu, kad jotvingiai pavojaus neįvertino. Paskendę tarpusavio vaiduose nesugebėjo susivienyti ir bendromis jėgomis, lietuviams padedant, duoti stiprų atkirtį priešui.

„(...) *Brolis Mangoldas, magistras, norėdamas, kad kovos su sūduviais, narsiai jo pirtakų pradėtos, jo vadovavimo metais ne tik nesilpnėtų, bet kasdien stiprėtų, subūrė visą savo kariuomenę ir grabnyčių dieną įsiveržė į Sūduvos valsčių (...)*“ (Prūsų žemės kronika)

Sunku spręsti, kiek liko jotvingių po 1283 m. pralaimėjimo. Vokiečių kronikininkas Petras Dusburgietis 1326 m. rašė, kad „*Sūduvos žemė tebėra apleista iki šiai dienai*“, bet išlikę jotvingiški hidronimai ir toponimai tvirtina ką kita.

Visam laikui nutilo jotvingių šneka, giesmės ir raudos, buvo sunaikintos jų gyvenvietės ir sudegintos pilys. Liko piliakalniai, pilkapiai, kurie pasakoja apie narsiausios iš narsiausių baltų genčių gyvenimą ir lemtį.

Metraštyje daug dėmesio skyrėme vėlesnei jotvingių krašto istorijai. Ji nebuvo mums palanki. Neilgai džiaugėmės Mindaugo ir Vytauto valstybės galybe. Liublino unija, panaikindama Lietuvos suverenitetą, pavertė ją „Naująja Lenkija“. Tie, kas save norėjo laikyti kilmingais, garbingais, raštingais, privalėjo rašyti ir kalbėti lenkiškai, nes svetimieji „įtikino“, kad kalbėti nepaprastai gražia ir sena indoeuropiečių kalba yra muzikiška ir menka. Adomas Mickevičius 1832 m. rašė: „Litwo, ojczyzna moja“. Kad lietuvių kalba tinkama tik buitiniams reikalams, tam tikru laikotarpiu buvo manęs „Anykščių šilelio“ kūrėjas, Seinų vyskupas Antanas Baranauskas bei „Tautiškos giesmės“ autorius Vincas Kudirka. Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo dalis Lietuvos tapo *Severo Zapadnij kraj*, caras uždraudė raštą lotyniškais rašmenimis, aršiai persekiojo lietuvių švietimą. Bet įvyko neįmanoma. Tauta, atsidūrusi ant nebūties slenksčio, pasipriešino. Išaušo Basanavičiaus, Kudirkos, knygnešių ir daraktorių epocha, kurią vainikavo tautos atgimimo sąjūdis ir 1918 m. atgauta nepriklausomybė. Deja, nemažai Lietuvos etninių žemių liko už valstybės ribų.

Per 22 tarpukario metus padėti tvirti valstybingumo pamatai, kuriuos sugriovė Antrasis pasaulinis karas bei sovietų okupacija, tremtis, teroras, tautos genocidas. Lietuvos istorijos ir tautos sąmonės žadintojų laukė amžinojo įšalo žemė. Domėtis sovietų primesta istorija buvo tolygu tautos išdavystei... Istorijos ignoravimo apraiškos ir dabar aki-vaizdžiai pastebimos.

Redakcija

JOTVINGIŲ LAIKO LABIRINTUOSE

Juodosios Ančios ištakos SIGITO BIRGELIO NUOTR.

JONAS PUZINAS

JOTVINGIAI IR JŲ GENTYS

Sūduviai — ryčiausia ir skaičiumi gausiausia baltų kiltis, daugumo kalbininkų ir istorikų priskiriama prūsų giminei. Jie buvo beveik visai išnaikinti XIII a. gale Volinijos-Haličo kunigaikščių, mozūrų ir Vokiečių ordino. Istorija maža tėra palikusi apie juos žinių, todėl daugybė klausimų tebelaukia objektyvaus mokslininkų žodžio. Kadangi sūduviai istoriniuose rusų, lenkų, Vokiečių ordino ir kituose šaltiniuose vadinami įvairiais vardais, vėlyvesnėje historiografijoje atsirado apie juos įvairiai nuspalvintų sampratų, prielaidų bei spėliojimų, labai dažnai supainiotų ir klaidinančių. Tik XIX a. pasirodė darbu, kur moksliskai imta nagrinėti įvairias sūduvių praeities problemas. Kokiais gi tat vardais sutinkami sūduviai rašto šaltiniuose?

SŪDUVA — SŪDUVIAI

Pirmą kartą sūduvius pamini I-II a. po Kr. graikų geograf, astronomas ir matematikas Klaudijus Ptolemėjas (Claudius Ptolemaios). Jis savo didžiuliam veikalui „Geografija“ rašo: „*O Sarmatiją užima labai daugelis tautų . . . Mažesnės tautos gyvena Sarmatijoje palei Vyslos upę (Ouisoúlos potamos); po venetų (ounédoi) gotai (Gythones), toliau suomiai (Finnoi); toliau sulonai (Sulones) ..., po venetų vėl galindai ir sūduviai (Galindai kai Soudinoi) ir stavanai (Stouanoi) iki alaunų*“. Čia Sarmatija Ptolemėjas vadina dideles Europos sritis į rytus nuo Vyslos. Venetai yra buvę kuri nors slavų kiltis, bet ji žemėlapyje klaidingai lokalizuojama išilgai Baltijos pajūrį nuo Vyslos žiočių į rytus palei jo vadinamą Venetų įlanką. Į pietus nuo gotų

Klaudijus Ptolemėjas

K. Ptolemėjo pasaulio žemėlapis

klaidingai lokalizuojami ir suomia. Galindai su sūduviais žemėlapyje parodomi gana tiksliai. Kiti šiaurinėje dalyje suminėti tautovardžiai ir vietovardžiai sunkiai beišaiškinami. Iš upių tik Vysla nekelia jokių abejonių, bet kitos toliau į rytus nuo Vyslos paminėtos upės, įtekančios į Baltiją (Crhónos, Roudon, Touroundes, Chersunos), sunkiau tepatikrinamos. Ar Ptolemėjo čia turėta galvoje Prieglius, Nemunas (ar Rusnė), Venta ir Dauguva – palieka mįslė. Po to sūduvių vardas išnyksta istoriniuose šaltiniuose ir tik XIII a. pradžioje vėl jis

iškyla, pvz., Danijos karalių Valdemaro II ir Kristupo I įsakymu mokesčių reikalui sudarytuose kaimų ir žemės valdytojų sąrašuose, vad. Liber Census Daniae, 1231 m. data minima Sūduva (Zudua): „Galindo, Syllonis in Zudua, Littonia”¹. Ypačiai Vokiečių ordino kronikininkas Petras Dusburgietis savo Prūsų žemės kronikoje², rašytoje Karaliaučiuje 1326 m., platėliau sustoja ties Sūduvos nukariavimu 1277–1283 m. Tą paskutinį Ordino nukariautą kraštą, kuris išsiskyręs iš kitų Prūsų sričių didžiule karine jėga, Petras Dusburgietis vadina Sudowia, Sudowen, Sudawin, o jos gyventojus – Sudomite³. Jis, kalbėdamas apie prūsų, sūduvių ir lietuvių kariuomenės įsiveržimą į Sembą, sūduvius iškelia kaip lygius žygio dalyvius⁴. Vytautas Didysis 1420 m. kovo 11 d. laiške imperatoriui Zigmantui sūduvius vadina trumpiniu *šūdu* vardu ir nurodo juos gyvenus tarp Lietuvos ir Prūsų: „terra Sudorum seu Gettarum, que mediat inter terram Lythwaniam et Prussiam”⁵. 1421 m. imperatoriaus Zigmanto laiške didžiajam Ordino magistrui Sūduva sutapatinama su Jotva: „terra Sudorum et Iacuitarum, quod idem est.” 1283 m. Vokiečių ordinas galutinai užėmė vakarinę Sūduvos dalį. Daugumas jų vadų žuvo kovose, dalinis sūduvių kunigaikštis Skurdas su savo žmonėmis pabėgo į Lietuvą, o kunigaikštis Gedėtas, sritis kunigaikštis Skomantas, Kantigirdas pasidavė Ordinui. Sūduvių likučiai buvo perkelti į Sembą ir apgyvendinti į vakarus nuo Karaliaučiaus vadinamajame Sūduvių Kampe (vok. Sudauer Winkel), kur jie tebegyveno iki XVI a.⁶

Ptolemėjo žemėlapių fragmentas su sūduvių genčių vardais (“Sūduvos kraštas”)

¹ Scriptores rerum Prussicarum I, psl. 737.

² Chronicon terrae Prussiae.

³ Scriptores rerum Prussicarum I, psl. 51, 137-146 ir kt.

⁴ Scriptores rerum Prussicarum I, psl. 112.

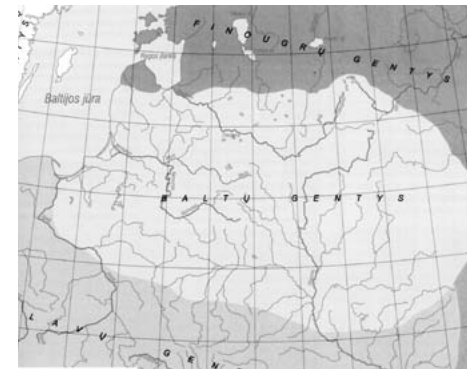
⁵ Codex epistolaris Vitoldi, ed A. Prochaska. Kraków 1882, psl. 468.

⁶ G. Gerullis, Baltische Voelker. Ebert Reallexikon der Vorgeschichte, I, 1924, psl. 338; A. Salys, Sūduvių Kampas. Liet. Enciklopedija, XXIX, 1963, psl. 125–126.

JOTVA — JOTVINGIAI

Rusų ir lenkų šaltiniuose sūduviai paprastai vadinami jotvingiais, o jų kraštas — Jotva. Jotvingių vardas seniausiame senosios Rusijos metraštyje „*Povesf vremennyh let*“, surašytame XII a. pradžioje Kijeve vienuolio Nestoro, Laurentijaus metraštyje „*Lavrentjevskij spisk*“, sukompiliuotame 1377 m. Suzdalyje vienuolio Laurentijaus ir Ipatijaus metraštyje „*Ipatjevskij spisk*“, sudarytame XIV-XV a. sąvartoje Ipatijaus vienuolyne prie Kostromos Volinijoje, rašomas labai įvairiai, pvz.: *Jatviagi, Jatviagy, Jatviezie, Jatveze, Jatviazie, Jatviazi, Jatviaz', Iatviazie, Iatviazi, Iatviažin* (jotvingis), *zemlia Iatvias-kaja, na zemliu Iatviaz'skouju, na Iatviaziech*. Rusų šaltiniai visai nepažįsta sūduvių vardo, bet savo kaimynus visada vadina jotvingiais. Lenkų šaltiniuose taip pat susiduriama su jotvingių vardu⁷. Ten rašoma lenkiškomis ir sulotynintomis, dažnai labai iškreiptomis, lytimis: *Jaczwyagi, Yaczivagy, Jaczvoiaagy, Jaczvoyangovoe, Yaczwaigowe, Jadvoiaogoloie, Yaczwyagowye, Jaczvangos, Jaczmanszytas, Jazvuditas, Jazvindite, Iacuzitas, Iacuzizitas, lazvoizite, Jaczwingi* (labiausiai Dlugošo vartota lytis) ir pan. 1260 m. Mozūrų kunigaikščio Zemovito sutartyje su Vokiečių ordinu jotvingių žemė vadinama „*terrae Getuinzitarum*“, o 1264 m. Jotvos pasidalijimo sutartyje tarp Zemovito, Vokiečių ordino ir Haličo kunigaikščio Danieliaus — „*terra Jatioezenorum*“. Pšemislidų (ypač Otokaro II) raštinė dažniausiai vartoja jotvingių vardą: *terra Jativesonie, Jentuesones, Jentuosi, Gzetuesia, Gotwesia, Getuesia, Gettoezia, Getwesia, Jachivesia* ir t. t.⁸ Jotvingiai, arba sūduviai, būdami rusų ir lenkų kaimynai, jau gana anksti su jais susidūrė. Tie santykiai daugiausia yra buvę karinio pobūdžio.

Pačios ankstyviausios žinios apie jotvingius siekia X a. pabaigą. Nestoro metraštyje 983 m. data minimas Kijevo kunigaikščio Vladimiro žygis į Jotvą. Ten rašoma, kad Vladimiras žygiavęs į Jotvą ir

Baltų gentys I tūkst. viduryje (“Pažintis su Lietuva”)

Mezolitų laikų Sūduvos Turlojiškių žmogus (“Sūduvos kraštas”)

⁷ Mozūrų ir Kujavijos kunigaikščio Konrado dokumentuose, Didžiosios Lenkijos kronikoje „*Kronika Wielkopolska*“, Krokuvos kapitulos, Sėdzivojaus, Mažosios Lenkijos, Trzaskio metraščiuose, J. Dlugošo Lenkijos istorijoje ir kitur.

⁸ A. Kamiński, Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne. Łódź 1953, psl. 13-18; A. Salys, Jotvingiai. Lietuvių Enciklopedija IX, 1956, psl. 501-502; Z. Ivinskis, Sūduviai, t. p. XXLX, 1963, psl. 115.

Jaroslavas
Išmintingasis

nukariavęs jų žemę: „*Ide Volodimir na Jatviagy i vzia zemliu ich*“⁹. Nuo to laiko iki pat XIII a. vidurio vyko atkaklios jotvingių kovos su rusais: 1038 m. jie kovojo su Kijevo didžiuoju kunigaikščiu Jaroslavu Išmintinguoju dešinėje Narevo pusėje, 1102 m. jie kariauja su kunigaikščiu Borisu ir 1112 m. su Volinijos kunigaikščiu Jaroslavu. XII a. pabaigoje su jotvingiais kovėsi Volinijos ir Haličo kunigaikštis Romanas, kuris daug jotvingių išsivedė karo belaisviais. Neliko Romanui skolingi ir jotvingiai, puldinėdami jo žemes. Kijevo valstybei susiskaldžius ir gerokai nusilpus, nuo XII a. galo jotvingiai tiek ėmė puldinėti rusų žemes, jog jie tapo tikra kaimyninių rusų sričių rykšte. Tik apie XIII a. vidurį Romano sūnui Danieliui sukonso-

lidavus Haličo-Volinijos valstybę, imtasi energingai gintis nuo jotvingių. Ipatijaus metraštis užrašė, kad 1256 m. Danielius prie sutvirtinto Priviščios kaimo sumušęs jungtines jotvingių pajėgas, čia aptikęs nemaža maisto: tik iš dviejų sodybų prisisotinusi Danieliaus kariuomenė ir jos arkliai, o maisto likučiai buvę sudeginti¹⁰. A. Salys čia minimą Priviščios kaimą tapatina su dab. lenkų *Prawdziška* (lietuviškai būtų *Prieviškiai*), Luko aps., apie 15 km į vakarus nuo Augustavo¹¹. Tie jotvingių santykiai su rusais, kaip minėta, yra buvę beveik išimtinai karinio pobūdžio. Kartais jotvingiai prisidėdavo ir prie rusų, jiems kovojant su lenkais. Tik vienu atveju turime žinių, kad būta ir prekybinių santykių su rusais. 1279 m., kai Jotvoje, Lietuvoje ir Lenkijoje siautė badas, jotvingiai kreipėsi į rusus, prašydami atsiųsti javų, už kuriuos žadėjo mokėti jiems vašku, voverių, bebrų ar juodųjų kiaunių kailiais bei sidabru¹². Taip pat anksti jotvingiai susidūrė ir su lenkais, ypač mozūrais. Jau XI a. mozūrai buvo pradėję savo ekspansiją į jotvingių žemes, kartais pasiekdami net Gardino ir Valkavisko sritis. Ir jotvingiai neduodavo ramybės savo kaimynams mozūrams. Jie dažnai puldinėdavo Mozūrų sritis už Bugo. Apie tas kovas net ir paskutiniuoju laiku mozūrų liaudyje yra išlikusių padavimų, o piliakalniai dažnai vadinami „okopy jazdzińskie“¹³.

⁹ Polnoje sobranije russkich letopisej, II, 1908, psl. 69.

¹⁰ Polnoje sobranije russkich letopisej, II, psl. 832 t.t.

¹¹ A. Salys, Sūduviai. Lietuvių Enciklopedija, t. XXIX, 1963, psl. 121.

¹² Polnoje sobranije russkich letopisej, II, psl. 835.

¹³ J. Mikulski, Grodziska w powiecie siedleckim. Przegląd Archeologiczny, VI: 1, 1937, psl. 99-10.

XII a. šalmo
rekonstrukcija
("Pažintis
su Lietuva")

PALENKĖ

Patys seniausi lenkų šaltiniai savo šiaurės rytinius kaimynus vadino skirtingu vardu: *Pollexiani*, o kraštą — *Polexa* (Palenkė). XII a. lenkų kronikininkas Vincentas Kadlubekas tą „baisingą ir žiaurią gentį“¹⁴ vadina *Pollexiani*, *Getharum seu Prussorum genus*¹⁵. Taip pat Kujavijos XIII a. dokumentuose bei popiežiaus bulėse, susijusiose su Kujavijos reikalais, jotvingių kraštas vadinamas *Polexia*. Pvz., 1253 m. popiežius Inocentas IV savo bule paveda „*terra, qua Polexia vulgariter appellatur*“ Kujavijos kunigaikščio globai. Ir 1255 m. Kujavijos kunigaikščio Kazimiero sutartyje su Vokiečių ordinu kalbama apie „*terra Polexia*“¹⁶. (Vėliau jis paplito ir pateko istoriografijon¹⁷.) Lenkų šaltiniuose vyrauja iš rusų paimtas jotvingių vardas.

Nemaža smulkmenų sužinome apie jotvingius iš Vincento Kadlubeko. Štai keletas būdingesnių žinių apie jotvingių – lenkų santykius. 1191 ir 1192 m. Kazimieras Teisingasis, atlikęs žygį į jotvingių kraštą, išdeginęs jų šventyklas, pilaites, kaimus, trobesius, klėtis su javais, pastebi, kad jie neturi miestų. Jotvingiai nepaisydavę susitarimų, todėl lenkai vėl turėdavę su jais kovoti. Kadlubekas rašo, kad kitais metais (1192) jotvingiai vėl buvę užpulti ir priversti prašyti taikos, duoti įkaitų ir pasižadėti mokėti duoklę. Tačiau Kazimierui pasitraukus, jotvingiai nesilaikę susitarimo, samprotaudami, jog esą geriau netekti sūnų gyvybės, negu tėvų laisvės; esą, mūsų sūnų tauri mirtis atgimiant dar tauresniuose, nes, kaip toliau tęsia Kadlubekas, visuotiniu klaidingu prūsų papročiu, mirusiųjų vėlės vėl apsigyvenančios naujai gimstančiuose, o kitos sužvėrėjančios, prisiimdamos žvėrių kūnus¹⁸.

Iki pat XIII a. vidurio, kaip minėta, jotvingiai nedavė ramybės savo kaimynams. Todėl lenkai kovai su jais kvietėsi talkon vokiečius. 1237 Mozūrų kunigaikštis Konradas iš Dobrinės perkėlė į Drohičiną vadinamą „Dobrinės brolių“ ordiną jotvingių krikštytų. Pagaliau lenkai, rusai ir Vokiečių ordinas ėmė sutartinai kovoti prieš jotvingius-

¹⁴ Gens atrocissima, omnium ferarum immanitate truculentior.

¹⁵ Monumenta Poloniae Historica, II, psl. 42.

¹⁶ Preussisches Urkundenbuch, I, 1882, nr. 267, 303 ir 33.

¹⁷ Długośas, Miechowita, Kromeris ir kt.

¹⁸ Monumenta Poloniae Historica, II, psl. 41-42.

Vincentas Kadlubekas

Kazimieras Teisingasis

XIII a. lietuvių karys
("Pažintis su
Lietuva")

sūduvius. 1253 Kujavijos kunigaikštis jau buvo gavęs iš popiežiaus Inocento IV teisę globoti kaimynines jotvingių sritis, o 1254 m. Volinijos kunigaikštis Danielius, Mozūrų kunigaikštis Zemovitas ir Vokiečių ordino vicemagistras Burchardas von Hornhausenas susitarė pasidalyti Jotvą (t e r r e J a t w e z e n o r u m): du trečdaliai Jotvos buvo paskirta Vokiečių ordinui, vienas trečdalis lenkams ir rusams¹⁹. Po dešimties metų (1264) jotvingiai iš lenkų pusės patyrė labai skaudų smūgį. Kaip rašo lenkų metraščiai, tais metais karalius Boleslovas Drovusis beveik visiškai išnaikinęs jotvingius. Kovoje su lenkais žuvęs ir jotvingių vadas kunigaikštis Komotas²⁰. Netrukus Jotva-Sūduva imta kolonizuoti ir XIII a. gale ta didžiulė ir karinga vakarinių baltų kiltis buvo palaužta.

DAINAVA

Lietuvių šaltiniuose sūduviams ar jų daliai pavadinti vartotas Dainavos (Deynowe, Dainowe, Denowe) vardas. Pirmą kartą Dainavos žemė „terra Deynowe medietatem“ paminėta 1253 m., kada Mindaugas pusę to krašto buvo padovanojęs Livonijos ordinui. Antrą kartą Dainava (Denowe) minima 1259 m. Mindaugo dokumente, kuris vieną istorikų laikomas Ordino padirbtu, kitų — autentišku²¹. Ten rašoma apie atidavimą Ordinui visos Dainavos, išskyrus kai kuriuos valsčius²². Dainavos vardas žinomas ir „Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos ir Žemaičių Metraščiui“. Ten rašoma: „Romanas pagimdė penkis sūnus: vyriausiąjį Norimantą, antrąjį Daumantą, tretįjį Golšą, ketvirtąjį Giedrių ir penktąjį Traidenį. Mirus Romanui, ėmė valdyti jo vyresnysis sūnus Norimantas, jis įsteigė Kernavės miestą ir savo sostinę iš Naugarduko perkėlė į Kernavę... Traidenis gyveno pas savo brolių didįjį kunigaikštį Norimantą. Ir sužinojo didysis kunigaikštis Norimantas, kad Dainavos Jotvos girioje gyvena žmonės (mužiki), kurie neturi ant savęs pono. Ir nuvyko pas juos. Ir jie nesipriešindami pasidavė ir nusilenkė. Ir jis paliko jų valdovu, ir atidavė juos valdyti savo broliui Traideniui. Ir didysis kunigaikštis Traidenis surado prie Bebro upės gražų ir gerą kalną, ten pastato miestą ir pavadina jį

Mindaugo antspaudas
("Pažintis
su Lietuva")

¹⁹ Preussisches Urkundenbuch, I, nr. 29.

²⁰ Monumenta Poloniae Historica, II, psl. 839, 87.

²¹ K. Maleczyński, W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253 – 1261. Ate-neum Wileńskie, XI, 1936.

²² F. G. von Bunge, Liv-, Esth- und Curlaendisches Urkundenbuch, I, Reval 1853, nr. 342; A. Salys, Dainava. Lietuvių Enciklopedija, IV, 1954, psl. 234-235.

Raigardu (Rajgród) ir pasiskelbia didžiuoju Jotvos ir Dainavos kunigaikščiu. Ir jam valdant tą sritį buvo didelių kovų su lenkais (Liachi), rusais ir mozūrais, ir visada laimėdavo“²³. Manoma, kad lietuviai vietoj Jotvos vartoję Dainavos vardą. Remiamasi tuo faktu, kad vienas Zietelos apylinkių (Slanymo aps.) kaimas, minimas ir XVI a., gudų vadinamas Jatviež, o vietos lietuvių — Dainava²⁴.

VARDŲ NARPLIOJIMAS

Iš šios apžvalgos matome, kad istorinės žinios apie sūduvius yra labai nuotrupinio pobūdžio, daugiausia jos ribojasi karo žygių paminėjimu, vardai labai supainioti, neturime tikslesnių duomenų nei apie jų kalbą, gyvenamąsias ribas, nei apie jų kultūrą, socialinę bei politinę santvarką ir apie kitus mums rūpimus klausimus. XIII a. gale išnykus sūduviams, istoriografijoje atsirado visokiausių, net labai prieštaraujančių aiškinimų. Tik XIX a. atsirado specialių darbų, nagrinėjančių įvairias sūduvių praeities problemas. Iš tokių darbų ypač išskirtinos dvi disertacijos – E. Henningo ir A. Sjoegreno²⁵. Vėliau istorikai ir kalbininkai, tyrinėję Lietuvos, Prūsų, Mozūrų ir Vakarų Rusijos praeitį, savo darbuose taip pat daugiau ar mažiau paliesdavo atskirus sūduvių senovės klausimus. Ilgainiui atsirado daug rimtų mokslinių studijų apie sūduvius, pvz., J. Sembrzyckio apie šiaurines ir vakarines jotvingių ribas²⁶, St. Zajączkowskio²⁷ ir išsami A. Kamińskiego studija²⁸. Daugumas mokslininkų sutinka, kad įvairiais vardais vadinti sūduviai, jotvingiai, dainaviečiai yra ta pati giminė – sūduviai. Galimas dalykas, kad pačioje pradžioje skirtingais vardais galėjo būti vadina-mi tos pačios kilties atskirų sričių gyventojai, pvz., šiaurėje ir vakaruose labiau buvo prigijęs sūduvių vardas, o pietuose — jotvingių ar dainaviečių.

²³ Polnoje sobranije russkich letopisej, t. XVIII. S. Peterburg 1907, psl. 237-238, 253-254, 302, 368, 433.

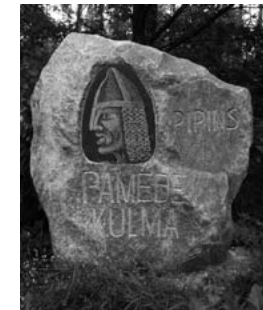
²⁴ K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, I, 1924, psl. LXXV.

²⁵ E. Henning, De rebus Jazygum sive Jazuingorum. Regiomonti 1812 ir A. Sjoegren, Ueber die Wohnsitze und Verhaeltnisse der Jatwaeger. Petersburg 1859.

²⁶ J. Sembrzycki, Die Nord und Westgebiete der Jadwinger und deren Grenzen. Altpreussische Monatschrift, XXVIII, 1891, psl. 76-89.

²⁷ St. Zajączkowski, Kaip jotvingiai buvo vadinami viduriniaisiais amžiais. Lietuvos Praeitis, 1940, psl. 57-76; Jotvingių problema istoriografijoje, t. p., I: 2, 1941, psl. 387-469.

²⁸ A. Kamiński, Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne. Łódź 1953.

Prūsų kunigaikščio
Pipins atvaizdas
Jotvingių ir prūsų
gyvenvietėje
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Prūsų kunigaikščio
Auktumis atvaizdas
Jotvingių ir prūsų
gyvenvietėje
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Baltų gentys
XII a.
("Pažintis
su Lietuva")

Kalbininkai, remdamiesi išlikusiais vietovardžiais bei asmenvardžiais, yra nustatę, kad sūduviai buvo prūsams labiausiai gimininga kiltis, kad jų kalba buvusi prūsų kalbai labai artima tarmė²⁹.

RIBOS

Gerokai mokslininkų pasistūmėta ir nustatant sūduvių gyventą teritoriją XIII a. Šaltiniai sūduvių riboms susekti nėra gausūs. Ši tą sužinome iš karo žygių aprašymų, kronikose ir dokumentuose aptinkamų vietovardžių bei valsčių (territorium, terrae, terrulae) pavadinimų, kurių daugumą įmanoma bent apytikriai lokalizuoti. Istoriografijoje jau nuo XV a. (Dlugošas) bandyta nusakyti sūduvių gyvenamąsias sritis, bet dėl skirtingo šaltinių interpretavimo daugiau pripainiota, negu išaiškinta. Pirmasis mokslininkas bandęs pagrįsti sūduvių ribas yra buvęs prūsų žemės istorikas Max Toeppenas. Jis, nustatydamas vakarinę Sūduvos sieną, iš dalies rėmėsi 1422 m. Melno taikos sutartyje pravesta siena tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino, nes dviejose vietose ji sutapo su Sūduvos siena. Tą vakarinę sieną jis vedė Luko upe ir Luko ežerais, toliau mažu lanku tiesiai į šiaurę iki Galdapės. Šiaurine ir rytine siena Toeppenas laikė Nemuną, o pietuose ją atrėmė į Narevą³⁰. Vėliau specialiai Sūduvos sienų klausimą nagrinėjo Mažosios Lietuvos tyrinėtojas J. Sembrzyckis. Jis jau daug nuodugniau išvedė vakarines Sūduvos ribas. J. Sembrzyckis taip pat rėmėsi 1422 m. Melno taikos sutartimi nustatyta siena tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino, bet patikslino jas daugiau natūraliomis ribomis (pelkėmis, miškais), skyrusiomis atskiras kiltis. Galindų – sūduvių sieną jis vedė Luko (Lyck) upe aukštyn, toliau per ežerų grandinę į pietų vakarus nuo Luko miesto, nuo čia lanku šiaurės link pro miškus iki Hasnų³¹ ežero, pro kaimyninius Hasnų miškus iki Raudondvario miškų³², nuo čia iki Romintos šilo, nusitęsiančio į šiaurės rytus iki pat Galdapės miesto,

²⁹ G. Gerullis, Zur Sprache der Sudauer-Jotwinger. Festschrift Bezzensberger, 1921, psl. 44; K. Būga, Kalba ir senovė, I, 1922, 78 t.t.; G. Gerullis, Baltische Voelker. Ebert Reallexikon der Vorgeschichte. I, 1924, psl. 338; A. Salys, Sūduviai. Lietuvių Enciklopedija, XXIX, 1963, psl. 119-125.

³⁰ M. Toeppen, Historisch-comparative Geographie von Preussen. Gotha 1858, psl. 22-37.

³¹ vok. Haschner See, lenk. Łažno.

³² vok. Rothebuder Forst.

toliau Nadruvos-Sūduvos siena pro Vištyčio ežerą šiaurės rytų kryptimi iki Salyno salos Nemune³³. J. Sembrzyckio išvesta Galindos – Sūduvos siena susilaukė daugelio tyrinėtojų pritarimo, tik istorikas C. Engelis, remdamasis archeologiniais duomenimis, tą sieną nukėlė gerokai į vakarus: nuo Grajewo tiesiai iki šiaurinio Sniardvų ežero kranto, toliau lanku iki vakarinių Mauro ežero pakraščių ir nuo Unguros miesto iki Galdapės³⁴.

Kalbininkai taip pat panašiai smagstė Sūduvos sienų gaires. Pvz., Jurgis Gerulis sūduvių sienas šiaip nusakė: šiaurėje ir rytuose riba siekusi Nemuną, pietuose – Belovežo girią, pietų vakaruose Bugą ir už jo, vakaruose – nuo aiškiai nežinomos vietos Mozūruose riba ėjusi išilgai iki tos vietos, kur Luko upė susikryžiuoja su Rytrpūsų siena, nuo čia tęsėsi per Mozūrus iki Vištyčio ežero, toliau Lietuvos – Rytrpūsų siena iki Nemuno³⁵. Kazimieras Būga tik labai bendrais bruožais apibūdino Sūduvos sienas: Rytrpūsuoje jie gyvenę pietų rytinėje dalyje, maždaug tarp Léciaus (Loetzen³⁶), Alėckos (Treuburg³⁷) ir Luko³⁸; vakaruose siena ėjusi su Galinda Luko upe; rytuose sūduviai siekė Nemuną ir toliau buvo užėmę Gardino ir Suvalkų sritį³⁹.

Pastaruoju laiku iš lenkų istorikų Sūduvos ribas yra nagrinėję H. Łowmiańskis ir ypačiai A. Kamińskis. Pirmasis daugiausia rėmėsi M. Toeppeno nustatytomis sienomis, tik vietomis yra padaręs kai kurių pataisų, pvz., jis pietinę Sūduvos sieną nuo Narevo nukėlė į žemutinį ir vidurinį Luką bei Bebrą, o ribą nuo Galindos pusės truputį pastūmėjo į rytus⁴⁰. Naujausią žodį sūduvių, kartu ir Sūduvos ribų klausimu tarė

Jotvingių kapinynai ir gyvenvietės į šiaurę nuo Suvalkų

³³ J. Sembrzycki, Die Nord und Westgebiete der Jadwinger und deren Grenzen. Altpreussische Monatschrift, XX VIII, 1891, psl. 76-89; Ziemie północne i zachodnie kraju zudwińskiego i ich granice. Wista, V, 1891, psl. 851-864.

³⁴ C. Engel und W. La Baume, Kulturen und Voelker der Fruehzeit im Preussenlande. Koenigsberg 1937, psl. 142, 178, 180, 185, 197.

³⁵ G. Gerullis, Baltische Voelker. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, I, 1924, psl. 337.

³⁶ Dabar Giżycko.

³⁷ Dabar Olecko.

³⁸ Dabar Elk.

³⁹ K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, I, 1924, psl. LXXXVII.

⁴⁰ H. Łowmiański, Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, t. I, Wilno 1931, psl. 52, 68-69 ir t. II, 1932, psl. 23.

Petro Dusburgiečio
„Prūsijos žemės
kronika“

Kamiński⁴¹. Jis paneigia Dluogošo, Kromerio ir vėliau kitų tvirtinimą, kad Drohičinas buvęs jotvingių sostinė. Jo nuomone, Palenkė nelaikytina pirminėmis jotvingių sodybomis, bet jų ieškotina į šiaurę nuo čia, srityse į vakarus nuo Didžiųjų Mozūrų ežerų Nemuno vidurupio kryptimi, ypač Suvalkų ir gretimines srityse. Antrosios XIII a. pusės Sūduvos sienas A. Kamińskis išveda šiaip: šiaurėje — Nemunas, pradedant maždaug prieš II pasaulinį karą buvusią Lietuvos ir Vokietijos siena iki pat Kauno; kairiame Nemuno krante vietomis yra buvę žemaičių ir lietuvių sodybų, o nuo Kauno iki Vangų, Nemuno kilpoje, yra buvęs lietuviškas Šlienavos valsčius. Rytuose Sūduvos ribą sudarė Nemunas (Kaunas, Alytus, Merkinė, Gardinas), nuo Gardino ta riba ėjo tiesia linija į pietus iki Svisločiaus aukštupio. Pietuose riba vedama Narevu beveik iki jo santakos su Bebru, toliau Luku iki Grajevo (ar sritis tarp Bebro, Narevo ir Svisločiaus buvo gyvenama sūduvių, A. Kamińskis palieka spręsti istorikams). Nuo čia vakarinė siena neiški, bet ji vedama nedideliu lanku iki Galdapės miesto, pro Vištyčio ežerą Širvinta ir Šešupe tiesiai į šiaurę iki pat Nemuno⁴². Tai labiausiai atsargiai išvestos sūduvių gyvenamosios ribos, paremtos daugiausia XIII a. istorinių šaltinių duomenimis. Tai ribos to meto, kada sūduviai ėmė dingti iš istorijos šviesos. Labai galimas dalykas, kad ankstyvesniais, jau priešistoriniais laikais sūduvių gyventa plačiau, bet tą tegalės išaiškinti sistemingi gretiminių sričių archeologiniai tyrinėjimai.

TERITORINĖ SANDARA

Į kokias teritorines padalas buvo susiskirsčiusi Sūduva, nedaug teturime žinių. Istoriniuose šaltiniuose yra išlikę daug teritorinių pavadinimų, kurie lotyniškuose raštuose vadinami *terrula*, *terra*, *territorium*. Istorikai yra linkę tuos vienetus vadinti valsčiais, kurie, be abejo, buvo įvairaus dydžio. Tokius valsčius sudarė ištisa eilė kaimų, miškų, pievų, ganyklų, ežerų, taip pat atskirų sodybų, kuriose gyveno žvejai, kailinių ir kitokių žvėrių medžiotojai, bitininkai ir kt. Łowmiańskis, remdamasis Petro Dusburgiečio ir kitomis žiniomis, išvedžiojo, kad vidutiniškai viename valsčiuje gyvenę per 1000 žmonių⁴³.

⁴¹ A. Kamiński, Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne. Łódź 1953.

⁴² A. Kamiński, Materiały do bibliografii archeologicznej Jaćwieży do XIII w. Materiały Starożytnie, I, Warszawa 1956, psl. 194-195.

⁴³ H. Łowmiański, Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, II, Wilno 1932, psl. 130 t.t.

Galimas daiktas, kiekviename valsčiuje buvo mažiausiai po vieną pilį ar svarbesnį sustiprintą kaimą — administracinį ir gynybinį valsčiaus centrą. Tokie savarankiški politiniai vienetai pavojų metu jungdavosi draugėn. Šaltiniuose yra išlikę vardai 13-14 valsčių, 3 pilių ir 9-10 kaimų. Daug kas juos yra bandęs lokalizuoti, bet, atrodo, kruopščiausiai tą darbą yra atlikęs A. Kamińskis jau minėtame darbe⁴⁴. Pats piečiausias tuo tarpu žinomas valsčius, Zlina, minimas Volinijos metraštyje 1251, 1256 ir 1273 m., lokalizuojamas tarp Jotvingių Pelkių, Bebro ir Luko upių. Į šiaurę yra buvusi Raigardo pilis⁴⁵, o už jos prasidėjo Kresmena (Cresmen, Crasima), netoli Skomanto ežero. Manoma, kad ir anksčiau minėtas sustiprintas Prieviškių (Privišča) kaimas buvęs Kresmenos valsčiuje. Toliau už šiaurinio Skomanto ežero kranto yra buvęs valsčius Derna (Dernen), o dar šiauriau — Meruniska⁴⁶. Netoli Vištyčio yra buvęs Weyze ar Weyse valsčius; jo vardas siejamas su Vižainio pavadinimu. Vakaruose, Galindos pasienyje, minimi du valsčiai: Kyminava (Kymenow, Kymenovia) ir Sentanė. Palei Nemuną lokalizuojamas Panemunės (Panemene) valsčius. Toliau palei Prienus lokalizuojami Vangai (Wangen), prie Kirsnos — Kirsnuva (Kirsnowia) ir į vakarus nuo Merkinės — Dainava (Dainowe).

Kaip matyti iš atskirų užuominų istoriniuose šaltiniuose, XII-XIII a. žemės ūkis buvo gana gerai išsivystęs. Iš priešų karo žygių aprašymų sužinome apie Sūduvoje aptiktus nemažus maisto išteklius, klėtis su javais, pašarą. Auginta arkliai ir galvijai, medžiota kailiniai žvėreliai, verstasi bitininkyste ir kt. Išsiskyrė kilmingųjų ir valstiečių luomai, būta ir belaisvių. Žinomi keli kilmingųjų, sūduvių vadų vardai: Skomantas, Skurdas, Ankodas, Kantigirdas, Komotas, Stekintas ir kt. Kariuomenė buvo sudaryta iš raitininkų ir pėstininkų. Politiškai Sūduva nebuvo apsijungusi, atskiras sritis valdė sritiniai ar daliniai kunigaikščiai. Tik Skomantui buvo beveik pavykę apjungti Sūduvą.

JONAS PUZINAS – Lietuvos mokslinės archeologijos pradininkas, profesorius. Gimė 1905 m. Svaronyse, mirė 1978 m. Čikagoje. Studijavo lyginamąją kalbotyrą, lietuvių kalbą ir literatūrą. 1934 m. Heidelbergo universitete apgynė daktaro disertaciją „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje ir tautinis atgimimas“. 1940–1943 m. vadovavo Vilniaus universiteto Archeologijos katedrai. Beveik trisdešimt metų Lietuvoje jo pavardė buvo eliminuota iš archeologijos mokslo. J. Puzinas sukūrė lietuviškąją archeologijos terminiją, paskelbė daug mokslo darbų.

⁴⁴ Jaćwież 1953, psl. 95-112.

⁴⁵ Raj, Rajgród.

⁴⁶ Vok. Merunen, Gr. Marauen, lenk. Mieruniszki.

Jonas Puzinas

ZIGMAS ZINKEVIČIUS JOTVINGIAI IR JŲ KALBA

Kazimieras Būga

Iš buvusių gausių baltų tautų iki mūsų dienų išliko tik dvi: lietuvių ir latvių. Jas sudaro daugiau negu penki milijonai žmonių. Abi tautos yra senojo baltų arealo vakarų kampe. Baltiškos kilmės hidronimų (upių ir ežerų vardų) paplitimas neabejotinai rodo, kad pirmajame tūkstantmetyje po Kristaus baltų kalbomis buvo šnekama plačioje rytų Europos teritorijoje nuo Vyslos iki Volgos bei Okos aukštupių. Apie tuos tolimuosius baltus, jų kalbos ypatybes ir kalbines liekanas visoje nurodytoje teritorijoje šio straipsnio autorius yra nemažai rašęs, žr. Zigmąs Zinkevičius, Lietuvių kalbos istorija, I, p. 140–234, ir Lietuvių kalbos kilmė (Vilnius, 2005), p. 18–62.

Deja, istorinės sąlygos baltams, panašiai kaip Vakarų Europoje kultams, nebuvo palankios. Daugelis baltų genčių ilgainiui išnyko, tiksliau, perėjo prie slavų kalbos dar iki antrojo tūkstantmečio pradžios. Istorinius laikus pasiekė tik tos baltų kalbos, kuriomis šnekėjo gentys, buvusios baltų arealo vakarinėje dalyje. Iš jų, be lietuvių ir latvių, tik prūsai paliko savo kalbos rašytinių paminklų. Apie kitas baltų kalbas sprendžiame vien iš tų kalbų relikvų (dažniausiai tikrinių vardų) istorijos šaltiniuose ir užsikonservavusių kalbinių ypatybių tų teritorijų dabartinėse kalbose. Iš tokių duomenų sprendžiama ir apie į pietryčius nuo lietuvių gyvenusius mūsų giminaičius jotvingius ir jų kalbą.

Pirmiausia reikia konstatuoti, kad mokslininkų domėjimasis jotvingiais, ypač jų kalba, per porą pastarųjų dešimtmečių labai sustiprėjo. Sukaupia nemažai naujų duomenų, leidžiančių daryti platesnius apibendrinimus. Po klasikinių Kazimiero Būgos ir Jurgio Gerulio darbų nemažai čia nuveikė lenkų mokslininkai Janas Otrębskis, Czesławas Kudzinowski, Tadeusz Zdancewiczius, archeologas Jerzys Antoniewiczus, Švedijoje dirbęs lenkų lingvistas Jerzys Nalepa, švedų bal-

Jurgis Gerulis

tistas ir slavistas Knutas Olafas Falkas, rusas Vladimiras Toporovas, ukrainietis Anatolijus Nepokupnas ir kai kurie kiti. Lenkai ir švedai po karo organizavo kompleksinę ekspediciją jotvingių liekanoms tirti. Nuo 1959 m. buvo surengti keli švedų mokslininkų reidai į jotvingių kraštą. Tos ekspedicijos kalbotyros sekcijai vadovavo prof. Falkas.

Iš lietuvių mokslininkų, be ankstesniųjų Būgos ir Gerulio, minėtini dabartiniai Vytautas Mažiulis, Bronys Savukynas ir Aleksandras Vanagas. Du pastarieji ištyrė jotvingiškus Lietuvos upių ir ežerų vardus. Kiek padirbėti teko ir šio straipsnio autoriui, ypač rengiant spaudai Viačeslavo Zinovo 1978 m. rastą jotvingių kalbos žodynelį, apie kurį dar bus kalbama.

Šio straipsnio tikslas – referuoti apie naujausius jotvingių ir jų kalbos tyrimus, ypač Lietuvoje, ir padaryti kai kurias išvadas, verčiančias keisti mūsų tradicinį požiūrį į jotvingių kalbą ir jos ryšius su lietuvių kalba.

Dabartiniu metu vis labiau pradedame įsitikinti, kad jotvingiai buvo ne viena gentis, o tam tikras vakarų baltų genčių junginys, kuriame vyravo gausiausia ir stipriausia jotvingių gentis. Be kita ko, tai rodo ir istorijos šaltiniuose vartojami etnonimai jotvingiams pavadinti.

Kryžiuočiai jotvingius dažniausiai vadino sūduviais, jų šalį – Sūduva: lotyniškai rašo Sudovia, vokiškai Sudauerland, gyventojus vadino lotyniškai Sudi, Sudorum ir pan. Sūduviai buvo Paprūsės gentis, su kuria kryžiuočiai anksčiausiai susidūrė. Matyt, tą terminą jie ėmė vartoti ir kitoms jotvingiškos gentims vadinti.

Bet kryžiuočiai vartojo ir jotvingių, kartais dar dainavių pavadinimus. Lotyniškai ir vokiškai rašė Jattuen, Jatuesen (raide u žymėjo ir priebalsį v), taip pat Denove ir pan. Abu pavadinimai pasitaiko ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos metraštyje, kur rašoma, pvz., na poušči Dojnova Jatvež.

Dar anksčiau etnonimas jotvingiai atsirado Kijevo Rusios šaltiniuose. Antai tarp 945 m. pasiuntinių į Konstantinopolį minimas Jatviag Gunarev (Nunarev?), manoma, Kijevo kunigaikščio tarnyboje buvęs (jo svainis?) jotvingis. Nuo X a. pabaigos Rusios šaltiniai jotvingius mini dažnai, pvz., aprašo 983 ir 1038 m. žygius į jotvingių žemes.

Lenkų šaltiniuose tarp kitų minima toliausiai į pietus buvusi jotvingių gentis, lotyniškai vadinta Polexia, o jos gyventojai – Polexiani. Vardas greičiausiai nuo Luko (Elko) upės pavadinimo, taigi lietuviškai gentį reikėtų vadinti Palekė, o jos gyventojus – palekiais.

Šaltiniuose visi šie genčių vardai neretai painiojami, vartojami kaip sinonimai. Antai viename 1420 m. kryžiuočių rašte skaitome: per

Paminklas Knutui Olafui Falkui Suvalkuose

Vytautas Mažiulis

Traidenis titulavosi Jotvingių ir Dainavos didžiuoju kunigaikščiu.

terram vocatam Suderland alias Jettuen („per sūduvių, kitaip – jotvingių, žemę“); arba 1422 m. rašte: terram vocatam Sudarum et Jatuitarum, quod idem est („sūduvių ir jotvingių žemę, o tai yra tas pats“). Dar gerokai anksčiau – 1259 m. Mindaugo rašte – rašoma: Denowe tota, quam etiam quidam Jetwesen vocant („visa Dainava, kurią taip pat Jotvingiais vadina“). Matyt, tada vyko intensyvi visų tų genčių konsolidacija, formavosi bendras jotvingių etnosas. Tačiau šaltiniuose kartais vis dėlto daromas tam tikras skirtumas. Pvz., Traidenis titulavosi Jotvingių ir Dainavos didžiuoju kunigaikščiu: kirilica rašytame metraštyje skaitome: pasiskelbė jotvingių ir dainavių didžiuoju kunigaikščiu. Taigi besąlygiškai tų visų genčių tapatinti nereikėtų. Vartojant jotvingių terminą, prieš akis pravartu turėti galimas dvi skirtingas reikšmes: siauresniąją – jotvingių gentį ir platesniąją – nurodytą visą genčių junginį.

Veikiausiai Sūduva buvo prie Galindos ir Nadruvos, Daina – toliau į rytus nuo Sūduvos, Jotva (jotvingiai) – į pietus nuo šių abiejų, o už jos dar toliau pietuose (arčiau Narevo) – Palekė (dab. lenkų Podlasie, Paliesė). Tačiau visai patikimų duomenų tokiai lokalizacijai neturime. K. O. Falkas sūduvius linkęs nukelti toliau į pietus.

Jotvingių vardas padarytas su priesaga -ing iš srities vardo Jotva, kuris greičiausiai buvo hidroniminės kilmės, plg. Jotija – Šakių apylinkių upė. Viename 1516 m. dokumente minima Jotvos upė (Jatfa) kažkur apie Lydą, galėjusi duoti pradžią jotvingių vardui. J. Nalepa jotvingių vardą kildina iš hidronimo Ančia < *Antā (: latv. ots, ote „gilus griovys“, „latakas“), remdamasis lenkų lotyniškuose šaltiniuose rastomis formomis su -en- (Jentuosi, Jentuesones), esą leidžiančiomis rekonstruoti *Jętvęgr̃ iš baltų *Ant-iv-ingas. Tačiau šaknį su -n- turi tik maža dalis esamų šio vardo įrašų, be to, ne patys seniausi, todėl -n- gali būti aiškinamas kaip tolesnio skiemens su -n- asimiliacijos padaras.

Be etnonimo Sūduva, šaltiniuose sutinkamas ir trumpesnis Sūdava, lot. Sudi, dgs. kilm. Sudorum. Prūsai greičiausiai vartojo formą su priesaga -ava, taigi lietuviškai būtų Sūdava (lot. Sudavia), gyventojai – sūdaviai. Dėl priesagų -uva : -ava : -va plg. Liet-uva, latv. Liet-ava, rus. Lit-va (sen. rus. ir Lit-ъва).

Vardas Sūd(u)va bei Sūdava, matyt, taip pat yra hidroniminės kilmės etnonimas, plg. liet. up. Sūdupsis, Sūduonia. B. Savukynas surado (iš Tauragnų apylinkių) ir apeliatyvą sūduva „pelkėta vieta“. Dar plg. greičiausiai analoginės kilmės slavišką kaimynų Mozūrų pavadinimą: lenk. Mazowsza – įžiūrima šaknis maz-, lenk. maž, mazia „pelkė“, „purvas“.

Jotvos vardas greičiausiai buvo hidroniminės kilmės. J. Nalepa jotvingių vardą kildina iš hidronimo Ančia.

Sūduvių vardą labai anksti – II amžiuje po Kristaus – paminėjo Ptolemajus (greta galindų): graikiškai rašė Soudinoí, taigi lietuviškai būtų sūdynai: Šios formos priesaga -yn- (gr. -in-) rodo, kad gauta per slavus (plg. litv-iñ „lietuvis“) ar kitus tarpininkus (plg. germanų Charini, keltų Tricastini ir kt.).

Viso jotvingių genčių junginio užimamo ploto ribas nurodyti nelengva. Sprendžiant iš istorinių šaltinių, vakaruose jis ribojasi su prūsų galindais ir nadruviais, šiaurėje – su lietuviais. Labai neaiškios rytinės ir pietinės ribos. Rusios ir Lenkijos šaltiniai rodo, kad apie 1264 m. jotvingių (palekių) dar tabegyventa bemaž visoje Paliesėje, matyt, mišriai su slavais. Baltiškos kilmės vietovardžių, ypač hidronimų, yra ir dar toliau į pietus iki Bugo upės, net anapus jos, t. y. Kšnos (kildinama iš vak. balt. *Kirsnā) ir Muchaveco baseinuose, bemaž iki pat Varšuvos. Tačiau sunku pasakyti, ar tuos vietovardžius paliko šio junginio gentys, ar kokie kiti vakariniai baltai, nepasiekę istorinių laikų. Kokių nors specifinių dialektologinės diferenciacijos bruožų toponimuose apčiuopti sunku. Be to, čia visur ribos su slavais greičiausiai nebuvo pastovios ir ilgainiui gerokai kito. Apskritai laikomasi nuomonės, kad jotvingių genčių junginys tolimoje praeityje buvo užėmęs didelį plotą, jų sodybos siekė Narevo ir Bugo upes, rytuose – Bresto, Drohičino (kildinama iš balt. *Darg-ūk-inas ar *Darg-ūt-inas), Lydos, gal net Minsko (?) apylinkes.

Ne visai aiški ir šiaurinė jotvingių genčių junginio su lietuviais riba. Rašytinių šaltinių duomenimis, šio junginio gentys (sūduviai?) gyvenę iki Nemuno, t. y. visoje dab. Užnemunėje. Tačiau vakarų baltams būdingų toponimų, ypač hidronimų, randame ir anapus Nemuno, t. y. dešinėje Nemuno baseino pusėje. Taigi Nemunas, matyt, senovėje nebuvo skiriamoji riba tarp vakarinių ir rytinių baltų. Jotvingių kalbos palaikų pietų Lietuvos vietovardžiuose aptinkame net maždaug iki linijos Kaunas–Žiežmariai–Vievis–Šalčininkai. Taigi iki čia kažkada, matyt, būta jotvingių genčių junginiui priklausiusio vakarinių baltų etnoso.

Archeologai taip pat jotvingiams priskiriamų pilkapių randa tiek į vakarus, tiek į rytus nuo Nemuno, maždaug iki Kruonio, Klėriškių (abu Kaišiadorių r.), Rusakalnio (= Laičių, Trakų r.), Kalesninkų (Šalčininkų r.) apylinkių, žr. Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 3, žml. 8 ir 9. Taigi nėra abejonės, kad senovėje Nemunas nėra buvęs vakarinių baltų ir lietuvių skiriamoji riba.

Pietų Lietuvoje esama ir kitokių kalbinių relikty, susijusių su jotvingių substratu. Čia išplitusios kitur Lietuvoje nebūdingos patronimi-

Ptolemajus

Jotvingių genčių junginys tolimoje praeityje buvo užėmęs didelį plotą, jų sodybos siekė Narevo ir Bugo upes, rytuose – Bresto, Drohičino, Lydos, gal net Minsko apylinkes.

nės kilmės pavardės su priesaga -ynas, pvz., Aleksynas, Kasiulynas, Radžiukynas, Saulynas, Savukynas, Vitukynas ir kt. Plg. prūsų asmenvardžius Antor-yn, Dirsen-yn, Kantewid-yne, Kicken-yn, Kixst-yn, Plowen-yn ir kt.

Dabartinėse pietų Lietuvos šnektose taip pat aptikta kalbinių ypatybių, kurios sietinos su jotvingių substratu. Ryškiausia iš jų yra priebalsių š, ž ir s, z neskyrimas, abiejų painiojimas, dažniausiai š, ž virtimas s, z. Ši ypatybė labiausiai paplitusi apie Kabelius (į pietryčius nuo Druskininkų), bet pasitaiko dar apie Musteiką (Marcinkonių apyl.), Pelesą (prie Rodūnios Gudijoje) ir vietomis kitur.

Jotvingiai 1283 m. buvo sutriuškinti Kryžiuočių ordino: jų žemė žiauriai nusiaubta, daug gyventojų išžudyta arba pabėgo iš tėvynės. Net 1600 sūduvių tada perkelta į Sembą, kur juos vėliau rado Hieronimas Maletijus. Nesitikėdami išsilaikyti jotvingių žemėje, kryžiuočiai degino sodybas ir kraštą pavertė dykra, kuri turėjo saugoti jų valdas nuo netikėto lietuvių puolimo. Matyt, toje dykroje slapstėsi krikščytis nenorėjusių jotvingių likučiai. Pietinė tos teritorijos dalis, ypač Palekė, buvusi toliau nuo kryžiuočių, galėjo išlikti ir gausiau gyvenama.

Pasibaigus karams ir po 1411 m. Torunės taikos šiam kraštui atitekus Lietuvai, toji dykra buvo po truputį apgyvendinama. Į ją kėlėsi lietuviai ir Lietuvos valstybėje gyvenę slavai, bet tikriausiai patys pirmieji grįžo į savo tėvynę kryžiuočių išblaškytų jotvingių likučiai. Pažymėtina, kad po keturių šimtmečių, 1860 m. M. Lebedkino gyventojų surašymo metu, net 30 929 pietinės Gardino gubernijos dalies (buv. jotvingių žemės) gyventojai užsirašė jotvingiais. Lebedkinas pabrėžia, kad tie „jotvingiai“ kalbą rusiškai (t. y. baltarusiškai) su lietuviškos tarties ypatybėmis, esą stačiatikių tikėjimo, nuo kitų gyventojų skiriasi šiurkštesniais papročiais ir išvaizda.

Lietuviai nuo senų senovės daugiausia ryšių turėjo su šiaurinėmis jotvingių gentimis – dainaviais ir sūduviais. Galimas dalykas, dar prieš Lietuvos valstybės susidarymą tos gentys buvo gerokai aplietuvėjusios. Ši teritorija dar Mindaugo laikais įėjo į Lietuvos valstybės sudėtį. Kai kiti jotvingiai, bėgdami nuo kryžiuočių po 1283 m. pralaimėjimo, kėlėsi į dešinį Nemuno krantą, čia jau rado visai lietuvišką aplinką.

Jotvingių bėgimų į Lietuvą būta nemažai. Kryžiuočių kronikininkas Dusburgietis net trim atvejais 1280–1283 m. mini jotvingių pasitraukimą į Lietuvos ir Rusijos žemes. Žinoma, kad paskutinis jotvingių vadas Skurdas 1283 m. paliko kryžiuočių nusiaubtą tėvynę ir persikėlė į dešinią Nemuno krantą, į Lietuvą. Taip lietuviškojoje jotvingių žemės dalyje atsirado kaimų, vadinamų Dainavomis (vienos iš jotvingių gen-

Jotvingiai 1283 m. buvo sutriuškinti Kryžiuočių ordino: jų žemė žiauriai nusiaubta, daug gyventojų išžudyta arba pabėgo iš tėvynės.

Pažymėtina, kad po keturių šimtmečių, 1860 m. M. Lebedkino gyventojų surašymo metu, net 30 929 pietinės Gardino gubernijos dalies gyventojai užsirašė jotvingiais.

čių junginio sričių pavadinimas). Tokio pavadinimo kaimų yra ir toliau į pietryčius nuo Lietuvos, jau Gudijoje, kur jie pamažu pereina į Jatvež (= Jotvingiai) pavadinimą ir aptinkami gana dideliame plote apie Svisločių, Baranovičius, Minską. Dainavos–Jatvež pavadinimų sandūroje pasitaiko gyvenviečių, kurias lietuviai vadina Dainava, o baltarusiai – Jatvež. Matyt, lietuviai buvo įpratę jotvingius vadinti dainaviais, o slavai – jatviagais. Būta jotvingių gentinio junginio pabėgėlių ir kitur Lietuvoje, ne tik pietryčių dalyje. Antai šaltiniuose minimi sūduviai, gyvenantys Semeliškių apylinkėse (1375). Plg. vietovės pavadinimą Jadzvingių kapai prie Padubysio (gali būti vėlesnės kilmės).

Antrasis intensyvus lietuvių–jotvingių kalbinių ryšių tarpsnis prasidėjo nurimus karams su kryžiuočiais, po 1411 m. Torunės taikos, kai buvo apgyvendinama dykra paversta jotvingių žemė. Lietuviai greit įsikūrė šiaurinėje buvusios jotvingių žemės dalyje – dabartinėje Lietuvos Užnemunėje, neretai vadinamoje Sūduvos vardu. Bet daug lietuvių tada kėlėsi ir toliau į pietus, į jotvingių žemės gilumą. Ilgainiui lietuvių kalbos plotas ėmė siekti Bebro aukštupį. Didieji kunigaikščiai lietuvių bajorus ir karius tada kėlė dar toliau – prie strateginiu požiūriu svarbesnių vietovių, pilių, pagrindinių kelių, upių brastų ir pan. Lietuvių gyvenvietės kūrėsi toli pietuose, net buvusioje palekių genties teritorijoje. Ten visur lietuvių kalba tada labai sumišo su vietos jotvingių kalbos likučiais. Apskritai visoje buvusioje jotvingių genčių junginio teritorijoje vyko labai sudėtingi etnolingvistiniai procesai. Jiems atskleisti daug duomenų teikia baltiškųjų elementų, užsilikusių to krašto dabartinėse lenkų ir baltarusių kalbose, ypač vardyne, studijos. Čia reikšmingi darbai, atlikti Kazimiero Būgos, Knuto Olafo Falko, Anatolijaus Nepokupno, Jerzio Nalepos, Tadeuszo Zdancewicziaus, Aleksandro Vanago ir kitų. Perspektyvūs naujausi Balstogės krašto vietovardžių tyrimai, daugiausia atliekami lenkų kalbininko, žymaus toponimikos specialisto Michalo Kondratiuko.

Visame plote tarp Augustavo kanalo ir Bugo upės, kuris tada buvo valdomas iš Trakų, iki šių dienų išliko labai daug lietuviškos kilmės vietovardžių, ne visais atvejais lengvai atskiriamų nuo senesnių jotvingiškų. Čia visur lietuvių įtaka ir lietuvių kalba ėmė silpti maždaug nuo 1520 m., kai šis kraštas administraciškai buvo atskirtas nuo Trakų ir iš jo sudaryta atskira Paliesės vaivadija. Čia gyvenusių lietuvių ir apskritai baltų etnosu labai gausių pėdsakų išliko ne tik toponimijoje, bet ir vietos lenkų bei baltarusių kalbose – tiek fonetikoje, tiek gramatinėje jų sandaroje, ypač žodyne. Iki šiol lenkų kalbininkų T. Zdancewicziaus, Cz. Kudzinowskio, E. Smulkowos ir kitų darbuose

Lietuviai buvo įpratę jotvingius vadinti dainaviais, o slavai – jatviagais.

Visame plote tarp Augustavo kanalo ir Bugo upės, kuris tada buvo valdomas iš Trakų, iki šių dienų išliko labai daug lietuviškos kilmės vietovardžių.

iškelta aikštėn daugiau negu pustrečio šimto baltiškos kilmės žodžių, ir jų didelę dalį sudaro aiškūs lietuviški skoliniai, kiti gali būti sulietuvininti jotvingiški žodžiai.

Jotvingiai nepaliko jokių rašytinių paminklų. Apie jų kalbos ypatybes šiek tiek galima spręsti iš dokumentuose užfiksuotų asmenvardžių ir vietovardžių (pastarųjų dalis ir dabar tebevartojami), taip pat kai kurių ypatybių, išlikusių jų gyvento ploto dabartinių kalbų tarmėse. Tačiau šie duomenys tiek skurdūs, kad nelengva susidaryti bent apytikrą jotvingių kalbos vaizdą. Mokslininkai deda labai daug pastangų svarbiausioms ypatybėms išaiškinti. Susidarė, galima sakyti, specialioji disciplina – jotvingistika. Daug čia nuveikė K. Būga, J. Gerulis, J. Otrėbskis, K. O. Falkas, V. Toporovas, A. Nepokupnas, J. Nalepa, A. Kaminskis, Cz. Kudzinowski, T. Zdancewiczius, A. Vanagas ir kt. Laipsniškai ima ryškėti atskiros šio genčių junginio kalbinės ypatybės. Tačiau rekonstruojant susiduriama su labai dideliais sunkumais. Ypač daug keblumų sudaro tai, kad šiaurinėje ploto dalyje labai sumišę jotvingių (plačiąja prasme) ir lietuvių kalbiniai relikta. Mat, išnykus jotvingiams, čia daug kur, kaip minėta, buvo įsikūrę lietuviai, jie sulietuvino jotvingių kalbinius palaikus. Dėl to ypač sunku išryškinti tas kalbines ypatybes, kurias turėjo lietuviai. Apskritai linkstama manyti, kad kalbos požiūriu šis genčių junginys buvo nevienalytis, nors tarminė diferenciacija greičiausiai nebuvo didelė.

Iš lenkų istoriko Jano Długoszo žodžių, kad jotvingių kalba buvusi (pateikiamas vertimas iš lotynų) „labai panaši prūsų ir lietuvių kalboms ir jiems suprantama“, turėtume daryti išvadą, kad jotvingių kalboje turėjo būti ir nemažai bendrų su lietuvių kalba ypatybių. Tačiau jas nelengva išaiškinti dėl jotvingių kalbos palaikų lituanizacijos. Jos turėtų paaiškėti tik gerai ištyrus tuos kalbos palaikus, kurie išliko toliau nuo Lietuvos, nebuvo paliesti lietuviniu.

Šiaip ar taip, dabar galima konstatuoti tik tiek, kad jotvingių gentys tikrai šnekėjo vakarų baltų tarmėmis, artimomis prūsų, kurios tačiau turėjo ir tam tikrų bendrybių su lietuvių kalba. Jeigu vietoj termino vakarų baltai vartosime terminą prūsai, tai jotvingius pagrįstai galima laikyti prūsų tarme.

Jurgis Gerulis 1921 m. paskelbė, kad jotvingiai, kryžiuočių daugiausia vadinti sūduviais, šnekėjo viena iš prūsų kalbos tarmių, taigi jie buvę viena iš prūsų genčių. Šiai Gerulio išvadai anuomet iš esmės pritarė Būga. Vėliau jais pasekė kiti mokslininkai, ir tokia pažiūra į

Apie jų kalbos ypatybes šiek tiek galima spręsti iš dokumentuose užfiksuotų asmenvardžių ir vietovardžių

Iš lenkų istoriko Jano Długoszo žodžių, kad jotvingių kalba buvusi „labai panaši prūsų ir lietuvių kalboms ir jiems suprantama“, turėtume daryti išvadą, kad jotvingių kalboje turėjo būti ir nemažai bendrų su lietuvių kalba ypatybių.

jotvingių kalbą tebėra iki šių dienų. Ji daugiausia remiasi vadinamomis jotvingių glosomis (jotvingiškų frazių nuotrupomis), esančiomis 1562 m. išspausdintoje Hieronimo Maletijaus knygelėje apie Sembos sūduvių religiją bei mitologiją. Tų glosų kalba iš tikrųjų perdėm prūsiška. Ir tai suprantama. Paprūsės sūduvių kalba iš seno galėjo būti prūsams artimesnė negu kitų jotvingių. Be to, tie sūduviai, kurių kalbos fragmentus užrašė Maletijus, į Sembą buvo prievarta kryžiuočių atvežti 1283 m. po jotvingių sutriuškinimo. Taigi daugiau negu pustrečio šimtmečio jie buvo išgyvenę tarp prūsų ir, be abejo, turėjo būti gerokai suprūsėję. Artimas prūsų kalbai ypatybes rodo ir pietryčių Lietuvoje (Sūduvoje, dzūkų krašte) išlikę jotvingiški vietovardžiai. Bet juk ir čia gyveno tie patys sūduviai ar jiems artimi kiti Paprūsės jotvingiai, šnekėję artimu prūsams dialektu. Iš tolesnių nuo Prūsijos ir etninės Lietuvos jotvingių teritorijų duomenų nei Gerulis, nei Būga neturėjo. Apie tų teritorijų kalbą jie ir nekalba.

Pastarųjų kelių dešimtmečių naujaisi hidronimijos ir kitoki tyrimai davė nemažai reikšmingų duomenų, leidžiančių spręsti apie jotvingių kalbą teritorijose, kurios yra toli nuo Prūsų žemės. Pasirodo, ten vartota jotvingių kalba skyrėsi. Tai vertė mokslininkus susimąstyti ir ieškoti kitokių sprendimų. Otrėbskis net buvo iškėlęs hipotezę, esą, jotvingiai nebuvo tikri baltai, bet šnekėjo tarpine tarp baltų ir slavų kalba. Tačiau naujaisi tyrinėjimai šios hipotezės nepatvirtino. Šiai hipotezei pritarti nėra pamato, nes jos neparemia jotvingių kalbos palaikai. J. Otrėbskis daugiausia rėmėsi Lazdijų rajone esančių (greičiausiai jotvingių kilmės) ežerų pavadinimų Bilsas ir Dulgas kilmės aiškinimu. Jis juos kildino iš tariamų jotvingių kalbos apeliatyvų *bilsas „baltas“ ir *dulgas „ilgas“, neturinčių tiesioginių atitikmenų kitose baltų, bet esamų slavų kalbose (: rus. belesyj, dolgij). Taip iš tikrųjų gali būti, bet Bilso negalima visai atskirti (tai įtikinamai įrodė B. Savukynas) ir nuo lietuvių hidronimų Balsė, Balsis, Belzgis ir kt., išvestų su determinatyvu -s- iš ide. šaknies *bhel- / *bhól-. Dulgas turi atitikmenį – prūsų ežero vardą Dulgen ir vieną Latvijos pelkės pavadinimą, taigi padarytas iš populiaros baltų hidronimų šaknies dul- su determinatyvu -g- (: dul-b-, dul-k-, dul-v- ir kt.). Todėl abiem atvejais greičiausiai esama ne specifinės jotvingių-slavų (kaip norėtų J. Otrėbskis), bet bendros baltų-slavų izoglosos.

Be kita ko, J. Otrėbskis su jotvingių kalba siejo dzūkavimą, bet tam įrodyti taip pat neturime patikimų duomenų. Jotvingių substrato

Pastarųjų kelių dešimtmečių naujaisi hidronimijos ir kitoki tyrimai davė nemažai reikšmingų duomenų, leidžiančių spręsti apie jotvingių kalbą teritorijose, kurios yra toli nuo Prūsų žemės.

J. Otrėbskis su jotvingių kalba siejo dzūkavimą, bet tam įrodyti taip pat neturime patikimų duomenų.

įtaka dzūkavimui galėjo reikštis nebent tik tuo, kad jotvingiai vietoj š, ž turėjo s, z, esančius ir dzūkų afrikatų c, dz sudėtyje, taigi dėl jotvingių substrato minkštieji t', d' galėjo būti asibiluojami į c, dz, o ne į č, dž. Bet tai tik teorinė prielaida. Otrėbskio hipotezei prieštarauja tiek dzūkavimo paplitimas toli už senosios jotvingių teritorijos ribų, tiek visai nedzūkuojanti Zietelos lietuvių šnekta, kurią Otrėbskis laiko jotvingių substrato padaru. Nėra abejonės, kad dzūkavimo ištakų reikia ieškoti labai intensyvioje priebalsių t, d palatalizacijoje (iš čia ir pasitaikantis t', d' || k', g' painiojimas, kurį Otrėbskis taip pat siejo su jotvingių substratu), tačiau šios palatalizacijos priežastys tebėra neaiškios ir gali būti nesusijusios su jotvingių substratu. Plačiau apie dzūkavimo kilmę žr. Zigmą Zinkevičių, Lietuvių tarmių kilmė, Vilnius, 2006, p. 56–61.

Šiaip ar taip, turimi duomenys sutampa su šaltinių liudijimu, kad jotvingių genčių kalba nedaug tesiskyrusi nuo prūsų. Tai ypač aiškiai matyti iš abiejų pirmųjų prūsų katekizmų vokiškos pratarinės, kurioje rašoma, jog kryžiuočių į Sembą perkeltieji sūduviai, „nors jų kalba ir šiek tiek prastesnė, vis tiek sugeba šioje kalboje, kuria visas šis katekizmas išspausdintas, taipogi gerai susigaudyti ir visus žodžius suprasti“ (V. Mažiulio vertimas). 1562 m. pasirodžiusioje Hieronimo Maletijaus knygelėje apie tų pačių Sembos sūduvių mitologiją yra keletas glosų (posakių bei atskirų žodžių), kurios irgi rodo kalbos artimumą prūsams, pvz., panicke „ugnelė“ (plg. prūsų panno „ugnis“), kailes, var. kalis „sveikas“ (plg. prūsų kails, t. p.), pockolte, var. peckolle „velniai“ (plg. prūsų pyckūls „velnias“), dgs. kilm. noussen „mūsų“ (plg. prūsų noušon, t. p.).

Iš menkų kalbinių palaikų nelengva nustatyti, kuo jotvingių genčių kalba skyrėsi nuo prūsų kalbos. Paprastai sakoma, kad vietoj prūsų ilgojo balsio ā (iš baltų *ā) jotvingiai turėję ō. Tačiau toks refleksas buvo būdingas ir daliai prūsų tarmių. J. Otrėbskio nurodomas palatalinių t', d' maišymas su k', g' ir kai kurios kitos fonetikos ypatybės, rekonstruojamos iš dabartinių lietuvių šnektų buvusiam jotvingių krašte, o ne iš šaltiniuose užfiksuotų jotvingiškų vietos ir asmens vardų, žinoma, gali būti ir vėlesnis lietuvių tarmių padaras, nors ir susijęs su jotvingių substratu. Linkstama manyti, kad jotvingių hidronimams būdinga priesaga -da yra kilusi iš rekonstruojamo apeliatyvo *udā „vanduo“, plg. prūsų wundan, t. p. Vietovardžių tyrėjai konstatuoja jotvingių kraštui būdingus toponimus su kirčiuota galūne -us: Alytus, Guostus, Kertus, Lajus, Niedus, Remtus, Skirzius, Skroblus, Svetus, Teirus, Zebrius... Šių ypatybių prūsų toponimikoje neužfiksuota.

Šiaip jau kalbos palaikai, kaip ne kartą minėta, rodo, kad jotvingiai (plačiaja prasme) savo kalba buvo artimi prūsams. Nurodytinos šios bendrybės su prūsais:

baltų dvibalsis **ei** visais atvejais išlaikytas sveikas. Tai rodo šie pavyzdžiai:

Deivoniškiai – gyvenvietė Vilkaviškio ir Marijampolės r., plg. Dievoniškės Vilniaus r., Dieveniškės – miestelis Šalčininkų r.;

miestelio ir miško pavadinimai buv. jotvingių žemėje Leipalingis, Leipalotas (ir su vakarų baltų priesaga -al-, plg. prūsų podalis „puodelis“) iš vak. balt. *leipā „liepa“, plg. liet. Lieplaukė, Liepalotas;

jotvingio vardas istoriniuose šaltiniuose Preisinges su ei kaip prūsų žodyje prėisicks „priešas“ šalia liet. priešingas;

up. Seina, miestas Seinai, plg. ež. Sienis, Aukštadvaris;

ež. Sveitingis Alovė (ai gali būti iš ei; su s vietoj š, su -ing-), plg. bala Šviestrakis, Krakės;

Teizai, Teisininkai – kaimai Lazdijų r., Teizuvos pieva Simno apyl. (ir su z vietoj ž), plg. Tiežkiemis – laukas Panevėžio apyl.;

ež. Veisiejis (iš čia ir miestelis Veisiejai) kaip prūsų ež. Weysen, liet. ež. Viešis, up. Vieša.

Baltų priebalsiai š, ž jotvingių, kaip ir prūsų, buvo paversti s, z, plg. jau minėtus vardus Preisinges (: liet. priešingas), Veisiejis resp. Veisiejai (: liet. viešas, vaišės). Tokių pavyzdžių daug. Nurodomi tik kai kurie:

su s vietoj š:

ež. Apsingis, up. Apsingė, Merkinė (prūsų abse „epušė“; su -ing-), plg. up. Apušė, Širvintos;

up. Apsuona, Kruonis, žr. Apsingis;

up. Kirsna (: prūsų kirsnan „juodas“, bet liet. Kiršinas, Kiršnoupis, Kiršvalkis);

ež. Persas, Seirijai, plg. up. Peršokšna, Švenčionėliai;

up. Seira, ež. Seirijis, miestelis Serijai, plg. up. Šeirė, Tauragė;

Seivės laukas, Seirijai, Šeivos kaimas Seinų krašte, plg. Šeiveliškis, pieva, Žiezmariai;

lenk. Serwy – ežeras Seinų krašte (: jotv. *serva- „širvas“);

Slaužų kalnas, Seirijai (vadina ir Šliūžakalnis), plg. up. Šliaužupis,

Alytus;

ež. Svetus, Daugai, plg. up. Švitinys, Pašvitinys;

su z vietoj ž:

ež. Azagis, Leipalingis, plg. up. Ažagis, Šeduva (: ažegys, ežegys „pūgžlys“);

Berznykas (: prūsų berse „beržas“) – miestelis Seinų krašte, plg. keli Beržininkai, kaimai Ignalinos r.;
 Gaiziakalnis, kalnas Simno apyl., plg. Gaižė, pieva, Viduklė;
 Jieznas, plg. up. Iežesta, Joniškėlis;
 Pramezys, kaimas Balbieriškio apyl., Promieziai Onušio apyl., plg. Pramičiai Stakliškių apyl.;
 ež. Skirzius, Leipalingis (vadina ir Skirdžius), Skirziabalė, bala, Leipalingis, plg. ež. Skerdžius, Švenčionys, Skerdžia, Molėtai;
 Zambė, dirva, Šalčininkai, plg. up. Žambas, Panevėžys;
 up. Zap-sė, ež. Zap-sys, Veisiejai, plg. Žėp-la, Širvintos, latv. (iš liet.?) žap-kas „klanai kelyje“ (hidronimų šaknis *žap- / *žėp-);
 up. Zebrys, Gudeliai, Zebrius, Ūdrija, Zebrėnai, kaimas Lazdijų r., plg. Žebriškės Utenos r.;
 ež. Zelva, up. Zelvė, Vievis, Pazelvė, kaimas Stakliškių apyl., Zelvės miškas, Kapčiamiestis, plg. Želva, miestelis prie Ukmergės, up. Želva, Rumšiškės;
 up. Zembrė, Miroslavas (vadina ir Žembrė), plg. Žembrė, kaimas Alovės apyl.;
 Zervylios, keli ežerai apie Lazdijus, žr. toliau Zervyna;
 up. Zervyna, Lazdijai, ež. Zervynas, Krosna, Leipalingis, Zervynos, kaimas Varėnos r., bala Šventežerio apyl., plg. Žervynas, pieva, Keturvalakiai (: žerv-enti „srauniai tekėti“);
 Zumbr-iškės, pieva Aukštadvario apyl., plg. Žumbr-ickiai, kaimas Ramygalos apyl., Žembrė, pieva, Surviliškis.

Jotvingių kilmės vardyne gausiai paliudytos kai kurios vakarų baltams (prūsams) būdingos priesagos, ypač -ing, pvz., ežerų vardai Apsingis, Nedingis, Pilvingis, Sausvingis, Stabingis, Suvingis, Svaitingis, upės Apsingė, Pašilingė (Šilingė), miesteliai Leipalingis, Nedingė, kaimai Kačingė, Kūlingė, Pašlingė, Rūsingė, pievų vardai Ramingės (Aukštadvario apyl.), Rūdingė (Butrimonių apyl.), kalnas Garbingiai ir kt.

Kiek galima spręsti iš vardyno, jotvingių leksika taip pat buvo artima prūsiškajai. Antai sąvokoms „baltas“ ir „juodas“ reikšti buvo vartojami žodžiai, turintys vakarų baltų kamienus gaila- „baltas“ ir kirsna- „juodas“, plg. prūsų gaylis „baltas“ (: liet. gaid-ras, gied-ras), bev. g. vard.-gal. (?) kirsnan „juodas“ (: sl. *чьръ). Pirmojo pėdsakai išliko jotvingių krašte XV a. užfiksuotame kaimo pavadinime Gaila, kurį lenkai (mozūrai) vadino Biała, ir pietų Lietuvos ežerų varduose Gail-iekas Seirijų apyl. bei Gail-intas Merkinės apyl. Antrojo pėdsakus išlaikė Sūduvos upė Kirsna – dešinysis Šešupės intakas, iš čia

Kiek galima spręsti iš vardyno, jotvingių leksika taip pat buvo artima prūsiškajai.

1283 m. dokumente to krašto pavadinimas territorium Kirsnovia. Plg. prūsų Kirsno – Galindos ežeras, Kirsn-appe (upės vardas) ir liet. Juoda – Nevėžio intakas.

Kalnui, kalvai pavadinti jotvingiai, kaip ir prūsai, vartojo žodį, kilusį iš vakarų baltų kamieno garba- „kalnas“, plg. prūsų garbis (parašyta grabis) „kalnas“ (: liet. garbana, rus. gorb ir kt.). Šio žodžio palaikai išliko jotvingių kilmės (lenkų) toponimuose Garbas, Garbaš, Garbašnica, esančiuose senojoje jotvingių žemėje, netoli Suvalkijos sienos su buv. Rytų Prūsija (prie Merūniškių). Galbūt čia priklauso ir kalno vardas Garbus prie Liškiavos ežero Lazdijų r., senojoje jotvingių žemėje, taip pat kiti vietovardžiai su Garb-. Plg. prūsų toponimus Garbenyken, Gailgarben, Auctigarben.

„Akmens“ reikšme jotvingiai, kaip ir prūsai, vartojo žodį, turintį vakarų baltų kamieną staba- (plg. prūsų stabis „akmuo“), jo palaiką tebeturi Seinų krašto ežero vardas Stabingis. Plg. prūsų ežerą Stabynk.

Artimą prūsams leksiką rodo dar šie buvusios jotvingių žemės vietovardžiai:

up. Penta, Sintautai, Pentutė, Pentalė (su -al-!), Lukšiai, plg. prūsų pintis, pentes „kelias“;
 up. Sasna, miestelis Sasnava, plg. prūsų sasnis „zuikis“.

„STABMELDŽIŲ KALBOS“ ŽODYNĖLIS

Bresto gyventojas Viačeslavas Zinovas 1978 m. Belovežo girių glūdumoje netoli Narevo aukštupio vienoje sodyboje rado rankraštinį „stabmeldžių kalbos“ žodynėlį, kurį esu paskelbęs su komentarais tęstiniuose leidiniuose Baltistica, XXI (Vilnius, paaiškinimai lietuviški), Balto slavianskije issledovaniija, 1983 (Maskva, rusiški) ir Linguistics and Oriental Studies from Poznań, I (angliški). Žodynyje, kurio turime tik Zinovo padarytą kopiją (originalas prapuldytas), užfiksuoti jotvingių, tiksliau, palekių, kalbos duomenys, kaip ir buvo galima tikėtis tame krašte, gerokai atmiešti lietuvių kalbos elementų, taigi duoda reikšmingų faktų vėlyviesiems lietuvių ir jotvingių genčių ryšiams tame krašte atskleisti. Iš žodynėlio matyti, kad pietinėje jotvingių junginio dalyje, Palekėje, vartota kalba skyrėsi nuo tos, kurią vartojo į Sembą atkelti sūduviai.

Suvokti tos kalbos struktūrą ir ryšį su kitomis baltų kalbomis iš žodynėlio duomenų sunkoka, labai jau čia sumišę lietuvių ir jotvingių

Žodynyje yra užfiksuoti jotvingių, tiksliau, palekių, kalbos duomenys.

kalbų elementai. Tačiau žodynėlio duomenys kelia daug visokių klausimų, verčia mokslininkus kitaip pažiūrėti į anksčiau žinotus faktus.

Žodynėlyje užfiksuotų jotvingiškų žodžių fonetika apskritai būdinga vakarų baltams, bet čia yra žodžių, turinčių rytų baltams būdingų ypatybių, net tiesiog lietuviškų. Bendrabaltiška leksika, t. y. turinti tiesioginių atitikmenų lietuvių ir prūsų kalbose, sudaro apie 11% visų žodynėlyje surašytų žodžių (Zinovo nuoraše jų yra 215, dar apie 7–10 žodžių jis neperskaitė ir paliko nenurašęs). Žodynėlio žodžiai, turintys atitikmenų tik prūsų kalbos paminkluose, sudaro 7%. Bendrybės su rytų baltais siekia net 20%, bet mes negalime būti tikri, kad bent dalies tų žodžių nėra turėję ir vakarų baltai, nes juk į prūsų kalbos paminklų pateko tik dalis prūsų leksikos. Specifinių lietuviškų-jotvingiškų atitikmenų, neturimų kitose baltų kalbose, yra net 25%. Dalis jų gali būti tiesiog lietuviški žodžiai. Visai tikėtina, kad žodynėlį rašęs asmuo, greičiausiai vietos katalikų kunigas, prastai orientavosi kalbinėje situacijoje, painiojo jotvingių ir tada ten gausiai gyvenusių lietuvių žodžius. Specifinių latviškų-jotvingiškų bendrybių – 9%. Čia jau jokio painiojimo būti negalėjo, nes sąlyčio su latviais jotvingiai neturėjo, ir tie žodžiai laikytini sena abiejose kalbose paveldėta baltų leksika, neišlikusia lietuvių ir prūsų kalbose. Kitus net 25% sudaro žodynėlio leksika, neturinti visai identiškų atitikmenų nė vienoje baltų kalboje. Šių žodžių šaknys apskritai baltiškos, bet pačios leksemos, jų struktūra, kartais ir fonetinės ypatybės, jau yra specifinės, keistos, savitos.

Nemažai žodžių turi skirtingą, neįprastą reikšmę. Antai žodis *smakra* reiškia „barzdą“. Tai labai archajiška šio žodžio reikšmė, išlaikyta sanskrito ir kitų senovės indoeuropiečių kalbų, o baltų kalbose iki šiol neužfiksuota. Žodis *ar(a)s* (oras) turi ne „oro“, bet „dūmo“ reikšmę, o žodis *dumo* reiškia prievoksmį „tamsu“. Labai įdomūs kai kurie terminai. Antai etnonimas *gudai* (žodynėlyje parašyta *guti* – čia t vietoj d dažnai painiojama) ten turi ne baltarusių, bet ir vokiečių, tiksliau – kryžiuočių, reikšmę, o tai iš esmės paremia Būgos hipotezę apie šio etnonimo kilmę iš germanų gotų pavadinimo senesnės formos **ghudas*. Rusai, tiksliau, maskvėnai žodynėlyje vadinami drigiais (drygiais?), etnonimu, kuriam pradžia turėjo duoti senovės rytų slavų gentis *dregovičiai*, gyvenę į rytus nuo jotvingių. Narevo upė žodynėlyje vadinama *Naura*. Šis žodis sietinas su lietuvių *niauras*, *niaurus*, *paniurti* ir kt. Tai aiškiai baltiškos kilmės upėvardis, jį sunku atskirti nuo Herodoto minimo etnonimo *neurai*, ir tai svarbus papildomas argumentas, kad Herodoto *neurai* galėjo būti baltai.

Žodynėlyje yra reikšmingų duomenų ir senovės baltų religijos terminijai tirti. Antai *velnias* vadinamas tuolis. Šį žodį reikia sieti su prūsų požemio karalystės dievo vardu, šaltiniuose rašomu *Patollus*, *Potolus*, kuris dabar lietuviškai vadinamas *Patulas* (čia pa- yra priešdėlis). Nepriešdėlinė šio vardo forma iki šiol baltų kalbose nebuvo žinoma. Žodynėlyje užfiksuoti dar dviejų pagoniškų dievybių vardai: *Perkus* (rašoma *Pjarkus*) „Perkūnas“ ir *Lauma*. Jie abu pateikti greta, ir tai patvirtina mitologijos tyrėjų rekonstruojamą sutuoktinių porą *Perkūnas* – *Laumė*. *Perkūno* vardas turi nepriesaginę formą, iki šiol taip pat niekur baltų kalbose neužfiksuotą.

Sunku spręsti apie žodynėlyje užfiksuotos kalbos gramatinę sandarą, nes užrašytos daugiausia tik vardininko formos ir veiksmažodžių bendratys. Atrodo, kad daiktavardžiai galėjo turėti ir bevardės giminės formas, plg. ziro „ežeras“ (galūnė kaip rusų ozero, nukritęs žodžio pradžios e-). Įdomi vienintelė užfiksuota frazė *as irm „aš esu“*. Forma *irm* laikytina trumpiniu iš *irmi*. Jos šaknis ta pati kaip lietuvių formoje yra, bet ji turi atematinę galūnę *mi-* (plg. sen. liet. *esmi* „esu“). Tokio darinio iki šiol nė vienoje baltų kalboje nebuvo aptikta.

Visa tai, kas pasakyta, rodo, jog anuomet Narevo (*Nauros*) aukštupyje buvo šnekama savitu jotvingių idiomu, kuris skyrėsi nuo *Sembos* sūduvių kalbos.

Žodynėlio duomenys verčia mus toliau tirti, kelia daug visokių klausimų, į kuriuos šiandien dar nelengva atsakyti. Tyrėjus stebina, pvz., neįprasta kentuminių ir sateminių elementų žodynėlyje užfiksuotuose žodžiuose distribucija, plg. *aktis* (aktys?) „aštuoni“, kuo „šuo“ su k vietoj baltų š, bet *pesi* „galvijai“ su baltų š, vakarų baltų s, vietoj laukiamo k, plg. lietuvių tarinę formą *pekus* „galvijai“ (tuo pačiu, reikia manyti, patvirtina šio lietuviško žodžio baltiška, ne germaniška kilmė). Keistas *minkštųjų dvibalsių il*, ir *|| ul*, *ur* pasiskirstymas, plg. *wulks* „vilkas“, *wułd* „norėti“, *mort* (greičiausiai iš *murt*) „mirti“.

Šie ir čia neminėti žodynėlio kalbos ypatumai verčia mokslininkus laužyti galvas, ieškoti teisingo sprendimo. Kad ir prie kokių rezultatų ateityje būtų prieita, šiandien aišku viena – kad jotvingiai kalbos požiūriu nebuvo darni gentis, kad jų teritorijos pietuose vartota kalba skyrėsi nuo tos, kuria buvo šnekama vakaruose, Paprūsėje, ir šiaurėje – prie etninės Lietuvos. Žodynėlyje užfiksuoti kalbiniai duomenys, lyginami su to krašto jotvingiška toponimika ir tos kalbos reliktais dabartinėse slaviskose kalbose, ateityje turės tapti tam tikra baze jotvingių kalbos modeliui, tos kalbos specifinėms ypatybėms rekonstruoti ir aiškinti ryšiams su kitomis baltų kalbomis. Tačiau tai pa-

daryti nelengva. Labai sunkina netiksli jotvingišių žodžių fiksacija ir ypač originalo netekimas, dėl to reikia labai apgailestauti. Nepagarba knygai, netolerancija, žmonių tamsumas (originalą sunaikino Zinovo tėvai) padarė mokslui nepataisomą žalą. Tik dideliu mokslininkų triūsu, kruopščiomis studijomis, reikia tikėtis, ateityje pavyks tą žalą kompensuoti.

Be prūsų ir jotvingių, senų senovėje, matyt, buvo ir daugiau vakarų baltų genčių. Jos, ypač gyvenusios anapus Vyslos (į Vakarus nuo jos), anksti išnyko, palikusios tik menkus pėdsakus toponimijoje. Galbūt išnyko dar paskutiniaisiais amžiais prieš Kristų, po to, kai šį kraštą užtvindė germanų gentys, ypač gotai. Tačiau baigiantis antrajam amžiui po Kristaus gotai nuo Baltijos pasitraukė pietryčių link. Manoma, kad su jais išsikėlė ir kažkiek vakarų baltų. Be kita ko, taip manyti verčia Ispanijoje tarp vestgotų rastas asmenvardis, kilęs iš baltų genties galindų pavadinimo. Beje, veikiausiai šio pavadinimo palaikų aptinkama ir kitose šalyse, kur buvo gotai. Bet visa tai tebėra mokslininkų nepakankamai ištirta ir duoda pagrindą savamoksliams kalbininkams kurti fantastiškiausias hipotezes. Plačiau apie tai žr. Zigmą Zinkevičių, *Lituanistikos mokslas ir pseudomokslas*, Vilnius, 2006.

Sutrumpinimai

balt.	–	priešistorinė baltų forma (žodis)
bev. g.	–	bevardė giminė (neutrum)
dab.	–	dabartinės kalbos forma (žodis)
dgs.	–	daugiskaita
ež.	–	ežeras
gal.	–	galininkas
gr.	–	graikų kalba, graikiškai
ide.	–	rekonstruota indoeuropiečių forma (žodis)
jotv.	–	jotvingių kalba, jotvingiškai
kilm.	–	kilmininkas
latv.	–	latvių kalba, latviškai
liet.	–	lietuvių kalba, lietuviškai
lenk.	–	lenkų kalba, lenkiškai
lot.	–	lotynų kalba, lotyniškai
resp.	–	vok. respective, atitinkamai: tai yra
rus.	–	rusų kalba, rusiškai
s(en).	–	senoji (kalba), senovės
sl.	–	slavų kalbų forma, slaviškai
t. p.	–	ta pati reikšmė
up.	–	upė, upelis
vak.	–	vakarų
var.	–	variantas
vard.	–	vardininkas
vns.	–	vienaskaita

ZIGMAS ZINKEVIČIUS yra žymiausias šių dienų lituanistas ir vienas produktyviausių bei daugiausia cituojamų pokario lietuvių kalbininkų, iki šių dienų labai intensyviai ir nuosekliai dirbantis mokslo darbu. Gimė 1925 m. Juodausių vienkiemyje prie pat Ukmergės. 1939–1945 m. mokėsi Ukmergės gimnazijoje. 1945–1950 m. studijavo Vilniaus universitete lituanistiką. Nuo 1946 m. jame dirbo. 1956–1962, 1964–1968 m. Istorijos ir filologijos fakulteto prodekanas, 1973–1988 m. Lietuvių kalbos, 1988–1989 m. Baltų filologijos katedros vedėjas, 1995–1996 m. Lietuvių kalbos instituto direktorius, 1996 12 10–1998 03 25 – Lietuvos švietimo ir mokslo ministras.

Habilituotas humanitarinių mokslų akademijos akademikas, profesorius, nuo 1982 m. Švedijos karališkosios humanitarinių mokslų akademijos (The Royal Academy of Letters, History and Antiquities) narys, nuo 1991 m. Norvegijos mokslų akademijos, nuo 1995 m. Latvijos mokslų akademijos ir Lietuvių katalikų mokslų akademijos narys. Latvijos universiteto (1991) ir Vytauto Didžiojo universiteto (1994) Garbės daktaras, Herderio premijos (1994) laureatas. Už nuopelnus Lietuvos mokslui Zigmui Zinkevičiui 1995 m. įteiktas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino III laipsnio ordinas, o VDU 1994 m. jam suteikė Garbės daktaro vardą.

Mokslinio darbo sritys – Lietuvių kalbos istorija, dialektologija, baltistika. 26 knygų, tarp jų šešių tomų (septynios knygos) Lietuvių kalbos istorijos, per 500 straipsnių lietuvių ir užsienio kalbomis autorius.

Yra daug nuveikęs lietuvių įtvirtinimui Rytų Lietuvoje – Vilniaus krašte. Atskira Zigmo Zinkevičiaus mokslinės veiklos sritis – Kazimiero Būgos mokslinio palikimo publikavimas bei tyrinėjimas. Ištyrė ir paskelbė vadinamąjį jotvingių kalbos žodynėlį Pagonių šnektos iš Narevo.

Iškiliausias Zigmo Zinkevičiaus darbas yra kapitalinė šešių tomų Lietuvių kalbos istorija su rodyklėmis ir bibliografija (1984–1995), apdovanota Lietuvos Respublikos mokslo premija (1996 ir 1998 metais išleistas sutrumpintas šio veikalo variantas anglų kalba). Tokios apimties kalbos ir tautos istorijos panorama gali didžiuotis reta tauta. Kelia nuostabą ir pasigėrėjimą mokslininko pasiryžimas išgvildinti itin plačią ir sudėtingą temą, kurios paprastai imasi būrys tyrėjų. Su fundamentalia kalbos istorija Zinkevičius įėjo ne tik į Lietuvos, bet ir pasaulio kalbotyros istoriją.

Zigmą Zinkevičius

LETAS PALMAITIS

JOTVINGIŲ KALBOS KLAUSIMU

Apie jotvingius lietuviškoji *Vikipedija* rašo, kad tai lietuviams artimiausia baltų tauta, gyvenusi tarp VIII a. pr. Kristaus gimimą iki XIX a. po Kr. Jotvoje / Dainavoje / Sūduvoje, t. y. dabartinės Lenkijos Palenkės vaivadijoje, Vakarų Baltarusijoje bei pietvakarinėje Dzūkijoje.

Nesigilindamas į nevienareikšmį *Jotvos / Dainavos / Sūduvos* apibrėžimą (esama ir nuomonės, kad tai skirtingų jotvingių genčių teritoriniai pavadinimai), leisiu sau paprieštarauti teiginiui apie ypatingą jotvingių artimumą lietuviams. Turiu galvoje teiginio išplėtimą ir į kalbą, tokį drąsų, matyt, dėl minėtos XIX a. mitologemos – garsiojo 1857–1860 m. gyventojų surašymo, kai 31 000 asmenų, rusų valdžios paskatinti, pavadino save jotvingiais, kad nesivadintų lenkais. Deja, mūsų *Vikipedija* prieštarauja pati sau, nes teigia, kad „jotvingiai, kaip ir prūsai bei kuršiai, tebeturėjo išlaikę senovinį baltišką *ei* [t. y. nepavertė jo dvibalsiu *ie* – *L. P.*]“. Su prūsais juos siejo ir daugelis leksikos paralelių, pvz., *Kirsna* (upės vardas, plg. prūsų *kirsnan* „juodas“), ir t. t., su gausiais pavyzdžiais. Nesuprantama, kaip ši, kalbininkų nuomone, vakarų baltų kalba gali būti artimiausia rytų baltų lietuvių kalbai, kuriai artimiausia yra rytų baltų latvių kalba.

Nuostabu, kad kitame lietuviškosios *Vikipedijos* straipsnyje – „Baltų kalbos“ – skaitome: „Vakarų baltams priskiriamos išnykusios prūsų ir jotvingių (kartais dar ir kuršių), o rytų baltams – gyvosios lietuvių, latvių ir mirusios kuršių, žiemgalių, sėlių kalbos.“

Čia ne vieta diskutuoti apie kuršius, dėl kurių definicijos daugelio kalbininkų (pačių autoritetingiausių) nuomonės visiškai sutampa: tai vakarų baltai. Beje, Vytautas Mažiulis net ir žiemgalius su sėliais laiko vakarų baltais, kurie tik palyginti neseniai tapo rytų baltų lietuvių ir latvių asimiliuoti. Kuršiai dažnai painiojami su kuršininkais – tikrais rytų baltais, kalbančiais latvių kalbos tarme.

Taigi jotvingiai kalbėjo vakarų baltų kalba, artimiausia sąlyginei prūsų kalbai. Kodėl „sąlyginei“? Pirmiausia todėl, kad mes nežinome,

kas iš tikrųjų buvo prūsai. Šio vardo apibendrinimas į daugelį vakarų baltų genčių žinomas nuo Vokiečių ordino laikų.

Todėl norint patirti, į ką buvo panaši jotvingių kalba, geriausia paimti į rankas XVI a. spausdintus prūsų kalbos paminklus. Pabrėžiu: spausdintus XVI a. paminklus, bet ne ankstesnį, XIII / XIV a. ribos Elbingo žodynėlį. Mano įsitikinimu, pastarojo kalba ir yra tikra prūsų kalba, kuria kalbėta visoje Vokiečių ordino užkariautoje teritorijoje, išskyrus dalį Sembos. Užtat toje Sembos dalyje po XIV a. antrosios pusės kalbėta jei ne grynai jotvingiškai, tai bent smarkiai sujotvinginta kalba.

Karaliaučiuje 1545 ir 1561 m. prūsų kalba išspausdinti poteriai (vad. I ir II Katekizmai) bei Mažasis Liuterio (vad. III) Katekizmas, kalbininkų nuomone, atspindi Sembos tarmes. Šių paminklų kalbai būdinga tokia balsių sistema, kurioje ilgasis *ā* atitinka klasikinę baltų prokalbės rekonstrukciją **ā* ir sutampa su latvių kalbos *ā* (= lietuvių ilgajam *o*). Tai leido Zigmui Zinkevičiui padaryti išvadą, kad prūsų kalbos *ā* atspindi baltų prokalbės **ā*. Už šiuos paminklus senesnis rankraštinis Elbingo žodynėlis, surašytas XIII / XIV a. riboje, pasižymi tuo, kad jame baltų prokalbės rekonstrukciją **ā* atitinka ilgasis *o*, t. y. **ō*. Būdamas nuoseklus, Z. Zinkevičius turėjo laikyti šį Elbingo žodynėlio **ō* jaunesniu nei spausdintų XVI a. paminklų *ā*. Tačiau dar Kazimieras Būga pastebėjo, kad vokiečių XIII a. užrašytų Sembos vietovardžių fonetinė išvaizda niekuo nesiskiria nuo XIII / XIV a. Elbingo žodynėlio fonetikos: tradicinę baltų prokalbės rekonstrukciją **ā* atitinka vietovardžių *o*, t. y. **ō*, plg. *Klochoten*, 1258, *Soke*, 1258 (ne **-sāk-!*), *Garwoniten*, 1290 (ne **-ān-!*), *Wosegaw*, 1278 (ne **āz(ē)-* + protetinis *w*, kuris rodo labai seną **ō*), *Wosian*, 1299 (ne **āzēin* + protetinis *w*, kuris rodo labai seną **ō*), *Jodisakka*, 1331 (ne **ā*, nors su baltų **ā!*), *Wobsdis*, 1331 (ne **-ābzd-* + protetinis *w*, kuris rodo labai seną **ō*), *Wosebirgo*, 1331 (ne **āzē-* + protetinis *w*, kuris rodo labai seną **ō*), *Wosegowiskapynis*, 1331 (ne **āzē-* + protetinis *w*, kuris rodo labai seną **ō*), *Wosispile*, 1331 (ne **āzē-* + protetinis *w*, kuris rodo labai seną **ō*), *Langoditen*, 1394 (ne **-ād-*).

Spausdintiems Sembos paminklams (būtent 1545 m. II Katekizmui ir 1561 m. III Katekizmui) būdingas dar ir ilgasis *ū*, atsiradęs baltų **ā* ir **ō* vietoje po lūpinių ir gomurinių priebalsių, pvz., *Mūli*, III, 67 „motina“ (plg. Elbingo žodynėlio *Mothe*, E, 170). Vytautas Mažiulis atkreipė dėmesį į tai, kad šioje pozicijoje **ā* niekaip negalėjo išvirsti į *ū*, bet **ō* galėjo. Jono Kazlausko ir Vytauto Mažiulio darbuose paro-

Katekizmas

Užrašas prūsų kalba Jotvingių ir prūsų gyvenvietėje “Atleisk, broli, tu palaidotas, aš gyvas / Bet garbę tavąją vis šlovins mūsų širdys, / Tu šimtmečius miegojęs, dabar kelies, / Ir vėlei matome mes seną Prūsą.” SIGITO BIRGELIO NUOTR.

dyta, kad tradiciškai rekonstruojamas baltų **ā* iš tikrųjų buvo žemo tembro **ō*. Būtent pastarąjį ir atspindi Elbingo žodynėlio medžiaga.

Vytautas Mažiulis laikosi nuomonės, kad skirtumas tarp spausdintų prūsų kalbos paminklų *ā* ir rankraštinio Elbingo žodynėlio **ō* yra chronologinis, t. y. vyko natūralus procesas **ō > *ā*. Tai, kad ir XVI a. buvo vartojami vietovardžiai su (ilguoju) *o*, ne *a*, V. Mažiulis aiškina vokiška tradicija, t. y. tuo, ką mes šiandien vadiname kalbos norminimu. Pastaraisiais metais Sembos ir kitus vietovardžius tyrinėję Rozalija Przybytek, Grasilda Blažienė ir kiti kalbininkai surado daug naujos medžiagos, neabejotinai rodančios, kad anais laikais vietovardžiai buvo užrašomi nenuosekliai, iš klausos, jų užrašymas įvairavo taip, kad apie jokią „norminimą“ negali būti kalbos. Be to, net ir Semboje iki pat XVIII a. pasitaiko pirmą kartą užrašytų vietovardžių su ilguoju *o*, ne su ilguoju *a*: *Notkaimen*, 1441 (ne **nāt-*!), *Wopayne*, 1446 (ne **wāp-*!), *Seppothenn*, 1494 (ne **-āt-*!). Svarbu tai, kad minėtas **ā* Elbingo žodynėlio **ō* vietoje pasitaiko tik Semboje, taip pat tai, kad nepilnų 300 metų laikas nėra pakankamas tokiems didžiuliams pakitimams, kurie turėjo įvykti pereinant nuo „elbingiškojo“ vokalizmo prie „sembiškojo“. Neminint dažnai ginčijamo prūsų kalbos archajiškumo, baltų kalbos apskritai yra archajinės, t. y. konservatyvios. Todėl ne-

aišku, kaip per nepilnus 300 metų nuo Elbingo žodynėlio atsiradimo iki prūsų katekizmų išleidimo sembiškose katekizmų tarmėse galėjo įvykti šie pokyčiai: 1) balsis **ō* po lūpinių ir gomurinių priebalsių turėjo išvirsti į **ū*, 2) vėliau kitose pozicijose šio virtimo nepatyręs balsis **ō* (ne **.ō!*) turėjo išvirsti į **ā*. Ar tokiems fonetiniams procesams įvykti būtų pakakę laiko?

Nors istoriniai pokyčiai skirtingose kalbose gali vykti skirtingais tempais, vis dėlto galime palyginti minėtą spėjimą su lietuvių kalbos duomenimis: per 450 metų nuo pirmosios lietuviškos knygos išleidimo keitėsi tik tarmių vokalizmo izoglosų geografinės kreivės, bet ne jos pačios. Įtarimas, kad laikotarpis nuo Elbingo žodynėlio sudarymo iki prūsų katekizmų yra per trumpas, kad per jį (ir dar po to, kai po lūpinių ir gomurinių priebalsių *ō* buvo išvirtęs į *ū*) natūraliu būdu būtų susidariusi nauja tarminė izoglosa *ō > ā* (plg. *Seppothenn* pirmąjį užrašymą 1494 – tik 50 metų prieš I Katekizmą *ō* dar nebuvo išvirtęs net ir į *ū!*), gana pagrįstas. Šį įtarimą lyg ir sustiprina geografinių pavadinimų fiksavimas visoje Prūsos teritorijoje nuo pat XIII a. iki naujesniųjų laikų (XVII–XVIII a.).

Dėl seno **ō* visuotinio išlikimo visoje Prūsos teritorijoje nėra pagrindo abejoti: *Prolithin*, 1330 (prie Gutštato), *Moleyn See*, 1331 (prie Morungų), *Langodis*, 1336 (prie Štumo), *Worit See*, 1336 (prie Vartenburgo), *Modis See*, 1337 (prie Vartenburgo), *Schokiske*, 1340 (tarp Angerburgo ir Leceno), *Woblicayn*, 1340 (*Woblikaym*, 1365, prie Morungų), *Tlokunpelk*, 1343, *Lobyn See*, 1346 (prie Ertelsburgo), *Soben See*, 1352 (*Schowen*, 1385, prie Osterodės), *Barthentroben*, 1353 (vėliau *Battatron* prie Heilsbergo), *Tlokou*, 1354 (*Tlokowe*, 1318, prie Zėburgo), *Mokaym*, 1355 (prie Pr. Olandijos), *Strowange*, 1358 (prie Bišofštaino), *Tollauken*, 1369 (prie Alensteino), *Jotyne*, 1374 (prie Pr. Ylavos), *Wozekaym*, 1374 (prie Braunsbergo), *Auctoliten*, 1375 (prie Frydlando), *Woricke Bach*, 1387 (prie Ortelsburgo), *Plowonen*, 1391 (prie Reslio), *Romaw*, 1394 (prie Vėluvos), *Waynothin*, 1394 (prie Insterburgo), *Kloken*, 1399 (prie Morungų), *Rohme*, 1399 (*Romen*, 1419, *Romahmen*, 1602, prie Ortelsburgo), *Wobel See*, 1400 (prie Leceno), *Sapoten*, 1408 (prie Pr. Olandijos), *Galwonen*, 1419 (prie Rastenburgo), *Malsobin*, 1419 (prie Ortelsburgo), *Notis*, 1419 (prie Rastenburgo), *Preymok*, 1419 (prie Zintų / Sintų), *Saboniten*, 1419 (prie Lybštato), *Scloditen*, 1419 (prie Pr. Ylavos), *Sogebrast*, 1419 (prie Gerdavos), *Solen*, 1419 (*Zohlen* prie Pr. Ylavos), *Galinczeschobe*, 1420 (prie Ortelsburgo), *Cromow*, 1420 (prie Ortelsburgo), *Lanxobe*, 1420 (prie Ortelsburgo), *Wopen*, 1420 (*Woopen* prie

Frydlando), *Globite*, 1422 (prie Pr. Olandijos), *Sclodien*, 1422 (prie Morungų), *Santoniten*, 1423 (prie Heiligenbailio), *Notist*, 1507 (prie Leceno).

Pridėjus prie šio sąrašo dar minėtus sembiškus *Notkaimen*, 1441, *Wopayne*, 1446, *Seppothenn*, 1494, darosi aišku, kad XIV bei XV a. balsis *ō* po lūpinių ir gomurinių priebalsių neišvirto į *ū*, o XV a. jis ne tik neišvirto į *ā*, bet neišvirto net į *ū*.

Tiesa, *o* ir *a* mišimo vis dėlto pasitaiko: *Beyathenn*, 1411, *Beyathin* greta *Beyothim*, 1441, *Biathen* greta *Biothen*, 1682 (žr. aukščiau *Byoten*, 1405, bet tai vėlgi Semboje, be to, tik šie trys atvejai su *a* iš keiliolikos visų laikų paminėjimų), *Crocow*, *Cracow*, 1364 (prie Alenssteino – vargu ar ši vietovė laikytina proceso *ō > ā* pradžia ir dar tais pačiais 1364!), *Krome*, 1463, *Crom*, 1480 (65 metai prieš prūsų I, II Katekizmus), vėliau *Chrahm*, 1625, 1675, bet tik nuo XVII a. pabaigos (t. y. 78 metams praslinkus po pirmųjų katekizmų paliudyto *ā*; Semboje, pačioje „Sūduvių kampo“ įtakos zonoje!), *Norien*, 1258, *Norngen*, 1348, *Norgeyn*, 1402, *Narjeynen*, 1460 (Semboje tarp Kranco ir Karaliaučiaus, šiek tiek tolokai nuo „Sūduvių kampo“), *Schokyn*, 1299 (žr. aukščiau *Soke*, 1258), *Schokenn*, 1513, *Schacken*, 1535, 1562, *Schaken*, *Schaaken*, nuo 1785 (Semboje), *Poyoten*, 1387, *Poyato*, 1394 (prie Įsruties), *Snoten*, *Schnoten*, 1331, *Snatha*, 1458 (Semboje), *Wasegaw*, 1429 (See *Wosegaw*, 1278 – iki XVIII a. tik vienas atvejis iš 10, Semboje prie Kranco, tolokai nuo „Sūduvių kampo“).

Dar galima paminėti nedidelę vertę turinčius parašymus *Post*, *Past*, 1458, ir *Post*, 1620 (miškas, visais atžvilgiais abejotinas atvejis) bei *Roteniten*, 1379, 1405 (*Rothenyten*, 1421), *Roteniken*, 1381, 1396, 1405, *Rodnicken*, 1632, su staiga pasikeitusiu vokalizmu *Ra...* nuo 1670 m. ir toliau, kai *ō > ā* procesas sunkiai įsivaizduojamas (Semboje).

Pagaliau reikia atsižvelgti ir į kitą II ir III prūsų Katekizmų būdingą savybę: *ē > ī* virtimą. Juk suponuodami *ō > ā* bei *ē > ī* buvus tos pačios tarmės vienu po kito vykusiais reiškiniais, gautume neatitikimą su bendraisiais fonologinių procesų dėsniniais. Paprastai vieni po kitų vykstantys fonologiniai kitimai būna susiję priežastingumo grandine ir laipsniškai kyla nuo vieno balsių pakilimo lygmens į kitą, arba leidžiasi priešinga tvarka. Jei virtimas **ē > *ī* jau yra paliudytas II ir III Katekizmuose, o I Katekizme jo dar nėra (tą patį beveik galėtume pasakyti ir apie virtimą **ā*, **ō > *ū* po lūpinių ir gomurinių priebalsių – tarp šių procesų, kurie vyko tarp tų pačių dviejų pakilimo lygmenų, tikriausiai būta grandininio ryšio), šis procesas niekaip ne-

gali būti tokio pat senumo, kaip spėjamas **ō > *ā*, nes visuose trijuose katekizmuose jau turime *ā* „elbingiškojo“ **ō* vietoje. Vadinasi, iš pradžių fonologinis kitimas turėjo vykti „iš viršaus į apačią“, o netrukus – priešinga kryptimi!

Nesunku pastebėti, kad ilgojo **ā* atsiradimas ilgojo **ō* vietoje Semboje bus išplitęs iš vadinamojo „Sūduvių kampo“, į kurį Vokiečių ordinas 1283 m. perkėlė 1600 sūduvių. Įdomu, kad 1551 m. darbe apie prūsų idolatriją Johanas Hieronimas visą laiką mini sūduvius. Tai liudija sūduvių įtakos Semboje mastą. Suprantama, įtaka neapsiribojo papročiais (ir vėliau Hartknocho prūsų atvaizdai dažnai perteikia sūduvius), nes su papročiais turėjo plisti ir kalba, o 300 metų tam kaip tik užtenka.

Yra žinoma, kad III Katekizmas buvo verčiamas Pabėčiuose, o tai pagal Sembos mastą ne taip jau toli nuo „Sūduvių kampo“. Vadinasi, yra pagrindo įtarti, kad prūsų katekizmų fonetika skiriasi nuo Elbingo žodynėlio bei geografinių pavadinimų fonetikos ne dėl istorinių tos pačios kalbos (prūsų kalbos) pokyčių, o dėl kitos kalbos (jotvingių kalbos) įtakos. Šiurkščiai tariant, galėtume įtarti, kad katekizmai parašyti ne prūsų, o jotvingių kalba!

Šiam įtarimui pagrįsti reikia surasti neabejotinoje jotvingių kalbos teritorijoje fonetinių reiškinų, būdingų katekizmom, bet skirtingų nuo „elbingiškosios“ prūsų kalbos. Iš tikrųjų jotvingių kalbos plote Baltarusijoje pasitaiko ne tik ambivalentiškų brus. *ā < jotv. *ā* arba

Pirmas iš dešinės dr. Letas Palmaitis su konferencijos *Terra Jatwezenorum* dalyviais Jotvingių ir prūsų gyvenvietėje Ožkiniuose SIGITO BIRGELIO NUOTR.

**ō* „elbingiškojo“ *ō* = baltų **ā*, **ō* vietoje, bet ir *ī* < *ē* (*Ленль*, XIV a., *Липль*, *Мирунишки*, 1559, *Мете*, 1452 = *Мума*, 1559). Tai, kad buvusioje jotvingių teritorijoje pasitaiko ir vardų su išlikusiu **ē* (*Ленль*, *Мете*), matyt, reikia aiškinti senuoju jotvingių gyvenimu sumišai su slavais bei vietovardžių paplitimu per slavų šaltinius. Žinoma, šis yra tik *ad hoc* spėjimas, jį reikia tikrinti atskirai nagrinėjant šaltinius iš jotvingių, sūduvių, dainavių ir kitų spėjamų genčių teritorijų dabartinėse Lietuvoje, Baltarusijoje ir Lenkijoje.

Įdomiausia, kad būtent jotvingių teritorijoje net XIII a. paliudytas ir *ū* < **ō* po gomurinio priebalsio: *Gubiniten*, 1259! Fonologiškai tai suprantama: *ē* ir *ō* yra viename pakilimo lygyje, viena pakopa žemesniame už *ī* ir *ū* pakilimo lygį. Balsio *ē* poslinkis „į viršų“, kiek jis toje kalboje buvo senas, turėjo sudaryti prielaidą ir panašiam balsio *ō* poslinkiui.

Didžiuliai fonetiniai skirtumai tarp „elbingiškujų“ Sembos vietovardžių ir katekizmo kalbos verčia įtarti, kad katekizmai buvo verčiami gerokai maišytoje prūsų ir jotvingių aplinkoje. Būtent tokiu maišymu galima paaiškinti, kad, viena vertus, pačiame „Sūduvių kampe“ Hieronimas Maletijus užrašė „elbingišką“ *ō* vietoj laukiamo *ā* (*Kellewesze perioth*), kita vertus – tai, kad kitur Semboje sporadiškai pasitaiko vietovardžių užrašymai su *ā* vietoj tradicinio sembiško *ō*: *Biathen*, *Chrahm*, *Narjeynen* (?), *Shacken* (?). Dar rečiau Semboje paliudytas *ī* senovinio **ē* vietoje: *Garbsiden* (?), *Pobitin*. Todėl nėra kliūčių manyti, kad ir I Katekizmo kalba su *ē* (ne su *ī* < *ē*), bet su *ā* (ne su *ō*) atspindi panašų mišinį.

Galimas daiktas, kad, nepaisant Simono Grūnavo kelionių per visą Prūsą, jo užrašyti mišrių tarmių pavyzdžiai tam tikru mastu atspindi ir realų tarminių reiškinį mišinį: kurie ne kurie žodžiai atrodo „elbingiški“ (*greki*, *rancko*, *Wobelke* SG vs. *Woble* E), kiti – „katekizmiški“ (*widre* su *ī* < **ē*, *skuna*, *Merga*, *Manga*, *muthi* SG kaip *mūti* III vs. *Mothe* E).

Kuo toliau nuo Sembos, tuo mažiau „katekizmiškosios“ fonetikos reiškinį.

Galbūt šito negalima teigti apie *ī* < **ē*, nes jo buvimas užfiksuotas ir „elbingiškojo“ *ō* (ne „katekizmiškojo“ *ā*) plote: *Milen* (prie Griunvaldo), *Nawnaside* (prie Heiligenbailio), *Wilaw* (Vėluva – dėl visų šių vardų fiksavimo žr. toliau), tačiau daug gausesni pavyzdžiai rodo, tarytum *ē* išlieka sveikas visoje Prūsijoje: *Laucosedede*, 1385, *Pelesen*, 1400 (prie Morungų), *Sweroth See*, 1389 (prie Ortelsburgo), *Swene Fluß*, 1400 (prie Frydlando; išvirto į oficialų *Swine-Fluß* ne pagal pirmą už-

rašymą – juk vokiečių *ē* taip pat labai siauras, įtartina ir asociacija su panašiai skambančiu prūsų ir lenkų žodžiu), *Lawxelin*, 1419 (prie Pr. Olandijos), *Stegin*, 1419 (prie Pr. Olandijos), *Swerin*, 1419 (prie Osterodės), *Strewe See*, 1420 (prie Reslio), *Swene*, 1425 (*Schwönau* prie Frydlando).

Lyginant su išvardytais faktais, *e* ir *i* mišimo atvejai kelia abejojimų: *Garbsiden* (greta *Garbseden*!), 1345 (žr. aukščiau *Garbseden*, 1343; vienas atvejis iš 20! Aiški rašybos klaida), *Melyn*, 1352, *Mehlen*, 1418, *Mielemn*, 1599, *Milen*, 1629 (prie Griunvaldo – galbūt *ie* okaziškai perteikia *e* po minkštojo *m*, o žodyje *Milen* arba praleista tokio pat pobūdžio *e*, arba *i* per klaidą parašyta *e* vietoje), *Nawensede*, 1419, *Nauynsede*, 1426, *Nawnaside*, 1495 (prie Heiligenbailio – gal užrašyta iš kokių nors atsikėlėlių sembų kalbos), *Pobiten*, 1496 (žr. aukščiau *Pobeti*, 1258; nors iki XVII a. tai tik vienas toks užrašymas iš 21, atkreiptinas dėmesys, kad ši vietovė ne tik yra Semboje, bet būtent joje buvo verčiamas III Katekizmas), *Velowe*, 1258, *Wilaw*, 1326, *Wilouwe*, *Welouwe*, 1405 (Vėluva – nepaisant toliau cituojamų K. Būgos žodžių, šie parašymai neatrodo itin įtikinamai: Vėluva dar arčiau prie Sembos negu Heiligenbailis, be to, *Wilouwe* ir *Welouwe* yra tų pačių metų užrašymai).

Remdamasis iš esmės tik pastaruoju vietovardžiu bei norėdamas čia matyti II ir III Katekizmams būdingą *ī* < *ē*, K. Būga teigia, kad „garso *ē* pradėta virsti balsiu *ī* visų pirma šiaurės rytiniame Prūsų žemės kampe. Šita *ē* > *ī* vilnis [...] XIII a. tesiūbuoja tikrai tarp Suvalkų ir Vėluvos“. Suvalkai čia paminėti dėl anksčiau pateiktų jotvingiškujų faktų. Žinoma, atsargiai galima įtarti, kad anais laikais egzistavo bendra prūsų ir jotvingių izoglosa, galbūt net irėjusi iš vakarų į pietryčius būtent jotvingių link. Kitaip tariant, **ē* > **ī*, viena vertus, buvo jotvingių kalbos procesas, vykęs bent didesnėje tarmių dalyje dar bent iki 1283 m., kai pasižymėję šiuo *ī* sūduviai atsirado „Sūduvių kampe“ ir pradėjo platinti šį reiškinį beveik visoje Semboje kartu su savuoju *ā* vietoj prūsų *ō*. Kita vertus, toks pat *ē* > *ī* procesas visiškai nepriklausomai vyko ir pačioje prūsų kalboje bent nuo XIV a. pradžios (*Wilaw*; yra ir ankstesnių *e* ir *i* mišimo atvejų, bet tai gali būti įprastas trumpųjų *e* ir *i* parašymo svyravimas arba rašybos klaidos). Tačiau vieno ar dviejų atvejų mažoka, kad būtų galima daryti šias išvadas. Mat K. Būgai neatėjo į galvą, kad katekizmai parašyti visai ne prūsų kalba!

Jei šie samprotavimai teisingi, nebelieka vietos spėjimui dėl sunkiai įsivaizduojamų balsių pakitimų prūsų kalboje iš pradžių „iš viršaus į apačią“ (*ō* > *ā*), paskui „iš apačios į viršų“ (*ē* > *ī*), nes *ē* > *ī* arba

Letas Palmitis

tikrai buvo autentiškas prūsų kalbos procesas, kaip spėjo K. Būga (o tai, deja, abejotina), arba buvo tik jotvingių kalbos reiškinys Semboje. Tuo tarpu balsis *ā* balsio *ō* vietoje prūsų kalboje iš viso neegzistavo ir buvo tik jotvingių kalbos faktas.

Taigi turime pagrindą teigti, kad prūsų katekizmų kalba iš esmės yra jotvingiška, nepaisant I ir II Katekizmų pratarmėje miglotai paminėtų skirtingumų tarp „prastesnės“ sūduvių kalbos ir neva „grynos“ prūsiškos katekizmų kalbos, – viena, leidėjai juk nebuvo jokie mūsų laikų dialektologai ar diplomuoti kalbų žinovai, antra, toks paminėjimas galėjo būti ir „gudrybė“, norint išvengti priekaištų, kad tekstas išverstas ne į prūsų, o į sūduvių kalbą: atseit, taip, sūduviai tikrai šią kalbą supranta, bet mes išvertėme dar prūsiškiau!

Sembiškuosiuose prūsų katekizmuose paliudyti fonetiniai pakitimai bus sukėlę tokių gilių gramatinių pakitimų (pvz., linksnių formų sutapimą, kuris savo ruožtu sukėlė smarkų sistemos poslinkį į analizizmą bei linksnius patikslinančių „artikelių“ vartojimą), kad galima drąsiai vadinti Elbingo žodynėlio ir Sembos rašto paminklų idiomias ne tarmėmis, bet atskiromis kalbomis.

Jau pora dešimtmečių atliekamas prūsų kalbos atkūrimo eksperimentas (plg. <<http://donelaitis.vdu.lt/prussian/index.htm>>) remiasi spausdintu sembišku III Katekizmu. Atkurtoji kalba kartu laikytina ir jotvingių kalba bent todėl, kad kito pagrindo jotvingių kalbai atkurti neturime (eksperimento dalyviai bando atkurti ir pamedėnų „elbingiška“ tarmę, t. y., kaip minėta, tikrąją prūsų kalbą, tačiau literatūrinė norma yra sembiška dėl didesnio jos paprastumo).

LETAS PALMAITIS, kalbininkas baltistas, gimė 1944 m. Leningrade, senojo Peterburgo mišrios vidurinėsios klasės palikuonių šeimoje. 1970 m. baigė arabų filologijos skyrių universiteto Orientalistikos fakultete ir persikėlė dirbti į Vilnių. 1975 m. baigė Vilniaus universiteto baltų filologijos aspirantūrą ir apgynė disertaciją iš baltų kalbų įvardžių istorijos. Kaip bendravęs su disidentais, darbo negavo, nuo KGB priežiūros pabėgo į Gruziją, kur 1979 m. apgynė daktaro (habilitacinę) disertaciją iš diachroninės kalbų tipologijos. Maskva laipsnio nepatvirtino, bet per užsitęsčius svarstymus komisijoje 1980 m. pavyko įsidarbinti Vilniaus universitete. Kad negalėtų bendrauti su studentais, buvo paskirtas mokslo darbuotoju. 1999–2000 m. vadovavo po Europos Tarybos vėliava įsteigtam tarptautiniam Iškaidytų etninių mažumų institutui. Institutui suirus, nuo 2001 m. dirba privačiai. 10 knygų autorius ir 2 bendraautoris. Šių ir keliasdešimt įvairiuose žurnaluose skelbtų publikacijų objektas – baltų ir ypač prūsų kalbos istorija, taip pat kartvelų kalbų istorija ir tipologijos ypatumai. Nevengia publicisto darbo. Dabar visą dėmesį skiria katalikų ir musulmonų suartėjimui. Asmeninė svetainė: <<http://www.geocities.com/palmitis>>.

¹ Ilgojo /*ō/ siaurasis alofonas.

ALGIS UZDILA

UPIŲ DAINOS

Pasidairius po Lenkijos šiaurryčiuose žemėlapyje nusidriekusius Varmijos Mozūrus, pastebėsime, kad čia apstu lenkų kalbai nebūdingų vietovardžių. Mūsų ausis junta, kaip tie vardai ją traukia prie savęs, nors šiandien jau gerokai pridengti paslapties šydo, apnešti užmaršties dulkių. Ne visur lengvai ir mūsų klausia, tegu ir pratusi prie baltiškųjų vietovardžių, iki galo suvokia ežerų, upių, miestų ir kaimų ar dar kokių nors geografinių objektų vardų prasmę. Jie atsiskleidžia pirmiausia, žinoma, mums, kadangi tai mūsų arba labai artimų kalbų paliktuose vietovardžiuose įstrigę žodžiai, išlikę jiems svetimoje vokiečių kalboje, vėliau transformuoti į lenkų kalbą, stovi įamžinti tarsi kokia musė ar uodas gintaro laše. Žiūrime į skrydžiui pakeltus žodžių sparnus. Ar pajėgsime suprasti, ką jie nori mums išsakyti, kokią žinią pasišovę nešti per amžių amžius? Ar įspėsime protėvių užmintą mįslę? Ar atpažinsime nuo kažkurios žvaigždės atsispindėjusią ir į mūsų žemę sugrįžusią minties šviesą?

A

Alna (lenk. *Hołnianka*) – iš Alno ežero (Seinų valsčius) ištekanti upė. *Alėti* : *alnėti* : *almėti* reiškia „rėkauti, lalėti“ arba „smarkiai tekėti, gurgėti“. Toji upelė iš tiesų yra srauni. Priesaga *-n-* rodo gurgėjimo, alėjimo vietą. Tai ir yra upė.

Kita **Alna** (lenk. *Łyna*) teka per Olštyną. Tai jau didesnė upė, bet jos vardas yra tos pačios kilmės, kaip ir šitos Seinų krašte. Matyt, ir toji upė buvusi srauni. Tik lenkiški upių vardų variantai skiriasi. Vokiečiai šią upę vadino *Alle*, užtat ir miestas ant jos krantų gavo vardą *Allenstein* – mūsiškai būtų *Alnai*, lygiai kaip Seinijoje kaimas prie *Alno* ežero ir *Alnos* upės yra vadinamas *Alnais*.

Alna yra kairysis Priegliaus intakas. Išteka iš smėlynų į šiaurę nuo Nidzicos. Upės ištakas aptinkamos Lynos kaimo apylinkėse. Aukštupy *Alna* kerta Varmijos miško gamtos draustinį.

Alstra – istorikų ieškomos upės, sutapusios su Brunono Kverfurtiečio mirtimi, vardas galėjęs kilti iš veiksmožodžio *al-ėti* (žr. *Alna*) ir turėti ką nors bendra su būdvardžiu *stra-v-us*, *strau-j-as* „sravus, sraunus“. Būtų šis vardas sudurtinis, kaip turime daugelį sudurtinių asmenvardžių: *Vy-taut-as*, *Jo-gail-a*, *Vid-mant-as*, *Al-vyd-as...*, ir reikštų „sravi tėkmė“. Tik nežinia, ar tokia upė išvis yra buvusi, ji galėjo būti metraštininkų klaidingai pateikta.

Ančia [Baltoji ir Juodoji] (lenk. *Biała Hańcza* ir *Czarna Hańcza*).

Juodoji Ančia – kairysis Nemuno intakas, išsruva iš *Ančios* ežero. Lietuviškai *ančia* reiškia „kanalą“ – griovį, kuriame vanduo stovi, nebeteka kaip upėje. Ančiose mėgę tursintis naminiai paukščiai, kurie turi *anties* vardą. Lenkų kalboje atsiradęs priebalsis *h* yra to pat hipernormalizmo reiškiny, kaip ir ežero vardo *Alnas*. Jos ilgis – 142 km (Lenkijoje 108 km, toliau teka per Baltarusijos teritoriją). Nuotako plotas apima 1 916 km² (iš jų 1 612 km² Lenkijoje). Svarbiausi intakai: kairieji – *Marė* (*Seina*) ir *Vėtrolūža*, ir dešinieji – *Kalna*, *Augustavo kanalas*. Ši upė teka per Suvalkų miestą.

Juodoji Ančia yra didžiausia Suvalkų krašto upė. Aukštupio srovė gana greita, vėliau lėtėja ir net tampa labai lėta, kas, matyt, ir jos vardą lėmė.

Juodoji Ančia Suvalkuose SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Baltoji Ančia – 60 km ilgio upė pietų Lietuvoje. Jos baseino plotas 791 km². Išteka iš *Ančios* ežero Lazdijų rajone, teka į pietus pro Kapčiamiestį, paskui pasuka į rytus, kur prieš vandens jėgainę yra patvenkta. Už jėgainės upė teka pietvakarių kryptimi, o prie pat sienos su Baltarusija įteka į Nemuną. Vidutinis nuotėkis – 5 m³/s.

Baltosios Ančios slėnis 0,3–0,5 km pločio, šlaitų aukštis 10–20 m. Vagos plotis 15–20 m. Vidutinis nuolydis 0,94 m/km.

Apie 12 km nuo žiočių iš kairės įteka Neviedės upė ir prasideda Baltosios Ančios tvenkinio patvanka. 15 km nuo žiočių – Menciškės kaimas. Tvenkinyje daug įvairių įlankėlių, užtėkių, pusiasalių. Į šią užtvanką įteka daug įvairių upelių.

Kelis kilometrus iki žiočių Baltoji Ančia srauniai bėga giliu kanjonu. Plaukia per miškus ir kaimus. Ties Paančios viensėdžiu Baltoji Ančia įteka į Nemuną.

Angarapė (lenk. *Angrapa*, rus. *Анграпа*, vok. *Angerapp*) – upė, ištekanti iš Lenkijos teritorijos į Rusijos Kaliningrado sritį. Išteka iš Mamrų ežero, vinguriuoja per Vengožavą ir susijungusi su *Įsručiu* sudaro *Prieglių*. Jos ilgis 139,9 km, iš jų 44 km Lenkijos teritorijoje, 95,9 km Kaliningrado srityje. Į ją tarp kita ko įteka Galdapė.

1996 metų gegužės 30 dieną 12⁴⁷ valandą Lenkijos televizijos 1 programa rodė laidą „Mūsų upių abėcėlė“. Joje buvo kalbama apie upę *Angarapę* (lenk. *Węgorapa*), tekančią per Vengožavo miestą. Kažkoks prieš kameras pasirodęs vyriškis aiškino šios upės vardo kilmę. Jo teigimu, šiai upei vardą suteikę prūsai. Vardą sudaro du dėmenys. Prūsiškai *angurgis* – „ungurys“, giminingas su lietuviškuoju *unguriu*. Antruoju dėmeniu einanti lenkų tariama *apa*, arba mūsiškiau, *apė* – „upė“. Todėl šiandien šią upę vietos gyventojai lenkai vadina dar *Węgorapa* arba *Rzeka Węgora* „Ungurių upė“ arba „Unguringoji upė“. Mat šitoks vardas daug kam parankesnis ir suprantamesnis.

Tikslumo dėlei reikėtų priminti, kad minėtoje televizijos laidoje kalbėjęs informatorius nusakęs tik vieną aptariamą upės vardą – *Angrapa*. Ji vokiečių buvo dar vadinama ir pilnesne forma – *Angerapp*. Mat dialektuose buvusios ir šalutinės *ungurio* formos **angarias* ar **angerias* „ungurio“. Pastaroji su vietovardžiu ir pateko į vokiečių kalbą. Ją perėmė net ir suomiai – *ankerias* „ungurys“ [V. Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. I, 79 ir 810 p.]. Jos krantuose

Baltoji Ančia
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

įsikūrusį apskrities miestą vokiečiai vadino *Angerburg* (Ungurpilė). Lietuviškoje literatūroje buvo nusistovėjęs šio miesto ir upės vardas **Ungura**.

Požiūris, kad *Angarapės* ar *Angerapės* (liet. *Unguros*) vardas yra kilęs iš prūsiško žodžio *angurgis* [angurgis = angurjis – K. Būga, *Rinkiniai raštai*, t. II, p. 325 (liet. ungurys)], eina, matyt, nuo minėto lenkų kalbininko Jano Otrębskio laikų. Todėl Angerburgo – Unguros miestas lenkiškai ir buvo pavadintas *Węgorzewo* (lenk. *węgorz* „ungurys“) – labai sumaniai priderintas prie lenkiškojo vardo, siekiant išlaikyti senąjį baltiškąjį mąstymą. Tik kad tas mąstymas nebuvo iki galo atskleistas, kadangi lenkų *węgorz* jų kalboje neturi nieko bendra su vingrumu, nes *vingrus* ar *ungrus* – lenk. *kręty*.

Niekas, kas upės vardą kildina iš žodžio *ungurys*, nekalba, kad šioje upėje ypač gausu būtų kada nors buvę tokių vingrių žuvų, o tuo kaip tik reikėtų pagrįsti savo išvadą. Antra – nebūdinga buvo baltams kokių nors gyvūnų vardais vadinti upes ar ežerus. Lygiai sunku patikėti, kad *Galdapė* (žr.) yra buvusi Gulbupė, gulbių upė, o *Ančia* (žr.) – ančių upė ar ežeras, kaip sunku įtikėti, kad *Šešupė* (žr.) taip būtų buvusi pavadinta dėl to, kad joje šešės (juodieji strazdai) kitados veisėsi. Veikiausiai ir šiuo atveju ieškota upei kurios nors kitos, tik jai būdingos, savybės. Juk ungurių galėję būti kiekvienoje švarioje upėje, vargu ar tai bus šios upės išskirtinė pastovi savybė. Trečia, prūsų – o gal ir jotvingių? [pagal prof. Z. Zinkevičiaus sudarytą žemėlapi *Lietuvių kalbos kilmė*, p. 341] šis miestas esti ant jotvingių–prūsų ribos] – *anguris* turi priebalsį *g*, kurio nėra nei upės, nei miesto varde. Mat *angurgis* yra išvestas žodis iš pirminio **angurys*, kilusio turbūt iš būdvardžio **angra-*, esančio panašaus į angį, žaltį, taigi esančio vingraus, besiraitančio, kuris savo ruožtu išvestas iš **angis* „angis, žaltys“ (V. Mažiulis, *min. veik.*, t. I, p. 79). Turime žuvį vijūną, kuris vejasi, vyniojasi, raitosi, ji primena ungurį, tik esanti mažesnė. Veiksmazodis *angytis*, tarp kitko, reiškia ir „raivytis, rangytis“. Išeitų, kad ieškoma upės savybė yra jos vingrumas, raitymasis. Unguriai taip pat šitaip vadinami, kad labai raitosi.

Šie faktai rodo, kad ir žymaus kalbininko J. Otrębskio, aiškinant *Angarapės* vardą, galvota lyg ir ne iš to galo. Kiti lenkų kalbininkai labai lengvai šiai teorijai pritarė. Šitaip atsitiko, matyt, todėl, kad baltų kalbos jiems labai svetimos. Lenkijos televizijos 1 programos auditorija labai gausi, ir paleista neapdairi informacija labai plačiai sukeroja. Ją atitaisyti bus kaskart sunkiau, juo labiau kad lenkų kalboje miesto vardas *Węgorzewo* jau klaidingai įteisintas, tai savotiškas nenuovo-

kumas. Tai *ungurys* yra išvestas iš būdvardžio, iš kurio ir upė turėjo gauti vardą, ne atvirkščiai.

Lietuviškoji upės forma *Ungra* rodo, kad toji upė esanti ne *unguringa*, bet *ungri* „vingri, besiraitanti“, primenanti ir ungurį, ir vijūną. Šią savybę žymėti upėvardžiuose visai įprasta. Tai patvirtina (žr.) *Lenkupė* (lanksti, besiraitanti upė, tik ne lenkų upė – kur fonetinis panašumas visai atsitiktinis). Ši savybė į vardo rangą buvo iškelta ir *Vaiponios* (žr.) upėvardyje (*vaipytis* – kraipytis, vingiuoti, šaipytis). Panaši mintis yra išsakyta ir *Vygrių* ežero vardu, kuris rodo ežero krantų vingrumą.

Ar *vingrus* gali būti tapatus su žodžiu *ungrus* ir jo variantu *angrus*? Pažiūrėkime į dar ir šiandien išlaikytą mūsų balsių kaitą: *slanka:slenka:slinko:slunkius*, *lankas:lenkti:linko:lunkas*, *rantyti:renčia:rintė*, *ganau:gena:ginė:gunčė*... Pradžios priebalsio *v* atsiradimą rodo tokie pavyzdžiai: *amsėti:vamsėti*, *ambryti:vambryti*, tarm. *undens:vandens* ar net veiksmazodis *uosto:vuosto*...

Angarapės vardas yra baltiškos kilmės, jį sudaro du kamienai – *angrus* : *vingrus* ir *apė* : *upė*. Vengožavo apylinkėse *Angarapė* suskyla į dvi šakas – *Malūno kanalą* ir *Angarapę*, o už kelių kilometrų vėl susilieja. Už Medūniškių upė kertą valstybinę sieną ir teka šiaurės link, kol įsilieja į Įsrutį. Miestas *Vengožavu* pavadintas per klaidą – manyta, kad *angara* reiškia *ungurį* (lenk. *węgorz*).

Angarapė naudojama gaminti elektros energijai.

B

Babanta (lenk. *Babant*) – dešinysis didžiausias (107,1 km ilgio) *Krutynios* intakas. Babanta išteka iš Mažojo Babanto (lenk. *Mate Babieła*) ir Didžiojo Babanto (271 ha) ežero. Trūksta žinių nusakyti upės bei ežerų vardų kilmę. Galbūt galima sieti juos su prūsų *babo* „pu-pos“?

Baudė (lenk. *Bauda*, vok. *Baude*) – upė Varmijos Mozūrų vai-vadijoje. Upė plaukia per Varmės lygumas ir ties Fromborku įsilieja į Vislos marias. Vardo kilmė nėra aiški. Galbūt galima jį sieti su baltų *bauda* „priverstinis darbas“. Išteka iš *Góra Maślana* (Milejevo apylinkėse) – 197 m v.j.l. Upės ilgis 54 km, nuotako paviršius 339,7 km².

Blindė (lenk. *Błędzianka*, vok. *Blinde Fluss*, *Rominte*, rus. *Красная*) sudaro Priegliaus upyno dalį. Upės ilgis apie 90 km, bet tikrai pirmi 24,6 km teka per Lenkijos teritoriją (Lenkijos pusėje jos nuotaką sudaro 260,2 km²), paskui Romintos girioje kerta valstybės

sieną ir teka Karaliaučiaus srities teritorija. Ten (vadinama *Krasnaja*) įsilieja į Pisą ties Gusevu. Upė pradžią gauna mažame Verselio ežerėlyje (252,1 m v.j.l.) į šiaurę nuo Verselio kaimo, o Lenkiją palieka apie 150 m v.j.l. aukštyje. Dėl tokio ryškaus nuopuolio upė daugelyje atkarpų primena kalnų upokšni (gausūs sraumenys, akmeningas dugnas, gilūs slėniai). Upė palieka draustinį landšaftą Palenkės ir Varmijos Mozūrų vaivadijų pasienyje netoli garsiųjų Stančikų. Nuo šios vietovės iki valstybės sienos plaukia per Romintos girios miškingus kompleksus, pavirsdama žemumoms būdinga vangia upe. Aukštupyje laikosi upėtakiai ir kiršliai.

Tik vokiečių kalba buvo išsaugojusi upės autentišką vardą *Blindė*. *Blindė* lietuvių kalboje reiškia gluosnio rūšį. Tuo žodžiu dar vadinamas tam tikros rūšies paukštis. Veiksmažodis *blindenti* „judinti, pleventi“ ir galėjęs suteikti lygumų ruožu tekančiam upeliui vardą.

Blizna (lenk. *Blizna*) – nedidelis Suvalkų krašto upelis, ištekantis iš *Blizno* ežero ir kiek aukščiau Augustavo įtekantis į *Rospudos* upę. Bene pusė vagos nusidriekia per Augustavo girią, kita dalis per Strenkoviznos kaimą ir apydrėgnes lankas. Jo vardą galbūt galima sieti su lietuvių veiksmažodžiu *blyž-o-ti* [geografiniame varde vietoje šaknies *ž* yra išlikęs jotvių buvusių priebalsis *z*] „gulėti paslikam“, arba liet. *blizgėti* „atsispindėti saulei ramiaame vandenyje“. Priesaga *n* nurodo erdvėje nusidriekusį objektą – upę.

Bugas (lenk. *Bug*) – didysis kairysis *Narvės* intakas. Ilgą laiką visaip kraipydamasis teka Lenkijos–Baltarusijos siena šiaurės link, kol pagaliau lyg ko pabūgęs kiškis staiga metasi į kairę ir ieško vakaruose esančios *Vislos*, bet jos neradęs sutinka (žr.) *Narvę*, kuriai puola į glėbį, ir drauge visus sutelktus plačius vandenį perduoda *Vislai*.

Bugo vardas rodo, kad ir senovės žmonės matę ne vien po savo kojomis, bet kad turėję platų akiratį, jeigu tokios plačios teritorijos pažintį gebėjo apibendrinti vienu gražiu žodžiu ir taip taikliai nuskaityti didžiosios upės esmę. Šitos išminties taip dažnai šiandien mums trūksta, kada kasdienėje kalboje verčiamės įvairiausiai konstrukciniais griozdais.

Bugas teka per Lenkijos (587 km), Baltarusijos ir Ukrainos teritoriją. Visas upės ilgis siekia 772 km, nuotako paviršius apima 39 420 km², iš jų Lenkijai atitenka 19 284 km². Vidutinis žemupio nuotėkis – 158 m³/s. Bugas yra ketvirta pagal dydį Lenkijos upė.

Bugo ištakas surandame Verchobužo kaime šalia Zločovo, Podolės aukštumoje, Ukrainoje, įteka į Zegžino salpą ir sudaro kairį intaką *Narvės*, kuri iki 1962 metų oficialiai buvo laikoma dešiniuoju Bugo

intaku. Toji *Narvės* ir Bugo bendra tėkmė iki *Vislos* dažnai vadinama Bugonarve. 363 km ruožas (*Gołębje–Niemirów*) sudaro sieną su Ukraina ir Baltarusija. Karališkuoju kanalu jungiasi jis su Pripete. Kaip įdomybę galima pateikti faktą, kad jeigu intaku laikytume iki dviejų upių susiliejimo tą, kuri iki santakos yra trumpesnė, tuomet pasirodytų, kad *Visla* yra kairysis Bugo intakas (mat Bugo ir Bugonarvės aukštupys iki santakos ilgesnis). Tačiau didesnis *Vislos* nuotėkis lemia, kad ji ir teka iki Baltijos.

Bugas visuotinai laikomas pavojinga upe, kai kuriose jos vietose yra „dvigubas dugnas“, be to, plaukikams dažnai grėsmingi esti vandens sūkurių. Jeigu ir ši priežastis būtų lėmusi upės vardą, tai vis vien ji būtų pavadinta baugą keliančia upe. O šitų paslapčių žinojimas vėlgi rodytų gyventojus nebuvus tokius nemokšas. Jeigu suskaičiuotume šios upės ilgį nuo ištakų iki žiočių jūroje, gautume 1 213 km, tuo tarpu *Vislos* ilgis siekia 1 047 km, taigi 166 km būtų trumpesnė už visą Bugo tėkmę.

D

Daina (lenk. *Dajna*) – tai Mrongovo ežeryno ir Sempopolės žemumos upė, kairysis (žr.) Gubros intakas. Ilgis 55 km. Teka per Mrongovo ir Kentšyno apskritis. Nuotako paviršius 345,5 km². Ištakų ieškoti reikia Mozūrų kraštovaizdžio parko vakariniame pakrašty. *Dainos* vardą sieti tektų su veiksmažodžiu *dainuoti*. Matyt, jos gurgėjimas sukėlė žmonėms dainos įspūdį. Čia dar reikėtų sugretinti ir jotvingių *dainavių* etnonimą. *Dainava* turėjusi reikšti upės *Dainos* apylinkes ir kraštą. Tos pačios *-av-* priesagos variantas *-uv-* yra ir *Lietuvos* varde.

Dauspuda (lenk. *Dauspuda*). Senovėje priklausomai nuo atkarpų upė buvo vadinama Raspuda, Dauspuda ir dar kitaip. Profesorius Knuto Olafo Falko manymu, ežero ir upės vardas yra kilęs iš jotvingių kalbos *Dau-spūda* „daug spausti, didelė spūda“. Taip upė pavadinta todėl, kad pavasariais joje vandens lygis pakyla beveik metru, dėl to intakuose atsiranda spaudimas atgal ir susidaro vadinamosios grįžmės, kuomet vanduo teka prieš srovę.

Teritorija, per kurią teka *Dauspuda*, kitados priklausė Jotvai. Čia yra išlikusi ramovė, vadinama *Šventąja Vieta* – senųjų laikų kulto vieta. Nuo XV amžiaus Dauspuda buvo Lietuvos ir Prūsijos riba.

Dauspudos kaime, į pietus nuo Ročkų, išsilaike vaizdingi Paco neogotikinių rūmų griuvėsiai. Rūmų savininkas Liudvikas Mykolas Pacas 1824 metais užsakė Dauspudos upės 3 km ruože tarp Ročkų, Dauspudos ir šiek tiek žemiau 12 akmeninių slenksčių, kurie sudary-

dami krioklius turėjo papuošti apylinkę. Užtvaros, lygiai kaip ir rūmai, vėliau buvo išardytos, o šiuo metu vienintelis jų likęs pėdsakas yra akmeninė sekluma.

Didžiulė (lenk. *Dziedziulka*) – šis upelis išteka iš *Akuočio* ežero. Jeigu upelis buvo taip pavadintas, matyt, artimose apylinkėse prieš melioracijas buvę gausu mažesnių upelių. Lenkų literatūroje dėl mažumo upelis gavo mažiškinę formą. Vardas *Didžiulė* esti giminingas su būdvardžiu *didžiulis* ir yra jo vedinys. Jo ilgis 11 km. Teka per Pelelių, Navininkų, Didžiulių ir Vilkapėdžių kaimus ir įteka į Klevio ežerą Klevuose.

Druvinčia / Drvenca (lenk. *Drwęca*, vok. *Drewenz*) – Vislos dešinysis intakas. Ilgis siekia 253 km, nuotako plotas 5 536 km². Ištakos 191 m v.j.l., teka pietvakarių linkme ir į Vislą įsilieja 36,6 m v.j.l., 10 km aukščiau Torunės – Zlotoryjos kaime. Upės vardo prūsišką kilmę *Druvinta* pateikė V. Mažiulis, jis sieja jį su baltų šaknimi **dreu-* „bėgti, tekėti“.

Druvinčia, tipiška ežeryno upė, su Vislos mariomis jungiasi Elbingo kanalu. Ši upė nuo 1961 metų per visą savo vagą yra paskelbta draustiniu ir sudaro ilgiausią Lenkijoje ichtiologinį parką. Tai specialus saugomas „Druvinčios slėnis“, jo plotas 444,38 ha. Kadangi tarp Druvinčios ir jos intakų yra dideli lygmens skirtumai, daugelyje atkarpų turime pakalnių pobūdžio upokšnius. Todėl susidaro palankios sąlygos laikytis retai faunai. Čia veisiasi nėgės (lenk. *minogi*) bei retos žuvys: lašišos (lenk. *łososie*), žiobriai (lenk. *certy*), margieji upėtakiai (lenk. *trocie*), upėtakiai („šlakiai“, lenk. *pstragi*), kurie mėgsta deguonies prisodrintus vandenius.

Varmės Druvinčia (lenk. *Drwęca Warmińska*) – upė Senprūsių žemumoje ir Varmės lygumoje, dešinysis *Paslankos* intakas. Ilgis 48,4 km, nuotako plotas 327 km²; didžiausia vietovė, per kurią teka, yra Orneta.

E

Elbingas (lenk. *Elbląg*) – tai palyginti trumpa, bet vandeninga upė. Pradžią gauna *Družno* ežere (ežero vardas, matyt, gerokai perdirbtas, bet vis tiek išvelgiamas panašumas su aukščiau nurodyta šaknimi **dreu-* „bėgti, tekėti“). Kitados iki jo siekė marios. Upės tėkmė trumpa. Jos keliolika kilometrų siekianti vaga baigiasi Vislos mariose. Visa upė priskiriama prie jūros vandenių, o 13 km ilgis sudaro Elbingo uosto vandenį, kurie yra kanalizuoti.

Dėl vardo kilmės V. Mažiulis *Elbingą* sieja su Lietuvos upe *Elbentu* ir mano, kad ir daiktavardis *Elbing* yra baltų kilmės, kur **el-/*al-* reiškia „lenkti, linkti“. Iš tikrųjų šis dėmuo yra ir mūsų žodyje *alkūnė*.

Vidutinis upės gylis siekia 2,5 m, nors jis labai įvairuoja, o mieste prieina net iki 7 m. Plotis svyruoja nuo 70 iki 200 m. Visos vagos dugnas smėlėtas, tik tai *Družno* ežere dumblinas.

Elkas / Lukas (lenk. *Elk*, seniau *Lek*) – Mozūrijos ežeryno upė, dešinysis *Bebros* intakas. Ilgis 113,6 km. Nuotako (baseino) plotas apima 1 524,5 km².

Elko ištakas randame prie Sėsos kalno netoli Galdapės. Teka per Lazno, Lasmiadų, Stradūno ir Elko / Luko ežerus. Didžiausia gyvenvietė prie jos krantų yra Elko / Luko, Prostų ir Grajevo miestai. Elko upės vardą gauna tik nuo Elko ežero, ankstesni ruožai turi kitokius vardus.

Ką reiškia *Elkas*? Tai tos pačios šaknies žodis, kaip ir mūsų *alkūnė*, kuris yra šaknies *alk-* priesagos *-ūnė* vedinys. Ar šaknis *alk-* ir *elk-* tas pats? Taip santykinai gerai žinomi žodžiai: *aketė:eketė, akėti:ekėti*.

Alkūnės pavadinimas sietinas su ide. šaknies **elei-*, **lei-* „lenkti“ [A. Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos leksika*, p. 8].

O štai šiek tiek digresijos. Slavų kalbose aptinkamas šios šaknies žodis su formantu *-t-*, tai lenk. *łokieć*, rus. *lokotj*... Jie atitinka lietuviškąją *uolektį* – „ilgio matą“, apie 70 cm. Tai senas ilgio matas, jau gal nebevertojamas, bet dar ir šiandien ilgį neretai matuojame sprindžiais, sieksniais, žingsniais. Anglai oficialiai ilgį matuoja pėdomis, o iš Vokietijos paplito ilgio matas colis (25,4 mm); vok. tarmėse *der Zoll* „krumplys“. Taigi ilgį matuota įvairių žmogaus kūno dalių dydžiu ar tam tikra jų padėtimi. Sakome dar: *per plauką, per nagą, per nago juodymą, piršto storumo*...

Bet grįžkime prie mus dominančio Elko. Tai upė, kuri lankstosi, kaip ir alkūnė, sukasi, vyniojasi, raitosi, vinguriuoja... taigi surandame dar vieną (žr.) *Angarapės, Lenkupės* ir visai šalimais mūsų esančios *Vaiponios* sesę. Visų šių upių vardus sieja bendra charakteristika. Visi vardai rodo upes esančias vieno temperamento. Visos jos vyniojasi kaip vijūnai, kaip unguariai, jos amžinai lankstosi, kraiposi ir vaiposi.

G

Galdapė (lenk. *Gołdapa*) – pavadinimas rodo, kad šia upe senjotviai galėjo didžiutis, nes jų upė ne bet kokio, o didžioji, svarbiausia

iš visų upeliukų, kadangi ji turi intakų. Tai rodo jos vardo šaknis *gald-* iš veiksmažodžio *galdoti* – „rinkti vandenį, telkti juos iš kitų upelių“. Taigi *Galdapė* yra vandenį renkanti, kitaip sakant, intakų turinti upė. Tik *upes* jotviai vadindavę *apėmis*.

Nei veiksmažodis *galdoti*, nei senasis upės vardas niekur nebuvęs užrašytas, jis mūsų dienas pasiekęs per vokiečių (*Goldap* – atseit „auksinė upė“), vėliau – lenkų kalbas. Todėl ir kelia galvosūkį – kaip galėję baltai vadinti vokiškai užrašytą *Goldap*. Spėliojimų taikęsi visokių. Vieni manę ją buvus *Geltupe* (geltona upė), kiti krikštija *Gulbupe*, dar kiti *Geldupe*. K. Būga net vartojo formą *Guldapė* (*Rinktiniai raštai*, t. III, p. 113). Tik prof. V. Mažiulis pateikia upės vardą ***Galdapė*** ir kildina jį iš vakarinių baltų šaknies **gald-* [*Prūsų kalbos etimologinis žodynas*, t. I, p. 318]. Mūsų tarmėje yra dar gyvas žodis, tiesa, su svetima priesaga – *gald-av-oti* < *gald-oti* „rinkti“ [*Padegėlis gerai prisigaldavojo gyvuliams šieno ir grūdų*]. Kad *galdoti* nėra svetimybė, mano ir prof. V. Mažiulis.

Gubra / Guberis (lenk. *Guber*, vok. *Guber* arba *Gubrio*) teka per Varmijos Mozūrus, ilgis 73 km. Išteka iš *Gubrio* ežero. Ištakų aukštis – 126 m v.j.l. Tai kairysis *Alnos* intakas. Pirmą kartą upės vardas vokiečių paminėtas 1326 m. *Gobrio* vardu, kuris kildinamas iš prūsų *gubans*, *gubas* „nueiti, pasišalinti, dingti“ – taip teigia vokiškoji *Vikipedija*, cituodama Jurgį Gerulį (G. Gerullis, *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin, Leipzig, 1922).

J

Juodupė (lenk. *Czernica*, vok. *Joduppe*, rus. *Čiornaja* arba *Vištinka*) išteka Lenkijoje. Tai nedidelė, bet gana graži vingiuota upė. Jos ilgis apie 16–18 km, plotis 3–4 m. Prasideda netoli *Maudos* ežero Lenkijoje ir apie 1,5 km teka Lenkijos teritorija. Upė, kirtusi Lenkijos–Karaliaučiaus srities sieną, teka šiaurės kryptimi. Ties Lietuvos–Karaliaučiaus srities–Lenkijos sienų sankirta daro vingį ir įteka į Lietuvos teritoriją. Raitydama kilpą rytų link Juodupė prateka vakarinėje Ingelio ežero pusėje ir pasuka atgal į vakarus. Teka per gyvenvietę *Joduponnen*, o ties gyvenvietę *Auxinnen* pasuka šiaurės kryptimi ir pratekėjusi gyvenvietę *Sausleszowen* įsilieja į patį pietinį Vištyčio ežero kranto tašką, keli šimtai metrų nuo ežero einančios Lietuvos–Karaliaučiaus srities sienos, kur truputį ryčiau ežerui savo vandenį atiduoda ir *Vižainė*.

K

Kirsna (Lt) – upė, tekanti per Lazdijų rajoną. Jotvių *kirsnan* – „juodas“. Gal todėl taip pavadinta, kad upės vaga driekiasi per durpynus.

Kirsna (lenk. *Kirsna*) – dešinysis *Alnos* intakas. Ilgis 25 km. Nuotakas apima 118,9 km² ir yra Olštyno ežeryno ribose. Teka per Olštyno ir Lidzbarko apskritis. Kirsnos slėnis įrežtas iki 30 m gylio.

Dėl vardo kilmės žr. *Kirsna* (Lt).

Krutynià (lenk. *Krutynia*) – upė, supama įvairaus reljefo moreninių kalvų. *Krutynios* srava labai lėta – vanduo joje vos kruta, todėl, matyt, upė ir tokiu vardu puikinasi. Upės vaga gan vingiuota, ypač pelkėtu rezervatu slenkanti jos vidurinė tėkmė. Upės nuopuolis per 10-ies kilometrų rezervato ilgį siekia vos 1,3 m. Krutynės plotis – 30–40 m, gylis svyruoja nuo 1,5–2,5 iki 3–7 m.

Krutynià pradžią gauna *Varpaus* (lenk. *Warpuskie*) ežerą supančioje teritorijoje. Senosios Jotvos ežeryne upės paprastai keičia vardus, kuomet teka per ežerus, kurie kaupia (jotviškai sakant – galdoja – žr. *Galdapė*) vandenį iš kitų, papildomų, upelių ir srautų. Turint šitai omeny reikia sakyti, kad *Krutynià* išteka iš *Krutynio* ežero ir savo kelią baigia įsiliedama į **Beldoną** (lenk. *Beldany*) ežerą, kur patenka į Mozūrų Didžiųjų ežerų sistemą. Bet *Krutynià* įvairiuose ruožuose gauna skirtingus vardus. Tarp pirmųjų ežerų ji vardo visai neturi, vėliau yra vadinama naujais lenkiškais vardais: *Sobiepanka*, *Grabówka*, *Dąbrówka*, *Babięcka Struga*, *Struga Spsychowska*, kol pagaliau gauna *Krutynios* vardą.

L

Lenkupė (lenk. *Lenkupie*) – upė Varmijos Mozūrų vaivadijos Galdapės apskrityje. *Lenkupės* dvigarsis *en* kirčiuojamas tvirtagališkai. Taip ji vadinama dėl vagos *lankstumo*, vingiuotumo. Labai dažnai ji *lenkiasi* tai į dešinę, tai į kairę. Jos vardo negalima painioti su besiperšančia mintimi, kad tai, atseit, lenkų upė. Dėl paprasčiausio atsitiktinio sutapimo šios dvi sąvokos labai panašiai skamba.

Lukta (lenk. *Lukta*) yra dešinysis Morongos intakas, su kuriuo iš kairės savo vandenį įlieja į *Pasargės* (*Paslankos*) upę. Galbūt vardas tokios pat kilmės, kaip ir Lietuvoje esančios upė *Luknos* (plg. latv. *lukna* „mikli beržo šakelė“), jų vardai tik priesagomis skiriasi. Gal upės vagos žvalus miklumas paskatino žmones taip jas praminti.

Mara
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

M

Marangà / Moronga (lenk. *Morąg*) – šiandien tokį vardą turi upė ir ežeras (*Marangas*) Ostrudos apskrityje ir čia įsikūręs miestas. Vardą vokiečiai rašė įvairiai: *Moring*, *Moringen*, *Merinck*, *Maronis*, *Marung*, *Morung*, *Morungen*, *Mohrungen*, ir ši pastaroji forma buvo vartojama iki 1945 metų. Lenkų kalbininkai laikosi hipotezės, kad šis vardas yra prūsiškos kilmės, nes taip vadinamas buvo ežeras: *Mawrin*, *Maurin* arba *Morin* (taip interpretavęs XIV a. Petro Dusburgiečio kronikos priedo anoniminis autorius). Weyde – vokiečių monografijos apie Marangą autorius – iškėlė hipotezę, girdi, vardą suteikę pirmi miesto gyventojai, kurie atsikėlė iš pietų Harco (ten esąs miestas *Mohrungen*, seniau *Morungen*). Tačiau šaltiniuose niekur nepatvirtinta, kad naujakurius XIII ir XIV amžiuose kreipta būtent iš Harco rajonų. Prūsišką vardo kilmę liudytų ir lenkų kalboje išlaikyta priesaga *-ag* (palygint *Elbląg*, *Bartąg*, *Wadąg*, *Skiertąg* ir kt.). Vardo baltiškumą ypač primena ir vardo formos *Maronis* (plg. *maras*) arba *Maurin*, kurio vardas susišaukia su mūsų žodžiu *maurai*.

Kai apie 1280 metus kryžiuočiai užkariavo pagudėnus, pradėjo čia statyti medinę pilį ant nusausintų Marango ežero krantų. Spėjama, kad toji pilis iškilo senoje prūsų Marino gyvenvietėje. Miestą įkurta gynybos požiūriu patogioje vietoje. Iš pietų pusės gynė jį *Maurino* ežeras, iš vakarų upė, iš šiaurės – tvanka, tuo tarpu iš rytų pusės išskasti buvo du grioviai ir užleisti vandeniu.

1410 metais Marangą užėmė Jogailos kariuomenė, kai iš Žalgirio žygiavo į Malborką.

Mara (lenk. *Marycha*) – tai per Seinus tekančios (žr.) *Seinos* upės tolimesnės tėkmės, ištekančios iš *Mario* ežero, vardas. Lenkai visą šią upės tėkmę – nuo pradžios iki pabaigos – vadina vienu *Marychos* vardu.

Montava (lenk. *Mątawa*, *Mława*, *Mława*) – upė šiaurės Lenkijoje. Ilgis 62,2 km, nuotako paviršius 456,5 km². Lenkų kalboje vardas nenusistovėjęs, nors dažniausiai vartojama pirmoji forma. Gal šis vardas turi bendrą šaknį su prūsų asmenvardžiu *Monté* arba *Mantas*, plg. lt. *mantus* „sumanus, guvus“, kas rodytų miklią upę. Priesaga *-ava* rodo vietą. Montava įteka į Vislą.

N

Narvė (lenk. *Narew*) – tai Lenkijos šiaurryčių upė, dešinysis Vislos intakas. Jos ilgis 484 km. Ištakas turi ji Baltarusijoje ir pirmus 36 km teka jos teritorija. Vieną kilometrą teka išilgai valstybinės sienos. Labai panašu, kad vardas siejasi su lenkų veiksmažodžiu *rwac* „rauti“ ir lietuvių *rauti*. Tačiau einant gilyn į indoeuropiečių prokalbės laikus, lenkų kalbininkų teigimu, rasime žodį *nur*, reiškiantį „vandenį“ ar „upę“ (gal *srautą*?). O tasai *nur* turi ir mūsų kalboje atitikmenį *nerli* „judėti į priekį, srūti“. Šitai labai įtikina, kad ir Narvės vardas yra baltiškas.

Lietuviškoje literatūroje ši upė vadinama *Narevu*, tačiau lenkų kalboje *Narew* yra moteriškosios giminės ir nebūtų reikalo jos vardą vyriškinti. Kadangi šis vardas yra neabejotinai baltiškas, nereikėtų *Narevo* formos laikyti šio upėvardžio ištaka. Imant iš lenkų kalbos šitą vardą, geriau būtų lietuvininti į *Narevą*. Tačiau manant, kad šis vardas yra baltiškos kilmės, reikėtų veikiausiai galvoti, iš kokios vardo formos lenkai turi *Narevą*. Jeigu upė būtų vadėnusi *Nareva*, tuomet taip ją būtų perėmę ir lenkai. Jeigu baltai būtų vadėnę *Narvą*, to vardo ir lenkai būtų neiškraipę. Yra kita **Narvos** vardą turinti upė, tekanti tarp Estijos ir Rusijos teritorijų, taigi ir *Narvė* nėra vienintelis tos šaknies vardas. Būtent iš *Narvės* lenkai, neturėdami balsio *é*, ir turėjo tą vardą prisiimti kaip *Narew* arba *Narwia*. Jau vienaskaitos kilmininkas ir kiti linksniai rodo buvus čia kamieną *Narv-* (*Narwi*), o vardininke intarpas *-e-* atsiranda dėl nepatogaus tarimo (*Narw*). Be to, forma *Narw* būtų vyriškosios giminės. O žmonės, kurie perėmė upės vardą iš baltų, matyt, suvokė, kad upėvardis yra moteriškosios giminės, ir tai tik dar labiau patvirtintų, kad atkurtoji forma turėtų būti *Narvė*.

Jeigu ši išvada nėra galutinai teisinga, reikėtų surasti tą tikrą upės vardo formą. Tačiau lietuviškoje literatūroje primygtinai vartojama *Narevo* forma mūsų ausiai skamba labai svetimai. Juo labiau kad ir senoji mūsų (Lenkijoje gyvenančių dzūkų) karta tą upę vadindavo *Narve*, ir Lomžą vadindavo „miestas prie *Narvės*“.

Tiesa, lietuviškoji *Vikipedija* dar pateikia upės vardą **Narevas** arba **Naurà**. Pastaroji forma gali būti dar senesnė ir už *Narvė*, tik kad ji nepaaiškina, kodėl lenkai šią upę vadina *Narew*, o ne *Naura*. Lenkai šios formos nebūtų iškreipę. O jeigu *Naurà*, tai kodėl prieš šią formą pateikiamas dar *Narevo* vardas?

Neta / Mėta (lenk. *Netta*) – iki *Neto / Mėtos* ežero aukštutinė upės tėkmė vadinama *Rospuda* (lenk. *Rospuda*). *Netos* vardo kilmė neaiški. Galima tik paskui Sigitą Gedą nurodyti, kad upės vardas yra pakartotas kunigaikščio *Netimero* varde, kurį sudaro dvi šaknys: *net-* ir *mer-* (upė *Neta* ir gal upė *Merkys* ar upė *Mera*?).

Nida (lenk. *Nida*) < prūsų *Neidā*; prūsų *nedati* – „tekėti“ [K. Būga, *Rinktiniai raštai*, t. III, p. 241]. Taigi *Nida* reiškia „tėkmė“. Kuršių nerijoje yra įsikūręs kurortinis miestas *Nida*. *Nidos* gyvenvietė kūrėsi prie mažo *Nidos* upokšnio.

Nida yra ir pietų Lenkijoje, tai kairysis Vislos intakas. Šios upės ilgis siekia 151 km (su Baltąja Nida), jos upynas apima 3 862 km². Šią upę sudaro susiliejusios *Baltoji* ir *Juodoji Nidos*. Siauriausioje vietoje upės plotis – 6 m, plačiausioje – 79 m. Gylis svyruoja tarp 0,4 ir 2,6 m. Tai bene šilčiausia Lenkijos upė. Vasarą vandens temperatūra pakyla iki 27°C.

Nidos vardas atsikartoja ir dar vienoje Lenkijos upėje – tai *Vkros* (lenk. *Wkra*) aukštupis. Prie šios upės įsikūręs nuo upės vardą gavęs miestas *Nidzica* (seniau *Nibork*, vok. *Neidenburg*) Varmijos Mozūrų vaivadijoje. Yra šiame regione ir **Nidos ežeras** (lenk. *jezioro Nidzkie*), ir prie to ežero įsikūręs miestas *Ruciane-Nida*.

O

Omulvė / Omulevas (lenk. *Omulew*) – upė Lenkijoje, dešinysis Narvės intakas. Jos ilgis siekia 114 km, nuotako plotas 2 053 km². Teka per Mozūrų ir Kurpių lygumas. Vardo etimologija nežinoma.

Osa (lenk. *Osa*, taip pat *Ossa*) – upė šiaurės Lenkijoje, ilgis 96,2 km, baseino plotas 1 600 km², dešinysis žemutinės Vislos intakas. Pradžią gauna Ylavos ežeryne iš *Perkūno* (lenk. *Perkun*) ežero, plaukia per daugelį ežerų: *Osa*, *Gardzienį*, *Šimbarskį*, *Plavenžą*, *Popówko* ir *Trumpelį* (lenk. *Trumpel*). Dalis šių ežerų vardų yra nauji, dalis dar išliko prūsiškų. *Osa* įteka į Vislą šiauriau nuo Grudziondzo. Ties žiotimis aukštoje kalvoje (68,1 m v.j.l.) čia pat prie Vislos kranto, 5 km į šiaurę nuo miesto centro, išlikusi Grudziondzo tvirtovė. Iš šiaurės ir rytų supa ją *Osos* upė.

Grudziondzo apylinkėse *Osa* pasižymi tuo, kad pakilęs Vislos vanduo liejasi *Osos* vaga atgal. Tai vadinamosios grįžmės, dėl to net kyla upės potvyniai.

Osa paminėta jau 1222 m. kaip šiaurinė *Kulmo žemės* (žr.) siena. 1918–1945 metais jos vidurinė atkarpa ėjo siena tarp Lenkijos ir Rytprūsių.

Be šio Vislos intako, *Osos* vardas paplitęs labai plačiai. Žemėlapyje kažkokia *Ossa* yra į pietus nuo Tilžės prie *Skaisgirių* (vok. *Skaisgirren*).

Graikijoje yra kalnuota sritis *Ossa*, Italijoje – to paties pavadinimo upė. Dar sritis tokiu pavadinimu yra sorbų gyvenamoje teritorijoje Vokietijoje. Apskritai pavadinimas *Ossa*, *Osa* populiarus nuo Sibiro iki Viduržemio jūros. Galbūt hidronimuose įtakos turi ide. šaknis **ois*, **eis*-, **is*- „eiti, skubėti, judėti, tekėti“ (*Vikipedija*).

P

Pasargė / Paserija (lenk. *Pasłęka*, vok. *Passarge*) – 211 kilometrų ilgio (pagal kitus šaltinius 169 km) tingi laukų upė, vingri, neprieinama, vietomis dinamiška, nelyginant kalnų upokšnis, kai kur daubinga. Upės tėkmė nevienoda – čia greita, čia vangiai, lėta. Dėl to, matyt, ir du vardus turėjusi. Vokiečiai užfiksavo ją *Pasarge*, lenkai – *Paslan-ka* (lėtai slenkanti). Kraštovaizdis nepaprastai įvairus ir vaizdingas. Krantų apylinkėse gyvuoja gausybė faunos ir floros rūšių. Upė teka per Olštyno, Mrangovo ežerynus ir pakliūva į Vislos marias. Ištakos 153 m v.j.l., nuotako paviršius užima 2 295 km². Prie upės veikia kelios elektrinės.

Pisa (lenk. *Pisa*) – dešinysis *Narvės* [ar gal *Nauros*? (lenk. *Narrew*)] intakas. Ši upė anksčiau buvo vadinama *Galinda* (nuo *Galindos* krašto). Išteka iš piečiau *Sniardvų* esančio *Rosio* (lenk. *Roś*) ežero (115 m v.j.l.) ties *Pišo* (lenk. *Pisz*) miestu. Aukštupys teka per *Pisos* girios rytinę dalį. Upės ilgis siekia 79 km. Ties žiotimis vidutinis nuotėkis 30 m³ per sekundę. Ši upė sudaro valstybinį tarpužemio vandens kelią, sujungtą su didžiaisiais ežerais. Upės srautas ramus. Svarbiausią intaką sudaro Turtulio perkasas.

„*Pisos* vardas plačiai paplitęs prūsų ir jotvių kraštuose: [1) iš Vištyčio ištekančios upės, 2) Alnos intakas ties Piestkaimiu, 3) ežeras *Raselio* (lenk. *Raszel*) apskrityje, 4) *Narvės* intakas]. *Pisa* yra gimininga su latvių *pīsā* „klampus gruntas, drėgna pelkė“, kur tik beržai ir eglės auga“ [K. Būga, *Rinktiniai raštai*, t. 1, p. 510]. Tai atskleidžia ir upės vardo reikšmę – ji teka per drėgnas vietas.

R

Raspuda (lenk. *Rospuda*) – žr. *Dauspuda*. Tos pačios upės dviejų atkarpų vardai panašūs, tik, matyt, pirmosios tas spūdis buvęs silpnėnis, todėl pirmą atkarpą ir vadinta *Raspuda* (rasos spūda).

Reselio upė (lenk. *Cyna*) turi kelis vardus, kurie šiandien dar tik pradeda nusistovėti. Įvairioje literatūroje galima sutikti tris upės vardus: *Izerà* (lenk. *Izera*), *Sainà* (lenk. *Sajna*) ir *Cinà* (lenk. *Cyna*). Pagal 1967 m. *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN* (t. 9) per Reselio miestą teka *Sainà* – Gubro intakas. Panašiai teigia ir Janas Chłosta 2002 metų „Littera“ leidyklos žodyne *Słownik Warmii*. Savo ruožtu 1996 metų *Nowa encyklopedia powszechna PWN* (t. 5) teigia, kad per Reselį teka *Cina*, priklausanti Alnos (Varmėje) upynui. Tuo tarpu internetiniame informatoriuje „Informator Turystyczno-Przyrodniczy – rzeki i źródła“ sakoma, kad per Reselį teka upė *Izera* – dešinysis *Sainos* intakas. 2004 metų Didžiojoje internetinėje multimedinėje enciklopedijoje *Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna* rašoma, kad Reselis išsidėstęs ant *Sainos* upės krantų. Lygiai tokią pačią informaciją pateikia leidykla „Wydawnictwo Prószyński i S-ka S.A. internetowa mapa okolic Reszla“, kurią galima rasti ties antrašte „pilot + miasto + reszel“. Ir tuo ši netvarka nesibaigia.

Jaceko Borkowskio gvildoje *Reszel – przewodnik po dziejach zamku i miasta*, wydanie II popr., Warszawa, 2003 (Reselis – vadovas po pilies ir miesto vyksnius), sakoma: „Pirmi kryžievių daliniai jau 1240 metais pasiekė bartų žemę. Vedė juos Otonas, Brunšviko kunigaikštis. Ordino metraštininkas Petras Dusburgietis pažymėjo, kad 1241 metais paimta prie Izeros upės esančią Reselio pilį.“ Toje gvildoje pateiktame XIV ir XV amžių Reselio miesto plane upė pažymėta Izeros vardu, tuo tarpu dabartiniame plane ta pati upė vadinama *Saina*.

Turistiniame žemėlapyje „Wielkie jeziora mazurskie“, kurį 1998 metais išleido „Polskie Przedsiębiorstwo Kartograficzne w Warszawie“, Reselio upė vadinama *Cina*, ir taip pažymėta dviejose vietose. O tekstiniame apraše ten pat teigiama, kad per Reselio miestą teka *Izera*. Topografiniuose Poznanės (1984) ir Krokuvos (1985) išleistuose žemėlapiuose aiškėja, kad *Sainos* upė aplenkia Reselį 1 km atstumu. Šitai atkartoja ir 1996 m. *Nowa encyklopedia powszechna PWN* (t. 5).

Tai kaipgi iš tikrųjų turi toji upė vadintis? Mat ją sudaro du susibėgantys srautai – Reselio *Izera* ir Legino *Saina*. Kuris iš jų daugiau pateikia vandens, tą ir reiktų laikyti svarbesniu. 1959 metais Mokslo bičiulių draugijos Poznanės filologų komisija prie *Sainos* upės patei-

kia du vokiškus vardus: *Says* (1326), *Saynfluss* (1339), bei vėlesnius *Zaynfluss*, *Zain* (1595), *Zaine* (1928). Gustavo Leydingo žodynas teigia, kad Leginas (ežeras) anksčiau buvo vadinamas *Sprohe* (1331), *Sproyn* (1353), *Sproge* (1359), *Sprogen* (1404), *Sproyen* (1656). Tuo tarpu G. Hennebergo Rytprūsių žemėlapis, įdėtas Abrahamo Orteliuso „Theatrum orbis terrarum“ 1595 m. išleistame atlase, rodo, kad iš Legino per Reselį tekanti upė buvo dar vadinama *Sproyfluss*. Paaiškėjo, kad Reselio srautas yra gerokai mažesnis, todėl negali perimti pagrindinės upės vaidmens, jis yra tik *Sainos* intakas. Svarbesnis yra Legino srautas – *Saynfluss*. Iš čia, matyt, tiek maišaties įsivėlė.

Šiuo metu Reselio upė jau vadinama *Cina* – kaip skambėjo XIV a. O *Izeros* upės vardas, galimas daiktas turintis prūsišką kilmę, šiandien jau tik istorinės reikšmės faktas. Šitai teigia lenkų internetinė *Vikipedija*. O mes matome, kaip *Saina* per vokiečių kalbos fonetiką ir rašybą – iš *Saynfluss* per *Zaynfluss*, *Zain* ir *Zaine* – tapo nieko nereiškiančia *Cina*.

S

Saina (lenk. *Sajna*) – istorinis per Reselį tekančios (žr. *Reselio upė*) *Cinos* vardas.

Seinà (lenk. *Marycha*) – iš *Seino*, šiandien jau dažniau vadinamo *Seinų* ežeru (lenk. *jezioro Sejny*), ištekanti upė.

Seina ties Seinaiš SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Upėvardyje *Seinà* atkreipkime dėmesį į lietuvių kalboje išlikusią dvibalsių *ie:ei* kaitą, palygink *dievas* ir *deivė*, *šviesti* ir *šveisti*, arba lietuvių bendrinėje kalboje *diena* ir žemaičių tarmėje *deina*... Toks pats šių dvibalsių santykis yra ir tarp lietuvių bei jotvių kalbų: *sieti: seiti* bei *siena: seina*. Kitados *siena* buvo suvokiama kaip du kuo nors sujungti, susieti stulpai. Tatai geriau suvoksime tvoros pavyzdžiu. Tai gi *sienos* pirmykštė reikšmė buvo ne ką nuo ko skirianti pertvara, o tai, kas ką *sieja* „jungia“. Priesaga *n* nurodo šaknyje minimą veikėją arba atliekamo veiksmo vietą (čia upę). Šitai patvirtina ir tokie veiksmažodžiai: *Vai-n-à* (pavardė) – kas *vainoja* „bara“, *kar-n-à* – plėšiama apatinė žievė, tinkama pynimui ar kabinimui, korimui, *kariau-n-a* – kariauti galinčios jėgos... Taigi *Seinà* pirmiausia reiškusi vandens susisiekimo kelią. Ir tik ilgainiui iš šio bendrinio daiktavardžio susiformavo tikrinis žodis. Šie pavyzdžiai rodo, kad upė *Seinà* kildintina iš žodžio *sieti* „jungti“, ne „skirti, atitverti, atriboti“. Todėl klaidinga galvoti, atseit, čia buvusi lietuvių–lenkų *siena* „riba“. Tai pseudoromantikų požiūris.

Seinà išteka iš *Seino* ežero. Tiesą sakant, ta pati upė išteka dar gerokai prieš *Seino ežerą*, tik tai ji vadinama kitais vardais: iš Šaltėnų šaltinių gavusi pradžią vadinama *Šalčia*, kuri įsilieja į *Bokšio* ežerą. Iš *Bokšio* iki *Seino* toliau teka *Bokšos* arba *Juodosios* vardu. *Seinà*, įsiliejusi į Mario ežerą ir jau iš jo ištekėjusi, buvo vadinama *Marė*. Šiandien visos šios upės lenkų vadinamos vienu *Marychos* vardu. Bet tai jau vėlesnis kalbinis faktas, sukurtas žmonių, kurie buvo girdėję, bet nesuvokė tikrojo šių geografinių reiškinių ryšio. O miestas *Seinai* rodo gardą, kuris buvo įsikūręs ant *Seinos* upės krantų.

O štai kokią informaciją apie šią upę pateikia lietuviškoji *Vikipedija*:

„*Seina* (lenk. *Marycha*) – upė šiaurės rytų Lenkijoje, Palenkės vaivadijoje ir Baltarusijoje; atkarpomis yra Lietuvos–Lenkijos ir Lietuvos–Baltarusijos gamtinė valstybinė siena. Kairysis Juodosios Ančios intakas. Ilgis 80,8 km, iš jų 63,2 km Lenkijoje. Baseinas užima 432,4 km² plotą. Upės slėnis platus, žemupyje miškingas (Augustavo giria). Pavadinimas jotvingių kilmės, jis minimas 1385 m. kryžiuočių kelių aprašymuose. Ten rašoma, kad 7,5 mylios atstumu nuo Merkinės yra perėja per Seinos upę – (vok. *von den Glummes Assern iij mile do ist vaste gebirge czwischin von dannen auf den Seynyn iij mile do lest (iest) man das letzte vutir und hat denne viij vordan bis czu Merkin*).

Seina prasideda prie Punsko ir įvairiose vietovėse vadinama skirtingais vardais:

atkarpoje tarp ežerų Punia – Meldinis – Bebrutis – Juodelis – Seivys vadinama Seivos vardu;

susijungęs su Šalčia, upelis pakeičia vardą į Juodąją, kuri teka per Smalėnus, Smalėngirį, Ramoniškę, Michnovcus, Babonis, Marcinkaičius ir įteka į Seino ežerą;

iš Seino išteka jau Seinos (*Marycha*) vardu ir teka pro Seinų miestą, Gibų kaimą į Mario (*Pomorze*) ežerą;

žemupyje *Seina* tampa *Mara* ir įteka į Juodąją Ančią prie Čertoko kaimo Baltarusijoje.

Svarbiausi intakai: Šalčia (13 km, ištakos Ramonų kaime), Akuotė (11 km, ištakos Akuotės ežere), Rubežanka (6 km, ištakos Skarkiškių kaime), Kunisjanka.

Seina pakankamai užteršta upė (III klasės švarumas) – į vandenį patenka žemės ūkio trąšų liekanos, miestų nutekamieji vandenys.“

Seiva (lenk. *Sejwa*) – iš Seivio ežero ištekančias mažas upelis. Jo vardo daryba panaši kaip ir *Seinos*. Jų vardai skiriasi tik priesagomis *n: v*. Tačiau reikšmė gali skirtis. Lietuvių kalboje *seivà* reiškia tą patį, ką ir *ševà* „į šaudyklę dedamas virbalas, dažnai būdavęs tuščiaaviduris“.

Skardupiai (lenk. *Skardupie*) – upė aukštais krantais, skardžiais.

Skarpava (lenk. *Szkarpawa*) – tai viena iš Vislos deltos atšakų. Atsišakoja iš Vislos ir įteka į Vislos marias, sudarydama su kitomis Vislos deltos atšakomis – Nogatu ir Elbingu – tarpužemio vandens kelią. Vardo kilmė nėra aiški. Lenkų pirmasis priebalsis *sz* rodo, kad tai ir ne lenkiškas vardas. O baltų priebalsių *s:š* mums yra pažįstamas, todėl verčia manyti, kad ir šis vandenvardis yra baltiškios kilmės. Be to, ir priesaga *-av-* lenkų kalboje veikiau būtų išvirtusi į *-ów*. Vietovardis *Warszawa* čia nėra tinkamas atraminis pavyzdys.

Skroda (lenk. *Skroda*) – vardas tapatinamas su veiksmažodžiu *skrosti* „rausti“. Vardas rodo giliai prasiraususių upę.

Skva / Škva (lenk. *Szkwa, Skwa, Rozoga*) – šiaurričių Lenkijos upė, dešinysis Narvės intakas. Upės ilgis – 103 km, nuotako paviršius 482 km². Upė pradžią ima aukščiau Šventaino ežero ir pradžioje neturi jokio vardo. Vėliau nuo Rozogų vadinama Rozoga, o toliau jau teka *Skvos* vardu. Vardo kilmė neaiški, tačiau jo baltiškumu abejoti negalima. Jos senumą rodo vietoje lenkų priebalsio *sz* išlikęs baltų priebalsis *s* (žr. *Skarpava*).

Šalčia Trakelio miškelyje SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Supraslė (lenk. *Supraśl*, anksčiau lenkų vadinama *Sprzaśla*) – upė rytų Lenkijoje (Palenkės vaivadijoje). Narvės dešinysis intakas. Upės ilgis 93,8 km, nuotako paviršius – 1,8 tūkst. km². Aukštupys teka per Knišino (lenk. *Knyszyn*) girią. Ant upės krantų išaugęs *Supraslės* miestas (lenk. *Supraśl*). Toliau upė kabina net Balstogės pakraščius ir maitina miestą geriamu vandeniu.

Upės vardo kilmė nėra aiški, bet turi baltišką priesagą *-l-* ir skamba labai baltiškai. Vardas gali būti giminingas su (žr.) *Raselio* upės ar *Rospudos* vardais. O šitie vardai galbūt giminingi su Lenkijoje esančiu *Rasio* ežeru ir su *Raseinių* miesto vardu.

Svenčius? (lenk. *Święciek*) – išteka iš ežero *Borowo* ir įsilieja į *Rasio* ežerą. Vardo kilmė nėra aiški, tačiau ją sieti galima su būdvardžiu *šventas*.

Š

Šalčia (lenk. *Marycha*) išteka iš Šaltėngirio šaltinių (pavasarij jos vaga pratįsta net iki Ramonų kaimo). Jos vanduo labai skaidrus, bet šaltas. Iš čia ir upės vardas *Šalčia*. Jos srovė savo vandenį atiduoda Bokšio ežerui. Iš Bokšio toliau jau upė teka kitu – *Bokšos* (*Juodosios*) – vardu.

Šešupė (lenk. *Szeszupa*, vok. *Scheschupe*) – ištakos yra netoli Suvalkų prie Šešupėlių kaimo, tik 500 m nutolusio nuo *Juodosios Ančios* slėnio. Šešupė čia surenka vandenį iš gausių durpėtų srautų. Lenkijos teritorijoje tėkmė labai vangė, pakrypusi šiaurričių link. Tik

pačiame aukštupy pasižymi sraunumu. Jos vaga įsirėžusi giliame tarpklyje, kuris vadinamas Šešupės dauba. Slėnys apima apie 50 km² ir yra 40–70 m iki jį supančių aukštumų. Suvalkų kraštovaizdžio parke Šešupė teka per penkis ežerus ir turi čia du stambesnius intakus – (žr.) *Vygrą* ir *Potopką*.

Šešupės ilgis 298 km, iš jų 24 Lenkijos teritorijoje, toliau vandenys gurga Lietuvos teritorija bei per Krasnoznamensko (Lazdynų) rajoną Karaliaučiaus srityje, kur iš kairės pusės kiek ryčiau Ragainės įteka į Nemuną.

Upės nuotakas apima 6,1 tūkst. km². Šešupė teka per Kalvariją, Marijampolę, Kudirkos Naumiestį. Ji neša II ir III kategorijos švarumo vandenį. Ją kažkiek teršia Rudkos komunalinės samplovos.

Nuo XV a. Šešupė su intakais Širvinta ir Liepona sudaro vieną stabiliausių sienų Europoje – iš pradžių tarp Teutonų ordino vakaruose ir LDK rytuose, vėliau – tarp Prūsijos bei Vokietijos ir Rusijos imperijos, dabar tarp Karaliaučiaus srities ir Lietuvos.

Vokiškai upė vadinta *Scheschupe*, tačiau nacionalsocialistams pradėjus pervadinti Rytprūsių vietovardžius šis pavadinimas, kaip ir daugelis kitų, turėjusių lietuviškas, prūsiškas ar mozūriškas-lenkiškas šaknis, neįtiko ir 1938 m. Šešupė buvo pervadinta į *Ostfluss*.

Šešupės vardas iš pirmo žvilgsnio rodo labai aiškų – tai *šešios upės*, kurios neva subėga į vieną ežerą, o iš jo išteka viena *Šešupė*. Tokią versiją palaiko ir lenkų internetinė *Vikipedija*. Bet tai tik legenda. Dar žinoma versija, kad *Šešupė* yra *šešių* (*šešė* – „juodasis strazdas“) *upė*.

Net keista, kad apie šią upę nieko neužsimena didysis žodžių ir vardų etimologijos meistras Kazimieras Būga. Jo dėmesys nesiekė ir kitų mūsų krašto vietovardžių. Tačiau Šešupė iki Nemuno plaukia per Lietuvos teritoriją. Kaip galėjo jos akylus kalbininkas nepastebėti, jei pateikė įdomią Nemuno upės etimologiją.

Nesant patikimos šio upėvardžio etimologijos į galvą peršasi štai tokia hipotezė.

Jotvių, kaip ir prūsų, kalboje nėra buvę priebalsių *š*, *ž*. Todėl daugelyje šio krašto vietovardžių vietoje laukiamo *š*, *ž* turime *s*, *z*. Bėgant laikui vieni tų priebalsių išliko nepaliesti, kiti buvo išversti į *š*, *ž*. Surasti to skaidymosi kokio nors nuoseklumo vargu bepavyktų. Priebalsių likimą, matyt, lėmė atsitiktinumai. Antai dar kai kur buvo galima nugirsti tariant kaimo vardą *Zābariškės* (Punsko vls.), kai jau daugumos vis drąsiau tariama *Žābariškės*. Lietuviai taria ežero ir kaimo vardą *Stabingis*, tuo tarpu lenkai vadina juos *Sztabinki*, lygiai kaip ir miestą Balstogės link – *Sztabin* (jotv. *stabis* „akmuo“).

Šešupė Rudkoje SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Pasidairykime, kaip šitie priebalsiai kaitaliojasi baltiškuose vietovardžiuose:

<i>Apšakalnīs</i> (Kreivėnai)	– lat. <i>apsė</i> „epušė“,
<i>Želva</i> (upė)	– <i>Zelva</i> (upė),
<i>Mūša</i> (upė Lietuvoje)	– <i>Mūsa</i> (upė Latvijoje),
<i>Pelyša</i> (upė)	– <i>Pelesa</i> (upė Gudijoje),
.....	– <i>Siesartis</i> (Šešupės d. int.),
<i>Šaka</i> (upė)	– <i>Saka</i> (Dauguvos k. int.),
<i>Šekšta</i> (upė)	– <i>Seksta</i> (upė),
<i>Širvinta</i> (upė)	– prūsų <i>Sirvinta</i> ,
<i>Tilžė</i> (upė, mst.)	– vok. <i>Tilsit</i> , prūsų <i>Tilze</i> ,
<i>Vešeta</i> (upė)	– <i>Veseta</i> ,
<i>Viešinta</i> (upė)	– lat. <i>Viesyta</i> ,
<i>Šešuva</i> (Neries k. int.)	– lat. <i>Sesuva</i> (Lielupės k. int.),
..... ?	– <i>sėliai</i> (etnonimas),
<i>Šešupė</i>	– ?

Minėtosios upių poros *Želva:Zelva*, *Mūša:Mūsa*, *Šaka:Saka*, *Širvinta:Sirvinta*, *Tilžė:Tilzė*, *Vešeta:Veseta*, *Viešinta:Viesyta* ir ypač *Šešuva:Sesuva* leidžia iškelti *Šešupės* antrąjį variantą – *Sesupė*. Tai būtų upė, kuri turi seserį.

Tokią upės vardo etimologiją palaiko ir geografija. *Šešupė* ir *Juodoji Ančia* išteka iš tos pačios pelkės. Jas tą nuo tos teskiria vos pusė kilometro. Ir *Šešupė* galėjo būti įvardinta kaip Juodosios Ančios *sesuo*

– *Sesapė* > *Sesupė* > *Šešupė*. Kuomet atėjo čia lietuviai, žinodami, kad jotviai neturėjo priebalsio š ir jo vietoje tardavo s, tą priebalsį ėmę „atkūrė“. Šitaip, matyt, turime oficialų hipernormalizmą.

Ū

Ūla (Lt) – upė, tekanti per rytinį Dzūkijos nacionalinio parko pakraštį, Merkio intakas. Ilgis 84 km (nac. parku teka 25 km). Upė teka šiaurės vakarų kryptimi.

Ištakos yra Peleos apylinkėse. Aukštupyje teka pro Gudų girioje esančius kaimus – Dubičius, Rudnią, Zervynas, Žiūrus, už jų įteka į Merkį. Gausu skardžių, kilpų, atodangų. Upėn suvirsta nemažai medžių. Nuo Dubičių iki Krokšlio teka kanalu. Netoli Rudnios prateka Ūlos ežerą (hidrologai nesutaria, prateka upė per ežerą ar aplenkia jį). Už Zervynų upė veržiasi per supustytą kopų ruožą. Plaukiant Žiūrų link, kairiajame krante atsiveria „Ūlos akis“. Kiek žemiau Paūlių kaimo Ūla įteka į Merkį.

Žemiau Pauosupės beveik visą Ūlos slėnio plotą užima durpėta salpa su slėnio pakraščiuose trykštančiais šaltiniais. Nuo Zervynų Ūla kerta kopų ruožą ir iki Mančiagirės teka siauru slėniu su aukštais, nuolat yrančiais skardžiais. Vaizdingos atodangos atsidendia ir toliau: ties Žiūrais, Trakiškais. Čia kunkuliuoja ir unikalus „Ūlos akies“ šaltinio ežerėlis. Nors slėnis toliau kiek paplatėja, vis dar išlieka aiškios terasos ir salpa. Žemupyje upė pasiekia moreninį pagrindą ir čia Ūlos dugne gausu akmenų. Į Merkį įteka prie Mardasavo.

Ūlos slėnyje nemažai ir akmens amžiaus stovyklaviečių.

Ūlos draustinis apima visą DNP teritorijoje esantį Ūlos upės slėnį. Ūlos pakrantes pamėgo spalvingieji tulžiai, gyvena žalvarniai, lėliai, lygutės, teterviniai. Pavasarį šilai pasipuošia mėlynomis vėjalandžių šilagėlių taurėmis, vėliau žydi smiltyniniai laibeniai, Gorskio pūteliai, geltonus graižus kelia kalninės arnikos, žydi penkialapiai dobilai, raudonuoja tamsialapiai skiautalūpiai. Kiti saugomi augalai: žvilgančiosios riestūnės, plačialapės klumpaitės, pelkinės uolaskėlės, žvilgančiosios riestūnės, plikažiedžiai linlapiai. Ūlos upėje gyvena saugotinos upinės nėgės (Lietuvos *Vikipedija*).

Vardo etimologija neaiški. Fonetiškai artimiausias žodis yra būdvardis *ūlas* „kuris lėtai ką daro“. Prisiminkime veiksmažodį *al-ėti* ir upę (žr.) *Al-na*, ir pamatysime, kad Ūlos *ul-* būtų bene priešingybė Alnos *al-* (garsiai tekėti) reikšmei. Dar ir ančiukus šaukiama garsais *ul ul ul*. Upė iš tikrųjų vangi, o tyliai gurgantis vanduo gali priminti ančiukų šaukimo garsus.

Ungura (lenk. *Angrapa*, rus. *Angrapa*, vok. *Angerapp*) – žr. *Angarapė*.

V

Vadanga (lenk. *Wadąg*) – upė Lenkijoje, Alnos (lenk. *Lyna*) intakas. Upės ankstesnės atkarpos turi kitus vardus. Vadanga pradžia gauna Vadango ežere. Į Alną įteka Olštyno miesto administracinėse ribose. Upės vardo kilmė nėra aiški, tačiau kad tai baltiškas vardas, abejonių nekelia. Tai patvirtina ir baltiška priesaga *-ang-*.

Vaiponia (lenk. *Wojponia*) – maža upelė nuo Punsko į šiaurę apie 6 km; prie jos krantų įsikūręs *Vaiponios* kaimas.

Per kaimą teka mažas, šiandien veikia griovį primenantis, vasarą išdžiūstantis upelis, kuris iš seno nuo neatmenamų laikų buvo vadinamas *Vaiponia* arba *Vaiponė*. Lietaus lašas, užklydęs į šį kraštą, pasijusti gali nelyginant kalinys karalių labirinte. Kur surasti jam kelią į Šešupę? Kur žemyn risdamasis, kraipydamasis, vyniodamasis, vinguriuodamas visgi pagaliau patenka upeliu į Orijos ežerą, telkšantį šalia Kalvarijos, o iš čia ieško kelio į svajonių upę, su kuria pasiekia ir galutinę laisvę – Baltijos jūrą.

Vaiponios vardas sietinas su veiksmožodžiu *vaipytis* „kraipytis, maivyti, šaipyti“. Dar sakome – minkštas dalgis *vaiposi* „kraiposi“, o kietas ištrupa, kai užgauna akmenį. Apylinkių reljefas ten labai kalvotas, upelės vaga (šiuo metu po melioracijų vasarą išdžiūsta) labai *vaipyta*, kraipyta. Kai žmogus lūpas kraipo ir bando šypsotis, sakome: „Ko vaipaisi?“ *Vaiponios* vardas ir rodo, kad upė tekėdama visaip *vaipeši*.

Tačiau čia dar yra priesaga *-on-*. Ką ji gali reikšti, reikia žiūrėti į kitus žodžius, turinčius tą pačią priesagą. Jų yra ir mūsų krašte, jie pabirę ir po visą Lietuvą. Tai *Pristavonys*, *Vaiponiškės* (kaimas prie Sangrūdės), *Vaiduloniai* (Radviliškio rajone), *Vaidžionys* (Kaišiadorių rajone), *Vaikantonys* (Alytaus rajone), *Vainikoniai* (miestelis Vilniaus rajone), *Miškonys* (kaimai Vilniaus ir Kupiškio rajonuose), *Piktakonys* (Vilniaus rajone), *Petronys* (Panevėžio rajone), *Stanionys* (Ignalinos rajone), *Ožionys* (Ignalinos ir Šalčininkų rajonuose) ir daugelis kitų. Visi jie yra asmenvardiniai vietovardžiai, taigi priesaga rodo kažkokį asmenį ar veikėją, kaip ir kitos pavardės: *Janonis* ir kt. Taigi *Vaiponia* yra ta veikėja, tekanti kraipyta, vaipyta vieta, taigi mūsų upė. Apžvelgę panašios savybės upių ar ežerų vardus pamatysime, kad vienos jų *vinguriuoja* (*Angarapė*), kitos *lankstosi* (*Lenkupė*), *vingruoja* (*Vygriai*), ir suprasime, kokia buvo turtinga kalba sinonimų. Šiandien, po

Vygra Pašešupių kaime SIGITO BIRGELIO NUOTR.

melioracijų, ir upės vaga ištiesinta, ir vanduo nusekintas. Bet kitados ant jos stovėjo vandens malūnas, kuris pajėgė sukti girmas.

Valdpušė (lenk. *Wałpusza*, vok. *Waldpusch*) – upė Lenkijoje, Ščytno apskrity. Omulvijos kairysis intakas. Upės ilgis 65,7 km. Teka ji iš šiaurės į pietus. Pradžią gauna Valdpušo ežere. Žymi upės dalis yra reguliuota.

Vardo etimologija neaiški. Gal čia kalbama apie ežerą ir upės vagą gaubiančias miško pušis?

Kitados ant upės veikė malūnas ir liejyklos kalvė. Ten esančios Rudkos apylinkėse kasta velėnos rūdą. Bet jai išsekus malūnas su kalve sudegė ir nebuvo atstatyti.

Veprà / Vepšas (lenk. *Wieprz*) – upė rytų Lenkijoje, dešinysis Vislos intakas. Upės ilgis siekia 303 km, nuotakas apima 10,4 tūkst. km² plotą. Jo ištakas randame *Veprò / Vepšo* ežero apylinkėse. Vislą pasiekia ties Demblino miestu. Ši upė kanalu sujungta su Kšnos (lenk. *Krzna*) upe.

Upės vardą galima sieti su nuo seniausių laikų žinomu lietuvių žodžiu *vepris* „laukinis paršas, tekis“. Lietuvoje, Ukmergės rajone yra *Veprio* ežeras ir *Vėprių* miestelis. Šitie upės ir ežero vardai į lenkų kalbą perteikti ne fonetiškai, o buvo išsiversti. Tai rodo, kad kažkurį laiką čia laikėsi dvikalbystė.

Vygrà (lenk. *Wigra*) – upė, kuri išteka Vygreliuose, Vilkaviškio apskrity, iš Lietuvos atiteka į Lenkiją, Pašešupių kaime iš kairės pusės įsilieja į Šešupę ir su ja vandenys vėl grįžta į Nemuną. Upės vaga labai vinguriuoja. Dugnas nusėtas akmenų. Vagoje guli ir paminklinis riedulys, vadinamas „Ūdros akmeniu“.

Vislā (lenk. *Wisła*, lot. ir angl. *Vistula*, vok. *Weichsel*) – svarbiausia ir ilgiausia Lenkijos upė, 1047 km ilgio. Tai ilgiausia upė visame Baltijos jūros baseine.

Vislos ištakas rasime pietų Lenkijoje, 1106 m v.j.l, vakariniame *Barania Góra* kalno šlaite Silezijos Beskide, tai *Baltoji Viselka* ir pirminiu šaltiniu laikoma *Juodoji Viselka*, bei dar tėkmė *Malinka*. *Vislā* savo vandenys iš esmės lieja lygiagrečiai su dienovidiniais. Ji teka per daugelį stambių miestų, kaip, tarkime, Krokuvą, Sandomierą, Pulavus, Varšuvą, Plocką, Vloclaveką, Torunę, Bydgoščių, Svecį, Grudziondzą, Tčevą ir Gdanską. Žiotyse upė turi deltą ir įsilieja į Gdanską įlanką, o kai kurios atšakos maitina Vislos marias.

Vidutinis vandens nuotėkis siekia 1 054 m³/s, vandens lygmens maksimalus skirtumas – 10 m.

Antikiniais amžiais *Vislā* buvo žinoma ir geografų aprašinėjama kaip, tarkime, *Vistla* ir *Vistula*, o jos svarbiausią formą galima rekonstruoti kaip **Wistlā*. Anksčiau bandyta vardą kildinti iš keltų, germanų ar slavų, arba bandyta rodyti ryšį su šaknimi **weys* „tekėti“, tačiau stokojant ryšių su toponimija ir nesuradus morfemos **Wistl-* istorinėse kalbose, galima daryti prielaidą, kad upės indoeuropietiškos tautos vardas yra perimtas iš ankstesnių gyventojų. Wincentys Kadlubekas *Vislā* vadindavo *Vandalus*, vesdamas upės vardą nuo *Vandos* vardo, o tą iš lietuvių kalbos žodžio *vanduo*. Tuo tarpu Janas Długosz *Annales seu cronicae incliti...* *Vislā* vadino *Balta* upe: *a nationibus orientabilibus Polonis vicinis, ab aquae condorem Alba aqua [...] nominatur*. Tokią etimologiją teikia lenkų *Vikipedija*.

Moksliškesnė etimologija atrodytų taip:

Vislā (lenk. *Wisła* – vok. *Weissel*, *Weichsel* ~ *weiss* „baltas“) XV–XVII a. lenkai vadinė *Biała Woda* „Baltasis Vanduo“. Plg. liet., jotv., prūsų *veis-ti* – *visti*, – kai vandens privysta ir jis išsilieja, bet dar reiškia ir „plaukti, tekėti“ (apie vandenį). Antai *Veis-iejis* – „pratakus ežeras“; *Vies-muo* ir *Vieš-muo* – „srautas“; *Veis-l-a* -> *Vis-l-a* -> *Vislā* – didelė tėkmė, didelė upė (priešdėlis *-l-* pabrėžia objekto didumą, jį pastebėję ir vokiečiai, todėl vadina *Weichsel*).

Jeigu tokia etimologija pasirodytų pagrįsta, nesuprantama, kodėl lietuvių literatūroje laikomasi vardo formos *Vysla* (šaknyje ilgoji *y*). Gal tik todėl, kad nereikėtų kirčiuoti vardininko galūnėje (*Vislā*).

Vislos nuotakas užima 194 424 km² (Lenkijoje 168 700 km²). Aukščiausias baseino taškas yra iškilęs 2 655 m v.j.l. (Gerlacho viršukalnė *Tatruose*).

Vižainà – upė, kuri įteka į Vištyčio ežerą, upė Lietuvoje ir Lenkijoje. Išteka iš *Vižainio* ežero Lenkijoje, įteka į *Vištyčio* ežerą, didžiausias Vištyčio intakas. Ilgis – 6,6 km, iš jų 3,7 km Lenkijoje ir 2,9 km Lietuvoje. *Vižainos* vardas rodo, kad upė teka *vizomis* apaugusia vaga. Jotviškai *vizos* – karklų rūšis. Daug kur jų baltiškuose plotuose augta ir daugelyje vietovardžių jie įamžinti (pvz., *Vižainio ežeras*, *Viznā* prie Lomžos ar *Sitkavizna* ir t. t.).

Z

Zelvā (lenk. *Zelwianka*) – Lietuvos teritorijoje gausu upių *Želvos* pavadinimu. Tačiau prie Augustavo yra išlikusi senu jotvišku vardu upė *Zelvā*, kuri įsilieja į *Neto* (lenk. *Necko*) ežerą. Vardas veikiausiai sutapęs su būdvardžiu *žalias*.

Zelva yra tipiška žemumų upė, jos srovė lėta, mišku apaugusi, sukyta vaga. Po maždaug 6,5 km įteka į *Neto* ir *Rospudo* ežerus jungiančią sąsmauką.

Zirgūnė (prūsų *Sirgune*, lenk. *Dzierzgoń*) – upė *Zirgūnė* pradžią gauna *Ylavos* ežeryne ir įsilieja į *Družno* ežerą. Upės ilgis siekia 57,2 km, nuotakas apima 427,6 km². Upę dėl jos pobūdžio galima skirti į dvi atkarpas. Aukštupio atkarpa su dideliais nuopoliais bei žemumos pobūdžio atkarpa, tekanti tarp pylimų, saugančių nuo potvynių, žemiau *Dziežgonio* miesto. Ties žiotimis vidutinis nuotėkis siekia apie 2,5 m³/s.

ALGIS UZDILA (g. 1937 m. Kreivėnuose, Punsco valsčiuje) – mokytojas, rašytojas, kultūros veikėjas. 1963 m. baigė Vilniaus universitetą. Sugrįžęs metus laiko dirbo Seinų, vėliau Punsco licėjuje. Subūrė „Jotvos“ choreografinį sambūrį ir ilgus metus jam vadovavo. Sudarė penkis lietuvių kalbos vadovėlius pagrindinei mokyklai. Išleido kelis poezijos rinkinius.

Algis Uzdila

GRZEGORZ BIAŁUŃSKI SKOMANTŲ KILTIS¹

Domėtis spalvinga Skomanto asmenybe istoriografijoje pradėta labai anksti. Aptinkame jį iš esmės visose naujųjų amžių kronikose, skiriančiose dėmesio prūsų žemėms². XIX amžiuje, romantizmo epochoje, tasai domėjimasis, suprantama, negalėjęs atslūgti³. Bet tik antroje to amžiaus pusėje įžvelgta plačiau jo kiltis ir palikuonys, veikiantys Kryžiuočių ordino valstybėje. Paminėsiu tik tai svarbiausius tyrinėtojus: George Adalbertas fon Mülverstedt'as⁴, Martinas Rouselle'as⁵, Hansas ir Gertruda Mortensenai⁶, Henrykas Łowmiański⁷, Reinhardas

¹ Tekstas su mažais pokyčiais spausdintas: *Odkrywcy, princepsi, rozbójnicy*, Studia z dziejów średniowiecza, nr. 13, red. B. Śliwiński, Malbork, 2007, p. 19–44.

² Ne vieta čia išsamiai aptarti tas kronikas, suminėsiu tik tai pavyzdžius: K. Hennenberger, *Kurze und wahrhaftige Beschreibung des Landes Preussen*, Königsberg, 1584, p. 41 (pirmasis Skomanto buveinę lokalizavo prie Skomantų ežero); C. Schütz, *Rerum Prussicarum Historia*, Gedani, 1769, tarp kita ko, p. 96–97; M. Murinius, *Kronika mistrzów pruskich*, išgildeno Z. Nowak, Olsztyn, 1989, p. 93 (blogu vardu ir pareigomis – „Stumandus“, Lietuvos senata – minimas buvęs 1284 m. kryžiuočių žygio į Gardiną dalyvis); M. Praetorius, *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*, hrsg. von I. Lukšaitė, t. 2, Vilnius, 2004, p. 348–349, 580–581, 702–703 (pasikliaudama Hennenbergeru, jo gimtąją buveinę nurodė prie Skomantų ežero); Ch. Hartknoch, *All- und neues Preussen, oder preussischer Historien zwei Theile*, Frankfurt-Leipzig, 1684, p. 37, 227, 239.

³ J. Voigt, *Geschichte Preussens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, t. 3, Königsberg, 1828, p. 297–298, 350–352, 376–379.

⁴ G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen in Preussen*, Der neuen Preußischen Provinzial-Blätter andere Folge, t. X, 1856, p. 149–152.

⁵ M. Rouselle, *Woria. Der Kreis Pr. Eylau südlich des Stablack und der Eylauer Heide zur Zeit des Ritterordens und der preußischen Herzöge*, Königsberg, 1924, p. 11–13, 74; *idem*, *Das Siedlungswerk des Deutschen Ordens im Lande Gerdauen*, Altpreussische Forschungen, t. 6, 1929, p. 236–237.

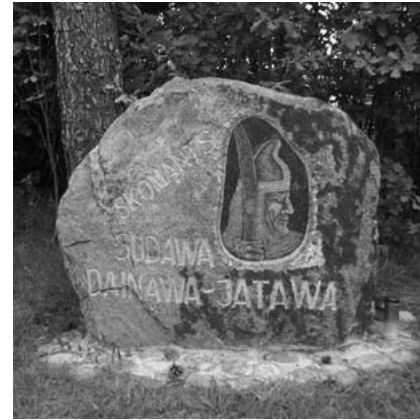
⁶ H. Mortensen, G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreußens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, d. I: *Die preußisch-deutsche Siedlung am Westrand der Großen Wildnis um 1400*, Leipzig, 1937, p. 189–192.

⁷ H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. I, Wilno, 1931, p. 259–260, 299–300; t. II, Wilno, 1932, p. 182–183.

Wenskus⁸ ir Hartmutas Boockmannas⁹ bei Janas Powierskis¹⁰. Pridursiu, kad Skomanto asmenybė įėjo net į grožinę literatūrą¹¹. Nepaisant tokio plataus susidomėjimo, ir toliau stokojame atskiro mokslinio darbo, skirto Skomantui ir jo kilčiai. Šis trumpas eskizas tegu būna pirmas mėginimas.

SKOMANTŲ KILTIES BUVEINĖ

Ligšiolinėje istoriografijoje, pradėdant naujųjų amžių kronikininkais, Skomanto būstinę paprastai lokalizuojama Skomantų (lenk. *Skomętno*)¹² ežero apylinkėje. Šitai, be ežero vardo¹³, rodo ir vėlesnioji vietovardžių tradicija (*Skomantburg*, *Skomentener Berg*)¹⁴. Verta taip pat atkreipti dėmesį, kad 1422 m. derinant lietuvių–kryžiuočių sieną, vienu iš besiribojančių taškų kunigaikštis Vytautas pasiūlė *Skoymontischky ad aream Schoymonhi*, esančias tarp kitų lokalizuotų taškų: Merūniškių (*Mervnyschky*) ir Raigardo ežero (lenk. *Rajgrodzkie*, vok. *Vayhrod*)¹⁵. Tokia padėtis leidžia jį identifikuoti su Skomantų ežero teritorija¹⁶.

Skomanto atvaizdas Jotvingių ir prūsų gyvenvietėje SIGITO BIRGELIO NUOTR.

⁸ R. Wenskus, „Eine prussische Familie in Pommerellen und ihre Erben“, in: *Europa slavica – Europa orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*, hrsg. von K.-D. Grothusen, K. Zernack, Berlin, 1980, p. 403–404.

⁹ H. Boockmann, *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*, München, 1981 (cit. pagal lenkų leidinį *Zakon Krzyżacki. Dwanaście rozdziałów jego historii*, Warszawa, 1998, p. 119–120, 131–133, 320).

¹⁰ J. Powierski, *Prusowie. Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski*, Malbork, 2001, t. II, 1, p. 181, 187–188.

¹¹ W. Obgartel, *Skomand, der Held Sudauens. Eine geschichtliche Erzählung aus der Ordenszeit Altpreußens*, Langensalza, [1926].

¹² Plg. K. Hennenberger, *op. cit.*, p. 41; M. Praetorius, *op. cit.*, p. 348; Ch. Hartknoch, *op. cit.*, p. 37.

¹³ Ežero vardą iš šaltinių pažįstame nuo XV a. vidurio in: *sehe Skomenten* (1473, privilegijoje Skomantui Didžiajam), be to, šalimais prie Žydu tyvuliavo ežeras Skomantas Mažasis (lenk. *Skomętno Male*) – *Kl. Sckamanten* (1485), *Kl. Scomanth* (1523), GSPK, Ostpreussische Folianten, 119, f. 64–65, 75. Taigi ežero vardas suteikė vardą ir kaimui.

¹⁴ H. Crome, „Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens, Prussia“, *Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatschutz*, t. 34, 1940, p. 122–123.

¹⁵ *Codex episcopalis Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, ed. A. Prochaska, Kraków, nr. 1882, 1005. *Skoymontischki*, be abejonės, buvo iškeltos kaip alternatyva, kryžiuočiams pasiūlius sieną *Preywysti*, arba šiandienio Pravdzisko rajone, taigi tos pirmosios turėjo būti labiau į vakarus. Čia aiškiausiai ryškėja lietuvių šalies tendencija nustatyti sieną tiesia linija (dienovidžiškai) – Mierūniškės, Skomantų ir Raigardo ežeras. Šios pastabos, regis, patvirtina, kad po *Skoymontischki* vardu slėpėsi Skomantų ežero apylinkės.

¹⁶ Plg. J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 2, Malbork, 2003, p. 316, 462. Tačiau nebuvo jis nuoseklus, jeigu kalbėsime apie lokalizaciją, nes pirmiau nurodė Skomantą Didįjį, o vėliau Žydus (Mazurovą).

Taigi atrodo pagrįsta nuomonė, kad čia ir reikėtų išdėstyti Skomanto dimstį. Konkrečią vietą veikiausiai būtų sunku nurodyti, tačiau minėtosios prielaidos leidžia jos ieškoti būtent Skomantų ežero apylinkėse. Paprastai nurodoma pilis, esanti vadinamojo *Skomantburg*¹⁷ ežero pietrytiniame krante. Žinoma, toji pilis galėjusi būti Skomanto žemės teritorijoje, bet nebūtinai ten turėjusi būti jo dimstis. Šios dažniausiai būdavo rengiamos už pilių teritorijų, tai rodytų kronikų ir *letopisų* užrašai, kaip antai Steikinto dimstis ir gyvenvietė Pryviščėse (lenk. *Prywischce*, dabar veikiausiai *Pravdišk*). Pirmoji paprasčiausiai apibūdinta „Steikinto namu“, antroji šiek tiek plačiau¹⁸. Iš aprašo aiškėja, kad turėjusi jinai fortifikacijas su įvažiavimo vartais ir veikiausiai su užtvindomais grioviais¹⁹. Už pilies ribų turtingųjų prūsų dvarus rodo, be to, apysaka *Miracula sancti Stanislai*, pasakojanti apie lenkų riterį Andžejų Moravicietį (Andrzej Morawicki), kuris pakišo ugnį po *criam* [...] *pulchram et bene munita* [...] pasiturinčio prūso ir vos neprarado gyvybės, pasimetęs jo pastatų labirinte su vos vienais siaurais vartais²⁰. Pagaliau verta atkreipti dėmesį į Meistro Vincento užuominą apie lenkų siaubiamas pilies, kaimus, taip pat *celsas edium fabricas*, taigi veikiausiai gynybinius („aukštus“) ir kartu gyvenamus dvarus²¹.

Skomanto dimstis buvo jotvingių Krėsmenos (*Krasima*, dar *Kresmen*) žemėje. Naujausi tyrimai lokalizuoja ją į rytus nuo vėlesniojo *Ełk* (*Żydy-Mazurowo*, *Šelingės*, *Lega*, *Krzywe*, *Ostrykół*) ir vėlesnių

¹⁷ H. Crome, *op. cit.*, p. 122–123; M. Karczewski, „Heimatkarte des Kreises Lyck“, in: *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, 1996, p. 124; A. Kamiński, „Materiały do bibliografii archeologicznej Jaćwieży od I do XIII w.“, *Materiały Starożytne*, t. I, 1956, p. 248–249. Reikia paminėti surastą gausų lobį Didžiajame Skomante (į šiaurę nuo ežero ir pilies), datuojamą XII–XIII a., plg. *ibidem*, p. 249.

¹⁸ Kad Steikinto namas buvęs pilies pobūdžio, neatmeta A. Kamiński, *Jaćwież*, p. 98, 140, nors veikiausiai pasisakėdavo jis už „ištaigią gynybinę pono sodybą“.

¹⁹ *Polnoje sobranije russkich letopisiej* (dalej cyt. PSRL), t. II, Moskva, 1962, p. 831–835; A. Kamiński, *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Łódź, 1953, p. 101–103, 130–131.

²⁰ *Vita sancti Stanislai Cracoviensis episcopi*, in: *Monumenta Poloniae Historica*, išleido Kętrzyński, t. 4, Lwów, 1884, p. 430–431; „Cuda św. Stanisława“, išleido Z. Perzanowski, vertė J. Pleziowa, *Annalecta Cracoviensia*, t. 11, 1979, p. 138–141; plg. M. Cetwiński, „Andrzej z Morawicy w pruskim labiryncie. Na marginesie, Cudów św. Stanisława“, in: *Rycerstwo Europy środkowowschodniej wobec idei krucjat*, Zielona Góra, 2002, p. 39–46. Apie turtingųjų prūsų dvarus plg. H. Łowmiański, „Prusy pogańskie“, in: *Prusy – Litwa – Krzyżacy*, Warszawa, 1989, p. 83.

²¹ „Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika Polska“, išleido M. Plezia, in: *Monumenta Poloniae Historica. Nova series*, t. XI, Kraków, 1994, lb. IV, 19. Tokių namų bokštų pavyzdžius patvirtina paskutiniai archeologiniai tyrinėjimai, plg. T. Nowakiewicz, „Piłkarnia nad Boskim Jeziorom. O „wysokich domach“ wczesnośredniowiecznych Prusów (na przykładzie północnej Galindii)“, *Barbaricum*, t. 7, 2004, p. 275–290.

Stradūnų, kur siekė *Winse* girią (Kukoveko ir Šventainio apylinkės)²². Toliau į pietryčius driekėsi žemė Zlina, į rytus žemė *Dernen*, o į šiaurę – Merūnų žemė. Kaip iš šito aiškėja, Skomanto sodyba buvo veikiausiai Krėsmenos²³ žemės šiaurričių pakraščiuose.

PIRMTAKAI

Tarp spėjamų Skomanto protėvių nurodomas jo bendravardis, veikiantis XIII a. penktame dešimtmetyje. Pažįstame jį tikrai iš vienos užuominos *letopisėje*. Taigi veikiausiai 1244 (arba 1245) metais jotvingiai plūdo į žemes, esančias tarp Bugo ir Vepšos (lenk. *Wieprza*), „ir visą kraštą [jotvingiai] paėmė į nelaisvę“. Tačiau į pagalbą atskubėjo Slonimo kunigaikštis Vasyłka (lenk. Wasyłko), jam pasisėkė prie Drohičino pavyti užpuolėjus ir juos įveikti. Jotviai buvo sutriuškinti, žuvo 40 kunigaikščių, kitaip sakant, veikiausiai kilmingųjų, ir daugelis kovotojų. Tarp žuvusių jotvingių vadų dviejų minimi vardai: Skomantas ir Borauta (lenk. Borouta). „Mat Skomantas buvęs puikus žynys ir burtininkas, – taip rašė apie jį rusų metraštininkas. – Ir jau greitas buvęs kaip žvėris, nes pėsčias vaikščiodamas užkariavo Pinsko žemę ir kitus kraštus. Ir užmuštas buvo pagonis, ir jo galva buvo užmauta ant stulpo.“²⁴ Skomantas (vyresnysis) buvo vienas iš jotvingių vadų, jam buvo priskiriama puldinėjimai Pinsko žemių ir „kitų kraštų“. Be to, ėjo jis kažkokias šventiko ir žynio (burtininko) pareigas. Vardas bei jo padėtis gali rodyti artimą giminybę su Skomantu (jaunesniu) ²⁵.

Skomantas (jaunesnysis) vyksnių arenoje aiškiausiai pasirodė tik po Komato²⁶ mirties. Pastarasis anksčiau buvo priskiriamas prie žymiausių Jotvos vadų. Svarbią užduotį vykdė 1253 metais, kuomet į Jotvą žygiavo rusų karalius Danielius su sūnumi ir Mazovijos ku-

²² Priimu čia iš esmės J. Powierskio nustatytus duomenis (*Prusowie, Mazowsze*, t. II, 2, p. 462–493), su jais nėra įmanoma tiksliai diskutuoti, tam pririktų atskiro platesnės publikacijos. Dėl įvairių J. Powierskio smulkių pastabų ir pažeidimų šiame kitais požiūriais puikiam darbe reikšiau pastabas ankstesniame darbe, plg. G. Białuński, „O Prusach, Krzyżakach i osadnictwie w Wielkiej Puszczycy“, *Zapiski Historyczne*, 2004, s. 4, p. 137–157. Iš senesnės literatūros, nusakančios Krėsmenos žemės vietą, žr. A. Kamiński, *Jaćwież*, p. 101–103 (Skomantų ežero ir toliau į rytus).

²³ Kraštutinai kitą Skomanto buveinės vietą stipriai pabrėžia taip pat J. Powierski, plg. *idem*, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 2, p. 462, 486.

²⁴ PSRL, t. II, p. 799–800, pagal 1247 m. *letopisę*.

²⁵ Taip ir J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 2, p. 486, įtaigavo, kad Skomantas (vyresnysis) galėjo būti Skomanto (jaunesniojo) senelis.

²⁶ Plg. taip pat J. Powierski, *Dobra ostrowicko-golubskie biskupstwa wrocławskiego na tle stosunków polsko-krzyżackich w latach 1235–1308*, Gdańsk, 1977, p. 78.

nigaikščiu Siemovitu²⁷. Rusų karmenys, dėl paties kunigaikščio Levo narsumo, kuris nudobė Steikintą ir jo brolių, pasiekė pergalę. Tuo metu Danielius užėmė taip pat Steikinto būstinę („Steikinto namą“). Pagautas tų įvykių įspūdžio, pas Danielių atvyko jotvingių vadas Komatas ir pateikė pažadą, kad pripažįstas rusių viršumą. Bet tai sukėlė Siemovito prieštarą, jam tikriausiai tokia padėtis nebuvo naudinga. Tikriausiai lenkų veikiami jotvingiai atsitraukė nuo ketinimų pasiduoti Rusiai, kadangi Danielius ir toliau naikino jotvingių žemę, sunaikino ir Steikinto būstinę. Vėliau pasiekė jau nuniokotą Rajaus gyvenvietę, veikiausiai Raigardą²⁸. Iš čia sugrįžo „į savo namus“. Kaip aiškėtų iš *letopisės* persakų, Danielius nepasiekė laukiamos ir pradžioje net, atrodo, tikėtinos pergalės, nes Komato mėginimą pasiduoti rusinams sužlugdė lenkai. Galima net nuspėti jų slaptus ryšius su Komatu.

Tiesa, kitame rusių-lenkų žygyje 1255/1256 metų lūžyje²⁹ Komato vardas jau neminimas, bet išryškėjo tokio paties vardo gyvenvietė. Galima spėlioti, kad tai minėtojo Komato būstinė. Paėmus Pryviščės (lenk. *Prywischce*) gyvenvietę (spėjama, kad kad šiandienio Pravidsko apylinkės), karmenys paeiliui apiplėšė: Taisevičius (lenk. *Tajsiwicze*), Baurelius (lenk. *Bourjale*), Raimučius, Komatą, Dorą, vėliau gi Staikinto namus ir Karkavičius³⁰. Jotvingiai greitai susitelkė gynybai, kadangi jau ties Pryvišče kovėsi zlincų, krėszeniečių ir pokenčių jungtinės genčių pajėgos. Taigi Komatas buvo vienos iš šių padermių grupės vadas, deja, nežinome, kurios. Tačiau faktas, kad Skomantas į vyksnių areną iškilo tikslai po Komato mirties, verčia manyti, kad ir Komatas buvo krėszeniečių vadas, taigi žemės, kuri kryžiuočių šaltiniuose įvardijama Krėsmena (*Kresmen*). Kai kurie pagaliau vienu metu sieja Komato vardą su Skomantu, taigi su Skomanto apylinkėmis. Tai, reikia manyti, daro tikėtinus du identifikuotus vardus – Pravidskas ir Raigardas (lenk. *Rajgród*), ar jau bent rodo arti buvus Komato būstinę.

²⁷ Apie tuos įvykius pasakoja klaidingai 1255 m. datuota *letopisė*, žr. PSRL, t. II, p. 826–828. Plačiau apie tai žr. G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn, 1999, p. 99 ir kt.

²⁸ Plačiau apie tą pilį žr. A. Kamiński, *Jaćwież*, p. 98 ir kt.

²⁹ Detales žr. PSRL, t. II, p. 831–835.

³⁰ Šioje vietoje nesimu identifikuoti tų gyvenviečių. Plačiausias informacijos apie ligšiolines identifikacijas žr. A. Kamiński, *Jaćwież*, p. 96 ir kt., plg. J. Wiśniewski, „Domniemane ślady osad jaćwieskich w puszczech pojaćwieskich“, *Rocznik Białostocki*, t. I, 1961, p. 228 ir kt. Tačiau, norint galutinai nustatyti minėtųjų gyvenviečių identifikaciją, reikia naujų, kompleksinių onomastinių, istorinių ir archeologinių tyrimų.

Veikiausiai tai Komatas organizuodavo plėšikavimo žygius į lenkų žemes (1262 liepą, 1263 sausį). Tuo būtent galima paaiškinti lenkų atsakomąjį žygį 1264 m. Apie tą žygį pasakoja metraščiai, duodami jį dažniausiai 1264 metais. Visų pirma „Rocznik kapitulny Krakowski“: *MCCLXIII Comat princeps Jazuuditarum in bello per Cracouiense exercitum occiditur*³¹; datą papildė „Rocznik Traski“: *Cracovienses vicerunt Iacuizitas XVIII Kal. Iulii*³² (birželio 14), kiti metraščiai nepateikia nieko nauja³³. Žygiui veikiausiai vadovavęs Boleslovas Drovusis³⁴, ir buvo jis nukreiptas prieš jotvingius netipišku metu. Ir vis dėlto buvo jis sėkmingas. Krokuvos karmenys pasiekė pergalę, o jotvingių vadas Komatas buvo užmuštas, ir jau artimiausiu laiku narsiausiu vadu tapo Skomantas. Todėl neatmesčiau galimybės, kad Komatas buvo Skomanto artimas giminaitis.

Šie svarstymai leidžia iškelti pirminę hipotezę, kad Skomanto bendraklčiai, o gal net artimi giminaičiai buvo anksčiau žinomi jotvingių vadai Skomantas (miręs apie 1245) bei Komatas (miręs 1264)³⁵.

SKOMANTAS (JAUNESNYŠIS)

Pirmą kartą apie Skomantą užsimenama Petro Dusburgiečio, kai jotvingiai surengė žygį į Kulmo³⁶ žemę. Įžengęs į Kulmo žemę, Skomantas savo kariuomenę padalijo į du būrius, pirmas karmuo pasuko Torunės link, o antras į Kulmą. Užpuolėjai ėmėsi grobti ir siaubti, pasukui susijungė Bežglovo (lenk. *Bierzgłowo*) apylinkėse. Naktį kryžiuočių įgula bandė jotvingius užklupti, tačiau po pradinės sėkmės patyrė skaudžią pralaimą. Šis žygis iki šiol paprastai būdavo datuojamas 1263 metais, tačiau reikia šitai atmesti³⁷. Kaip pagrindė J. Powierskis, reikėtų priimti ne ankstesnius nei 1269–1271 metus, nors patikslinčiau tai 1270–1271 metais. 1269 metų rugsėjį buvo mat surengtas žygis į Kują-

³¹ MPHsn, t. V, p. 91.

³² MPH, t. II, p. 839.

³³ 1267 m. Sėdziwojo metraštis: *Comath princeps Jazwinditarumper milites Cracovienses occiditur*, in: MPH, t. II, p. 878; 1263 m. Šamotulų kodekse Mažlenkių metraštis: *Cracovienses vicerunt Jazwizitas 18 cal. Julii*, in: MPH, t. III, p. 171.

³⁴ Tai tikslai Długoszo raštuose, kn. VII, p. 177 ir kt. Taip pat vėlesnėje Hustinų *letopisėje* in: PSRL, t. II, p. 343.

³⁵ Šitai buvo linkęs manyti ir J. Powierski, „Rola Jaćwieży w walce ludów bałtyjskich z agresją krzyżacką“, *Rocznik Białostocki*, t. XIV, 1981, p. 89, pabrėždamas atsikartojančius vardus Skomanto ir „artimai skambančio“ Komato.

³⁶ „Chronicon terrae Prussiae von Peter von Dusburg (cyt. Dusburg)“, hrsg. von M. Toeppen, in: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. I, Leipzig, 1861, III, 164.

³⁷ Plg. J. Powierski, *Dobra ostrowicko-golubskie...*, p. 80–81.

vus. Ir štai lietuviai, išgirdę apie vidines Kujavų problemas, pasikvietė pagalbon jotvingius ir kitas pagoniškas gentis. Kraštą jie smarkiai nusiaubė, išsivedė belaisvius, o kunigaikščio Siemomisllo kariuomenė nebandė priešintis³⁸. Tokią užuominą pateikia tikrai Dluogošas, bet pateikta net dienos data (rugsėjo 2), regis, rodo jos patikimumą. Netikri pasilieka tik metai, bet jų siejimas su neseniai įvykusi riterių maištu (1268) prieš Siemomislą, regis, daro juos tikėtinus. *Kronika Wielkopolska* priduria, kad maištas kilo dėl kunigaikščio pernelyg didelio nuolaidžiavimo kryžiuočiams³⁹, dėl to, regis, ir galėję lietuviai, jotvingiai ir prūsai nusiaubti būtent Kujavus⁴⁰. Tačiau šį žygį sieti su Kulmo žemės antpuoliu būtų mažai tikėtina. Negudru būtų pulti kryžiuočius, pasipelnius didelių lobių Kujavuose, todėl šį antpuolį reikėtų nustumti bent jau į kitus metus.

Kitas Skomanto žygis įvyko po Divano Klekino mirties (apie 1272). Tuomet Skomantą apibūdinta jau kaip jotvingių vadą, o žygyje dalyvavę dar ir kažkokie rusinai (iš Lietuvos sudėtyje esančios Rusios?). Niokota ištisas devynias dienas, kuomet stengtasi paimti Chelmžos miestą, tačiau sunaikinta tikrai Pšečnės (*Hemsot*) bei *Czaple Wielkie (Cipapel)*⁴¹ pilis. Būdinga užuomina apie lenkų riterių Niveriką (Ninerick?) ir jo sūnų, kurie turėję sąveikauti su jotvingiais atiduodant Chelmžą. Tatai rodytų buvus lenkų kilmės vietinių riterių opoziciją kryžiuočių atžvilgiu. Taip pat Skomantas neveikė aklaui, nes turėjo savo informatorius ir bendrininkus. Žygis įvyko 1272 arba 1273 metais, tikriausiai po minėtosios Divano mirties ir prieš jotvingių žygį į Bartą, įvykusį 1273 m.⁴² To paskutiniojo žygio metu jotvingiai užėmė su kryžiuočiais⁴³ jau susitaikiusių bartų laikomą Barštyną (lenk. *Bartoszyce*). Petras Dusburgietis nieko neužsiminė apie Skomantą, tačiau jis, regis, galėjęs dalyvauti. Kitais metais naujas jotvingių žygis buvo nukreiptas prieš nežodingus bartus. Šį kartą tikslas buvo paimti

³⁸ Długosz, kn. VII, p. 207.

³⁹ *Kronika Wielkopolska*, in: MPHsn, t. VIII, Warszawa, 1970 (cyt. *Kronika Wielkopolska*), p. 156.

⁴⁰ Taip manė ir J. Powierski, *Rola Jaćwieży*, p. 104; plg. to paties, „Uwagi o wydarzeniach kujawskich w latach 1267–1271, *Istorijos komisijos darbai*, 1968, 7, p. 69, čia tas žygis siejamas su asmeniu Prūsio Teodoriko, prūsų neofito, kuris perleido Bydgoščių, priklausantį Siemomislavui Boleslovui Dievobaimingajam, žr. *Didlenkių kronika*, p. 155.

⁴¹ „Dusburg“, III, 166.

⁴² *Ibidem*, III, 173; J. Powierski, *Dobra ostrowicko-golubskie*, p. 81. Jotvingių žygio į Barštyną datą tiesiogiai rodo Dusburgo kronika, kuri mini bartų pasidavimo metus (1273) ir ta proga žygį į Barštyną, o savo ruožtu kitais metais (būtent 1274) į Bezledus, plg. Dusburg, III, 170, 173, 174.

⁴³ „Dusburg“, III, 173.

kitą pilį – Bezledus, esančius šalimais sunaikinto Barštyno⁴⁴. Jotvingius palaikė nadruviai ir skalviai. Puolantieji patyrė sunkią pralaimą, o iš gynėjų ypač pasižymėjo Nomedas, tikriausiai iš Monteminų giminės, vado Posdraupoto motina, raginusi išstvermingai gintis. Jotvingių kluptis leido kryžiuočiams atstatyti Barštyno pilį. Panašiai, kaip ir apie ankstesnį žygį, neturime jokio liudijimo, kad čia dalyvavęs Skomantas, bet vėliau ilgai trukusi tyła apie jį, atrodo, gali teikti pozityvią nuorodą.

Iš tikrųjų net iki 1277 m. apie Skomantą šaltiniai nieko neužsimena. Ir tik tuomet stojo jis priešaky didžiulio žygio – jau paskutinio – į Kulmo žemę⁴⁵. Žygį surengta dėl jotvingių ankstesnių, tiksliau nežinomų, antpuolių, kurių buvo imtasi pernelyg silpnomis pajėgomis, klupties. Tie antpuoliai vyko po 1276 metų, kadangi tuomet Kulmo krašto komtūru buvo Hermanas fon Schönburgas, kuriam Petras Dusburgietis priskyrė sėkmingą pergalę prieš jotvingius. Skomantas parengė rimtas jėgas, kronikininko gal kiek ir perdėta nuomone, siekiančias keturis tūkstančius – ne tik jotvingių, bet ir lietuvių⁴⁶. Tiksliai 1277 metų spalio 21 dieną įsibrovė jie į Kulmo žemę⁴⁷. Pirmas smūgis nuėjo į riterių pilį Plovenže (lenk. *Plowęż*) prie Osos upės. Tačiau įgula nepasidavė, o po derybų Skomantas pasitraukė. Tačiau mainais gavo jie du žmones, kurie turėję saugiai jo kariuomenę pervesti per Kulmo žemę. Vėliau buvo užpultos pilys Radzynėje ir Lipenke, bet ir jos nebuvo paimtos. Tolesnis tikslas buvo Vieldzondzo pilis, joje tik sodyba prie pilies buvo sudeginta. Nepaimta ir riterių pilies Tužnicėje, nors buvo apgulta visą dieną ir naktį (tačiau ne visai aklina, nes naktį įgula buvo sustiprinta). Pagaliau atėjo pirmoji sėkmė. Paimta riterių pilį Plenentose. Tolesnis kelias vedė per Grudziondzą, Kvidzyną, Santyrą ir Žirgūnę. Tų miestų ir pilių nebandyta užimti, bet apiplėšta ir nusiaubta jų apylinkės. Po šito Skomantas nusprendė pasitraukti. Žygis, matyt, neatnešė tikėtos sėkmės, nepaimta jokios svarbesnės apgultos pilies (išskyrus Plenentų). Tam tikro pasitenkinimo teikė paimtas grobis ir belaisviai. Šiaip ar taip, liko neatstumta ir net nesumažinta kryžiuočių grėsmė, maža to, tai jau buvo paskutinis žygis į Kulmo žemę, ir nuo šiol pradės kryžiuočiai Jotvą nukariauti.

⁴⁴ *Ibidem*, III, 174.

⁴⁵ *Ibidem*, III, 192.

⁴⁶ Tiksliai apie lietuvių kalbą *Canonicis Sambiensis Epitome gestorum Prussiae*, SRP, t. I, p. 282.

⁴⁷ Dienos datą pateikia Dusburgas, III, 192, tuo tarpu metus – *Canonicis Sambiensis Epitome*, p. 282.

Skomantas atsidūrė visiškai naujoje padėtyje, būtent, jam grėsi tiesioginis nukariavimas. Ir pagaliau pasirodė, kad toji grėsmė peraugo jo ir jotvingių ginties galimybes. Nežinome, ar jis ėmėsi kokių nors visos Jotvos veiksmų prieš kryžiuočius, bet, sprendžiant pagal išlikusius šaltinius, nedaug jų ir buvę, arba buvę nesėkmingi. Dar kažkiek galima išvelgti bendrų veiksmų surengtuose žygiuose prieš Notangą ir Sembą, tačiau, išskyrus grobius, abu jie didesnės sėkmės nesuteikė⁴⁸. Apskritai kalbant, kiekviena jotvingių žemė kovojo pati sau. Todėl ir atsirandantis istoriografijoje teiginys, kad Skomantas tapo visos Jotvos vadu⁴⁹, mažai tikėtinas. Be abejonės, išsiskyrė jis veiksmų užmoju ir veikiausiai autoritetu, bet abejotina, kad būtų nusisekė jam pakludinti visą Jotvą. Ir tiktai 1281 m. vasarį⁵⁰ įvyko pirmas kryžiuočių antplūdis į Krėsmenos žemę. Žygiui vadovavo pats krašto magistras Mangoldas. Žygio svarbiausias tikslas, kaip atrodo, buvo Skomanto buveinė. Pagaliau ji buvo paimita ir visiškai sunaikinta, lygiai kaip ir kitos tos žemės gyvenvietės. Iš viso suimta ir nužudyta 150 jotvių kovūnų, be to, kryžiuočiai turėjo išsivaryti didžiulį grobį. Ši Skomanto pralaima nebuvo galutinė, išlaidė jis dar tam tikras gynybos galimybes, kadangi Mangoldas turėjęs pasitraukti, o žygyje žuvo Tapiavos komturas, brolis Ulrikas Bavaras ir keturi kiti riteriai. Palankios Skomantui buvo ir aplinkybės, nes į Krėsmeną leidusis kryžiuočių kariauna paklydo ir iš dalies išsisklaidė⁵¹. Veikiausiai tie klaidžiojantieji, atitrūkę nuo sutelktinių jėgų daliniai pakliuvo į pasalas.

1281 metų žygio metu į Skomanto nelaisvę pakliuvo taip pat riteris Liudvikas fon Liebenzellis. Abu, kaip teigia Petras Dusburgietis, susibičiuliavo, kadangi abu buvo labai drąsūs žmonės⁵². Tiesą sakant, kronikininkas minėjo girtuokliavimo renginį, bet sueities aprašas vei-

⁴⁸ „Dusburg“, III, 200 ir 204.

⁴⁹ Plg. J. Powierski, *Rola Jaćwieży*, p. 104.

⁵⁰ Dienos datą pateikia Dusburgas, III, 209 (*in die purificationis beate virginis Marie*). Tinkamą metų datą galima išsamprotauti pagal tai, kad tuo metu krašto magistro pareigas ėjo Mangoldas. Tapo juo 1280 m. po liepos 26 ir prieš rugpjūčio 1 d., todėl žygis turėjęs įvykti kitais metais. 1281 metus nurodytą taip pat kronikininko užuomina apie jo pirmtakų žygius, todėl sunku manyti, kad Mangoldas net iki 1282 m. liko pasyvus nukariaujant Jotvą. Nesutinku su nuomone D. Prekopo (*Wojna zakonů krzyżackiego z Litwą w latach 1283–1325*, Toruń, 2004, p. 51), kad Mikalojaus Jerošiniečio kronika nurodo 1280 m., plg. *Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin* (Jerošino cit.), hrsg. von E. Strehleke, SRP, t. I, p. 504. Ta proga kronika mini taip pat 150 suimtų ir nužudytų jotvingių, o ne 100, kaip klaidingai teigia D. Prekopas.

⁵¹ „Dusburg“, III, 209.

⁵² *Ibidem*, III, 210.

kiau rodo religines apeigas. Garsiųjų vyrų sueiga tam tikroje vietoje ir besaikis gėrimas svaigalų primena žinomas mums religines iškilmes⁵³. Šitai galėtų pakišti mintį, kad Skomantas ėjęs ir tam tikras žynio pareigas⁵⁴. Tos sueigos metu, aiškiai Skomantui leidus, įvyko Liudviko fon Liebenzellio ir kažkokio jį įžeidinėjančio jotvio mirtinos grumtynės kalavijais. Pergalingai iš jų išėjo kryžiuotis, galbūt pasitarnaudamas tuo Skomantui. Greit Liudvikas iš nelaisvės paspruko, o paslaugą čia pateikė kažkoks vaikėzas – Skomanto tarnas, todėl, reikia manyti, tai įvyko vadui pritariančiam⁵⁵.

Krašto magistro Mangoldo antpuolis buvo pirmas ir vienintelis žinomas žygis į Krėsmenos žemę. Bet tokių žygių buvo ir daugiau⁵⁶. Pagaliau dėl jų Skomantas nusprendė su visa savo tarnyba (ir veikiausiai su visa šeima) bei draugais (ir tikriausiai bendrakilčiais) (*cum tota familia et amicis*) palikti Jotvą ir įsikūrė Rusioje (reikia manyti, jos lietuviškojoje dalyje). Sunku nusakyti šios migracijos laiką, bet tatau įvyko apie 1282–1283 metus. Tačiau Rusia Skomantas nusivylė, manoma, nesulaukė tikėtino materialinio aprūpinimo arba gal dalyvavo nelaiminguose vidaus maištuose, kurie Lietuvoje kilo po Traidenio mirties⁵⁷. Todėl po kažkurio laiko, bet netrukus, grįžo į savo seną buveinę Krėsmenos žemėje. Sužinoję tai, kryžiuočiai jį kelis kartus puolė ir privertė galutinai kapituluoti. Tuomet perėjo jis kartu su šeima ir tarnais į krikščionybę. Ir buvo perkeltas į kryžiuočių valdų vakarinius plotus. Grįžimas iš Rusios ir pasidavimas

⁵³ Taip ir J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 2, p. 485, 489; apie apeigas ir piktnaudžiavimą svaigalais plg. A. Bruckner, *Starożytna Litwa. Ludy i bogi*, Olsztyn, 1984, p. 47 ir kt.; A. Fischer, *Etnografia dawnych Prusów*, Gdynia, 1937, p. 25–30.

⁵⁴ Kitokių čia argumentų pateikė J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 2, p. 485–486, 489, kaip, tarkime, kraštutinė Skomanto buveinės padėtis, o apskritai taip buvo lokalizuojamos baltų kulto vietos; Krėsmenos žemės vardo kilmė galėjo būti siejama su žodžiu *kresē*, nusakančio pagonių (gamtmeldžių) šventę. [Vert. pastaba: K. Būga Krėsmenos vardo kilmę veda iš jotv. *krēs-*, *kres-* „sėsti“, „sėdėti“. Tuo tarpu patikimesnę vardo kilmę nurodo V. Mažiulis. Jo manymu, krašto vardas kilęs nuo upės Krėsmenos. Upėvardį kildina iš up. sūd. **Krēsmenā* < **krēsmen-* „suktumas“, „lenktumas“. Dėl darybos plg. Deimena < **deimenā* „turintis šviesumo“, ar **ašmenā* „turintis aštrumo“.]

⁵⁵ Taip ir H. Łowmiański, *Studia nad początkami*, t. I, p. 299; t. II, p. 182–183; dėl to, kad tai buvo berniukas (*knabin*), užsimena Mikołaj von Jeroschin, „Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin“, hrsg. von E. Strehlke, *Scriptores rerum Prussicarum*, t. I, Leipzig, 1861, p. 505.

⁵⁶ Tai vienprasmiskai aiškėja iš Dusburgo kronikos, III, 211: *et cum impugnationes continuas fratrum non posset sustinere* [...]. Tuo abejojo J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 2, p. 489, laikydamas kreipinį retoriniu. Sunku su tuo sutikti, kadangi Mangoldo antpuolis nebuvo net tiek įkyrus, kad sukeltų emigraciją, juk jotvingiai patirdavo ir pergalių, o į nelaisvę pakliuvo fon Liebenzellis.

⁵⁷ Plg. J. Powierski, *Rola Jaćwieży*, p. 109.

kryžiuočiams turėjęs vykti prieš 1284 metų vasarą, kadangi tuo metu jis jau buvo kryžiuočių vedliu išpuolyje prieš Gardiną⁵⁸. Jis suvaidino tame žygyje reikšmingesnį vaidmenį negu vedlio, nurodo Mikalojus Jerošinetis. Aiškiai pabrėžė jo aktyvų vaidmenį niokojant ir grobiant Gardino apylinkes, kai miestas buvo užimtas⁵⁹. Taigi galima manyti, kad tapo tuomet vadu kronikininko minimo kryžiuočių dalinio, turinčio 1800 žmonių⁶⁰. Apie tolesnius Skomanto prokryžiuotiškus veiksmus šaltiniai tyli. Tačiau abejotina, kad žygis į Gardiną būtų buvęs vienintelis jo nuopelnas, mat Petras Dusburgietis vadino jį *dux gloriosus populi christiani*⁶¹.

Atsivertimas ir sąveika su Ordinu suteikė Skomantui tam tikros naudos. Štai 1285 metų balandžio 18 dieną gavo jis drauge su sūnumis Balgos pilyje suteiktos žemės sklypą Ylavos Gurovo apylinkėse (Prūsų Ylavkos srityje)⁶². Atrodo, Skomantas buvo kryžiuočių įgulos Balgoje narys. Čia ir mirė, o prie jo mirties patalo stovėjo šventikas brolis Konradas⁶³. Mat tasai ir yra užrašytas buvęs konvento nariu Skomanto suteiktyje (donacijoje)⁶⁴. Šitai ir leidžia dar manyti, kad šventikas Konradas veikiausiai buvęs jo artimas pažįstamas⁶⁵.

Netrukus po minėtos suteikties Skomantas mirė, kadangi daugiau šaltiniuose nėra minimas⁶⁶. Apie jo mirtį perryškindamas spalvas rašė Petras Dusburgietis. Stovėdamas prie jo mirties patalo, Balgos šventikas brolis Konradas turėjęs išgirsti Skomanto gyvenimo istoriją, kuri neva pranašavo jo būsimą atsivertimą. Taigi kažkokio plėšikiško žygio į Lenkiją metu jotviai paėmė Švenčiausiosios Mergelės Marijos paveikslą ir perkirto perpus. Skomantas pakėlė jį, nuvalė *et*

⁵⁸ „Dusburg“, 111, 223.

⁵⁹ Jeroschin, p. 516.

⁶⁰ Taip ir D. Prekop, *op. cit.*, p. 56, nors klaidingai perskaitė kovūnų skaičių 800 vyčių. Tuo tarpu Skomanto vadovavimą rodo vėlesni *Die altere Hochmeisterchronik*, hrsg. von M. Toeppen, SRP, Bd. III, Leipzig, 1866, p. 579.

⁶¹ „Dusburg“, III, 224.

⁶² PrUB, Bd. I, 2, nr. 464.

⁶³ „Dusburg“, III, 224.

⁶⁴ PrUB, Bd. I, 2, nr. 464.

⁶⁵ Plg. H. Boockmann, *op. cit.*, p. 132.

⁶⁶ Vėlyvesnėje tradicijoje Skomanto palaidojimo vieta nurodoma prie Kandytės bažnyčios, nors tai buvo tik kaimyninė parapija, bet palyginti arti nuo jo valdų Stegose. Dar XX a. pradžioje gulėjo ten netašytas lauko akmuo, „nuo amžių vadinamas“ *Skomandsgrab*, M. Rouselle, *Woria*, p. 12–13.

ad locum decentem posui, taigi, galimas daiktas, į bažnyčią⁶⁷. Tuos žodžius taręs pasimirė⁶⁸. Ši istorija sutampa su kito jotvingio Rusigeno pasakojimu. Tasai taip pat turėjęs apsaugoti Švenčiausiosios Mergelės Marijos paveikslą žygio į Lenkiją metu. Tą istoriją papasakojęs, turėjęs ir Rusigenas greit „užsnūsti Dievuje“⁶⁹. Šitai leidžia taip pat suabejoti tikrumu abiejų istorijų, galbūt turėjusių atlikti didaktinę ir pamokomąją funkciją⁷⁰. Atrodo, šiose sakmėse dėmesį visų pirma patraukia užuomina apie galimą Skomanto (kaip ir Rusigeno) žygį į Lenkiją, rodantį tam tikrą jotvingių politikos polinkį, užsitęsusi iki 1282 metų⁷¹.

Skomantas buvo, be abejonės, išsiskirianti iš amžininkų asmenybė. Neblogas vadas, nors ne įžymybė, galbūt kur kas geresnis buvęs organizatorius. Daugelyje grobikiškų žygių įsigijo nemažai turto – tai ypač pabrėždavo kryžiuočių kronikininkas⁷². Gebėjo trumpą laiką sujungti dalį Jotvos kovoti su kryžiuočiais. Godonę ir pagarbą pelnė ne tik Jotvoje, bet ir Lietuvoje (jo žygiai gausiai būdavo remiami) bei dargi tarp savo priešų.

STEGOSE

Skomantas paliko bent tris sūnus: Rūkalsą, Getedą ir Galmą. Visi trys dar drauge su tėvu gavo žemės sklypą. Privilegiją Balgoje išrašė 1285 metų balandžio 18 dieną krašto magistras Konradas fon Thierbergas (jaunesnysis)⁷³. Už paslaugas Ordinui Skomantai gavo: *Stenio valdą*, *Penkoveo* vadinamas pievas bei nedidelį *Labalauku* vadinamą lauką. Suteiktys buvo paveldimos, be apsunkinimų, išskyrus karinę

⁶⁷ Kitaip J. Powierski, kuris manė, kad paveikslą Skomantas įdėjo „tarp savo kultinių reikmenų“, plg. J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 2, p. 486; sutinka su tuo D. Sikorski, „Pogańscy Prusowie w konfrontacji z chrześcijańskim *sacrum*“, in: *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. A. Pieniądz-Skrzypczak, J. Pysiak, Warszawa, 2005, p. 133–134. Iš pasakojimų nėra aišku, kad paveikslas buvo apiplėštas, be to, įdėtas paveikslas su Dievo Motina „tarp gamtmeldišku reikmenų“ nebūtų jo klausančio šventiko suprstas kaip „tinkama vieta“.

⁶⁸ „Dusburg“, III, 224.

⁶⁹ „Dusburg“, III, 224.

⁷⁰ Panašiai H. Boockmann, *op. cit.*, p. 131.

⁷¹ Plg. G. Białuński, *Studia*, p. 82–119.

⁷² „Dusburg“, III, 211.

⁷³ PrUB, I, t. 2, nr. 464; GSPK, Pergamenturkunden, Schiebl., nr. XVI 2; GSPK, Ostpreußische Folianten 116, f. 231; bei *ibidem*, 286, f. 223.

tarnybą ir pareigą statyti kryžiuočių santvirčius. Gavo taip pat žemesnius teismus savo pavaldiniams, kuriuos galėjo įkurdinti gautose valdose. Iš aukštesniųjų teismų galėjo pasilikti trečdalį pajamų, kitos priklausė Ordinui. Tai buvo tipiška privilegija besikuriančiam naujam riterių sluoksniui Kryžiuočių ordino valstybėje. Apie kokias apylinkes čia kalbėta? Sutartinai galvojama, kad buvę tai dabartinės Mažųjų Stegų, Skarbco ir Dobžinkos apylinkės ties Ylavos Gurovu⁷⁴. Privilegijoje nenurodyta suteikties dydžio. Iš vėlesnių persakų (XVI a.) žinoma, kad (Senoji) Stega turėjo iš viso 39 valakus (Mažoji Stega – 9, Didžioji Stega – 30)⁷⁵. Taigi reikia manyti, tiek arba nedaug daugiau turėjo ir 1285 metų suteiktis.

Vėliau ilgą laiką, net iki XIV a. antrosios pusės, Skomantų nuosavybė nebuvo patvirtinama. Būtent tada Dytrichas Skomantas Stegietis įsigijo naujas valdas Gerdavų apylinkėse⁷⁶. Posakiu *von Steynewe* buvo dar nusakoma po Dytricho likusi našlė Elžbieta, į XIV a. pabaigą ir XV pradžią (iki 1416)⁷⁷. Pagal tai galima spręsti, kad Stegos, išskyrus naujas valdas, ir toliau jiems priklausė⁷⁸. Sunku nusakyti, kada pasikeitė savininkai, galėję tai įvykti dar XV a. pirmoje pusėje. Šitaip būtent atsitiko su Giedravos valdomis. Šiaip ar taip, toliau apie valdas buvo tylu, net iki 1564 m., kuomet kunigaikštis Albrechtas patvirtino jų suteiktį Kvirinui Sackui. Joje pažymėjo, kad valdas įsigijo jau Kvirino tėvas – Jurgis Sackas⁷⁹.

Įdomu, kad po Skomanto mirties apie jo sūnus visai nieko negirdėti. Veikiausiai nebuvo tokie talentingi, kaip tėvas, arba neturėję tokių galimybių pasirodyti naujesiems valdovams. R. Venskaus nuomone, vienas iš jų Galmė gyveno dar 1339 m.⁸⁰ ir buvo identiškas su gavėju 5 valakų lauko *Coflus*, kitaip sakant *Kosten* (Prūsų

⁷⁴ Pagrįstį plg. M. Rousselle, *Woria*, p. 12, 74, antai *Dobrzyńki* vokiškai buvo vadinamos *Gultenfeld*, tai tinka prūs. *Labalauk(s)* „geras Lukas“.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 25.

⁷⁶ GSPK, OF 105, f. 103(110).

⁷⁷ *Ibidem*, 124, f. 41.

⁷⁸ Iš pradžių kitaip galvojo M. Rousselle, *Woria*, 1.3, p. 25, kuris Stegų valdas priėmė tikrai iki 1366 m., tačiau vienintelė tokios nuomonės pagrįstis buvo Dytricho Skomanto įsigytos naujos valdos, kas visai nerodo, kad reikėję atsisakyti senųjų. Reikia pridurti, vėliau ir M. Rousselle pakeitė nuomonę ir pripažino, kad Stegos sugrįžo Dytrichui galbūt po palikuonių neturėjusių vyresniųjų brolių mirties, *idem*, *Das Siedlungswerk*, p. 237.

⁷⁹ GSPK, Ostpreußische Folianten 286, p. 347; *ibidem*, 922, f. 241.

⁸⁰ R. Wenskus, „Studien zur Geschichte der Ritterschaft im Ordensland Preussen, II. Die Sieben Geschlechter“, *Allpreussische Geschlechterkunde. Neue Folge*, t. 15, 1984, t. p. 66, 682 paaikškinimas.

Ylavkos apygardoje⁸¹. Galėtų tai atrodyti abejotina, kadangi Galmei tuomet turėję būti apie 70 metų, tačiau įmanoma. 1339 m. privilegijoje stokojama kokių nors papildomų užuominų. Galmė buvo apibūdintas „ištikimojo“ (*fideli nostro Galme*) vardu, o valdas gavo toje pačioje apygardoje, kurioje ir Stegų esama. Tolesnis tų valdų likimas rodo, kad Galmė arba jo įpėdiniai išmirė be palikuonių. Jau 1362 m. 15 valakų Kostuose mainais į Topšinus gavo Hanikas Bandynė, Melgedo (Melgedem) palikuonis, ištikimas kryžiuočių šalininkas antro prūsų sankylio metu Barštyno apylinkėse (apie jo nuopelnus minėta privilegijoje šimtą metų po įvykio)⁸². Kaip aiškėja iš vėlesnių persakų, jo palikuonys taip pat turėjo tuos 5 valakus, suteiktus Galmei (Jorg Bandein, 1478)⁸³. Reziumuojant, vienas iš Skomanto sūnų – Galmė – galimas daiktas, įsigijo Kostus, tačiau nesulaukus palikuonių po mirties jie perėjo į Miligedo kilties rankas. Reikia pastebėti, kad toji kiltis galėjusi būti gimininga su Skomantais, tai rodytų abiejose šeimose vartojamas Gedautės vardas⁸⁴.

DZETŠYCHOVAS (lenk. Dzietrychowo)

1366 metų gegužės 21 dieną Dytrichas Skomantas (*Dietrich Scomant*), jotvingių vado anūkas arba proanūkis, gavo nuo didžiojo magistro Vinriko fon Kniprodes 50 valakų *Barskelaugene*. Suteiktis turėjo Kulmo teisę ir buvo laisva nuo apsunkinimų, išskyrus karo tarnybą ir fortifikacijos darbus bei plūginę duoklę su rekognoskiniu činšu⁸⁵. Turėjo Dytrichas taip pat teisę įkurdinti valstiečius – tai liudija išskyrimas plūginės duoklės nuo plūgo ar žagrės. Taigi buvo ji tipiška suteiktis iš tarnautojams skirtų laisvų valdų, vadinamųjų *Dienstgüter*. Nuo naujo savininko vardo valda praminta Dytrikiava (*Dietrichsdorf*), dabar tai Dzetšychovas, į šiaurę nuo Sempopolės. Valdos buvo Balgos komtūrijoje, Sontočeno (vėliau Kentšyno) apygardoje⁸⁶.

⁸¹ PrUB, Bd. III, 1, nr. 254.

⁸² PrUB, Bd. VI, 1, nr. 25.

⁸³ R. Wenskus, *Studien*, p. 66.

⁸⁴ Tokią mintį piršo *ibidem*, p. 66.

⁸⁵ PrUB, VI, t. 1, nr. 453, GSPK, Ostpreußische Folianten 124, f. 40; kai kuriose kopijose klaidinga data 1361 m. (GSPK, Ostpreußische Folianten 322, f. 381; *ibidem*, 444, f. 512; *ibidem*, f. 447, 137), ir iš čia tokia data pasirodė kai kuriose gvildose, plg. H. Boockmann, *op. cit.*, p. 132. Kitose kopijose taip pat kitos formos suteikčių vietos pavadinimo, kaip antai *Parskelauken* (*ibidem*, f. 322, 381), *Perßkelauken* (*ibidem*, f. 444, 512).

⁸⁶ Pagrįstį plg. J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 1, p. 181.

Dytrichas mirė prieš 1396 metus, gavęs riterio titulą (jau prieš 1376⁸⁷). Minėtais 1396 metais valdose jau pasireiškia jo našlė Elžbieta Stegietė (*Elisabeth von Steynewe*), kuri gavo iš didžiojo magistro Konrado fon Jungingeno 5 valakus žemės pertekliaus⁸⁸. Perteklius buvo prisišliejęs prie Dytrikiavos kaimo ežios ir suteiktas taip pat pagal Kulmo teisę, kaip nurodyta dokumente, „pagalbai“, kitaip sakant, kad lengviau būtų savininkui atlikti reikalaujamą tarnybą. Reikia pabrėžti, tuo pačiu laiku Dytrichui suteiktuose valakuose buvo įkurtas činšinis kaimas, jau 1379 metais nusakomas vardu *der Ditterich von Schomantyn Dorff*⁸⁹.

1398 metais Elžbieta (*Herr Ditterichs von Scomanten ehelich weyb*) drauge su vaikais pateikė tam pačiam didžiajam magistrui prašymą atnaujinti (patvirtinti) jiems Dytrikiavos kaime bažnyčios patronato teisę, kitaip sakant, teisę rinkti kleboną ir gauti dalį bažnyčios pajamų. Įrodai, kad tokią teisę turinti, pateikė dokumentą su apnaukintu antspaudu, kurį buvo gavusi iš didžiojo magistro Vinriko fon Kniprodes. Konradas fon Jungingenas atsižvelgė į jos prašymą ir „už jos ištikimą tarnystę“ išrašė reikiamą dokumentą⁹⁰. Bet problema ta, kad tokio dokumento, Vinriko fon Kniprodes, suteikiančio patronato teisę, nežinome. Todėl tyrinėtojai linkę matyti apsukrios Elžbietos klastą ir apgaulę⁹¹. Tačiau neatmesčiau galimybės, kad Dytrichas tokį dokumentą būtų iš tiesų gavęs, nors nepasiekė jis mūsų laikų, o šito priežastis galėjęs būti jo atnaujinimas Elžbietos laikais (nebuvo jis jau reikalingas). Mat sunku būtų tikėti, kad Elžbieta būtų galėjusi gauti taip rūpestingai falsifikuotą (ir jau pasenusį) dokumentą, ir kad būtų nusisekę jai apgauti didžiojo magistro kanceliariją. Be to, ano meto kanceliarijos lobiuose buvę juk ir išrašomų dokumentų kopijų, o Vinriko fon Kniprodes laikai nebuvo dar taip labai nutolę.

1398 metų dokumente paminėti Elžbietos ir Dytricho vaikai, veikiausiai nebuvo tai tik dukros, bet ir sūnūs (žr. toliau), nors mirė jie labai anksti, kadangi Dytrikiava, kaip ir kitos Dytricho valdos, atiteko

⁸⁷ GSPK, OF 105, f. 104 (111); GSPK, Ostpreupische Folianten, p. 323, 627: *Ditterich Schomand [...] ritter*.

⁸⁸ GSPK, Ostpreußische Folianten 124, f. 41; GSPK, Ostpreußische Folianten 322, f. 382, dokumentas išrašytas gruodžio 7 d. Malborke.

⁸⁹ GSPK, OBA nr. 405.

⁹⁰ GSPK, Ostpreußische Folianten 124, f. 41; GSPK, Ostpreußische Folianten 322, f. 382-383, dokumentas išrašytas spalio 19 d. Taplakose, plg. G. Mortensen, „Der Gang der Kirchengründungen (Pfarrkirchen) in Altpreußen“, in: *Historisch-geographischer Atlas*, Lf. 3, 1973, p. 10.

⁹¹ Plg. H. Boockmann, *op. cit.*, p. 132.

kitoms šeimoms. Iš kito, 1416 metų, dokumento sužinome, kad Dytrikiavoje ir toliau laikėsi jau pagyvenusį Dytricho našlė Elžbieta Stegietė (*Elisabeth von Steinau*) bei jos žentas⁹² Mikalojus Cegenbergas su žmona. Pardavė jie tuomet kaimo gyventojams 4,5 valako⁹³. Greit po to, XV a. antroje pusėje, Dytrikiavą valdė Martynas Luzijanskas (Merten Lusien?)⁹⁴. Buvo jis veikiausiai tapatus su Rešelio pilies burgrafu, vėlesnio Varmės vyskupo tėvu Fabijonu Luzijanskiu. Veikiausiai Martynas Luzijanskis buvo susigiminiavęs su Sparrau šeima, kuri iš motinos pusės turėjo ryšių su Skomantų kiltimi (žr. kitą skyrių), ir todėl išmirus palikuonių (tiesia linija) neturinčiai Sparrau šeimai perėmė iš jų valdas, apie 1480 metus turėjo kaip nuosavybę, tarp kita ko, ir Friedenberga⁹⁵. Tuo tarpu iš tėvo pusės Luzijanskiai buvo veikiausiai vokiškos kilmės – Merkelingrodės (*Merklichenrade*) Harciečiai⁹⁶. Jau 1379 m. Kliauka, Motiejus ir Bartoldas, Motiejaus Tolkės fon *Merckelyngrode* sūnūs, buvo Dytricho Skomanto kaimynai⁹⁷. Sukurtas čia, Lipicoje ir Keulenburge, valdas laikė vėliau kita šeimos šaka, vadina-

⁹² Dokumento kopijoje sutinkame žodį *Schwager*, bet tai neleidžia paaiškinti, koku būdu Mikalojus Cegenbergas įgijo nuosavybėn Dytrikiavą, todėl manau, sutinkamai su G. A. fon Mülverstedt'o siūlymu, turime čia reikalo su kopijuotojo raktu, turėtų būti *Schwiegerin*, G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 152. Taip manė ir M. Biskup, „Jan Cegenberg. Współtwórca Związku Pruskiego (ok. 1390–1456)“, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, 1949, nr. 1–2, p. 76, 80, bei R. Wenskus, *Eine prussische Familie*, p. 403–404. Tačiau reikia pastebėti, kad vėlesniame darbe G. A. von Mülverstedt, „Zur mittelalterlichen Orts- und Adelskunde Westpreußens“, *Zeitschrift des historischen Vereins für den Reg.-Bezirk Marienwerder*, H. 34, 1896, p. 48, atsisakė savo siūlymo ir įvardijo Elžbietą taip, kaip šaltinyje, Mikalojaus Cegenbergo *svainės* vardu, bet ryžtingai prieštaravo čia R. Wenskus, kad ir dėl chronologijos – Elžbieta turėjusi būti jau solidesnio amžiaus, kai tuo tarpu Mikalojus dar tik pasirodė šaltiniuose.

⁹³ G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 151–152.

⁹⁴ Taip rodo 1366 m. dokumento antraštė: *Merten Lusien verschreibung*.

⁹⁵ Plg. M. Rouselle, *Das Siedlungswerk*, p. 239.

⁹⁶ T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i ziemi malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 2, Olsztyn, 1988, p. 19. Apie Tolkes žr. G. A. von Mülverstedt, *Der Abgestorbene Adel Provinz Preussen*, Nürnberg, 1874, p. 97.

⁹⁷ GSPK, OBA nr. 405, buvo suteikti 93 valakai *Mylemeydin* miške, juose įsikūrė Leipia-va (lenk. *Lipica*, vok. *Lindenau*, turinti 60 valakų) ir Keulenburgo kaimas (dabar esantis Kaliningrado srityje, turintis 33 valakus), plg. J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 1, p. 186–187; C. Beckherm, „Beiträge zur Topographie und Statistik des ehemaligen Amtes Rastenburg“, *Altpreußische Monatsschrift*, t. 18, 1881, p. 421.

ma Tolkėmis. 1490 m. buvo tai Fabijonas, jau negyvenančio Motiejaus Tolkės sūnus⁹⁸.

Grįžtant prie Mikalojaus Cegenbergo, matyt, savo dalį jis greit pardavė svainiui Kasparui Maternai fon Sparrau (žr. toliau). Kadangi Mikalojaus palikuonių gyslomis tekėjo Skomanto kraujas, reikia ir apie juos pateikti keletą sakinių. Jo sūnus buvo veikiausiai Mykolas fon Buchwaldas⁹⁹, taigi iš Pamedės Bukovo, o duktė Barbora – Mikalojaus Lockawo, kaimyninių Yglos valdų savininko, žmona¹⁰⁰. Galimų Mykolo palikuonių nežinome, o dėl Mikalojaus palikuonių nesame tikri. Nors šiuo atveju manoma, kad perėmė jie Loko pavardę (rašėsi Ygliečiais) ir vėliau Pamaryje suvaidino gan svarbų vaidmenį, o antspaudavosi Rogalos herbu¹⁰¹. Nėra čia vietos išsamiau juos aptarti, tam reikėtų atskiros gvildos. Šiaip ar taip, paskutiniai iš motinos šalies Skomantų palikuonys dar gyvavo XVI a.¹⁰²

GERDAVOS APYLINKĖJE

Kaip pasirodo, tai buvo ne vienintelė suteiktis šioje apylinkėje, kadangi kaimyninėje Brandenburgijos komtūrijoje Dytrichas gavo naujų valdų. Tos suteiktys nėra visai aiškios, išlikusiose kopijose labai

⁹⁸ Dokumentas man žinomas tikrai iš registro (*Regesta historico-diplomatica Ordinis Mariae Theutonicorum*, hrsg. von E. Joachim, W. Hubatsch, P. II, Göttingen, 1948, nr. 3619), originalas veikiausiai yra dingęs (GSPK, Pergamenturkunden, Schiebl. XXVI nr. 260c). Tuomet Fabijonas susitarė su patėviu Andriumi Skolimu ir motina Ona dėl jų dalių išpirkimo atskirose kilčių valdose, tarp kita ko, Leipiauvoje, Keulenburge, Burševe, Vydrynuose ir kitose valdose, visų pirma Varmėje. Motiejus ir Fabijonas Tolkės buvo tikriausiai kažkurio iš Mikalojaus, Kasparo ir Dytricho brolių, arba Burševe, Šesteno apygardoje, jų giminaičio, taip pat Mikalojaus, žinomų iš 1420–1426 m. šaltinių, palikuonys, *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, hrsg. v. V. Röhrich, F. Liedtke, H. Schmauch, t. IV, Braunsberg, 1935, nr. 117. Mikalojus, Kasparas ir Dytrichas buvo veikiausiai Klauko Tolkės, aukščiau minėto Motiejaus sūnaus, sūnūs. Savo ruožtu pirmasis iš brolių Mikalojus turėjo bent du sūnus: Mikalojų ir Konradą (Kunčą). Tuo tarpu Bartoldo, Motiejaus sūnaus, palikuonys davė pradžią Powarsche šeimai, plg. R. Wenskus, *Studien*, p. 33–34. Tolkių ir Luzijanskių šeima antspaudavosi herbu, vaizduojančiu dvi lydekų žiaunas, plg. B. Engel, *Die mittelalterlichen Siegel des Thorner Rathsrarchivs mit besonderer Berücksichtigung des Ordenslandes*, II. Dalis: *Privatsiegel mit Ausschluß der rein polnischen*, Thorn, 1895, p. 13, 22, Taf. IV; G. A. von Mülverstedt, *Der abgestorbene Adel*, p. 97, Taf. 71; J. K. Dachnowski, *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, išleido Z. Pentek, Körnik, 1995, p. 14.

⁹⁹ R. Wenskus, *Eine prussische Familie*, p. 404.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 404.

¹⁰¹ Antai Mikalojus Loka, galimas daiktas Mikalojaus Lockaw ainis, tapo Malborko prievaizdu, plg. P. Czapiewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454–1772*, Toruń, 1921, p. 36, 40.

¹⁰² J. K. Dachnowski, *op. cit.*, p. 148.

dažnai stokoja datavimo, o svarbiausia, ne visi dokumentai išlikę. Pirmas dokumentas, rodantis Dytricho valdą Gerdavos apylinkėje, buvo 1376 m. birželio 24 d. jam su kitu riteriu Jonu Traupe (Johan Traupe)¹⁰³ suteikta valda. Perdavė jie „savo ištikimiesiems“ Tungebutui ir Skvarbei (Tungebuten, Squarbe)¹⁰⁴ 10 valakų savo valdose *zu Reytekeym*. Mainais turėjo eiti ginkluotą tarnybą su žirgu ir atitinkama ginkluote¹⁰⁵. Minėtosios valdos – tai vėlesnis *Rätkeim* (dabar Kaliningrado srityje). Kaip žinome iš vėlesnių šaltinių, tose valdose buvo 40 valakų, padalytų į keturias dimstis po 10 valakų kiekvienoje, su vienos karinės tarnybos prievole¹⁰⁶. Taigi Skomanatas įsigijo valdų *Rätkeim* dar prieš 1376 m., veikiausiai tikrai pusę (20 valakų). Su bendrasavininkiu Jonu Traupe padalijo valdas į keturias dimstis ir jas suteikė savo vasalams mainais už karinę tarnybą¹⁰⁷. Žinome tik dar vieną tokią suteiktį, ją 1379 metais gavo minėtieji riteriai – Preibutas (Preybuth), Stantugė (Stanthunghen) ir Vargilis (Wargils). Panašiai kaip ir anksčiau, turėjo ji 10 valakų *zu Reytekeym*, su vienos raitosios karo tarnybos prievole¹⁰⁸. Dar dvi privilegijos, kaip ir privilegija Dytrichui Skomantui, veikiausiai pradingo.

Tačiau išliko kita privilegija, datuota ir vėl išduota kartu Jono Traupės (Hans Trauppe) ir Dytricho Skomanto Stegiečio (Dyterich Scomantyn von Steynen). Šį kartą savo valdose įkūrė jie činšinių kaimą pagal Kulmo teisę, jis turėjęs vadintis *Vredeberg*. Pastatytoju buvo Henrikas *Aschinburner*, kuris mainais už 50 valakų apsodinimą činšiniais valstiečiais gavo 6 laisvus valakus (tikriausiai ten buvusi seniūnija) bei teismų teisę (iš aukštesniojo kas trečias pfenigas) ir 1/3 pajamų iš karčemos. Pagalvota ir apie parapijos aprūpinimą, jos naudai paskir-

¹⁰³ Metus randame tikrai kai kuriose kopijose, antai GSPK, Ostpreußische Folianten, p. 323, 627.

¹⁰⁴ Antras vardas sunkiai išskaitomas, todėl yra įvairių siūlymų, kaip jį perskaityti: *Sywarthe* (G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 150) arba *Squabe* (R. Trautmann, *Die allpreupischen Personennamen*, Göttingen, 1925, p. 95). Įvairiai rašoma ir vėlesnėse kopijose, pvz., *Schquerner*, GSPK, Ostpreußische Folianten, p. 323, 627. Tarp Tungebuto ir Skvarbės vardų stokojama jungties, bet kad buvo čia du asmenys, rodo ankstesnio kreipinio daugiskaita *unserengetreuen*.

¹⁰⁵ GSPK, OF 105, f. 104 (111), GSPK, Ostpreupische Folianten, p. 323, 627.

¹⁰⁶ 1404 m. atskirose valdose buvo Hansas fon Raytekeymenas, jo brolis Tydemanas, Heynrichas (šis buvo Tungebuto arba Skvarbės palikuonis, kaip rodo 1376 dokumento antraštė: *Heynrich Reytekeym*) ir Heyderickė, GSPK, OF 111, f. 113 (1404); *ibidem*, p. 131, 205 (1437), plg. *Das Grosse Zinsbuch*, hrsg. von P. G. Thielen, Marburg, 1958, p. 66.

¹⁰⁷ Šitai rodo vėlesnė nota, prijungta prie Tungebuto ir Skvarbės privilegijos, GSPK, OF 105, f. 104(111).

¹⁰⁸ GSPK, Etats-Ministerium 119, nr. 841, f. 11; plg. G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 151; R. Wenskus, *Studien*, p. 26.

ta 4 valakai. Valstiečiai turėjo duoti 13 scoicų dydžio činšą ir 2 vištas, nuo ko betgi buvo 17 metų atleisti¹⁰⁹. Galima sakyti, privilegija buvo išduota prieš 1379 metus, tada mat privilegijoje broliams buvo paminėtas Tolkovo kaimas (*dorffes Fredenburg*)¹¹⁰. Bendra šios suteikties suma siekė 60 valakų, iš kurių tikriausiai tikrai pusė (30 valakų) priklausė Dytrichui Skomantui. Įsikūrusį čia kaimą vėliau vadinta pagal privilegiją Friedenbergu (šiandien Dvorkinas Kaliningrado srityje).

Sunku vienu metu nusakyti santykius, kurie siejo Joną Traupę su Dytrichu Skomantu, bet dažniausiai manoma, kad tai buvę kažkokie šeiminiai ryšiai¹¹¹. Labiausiai tikėtina, kad Jono Traupės artimiausia giminaitė (sesuo?) buvo Dytricho žmona Elžbieta. Tuomet jos brolis būtų Bartošas Traupė, kuris vedė Barborą, Frydericho fon Buchvaldės dukrą¹¹². Jų dukra Ona ištekėjo savo ruožtu už Jokūbo fon Bayersee iš Kulmo žemės. Taigi bent dalies Jono Traupės dvaro paveldėtojais buvo fon Bayersee šeima¹¹³.

Atrodo, galima dar tiksliau nustatyti laiką ir konkrečias sąlygas Dytricho Skomanto suteikčių. Štai 1538 metų gruodžio 6 dieną kažkoks Kasparas Maternė gavo iš didžiojo magistro Povilo fon Rusdorffo atnaujinimą privilegijos, išduotos jo pirmtako Vinriko fon Kniprodes. Apėmė ji 120 valakų pagal Kulmo teisę Gerdavos apygardoje, iš jų 30 valakų Friedenbergo kaime, 30 Rosenbergo kaime (į šiaurę nuo Friedenbergo), 20 *Rädkeim* (*Radenkaym*), 2 valakai prie kažkokio malūno ir 38 valakai *Dawryn* miške prie kažkokios bankrutavusios geležies liejyklos (*Isenwercke*)¹¹⁴. Mainais Kasparas turėjo eiti karinę tarnybą fortifikacijos darbuose, mokėti rekognoskinį činšą ir atiduoti plūginę duoklę¹¹⁵. Kasparas Maternė buvo neabejotinai Dytricho įpėdinis (žr. toliau), jau 1415 m. jis įtikinamai turėjo dalį Friedenbergo¹¹⁶. 1438 metų

¹⁰⁹ GSPK, OF 105, f. 103 (110); GSPK, Ostpreußische Folianten, p. 323, 742.

¹¹⁰ GSPK, OBA 405.

¹¹¹ Plg. G. Mortensen, *Der Gang*, p. 10.

¹¹² R. Wenskus, *Eine prussische Familie*, p. 402, čia šaltiniai. Tačiau, nepaisant dalies literatūros, jis nepriklauso Cegenbergų kilčiai.

¹¹³ 1433 m. Jakubas fon Bayersee išsinuomojo, be to, iš Kasparo Maternės papildomus 6 valakus Friedenberge už 8 grivinas, žr. G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 139. Jokūbo ir Onos sūnus buvo Martynas fon Bayersse, o galbūt ir Hannos fon Bayersee (Bajerski), plg. R. Wenskus, *Eine prussische Familie*, p. 406.

¹¹⁴ Nurodoma, kad čia buvo kalbama apie vėlyvesnes *Schakenhof* apylinkes (į pietus nuo Rosenbergo, šiandien Kaliningrado sritis), plg. M. Rouselle, *Das Siedlungswerk*, p. 238.

¹¹⁵ GSPK, OF97, f. 63.

¹¹⁶ Suteikė tuomet savo žmonėms laisvę 8 valakuose miško, esančio prie jo Friedenbergo valdų, pagal G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 137 (dokumentas pagal šiuo metu dingusią vadinamąją žaliąją privilegijų knygą: *Grüne Privilegienbuch*).

privilegijos atnaujinimo pasekmė tokia, kad pradingo originalus Skomantui išduotas dokumentas. Tačiau išliko toks pat dokumentas kitos dalies bendrasavininkui Jonui Traupei, ir iš čia galime manyti, kad tuo pačiu metu ir tokiomis pačiomis sąlygomis privilegiją gavo Dytrichas Skomantas. Jonas Traupė savo privilegiją gavo iš magistro Vinriko fon Kniprodes 1375 metų gruodžio 30 dieną¹¹⁷. Suteiktis apėmė 120 valakų pagal Kulmo teisę *Dawryn* miške su bažnyčios patronato teise. Mainais reikėjo eiti karinę tarnybą¹¹⁸, statyti naujas pilis ir taisyti senas (fortifikacijos darbai); duoti plūgines ir mokėti rekognoskinį činšą po 15 metų buvo atleistas¹¹⁹. Lyginant Kasparo Maternės ir Jono Traupės dokumentus nekyla abejonių, kad kalbėta apie giminingas privilegijas, kurių savininkai gavo iš viso 240 valakų *Dawryn* miške. Todėl manau, kad Dytrichas Skomantas gavo tokią pat privilegiją ir tuo pačiu laiku, kaip ir Jonas Traupė, tačiau dėl to, kad Kasparas Maternė jį atsinaujino, vėlesnėse kopijose jis neminimas ir todėl iki mūsų dienų neišliko.

Tačiau reikia sugrįžti prie Kasparo Maternės asmens ir jo ryšių su Skomantais. Kilęs buvo jis iš Sparrau (Sparrow) šeimos, o jo sūnus taip pat buvo Kasparas Sparrow, jis, kaip ir tėvas, retkarčiais būdavo nuskomas kaip Maternė (Caspar Matern). 1470 m. išdavė jis naują privilegiją 10-iai valakų Kulmo teise *Rädtheim* Mikalojui Jordanui ir Jonui Labūnai (Hans Labun, taip pat Labyn, Labin)¹²⁰. Kitais metais (1471) Kasparas Sparrau (Caspar Sparrow) kartu su Mykolu ir Henriku Königsecku suteikė Rosenbergo kaimo gyventojams 60 valakų Kulmo teise bei papildomai 20 valakų miško „tų žmonių pagalbai“. Seniūnas gavo 6 laisvus valakus¹²¹. Ligšiolinėje istoriografijoje buvo laikomasi, kad suteiktį davė Kasparas vyresnysis 1421 metais¹²². Tačiau 1471 metus nurodo daugelis prielaidų: tokia datuotė kitoje kopijoje¹²³, liudi-

¹¹⁷ Privilegijoje parašyti 1376 metai, tačiau, kaip žinome, Ordinas naudojo Viešpaties gimimo stiliaus kalendoriumi.

¹¹⁸ Privilegijoje nenurodyta tarnybos dydžio, veikiausiai turėję būti 4 arklių tarnybos (nuo 120 valakų); pusė jų jau greit permesta karaliui pavaldiems vasalams iš *Rädtheim*, kitą pusę veikiausiai užtikrindavo pats savininkas, plg. J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 1, p. 187, autorius perša dar seniūnų tarnybą, nors apie juos privilegijose neužsimenama.

¹¹⁹ GSPK, OF 105, f. 114(120).

¹²⁰ GSPK, Etats-Ministerium 119, nr. 841, f. 12; GSPK, Ostpreußische Folianten, p. 323, 629, privilegiją išrašė gavęs jų skundą, veikiausiai dėl to, kad jos stokota.

¹²¹ GSPK, Ostpreußische Folianten 323, p. 696.

¹²² Plg. H. Mortensen, G. Mortensen, *op. cit.*, p. 189–191 (remiantis Etats-Ministerium 137 kopija, Tapiau); J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 1, p. 187.

¹²³ GSPK, Ostpreußische Folianten 323, p. 696.

ninkų lapas¹²⁴ Mykolo ir Henriko Königseckų XV amžiaus antroje pusėje¹²⁵. Iki dabar manyta, kad Königseckai buvo antrosios valdų dalies veldonys iš Jono Traupės, bet tai vis dėlto nėra tikra, nes žinome, kad Friedenbergo dalį perėmė Bayersee šeima¹²⁶, be to, Königseckai buvo taip pat šeimoje susiję su Kasparu Materne (žr. toliau). Tuo tarpu, kaip minėjau, Kasparas Sparrau tikrai buvo Skomanto veldonis. Šitai jau aiškiai rodo 1477 metų Kasparo jaunesniojo dokumentas. Tuomet padovanojo jis Gerdavos vienuolynui 2 valakus miško *in dem Dawer*, esančio prie jau anksčiau padovantų 5 valakų. Mainais vienuoliai įsipareigojo melstis už sielas mirusiųjų, kurie buvo tiksliai įvardinti. Be pradžioje minėto didžiojo magistro Povilo fon Rusdorffo (šis veikiausiai todėl, kad atnaujino valdų paskirtį Kasparui vyresniajam¹²⁷), eina keletas asmenų, pateiktų net tam tikra tvarka, juos didele tikimybės dalimi galime pripažinti esančius Kasparo pirmtakais, giminaičiais ir gentainiais. Pirmiausiai tai turėję būti jo seneliai iš tėvo pusės, būtent Dytrichas Skomantas ir jo žmona Elžbieta, toliau negyvenanti pirmoji žmona Barbora ir jos tėvai riteris Mykolas Vogelis¹²⁸ bei jo sutuoktinė Katarina. Vėliau Malgožata – Kasparo Maternės fon Sparrau (vyresniojo) žmona, veikiausiai Elžbietos ir Dytricho Skomantų dukra¹²⁹. Tuo tarpu Kasparas ir Malgožata, kaip mini dokumentas, buvo Kas-

¹²⁴ Taigi dokumento liudininkai buvo beveik tie patys, kaip ir 1470 metų dokumente: klebonas Jonas Friedenbergetis, klebonas Petras Bottchersdorffietis (į šiaurvakarius nuo Rosenbergo), seniūnas Petras Bottchersdorffietis, be to, Kasparo karaliui pavaldūs vasalai, pažįstami iš ankstesnio dokumento: Jonas Labūnas (čia: Labiñ) ir Mykolas Jordanas (čia: Joseph).

¹²⁵ Plg. G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 125 ir kt.

¹²⁶ Traupės veldonimis Königseckus laikė H. Mortensenas, G. Mortensenas, *op. cit.*, p. 190, ir J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze*, t. II, 1, p. 187, klaidingai datuojant 1471 m. dokumentą (1421 metais). Tačiau H. ir G. Mortensenai turėjo tam tikrų abejonių (*op. cit.*, p. 191), jie nurodydavo, kad Kasparas Materna galėjęs jau 1438 m. turėti ir Jono Traupės skyrių.

¹²⁷ Kasparas vyresnysis ėjo taip pat vyriausiojo teismo vykdytojo pareigas (*Oberster Cämmerer*) pas tą didįjį magistrą, plg. G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 139–140.

¹²⁸ Tas veikiausiai buvo kilęs nuo Ostrudos (lenk. *Ostróda*) ir Olštyneko ir buvo tas pats, kas riteris Vogelis (arba jo sūnus), kuris XIV ir XV a. lūžyje turėjo dvarus Turove ir Vapleve (mirė po 1414), plg. W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów, 1882, p. 294. Tas valdas vėliau paveldėjo ir turėjo prieš 1467 m. Kasparas Sparrau (Maternė), plg. *ibidem*, p. 294–295, 379; G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 140–141.

¹²⁹ Malgožata sutinkama du kartus, kartą atsiminimuose kaip Kasparo vyresniojo žmona (*Mathernen Sparrow Sehle, und Margaretha seines weibes*) ir Kasparo jaunesniojo motina (*die da Caspar Sparrowen Vather und Mutther gewesen sein*), antrą kartą tarp toliau gyvenančių asmenų, bet kuriems Kasparas pasirūpino dar gyvas būdamas atitinkamas maldas po jų mirties (*Margarethen Caspar Mathernen ehliche frauen*). Kadangi pirmoji paminėta būtuojau laiku, reikia pripažinti, kad tai buvę du skirtingi asmenys, plg. G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 140, 143.

paro Sparrau (jaunesniojo) tėvai. Toliau eina kiti jo giminaičiai ir, reik manyti, gentainiai: veikiausiai jo negyvenantis brolis riteris Leonardas Sparrau (Lenhardt Sparrow), Henrikas Luzijanskis (Heinrich von Losienen), Kasparas Reimannas, antroji Kasparo žmona Malgožata, ir veikiausiai jos broliai Martynas Koršietis su žmona Eliza (tuo metu jau abu negyvenantys) ir Henrikas Karsietis (Henryk z Korsz, Marthen von Karsen, Hinrich von Karsen)¹³⁰ bei pabaigoje Giedravų savininkas Jurgis Schliebenas su žmona Ona¹³¹.

Taigi Malgožata (Skomantaitė) Maternė – vienintelė iš vardo pažįstama Skomanto dukra – mirusi prieš 1477-uosius metus, tuo tarpu jos sūnus Kasparas Sparrau buvo vienas iš žinomų mums kilties atstovų, nors jau tikrai iš motinos pusės. Veikiausiai jis taip pat neturėjo savo įpėdinių, juo labiau kad apie juos neužsiminta 1477 m. minėtoje donacijoje¹³². Sustočiau dar ties Henryku Luzijanskiu (mirusiu prieš 1477), jis veikiausiai buvo anksčiau minėto Martyno Luzijanskio artimas giminaitis (tėvas?) ir vėlesnio Varmės vyskupo Fabijono (senelis?). Priminkime, kad Martynas pasirodo esąs Dytrikiavos ir veikiausiai nuo 1480 m. Friedenbergo savininkas, taigi po Kasparo Sparrau mirties perėmė bent dalį turto. Taigi tikriausiai Henryko Luzijanskio žmona buvo kilusi iš Sparrau šeimos (sesuo Kasparo jaunesniojo?). Dėl to būtent ir Luzijanskiai, iš motinos pusės, turėjo su Skomantais giminiškų ryšių, o Varmės vyskupas Fabijonas Luzijanskis ir jo brolis Kulmo vaivada Jonas Luzijanskis buvo Dytricho Skomanto proproanūkiai (kiltis išmirė XVI a.). Reikia manyti, artimi šeiminiai ryšiai, bet tolimesni negu pirmtako (mat neperėmė paveldo), siejo Kasparą

¹³⁰ Buvo jie fon Königseckų šeimos atstovai, veikiausiai Konrado sūnūs (*Kuntz*) fon Königseckai, jo dukra tikriausiai buvo Malgožata (tai žinia, kadangi 1456 šaltiniai tiesiogiai užsimena), plg. *ibidem*, p. 144.

¹³¹ Dokumentas yra perspausdintas in: *ibidem*, p. 146–148.

¹³² 1480 m. sutinkame dar kažkokį Mykolą Sparrau, kuris tikriausiai nebebuvo Kasparo sūnus. Mykolas buvo vedęs Jadvygą fon Watlau, su kuria veikiausiai turėjo tik dvi dukras – Dorotą, Dytricho Lesgewango žmoną, bei Elžbietą, Martyno Königsecko žmoną (bet jie veikiausiai tie patys, kas 1477 m. Martynas Königseckas ir jo žmona Elzė, šie pastarieji buvo veikiausiai tie patys, kas Martynas Königseckas ir Elzė Pruckaitė (von Pröck), kurie susituokė XV a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, betgi turėję anksčiau gauti dispensą, kadangi buvo pernelyg artimi giminės, *ibidem*, p. 132, šis autorius priminė priešingą tapatybę), plg. dar *ibidem*, p. 144, G. A. von Mülverstedt, *Der abgestorbene*, p. 88. Sparrau šeima tiesia linija išmirė su Kasparu ir Mykolu. Abejonių kelia herbų skirtumai, mat Kasparo Martenės 1466 m. antspaude matomos dvi juostos, plg. T. Karczewska, „Przeгляд pieczęci pruskich z dokumentów traktatu toruńskiego z 1466 roku“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1962, nr. 4, p. 768, lent. IV, pieš. 2, tuo tarpu, tarkime, G. A. von Mülverstedto herbnyuose (*Der abgestorbene*, p. 88, lent. 65) jis vaizduojamas kaip gegnės arba gegnės su trimis rožėmis.

Sparrau su dokumente aptinkamu Kasparu Reimannu, turinčiu dvarą Barštyno ir Kentšyno apygardoje¹³³.

Paaikškinimų reikalauja dar faktas, kaip Kasparas Maternė įsigijo Dytrikiavos valdų dalį, kurią, kaip žinome, jau anksčiau turėjo (1416) Kimanto (Chomonto) herbo Mikalojus Cegenbergas. Čia tam tikrą analogiją gali pateikti 1435 metų birželio 6 dienos dokumentas, iš kurio sužinome, kad Kasparas Maternė įsigijo iš Mikalojaus fon Bayersee (čia kaip Martyno globėjo, jo brolio sūnaus Jokūbo) ir Janiko fon Weichorno (čia pasirodančio savo žmonos vardu) 10 valakų Friedenberge bei 14 valakų ir 12 margų *Dauer* miško¹³⁴. Taigi matome, kad Maternė išpirko dalį skyriaus, anksčiau priklausiusio Jonui Traupei. Paveldo skyrių skaičiaus neįmanoma tiksliai nustatyti, galėję būti du, jeigu priimsime, kad dalį (pusę?) gavo Bartošo Traupės našlė, o Jokūbo fon Bayersee našlė vėl ištekėjo už Janiko fon Weichorno (šitai taip pat rodo skyriaus dydis *Dauer* miške), arba trys, jeigu fon Bayersee ir fon Weichornas turėjo skirtingas žmonas (šitai taip pat rodytų pirkinio Friedenberge dydis). 1435 metų sandėris leidžia pasiūlyti prielaidą, kad ir Dytricho dvaras Dytrikiavoje buvo padalintas tarp jo dukterų (veikiausiai į dvi dalis, Kasparo žmonai Malgožatai ir nežinomo vardo Mikalojaus žmonai), o vėliau (iki 1438) Kasparas Maternė atpirko skyrių, priklausantį jo svainiui Mikalojui Cegenbergui, panašiai kaip Jono Traupės veldonių skyrius.

PASKUTINIAI SKOMANTO PALIKUONYS IR GIMINAIČIAI

Esama tam tikrų prielaidų, leidžiančių nustatyti ir kitus Dytricho Skomanto giminaičius. Štai tarp „kilmingųjų žmonių“ (*Erbarnleute*), liudijančių Jono Traupės ir Dytricho Skomanto 1376 metų suteiktį, aptinkame kažkokį *Godivke Chomantin* arba *Thomantin*¹³⁵, paskutinysis dėmuo kartais skaitomas *Schomantin*¹³⁶. Taigi čia būtų kažkoks Gedikė Skomantinas, manoma, jis galėjęs būti Dytricho Skomanto brolis arba, galimas daiktas, dėdė. Praėjus dvidešimčiai metų (1396) didžiojo magistro Konrado fon Jungingeno privilegijoje Maternei fon Sparrau (Matern von Sparwein) tarp liudininkų minimi broliai Guntovė (Gun-

¹³³ G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 149.

¹³⁴ R. Wenskus, *Eine prussische Familie*, p. 406; G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 139–140.

¹³⁵ GSPK, Ostpreußische Folianten 323, p. 627.

¹³⁶ G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 150.

tovė) ir Dytrichas *Scomantin* bei Girdijonas *Scomantin*¹³⁷. Paprasčiausia būtų priimti, kad broliai Guntovė ir Dytrichas buvo Dytricho Skomanto sūnūs¹³⁸, juo labiau kad tuomet jų sesuo juk buvo Kasparo Maternės žmona. Betgi šioje tapatybėje apeiname tam tikrą silpną vietą, kodėl nėra jie Dytrikiavos veldonys, bet jų motina Elžbieta, ir tai jau po mėnesio¹³⁹. Galimas daiktas, pagal Kulmo teisę našlė išlaidė savo rankose pusę valdų¹⁴⁰. Tačiau tolesni įvykiai vienareikšmiškai rodo, kad net jei tie Guntovė ir Dytrichas buvo Dytricho Skomanto sūnūs, jie mirė prieš 1416 metus, nepalikę įpėdinių. Atrodo abejotina, kad Girdijonas būtų, kaip nurodo kai kurie istorikai, tas pats, kas Gedikė Skomantinas, aptinkamas 1376 metų dokumentuose¹⁴¹. Laikau labai tikėtina, kad buvo jis antras Dytricho Skomanto brolis, visų pirma dėl to, kad turėjo tą pačią pravardę: *Skomantinas*. Šitai kartu gali piršti mintį, kad jų tėvas ir toliau turėjo kilties pavardę – Skomantas, ir ji nuo šiol tapo visos šeimos pravardė – tai patvirtina jauniausių kilties atstovų – brolių Guntovės ir Dytricho – vardai. Jais ir baigiamos užuominos apie tiesiosios linijos Skomantus.

IŠVADOS

Skomantų kiltis sudaro esantį ir gan gerai dokumentuotą prūsų kilmės kilties karjeros pavyzdį Kryžiuočių ordino valstybėje. Kiltis turėjo šaknis Jotvoje, Krėsmenos žemėje, o kilties buveinė aptinkama Skomantų (lenk. *Skomętno*) ežero apylinkėse. Kilties pirmtakas buvo žinomas jotvingių vadas Skomantas, veikiantis 1270–1285 metais. Pripažinęs kryžiuočių viešpatystę, gavo jis su trimis savo sūnumis valdų suteiktis (donacijas) Stegnose ties Ylavos Gurova (lenk. *Górowo Haweckie*, vok. *Landsberg*). Jam mirus sūnūs neišlaikė šeimos išskirtinai aukštos pozicijos, nors kai kurie, regis, gavo papildomas suteiktis, tarkime Galmė – Kostus. Ir tikrai XIV amžiaus antroje pusėje

¹³⁷ *Ibidem*, p. 136, 151; R. Wenskus, *Studien*, p. 25, privilegijų fragmentas su šiais liudininkais atrodo įtartinais, mat kitoje to dokumento kopijoje jo nėra: OBA 537. Tačiau yra žinomi pavyzdžiai, rodantys, kad įvairiose to paties dokumento kopijose dalis liudininkų išleidžiama.

¹³⁸ Šitai buvo linkęs manyti ir G. A. von Mülverstedt, *Fromme Stiftungen*, p. 151.

¹³⁹ Maternei dokumentas buvo išrašytas 1396 metų lapkričio 2 dieną, tuo tarpu Elžbietai – gruodžio 7 dieną, plg. R. Wenskus, *Studien*, p. 25.

¹⁴⁰ Plg. K. Kamińska, „Prawo chełmińskie w świetle najstarszych ksiąg miejskich Chełmna i Torunia (XIV i XV w.)“, in: *Studia Culmensia Historico-Iuridica. Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, red. Z. Zdrójkowski, t. 1, Toruń, 1990, p. 345.

¹⁴¹ R. Wenskus, *Studien*, p. 25.

Grzegorz Białuński

reikšmingesnę poziciją gavo Skomanto anūkas ar gal net proanūkis Dytrichas Skomantas. Iš kilo jis į išventintų riterių luomą ir Kentšyno (Dytrikiavoje) bei Gerdavos apygardose gavo žymias žemės suteiktis (*Rädkeim, Friedenberg, Rosenberg*). Po jo mirties dvarus valdė jo našlė Elžbieta, spėjama, Traupaitė (sesuo Gerdavos apygardoje bendrasavininkio Jono Traupės) bei jo žmonai Mikalojus Cegenbergas bei Kasparas Maternė fon Sparrau. Dytricho sūnūs veikiausiai mirė gana anksti (prieš 1416) ir nepaliko įpėdinių (Guntovė, Dytrichas), lygiai kaip jo galimi broliai ir jų palikuonys (Gedikė, Girdijonas). Jais ir baigiasi kiltis tiesiąja linija. Tačiau liko motinos pusės įpėdinių, kaip Cegenbergai Bukavoje (lenk. *Bukowo*, vok. *von Buchwald*), Sparrau ir Luzijanskiai bei veikiausiai Lokai (lenk. Łokowie). Paskutiniai jų atstovai išmiršta XV a. antroje pusėje (Cegenbergas, Sparrau) arba XVI amžiuje (Lokai, Luzijanskiai).

GRZEGORZ BIAŁUŃSKI (1967), Varmijos Mozūrų universiteto (Istorijos ir tarptautinių santykių instituto) nepaprastasis profesorius bei Olštyno V. Kentšinskio mokslo tyrimų centro mokslinis bendradarbis. Išleido per du šimtus mokslinių ir daug mokslo populiarųjų straipsnių. Jo domėjimosi akiratyje matome dvi tyrimų problemas: Mozūrijos naujakurstė ir prūsų istorija. Iš pirmos problemos turime monografijas *Przemiany społeczno-ludnościowe południowo-wschodnich Prus Krzyżackich i Książęcych do 1568 r.* (Olsztyn, 2001), *Kolonizacja Wielkiej Puszczy (do 1568 roku) – starostwa piskie, etc-kie, straduńskie, zelkowskie i węgobroskie (węgorzewskie)* (Olsztyn, 2002) bei *Siedlungswesen im Bereich der Großen Masurischen Seen vom 14. bis 18. Jahrhundert – Ämter Lözen und Rhein* (Hamburg, 2005). Antrąją temą turime darbus: *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich* (Olsztyn, 1999); *Ród Prusa Kleca ze szczególnym uwzględnieniem rodziny von Pfeilsdorfów-Pilewskich* (Malbork, 2006). Dabar nagrinėja paskutinę šv. Brunono Kverfurtiečio misiją į Prūsiją ir Lietuvą bei prūsų šeimas, kurios darė karjerą Kryžiuočių ordino valstybėje.

SIGITAS BIRGELIS

LIETUVOS VARDŲ TŪKSTANTMETIS TEORIJŲ IR KLYSTKELIŲ LABIRINTUOSE

I. AISČIAI IR LIETUVA

Nors Rytų Europos kraštais, kaip Oikumenos šiaurės pakraščiu, domėtasi nuo senovės, o finikiečiai gabendavo iš ten stebuklingą jį akmenį, kuriuo galėję ir puoštis, ir gydytis, istoriniuose šaltiniuose apie juos randame nedaug. Užsimena apie šiuos kraštus **Homeras Odisėjoje**¹, **Herodotas**², graikas **Pitėjas**³, romėnas **Plinijus**⁴ ir kiti.

Herodotas mini *gelonus*, kurie mums siejasi su galindais (įdomu, ar jis turėjo omeny aisčių protėvius?). Plinijus kalba apie didelę gintaro salą *Baltia*, arba *Balcia*, šiaurės rytuose, kurią galima pasiekti keliu, vedančiu į šiandienius Rytprūsius, arba Sembą (pavadinimą *Baltia* jis bus išvedęs iš Pitėjo *Basilia* ar *Balisia*.)

98-aisiais Kristaus amžiaus metais Šiaurės kraštą ir jo žmones aprašo geografas ir keliautojas romėnas **Tacitas**, jis veikalo *Germanija* 45 skyriuje mini, kad prie Aisčių jūros gyvena tauta, kuri dirba žemę, renka gintarą. Ši tauta, anot jo, darbštesnė ir išmanesnė nei tinginiai ir neišmanėliai germanai. Jų kalba, anot jo, skiriasi nuo germanų ir yra panaši į keltų. Tacitas to krašto gyventojus vadina *aestier*. (Gotai juos vadina *aisten*⁵.) Tikėtina, kad šis vardas kilęs iš gotiško žodžio *aistan* – jis reikštų: ko nors bijoti, ko paisyti, ką vertinti. Kita

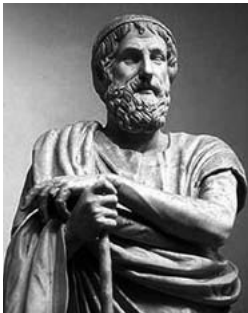
¹ 750 m. pr. Kr.

² 450 m. pr. Kr.

³ 330 m. pr. Kr.

⁴ Miręs 79 metais.

⁵ W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens* (Rytprūsijų proistorė), Königsberg 1929, p. 204.

Homeras

Herodotas

Tacitas

vertus, reikia sutikti su tais, kurie tikina, kad jis galėjęs juo įvardyti Rytų kraštų gyventojus.

Šiek tiek vėliau, apie 150 m. po Kr., graikas **Ptolemajas** mini galindus ir sūduvius, kurie, pagal jį, gyvenę ryčiau nuo gotų. Bizantijos istorikas **Zosimas** rašo, kad 386 metais po Kr. kažkokia šiaurės tauta norėjusi pereiti Dunojų žemupyje, bet romėnų buvo atblokšta. Šią tautą pažįstantys barbarai ją pavadinę protingąja. (Ar ji buvusi mūsų protėvių aisčių gentis, nežinia.)

Apie 550 m. gotas **Jordanas** rašo, kad ostgotų karalius Ermanarichas⁶ užkariavo aisčių kraštą, o Teodoriko Didžiojo valstybininkas **Kasiodoras**⁷ praneša apie aisčių (*aestier*) pasiuntinius ir gintaro dovaną Teodorikui. Devintajame amžiuje frankas **Einhardas**, aprašydamas Karolio Didžiojo gyvenimą, mini aisčius, gyvenančius greta slavų.

Pagaliau plačiau apie aisčius, vartodamas terminą *aesten*, pasakoja anglosaksų jūrininkas **Wulfstanas** (870 m.). Vokiečių imperatoriaus Otono Didžiojo laikais (apie 965) Ispanijos žydas **Ibrahimas ibn Jakubas**, aprašydamas savo keliones į Rytus, mini slavus bei kitas ten gyvenančias tautas. Jo teigimu, į rytus nuo lenkų karaliaus Meškos (Mieszko) valstybės gyvena rusai, o šiauriau – brūsų tauta, turinti savitą kalbą. Ibrahimio ibn Jakubo pavartotas žodis *brūs* tikriausiai yra prūsų vardas. Viename popiežiaus Jono XV (989–996) laikų dokumente *Pruzze* ir *Ruzze* paminėti kaip Lenkijos kaimyniniai kraštai. Nuo tol prūsų vardas vis dažniau minimas Vakarų Europos raštuose.

Iš čia paminėtų šaltinių matyti, kad prūsų vardu vadinti ne tik šiandienų Rytprūsių, bet viso krašto tarp Vyslos žemupio ir Dauguvos gyventojai.

Lietuviai, gyvendami baltų-aisčių etninio masyvo viduryje, nebuvo labiau organizuoti už kitas gentis, tad vėliau pateko į Europos tautų akiratį. Štai **Adomas Brėmenietis** *Hamburgo bažnyčių istorijoje*, rašytoje keliasdešimt metų po šv. Brunono, užsimena apie Kuršą. Jis mini atskiras prūsų gentis, tarp jų sembus, tačiau lietuvių – ne. Baltijos rytų pakrantės gyventojus ir žmones, gyvenančius ryčiau Vyslos žemupio, jis vadina *gutais* ir *gutonais*, bet taip pat *sembais* arba *prūsais*. Lietuvius nutyli ir XII a. *Rolando giesmė*, kurioje minimi prūsai, latviai ir lybiai. **Helmoldas**, *Slavų kronikos* autorius, atrodo, lietuvių taip pat nežinojęs. Net užfiksuotoje vikingų informacijoje nerandame

⁶ Miręs 375 metais.

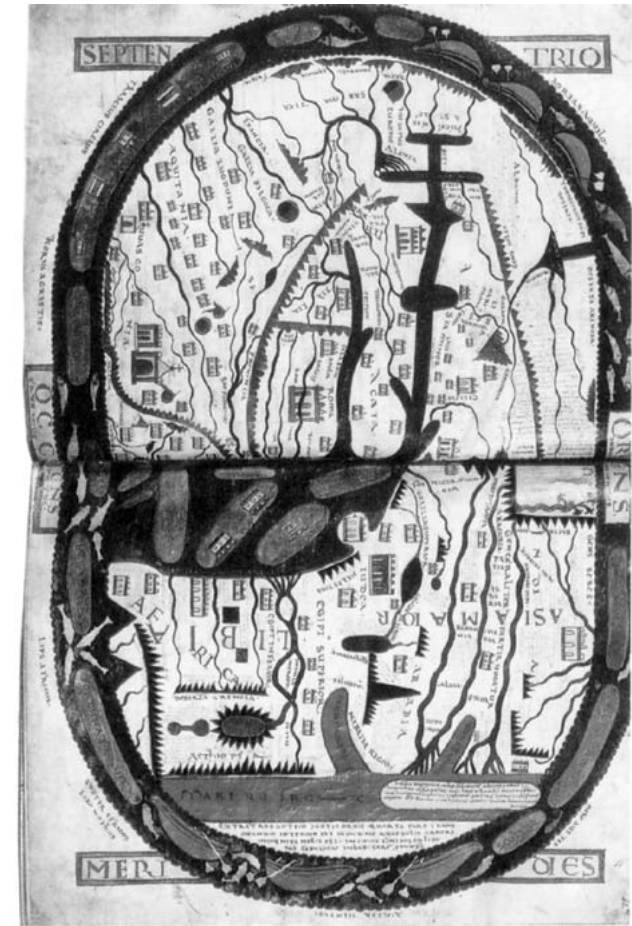
⁷ 550 m.

Lietuvos. XII a. skandinavų traktatai mini Elbę, Dauguvą, Nevą, Dnieprą, bet neužsimena apie Nemuną.

Šiuo laikotarpiu šiokių tokių žinių apie lietuvius pateikia rytiniai ir pietiniai jų kaimynai. Apie 1100 m. Kijevo vienuolis **Nestoras** aprašo rusų ir lietuvių santykius. Šis rusų kronikininkas visus *gutus* vadina *prūsų* vardu⁸. Jis mini ir lietuvius, ir lamatus, ir kuršius, bet, atrodo, pavadinimą *prūsai* taiko visiems šitiems gyventojams (sic!). Panašiai ir danų užrašuose iš karaliaus Valdemaro IV laikų (apie 1230): Lietuva, Lamata, Kuršiai ir Žiemgaliai vadinami bendru prūsų vardu⁹. XIII a. prūsų vardu buvo vadinami visi pagoniški kraštai, kuriuos vokiečių ordinas stengėsi užgrobti ir pakrikštyti.

Įsidėmėtina, kad lenkai net Mindaugo laikais lietuvius tebevadina prūsais. Prūsų vardas kildinamas iš tos pačios šaknies kaip žodis *prusti* – *prūsta* – *pruso*, t. y. tapti protingesniam, supratingesniam, šviestis, ugdytis. Pirmą kartą *borusus* XVI a. mini Erazmas Stela, jis, be abejo, turi galvoje Ptolemajo *boruskus*¹⁰.

Vėlesniais amžiais, kai apie lietuvius pradeda rašyti vokiečiai ir lenkai, pranešimų daugėja. Iš lenkų kronikininkų, rašančių apie lietuvius, minėtini Kadlubekas ir Dlugošas, iš vokiečių ordino – Petras Dusburgietis, Vygandas Marburgietis, Petras Zuchenvirtas, Jonas Posilgietis ir kiti.

Pasaulio žemėlapis („Senoji Lietuvos istorija 1009-2009“)

⁸ W. Pierson, *Elektron*, p. 97.

⁹ Toeppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen (Istorinė lyginamoji Prūsijos geografija)*, Gotha 1858, p. 35.

¹⁰ K. Lohmeyer, *Geschichte Ost- und Westpreussens (Rytų ir Vakarų Prūsijos istorija)*, Gotha 1908, p. 14.

II. KRIKŠČIONYBĖS LINK

X–XI a. sandūroje aiščiai skyrėsi nuo kaimyninių kraštų kaip diena ir naktis. Jie krikščioniškų tautų bendrijoje buvę lyg sala jūroje: dar laikėsi pagonių tikėjimo ir papročių, atkakliai gynėsi nuo kaimyninių tautų antpuolių, dar jautėsi saugūs. Kaimynai puldavę jų žemes, bet nelabai sėkmingai. Neužsibūdavo čia nei vikingai, nei slavai, nei danai. Apie 1020 m. pastarieji laimėjo mūšį Semboje, bet jau po 50 metų jų karalius Svenas pripažįsta: *Sembai nepakenčia jokių ponų*¹¹.

Aiščiai išstumdavo įsibrovėlius iš šiaurės atgal į jūrą, net jeigu šiems pavykdavo kuriam laikui įsitvirtinti. Lygiai taip pat atkakliai gynėsi savo krašte į rytus nuo Vyslos, nors čia antplūdžių iš rytų ir pietvakarių būta dažnesnių ir stipresnių. Deja, ilgainiui rytiniams kaimynams pavyko užimti išstisus rytų aiščių plotus (kad aiščių ten būta, liudija baltiški rytų kraštų vietovardžiai). Sėkmingiau sekėsi kovoti su vakarų kaimynais lenkais, ir vakarų riba ilgai išliko nepažeista.

Numanu, kad tautų kelias į Europos civilizuoatų valstybių bendriją vedė per krikštą. XI a. pagonių tautos buvo taikiai krikštijamos tų pačių europiečių, kurie neseniai patys laisva valia priėmė krikštą. 966 metais apsikrikštijo lenkų kunigaikštis Meška I, 988 m. Kijevo Rusios kunigaikštis Vladimiras, 1002 m. Vengrijos karalius Steponas Didysis. Krikščionybė dar buvo plėtojama tikėjimo vardan. Vėlesniais laikais jos sklaida taps Vakarų valdų įrankiu pagonių žemėms užgrobti, o krikštijama bus ugnimi ir kalaviju.

Įdomu, kaip atrodytų geopolitinis Europos žemėlapis, jeigu aiščiai krikštą būtų priėmę vokiečių karaliaus ir Romos imperatoriaus Otono III laikais.

Keletą žodžių norisi tarti apie šį įdomų monarchą. Jis gimė dvylika metų po to, kai Lenkija priėmė krikštą. Trejų metų berniukas, dar tėvui gyvam esant, karūnuotas Vokietijos karaliumi, 996 m. – Šventosios Romos imperatoriumi. Štai dar tais pačiais metais Romoje miršta popiežius Jonas XV. Otonas III, neatsiklausęs Romos gyventojų, Katalikų bažnyčios popiežiumi paskiria savo buvusį kapelioną, artimą giminaitį Karintijos kunigaikščio sūnų Bruną¹². Brunas, užimdamas Katalikų bažnyčios sostą, priima Grigorijaus V vardą. Naujas popiežius, siekdamas plėsti savo valdžią Europoje, reikalauja, kad Romos

Popiežius Silvestras II ir imperatorius Otonas III

Vokiečių karalius ir Romos imperatorius Otonas III

¹¹ W. Storost-Vydūnas, *Vydūnas. Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių*, Vilnius 2001.

¹² Brunas kai kuriuose šaltiniuose vadinamas Brunonu.

imperatorius patvirtintų suklastotus dokumentus, kuriuose rašoma, atseit, Bizantijos cėsorius Konstantinas Didysis atsisako pretenzijų į Romos imperiją. Imperatoriui Otonui III išvykus iš Romos, opozicijos vokiečių viešpatavimui Romoje vadė Krescencijus II, Bizantijos imperijai padedant, išvaro Grigorijų V iš Romos ir nauju popiežiumi paskiria graiką Joną Filagatosą¹³.

Šis priima Jono XVI vardą¹⁴. Otonas III nori atkurti *status quo*, bet sutrukdo žinia apie šv. Vaitiekaus Adalberto kankinystę ir mirtį šiaurėje, pagoniškų prūsų žemėse.

Istorikas Tomas Baranauskas teigia, kad šv. Brunono misiją organizavo Lenkijos karalius Boleslovas I Narsusis, kuris, siekdamas išplėsti savo įtaką prūsų žemėje, 997 m. siuntė į Prūsiją šv. Vaitiekų Adalbertą. Šis nieko nelaimėjęs žuvo Pamedėje. Kai šv. Adalberto žygį norėjo pakartoti arkivyskupas Brunonas Kverfurtietis, Boleslovas jį nusiuntė į kitą Prūsijos galą – jotvingių žemę¹⁵.

Paskutiniu marksistu save laikantis E. Gudavičius tvirtina, kad šventųjų Brunono ir Vaitiekaus veiklą rėmė lenkų valdovas Boleslovas Narsusis, o jų misijos buvo jo tikslingos prūsų užkariavimo politikos dalis¹⁶. Jei pirmas teiginys teisingas, tai su kitu sutikti nesinorėtų. Šių dienų Lietuvos istoriografijoje labai ryški mūsų okupantų (caro ir sovietų) primesta pasaulėžiūra. Sovietiniais laikais istorija buvo manipuluojama, ji buvo paversta įrankiu ideologų tikslams ir poreikiams tenkinti. Kas norėjo būti ištikimas tautai, puvo Sibire, o kas puoselėjo sovietų primestą istoriją, išdavė save ir kitus. Lietuvoje geriau ir saugiau buvo nesidomėti istorija. To padariniai akivaizdūs ir šiandien.

Istoriniai šaltiniai aiškiai sako, kad Vaitiekus pas pagonis vyko tikėjimo vardan, savo valia ir niekieno nesiunčiamas bei neverčiamas. Dėl misijos nemažai patyręs nemalonumų. 996 m. Romoje turėjo aiškintis popiežiui, nes jo tiesioginis viršininkas metropolitas Willigis apkaltino jį nepaklusnumu ir reikalavo, kad jis grįžtų į savo vyskupiją Prahą. Grasino sankcijomis. Popiežius Grigorijus V negalėjo ignoruoti metropolito reikalavimų, nes, pagal Bažnyčios kanonus, Willigis buvo teisus. Akivaizdu, kad šv. Vaitiekus rado užtarimą ir užuovėją pas Oto-

¹³ M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, Warszawa 1986–1992.

¹⁴ Istorijos šaltiniuose Jonas XVI vadinamas antipopiežiumi.

¹⁵ *Pažintis su Lietuva. Tūkstantmečio knyga*, Kaunas 1999, p. 10.

¹⁶ *1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija*. Sud. I. Leonavičiūtė, Vilnius 2006, p. 9–65.

Lenkijos karalius Boleslovas Narsusis

Šv. Vaitiekus

Šv. Vaitiekas kapas
Gniezne

na III. Būsimasis Kristaus kankinys užkrėtė jauną imperatorių krikščioniškos Europos vizija – vėliau monarchas stengsis ją įgyvendinti. Jam Vaitiekus buvo kelrodis ir švyturys, kuris rodė gyvenimo kelią ir tikslą. Šiam mirus, negailėjo pastangų jį išaukštinti ir pakelti į altorių garbę. Jo vardu pavadino vienuolyną Akvizrane, jį puošė freskomis, iliustruojančiomis šv. Vaitiekaus gyvenimą ir kankinystę. Šv. Vaitiekų paskelbė krikščioniškos Romos imperijos patronu ir globėju.

Numanu, kad šv. Vaitiekaus misiją rėmęs ir jo palaikus išpirkęs Lenkijos karalius Boleslovas Narsusis pelnė daug ne tik dangiškų, bet ir žemiškų malonių. 1000 m. imperatorius aplankė šv. Vaitiekaus kapą Gniezne. Tai buvo ne tik pirma visuotinėje istorijoje Romos imperatoriaus kelionė už imperijos ribų, bet ir nepaprastai svarbus, ypač Lenkijai ir jos karaliui Boleslovui Narsiajam, įvykis. Romos imperatoriaus kelionė į Gniezną aprašoma Titmaro kronikoje. Štai lenkų karalius Boleslovas Narsusis iškilingai sutinka Romos imperatorių. Šis, pagarbos ir dėkingumo kupinas, Boleslovą vadina karaliumi ir uždeda jam ant galvos savo karūną. Otonas III į Gniezną keliauja basas. Nuoširdžiai meldžiasi prie kankinio šv. Vaitiekaus kabo. Boleslovas Narsusis vizito metu vadinamas karaliumi; kuriama pirma Lenkijos Bažnyčios organizacinė struktūra – savarankiška Gniezno vyskupija, nuo šio įvykio pradeda formotis lenkų visuomenė. Terminas *lenkai* Vakarų istoriografijoje vartojamas tik po Gniezno susitikimo. Taigi kiek daug laimėjimų Lenkijai atnešė šv. Vaitiekaus misija ir mirtis.

Otonas III tik po 14 mėnesių (998) surengė baudžiamąją ekspediciją prieš maištininkus Romoje. Amžinasis miestas, matydamas imperatoriaus galybę, pasidavė be kovos. Maištininkų vadas Krescencijus II užsidarė Šv. Angelo pilyje ir joje atkakliai gynėsi keletą mėnesių, kol buvo suimtas ir nukirsdintas. Antipopiežius Jonas XVI, nelaukęs pasigailėjimo, pasislėpė pilyje, kurios, atseit, neįmanoma buvo nei susekti, nei paimiti. Popiežius Grigalius V žiauriai atkeršijo antipopiežiui: įsakė jam išdurti akis, ištraukti liežuvį, nupjauti ausis ir nosį. Prieš sinodą buvo viešai nuplėšti popiežiški drabužiai, o jis pats pasodintas ant asilo ir vedamas Romos gatvėmis. Grigalius V mirė keli mėnesiai po šių įvykių. Jo įpėdiniu tapo Silvestras II. Taigi tokiais neramiais laikais gyveno Kristaus kankinys šv. Brunonas iš Kverfurto.

Brunonas gimė keletą metų anksčiau už Romos imperatorių Otoną III (apie 974) saksų didikų šeimoje. Mokėsi prie Magdeburgo bažnyčios įsteigtoje mokykloje. 995 metais buvo paskirtas kanauninku, vėliau – Romos imperatoriaus Otono III kapelionu. Brunonui nerūpėjo karjera, kurią galėjo padaryti tarnaudamas Romos imperatoriui. Vie-

Popiežius Silvestras II

toj gero gyvenimo pasirinko šiurkštų vienuolio apdarą. 997 m. pirmą kartą lankėsi Romoje, kur turbūt (kaip sako padavimas) susitiko su šv. Vaitiekumi. Po metų Brunonas paliko daug žadančią tarnystę Romos dvare ir, pasirinkęs Bonifaco vienuolinį vardą, įstojo į benediktinų vienuolyną Aventine. 1001 metais prisidėjo prie šv. Romualdo ir atsiskyrėlių Pereumo vietovėje Italijoje. Tais pačiais metais su misionieriais išvyko į Lenkiją.

1002 m. Europoje įvyko didelių pokyčių. Mirė vos 24 metų sulaukęs krikščioniškos Europos puoselėtojas Otonas III. Jo įpėdinis Henrikas II buvo kitoks valdytojas. Jam svetima buvo pirmtako ideologija, o rūpėjo germanų tautos ir valstybės interesai, kurie Otono III valdymo laikais buvo nukentėję. Krikščionybės plėtra pagonių šalyse būtų atsidūrusi aklavietėje, jei ne tokie žmonės kaip šv. Brunonas. Dar tų pačių metų žiemą Brunonas atvyko į imperatoriaus Henriko II dvarą, bet šventimų iš Magdeburgo arkivyskupo rankų turėjo laukti net iki 1004-ųjų. Tuo metu parašė du hagiografinius veikalus – *Šv. Alberto gyvenimas* ir *Penkių brolių kankinių gyvenimas*¹⁷. Dar 1003 metais ketino vykti į Lenkiją, iš ten į Prūsiją, tačiau dėl prasidėjusio Lenkijos ir Vokietijos karo misiją reikėjo atidėti penkeriems metams. Gavęs šventinimus, Brunonas (1004–1005 ir 1006–1007 žiemą) nesėkmingai vykdė misiją Vengrijoje, kur susidūrė su atkakliu graikų apeigų katalikų vienuolių pasipriešinimu. Į Lenkiją Brunonas pirmą kartą atvyko 1005 metų lapkritį ar gruodį. Tikėjosi iš čia pasiekti prūsų ir kitų dar nepakrikštytų aischų žemes. Tuo metu užsimezgė jo draugystė su Boleslovu Narsiuoju, trukusi iki kankinio mirties. 1008 metais sausio pabaigoje Brunonas per Vengriją atvyko į Rusijos sostinę Kijevą, iš kur maždaug po mėnesio iškeliavo į pečenegų kraštą¹⁸. Vasario ir kovo mėnesį buvo jų nelaisvėje. Apie tai šv. Brunonas rašo laiške Henrikui II¹⁹:

Netrukdomi ėjome dvi dienas; trečią dieną, triskart rytą, vidurdienį, devintą, visi palenklais sprandais vesti mirti, tiek kartų priešams pasirodant, per stebuklą buvome nepaliesi. Sekmadienį atėjome į didesnę žmonių sambūrį ir gavome laiko pagyventi, kol per keliaujančius pasiuntinius surinktų visą tautą į sueigą. Kitą sekmadienį apie devintą mus šaukia į sueigą pliekdami kaip arklius. Subėga nesuskaitoma minia degančiomis akimis, keldama baisų triukšmą. Daugybė kirvių, daugybė apnuogintų kalavijų virš mūsų sprandų grasina su-

¹⁷ Šie darbai yra reikšmingi šaltiniai tiriant Vidurio Europos viduramžių istoriją.

¹⁸ Pečenegai gyveno virš Dniepro upės, į pietus nuo Kijevo Rusios.

¹⁹ Iš šv. Brunono laiško vokiečių karaliui Henrikui II.

Brunono veikalas
Penkių brolių kankinių
gyvenimas

1008 m. šv. Brunonas
atvyksta į Kijevą

Vokiečių karalius
Henrikas II

kapoti mus į gabalus. Buvome kamuojami iki nakties, tampomi šen bei ten, kol iš jų rankų jėga mus išplėšę tos žemės vyresnieji išklause mūsų pasisakymą ir, tarytum išmintingi, įsitikino, kad buvome įžengę į jų kraštą su gerais ketinimais. Taip tad lėmė stebuklingasis Dievas, kad penkiems mėnesiams pasilikome tarp tų žmonių, sukriksčioninę apie 30 sielų, sudarėme taiką, kurios, kaip jie sakė, niekas, išskyrus mus, nebūtų įstengęs sudaryti.

1008 m. rugpjūtį Brunonas grįžo į Kijevą, o iš ten pasuko Lenkijos link. Būdamas Lenkijoje paskyrė pirmąjį Švedijos katalikų vyskupą. Tų pačių metų spalį paskutinį kartą atvyko į Boleslovo Narsiojo dvarą ir ėmė ruošti misijai į Prūsiją.

O dabar aš kryptu į Prūsus, kur jau pranoko ir tikrai pranoktamas, Kuris viską padarė ir tikrai daro – atlaidusis Dievas [...]. Jei kas nors dar ir pasakytų, kad puoselėju anam valdovui [Boleslovui – aut.] ištikimybę ir didelę draugystę, tai yra tiesa. Tikrai myliu jį kaip savo sielą ir daugiau nei gyvybę. [...] Ar nebūtų geriau, kad galėtum turėti tokį žmogų tarp ištikimųjų, su jo pagalba ir patarimu ir duoklių rinkti, ir iš pagonių daryti šventą krikščionišką tautą? O kaip norėčiau ne priešų, bet ištikimu turėti tą, apie kuri kalbu, valdovą Boleslovą. [...] Pirma, valdovas Boleslovas, kuris mielai norėjo mane raginti dvasinėmis bei fizinėmis išgalėmis, kad atversčiau prūsus, ir buvo nutaręs netausoti tam jokių pinigų, štai sutrukdžius karui, kurį išmintingasis karalius pradėjęs iš būtino reikalo, nebeturi nei laiko, nei galimybės man padėt Evangelijoje.²⁰

Šie Brunono žodžiai nesiderina su kai kurių Lietuvos istorikų teiginiais, kad šventas vyras buvęs lenkų karaliaus pasiuntinys arba tiesiog šnipas.

III. BRUNONO ŽUVIMO VIETOS IDENTIFIKAVIMAS

Istorikų bandymai klasifikuoti istorinius šaltinius, susijusius su šv. Brunono misija, naudojant faktų ir įvykių palyginimą, nedavė jokių rezultatų. 1969 m. lenkų istorikas profesorius J. Bieniakas pasiūlė šaltinius skirstyti į 3 grupes²¹; taip istoriografijoje įsitvirtino saksų,

Šv. Brunonas

²⁰ Ten pat.

²¹ J. Bieniak, *Wyprawa misyjna Brunona a problem Selencji*, Acta Baltico-Slavica, t. 6, 1969, p. 185, 191–193.

bavarų, italų versijos. Inga Leonavičiūtė²² siūlo ketvirtą, Prancūzijos, versiją. Tai *Sant-Cybard* vienuolyno Akvitanijoje XI a. pirmoje pusėje parašyta Ademaro Šabaniečio kronika. Negalima išleisti iš akių Brunono laiško vokiečių karaliui Henrikui II, rašyto Lenkijoje prieš vykstant į paskutinę kelionę.

Apie šv. Brunono misiją pasakoja 25 istoriniai šaltiniai. Rusios–Lietuvos pasienį mini 4 šaltiniai²³, aštuoni įvardija Prūsiją arba Prūsijos ir Rusios pasienį²⁴, du sako, kad tai įvyko Lenkijoje, Boleslovo Narsiojo dvare Gniezne²⁵, du veiksma nukreipia į Rusiją²⁶, vienas – pas pečenegus²⁷.

Tomas Baranauskas – jaunos kartos istorikas – rašo, kad 1009 m. vasario 14 d. pirmą kartą buvo paminėtas Lietuvos vardas, o seniausias jį minintis šaltinis – Kvedlinburgo analai²⁸. Antras teiginys neabejotinai teisingas. Pirmas problemiškas. Nežinome tikslios Kvedlinburgo analų įrašo datos. Tikėtina, kad tai galėję įvykti 1009 metų antroje pusėje arba metų pabaigoje. Priimtini du Brunono nužudymo datos variantai: vasario 14 diena (Titmaro kronika) arba kovo 9 diena (Kvedlinburgo analai). Pirmenybę reikėtų teikti Kvedlinburgo analams, nes šią versiją patvirtina Magdeburgo bei Veisenburgo nekrologiumai. 1009 metus mini 9 iš 25 šaltinių, bet aptinkama ir ankstesnių, ir vėlesnių šv. Brunono nužudymo datų. Vienas šaltinis teigia, kad tai vyko 1002 metais²⁹, penki įvardija 1008 metus³⁰, vienas – 1010 metus³¹.

Norint sužinoti Brunono nužudymo aplinkybes, užtenka susipažinti su 4 svarbiausiais pirminiais šaltiniais. Tai: Kvedlinburgo analai, Titmaro kronika, Viperto pasakojimas bei Pietro Damiani *Šv. Romualdo gyvenimas*. Pirmajame šaltinyje įvardijamas Rusios ir Lietuvos pasienis (*vienuoliktaisiais savo atsivertimo metais Rusios ir Lietuvos*

²² 1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija, 2006.

²³ Kvedlinburgo analai, Analistas Saksas, Magdeburgo arkivyskupų darbai, Magdeburgo analai.

²⁴ Titmaro kronika, Viurgburgo kronika, Frutolfo – Ekehardo kronika, Štėderburgo analai, Halberštato vyskupų darbai, Karališkoji Kelno kronika, Šv. Pauliaus Verdene analai, Viperto „istorija apie vyskupo Brunono kankinystę“.

²⁵ Šv. Brunono Kverfurtiečio gyvenimas ir kankinystė, paveikslų, buvusių Kverfurto pilies koplyčioje, užrašai.

²⁶ P. Damiani, *Šventojo Romualdo gyvenimas ir Montekasino vienuolyno kronika*.

²⁷ Ademaro Šabaniečio kronika.

²⁸ *Pažintis su Lietuva. Tūkstantmečio knyga*, p. 10.

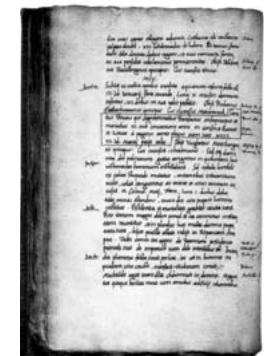
²⁹ Šv. Pauliaus Verdene analai.

³⁰ Frutolfo – Ekehardo kronika, Štėderburgo analai, Halberštato vyskupų darbai, Karališkoji Kelno kronika, Štadės analai.

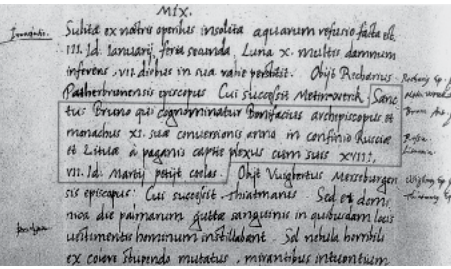
³¹ Sigeberto Žamblicio kronika.

Ingos Leonavičiūtės
knyga 1009 metai:
šv. Brunono
Kverfurtiečio
misija

Kvedlinburgo analai

Kvedlinburgo analų fragmentas, kuriame paminėtas vardas LIETUVA

pasienyje pagonių užmuštas), antrajame – Prūsijos ir Rusios pasienis (*Minėto krašto [Prūsijos] ir Rusios pasienyje, gyventojų pirma sudraudžiamas...*), trečiame – prūsų provincija (*paniekinau visą savo judamą ir nejudamą turtą, kurį turėjau, ir nusekiau paskui jį į pagonių provinciją, kuri vadinama Prūsija. [...] drauge su kapelionais į Prūsiją nukeliavo vyskupas ir Kristaus kankinys Brunonas*), ketvirtame minima Rusia (*o kai garbingas vyras atvyko pas rusų karalių ir atkaklia dvasia uoliai atsidėjo pamokslavimui...*).

Tyrinėtojai, besiremiantys geografinėmis šaltinių nuorodomis, kurios iš pirmo žvilgsnio viena kitą paneigia, Brunono žūties vietos ieško ir Prūsijoje, ir Sūduvoje, o kai kurie Lietuvoje ar Rusioje. Pasaulinėje historiografijoje nuo seno laikomasi nuomonės, kad Brunonas žuvo Prūsijos teritorijoje. Dalis lenkų, rusų ir lietuvių tyrinėtojų paskutinę Brunono misiją sieja su jotvingių kraštu, o E. Gudavičius ir kai kurie kiti mano Brunoną žuvus Lietuvoje.

Kad ir kaip būtų, Kvedlinburgo analai pirmieji pamini Lietuvos vardą. Tas paminėjimas yra maždaug 30 metų ankstesnis už pirmąją žinią apie Lietuvą Rusios metraščiuose (1040). Profesorius A. Bumblauskas teigia: *Lietuvos paminėjimas buvo laikomas atsitiktinumu. Atrodė, kad Lietuva čia niekuo dėta, kad 1009 m. nėra Lietuvos istorijos lūžis. Nekalbama nei apie valdovo krikštą, nei apie valstybę – tik apie kriminalą*³². Apie kriminalą prabyla ir Marius Ivaškevičius³³. Jis rašo, kad pirmą kartą pasauliui Lietuva prisistatė kriminalinėse Europos metraščių skiltyse, ir kad šių tradicijų tebesilaikoma. (Net baisu, kaip esame persisunkę sovietų pasaulėjauta.) Vadinti Kvedlinburgo analus kriminaliniu metraščiu arba matyti čia tik kriminalinį įvykį yra tiesiog nepadoru.

Ar Lietuvos vardas į Kvedlinburgo analus galėjo patekti atsitiktinai ir ar jie, kaip teigia E. Gudavičius ir jam antrinantis A. Bumblauskas, yra patikimesni už kitus? Pagal A. Bumblauską³⁴, *tiksliausi yra Kvedlinburgo analai, patvirtinantys saksų versiją, o kitos versijos – bavarų ir italų – yra tik tiesioginė ar netiesioginė pagrindinės versijos interpretacijos*. I. Leonavičiūtės sudarytoje šaltinių knygo-

³² A. Bumblauskas, žr. straipsnį Lietuvos banko lankstinuke, išleistame kartu su pirmąja 100 litų moneta iš serijos, skirtos Lietuvos vardo minėjimo tūkstantmečiui, 2007.

³³ Šiaurės Atėnai, 2002.XII.7.

³⁴ Ten pat.

Ar Lietuvos vardas į Kvedlinburgo analus galėjo patekti atsitiktinai ir ar jie yra patikimesni už kitus?

je skaitome, kad Kvedlinburgo analus pradėta sudaryti apie 1008 m., o juose aprašomi įvykiai yra nuo pasaulio sukūrimo iki 1025–1030 metų³⁵. E. Gudavičius daro prielaidą, kad analų autorė buvusi viena Šv. Servacijaus moterų vienuolyno vienuolė. Deja, nėra Kvedlinburgo analų originalo, tik vėlyvas XVI a. nuorašas, kurio foliantas saugomas Drezdene.

Šiaip ar taip, Kvedlinburgo analai neatrodo pranašesni už Titmaro kroniką, Viperto pasakojimą ir Pietro Damiani Šv. Romualdo gyvenimą. Vargu ar juos galima laikyti tiksliausiais (įdomu, kaip tiksliai jie aprašo pasaulio sukūrimą). Sunku suprasti teiginį, kad jie rašyti labiau išprususiai auditorijai (moterų vienuolynui?). Neturėdami originalo, nežinome, ar *confinio Rusciae et Lituae* buvo užrašyti 1009 m., o gal vėliau? Magdeburgo ir Veisenburgo nekrologiumai, kaip minėjau, patvirtindami kovo 9 datą, patvirtina, kad įrašas *Lituae* nėra XVI a. kopistų darbas.

Taigi, kas tie Kvedlinburgo analai, tiksliau sakant, jų kopija? Nuorašą sudaro 45 numeruoti ir vienas nenumeruotas titulinis puslapis. Prie nuorašo dirbo mažiausiai keturi raštininkai. Žinutė apie šv. Brunono žūtį yra 31 puslapyje. Ją užrašė du iš keturių kodekso kopistų: vienas iš jų perrašė pagrindinį tekstą, kitas rašė pastabas dešinėje lapo paraštėje³⁶.

Ar nuorašai buvo daromi tiksliai? Perrašinėjant Šv. Raštą buvo skaičiuojamos eilutės ir net raidės. Viskas turėjo atitikti. Kvedlinburgo analai nėra tokio rango tekstas. Antai 1120 m. Titmaro kronikos autografas (taigi panašaus rango dokumentas) buvo paskolintas Korejaus vienuolynui, kur buvo atliktas nuorašas. Perrašant kroniką tekstas buvo taisomas, perdirbtas stilistiškai, padaryta interpoliacijų. Korejaus vienuolyno nuorašu, tarp kitko, naudojosi Analistas Saksas³⁷.

Kita vertus, ir šiomis dienomis kyla problemų publikuojant Kvedlinburgo analų tekstą, nors folianto kopija visiems prieinama. Šių dienų publikacijoje vienur galima aptikti *antruosius atsivertimo metus* (Kvedlinburgo analai kalba apie vienuoliktuosius metus, o Titmaro kronika mini dvyliktuosius), kitur sakoma, kad Brunonas *užmuštas su 24 saviškiais* (pagrindiniai šaltiniai tikina, kad jų būta 18). Jeigu šandien nesugebame tiksliai perrašyti kelių eilučių teksto, ar galima guldėti galvą dėl XVI a. kopistų darbo? Nėra duomenų, ar analų nuorašas

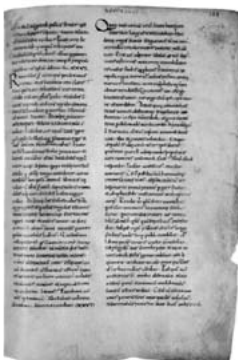
³⁵ 1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija, p. 71.

³⁶ Ten pat, p. 71.

³⁷ Ten pat, p. 80.

Titmaro kronikos puslapis

P. Damiano Šv. Romualdo gyvenimo fragmentas

tikslus, ar, pavyzdžiui, papildymai, rašyti folianto paraštėje, buvo ir originale, ar jie priklauso kopistams. Neturime dokumento originalo ir turbūt niekada neturėsime.

Kvedlinburgo analai pašykštėjo mums platesnės informacijos apie šv. Brunono mirtį. Jie mini vienuoliktuosius atsivertimo metus (nežinia, ar jais norima įvardyti Brunono įstojimą į dvasininkų luomą), Rusios–Lietuvos pasienį, ir kad buvo *užmuštas su aštuoniolika saviškių kovo 9 dieną*.

Kaip pastebi akad. Zigmas Zinkevičius, Kvedlinburgo analų minima *Lituae* (lotyniškas vienaskaitos kilmininkas) turi slavišką formą *Litva*. Pagal E. Gudavičių ir kitus, tai reikštų, kad šis vardas bus pasiekęs vokiečius iš slavų, kuriems Lietuva jau seniai buvo gerai žinoma. Brunonas galėjęs jį pirmą kartą išgirsti būdamas pas Rusios kunigaikštį. Prisimintina tik, kad ne Brunonas šį vardą užrašė Vakarų šaltiniuose.

Tęsdami Brunono žūties vietas paiešką, turime pavartyti ne tik Kvedlinburgo analų, bet ir kitų šaltinių puslapius. Vienas svarbiausių yra Titmaro kronika. Jos autorius Merzeburgo vyskupas (1009–1018), Brunono artimas giminaitis Titmaras. Kronika rašyta 1012–1018 m. Originalas turėjęs 207 lapus. Iki 1945 m. buvo išlikę 192. Ilgą laiką manyta, kad 1945 m. autografas sudegė, tačiau 2001 m. jo lapai buvo eksponuojami parodoje Magdeburge³⁸. Titmaras kroniką kūrė padedant keletui raštininkų, kuriems diktavo tekstus. Jis juos peržiūrėdavo, pataisydavo, papildydavo. Kartais pats rašydavo ištisus fragmentus. Prie autografo dirbo aštuoni raštininkai ir pats Titmaras³⁹.

Kronika įvardija dvyliktuosius atsivertimo metus, Prūsijos–Rusios pasienį, vasario 14 dieną, 18 jį lydinčių draugų, ir kad buvo *gyventojų pirma sudraudžiamas*.

Daugiausia informacijos apie Brunono kankinystę ir mirtį sukaupta bavarų (Viperto) bei italų (Damiani) versijose.

Viperto pasakojimas, logiškai ėmus, laikytinas svarbiausiu ir patikimiausiu šaltiniu. Jis išlikęs viename XI a. rankraštyje, surašytame Tegernzė šv. Kvirino benediktų vienuolyne. *Brunonui liepiant paniekinau visą savo judamą ir nejudamą turtą ir nusekiau paskui jį į pagonių provinciją, kuri vadinama Prūsija*⁴⁰. Atrodo, Vipertas nebuvo pastovus Brunono misijų dalyvis. Toliau jis pasakoja: *Kai tik į [pago-*

³⁸ Ten pat, p. 79.

³⁹ Ten pat, p. 79–80.

⁴⁰ Viperto *Istorija apie Vyskupo Brunono kankinystę*.

nių] *tėvoniją įžengėme, tuoj buvome atvesti („statim“) pas karalių, vardu Netimeras*.

Kodėl minimas Rusios–Lietuvos, o ne Lietuvos–Rusios pasienis? Lengviausia paaiškinti taip: Lietuvos vardas (nežinomas) buvo paminėtas po visiems žinomo Rusios vardo. Galėjo reikšti ir tai, kad žudynės įvyko jau Rusios teritorijoje. Vokiečių istorikų nuomone, Viperto „kai tik“ reikėtų interpretuoti: „nenuėjome toli“. Žinoma, jo „Pagonių tėvonija“ galėjo būti nebūtinai pirmas aptiktas prūsų ar jotvingių valsčius. Titmaro kronika pirmiau pamini Prūsiją, paskui Rusiją (Prūsijos–Rusios pasienyje).

Stulbina E. Gudavičiaus išvados, kad, atseit, čia kalbama apie nustatytas Lietuvos sienas, kurios yra saugomos. Prūsija minima įvairiuose šaltiniuose daug kartų, bet niekas nedarė išvadų, kad kalbama apie prūsų valstybę.

Vadinasi, pagal E. Gudavičių, išeitų taip: kai *įžengėme į pagonių tėvoniją*, mus sulaikė už sienos pažeidimą ir nuvedė pas savo valdovą. Valstybių sienas pradėta saugoti XIX a. XI a. pradžioje aiščiai (prūsai, jotvingiai ir lietuviai) stebėdavo savo gyvenamą teritoriją, siuntinėjo žvalgus, apie priešų antpuolius pranešdavo kitiems pulkams kūrendami laužus.

Italų versijoje tikinama, kad *garbingas vyras atvyko pas rusų karalių*. Taigi atvyko savo valia, ne suimtas ir atvestas.

Keletas žodžių apie Pietrą Damiani ir jo *Šv. Romualdo gyvenimą*. P. Damiani buvo žymus italų eruditas, teologas ir filosofas. *Šv. Romualdo gyvenimą* parašė apie 1040 metus. Yra išlikę 15 šio pasakojimo nuorašų. Pirmą kartą knyga publikuota 1513 m. Šv. Brunono istorija pateikta 26 ir 27 skyriuose.

Darius Baronas straipsnyje „Paskutinė šv. Brunono Kverfurtiečio misija geopolitikos kontekste“⁴¹ daro prielaidą, kad Damiani „Rusios karalius“ (*rex russorum*) nėra klaida, o atspindi XI a. realijas. Pasak jo, Rusia savinasi Brunoną, nes pretendavo į Lietuvą. Net ir „Rusios karaliaus“ rusiškumas autoriui atrodo realus. Jei, pasak jo, Damiani, rašydamas, kad Brunonas atvyko pas *rex russorum*, galėjo Rusiją paimti su Prūsija, teigdamas, kad Brunonu *didžiuojasi Rusios bažnyčia (Russiana gloriatur ecclesia)*, negalėjo klysti, nes jokios prūsų bažnyčios niekada nėra buvę. Jei, pasak Barono, italų teologas žinojo, ką rašo, t. y. nepainiojo Rusios ir Prūsų vardų, tai kaip suprasti Damiani

Šv. Romualdas

⁴¹ *Lietuvos istorijos metraštis, 2001 metai*, Vilnius 2002, p. 5–34.

teiginį, kad Brunono pirmtaką šv. Vaitiekų nužudė slavai kažkur Rusios teritorijoje. Damiani mintys galėjo sukltis apie Rusiją, bet tai nereikia nieko, išskyrus Damiani mintis. Autorius kuria fantastiškus Lenkijos ir Rusios varžybų dėl Brunono palikimo vaizdus. Bandydamas atsakyti į klausimą, kodėl Lenkijoje, kuri taip sielojosi dėl Brunono palikimo, nebuvo pašvęsta nė viena bažnyčia, neišliko relikvijos ir tik Krokuvos kapitulos analai trumpai praneša apie jo mirtį (Rusijos šaltiniuose misionierius apskritai nežinomas), sukuria fantastišką teoriją. Pasak jo, Brunono veikla nebuvo naudinga Boleslovui Narsiajam. Brunonas, krikštydamas Netimerą, nuėjo „per toli“. Suomų istorikas J. Koprela savo išvadomis nuėjo dar toliau. Jis šv. Brunoną traktuoja kaip Vokietijos karaliaus Henriko II pasiuntinį, bandžiusį užmegzti Henriko II ir Vladimiro sąjungą prieš Boleslovą Narsųjį. Taigi, pasak jo, Lenkijos diplomatija galėjo prisidėti prie šv. Brunono nužudymo. (Gerai, kad ne lenkų slaptosios tarnybos.) Ką Damiani turėjo omeny, galima sužinoti palyginus struktūriškai artimus Viperto ir Damiani pasakojimus.

Ar Viperto ir Damiani minimas pagonių valdovas buvo karalius? E. Gudavičius 1983 m. straipsnyje „Lietuvos vardas XI–XII a. I pusės šaltiniuose“⁴² jį juo „karūnuoja“. To meto Vakarų raštijoje prūsų genčių ar jų miestų valdovai buvo vadinami *rex*. Vulfstanas rašė: *Aisčių žemė esanti labai didelė ir ten esą daug miestų, ir kiekvienas miestas turįs savo karalių...*⁴³

Daug rašalo išlieta aiškinant Netimero vardo etimologiją. Kai kurie lenkų istorikai teigia, kad Netimeras buvęs koks nors Rusios, Lietuvos ir Prūsijos pakraštyje gyvenantis lenkų kunigaikštis Niecimierz⁴⁴. Lenkų istorikas G. Białyński šią interpretaciją atmeta, nes lenkiškai suprantantis Brunonas būtų žinojęs, kad krikštija prieš porą dešimtmečių pakrikštytus savo bičiulio Lenkijos karaliaus Boleslovo Narsiojo gentainius⁴⁵. Sekdamas R. Trautmannu, G. Białyński Netimero vardą sieja su prūsų ir jotvingių teritorijoje dažnai sutinkamais vietovių ar ežerų pavadinimais, kaip antai: *Natere*, *Natur*, *Luthymer*, *Waymar*⁴⁶ ar *Nawtemer*⁴⁷.

⁴² Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Ser. A, t. 3, Vilnius 1983, p. 79-88.

⁴³ Vulfstano pasakojimas.

⁴⁴ J. Bieniak, *Wyprawa misyjna*, p. 191.

⁴⁵ G. Białyński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn 1999, p. 126.

⁴⁶ H. Łowmiański, *Prusy–Litwa–Krzyżacy*, Warszawa 1989, p. 51.

⁴⁷ R. Trautmann, *Die altpreussischen Personennamen*, Göttingen 1925, p. 68.

Žymus baltistas akademikas Zigmas Zinkevičius, atlikdamas Netimero (Nethimer) vardo lingvistinę analizę, pamini, kad *vardas Netimeras, be abejojimo, yra dvikamienis asmenvardis, sudėtas iš dėmenų Neti- ir -meras. Dėmens Net(i)- lietuvių antroponimijoje nerasta. Nėra ir Noti-, Nerti-... ar panašių dėmenų. Tačiau šis asmenvardis artimas prūsų vardynui*⁴⁸.

Gintautas Iešmantas tikina, kad Netimero vardas galįs būti susijęs su *Nettos* upele ir buvusiu to paties vardo bažnytkaimiu Augustavo dekanate, taigi jotvingių žemėje⁴⁹.

Antrasis Netimero vardo dėmuo *-meras* taip pat būdingas prūsų vardynui, plg. *Luthy-mer*, *Mane-mer*, *Nawte-mer*. Bet jis turimas (retas) ir lietuviškoje antroponimijoje, pvz., *Ró-meras*, *Zū-meras* ir kt. Taigi jis bendrabaltiškas⁵⁰, gal net bendraindoeuropietiškas. Terminas *meras* žinomas daugelio indoeuropiečių kalbose. Šiandien juo apibūdinami miesto vadovai. Netimero vardą būtų galima paaiškinti: Netimeras – genties, gyvenusios ties upe *Netta*, vadas.

Lietuvių filologas, kalbininkas, vertėjas ir žurnalistas Bronys Savukynas bando tikinti, kad vardas Netimeras senovėje buvo, tik neišliko. Profesoriaus Z. Zinkevičiaus nuomone, tai naivus spėliojimas, nes vardai *paprastai nebūna izoliuoti, įeina į giminiškų vardu grupes, kurių visi nariai neišnyksta, vienas kitas paprastai visuomet išlieka*⁵¹. Antai asmenvardžio Gediminas pirmasis dėmuo *Ged(i)-* išliko daugiau negu 30-yje lietuvių asmenvardžių: *Gedas*, *Gedys*, *Gedutis*, *Gedaitis*, *Gedonis*, *Gedeikis*... Ne prasčiau paliudytas ir antras šio asmenvardžio dėmuo *-minas*: *Minius*, *Miniūnas*, *Mineikis*... (31 asmenvardis). Nėra jokių Netimero vardo „liekanų“ lietuvių antroponimijoje⁵².

Tiek apie Netimero vardo etimologiją. A. Bumblauskas rašo, kad *Netimeras pasirodęs suprantąs krikščionybės prasmę ir net sugebąs diskutuoti teologiniais klausimais*⁵³. Profesorius, be abejo, naudojosi E. Gudavičiaus darbais, bet tokia interpretacija neturi jokio pagrindimo istoriniuose šaltiniuose.

Pagal Vipertą, Brunonas, atvestas pas Netimerą, netrukdomas *celebravo mišias, skelbdamas evangeliją ir apaštalių žodžius*⁵⁴. Taigi ne-

⁴⁸ *Šiaurės Atėnai*, 2009.X.16, nr. 924.

⁴⁹ G. Iešmantas, „Kur ieškoti Netimero žemės?“, *Lietuvos aidas*, 2003.VII.17.

⁵⁰ *Šiaurės Atėnai*, 2009.X.16, nr. 924.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Ten pat.

⁵³ A. Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius 2005, p. 18.

⁵⁴ Viperto *Istorija apie vyskupo Brunono kankinystę*.

Popiežius laimina
Brunoną misijai

buvo pagonių suimtas ir įkalintas. Vyskupo bandymai krikštyti buvę neveiksmingi. Juos nutraukia pats Netimeras: *Mes turime dievus, kuriuos garbiname ir pasitikime. O tavo žodžiams paklusti nenorime*⁵⁵. Niekaip tai nesiderina su E. Gudavičiaus teigimu, kad Netimeras pats norėjo priimti krikštą.

Damiani versija pateikia šiek tiek kitokią įvykių raidą. Brunonas atvykęs (ne atvestas) pas karalių *atkaklia dvasia uoliai atsidėjo pamokslavimui. Karalius, matydamas Vyskupą apsirėdžiusį skurdžiais drabužiais, vaikščiojantį basomis, pamanė, kad šventasis vyras tai skelbė ne dėl įžado, bet veikiau dėl to, kad pinigų surinktų. Karalius pažadėjo, kad pats jo neturtą didžiausiu dosnumu praturtins, jei šis nuo tos tuštybės atsitrauks. Todėl negaišdamas Bonifacas atgal į apsisistojimo vietą grįžta ir deramai apsilvilkęs brangiausiomis vyskupo puošmenomis, taip karaliaus rūmuose vėl pasirodo. O karalius matydamas jį pasipuošusį tokiais puikiais drabužiais prabyla: Dabar žinom, jog tave į tuščią mokymą ne skurdas pastūmėjo, bet tiesiog nežinojimas*⁵⁶.

Ar prastas vyskupo apdaras ir jo persirengimas vyskupo drabužiais pasišaipius karaliui liudija, kad Netimeras šiek tiek nutuokė apie krikščioniškąjį pasaulį, ir ar šie valdovo pasakyti žodžiai leidžia daryti prielaidą, kad jis *sugebąs diskutuoti teologiniais klausimais*⁵⁷?

Atrodo, būsimasis kankinys vyskupas Brunonas neteko kantrybės. Gentis, dėl kurios tiek sielojosi, nenori būti vedama vieninteliu teisingu keliu, o visas jo pastangas paniekina ir atmeta. Kapelionams įsako atnešti karaliaus stabus ir jo akivaizdoje su didžiausia narsa įmesti į ugnį. Pasipiktinęs karalius, didžiausio įniršio apimtas, taria: *Kuo greičiau stverkite vyskupą ir mano akivaizdoje įmeskite į ugnį. Jei jį ugnis praris ir sudegins, jūs pamatysite, kad jo skelbimas yra visiškai tuščias. Pagaliau jei yra kitaip, mes tučtuojau tą dievą įtikėsime*.

Nežinau, ar šie žodžiai leidžia A. Bumblauskui tvirtinti, kad Netimeras leidęs šv. Brunonui sumesti į ugnį savo stabus⁵⁸.

Viktoras Vincas Gidžiūnas OFM teigia, kad šis viduramžiais buvęs madingas ugnies bandymas yra tik prasimanytas, kad jį kankinio garbei galėjo stebuklu pagražinti to paties Viperto fantazija, juo labiau

Brunonas pamokslauja

⁵⁵ Ten pat.

⁵⁶ P. Damiani *Šventojo Romualdo gyvenimas*.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ A. Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, p. 18.

kad aiščiai, taigi ir prūsai su jotvingiais, stabų neturėjo, o buvo gamtos garbintojai⁵⁹.

Mes, krikščionys, kaip ir mūsų protėviai pagonys, nesame stabų garbintojai, bet turime (turbūt kaip ir jie) Dievo ir savo šventųjų atvaizdus. Kitiems jie gali būti stabai.

Viperto versijoje ugnies išbandymas yra bausmė už sudegintus stabus. *Netimeras įsako kaitriausią ugnį užkurti ir į ją įmesti vyskupą*⁶⁰. Italų versija tikina, kad Brunonas, tik patyręs ugnies išbandymą, gali įtikinti pagonis krikščionių Dievo pranašumu: *jei nori, kad įtikėtume, jog tai, ką skelbi, yra tikra, tebūna sustatyti du aukštai medinių pastolių. Po jais sukūrus ugnį, kuomet jie įsidegs taip, kad atrodys, jog abi krūvos dega viena ugnimi, tu pereik per vidurį. Ir jei tu nors kiek apdegsi, mes tave visiškai toms ugnims suryli atiduosime, o jei, kas neįtikėtina, sveikas išliksi, tada visi mes tavo Dievą be jokių sunkumų tikėsime*⁶¹.

Šis pasiūlymas *ne tik Bonifacui, bet ir visiems pagonims, kurie susirinko, patiko*⁶².

Netimeras, pagal Damiani sampratą, yra protingas ir įžvalgus valdovas. Brunonas, išniekindamas dievus, nusipelno, pagonių samprata, mirties bausmės, bet jam suteikiama galimybė įrodyti, kad jis teisus.

*Pagonys, bijodami, kad jiems neatsitiktų panašiai kaip po šv. Adalberto kankinystės, kai, sušvitus stebuklų ženklams, daugel iš stabų [orig. slavų] genties atsivertė, ilgą laiką švento vyro pastangas laiko išradingu blogiu ir [...] nenorėdami jo užmušti, žiauriai pasigaili*⁶³.

Ir štai priartėja dramatiškų įvykių kulminacija. *Vyskupas, apsitaisęs vyskupo rūbais, liepia savo sostą įnešti į ugnį, ir ugnyje taip ilgai sėdi, kol kapelionai sugieda septynias psalmes*⁶⁴.

E. Gudavičius ugnies išbandymą interpretuoja kaip *iš anksto surežisuotą renginį, kuris turėjo pateisinti žmonių akyse genties vado krikštą*⁶⁵. Prisimintina, kad lygiai taip pat sovietų ateistai aiškino Jėzaus stebuklus, kaip, jų manymu, buvo „inscenizuotas“ duonos ir žuvų padauginimas, vandens pavertimas vynu vestuvėse ar Viešpaties

Brunonas eina į ugnį

Netimero krikštas

⁵⁹ *Lietuvos Katalikų Mokslo Akademijos metraštis*, t. 6, Roma, 1985, p. 1–188.

⁶⁰ Viperto *Istorija apie vyskupo Brunono kankinystę*.

⁶¹ P. Damiani *Šventojo Romualdo gyvenimas*.

⁶² Ten pat.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Viperto *Istorija apie vyskupo Brunono kankinystę*.

⁶⁵ *1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija*, Vilnius 2006, p. 35.

vaikščiojimas vandeniū. Kai kurie istorikai ne tik faktais švaistosi kaip nori ar juos kuria, bet ir bruka mums į galvas tai, ką kitados darė sovietinės doktrinos skleidėjai.

T. Baranauskas „pastebi“, kad *misionierius buvo pasodintas ant laužo, tačiau uždegti ugnies ilgai nepasisekė. Netimeras tai palaikė stebuklu*⁶⁶ ir ... paleido Brunoną. Nežinia ar T. Baranauskas rimtai rašo juokaudamas, ar juokauja rimtai rašydamas. Tokią istoriją reikėtų įdėti juokų kertelėje, bet ne iškilame leidinyje. Ji man tolygi pasakojimui, kad, antai, nukirsta vyskupo galva ilgai burnojo, todėl vyskupas buvo pavadintas Burnonu.

Lenkų istorikas Grzegorz Białyński labai kruopščiai bando paaiškinti vyskupo išbuvimą ugnyje, *kol kapelionai sugieda septynias psalmes*⁶⁷.

Jo manymu, patikimesnė yra Damiani versija, kur Brunonas perina per du aukštus degančių medžių pastolius. Vipertas savo pasakojimą nuspalvina, kad įvykęs stebuklas atrodytų įspūdingiau.

Mirties pavojuje laikas slenka neįsivaizduojamai lėtai, sekundės tampa valandomis, „akies mirksnyje prabėga visas gyvenimas“. G. Białyński pastebi, kad Brunonas buvo apsirengęs iškiliais (storais) vyskupo drabužiais (tai teigia ir Viperto, ir Damiani versija), kurie galėjo būti drėgni, nes buvusi žiemos pabaiga (vasario 14 arba kovo 9 d.). Norisi atkreipti dėmesį ir į tai, kad kitados skaičiai nebūtinai tik skaičius reiškė. Antai Mozė vedė savo tautą per dykumą 40 metų (40 metų = vienos kartos gyvenimas), Elisas išbuvo prie Horebo kalno 40 dienų, tiek pat laiko Jėzus buvo dykumoje ir pasninkavo (40 dienų = ilgas laikas). Skaičius 7 Šventajame Rašte reiškė tobulybę. Turint tai omeny, galima tikinti, jog Vipertas norėjo pasakyti, kad Brunonas išbuvo ugnyje tobulai ilgai, taip ilgai, kad pagonyis ir jų vadas įtikėjo.

Brunonas išeina po išbandymo ugnies nepaliestas, tai pabrėžiama abiejose (Viperto ir Damiani) versijose. Damiani tikina, kad po šio įvykio *Karalius ir kiti, kurie šiame renginyje dalyvavo, būriais prie švento vyro kojų puola, ašarodami prašo atleidimo, primygtinai maldauja būti pakrikštyjami*. Italų teologui ir filosofui rūpi ne tiek atpasakoti faktus, kiek pabrėžti stebuklą, įvykusį ties dideliu ežeru. Pagonių ašaros ir maldavimai, o gal net didelis ežeras buvo Damiani vaizduotės

⁶⁶ Pažintis su Lietuva. Tūkstantmečio knyga, p. 10.

⁶⁷ G. Białyński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, p. 129.

padarinys, kaip ir užuomina, kad karalius norįs palikti valdžią sūnui, *o pats, kol gyvas, nuo Brunono jokiū būdu nesiskirs*⁶⁸.

Čia labiau pasvertas ir dalykiškesnis atrodo Viperto pasakojimas: *Karalius, regėdamas tokį nuostabų įvykį, greitai su 300 vyrų įtikėjo Dievą ir priėmė atgailos krikštą*⁶⁹.

A. Bumblauskas ir jo pirmtako E. Gudavičiaus teiginiai, kad *Netimeras turi 300 kariauninkų*⁷⁰, neturi pagrindimo istoriniuose šaltiniuose. Viperto minimi 300 vyrų nėra jo kariauna, o sueigos, kuri nusprendė surengti ugnies išbandymą, vėliau priimti krikštą, dalyviai. Kaip tikina lenkų istorikas H. Łowmiański, vidutiniškai prūsų ir jotvingių teritoriniai vienetai turėdavę nuo 800 iki 1 500 gyventojų⁷¹. Jei priimsime, kad sueigoje dalyvavo 300 vyrų, valsčiuje turėjo būti dar tiek moterų ir bent 100 vaikų (iki 12 metų amžiaus). Susidaro negausus apie 700 gyventojų pulkas. Taigi Netimero valdomas teritorinis vienetas (valsčius) nebuvo nei didelis, nei gausiai apgyvendintas. Tokių kaip Netimero pulkų būta labai daug.

E. Gudavičius teigia, kad Viperto pasakojime minima „tik viena ir ta pati žemė“⁷². Beje, tolesnė įvykių raida, priėmus Gudavičiaus prielaidą, kad Brunonas nepaliko teritorijos, kurią pakrikštijo, darosi visiškai nesuprantama. *Vėliau pas vyskupą atjoja tos žemės kunigaikštis, pilnas velniškos jėgos, ir tą vyskupą su kapelionais be jokio pasigailėjimo liepė nukankinti: vyskupui liepia nukirsti galvą, visus kapelionus įsako pakarti, o man akis išbadyti*⁷³. Paaiškinti mums atskuba P. Damiani tekstas: *Karaliaus brolis, gyvenęs kartu su juo, nenori įtikėti ir, Bonifacui nesant, paties karaliaus yra nužudytas*⁷⁴. Taigi ne visi Netimero gentainiai priėmė krikštą, o už tai, kad nepakluso sueigos sprendimui, buvo nuteisti mirti. Toliau Damiani aiškiai rašo, kad misionieriai, p a l i k e Netimero teritoriją, nuvyko pas kitą gentį; *Kitas brolis (frater), kuris atskirai nuo karaliaus gyveno, kai pas jį garbingasis vyras nuvyksta, jo žodžių nenori klausyti*⁷⁵.

Netimero valdomas teritorinis vienetas (valsčius) nebuvo nei didelis, nei gausiai apgyvendintas. Tokių kaip Netimero pulkų būta labai daug.

⁶⁸ 1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija, p. 199.

⁶⁹ Viperto Istorija apie vyskupo Brunono kankinystę.

⁷⁰ A. Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, p. 20.

⁷¹ H. Łowmiański, *Prusų pogańskie*, p. 63.

⁷² 1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija, p. 30, 199.

⁷³ Viperto Istorija apie vyskupo Brunono kankinystę.

⁷⁴ P. Damiani *Šventojo Romualdo gyvenimas*.

⁷⁵ Ten pat.

Grzegorz Białyński pastebi, kad viduramžių lotynų kalboje *frater* reiškė ne tik brolių, bet ir giminaičių, artimą ar net panašias pareigas einantį asmenį⁷⁶.

Taigi aiškiai matyti, kad tai buvo kita, nebūtinai gretima Netimerui, gentis.

Titmaro kronika aprašo ne Netimero, bet jau kitos genties bandymą krikščyti. *Tuomet, skelbdamas Evangeliją minėto krašto ir Rusijos pasienyje, gyventojų pirma sudraudžiamas, bet ir toliau Evangeliją skelbęs, suimtas. Paskui, vasario 14 d. Brunonas, romus kaip avinėlis, dėl Kristaus meilės su 18 savo kelionės draugų nukirsdinamas*⁷⁷.

Tolesnė įvykių raida, kurią pateikia Damiani versija, atrodo nepatikimai. *Karalius tai išgirdęs, didelio skausmo apimtas tvirtai nusprendžia ne tik „frater“ užmušti, bet ir visus, kurie buvo tokio nusikaltimo šalininkai, nužudyti kardais*⁷⁸. Bet kai jis pamato žmones, ištikčius stabo, kartu su saviškiais pasimeldžia, ir Gailestingasis Dievas padaro stebuklą: jie atvirsta į žmones.

Istoriniai šaltiniai, aprašantys paskutinę Brunono misiją, nedaug pateikia geografinių nuorodų, kurios padėtų lokalizuoti vyskupo mirties vietą. Be Netimero, jose yra minimas Zebedenas (atseit, Brunono žudikas) ir upė Alstra, į kurią lyg ir buvo įmesta vyskupo galva.

Daug būtų bandymų nustatyti Zebedeno vardo etimologiją. Z. Zinkevičius teigia, kad *Zebedeno vardas, kaip ir Netimero, sunkiai paaiškinamas lietuvių antroponimikos duomenimis. Jis taip pat laikytinas dvikamieniu asmenvardžiu, sudėtu iš dėmenų Zebe- ir -denas. Tačiau tokių dėmenų lietuvių antroponimijoje nėra. Betgi šis asmenvardis, kaip ir Netimeras, yra artimas prūsų vardynui. Vardo Zebedenas pirmasis dėmuo Zebe- gali būti sietinas su prūsų Sebe-, esamu dvikamieniame jų asmenvardyje Sebe-gaude. Antrasis dėmuo -den(as) galėtų būti prūsų dėmens -ding iškraipyta liekana*⁷⁹.

Beje, nei akademiko Z. Zinkevičiaus, nei panašiai tvirtinančio žymiausio prūsų kalbos tyrinėtojo ir žinovo V. Mažiulio argumentai E. Gudavičiui nėra priimtini. Pasak jo, Zebedenas yra vokiečių kopistų sudarkytas lietuviškas... *Šebedys* ar *Šepetys*⁸⁰.

⁷⁶ G. Białyński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, p. 120–135.

⁷⁷ Titmaro kronika.

⁷⁸ P. Damiani *Šventojo Romualdo gyvenimas*.

⁷⁹ *Šiaurės Atėnai*, 2009.X.16, nr. 924.

⁸⁰ *1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija*, p. 23.

Pagal Grzegorzą Białyński, Alstra galėjusi būti Strėva (lenk. *Strawa*). Jis remiasi lenkiškų upės priešdėlio ir galūnės „stra“ sąskambiu. Užmiršo tik, kad šis upėvardis yra baltiškios kilmės, o Strėva su Alstra sąskambių turi mažiau. Kiti Alstrą bando tapatinti su Aitra, Aldra, Alsa ar Titmaro minimu Elteriu.

Bandymai nustatyti vardo etimologiją ir upės lokalizaciją, mano galva, niekur neveda. Šie vardai minimi tik viename vėlyvame šaltinyje, kurio patikimumas kelia daug abejonių. Tai veikiausiai padavimas ar legenda, pavadinta „Šv. Brunono gyvenimas bei kankinystė“, kuri saugoma XVI a. kodekse.

Net ir paviršutiniška *Šv. Brunono gyvenimo bei kankinystės* analizė parodo, kad tekstas istoriniams tyrimams nėra vertingas. Čia pateikti faktai, vardų, datų ir įvykių aprašymai prasilenkia su tikrove arba yra perdėtai paryškiniami. Antai rašoma, kad Brunonas buvo nepaprastai pamaldus ir per dienas sėdėjo rankas sudėjęs, žiūrėjo į dangų ir meldėsi. Rašoma, kad buvo *atiduotas studijuoti į Halberštatą*. Beje, Brunonas ten nesimokė, jis mokėsi Magdeburge⁸¹. Brunonui priskiriama aibė stebuklų. Antai, kai tarnas, tėvų siųstas pakviesti sūnaus, atsisėdo į Brunono vietą lauko amfiteatre (o buvo žiema), pajuto neišpasakytą šilumą; kai 997 m. Brunonas ant asilėlio išjojo į Romą, taip suminkštėjo uola, kad joje liko asilo pėdos. Teigiama, kad Brunonas yra padaręs įvairiausių stebuklų, vaikščiojęs vandeniui ir kt. Brunonas čia neretai painiojamas su kitu Brunonu, Tryro arkivyskupu, gyvenusiu 100 metų vėliau. Tiesiog stulbinamas yra Brunono paskutinės misijos aprašymas. Brunoną į misiją siunčia popiežius Leonas (tuo metu viešpatavo Silvestras II). Misija keliauja į miestą vardu Praha. Čia Brunonas atnašauja mišias, skelbia Evangeliją. Vieni pagonyms išitraukia, kiti stoja piestu ir *apimti pikto pavydo*⁸² ketina jį nužudyti. Čia įsiterpia Aukščiausiasis ir padaro taip, kad užpuolikų iškeltos rankos sustingsta ore, kojos įauga į žemę, o liežuviai prilimpa prie gomurio. Žmonės negali nei akim mirktelti, nei galvos pakreipti. „Pagaliau ir jie, atgailos paveikti, ima prašyti malonės ir pagyja.“⁸³ Šis įvykis pasiekia Boleslovo ausis. Jis įsako atvesti vyskupą. Kai Brunonas ateina pas Lenkijos karalių, šis jo klausia, kas jis toks ir kokių tikslu atvyko. *Tuomet šventyklos žyniai, velnio pavydo sukurstyti neapykantai, su-*

⁸¹ *1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija*, p. 23.

⁸² *Šv. Brunono gyvenimas bei kankinystė*, p. 173.

⁸³ Ten pat.

Šv. Brunono
nužudymas

*kursto prieš jį visą liaudį*⁸⁴. Jam leidžiama pasirinkti, ar atiduos pagarbą pagonių dievams, ar liks ištikimas savo Dievui iki galo. Brunonas įeina į sukrautų rąstų krūvą ir ugnyje išbūna visą dieną ir visą naktį. Po paros išeina iš ugnies *tarsi iš krentančios rasos*, ugnies nepalietas. Karalius ir jo didžiūnai regėdami stebuklą priima krikštą. Boleslovo Narsiojo brolis Z e b e d e n a s liepia kariams atvesti Brunoną. Vienas jo karys, matydamas, kad vyskupas atnašauja mišias, nukerta ranką ir nustumia jį nuo altoriaus. Nukirsta ranka pakibus ore toliau atnašauja mišias ir laimina. Karys puola prie šventojo kojų ir ima atgailauti. Kitas karys, nematęs, kas įvyko, nukerta kankiniui galvą ir įmeta į upę, vadinama Alstra. Vėliau žvejai ežero dugne pamato kankinio galvą apgaubtą aureole, ištraukia ją ir paguldo šalia kūno. Toje vietoje įvyksta daug didelių stebuklų.

Įsidėmėtina, kad, pagal šį pasakojimą, Zebedenas nėra Brunono žudikas, nes kankinį „savavališkai“, be kunigaikščio įsakymo nužudė bevardis jo karys.

Šv. Brunono gyvenimo bei kankinystės autorius (ar autoriai) kunigaikštį galėjo pavadinti Zebeden, nes jis jiems siejosi su Belzebubo vardu. Galbūt juos inspiravo Viperto žodžiai: *Pas vyskupą atjojo kunigaikštis, pilnas velniškos jėgos*. Alstra galėjo gauti pavadinimą nuo pirmos jiems į galvą atėjusios upės, kurių Vokietijoje tokiu ar panašiu pavadinimu galima aptikti net tris.

TRADICINĖ ŠV. BRUNONO ŽUVIMO VIETA

Prieš daugiau kaip 100 metų žymus vokiečių istorikas, Karaliaučiaus universiteto profesorius H. G. Voigtas nustatė, kad šv. Brunonas galėjęs būti nužudytas Gižycke prie didelio Negotino ežero. 1910 m. tebuvo pastatytas geležinis kryžius tam įvykiui atminti bei koplyčia, konsekruota šv. Brunono vardu⁸⁵. Ar kankinio šv. Brunono kultas ten buvęs anksčiau, nežinia.

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ Gižycko šv. Brunono parapijos archyvas. Kronika Parafii rzymskokatolickiej św. Brunona w Giżycku, p. 11.

Penkios Voigto tezės

Pirma tezė: Šv. Brunonas vyko į Prūsiją ir buvo nužudytas Prūsijoje, bet netoli Lenkijos sienos. Šią tezę patvirtina Viperto pasakojimas, Titmaro kronika, Pietras Damiani, Brunono laiškas imperatoriui Henrikui II bei kiti šaltiniai. Voigtas teigia, kad Brunonas išvyko iš Lomžos 1008 metų vėlyvą rudenį, keliavo dabartinių Lenkijos miestų Kolno ir Pišo kryptimi. Šv. Brunono žuvimo vietos ieškojo netoli Lenkijos sienos, turėdamas omeny, kad, pagal Vipertą, Brunonas su palyda nenuėjo toli.

Antra tezė: Šv. Brunonas žuvo Prūsijos–Lietuvos–Rusijos pasienyje. Apibendrinkime, ką apie Brunono žuvimo vietą pasakoja pirminiai šaltiniai. Taigi Vipertas mini Prūsiją (bet netoli Lenkijos sienos), Kvedlinburgo analai – Rusijos–Lietuvos pasienį, Titmaro kronika – Prūsų ir Rusijos pasienį, Pietro Damiani – Rusiją (*regem Russorum*). Kiti vėlesni šaltiniai, kaip Analisto Sakso ar Magdeburgo analai, įvardija Rusijos–Lietuvos pasienį. Ademaro Šabaniečio kronikoje rašoma: *Brunonas atskubėjo pas pečenegus ir ėmė jiems skelbti Kristų, buvo jų nukankintas...*

XI a. pradžioje Lietuvos–Rusijos pasienis buvo nutolęs nuo Lenkijos per kelis šimtus kilometrų. Tai prieštarautų Viperto *kai tik peržengėm pagonių sieną, tuojau buvome atvesti*. Pagal Voigtą, Galindija yra Prūsija, Nadruva – Lietuva, o Jotva – Rusija, kadangi 983 metais ją buvo užvaldę Rusijos kunigaikščiai. Vokiečių istorikas neišvengia klaidų. Galindija buvo vienos iš 12 prūsų genčių kraštas, ją Prūsija vadinti galima, bet Nadruvos niekaip negalima tapatinti su Lietuva, nes tai rytų prūsų žemės. Jotvingiai 1009 m. jau seniai buvo nusimetę Rusijos jungą, ir nederėtų jų tapatinti su Rusija.

Trečia tezė: Šv. Brunonas žuvo Gižycke prie Negotino ežero. Galindijos–Nadruvos–Rusijos (Jotvos) sienos kertasi ties dabartiniu Gižycko miestu, keliasdešimt kilometrų nuo Brunono laikais buvusios Lenkijos sienos.

P. Damiani mini didelį ežerą, prie kurio krikštijosi pagonys. Pagal Voigtą, tai galėjęs būti didelis Negotino ežeras⁸⁶, o upė, į kurią galėjo būti įmesta Brunono galva, yra kanalas tarp Negotino ir Bočno ežerų. Brunono laikais tai buvo du atskiri ežerai. Tarp vietovių *Rydzeven*

Poezijos pavasario
svečiai prie šv. Bruno-
no kryžiaus Gižycke,
2005 m.

⁸⁶ Negotino ežeras yra 2604 ha ploto.

ir *Bogaczeven* buvo siaura perėja. Turi reikšmės ir šalimai Negotino ežero tyvuliuojantys ežerai Popówka Wielka ir Popówka Mała (vok. *Pfaffensee*), kurie, anot Voigto, nuo šių įvykių bus vardus gavę. Vietovę *Zavada* (*Zawady*), kuri yra vakariniame Negotino ežero krante, taip pat *Bogatzeven*, *Rydzeven*, *Kleszeven* istorikas tapatina su šv. Brunono žudiko vardu Zebedenas. Kaimai *Graino*, *Krive* Voigtui leidžia daryti prielaidą, kad čia buvusi nemaža pagonių kulto vieta.

Ketvirta tezė: Kur dingo Netimeras? Istorikai suka galvą, kodėl Viperto Netimeras, iškilios genties vadas, nei anksčiau, nei vėliau neminimas kituose istoriniuose šaltiniuose. Šaltiniai kalba apie Galindijos vadą vardu Jesugups, kuris turėjęs valdas šalia Negotino ežero. Lietuviškai kalbantiesiems nesunku iššifruoti Jesugups etimologiją. Šis vardas yra nuo „Jėzus gyvas“. Pagal Voigtą, Netimeras, norėdamas pagerbti ugnies bandymą perėjusį Brunoną, priėmė tokį vardą. Deja, ir čia Voigtas daro klaidą. Vėlesni tyrinėjimai parodė, kad Jesugups gyveno ir valdė dviem amžiais vėliau. Norisi įterpti ir E. Gudavičiaus samprotavimus. Pagal jį, Netimero vardas neišliko dėl Kijevo Rusios valdovo Jaroslavo Išmintingojo žygio į Lietuvą 1040 ar 1044 metais⁸⁷. Šis rusų proveržis į Lietuvą nebuvo nei pirmas, nei paskutinis, nei kuo nors ypatingas. Manytina, kad Netimero tuo metu jau nebuvo tarp gyvųjų. Nešaudoma iš patrankos į uodą. Šią problemą reikėtų aiškinti daug paprasčiau. Netimeras, vidutiniško, o gal ir nedidelio teritorinio vieneto (valsčiaus) vadas, buvo užmirštas, kaip ir liko užmiršti šimtai kitų į jį panašių prūsų ar jotvingių pulkų vadų.

Penkta tezė, kurios nežinojo pats Voigtas. Istoriko laikais Negotino ežerą vadinta *Löwentinsee*. Istorikui šis vardas niekaip nesisiejo su šv. Brunono nužudymu. Mat jis nežinojo, kad *Löwentinsee* ežeras kitados turėjęs kitą vardą. Po Antrojo pasaulinio karo lenkai keitė „atgautų žemių“ pavadinimus. Sugrįžta prie prūsų laikus menančio Negotino ežero vardo. Kokia šio ežero pavadinimo etimologija? Pagal Algį Uzdilą, *negoti* prūsų, o gal ir jotvių kalbose reikštų *niegti*, iš *nežinių žudyti, galabyti*.

1910 m. prie Negotino ežero buvo pastatytas geležinis kryžius šiam įvykiui atminti, šv. Brunono vardu pavadinta Gižycko katalikų koplyčia.

Gižyckas ilgainiui pradėtas laikyti tradicine šv. Brunono žuvimo vieta.

⁸⁷ *Būtųjų laikų pasakojimas.*

TRYŠ E. GUDAVIČIAUS „ATRADIMAI“

Profesoriaus E. Gudavičiaus nuopelnai tyrinėjant šv. Brunono misiją į Prūsus nemaži. Lietuvos vardo problema į Lietuvos istoriją pateko vėlai, tik su 1936 metais Adolfo Šapokos redaguota Lietuvos istorija⁸⁸. Šapoka mini kažkokį Karolio Didžiojo žvalgą, kuris IX a. sugrįžęs iš rytų paminėjo Lietuvą. (Lietuvos vardo paminėjimas turi keistoką trauką įvairioms hipotezėms kurti.) Šapokos *Lietuvos istorijos* puslapiuose skaitome: *Pagaliau 1008 m. gale jis [šv. Brunonas] išvyko iš Lenkijos aisčių krikštyti net su 18 palydovų. Bet ir jo misijos nebuvo sėkmingos. Toli įėjęs į aisčių kraštą, jis 1009 m. vasario 14 dieną buvo suimtas ir su visais palydovais nužudytas. Kuriose vietoje jis apaštalavo, nežinia, tik tiek žinoma, kad žuvo jotvingių krašte. Jo ir palydovų lavonai taip pat buvo išpirkti to paties Boleslovo. Ir Bonifacas buvo paskelbtas šventuoju kankiniu. Ši žinutė, atrodo, bus pakliuvusi iš *Scriptores rerum Prusicarum*. Jos trumpumas lėmė, kad šis faktas nebuvo plačiau svarstomas Lietuvos istorijos požiūriu, juo labiau kad visi kiti šaltiniai ir istoriografija, kuriuose kalbama apie šv. Brunono misiją, lokalizavo ją Prūsijoje. Vėliau apie pirmąjį Lietuvos vardo paminėjimą yra rašęs *Lietuvos istorijos iki Vytauto Didžiojo mirties* autorius Zenonas Ivinskis⁸⁹. Apie Lietuvos vardo paminėjimą trumpai užsimena *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* ir *Tarybų Lietuvos enciklopedija*.*

Naują laikotarpį Lietuvos istoriografijoje pradėjo E. Gudavičius, kuris 1983 m. paskelbė straipsnį *Lietuvos vardas XI a. – XII a. I pusės šaltiniuose*⁹⁰. Jis pirmas pastebėjo, kad tuometiniai Vakarų šaltiniai aisčius vadindavę prūsų vardu. (Šia tema rašiau straipsnio pradžioje.)

Pirmas „atradimas“: kad šv. Brunonas tikrai vyko į Lietuvą, žvelgiant į pateiktus faktus, yra švelniai tariant išlaužta iš piršto. Visi be išimties šaltiniai kalba apie Brunono ketinimą vykti pas p r ū s u s.

⁸⁸ „IX a. pradžioje Vakaruose randame pirmą kartą paminėtą lietuvių vardą (iki tol buvo minimi tik apskritai aisčiai). Pirmas lietuvių vardą yra paminėjęs vienas Karolio Didžiojo žvalgas. Kurdamas savo imperiją, Karolis norėjo žinoti, kokios tautos gyvena Europos rytuose ir kokios jų jėgos. Todėl, kai Karolis pasiekė slavus, jo agentai sužinojo, kad už slavų gyvena dar lietuviai. Tas pranešimas išlikęs iki mūsų laikų“. – žr. *Lietuvos istorija*, p. 25.

⁸⁹ „Tikra yra, kad Lietuvos vardą („Litua“) pirmieji paminėjo *Annales Quedlinburgenses*, pažymėdami, kad 1009 m. prie Lietuvos ir Rusijos sienos buvo nužudytas misininkas Šv. Bruno su savo aštuoniolika palydovų. Pažymėjimas, kad nužudymas įvykęs Lietuvos–Rusijos pasienyje (greičiausiai prie Gardino–Nemuno, jotvingių žemėje), leidžia daryti išvadą, jog jau XI a. pradžioje ir Vakaruose buvo žinoma, kur prasideda Lietuvos ribos.“

⁹⁰ *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, A serija, 1983, t. 3, p. 79–81.

Brunonas visom išgalėm siekė įgyvendinti tai, ko nepavyko jo pirmtakui šv. Vaitiekui. Žygiui į Prūsus Brunonas ruošėsi penkerius metus. Teiginys, kad Kolumbas atrado Ameriką, o Brunonas – Lietuvą, yra priimtinas, nes per jo kankinystę ir mirtį Lietuvos vardas užrašytas Kvedlinburgo analuose.

Antras „atradimas“, kad tai buvęs Lietuvos „karaliaus“ ir pirmas Lietuvos valstybės krikštas yra istorijos klastotė, kuri veda mūsų tautą į klystkelius. Kaip minėjau, visi šaltiniai teigia, kad Netimero krikštas ir Brunono nužudymas nevyko tame pačiame teritoriniame vienetė. Jei Brunonas buvo nužudytas Rusios–Lietuvos pasienyje, tai Netimero valdų reikia ieškoti Jotvoje. Z. Zinkevičius rašo: *Vadinti tą misiją pirmuoju Lietuvos krikštu (ir taip daroma) yra tiesiog netikslu. Beje, tokių nuomonę sunku suderinti su istoriniais šaltiniais. Lietuvių su Brunono misija sieja tai, kad tada krikštijamas kraštas po maždaug pusantro šimtmečio jau priklausė Lietuvai. Lietuvos krikšto pradžią reikia nukelti tolyn bent dviem šimtmečiais nuo Netimero epochos į karaliaus Mindaugo laikus, kai įvyko pirmas Lietuvos krikštas, be galo svarbus įvykis, istorikų iki šiol nepakankamai įvertintas. Tai daryti trukdo šmeižtas ir dezinformacijos kampanija prieš Mindaugą, pradėta Lietuvos priešų dar Mindaugo laikais ir iki šiol tebevykdoma.*⁹¹

Trečias „atradimas“: 1009 m. Lietuvos visuomenė. Jam aptarti pateikiu Z. Zinkevičiaus komentarą. *Kvedlinburgo analuose yra paminėtas Lietuvos vardas, bet ne vientisa Lietuvos valstybė, kurios tada, matyt, dar nė nebuvo. Kiek žinoma, etninės lietuvių gentys, valdomos atskirų kunigaikščių, pradėtos jungti tik maždaug po poros šimtmečių. Tai galutinai įvykdė karalius Mindaugas.*⁹² Netimero krikštas įvyko ne senosiose etninėse lietuvių, bet greičiausiai jotvingių žemėse.

LETO PALMAIČIO TEZĖS

Daktaras Letas Palmaitis knygoje *Įmintos tūkstantmečio mįslės*⁹³ tvirtina, kad šv. Brunonas žuvo ne senosiose jotvingių žemėse arti Lietuvos, bet prie Mituvos upės į šiaurę nuo Jurbarko. Jis teigia, kad šv. Brunono žūtį aprašančiuose šaltiniuose minima Rusia, esanti ne Kijevo Rusia, o kraštas, buvęs Nemuno žemupyje. Šis pavadinimas,

⁹¹ Z. Zinkevičius, *Štaurės Atėnai*, 2009.X.16, nr. 924.

⁹² *Voruta*, 2009.V.23, nr. 10 (676), p. 1, 14.

⁹³ *Įmintos tūkstantmečio mįslės. Šventasis Brunonas Bonifacas, senovės ballai ir pasienis*, Kaunas 2009.

L. Palmaičio nuomone, išliko upės Rusnė vokiškame varde *Russ*. Pasak prof. Z. Zinkevičiaus, autorius nepaiso Kazimiero Būgos įspėjimo nedaryti išvadų iš svetimųjų iškraipytų lietuviškų vardų. Šis nepaisymas nuvedė knygos autorių į klystkelius. Vokiečių kalbininkas Walteris Fenzlau dar 1936 m. nustatė, kad Rusnės upės ir gyvenvietės vokiškas pavadinimas *Russ* esąs antrinis, atsiradęs iš lietuvių vardo Rusnė, išnykus *n* priebalsiui.

L. Palmaitis pabrėžia, kad Kvedlinburgo analuose pirma nurodoma Rusia, o po jos Lietuva. Pagal jį tai reikštų, kad šv. Brunonas vyko iš Rusios (Nemuno žemupyje) į Lietuvą. L. Palmaitis nepastebi, kad šiuo atveju svarbi buvo ne ėjimo kryptis, bet tai, kad Kijevo Rusia buvo geriau pažįstama negu Lietuva. Analai pirma paminėjo geriau pažįstamą šalį, po to – nežinomą. Plačiau apie tai šiame straipsnyje jau buvo rašoma.

GRZEGORZO BIAŁUŃSKIO TEZĖS⁹⁴

Pirma tezė: Mitas apie šv. Brunono mirtį ties Gižycku kilo XX a. pradžioje. Jo autoriai vokiečių istorikai Voigtas ir Trinckeris.

Antra tezė: Brunonas nuvyko į Prūsiją, tiksliau, į rytinę Jotvą. Ten vos įžengęs pakrikštijo Netimero pulką. Ne visą Dainavos gentį, bet tik vieną jos valsčių.

Trečia tezė: Pakrikštijęs Netimero pulką, Brunonas tęsė misiją Lietuvoje, kur Rusios pasienyje, galbūt prie Strėvos upės, susidūrė su atšiauriu pagonių priešišku. Pulko vadas, sueigai pritariant ir Brunonui atsisakius liautis pamokslauti, nuteisė jį mirti.

Ketvirta tezė: Šaltiniuose minimus Jotvos ir Lietuvos pulkus valdė sueigos. Sueigos sprendimai – šventi ir neatšaukiami – galiojo visiems. Nepaklusniųjų laukė mirtis.

Penkta tezė: Jotvingiai, nors buvo gamtameldžiai, turėjo savus dievų įvaizdžius, o tiesos išbandymui naudojo ugnį.

AUTORIAUS TEZĖS

1. Šv. Brunonas ir jo pirmtakas šv. Vaitiekus į paskutinę misiją vyko savo valia, dėl evangelizacijos. Posovietinių istorikų teiginiai, kad jie buvo lenkų karaliaus pasiuntiniai ar šnipai, turėję tikslą už-

⁹⁴ G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, p. 135.

- grobti pagonių žemes, yra išlaužti iš piršto. Tokia interpretacija buvo mums peršama per visą sovietmetį. Ji kartojama ir dabar.
2. Kvedlinburgo analai (jų XVI a. kopija) nėra nei tikslesni, nei patikimesni už Titmaro, Viperto ir P. Damiani versijas. Pastarieji šaltiniai nėra nei antriniai, nei, kaip tikina E. Gudavičius, yra Kvedlinburgo analų interpretacija. Titmaras buvo artimas Brunono giminaitis, Vipertas – tiesioginis tų įvykių liudininkas, Damiani sėmė informaciją iš žmonių parodymų. E. Gudavičiaus teiginiai, kad jie surašyti moterų vienuolyne, yra jo prielaida.
 3. Kvedlinburgo analų minima data kovo 9 d. yra patikimesnė nei Titmaro kronikoje pateikta vasario 14 d. Kovo 9 dieną patvirtina Magdeburgo bei Veisenburgo nekrologiumai.
 4. Brunonas vyko į Prūsiją (ne į Lietuvą, kaip teigia E. Gudavičius ir jo sekėjai). Taip tvirtina visi (be išimties) istoriniai šaltiniai. Brunonui rūpėjo padaryti tai, kas nepavyko šv. Vaitiekui. Pakrikštyti prūsus buvo jo gyvenimo tikslas. Šiai misijai jis atkakliai ruošėsi nuo 1003 metų.
 5. E. Gudavičius prielaida, kad X ir XI a. Vakarų šaltiniai aiščiau vadindavo prūsų vardu, yra visiškai priimtina ir teisinga.
 6. Brunonas buvo nužudytas lietuvių genčių teritorijoje netoli sienos su Rusia, bet ne Netimero valdose. Apie tai galima sužinoti analizuojant saksų, bavarų ir italų versijas.
 7. Damiani minimas „Netimero brolis“ galėjo būti „tik“ jo giminaitis, artimas ar panašias pareigas einantis asmuo. Tai rodo žodžio *frater* analizė.
 8. Netimeras laikytinas tik vienu iš daugelio jotvingių pulkų vadų. Jo gentis nebuvo nei labai didelė, nei gausi. Jo atminimo neišliko kituose šaltiniuose, kaip ir neišliko kitų į jį panašių jotvingių pulkų (valsčių) vadų vardų.
 9. Šv. Brunonas žmonių atmintyje per visą tūkstantmetį buvo savo pirmtako Adalberto šešėlyje, nes laikai, kuriuose veikė šv. Vaitiekus ir kuriais jis buvo iškeltas ant pjedestalo, jau buvo praėję. Nei Boleslovui Narsiam, nei Henrikui II nebuvo naudos iš Brunono kankinystės ir mirties. Jie nesisielojo dėl Brunono palikimo. Informacija, kad Lenkijos karalius išpirko Brunono palaikus, galbūt yra tik Viperto prielaida, nors ją paantrina Damiani.
 10. E. Gudavičiaus teiginiai, kad Brunonas tikrai vyko į Lietuvą, kad tai buvęs pirmas Lietuvos krikštas arba kad kalbama apie Lietuvos visuomenę, neturi pagrindimo istoriniuose šaltiniuose.

11. Viperto minimi 300 vyrų nėra Netimero kariauna, tik sueigos, kuri nutarė Brunoną išbandyti ugnyje, o vėliau priimti krikštą, dalyviai. Tuo galime įsitikinti atidžiai perskaitę Titmaro, Viperto, Damiani versijas.
12. Teiginių, kad Netimeras suprato krikščionybės esmę ir sugebėjo diskutuoti teologiniais klausimais, kad norėjo krikštytis, todėl surengė ugnies išbandymo „inscenizaciją“, ir kad sutiko sudeginti stabus (E. Gudavičius, A. Bumblauskas), nepatvirtina nė vienas istorinis šaltinis.

Sigitas Birgelis

SIGITAS BIRGELIS, poetas, vertėjas, fotografas, žurnalistas, knygų sudarytojas ir redaktorius. Paskelbė straipsnių istorinėmis temomis.

Gimė 1961 m. Lenkijoje, Punske. Nuo 1990 m. dirbo „Aušros“ redakcijoje (ėjo redakcijos atsakingojo sekretoriaus, vyr. redaktoriaus pavaduotojo ir vyr. redaktoriaus pareigas). Pirmas Punsko „Aušros“ leidyklos direktorius. Šiuo metu „Aušros“ leidyklos vyr. redaktorius ir direktoriaus pavaduotojas.

Nuo 1995 m. Lietuvos rašytojų sąjungos narys. Išleido per 20 knygų. S. Birgelio poezija versta į lenkų, baltarusių, vokiečių ir anglų kalbas. Kompozitorius Vytautas Juozapaitis jo eilėraščių parašė kelias kompozicijas profesionaliems chorams bei muzikinį ciklą „Prisikėlė Tėvynė“.

ISTORIJS PUSLAPIŲ VINGIUOSE

BARBORA VILEIŠYTĖ

SEINAI – LIETUVIŠKUMO ŽIDINYS

Seinų apskritis yra pietinėje Sūduvos dalyje, kuri išraižyta daugelio mažų upių – Juodosios Ančios intakų ir Sūduvos ežeryno. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos laikais ši sritis priklausė Trakų vaivadijai, o rusai priskyrė šią sritį Suvalkų gubernijai. 1816 m. jų administracija sudarė Seinų apskritį su centru Seinuose. 1914 m. pagal oficialius duomenis apskrityje buvo 99 300 gyventojų: 59,71% sudarė lietuviai, 22,5% sulenkėję lietuviai ir lenkai, 11,72% žydai, 4,37% rusai. Šitie duomenys apytikriai, kadangi visokių asmeniškų sumetimų vedami gyventojai nepateikdavo tikrosios savo tautybės.

Didelė Seinų apskrities dalis yra Juodosios Ančios ir jos intakų baseine. Lyg ir centrinė apskrities upė yra Seina. Kalbininkų nuomone, Seinos vardas jotvingių kilmės. Upė savo pradžių gauna iš versmių ir upelių, įtekančių į Punsko ežerą, o išteka Seivos vardu – tai Seinos aukštupys, 14 kilometrų ilgio. Susijungusi su Šaltąja upele, keičia vardą į Juodąją ir įteka į Seino ežerą, teka pro Seinų miestą, Gibų kaimą ir Maro ežerą, o iš jo išteka Maros vardu. Seinos vardą lenkų kalba iškreipė į Marycha, nuo Maro ežero (lenk. *Pomorze*, seniau Mara vadinamo).

Seinos vardas minimas 1395 m. kryžiuočių kelių aprašymuose, juose sakoma, kad 7,5 mylių atstumu nuo Merkinės yra perėja per Seinos upę. Vakariniame tos upės krante buvo įsikūręs Seinų miestelis. Seniau Seinų gyventojai buvo sūduviai – jotvingiai. Sūduviai – viena iš baltų genčių, priskiriama prūsams. XIII amžiaus pabaigoje karuose su vokiečių ordinu buvo sunaikinta. Pirmąsias žinias apie sūduvius pateikia graikų geografas Ptolemajus (II a. pr. Kr.). Nestoro kronikoje, parašytoje 983 m., randame pirmą tikrą žinią apie sūduvius. Paskutinį kartą sūduviai minimi 1282–1283 m., kuomet baigėsi Traidenio valdymo Lietuvoje

Seina ties Seino ežeru
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Laukinės antys Seinos upėje Seinuose SIGITO BIRGELIO NUOTR.

laikotarpis (1270–1282). Rusų istoriniuose šaltiniuose sūduviai vadina mi jotvingiais. Jų buvimą liudija archeologiniai paminklai, vietovardžiai ir istoriniai faktai. Daroma prielaida, kad sūduviai visiškai neišnyko, jų liko Vygrių ežero salose ir dar gal kitose vietose. Naujesiems apylinkių gyventojams jie perdavė vietovardžius. Seinų apskritį pradėta kolonizuoti XV–XVI a. Jotvingių girios, kuriose būdavo rengiamos medžioklės, priklausė didžiajam kunigaikščiui. Pirmieji tų apylinkių gyventojai buvo girių sargai. Didieji kunigaikščiai šias sritis pradėjo dalyti lietuviai, gudų ir rusų didikams. Ilgainiui šiose apylinkėse įsikūrė sodybos, kaimai, dvarai ir miesteliai. XVII a. pabaigoje Seinų apskritis buvo jau gerokai kolonizuota. Švedų karai ir 1710–1711 m. maras didelę gyventojų dalį išnaikino, bet XVIII a. kolonizacija vėl pradėjo stiprėti. Daugiausia čia įsikūrė lietuvių dzūkų, o pietinėje krašto dalyje apsigyveno nedidelis skaičius lenkų ir gudų. XVIII ir XIX a. rusų valdžia įkurdino čia rusus; po 1831 m. sukilimo rusinimo banga sustiprėjo, palivarkai ir dvarai dovanai buvo dalijami rusų didikams. Tai pasikartojė ir 1841 metais. Po Pirmojo pasaulinio karo rusų labai sumažėjo, beveik visi išsikėlė Rusijon. Lenkai Seinų žemėse įsikūrė XIX–XX a.¹

Seinai Lietuvos istorijoje suvaidino svarbų vaidmenį. 1522 metų gruodžio 22 diena, kuomet karalius Žygimantas I dovanojo Palenkės vaivada kunigaikščiui J. M. Višnioveckiui ties Seinos upę esantį girios

¹ *Mūsų Lietuva...*, p. 443.

sklypą, yra tikroji Seinų gyvenvietės pradžia. Nuo 1554 m. toji gyvenvietė buvo vadinama Seinų dvaru. 1559 m. valakų matavimo aprašymuose figūruoja treji Seinai: Seinų kaimas, kiek į šiaurę nuo kaimo – Seinų dvarelis ir toliau į šiaurę nuo dvarelio – Seinų dvaras. Seinų kaimas ir Seinų dvarelis išnyko, liko tiktai Seinų dvaras ir miestas².

1589 m. Seinai vedybų būdu atiteko Onai Višnioveckaitei ir jos vyrui Mikalojui Sapiegai. Prie Seinų dvaro atsirado ir Seinų dvarelis, jį valdė Grudzinskai, o 1593 m. Jurgis Grudzinskas nupirko ir Seinų dvarą. Tai buvo turtingas Perlamo girininkas ir dviejų seniūnijų valdytojas, seniūnas. XVI a. pabaigoje jis pastatė Seinuose Šv. Jurgio bažnyčią – pagal fundatoriaus vardą. Jo laikais buvo pakeistas ir Seinų pavadinimas, vietovė buvo vadinama Jurjevu, pagal fundatoriaus vardą, bet po kurio laiko vėl imta vadinti senuoju vardu. Naujoji Seinų parapija buvo išskirta iš Berznyko parapijos ir apėmė kelis karališkuosius kaimus bei kitas vietas. Jurgis Grudzinskas ir jo žmona Justina Dulskytė neturėjo vaikų. Sapno paveikta, nutarė savo turtus užrašyti Vilniaus dominikonams. 1602.V.16 aktu, pasirašytu Vilniuje, užrašė dominikonams Seinus, o sau ir žmonai paliko išlaikymą ir dvaro rūmus. Dominikonai pradėjo Seinuose kurtis fundatoriui dar tebegyvenant, nuo 1602.VI.10. J. Grudzinskas mirė 1603.I.12, buvo palaidotas Šv. Jurgio bažnyčioje, bet vėliau perkeltas į dominikonų pastatytą naują bažnyčią. Karalius Žygimantas III Vaza palikimą patvirtino, ir dominikonai tapo ne tik Seinų, bet ir daugelio kaimų, miškų, ežerų valdytojais. Tuojau pradėjo plaukti lėšos bažnyčios ir vienuolyno statybai, pradėta gaminti plytas, ruošti miško medžiagą.

Pirmoji Šv. Jurgio bažnyčia stovėjusi dabartinių Šv. Jurgio kapinių vietoje. Tais laikais ji buvo ne tik vienuolyno, bet ir parapijos bažnyčia. 1842 m. buvo sugriauta.

Dominikonai, būdami turtingi, 1610 m. pradėjo statyti naują bažnyčią, statybą užbaigė 1619 m. Bažnyčia buvo mūrinė. 1632 m. Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius (1596–1656) tą bažnyčią iškilmingai konsekrovo Švč. Mergelės Marijos, šv. Jurgio ir šv. Jackaus titulais. 1760 m. Seinų seniūnienė Rožė Pliaterytė-Strutinskienė bažnyčią padidino. Tuo metu buvo pristatyti ir du baroko stiliaus bokštai, žinovų laikomi gražiausiais Sūduvoje. Seinų vienuolynas baigtas

² B. Vileišytė, *Kultūrinė Seinų spaustuovės veikla*, Roma, 1968; atspaudas: *L.K.M. Akademijos Metraštis*, t. IV, p. 51–160.

Dievo Motinos statula
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

statyti VII a. pabaigoje, vėliau buvo perstatomas, bet nenustojo pilies išvaizdos su keturiais bokštais.

Seinų dominikonų bažnyčioje stovėjo Dievo Motinos statula, tikinčiųjų laikyta turinti stebuklingos galios. Statula padirbdinta XV amžiuje. Jos atsiradimo Seinuose istorija pasakoja, kad fundatorius J. Grudzinskas paprašęs vieną savo giminaitį nuvykti į Prūsus ir ten nupirkti bažnyčiai paveikslą. Karaliaučiaus krautuvėje suradęs iš liepos medžio išdrožtą Dievo Motinos statulą, kurią ir nupirkęs. Pradžioje statulą padėjo medinės bažnytėlės didžiajame altoriuje, kur ji išbuvo iki 1882 m., o paskui ji buvo perkelta į šoninę koplyčią. Statula yra atidaroma, o atidarius pasirodo kitos statulos.

Seinų miestas pradėjo kurtis į pietus prie dabar jau nesamo Višnioveckio dvaro. Į šiaurę nuo Višnioveckio arklidžių iškilo bažnyčia (vėliau katedra), dominikonų vienuolynas. Seinai išaugo senųjų kelių iš Prūsų per Pilypavą–Suvalkus į Merkinę bei Vilnių ir iš Kauno per Kalvariją–Gibus į Augustavą bei Gardiną sankryžoje. Miestas išsiplėtė lygiagrečiai su upe. 1563 m. karalius Žygimantas Augustas Seinams suteikė miesto teises.

Nuo XVII a. pradžios jo plėtote rūpinosi dominikonai. Normaliai miestui augti trukdė Švedų karai ir rusų invazija 1655 m. laikams aprimus, dominikonai toliau rūpinosi miesto augimu. Apgyvendino amatininkų ir verslininkų, kurių daugiausia buvo žydų, pradėjo mūrinę statybą, įvedė atlaidus, kurie sutraukdavo dideles žmonių minias. Dominikonai pasirūpino, kad 1789 m. karalius Stanislovas Augustas atnaujintų miesto teises. 1789 m. Seinuose buvo 90 namų, kurie buvo mediniai, tik bažnyčia ir vienuolynas mūriniai. 1760 m. bažnyčia pagilinta ir fasadu atsukta miesto pusėn. Bažnyčios aikštė buvo penkiakampė, tai buvo susisiekimo mazgas, prieš bažnyčią – vieta vežimams statyti. 1789 m. ir vėliau toji aikštė buvo centrinė Seinų miesto dalis. Aikštėje priešais bažnyčią pastatyta koplytėlė su šv. Agotos statulėle: koplytėlė yra išlikusi iki šių dienų³.

Dominikonai negailėjo lėšų miestelio plėtrai ir įdėjo daug darbo jo lygiui kelti. Jie pastatė rotušę ir netgi sinagogą žydams, o nuo 1768 m. laikė mokyklą. Vienuolių rūpesčiu Seinai nukonkuravo pretendavusią miestu tapti Krasnapolio gyvenvietę, esančią už devynių kilometrų į vakarus.

Koplytėlė su šv. Agotos
statulėle
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

³ *Mūsų Lietuva...*, p. 451.

Seinų dominikonai buvo įsteigę spaustuve knygomis leisti. Spaustuvė veikė vienuolyno mūruose, bet miesto ir vienuolyno gaisras sunaikino visus dokumentus ir spaudinius. Nebeliko jokių žymių, kad būta žmonių, kurie ten darbavosi⁴. 1818 m. gaisras sunaikino taip pat didžiąją miesto dalį, vertingą vienuolyno biblioteką ir senus miesto dokumentus.

1797 m. Seinai buvo Prūsijos karaliaus miestas su 96 gyvenamaisiais namais ir 516 gyventojų. Varšuvos kunigaikštijos laikais nutiestos kelios naujos gatvės. Tada atsirado į Suvalkų plentą įeinanti Zavadzko gatvė, skirta vokiečių kolonistams gyventi⁵.

1795 metais žlugo Lenkų–Lietuvių valstybė. Beveik visa Lietuva atsidūrė rusų valdžioje, tik Sūduva, arba, kaip vėliau imta vadinti nuo Suvalkų miesto, Suvalkija, atiteko prūsams. Prūsai 1798 m. įsteigė Sūduvai Vygrių vyskupiją. Vienos kongresas 1815 m. Sūduvą atidavė Rusijai. Iš tos teritorijos rusai sudarė Augustavo-Suvalkų guberniją ir suskirstė ją į 7 apskritis, iš kurių viena buvo Seinų apskritis. Seinai tapo apskrities miestu.

Sūduvos miestai tuo metu buvo maži ir skurdūs. Toks buvo ir Seinų miestas. 1856 m. Seinuose buvo tik 3277 gyventojai, iš jų 2368 žydai. Išvaizda Seinai buvo panašūs į stambų kaimą su charakteringa seniems miestams turgavietės aikšte centre⁶.

Po 1818 m. gaisro suprojektuota pailga tiesiakampė antra turgavietės aikštė, 120 x 90 m ploto. Apie 1840 metus pastatyta rotušė. Pirmoji aikštė pailga, netaisyklingo pavidalo, plačia sąsmauka sujungta su antrąja. Pirmosios aikštės pačiame gale, vakarinėje dalyje – aukšta bažnyčia su vienuolynu ir buvusios kurijos rūmais šalia, kitame gale – kalėjimas. Pirmoji aikštė arčiau bažnyčios, didesnė, maždaug jos viduryje buvo didelis mūrinis pusiau apskritas pastatas su kolonada ir celėmis smulkiai prekybai, iš viso 24 krautuvės, visos žydų. Aikštės šonuose – mūriniai ir mediniai namai su didesnėmis parduotuvėmis⁷.

Su Seinų miestu susiję daug istorinių įvykių. 1812 m. Napoleono karai palietė ir Seinus. Pro Seinus pražygiavo generolo Gruche's vedami bavarų daliniai, jie pirmieji įžengė į Lietuvą. Seinų gyventojai bijojo prancūzų ir slėpėsi rūsiuose ar bėgo į miškus. Iš slėptuvių išėjo tik kariuomenei apsistojus mieste. Miestas buvo sunkiai nubaustas už tai,

⁴ B. Vileišytė, *op. cit.*, p. 53.

⁵ *Mūsų Lietuva...*, p. 451.

⁶ B. Vileišytė, *op. cit.*, p. 53.

⁷ Ten pat, p. 53; *Mūsų Lietuva...*, p. 451.

Dominikonų
vienuolyno
(vėliau seminarijos)
šoninis fasadas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Seinai per atlaidus

Seinai XX a. pradžioje

kad nesutiko generolo, – miestas turėjo užmokėti 24 tūkstančius fran-
kų kontribucijos. Jei ši suma nebūsimanti sumokėta, generolas grasino
sunaikinsiąs miestą ir išžudysiąs gyventojus. Suma buvo labai didelė,
gyventojai po ilgų prašymų sulaukė kontribucijos atšaukimo, bet ka-
reiviai naikino jų trobesius, daržus ir pasėlius. Abi miestelio bažnyčios
buvo pavestos kareiviams. Kuomet bavarai apleido Seinus, išgyviavo
italų divizija, jos štabas įsikūrė klebonijoje. Italai išplėšė klebonijos
rūsį ir gėrė ten rastą alų ir vyną. Rytojaus dieną keli iš jų buvo rasti
negyvi, o dėl to apkaltintas klebonas, kad įpylęs į gėralus nuodų. Kle-
bonui grėsė sunki bausmė, bet jam pavyko pasislėpti. Kuomet Seinus
paliko kariuomenės, gyventojai atsigavo, atsigavę laukai ir daržai tais
metais davė gerą derlių.

Grįždami iš Rusijos, pro Seinus praėjo lenkų kariuomenės liku-
čiai, vedami generolo Dombrovskio. Seinų ir apylinkės dvaruose buvo
sustoję kunigaikštis Poniatovskis, I. Krasinskis ir daugelis kitų žymių
lenkų asmenybių. 1812.XII.8 pro Seinus pravažiavo pats Napoleonas.
Jis buvo sustojęs nedideliame žydo restoranelyje ir norėjęs prie kros-
nies apšilti, bet šeimininkė jo neleidusi, nežinojusi, kas jis esąs, vėliau
savo klaidą ištaisė, skaniai pavaišindama retą svečių. Pagal vietinių
gyventojų pasakojimus, Napoleonui labai patikę kiaulienos kotletai su
morkomis. Napoleonas Seinuose apžiūrėjęs čia buvusias kariuomenės
liekanas ir paskutinėmis dienomis iš miesto ir kaimų gyventojų suda-
rytą Seinų apsaugos dalinį⁸.

Seinuose įsikūrę dominikonai rūpinosi ne tik apylinkės gyven-
tojų dvasiniais reikalais, materialinės kultūros kėlimu, bet ir žmonių
švietimu. 1768 m. jie Seinuose įsteigė aukštąją mokyklą⁹. Prūsų val-
džia po paskutinio Lenkijos padalijimo atėmė visas dominikonų že-
mes ir turtus, davusius jiems kasmet 20 000 auksinių pelno. Seinuose
dominikonai gyveno iki 1805 m. Dominikonams palikus Seinus,
paliovė gyvavusi ir jų mokykla. Kad mokyklos mūrai neliktų tušti,
Varšuvos kunigaikštystės valdžia įkūrė juose licėjų. Lenkų karalystės
laikotarpiu 1817 m. licėjų perkėlė į Lomžą, o Seinuose buvo įkurta
keturių klasių mokykla, paskui padidinta iki 6 klasių, paskutinė kla-
sė buvo dvejų metų kursas. Joje būdavo apie 700 mokinių. Bet po
1831 m. sukilimo mokyklą uždarė. Vėliau buvo atidaryta 4 klasių mo-
kykla, ją palaipsniui didino iki gimnazijos. 1839 m. joje jau buvo 8
klasės, bet tada ji buvo perkelta į Suvalkus, o Seinuose palikta 4 klasių

A. Tatarės knygos viršelis

⁸ *Mūsų Lietuva...*, p. 452.

⁹ Ten pat, p. 453.

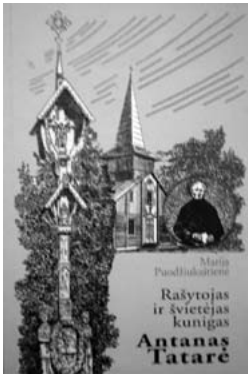
mokykla. Šioji keturklasė mokykla vėliau buvo nukelta į Marijampo-
lę. Seinų mokykloje mokėsi kun. Antanas Tatarė (1805–1889), vėliau
buvęs klebonu Sintautų parapijoje. Kunigas A. Tatarė parašė keletą
lietuviškų veikalų, rūpinosi žmonių švietimu. Vikaraudamas Luk-
šiuose, įkūrė pradžios mokyklą ir vienas dėstė visus dalykus. Atrink-
davo gabesnius mokinius ir juos rengdavo pavieniui Varnių ir Seinų
gimnazijoms bei kunigų seminarijoms. Žymiausias jo mokinyš buvo
knygnešys kun. Martynas Sidaravičius (1829–1907), jis, dažnai prisi-
krovęs vežimą knygų, pergabentų per sieną, pasiekdavo Kapčiamiestį,
Seinus, Palangą. Seinuose taip pat mokėsi botanikas Jurgis Aleksan-
dravičius (Jurgis Aleksa, 1819–1894), vėliau botanikos profesorius
Vyriausiojoje Varšuvos mokykloje, paskui universitete, ir botanikos
sodo direktorius. Savo lietuviškumą slėpė. Visos minėtos mokyklos
buvo lenkiškos, o po 1863 m. sukilimo surusintos. 1886 m. Seinuose
įkurta triklasė rusiška mokykla, prieš Pirmąjį pasaulinį karą paversta
keturklase¹⁰.

Dauguma lietuvių, ilgus spaudos draudimo laikus iškentėjusių,
temokėjo skaityti iš savo maldaknygių. Norint gerinti tautos švie-
timą, reikėjo žmones išmokyti skaityti taipgi spaudą ir literatūrinio
pobūdžio knygas. Tai pasiekti buvo galima tik per švietimo, kultūros
organizacijas. 1905 m. gruodžio mėnesį kun. Justinas Staugaitis Ma-
rijampolėje įsteigė visai lietuvių gyvenamai Suvalkų gubernijos da-
liai „Žiburio“ vardo švietimo draugiją. Draugijos tikslas buvo diegti
lietuviams lietuviybės ir katalikybės dvasią per lietuviškas mokyklas,
įvairius kursus, knygynus, teatrus ir koncertus, pagaliau per talentų ir
šiai pagalboms reikalingųjų šelpimą.

„Žiburys“ ėmė plisti po kraštą skyriais. Pirmieji „Žiburio“ skyriai
buvo įsteigti Kudirkos Naumiestyje ir Seinuose.

Seinų „Žiburio“ skyriaus įsteigimo data – 1906 metų gruodžio 21
diena. Skyrių įsteigė susirinkę trylika žmonių. Pirmąją skyriaus valdy-
bą sudarė: pirmininkas – Seinų kunigų seminarijos rektorius prelatas
Vincentas Blaževičius (sulenkėjęs lietuvis); pirmininko pavaduotojas
– *Šaltinio* redakcijos narys rašytojas kun. Antanas Petrauskas, kasinin-
kas – katedros vikaras kun. Vincentas Dargis, knyginininkas – katedros
vikaras kun. Antanas Sivickas, sekretorius – Seinų miesto triklasės

¹⁰ J. Totoraitis, MIC, kun., *Sūduvos-Suvalkijos istorija*, Kaunas, 1938, d. I, p. 702; Kun. J. Vaišnora, P. Pauliukonis, „Sidaravičius Martynas“, in: *Lietuvių Enciklopedija*, Boston, 1962, t. 27, p. 378–380; S. Matulis, „Tatarė Antanas“, in: *Lietuvių Enciklopedija*, Boston, 1964, t. 30, p. 404–405.

Knygos apie
kun. A. Tatarę viršelis

Kun. J. Staugaitis
(„Alkos“ muziejaus
fondas)

Kun. J. Laukaitis
(„Šaltinis“)

mokyklos mokytojas Juozapas Grabauskas. Tais pačiais metais gruodžio 23 dieną „Žiburio“ visuotinis susirinkimas išrinko naują pirminko pavaduotoją į atsakiusiojo kun. A. Petrausko vietą – energingą ir veiklų kun. prof. J. Laukaitį, jis netrukus tapo dvasiniu draugijos varikliu ir pirmininku, vadovavusiu organizacijai iki 1910 m. vasaros. Pažymėtina, kad tame susirinkime į revizijos komisiją buvo išrinktas ūkininkas Jonas Vaitulionis iš Bubelių sodžiaus, pirmasis asmuo iš liaudies. 1907 m. gruodžio viduryje Seinų „Žiburio“ garbės nariu tapo Seinų diecezijos valdytojas prel. Juozapas Antanavičius; jis padovanojo organizaciniams reikalams šimtą rublių.

Pirmas „Žiburio“ darbas buvo nutarimas įsteigti knygyną-biblioteką. Skyrius su knyginko kun. A. Sivicko pagalba pradėjo kaupti knygas. Biblioteka buvo kun. A. Sivicko bute, iš jos „Žiburio“ nariai skolindavosi knygas pasiskaityti. Tai buvo pirmi žingsniai užsimoto plataus lietuvių švietimo darbo.

Kitas darbas buvo „Žiburio“ šventadieninė mokykla. Seinuose prieš įsisteigiant „Žiburiui“ veikė vienaklasė rusiška mokykla berniukams, o nuo 1914 m. rudens jau turėjo būti priimamos ir mergaitės, veikė taip pat lenkų „Motinėlės“ (*Macierz Szkolna*) mišri vienaklasė pradžios mokykla; joje dirbo mokytoja „panna Zaleska“.

Lenkų pradžios mokyklą lankė ir kai kurių miesto lietuvių šeimų vaikai. Tų vaikų tėvai buvo sumanę prašyti, kad jų vaikai būtų lenkų mokykloje pamokomi gimtosios kalbos. Konkrečiai lietuvių kalbos pamokų lenkų mokykloje įvedimo klausimas buvo iškeltas 1907 m. „Motinėlės“ draugijos susirinkime birželio 29 dieną. Buvo kilę karšti ginčai. Trys inteligentai lenkai teisingai įrodinėjo lietuvių kalbos pamokų reikalingumą, bet dauguma kalbėjo prieš šį pasiūlymą. Kadangi nebuvo sutarimo, klausimas buvo atidėtas tolesniam laikui.

„Žiburys“ steigiamajame susirinkime buvo nutaręs liaudžiai rengti šventadienines populiarias paskaitas. Netrukus buvo kilęs sumanymas įsteigti beraščiams sodiečiams skaitymo ir rašymo kursus. Įgyvendinant sumanymą, populiarios paskaitos buvo sujungtos su kursais ir pavadintos šventadienine mokykla. Valdžia leido. Šventadieninė mokykla atidaryta iškilmingu aktu 1907 m. rugsėjo 1 dieną, sekmadienį. Kunigas kan. K. Prapuolenis pašventino patalpą ir tarė karštą, džiugų, religiška tautišką žodį. Kunigo prof. J. Narjausko vadovaujamas „Žiburio“ choras pagiedojo giesmių ir padainavo dainų. Giedojo vyskupo A. Baranausko Seinuose 1898 m. parašytą giesmę „Skaisčiausioji Gražiausioji“. Šaltinio redaktorius kun. J. Vilokaitis papasakojo apie A. Baranausko jaunystę, kaip jis ėjo mokslus ir tapo vyskupu. Kunigas K. Prapuolenis

Kun. J. Antanavičius
(„Šaltinis“)

priminė, kad A. Baranauskas, miręs 1902 m., yra palaidotas Seinų katedroje Marijos koplyčioje, dešinėje pusėje. Pasiūlė Seinų žiburiečiams pradėti rinkti aukas vyskupo paminklo pastatymui Seinų bažnyčioje. Seiniškiai žiburiečiai iš tikrųjų ėmėsi veiksmų dėl paminklo.

Šventadieninė mokykla pradėjo dirbti rugsėjo 8 dieną, Marijos Gimimo šventėje, po pamaldų. Beraščius mokyti apsiėmė mokytojas J. Grabauskas. Tai jam teko garbė pirmajam įžengti į lietuvišką mokyklą Seinuose.

1908 m. rudenį valdžiai leidus „Žiburys“ Seinuose atidarė pirmąją Seinų apskrityje normalią pradžios mokyklą lietuvių vaikams. Atidarymo aktas įvyko išpuoštoje salėje. Buvo svečių, sveikinimų. Su pirmaisiais mokyklos kandidatais buvo atėję ir tėvai. Pirmoji Seinų „Žiburio“ pradžios mokyklos mokytoja buvo Teresė Kryžanauskaitė, baigusi gimnaziją ir pedagogikos kursus, rami ir švelni pedagogė. Religijos, dainavimo ir giedojimo pamokas dėstė kun. J. Narjauskas. Mokytoja T. Kryžanauskaitė dirbo Seinų pradžios mokykloje dvejus metus, paskui pasitraukė toliau eiti mokslų. Mirė Marijampolėje 1963 m. Po T. Kryžanauskaitės iki Pirmojo pasaulinio karo mokytoju dirbo pensininkas Simanas Starkevičius.

Mokykla kasmet linksmai švęsavo Kalėdas, su gražia eglute, dovanomis ir žaidimais, dalyvaujant namiškiams ir svečiams. Iškilmingai būdavo baigiami mokslo metai – žalumynais papuoštoje salėje, su parodomaisiais egzaminais tėvams ir svečiams.

Gubernijos mokyklų direkcijos inspektoriai Seinų „Žiburio“ pradžios mokyklos darbą visuomet įvertindavo gerai. Ši mokykla parengdavo gerų kandidatų miesto triklasei mokyklai, bet, deja, be mergaičių.

Iš laiko perspektyvos žiūrint, šventadieninė ir pradžios mokyklos, pirmieji džiaugsmas dėl tų kuklių mokslo ir švietimo įstaigų atrodo tik nedideli lietuvių laimėjimai Seinuose. Tačiau žinant anų laikų gyvenimo sąlygas, politines tendencijas ir svetimšalių siekius, paaiškės, kad tai buvę labai dideli laimėjimai. Daug sielotasi, daug kovota, kliūčių nugalėta, sunkumų nesibijota. Pavyzdžiui, kad ir toks, sunkiai įtikimas, gyvas gyvenimo faktas, su kuriuo lietuviams teko susidurti švietimo srityje.

Tai įvyko 1910 m. pavasarį Rusijos Dūmoje. Dūmos švietimo komisija svarstė, kokia kalba turi būti dėstoma Lenkijos ir Latvijos vienaklasėse pradžios mokyklose. Komisija nutarė, kad gimtąja kalba. Tada Suvalkų gubernijos atstovas A. Bulota pasiūlė, kad ir lietuvių pradžios mokyklose dalykai būtų dėstomi gimtąja kalba. Komisija

Kun. K. Prapuolenis
(„Šaltinis“)

Kun. M. Gustaitis

Kun. M. Gustaičio kambarys Lazdijų muziejuje
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

priėmė Bulotos pasiūlymą. Nelaukta tokių pat teisių pareikalavo ir kitų Rusijos teritorijoje buvusių tautų atstovai. Komisija, svarstydamą klausimą antrą kartą, Bulotos pasiūlymą atmetė. Komisijos nariai lenkai taip pat balsavo prieš Bulotos pasiūlymą, vadinas, kad lietuvių pradžios mokyklose nebūtų leista dėstyti gimtąja kalba.

„Žiburys“ rūpinosi įsteigti Seinuose lietuvišką progimnaziją. Valdžia neleido. Atrodo, buvo pabūgusi konkurencijos miesto triklasei mokyklai¹¹.

1918 m. sausio 15 dieną Seinuose buvo įkurta lietuviškoji „Žiburio“ draugijos gimnazija tik su pirmąja klase, ją tada lankė 59 mokiniai: 26 iš jų buvo kilę iš parapijos. 1918 m. balandžio 4 dieną atidaryta lygiagreti klasė su 43 mokiniais. Pirmieji mokytojai: direktorius kun. dr. Jonas Totoraitis, Liudas Čepulis ir Jonas Daraškevičius. Totoraitis išvyko į Marijampolę, jį pakeitė kun. dr. M. Gustaitis. 1918.IX.2 pradėtas mokslas dviem klasėmis, su 97 mokiniais. Tais pačiais metais įsteigta J. Daraškevičiaus vadovaujama pradžios mokykla. 1919.IV.28 įsteigti paruošiamieji kursai kandidatams į I klasę, juos lankė 79 kandidatai. „Žiburio“ buvo išlaikomi parengiamieji kursai suaugusiesiems, kursus lankė 20 asmenų. 1919.VIII.16 mokslas pradėtas su trimis klasėmis ir 171 mokiniu. Gimnazija įkurdinta buvusiuose „Šaltinio“ spaustuvės namuose. 1919.IV.28 atidaryta „Žiburio“ draugijos mokytojų K. Jeržikevičaitės ir Z. Čepulytės vedama mergaičių gimnazija. Mokykla ir jos mokinių bendrabutis įkurdintas senuose vyskupų rūmuose. Tačiau po 1919.VIII.23 politinių įvykių gimnazija perkelta į Lazdijus ir ten pradėjo dirbti 1920 metų pradžioje¹².

Labai svarbų vaidmenį lietuviškosios sąmonės ir tautinės kultūros ugdyme atliko kunigų seminarija, 1826 m. iškilmingai atidaryta Seinuose. Prieš tai dvasinė seminarija buvo Tykocine, lenkiškosios vyskupystės dalyje, į ją patekdavo nedaug lietuvių. 1820 m. Tykocine mokėsi 20 klierikų, iš jų tik 6 lietuviai, o 1829 m. iš 25 klierikų tik 4 buvo lenkai, 1835 m. iš 33 klierikų tik 2 lenkai. Seminarija pradėjo rengti kunigus lietuviškomis bažnyčioms. Seinų kunigų seminarija davė Lietuvai ne tik kunigų, bet ir rašytojų, knygnešių: Antaną Tatare, Motiejų Brundžą, Martyną Sidaravičių, Praną Būčį, Joną Totoraitį, M. Gustaitį, A. Šmulkštį-Paparonį¹³ ir daugelį kitų, tarp jų ir kun. Sta-

Buvusi Seinų kunigų seminarija
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

¹¹ B. Vileišytė, *op. cit.*, p. 81–86.

¹² *Mūsų Lietuva...*, p. 453.

¹³ Ten pat, p. 454.

nislovą Venčių, MIC (mirė 1965 Konine, Lenkijoje), karštą lietuvių ir dvasininką.

Seinų seminarijos vadovybė netrukė lietuviškosios veiklos. Tautinę mintį čia kėlė P. Kriauciūnas, A. Radušis, Vincas Kudirka, Justinas Pranaitis ir kiti klierikai. Organizuotam lietuvių klierikų sąjūdžiui pradžią davė Antanas Staniukynas, vadovavęs klierikų rateliui ir įsteigęs lietuvišką bibliotekėlę. 1888 m. įkurta slapta lietuviška draugija, Tomo Žilinsko vadovaujama. Jos tikslas buvo geriau išmokyti lietuvių kalbą, platinti lietuvišką spaudą, palaikyti žmonių lietuviškumą. Draugijos nariai skaitė draudžiamą spaudą, rėmė ją savo raštais. 1892 m. seminarijos vadovybė sužinojo, kad rusai ruošiasi seminarijoje daryti kratą. Buvo patarta sunaikinti ar išgabenti lietuviškąją spaudą. Klierikai A. Milukas, V. Matulaitis, J. Sutkaitis iš seminarijos buvo pašalinti. Rektorių J. Giedraitis uždraudė klierikams lietuviškai kalbėti, tačiau draugijos veikla nesustojo. Iš jos vadovų minėtini: Pranas Būčys, K. Urmanavičius, P. Bulvičius, Sendzikas, Ruseckas. Igno Čižausko rūpesčiu buvo sukurta konspiracinė penketukų organizacija. 1900 m. šiai organizacijai vadovavo Pr. Kuraitis. 1902 m. ši organizacija buvo pavadinta „Šaltiniu“, ji veikė tik iki 1904 m. Jos vietoje buvo suburta kita, A. Šmulkščio, vėliau J. Reitelaičio vadovaujama. Draugija palaikė ryšius su Maskvos ir Varšuvos universitetų studentais lietuviais, 1892 m. išleido kalendorių. Draugijos nariai slėpdavo lietuvišką spaudą, o važiuodami į savo namus ją skleidavo lietuviams. Pirmojo pasaulinio karo metais jai vadovavo klierikas Mykolas Krupavičius.

Pradžioje lietuvių kalbos pamokos buvo slaptos; joms vadovavo patys klierikai P. Būčys, K. Urbanavičius, P. Bulvičius ir kiti. 1904–1905 m. įvestos oficialios pamokos, kun. J. Laukaičio vedamos. Pradedant 1910 m. lietuvių kalba buvo dėstoma ir klierikams lenkams.

Seminarijos klierikai lietuviai patyrė, kad *Varpas* teturi 125 prenumeratorių, finansinė jo padėtis bloga. Nutarė sudėti po 5 rublius ir nusiuntė V. Kudirkai į Šakius, taip gelbėdami laikraštį nuo pražūties.

Ilgainiui seminarijoje įvyko pakeitimų. Buvo uždaryta Tykocino kunigų seminarija, ir daugiau lenkų klierikų atsirado Seinų seminarijoje. Apie 1908 m. seminarijos profesoriumi ir vicerektoriu buvo R. Jalbrzykowski (vėliau buvo Vilniaus vyskupu, aršus lietuvių priešas), jo veiklos dėka atsirado sulenkėjusių lietuvių Seinų ir kitose parapijose¹⁴.

¹⁴ Ten pat, p. 453–455; J. S. Paransevičius, „Seinų Kunigų Seminarija“, *Aušra*, Seinai, 1978, nr. 4, p. 9–11.

M. Krupavičius

R. Jalbrzykowskio bareljefas

Vysk. A. Baranauskas („Šaltinis“)

1897–1902 m. Seinų vyskupu buvo Antanas Baranauskas (1835–1902). Vyskupas Baranauskas, kartą grįžęs iš parapijų vizitacijos, gavo iš Varšuvos generalinio gubernatoriaus raštą, kuriuo septyniolikos parapijų klebonai buvo nubausti už iškilmingą vyskupo pasitikimą nuo šimto iki trijų šimtų rublių bauda. Baudą už visus nubaustus kunigus sumokėjo vyskupas, per tris tūkstančius rublių. Kunigai, gėrėdamiesi kilnia vyskupo dvasia, jiems skirtą pabaudą sumokėjo kunigų seminarijai kaip auką. Rusų vyriausybė buvo nepatenkinta seminarijų lankymo metu rusiškųjų dalykų dėstymu. Ji nuolat kišosi į seminarijos vidinę santvarką. 1899 m. vidaus reikalų ministras įspėjo Seinų vyskupą A. Baranauską, kad valdžios atstovas aplankysiąs seminariją, susipažinsiąs su jos tvarka ir prižiūrėsias, kad seminarijoje nevyrautų priešvalstybinė dvasia. Į tą rusų valdžios raštą vyskupas Baranauskas atsakė tokiu raštu: „Seminarija yra vakarienbutis, kur Kristus mokė apaštalus, bet Kristus ten neįsileido nei Erodo, nei Piloto atstovų [...], todėl ir jis negalys įsileisti valdžios atstovų.“

Rusų valdžia turėjo įprotį kartais apdovanoti katalikų kunigus kryžiais ar orderiais. Seinų vyskupas A. Baranauskas gudriai atbaidė kunigus ir rusų valdžią nuo tų dovanų. Paprastai gubernatorius pranešdavo Romos Katalikų Konsistorijai, kurie kunigai gaus dovanų iš rusų valdžios. Vyskupas įsakydavo tokius kunigus sukviesti į Konsistoriją ir iškilmingai prie viso Konsistorijos personalo įteikdavo paskirtas dovanas „už didžius nuopelnus“ rusų valdžiai. Toks apdovanojimo būdas buvo didžiausia bausmė kunigams, jie su ašaromis maldaudavo, kad tik nereikėtų pasiduoti tai nelemtai ceremonijai. Dovanos būdavo skiriamos dažniausiai už tai, kad klebonai pavaišindavo savo klebonijoje iš medžioklės atklydusius gubernatorius ar kitus aukštus rusų valdininkus. Rusų valdžia, sužinojusi apie tokį vyskupo nusistatymą, liovėsi kunigams dalyti kryžius ir orderius¹⁵.

Vyskupas Antanas Baranauskas mirė Seinuose 1902.XI.13/26. Jo laidotuvės buvo labai iškilmingos, dalyvavo 3 vyskupai ir 130 kunigų, 70 klierikų ir minios tikinčiųjų. Pastebėtina, kad pirmą kartą Seinų vyskupijoje per vyskupo laidotuves buvo sakomi ir lietuviški pamokslai¹⁶.

Dažnai Seinai pavyzdį duodavo visai Lietuvai. Pavyzdžiui, neseniai įkurtos Seinų vyskupijos valdytojas (1851–1858) prelatas Bonaventūra Butkevičius (1794–1871), kilęs iš Kretingos, buvo nuvykęs į

Vysk. A. Baranausko antkapio Seinų bazilikoje fragmentas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

¹⁵ K. Gečys, *Katalikiškoji Lietuva*, Chicago, III, 1946, p. 114, 116, 144.

¹⁶ *Mūsų Lietuva...*, p. 455.

Romą. Būdamas Romoje, prisiziūrėjo gegužinių pamaldų bažnyčiose, kur jos buvo laikomos labai iškilmingai. 1853 m. spalio mėnesį grįžęs į savo vyskupiją ir paėmęs jos valdymą, pirmiausia gegužines pamaldas įvedė Seinų katedroje, o netrukus ir visoje vyskupijoje. Vilniaus katedroje gegužinės pamaldos įvestos tik 1884 m.

Kuomet prel. B. Butkevičius buvo Seinų vyskupijos valdytoju, išleido dvasininkijai ganytojišką raštą, jo lietuvišką tekstą nusiuntė ir vyskupui Valančiui, pabrėždamas: „kad ir dalyje, atskirtoje nuo jos avinyčios [kitados dalis Seinų vyskupijos priklausė Žemaičių vyskupijai], neužmiršo dar kalbos senų tėvų“¹⁷.

1893 m. Seinų seminarijos klierikai A. Būčys, A. Civinskas, J. Narjauskas, J. Šidlauskas, Br. Būčiui (vėliau vyskupas) vadovaujant ir redaguojant, išvertė Smolikovskio *Marijos Mėnuo*, jis buvo išspausdintas tik 1900 m.

1852 m. Lenkijoje įsteigtos blaivybės brolijos. Lietuvoje ši brolija atsirado pirmiausia Seinų vyskupijoje. Kas ją čia platino, iki šiol dar neištirta. Pats vyskupas Valančius apie tai rašė, pabrėždamas, kad suduviai davė pavyzdį žemaičiams. 1918 m. spalio 15 d. Seinų vyskupas A. Karosas galėjo kanoniškai įsteigti Nekaltai Pradėtosios Švenčiausios Mergelės Marijos Seserų kongregaciją. Tai buvo pirmoji lietuviška seserų vienuolija nepriklausomoje Lietuvoje¹⁸.

Tautinis antagonizmas pasireiškėdavo, tarp kitko, ir bažnyčioje rytinių giedojimų metu: lietuviai pradėdavo giedoti „Valandas“ lietuviškai, o lenkai tuo pačiu metu pradėdavo giedoti lenkiškai. Buvo skundų ir prašymų, kad kunigai paveiktų lenkus. Kartais tokia intervencija padėdavo, bet neilgai¹⁹.

Baigę Seinų seminariją buvo siunčiami į Varšuvos universitetą. Seiniškių, studijuojančių universitete, būdavo nuolat trys asmenys, o iš Tykocino – du. Tokiu būdu Seinų vyskupijoje ėmė atsirasti ir akademiškai išsimokslinusių kunigų lietuvių²⁰.

Seinų kunigų seminarija savo lietuviškumo dvasią spinduliavo visai apylinkei, suvaidino labai svarbų vaidmenį keliant tautinį, kultūrinį ir dvasinį apylinkių lygį. 1904.V.7 panaikintas valdžios įsakymas dėl lietuviškų knygų ir laikraščių spausdinimo lotynišku raidynu. Bet

¹⁷ K. Gečys, ten pat, p. 61.

¹⁸ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma, 1958, p. 65, 90, 130.

¹⁹ Barbara Wileiszys (Barbora Vileišytė), „Litewska drukarnia wydawnicza w Sejnach 1906–1915“, *Acta Baltico-Slavica*, t. 14, 1980, p. 122.

²⁰ J. Totoraitis, ten pat, p. 534.

Seinų seminarijos fragmentas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Seinų seminarijos laiptai
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Kun. V. Dvaranauskas („Šaltinis“)

spaudos draudimo atšaukimas neleido vystyti leidykloms, kadangi jų veikla ir toliau buvo cenzūros trukdoma. Prašymų leisti lietuviškus laikraščius buvo labai daug. 1905 m. kunigų seminarijos profesoriai ir kiti dvasininkai sudarė bendrovę lietuviškam laikraščiui leisti. Bendrovė pasivadino „Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir Bendrovė“. Bendrovei įsisteigti buvo reikalingas kapitalas. Kunigas Vincas Dvaranauskas apsiėmė tuo reikalu lankyti parapijas. Aplankė visus lietuvius kunigus Seinų vyskupijoje ir iš dalies Vilniaus vyskupijoje, surinko 20 000 rublių – tai jau sudarė tam tikrą kapitalą.

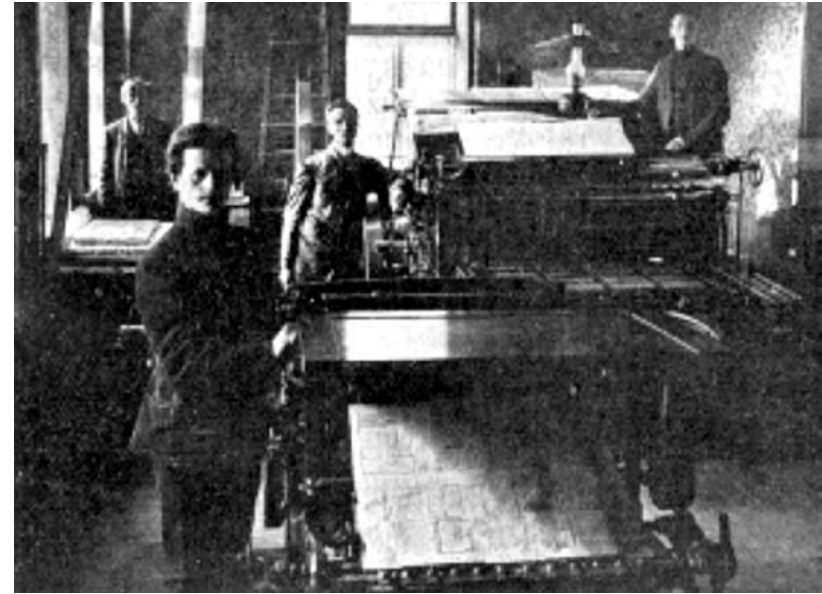
Bendrovės pirmininku buvo išrinktas kun. J. Laukaitis, jam pavesta ir spaustuvės organizacija. Pirmininkas, nuvykęs Varšuvon, nupirko reikalingiausius spaustuvės įrengimus, kitus užsakė iš užsienio. Spaustuvės vedėjas ir kiti tarnautojai buvo pakviesti iš Varšuvos. Pirmasis spaustuvės vedėjas buvo Feliksas Idzikowski, pirmieji rinkikai – Walerianas Szepe, Stefanas Szepe ir Ignacy Jaworski, mašinistas – Piotras Muszalikas. Po kelių mėnesių spaustuvės vedėjo vietą užėmė Stefanas Szepe, jis jai vadovavo iki spaustuvės uždarymo, tai yra iki 1915 m. Redakcijos korektorius buvo Bronislovas Stosiūnas. Sekretoriaus pareigas pradžioje ėjo Antanas Rucevičius ir Stasys Tijūnaitis, kuris netrukus perėmė korektoriaus pareigas ir ėjo jas beveik iki paskutinių spaustuvės veikimo dienų.

Spaustuvė darbą pradėjo 1906 m. vasario pirmomis dienomis. Pradžiai patalpas gavo Seinų kurijos namuose – vietinių vikarų butų dalyje. Greitai spaustuvės patalpos pasirodė per ankštos. Netrukus buvo surastos naujos patalpos siuvėjo Vinco Petruškevičiaus name Vengrų gatvėje (dabar *Zawadzkiego* g. 17). Naujos patalpos buvo gana erdvios – pirmame aukšte mašinos ir rinkykla, antrame aukšte – redakcija, knygų rišykla ir vėliau knygynas.

Pirmieji kvalifikuoti spaustuvės tarnautojai buvo varšuviečiai. Lenkai buvo korektiški ir kolegiški. Seinuose jie gyveno atskirą savo gyvenimą, kaip geri svečiai, nesitapatindami nė su lenkiškuoju miesto elementu. Vietos lietuvių santykių su lenkais atžvilgiu buvo neutralūs. Kad jie lietuvių kalba visai nesidomėjo (ir nė vienas, išskyrus S. Szepe) ir jos čia nepramoko, lietuviai kalbėdavo su jais lenkiškai, o kurie dar nemokėjo lenkų kalbos, su laiku pramoko. Varšuviečiai Seinuose paliko gerą vardą. Visi spaustuvės tarnautojai, išskyrus gal keturis žmones, buvo jauni, tarp jų ir vaikai, spaustuvės mokiniai. Nė vienas tarnautojas neišėjo iš spaustuvės prieš savo norą. Dažniausiai pokyčiai vyko tarp lenkų tarnautojų: vieni išvykdavo, kiti į jų vietą atvykdavo iš didmiesčio ir negalėdavo praprasti prie mažo provincinio miestelio gyvenimo.

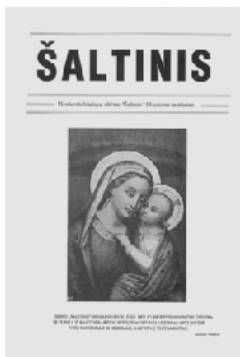
Kun. J. Narjauskas („Šaltinis“)

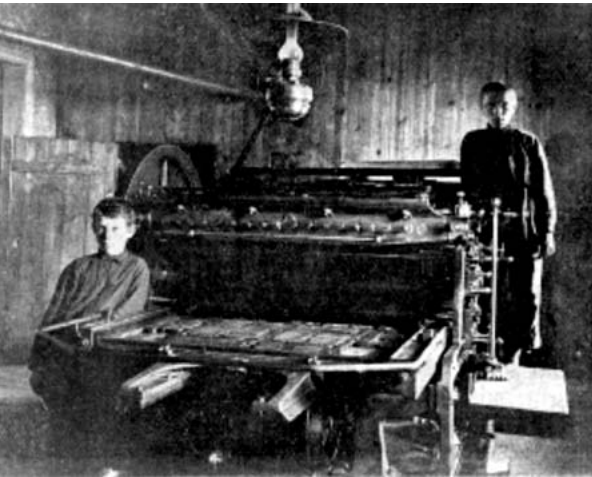
Seinų „Šaltinio“ spaustuvės darbininkai prie spausdinimo mašinos

Dvejiems metams praslinkus nuo spaustuvės įsteigimo, personalas tapo pastovus – kai lenkai išeidavo iš darbo, jų vietas užimdavo lietuviai.

Seinuose veikė dar viena spaustuvė, jos savininkas buvo žydų kilmės. Spaustuvė buvo įsteigta 1909 m. Seinų leidyklinė bendrovė buvo pasiryžusi leisti laikraštį, turėjusį būti tos bendrovės pagrindiniu organu. Prieš Velykas 1906 m. kovo mėnesį išėjo *Kvieslio* paskelbtas pirmas *Šaltinio* numeris, pilna antraštė „Šaltinis. Iliustruotas Savaitraštis, skiriamas Lietuvos visuomenei“. 1907 m. pakeista laikraščio antraštė: „Šaltinis. Iliustruotas Lietuvių Krikščionių-Demokratų Savaitraštis“. Savaitraštis buvo 16 puslapių. *Šaltinio* pavadinimas parinktas rūpestingai ir simboliškai. Spaudos draudimo laikotarpiu knygnešių slaptai suneštoji spauda iš Prūsų nedažnai pasiekdavo kaimus. Tačiau kiekvieno lietuvio namuose buvo galima rasti maldaknyges *Šaltinis* ar *Mažas Szaltinis Dieviškos loskos...* Šios maldaknygės daug metų buvo vienintelis lietuviškas elementorius. Prisimindami pirmąsias ir vienintele maldaknyges ir elementorius, Seinų dvasinės seminarijos klierikai pavadino savo slaptąją organizaciją taip pat „Šaltinis“. Kuomet Bendrovei reikėjo parinkti tinkamą vardą laikraščiui, vėl prisiminta lietuvių pašamonėje buvusio elementoriaus-maldaknygės pavadinimas *Šaltinis*.

Pirmasis „Šaltinio“ numeris

Seinų „Šaltinio“
spaustuvėje

Sumanymas leisti laikraštį *Šaltinis* buvo palankiai priimtas vyskupijos administratoriaus prelado Juozapo Antanavičiaus. *Šaltinis* buvo labai rūpestingai rengiamas, turėjo ir gražią išorę. Laikraščio uždavinys buvo labai platus ir visapusiškas – kėlė tautinę sąmonę, lietė dorovės klausimus, kėlė bendrąjį savo skaitytojų kultūrinį lygį, bet neužmiršo ir kasdienio gyvenimo reikalų: rašė apie tinkamą žemės tręšimą ir naudojimą, trobesius ir apskritai kaimo statybą, teikė teisinius patarimus, rašė apie taupumą, sveikatą, vaikų auklėjimą ir daugybę

kitų dalykų, kurie buvo dažnai svetimi ilgus metus neturėjusiai spaudos liaudžiai.

Spaustuvės įrengimas mažame Seinų miestelyje turėjo gilią tautinę mintį. Suvalkijos daliai, kurios gyventojus vis labiau siekė ištautinimo srovė, reikėjo dvasinės atsparos. Leidyklinė Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir bendrovės veikla siekė žadinti tautinę sąmonę keliant kultūros ir švietimo lygį, stiprinant katalikybę. *Šaltinis* buvo vyriausiasis bendrovės organas, visi kiti leidiniai buvo išauginti redakcijos darbo vaisiai.

Šaltinio redakcija taipgi rūpinosi gimtosios kalbos taisyklingumu ir grynumu. Žmonės vartojo daug svetimos kilmės žodžių – iš rusų ir lenkų kalbų, taigi savaitraštis nuo pirmo numerio spausdino paskutiniame puslapyje taisyklingai skambančių ir laikraštyje pavartotų žodžių sąrašą. Lietuvių kalbos švarumu ir jos grožio iškėlimu ypač rūpinosi *Šaltinio* redakcijos darbuotojai kun. Juozas Laukaitis ir Stasys Tijūnaitis.

1909 m. kun. J. Laukaitis užkvietė į Seinus lietuvių kalbininkus, kad kartu susirinkę pasitartų dėl lietuvių rašybos tvarkymo. Apie lietuvių kalbininkų bendrą darbą seniai svajavo lietuvių kalbos žinovas kun. Kazimieras Jaunius. Jis buvo pabrėžęs, kad tik kalbininkų bendradarbiavimas gali įvesti lietuvių kalbon ir rašybon seniai pageidaujamą tvarką.

Suvažiavo visi anų laikų lietuviai kalbininkai: prof. Jonas Jablonskis, dr. Jurgis Šlapelis, studentai Kazimieras Būga ir Juozas Balčikonis. Į Seinus atvy-

Seinų „Šaltinio“
spaustuvė

ko 1909 m. liepos 13 d., o darbą pradėjo liepos 15-ąją. Dirbo čia keturias savaites, pasidaliję darbą, ir nutarė artimiausioje ateityje išleisti: prof. J. Jablonskis – sintaksę, dr. J. Šlapelis – gramatiką, o Kazimieras Būga – rašybą.

Suvažiavimo metu Seinuose kalbininkai buvo surengę dvi mokslines ekskursijas – į Klevų kaimą ir į Radžiūčius. Kalbininkų suvažiavimas buvo surengtas *Šaltinio* lėšomis.

Dauguma lietuvių temokėjo skaityti iš savo maldaknygės. Norint tautos švietimą pakelti, reikėjo žmones išmokyti skaityti, pamėgti spaudą ir knygą. Tai buvo galima pasiekti per kultūros organizacijas. 1905 m. gruodžio mėnesį Justinas Staugaitis Marijampolėje įsteigė švietimo draugiją „Žiburio“ vardu. „Žiburys“, paplitęs po visą kraštą, darė labai įvairių kultūrinimo ir švietimo darbą. Seinuose skyrius buvo įsteigtas 1906 m. Seinuose veikė: „Žiburio“ knygynas, choras, salė (buvo išnuomota), šventadienio mokykla, pradžios mokykla, teatras.

Seinuose taip pat veikė Blaiivybės draugija. Priešalkoholinis sąjūdis Lietuvoje prasidėjo 1846 m., o Seinuose buvo 1909 m. Taip pat veikė Seinų lietuvių darbininkų ir tarnautojų Šv. Zitos vardo draugija. Ji buvo įsteigta 1910 m., organizavimu rūpinosi ir kun. prof. V. Dvaranauskas. Seinuose buvo sutarta įsteigti paplitusią po Suvalkų gubernijos dalį Lietuvių krikščionių darbininkų draugiją, tuo reikalu susirinkimas įvyko 1912 m. kovo mėnesį. Veikė taip pat „Žiburio“ jaunimo grupė.

Spaustuvės įsteigimo metu Seinai buvo tyli vietovė, beveik bažnytkaimis, kur gatvės geriausiai būdavo apšviestos mėnuliui šviečiant. Bendrovė nutarė padėti miestelio gyventojams ir apie 1910–1911 m. įrengė naują miestelio apšvietimą. Nupirko tris acetileno lempas. Tokio apšvietimo neturėjo tuomet netgi Suvalkai. Viena iš lempų buvo pastatyta kryžkelėje prie Suvalkų plento, netoli dvasinės seminarijos namų; ant lempos gaubto buvo užrašas „Šaltinis“. Kita lempa buvo pastatyta už šv. Agotos statulos miesto link (Kalvarijos gatvės link) su užrašu „Vadovas“, trečią lempą pastatė prie Suvalkų plento, senos turgavietės vietoje, netoli magistrato, su užrašu „Spindulys“. Tai buvo trijų svarbiausių bendrovės leidinių pavadinimai. Seinų leidyklinė bendrovės veikla reiškėsi visų pirma laikraščių leidimu. Jų išleido per palyginti trumpą laiką gana daug. Štai jų pavadinimai: *Šaltinėlis* – nuo

Seinų „Šaltinio“
spaustuvės tiražo
surinkėjos

„Vadovas“

antrojo *Šaltinio* numerio pradėtas leisti priedas vaikams – *Šaltinėlis Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms*. Jaunimui prašant, nuo 1910 m. pradėtas leisti *Šaltinio* priedas *Vainikėlis*. Nuo 1909 m. 50-o numerio *Šaltinis* pradėjo leisti priedą ūkininkams *Artojas*. *Artojaus Šaltinis* buvo tik kaip pakaitalas *Šaltinio*, jeigu valdžia būtų jį uždariusi. Redakcija kun. Vinco Dvaranausko asmenyje išsirūpino leidimą naujam laikraščiui *Artojaus Šaltinis*, bet jis buvo neperiodinis, leidžiamas tik retkarčiais, kad galėtų jį valdžiai parodyti. Kitas svarbus bendrovės leidinys buvo *Vadovas*, mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiams lietuvių reikalams, pradėjęs eiti nuo 1908 m.

Spindulys buvo skirtas mažo išsilavinimo skaitytojams, ypač kultūrinio atžvilgiu apleistai Vilniaus apylinkių liaudžiai. Laikraštis buvo iliustruotas, išeidavo kas dvi savaites. „Žiburio“ draugija nuo 1911 m. pradėjo leisti savo organą *Žiburys*, o 1907 m. buvo nutarta leisti *Žiburio kalendorių*. Be to, bendrovė leido serijinius leidinius, jų buvo trys – „Žmonių knygynas“ – mokslo populiaraus pobūdžio leidiniai, knygutės-brošiūros, „Vaikų knygynėlis“ – serija vaikams, „Pirmeivių žiedai“ – atsakymai į pirmievių priekaištus. Spaustuvės leidinių buvo išleista daug, remiantis turimais duomenimis galima apskaičiuoti, kad spaustuvė veikimo laikotarpiu (1906–1915) galėjo išleisti per 1 milijoną egzempliorių.

Apskaičiavę laikraščių tiražą, gauname bendrą 5 milijonų numerių (sąsiuvinį) skaičių. Knygos, leidžiamos Seinuose, buvo platinamos visoje Lietuvoje ir JAV lietuviams. Dalis tų knygų po Pirmojo pasaulinio karo pateko į lietuvių kolonijas Rusijoje. Iš pasilikusių atsargų jau po Antrojo pasaulinio karo lietuviškos organizacijos siuntė seiniškių leidinius į lietuvių stovyklas Vokietijoje ir kitur. Spaustuvė Seinuose ištvermingai veikė iki pat galo, tai yra iki 1915 metų vasario 12 dienos. Nuo to laiko spaustuvė Seinuose jau nebeveikė. Pasiliko tik rusų administracinė valdžia, paštas taip pat nebeveikė. Seinus paliko redaktoriai, tarnautojai, o iš didelio kunigų skaičiaus gyvenančių Seinuose pasiliko tik dvasiniams žmonių reikalams aprūpinti du lietuviai kunigai – kun. A. Sivickas, kun. A. Petrauskas ir rezidentai – kun. Petras Dvaranauskas ir kun. J. Užupis. Kritiniu 1915 m. laikotarpiu Seinuose išėjo dar 6 to savaitraščio numeriai. Čia reikia pabrėžti, kad 6-asis numeris, paskutinis Seinuose, buvo išspausdintas apie vasario mėnesio vidurį, bet karui užklupus buvo iš dalies sunaikintas, o iš dalies tarnautojų saugojamas, kad pirmai progai pasitaikius išsiuntinėtų prenumeratoriams.

Kur buvo išvežta spaustuvė, tikrų duomenų nebėra. Vieni tvirtina, kad spaustuvę išvežė į Vilnių, S. Tijūnaičio tvirtinimu, buvo iš-

vežta į Gardiną, S. Szeppė's nuomone, rusų valdžia pasiūlė pramonės įstaigoms evakuaciją Rusijos gilumon, kad būtų apsaugota nuo karo plėšimų. Galėjo būti spaustuvė išvežta ir į Voronežą. Kunigas Jonas Totoraitis darbe *Sūduvos-Suvalkijos istorija* baigia bendrais bruožais: „Mašinos nebuvo grąžintos.“²¹

Seinų reikšmė visai lietuvių istorijai labai žymi ir svarbi. Čia gimusios mintys ir idėjos vystėsi ir klestėjo, dažnai atgimdavo daug vėliau. Seinų leidyklinė bendrovė taip pat prisidėjo prie krašto gyventojų dvasinio lobio turtinimo ir lietuviškosios sąmonės grūdinimo. *Šaltinio* veikla nepasibaigė su paskutiniu numeriu, išleistu 1915 m. dar Seinuose, ji ir dabar tęsiama, toliau klesti jo įžiebtai idealai ir siekimai.

Norint apibūdinti visą lietuviškosios kultūros ir lietuviškosios minties vystymąsi Seinuose ir Seinų krašte reikėtų labai kruopščiai ir nuodugnai išstudijuoti archyvinę medžiagą, senąją spaudą, o gal ir paklausti, ką apylinkių žmonės dar prisimena.

Roma, 1981.VII.5

BARBORA VILEIŠYTĖ (g. 1918 m. vasario 1 d. Tbilisyje) – lietuvių spaudos tyrinėtoja. Gyveno Lenkijoje, vėliau išvyko į Italiją. Filologijos mokslų daktarė (1968). 1952 m. baigusi Varšuvos universitetą, dirbo jo bibliotekoje. Tyrinėja Lietuvos knygnešių ir lietuvių spaudos istoriją, Vilniaus universiteto spaustuvės XV-XVIII a. leidybinę veiklą. Svarbiausi darbai: „Varšuvos Romos katalikų dvasinės akademijos biblioteka“ (1968), „Kultūrinė Seinų spaustuvės veikla“ (išspausdinta 1968).

Barbora Vileišytė

²¹ B. Vileišytė, *op. cit.*, p. 52–135.

ALGIMANTAS KATILIUS

SEINŲ KUNIGŲ SEMINARIJA XIX a. PABAIGOJE – XX a. PRADŽIOJE: KLIERIKŲ TAUTINĖS TAPATYBĖS KLAUSIMAS

Kunigų seminarija Seinuose buvo įsteigta 1826 m. ir veikė iki 1915 m. Seminarijos įsteigimas ir, dar anksčiau, Seinų tapimas vyskupijos centru beveik šimtą metų formavo šio miesto veidą. Ypač Seinų reikšmė išryškėjo XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, kai jie tapo vienu iš lietuvių tautinio atgimimo centrų. Prie šito labai daug prisidėjo katalikų dvasininkai. Tačiau 1818 m. įkurta Seinų (Augustavo) vyskupija buvo sudaryta iš dviejų tautiškai skirtingų dalių – lietuviškosios ir lenkiškosios. Taigi Seinai buvo tautiškai dvilypės vyskupijos centras, o kunigų seminarijoje mokėsi klierikai lietuviai ir lenkai. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, kai klierikų santykiams tapo svarbu ne tik kultūrinis priklausomumas vienai ar kitai tautai, bet ir vis aktualesnis politinis apsisprendimas vienos ar kitos tautos naudai, itin išryškėjo klierikų tautinės tapatybės ir tarpusavio santykių problema.

Kalbant apie tautinius santykius, labai svarbus yra laiko matmuo. Vienaip tuos santykius suprantame XXI amžiuje, kitaip jie buvo suprantami XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Dėl to tyrinėjami Seinų kunigų seminarijos klierikų tautinės tapatybės temą tuo laiku laikysimės istoriškumo principo, t. y. atsižvelgsime į to meto objektyvią tikrovę. Katalikų dvasininkų tautinis apsisprendimas ypač svarbus dėl to, kad kunigai buvo svarbi besiformuojančios modernios Lietuvos inteligentijos dalis, turėjusi didelės įtakos įvairiose visuomenės gyvenimo srityse.

Buvusi Seinų kunigų seminarija SIGITO BIRGELIO NUOTR.

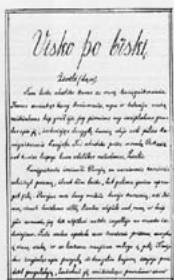
XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvos visuomenėje vykusių procesus galima apibūdinti filosofo Juozo Girniaus žodžiais: „Kultūra kuria tautą kaip ‚objektą‘ (faktinę tikrovę). Tautinė sąmonė pažadina tautą kaip ‚subjektą‘ (sąmoningos valios suldytą kolektyvą). Žiūrėdami į tautą kaip faktinę bendruomenę, sakėme: tauta – tai kultūra. Žiūrėdami į tautą kaip sąmoningai savo vienybę teigiantį kolektyvą, galime sakyti: tauta – tai sąmonė ir valia. Tauta susikuria suvokdama pati save ir norėdama būti, kas ji yra.“ Galima teigti, jog visuomenėje vykstantys procesai neaplenkė ir Seinų kunigų seminarijos. Taigi šio straipsnio svarbiausias uždavinys – parodyti klierikų formavimosi bruožus nuo tautinės tapatybės, arba etnokultūrinės savivokos, iki etnopolitinio apsisprendimo Seinų kunigų seminarijoje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje.

Viena iš Seinų kunigų seminarijos steigimo priežasčių buvo tai, kad reikėjo rengti kunigus, kurie galėtų dirbti pastoracinį darbą lietuvių gyvenamose parapijose. Tokiam darbui reikėjo kunigų, kurie mokėtų lietuvių kalbą. Lietuvių kunigų skaičiaus padidėjimo buvo galima laukti tik geografiškai seminariją priartinus prie lietuvių gyvenamos vyskupijos dalies. Į klausimą, ar tikrai pasiteisino viltys, kad seminariją įsteigus Seinuose, čia suplūs mokytis lietuvių kilmės klierikai, galima atsakyti patyrinėjus klierikų geografinės kilmės duomenis.

Nustatyta, kad 1826–1915 m. Seinų kunigų seminarijoje mokėsi 1 193 asmenys. Geografinė kilmė nustatyta 910 klierikų. Trys ketvirta-

Seinų kunigų seminarijos klierikų versta knyga apie Arso kleboną Joną Mariją Vianney, 1891

„Visko po biskui“. Seinų kunigų seminarijos klierikų slapta leistas laikraštėlis, XIX a. devintasis dešimtmetis

Kun. Antanas Staniukynas (1865–1918) – slap-
tos lietuvių klierikų
organizacijos kūrėjas,
1903 m.

daliai iš šių 910 į seminariją atvyko iš lietuviškosios vyskupijos dalies. Beveik 20% klierikų buvo kilę iš lenkiškosios vyskupijos dalies, kiti į Seinų seminariją atvyko iš už vyskupijos ribų. Kandidatų gausa ypač išsiskyrė Zanavykijos regionas: Griškabūdis, Naumiestis, Sintautai. Šiek tiek mažiau stėjo iš Marijampolės ir Vilkaviškio apylinkių. Galima paminėti, kad kunigų seminarijoje mokėsi apie 20 iš Seinų miesto ir parapijos kilusių jaunuolių.

Išsiaiškinus Seinų kunigų seminarijos klierikų geografinę kilmę, svarbu turėti duomenis apie jų socialinę kilmę prieš stojant į seminariją. Seinų kunigų seminarijos didžioji klierikų kontingento dalis pagal socialinę kilmę buvo valstiečiai (80,4%). Kiti klierikai buvo kilę iš bajorų arba miestiečių luomo. Susiejus geografinės kilmės duomenis su klierikų socialinės kilmės duomenimis galima pabandyti nustatyti klierikų tautinę kilmę.

Remiantis klierikų kontingento socialinės ir geografinės kilmės duomenimis galima teigti, kad 1826–1903 m. Seinų kunigų seminarijoje mokėsi maždaug 80% ar net 81% klierikų, kurie pagal kilmę buvo etniniai lietuviai arba jų gimtoji kalba (tėvų kalba) buvo lietuvių. Likusią dalį sudarė lenkai klierikai, kurių gimtoji kalba buvo lenkų. 1904–1915 m. laikotarpiu sumažėjo klierikų lietuvių ir padaugėjo lenkų tautybės asmenų; 1909–1915 m. maždaug po lygiai buvo lietuvių ir lenkų.

Nustačius klierikų tautinę priklausomybę, galima panagrinti Seinų kunigų seminarijos auklėtinių tautinės sąmonės klausimus. Iš anksčiau pateiktų duomenų apie tautinę klierikų kilmę kyla prielaida, kad pirmiausia reikia ieškoti lietuvių klierikų tautinės sąmonės apraiškų.

Apie klierikų organizuotą lietuvišką veiklą seminarijos egzistavimo pirmaisiais dešimtmečiais duomenų neturime. Bet tai nereiškia, kad Seinų kunigų seminarijoje nesimokė asmenų, kuriems rūpėjo tautiniai reikalai. Po 1863 m. sukilimo prasidėjo Seinų kunigų seminarijos klierikų lietuvių tautinės savimonės formavimasis, jos pagyvėjimas ir mėginimai įsitraukti į tautinio atgimimo veiklą. J. Totoraitis tuo laiku vyravusią dvasią taip apibūdino: „Beveik visi klierikai buvo lietuviai, lenkų buvo tik keli. Tautinio lietuvių susipratimo nebuvo, bet pakelimas seminarijos mokslo vedė juos prie to. Niekas lietuviams auklėtiniams, nors vis kalbantiems lenkiškai, negynė nei kliudė gyventi savu lietuvišku gyvenimu. Kaip žmonės, taip klierikai mėgo daug lietuviškai dainuoti. Vakarais poilsio laiku seminarija skambėdavo nuo lietuviškų dainų. Per vakaciją klierikai prisirinkdavo nuo giminių ir pažįstamų naujų dainų ir per metus jas dainuodavo. Beveik kiekvienas

Kun. J. Totoraitis

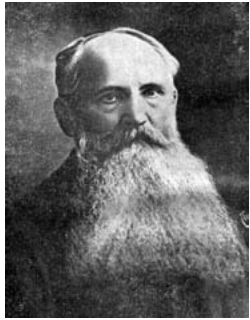
klierikas turėjo dainų rinkinėlį, vadinamą dainų „kantičkomis“. Konkrečiai veiklai paskatino seminarijos lenkų kalbos ir literatūros profesorius Stanislovas Jamiolkovskis. Anot J. Totoraičio, šis profesorius gėrėjosi klierikų dainuojamomis lietuviškomis dainomis, net pats buvo pramokęs lietuvių kalbos ir ragino klierikus rinkti dainas kaip lietuvių poezijos pavyzdžius¹.

Nuo XIX a. devintojo dešimtmečio pradžios Seinų kunigų seminarijoje lietuvių klierikų veikla suaktyvėjo. Čia pirmiausia reikia pabrėžti Marijampolės gimnazijos svarbą, nes į Seinų kunigų seminariją tuo metu daugiausia stėjo šios gimnazijos auklėtiniai. Prie Marijampolės gimnazistų tautinės savimonės ugdymo daug prisidėjo mokytojas Petras Kriaučiūnas, kuris buvo baigęs Seinų kunigų seminariją ir Sankt Peterburgo dvasinę akademiją, bet nepriėmęs kunigystės šventimų. P. Kriaučiūnas Marijampolės gimnazijoje mokytojavo 1881–1887 m., dėstė lotynų ir lietuvių kalbas. Jis stengėsi įkvėpti mokiniams meilę gimtajai kalbai ir Lietuvos praeičiai. Apie Marijampolės gimnazijos svarbą lietuvių tautiniam atgimimui Juozapas Stakauskas rašė: „Iš Marijampolės ėjo nuolatinės lietuviškojo patriotizmo bangos, kurios, besikoncentruodamos prie aukštesnių mokslo centrų, sudarydavo naujus lietuviškosios dvasios židinius. Panašiai kilo ir Seinų seminarijoje lietuviškasis sąjūdis.“²

Kalbėdami apie slaptą organizuotą lietuviškąją klierikų veiklą turime išskirti 1904 metus. Šie metai klierikų visuomeninę veiklą dalija į du skirtingus laikotarpius.

Slaptą organizuotą Seinų kunigų seminarijos klierikų veiklą pradėjo klierikas Antanas Staniukynas, kuris seminarijoje mokėsi 1884–1889 metais. Pirmiausia jis įkūrė lietuviškų knygų bibliotekėlę; iš jos skaitytojų susibūrė klierikų organizacija, be pavadinimo. Nuo to ir prasidėjo klierikų organizuota slapta veikla³.

Per visą klierikų slaptos veiklos laikotarpį organizacijos struktūra pasikeitė bent tris kartus. Jau pirmajame veiklos etape atsirado tam tikrų skirtumų. Tuo požiūriu išsiskyrė 1889 m. kursas; jame pasižymėjo klierikas Antanas Milukas. Kaip rašo J. Stakauskas, to kurso klierikai puoselėjo didesnius siekius nei tuomet turėjo organizacija. Pirmas kursas sudarė lyg ir atskirą organizaciją, jos tikslas buvo „gerai išmokti

Petras Kriaučiūnas

Kun. Antanas Milukas (1871–1943) iš Seinų kunigų seminarijos pašalintas už lietuvišką veiklą, 1910 m.

¹ J. Girnius, „Tauta ir tautinė ištikimybė“, in: *Raštai*, t. 3, Vilnius: Mintis, p. 45–46.

² J. Totoraitis, „Iš mūsų atgijimo istorijos“, *Atėties spinduliai*, 1916, nr. 1, p. 40.

³ Ten pat. Plg. „Kun. Adomo Grinevičiaus-Jungto atsiminimų bruožai“, *Žvaigždė*, 1925, nr. 8, p. 6; nr. 9, p. 14.

Seinų bazilikos fasadas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

lietuvių kalbą, gerai mokytis ir atlietuvinėti visą kunigiją⁴. Vėliau padidėjęs grėsmei susilaukti valdžios represijų klierikai turėjo imtis griežtų konspiracijos priemonių. Klierikas Ignatas Čižauskas (įstojo 1895) subūrė slaptą lietuvių klierikų penkiukų organizaciją⁵. Organizacijos struktūra buvo tokia: „Penkiukų organizacijos branduolį arba centrinę valdybą sudarė penki asmenys: du tvirčiausi parinkti iš penkto kurso ir po vieną iš ketvirto, trečio ir antro kurso. Pirmasis kursas neįėjo. Kiekvienas centrinės penkiukės narys turėjo suorganizuoti savo penkiukę iš savo artimiausių draugų to paties kurso, jeigu buvo galima, įeidamas penktuoju nariu ir laikydamas griežtą paslaptį apie centrinę penkiukę. Kiekvienas tolimesnių penkiukų narys turėjo suorganizuoti savo ruožtu sekančias slaptas penkiukes ir t. t. Tuo būdu visi klierikai buvo įtraukti į slaptą organizaciją. Centrinė penkiukė visą darbą reguliavo, nežinant kitiems organizacijos nariams. Penkiukės susirinkimus darydavo slapta kur nors susibūrusios. Vasaros metu tokius susirinkimus darydavo, išėję pasivaikščioti į mišką ir iš anksto po sutartu medžiu susirinkdavo.“ Pradžioje organizacija neturėjo savo pavadinimo, vėliau buvo pavadinta „Šaltiniu“. 1904 m. pavasarį slaptoji penkiukų organizacija dėl asmeninės nesantaikos iširo.

Seminarijos vadovybė ir profesorai žinojo apie tokią klierikų veiklą ir ją iš esmės toleravo. Vyskupas Pranciškus Būčys MIC prisiminė: „Lietuviškoji klierikų draugija turėjo savo slaptą knygynėlį. Beveik visi klierikai vargo skatikais kiekvienas mokėdavo pilną *Varpo* prenumeratą. Vakarų rekreacijų valandomis būdavo ne vien dainuojama lietuviškai, bet ir skaitomi straipsniai. Profesoriai Vincas Blaževičius ir Antanas Staniulis pritardavo klierikų slapta lietuviškai veiklai. Senieji profesoriai lietuviai Matas ir Eliziejus Strimavičiai bei Martynas Čepulevičius laikydavosi nuošaliai, bet lietuviškumo nepeikdavo. Pranciškus Augustaitis pareikšdavo palankumo, bet darbais neprisidėdavo prie lietuviškosios klierikų veiklos. Slaptuosius susirašinėjimus klierikai gaudavo per seminarijos gydytoją Kauką.“⁶

Klierikų slaptos veiklos tikslai ir formos buvo pritaikomi prie kiekvienu laikotarpiu susidariusių realiųjų. Pirmosios organizacijos įstatuose buvo numatyti tam tikri veiklos prioritetai. Pirmiausia: „Palaikyti žmonėse lietuvišką dvasią – todėl išėjus iš seminarijos platinti lietuvišką spaudą.“ Kitas uždavinys: „Lavintis lietuvių kalboje, steng-

Seinų seminarijos sienos fragmentas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

⁴ V. Peckus, *Senoji Marijampolės gimnazija*, Kaunas, 1992, p. 197.

⁵ J. Stakauskas, „Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje“, *Tiesos kelias*, 1939, nr. 9, p. 646.

⁶ Ten pat, p. 647.

tis bent tiek išstobulinti lietuviškąjį stilių, kad galima būtų žmoniškai, be barbarizmo sakyti pamokslus – todėl klierikai nutarė tarp savęs kalbėti lietuviškai.“⁷ Kiekvienas naujas narys turėjo už metus mokėti tris rublius nario mokesčio. Už tuos pinigus buvo perkami lietuviški laikraščiai ir knygos. Kiekvienas organizacijos narys turėjo per metus parašyti vieną lietuvišką referatą. Susirinkimai vykdavo poilsui skirtu laiku, juose buvo skaitomi ir aptariami klierikų parašyti referatai, deklamuojamos eilės, skaitomi lietuviški leidiniai, vykdavo diskusijos lietuviškosiomis temomis. Antruoju ir trečiuoju slaptos klierikų draugijos veiklos etapais veiklos tikslai ir uždaviniai buvo panašūs. Juos J. Stakauskas taip įvardijo: „Pirmoje eilėje jos narys turėjo būti geras klierikas, gerai mokintis, lavintis lietuvių kalboje, eiti arčiau prie liaudies, per atostogas važinėti po kaimus ir stengtis susiartinti su liaudimi ir ją žadinti; išišventinus būti geresniu, pavyzdingesniu ir platesnių pažiūrų kunigu.“⁸

Kalbant apie Seinų kunigų seminarijos klierikų sąsajas su lietuviška spauda, reikia skirti dvi jos dalis, t. y. veiklą seminarijos viduje ir už jos sienų. Draudžiamų lietuviškų knygų bibliotekėlę klierikai kaupė nuo pat slaptos organizacijos atsiradimo. Tačiau jie neapsiribojo tik knygų kaupimu savo poreikiams, bet ir stengėsi lietuvišką spausdintą žodį skleisti plačiau, t. y. seminarija tapo draudžiamų lietuviškų knygų platinimo centru. Tam buvo labai palankios sąlygos, nes klierikai, vykdami atostogų į parapijas, galėjo knygas platinti plačiu mastu. Dėl to kartais seminarijos patalpose susikaupdavo nemaži kiekiai draudžiamų knygų⁹.

Aptariant klierikų kūrybinius bandymus, reikia taip pat skirti du dalykus. Viena, klierikai patys bandė leisti savo leidinius. Antra – rašė straipsnius į lietuvišką spaudą, vertė knygas ir kūrė grožinius kūrinius.

Seinų kunigų seminarijoje buvo leidžiami bent penkių pavadinimų slapti laikraštėliai: *Knapt*, *Visko po biskį*, *Viltis*, *Jaunuomenės draugas*, *Jaunimo draugas*. J. Stakauskas nurodo, kad Seinų kunigų seminarijos slaptą klierikų draugiją išleido du liaudies dainų rinkiniai: *Auksinės varpos* ir *Rūtų vainikėlis*¹⁰. Klierikų kūrybinė veikla

Seinų kunigų seminarija
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Žvilgsnis pro Seinų seminarijos langą
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

⁷ Ten pat, p. 649.

⁸ Ten pat, p. 654.

⁹ P. Būčys, „Kunigų lietuviškumas ir bedievybė Lietuvoje“, *Tėvynės sargas*, 1949, nr. 1(5), p. 34.

¹⁰ J. Stakauskas, *min. str.*, p. 648.

Seinų bazilikos bokštai
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

buvo įvairiapusė. Pirmiausia šiai veiklai reikia priskirti jų publicistinės bandymus. Prie jų jau galima priskirti klierikų rašytus referatus, kurie buvo skaitomi ir svarstomi slaptos organizacijos susirinkimuose. Kitas veiklos baras buvo tai, kad klierikai savo korespondencijomis ir straipsniais rėmė lietuvišką periodinę spaudą.

Ypač reikia atkreipti dėmesį į vieną iš klierikų organizuotos veiklos aspektų – į šią veiklą galima žiūrėti kaip į mokymo proceso sudėtinę dalį, nors ir vykusią slapta nuo seminarijos vadovybės. Kol seminarijoje nebuvo dėstoma lietuvių kalba, klierikai jos ėmėsi mokytis savarankiškai, kad tokiu būdu galėtų pasirėngti profesiniam darbui sparčiai modernėjančioje lietuvių visuomenėje.

Iš pateiktos apžvalgos apie Seinų kunigų seminarijos klierikų lietuvišką veiklą iki 1904 m. galima padaryti vieną tvirtą išvadą ir iškelti pora klausimų.

XIX a. antroje pusėje Seinų kunigų seminarijoje išaugo nauja lietuvių dvasininkų karta, kuri buvo aiškiai įsisąmoninusi savo tautinę tapatybę. Šį faktą pripažino ir patys dvasininkai – seminarijos auklėtiniai. 1905 m. Seinų vyskupijos kunigų rašte Šventajam Tėvui, kuriame prašoma, kad Seinų vyskupu būtų paskirtas lietuvis, tvirtinama: „Pačioje gi mūsų vyskupijoje priskaitome 271 kunigą, tuo tarpu kai skaičius kunigų lenkų vos tesiekia 78.“¹¹ Lenkų tautybės kunigas Stanislovas Čiževskis taip pat nurodo, kad 1900 m. iš 339 Seinų vyskupijos kunigų dauguma buvo lietuviai¹².

Dabar pereikime prie klausimų: 1. Kokie buvo lietuvių ir lenkų klierikų tarpusavio santykiai? 2. Ar po seminarijos baigimo lietuviškasis kunigų angažuotumas netrukė jų pastoraciniam darbui, t. y. darbui lenkiškose parapijose?

Atsakant į pirmą klausimą reikia paminėti, kad XIX a. devintą ir dešimtą dešimtmetį, kai pradėjo stipriau reikštis lietuvių klierikų tautinis sąmoningumas, lietuvių ir lenkų klierikų santykiai nebuvo priešiški. Nepaisant to, visgi buvo jaučiamas „vienų nuo kitų aiškus skirtumas“¹³. Apskritai tuo metu tarp Seinų kunigų seminarijos klierikų vyravo nuostata, jog bendras kelias į kunigystę sieja stipriau

¹¹ J. Stakauskas, „Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje“, *Tiesos kelias*, 1939, nr. 10, p. 715–716.

¹² A. Katilius, „Kun. K. Sederavičiaus atsiminimai“, *Aušra*, 1996, nr. 17; Tas pat, „Seinų kunigų seminarijos klierikai: kun. Vincento Čitavičiaus prisiminimai“, *Aušra*, 1997, nr. 13, 14.

¹³ J. Stakauskas, „Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje“, *Tiesos kelias*, 1939, nr. 10, p. 716.

nei skiria tautiniai skirtumai¹⁴. Vyskupas Antanas Baranauskas bandė klierikus lietuvius ir lenkus sujungti į vieną draugiją. J. Stakausko duomenimis, vyskupas per dvasios tėvą kunigą Antaną Staniulį inspiravo bendrą lietuvių ir lenkų draugiją „Uoliųjų lyga“¹⁵. Tačiau ši draugija išsilaikė tik apie metus. Lenkai klierikai šaltai sutiko ir tokį lietuviams svarbų įvykį kaip lietuviškos spaudos draudimo panaikinimas¹⁶.

Atsakymas į antrą klausimą būtų gana vienareikšmis – lietuviai kunigai vykdavo į lenkiškas parapijas ir ten dvasiškai patarėnavo žmonėms. Kunigams nekildavo kalbinių sunkumų, nes klierikai lietuviai seminarijoje gerai išmokdavo lenkų kalbą. Tačiau dėl kultūrinių skirtumų lietuviai kunigai patirdavo psichologinių nepatogumų, taigi stengdavosi gauti vietą lietuviškose parapijose. Kitu požiūriu vertinant situaciją reikia pastebėti, kad dvitautėje vyskupijoje vienos tautybės kunigų įsivyravimas nėra visai geras dalykas, nes galėjo susidaryti situacija, kai būtų atsiradę keblumų, ką siųsti dirbti į lenkiškas parapijas. Kaip tik šis teiginys mus perkelia į kitą situaciją – kuri klostėsi po 1904 metų.

Gerai žinome, kad 1904 m. Lietuvos istorijoje turėjo epochinės reikšmės. Tais metais panaikintas spaudos draudimas lietuvišku raišny ir atsivėrė palankesnės galimybės kultūrinei veiklai. Spaudos laisvės galimybė buvo įgyvendinta ir Seinuose: įsteigta spaustuvė ir pradėtas leisti lietuviškas laikraštis. 1904 m. svarbūs ir Seinų kunigų seminarijos istorijoje, nes pradėta dėstyti lietuvių kalba. Tačiau lietuvių klierikų saviraiškos galimybės pablogėjo. Toliau bandysime atsakyti į klausimą, kokios aplinkybės lėmė tokią situaciją. Bet prieš tai norisi plačiau pažvelgti į konteksto dalykus – kokia padėtis buvo pačiame Seinų mieste ir jo apylinkėse.

Pagal administracinį skirstymą Seinai apskrities centru tapo po Lenkijos Karalystės paskelbimo. XIX a. antroje pusėje Seinuose gyveno apie puspenkto tūkstančio gyventojų, iš jų trys ketvirtadaliai buvo žydai¹⁷. Pagal 1897 m. Rusijos imperijos visuotinio gyventojų surašymo duomenis, Seinų mieste gyveno 1 726 vyrai ir 2 052 mote-

Seinų kunigų seminarijos šoninis fasadas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

¹⁴ Seinų vyskupijos kunigų memorialas, 1905 06 20, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštynas (MAB), f. 255–866, l. 2.

¹⁵ [S. Czyżewski], Ks. Dr. Romuald Jałbrzykowski arcybiskup metropolita wileński. Wspomnienia, Białystok, 1959, l. 31 (mašinėraštis).

¹⁶ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, parengė R. Laukaitytė, Vilnius, 1995, p. 120.

¹⁷ A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski metropolita wileński*, Lublin, 2002, p. 21.

Seinų seminarijos bokštas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

rys¹⁸. 1896 m. Seinų parapijoje buvo 6 348 tikintieji, 1900 m. – 6 522, 1904 m. – 6 168, 1910 m. – 5 825, 1913 m. – 5 825¹⁹. Sunku ką nors tiksliau pasakyti apie Seinų miesto ir parapijos gyventojų tautinę sudėtį. Kazys Berulis nurodo, kad iki 1919 m. gegužės 1 d. Seinų parapijoje daugiau gyveno lietuvių nei lenkų, t. y. 2 131 lietuvis ir 2 015 lenkų. Jis toliau rašo: „Iš tų ‚lenkų‘ yra mokačių, tik nenorinčių kalbėti lietuviškai tūkstantis penkiasdešimts (1 050), vadinasi – lenkų nėra nei tūkstančio.“²⁰ Bronius Makauskas pabrėžia, kad tarpukariu Seinų valsčiuje lietuviai sudarė mažumą ir Seinuose vyravo lenkų kalba²¹.

XX a. pradžioje Seinai tapo vienu iš lietuvių kultūrinio gyvenimo centrų. Taip sakydami pirmiausia turime galvoje 1906 m. pradėjusią veikti „Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir Bendrovės“ spaustuvę; joje pirmiausia buvo spausdinamas savaitraštis *Šaltinis*, dvasininkams skirtas žurnalas *Vadovas* ir kiti periodiniai leidiniai. Svarbi spaustuvės veiklos sritis buvo knygų leidyba. Dėl to Seinai XX a. pradžioje tapo vienu pagrindinių lietuviškos spaudos leidybos centrų. Šis veiksnys daug lėmė, kad Seinuose vis labiau įsitvirtino lietuviškoji sąmonė. Lenkų pajėgos kultūrinės ir leidybinės veiklos baruose buvo gerokai kuklesnės. Tačiau mums šiame straipsnyje svarbiau aptarti dvasininkų nuostatas.

Seinai buvo vyskupijos centras ir čia įvairiose vyskupijos institucijose telkėsi nemažai dvasininkų. Jų aptarimą pradėkime nuo aukščiausios hierarchijos. Po vyskupo Konstanto Irenėjaus Lubienskio tremties 1869 m. Seinų vyskupiją iki Pirmojo pasaulinio karo valdė trys vyskupai ordinarai ir trys administratoriai, dar buvo vienas vyskupas sufraganas. Šiuo atveju į mūsų akiratį patenka trys hierarchai: vyskupai Antanas Baranauskas ir Antanas Karosas bei administratorius prelatas Juozapas Antanavičius. Pagal tautybę visi trys buvo lietuviai.

Vyskupas Antanas Baranauskas Seinų vyskupu paskirtas 1897 m. ir juo buvo iki 1902 m. Pats faktas, kad vyskupu paskirtas lietuvis, kėlė lietuvių tautinį entuziazmą. J. Stakauskas apie A. Bara-

¹⁸ J. Stakauskas, „Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje“, *Tiesos kelias*, 1939, nr. 10, p. 715.

¹⁹ J. Stakauskas, „Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje“, *Tiesos kelias*, 1939, nr. 11, p. 789.

²⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, Warszawa, 1889, p. 417.

²¹ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи*, т. 59: *Сувалкская губерния*, с. 177.

nausko sutikimą Marijampolėje rašo: „Kiek smalsumo visuose sukėlė žinia, kad naujasis vyskupas, vykdamas į Seinus, važiuos pro Marijampolę ir čia sustos trumpam laikui poilsio. Iš anksto žmonės rengėsi jį pasitikti kuo nuoširdžiausiai. Tą dieną prisirinko žmonių kaip šventadienį. Vyskupas išvažiavo, bet visų mintys ne tuoj jį užmiršo. Lietuviškas vyskupo pasveikinimas, jo kilni asmenybė, jo karieta, jo arkliai, vežėjas ir kiti žmonėms dar neregėti, negirdėti dalykai negreit apleido mačiusiųjų vaizduotę. Nuo to laiko praslinko pusė amžiaus, nes tai įvyko 1897 m., o kai kurių atmintyje tai viskas tarsi šiandien kad būtų įvykę. Kiek po to atsisveikinimo praplito tarp žmonių kalbų: Gi vyskupas lietuviškai prašneko į žmones, kaip gražiai jis atrodo, koks malonus jo veidas, tai turėsime bent kartą savo vyskupą!..“²² Dar didesnę atgarsį turėjo Seinų katedroje 1897 m. gruodžio 28 d. ingresso metu lietuviškai pasakytas pamokslas. Tai buvo pirmasis pamokslas katedroje, pasakytas lietuvių kalba, ir vyskupijos lietuviams sukėlė „pritrenkiamą“ įspūdį²³. Kalbėti apie vyskupo A. Baranausko tautines ir kultūrinės aspiracijas ar santykį su lietuvių tautiniu judėjimu labai sudėtinga užduotis. Vyskupo A. Baranausko reikšmė ir jo vyskupavimo rezultatai daugiau pasireiškė per kitus dalykus nei per vyskupo savivoką. Parapijų vizitacijų metu paties vyskupo tartas lietuviškas žodis stiprino žmonių tautinę sąmonę ir lietuvių kalbos vietą bažnytniame gyvenime.

Po vyskupo A. Baranausko mirties Seinų vyskupiją iki 1910 m. administravo prelatas Juozapas Antanavičius. Jo tautinės tapatybės peripetijas labai taikliai savo atsiminimuose apibūdino vyskupas P. Būčys, kuris rašė: „Buvo laikų, kada Antanavičius buvo antilietuvis, buvo laikų, kada jis buvo ultra lietuvis, taipgi buvo laikų, kada jis gyveno labai geruoju su gubernatoriumi.“²⁴ Iš tikrųjų prelato J. Antanavičiaus valdymo metais įvyko labai svarbių pakeitimų, lėmusių įvykių raidą iki pat Pirmojo pasaulinio karo. Sakykime, jis pritarė *Šaltinio* leidimui Seinuose, rašė straipsnius į *Šaltinį* ir *Vadovą*, rėmė Seinų „Žiburio“ draugijos skyriaus veiklą. Tačiau mums prelato J. Antanavičiaus valdymo metai įdomesni kitu aspektu, t. y. kandidato paieškos užimti Seinų vyskupo sostą.

Seinų vyskupas
Antanas Baranauskas

²² Duomenys imti iš tų metų elenčių.

²³ B. Makauskas, *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 20, 21.

²⁴ P. Būčys, *Atsiminimai*, surašė Z. Ivinskis, redagavo J. Vaišnora, MIC, Chicago, 1966, t. 1, p. 95.

Seinų vyskupas
Antanas Karosas
(„Šaltinis“)

Ieškant tinkamo kandidato į Seinų vyskupus, svarbiausia problema buvo būsimos vyskupo tautybė: lenkas ar lietuvis. Tos paieškos buvo reikšmingos vienu labai svarbiu aspektu – ryškiai išsikristalizavo vyskupijos dvasininkų tautinė tapatybė. Visuomenės dėmesys šiam dalykui taip pat buvo didelis. Carinė valdžia palaikė vyskupo lietuvių kandidatūrą. Žinoma, valdžia turėjo savų išskaičiavimų. Apskritai ši problema buvo svarstoma įvairiais lygiais: nuo aptarimo spaudoje iki peticijų siuntimo Šventajam Tėvui ir planų tautiniu atžvilgiu padalyti Seinų vyskupiją į dvi dalis. Pastarasis sumanymas kilo iš Rusijos imperijos valdžios ir, matyt, buvo paremtas principu „skaldyk ir valdyk“. Tačiau nepaneigsi fakto, kad carinė valdžia, bent instinktyviai, jautė, kad lietuviškasis nacionalizmas yra mažesnė blogybė nei lenkų nacionalizmas. Todėl valdžios institucijos turėjo ir labai apčiuopiamus siekius mažinti lenkų nacionalizmui priklausančią teritoriją. Bet Seinų vyskupijos padalijimo planai į dvi vyskupijas (lietuvių gyvenamą ir lenkų gyvenamą), daugiau dėl Šventojo Sosto užimtos pozicijos, nebuvo įgyvendinti. 1910 m. Seinų vyskupu buvo paskirtas vyskupas lietuvis Antanas Karosas.

Jokių abejonių nekyla dėl vyskupo A. Karoso lietuviškos prigimties ir jo tautinio susipratimo. Tačiau jis valdė dvitautę vyskupiją tuo laiku, kai lenkams ir lietuviams jau buvo aiškus ne tik etnokultūrinis, bet ir etnopolitinis lietuvių apsisprendimas (modernių lietuvių ir lenkų tautų posūkis į atskirą ir savarankišką politinį gyvenimą). Tokios nuostatos vyravo net tik tarp tikinčiųjų, bet ir tarp dvasininkų. Dvasininkams kilo labai svarbus klausimas: ar savo gyvenimą ir darbus sieju su lietuvių tauta ir Lietuva, ar priešingai – išlieku su lenkų kultūros įtaka ir pasisakau už glaudžius ryšius su Lenkija ir jos būsimą politinę ateitimi. Šioje plotmėje buvo ir tokių dvasininkų, kurie galbūt dar

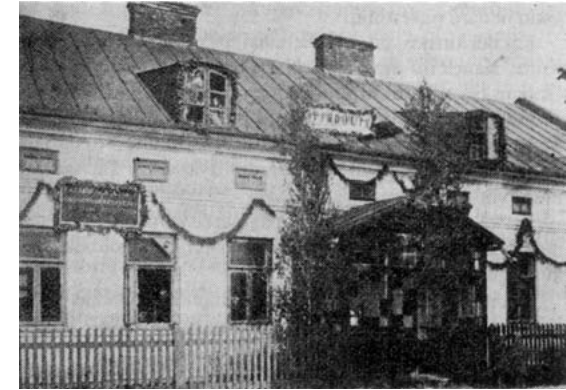
Seinų lietuviai vysk.
A. Karoso ingresso dieną („Šaltinis“)

gyveno iliuzijomis apie buvusius šių dviejų tautų unijinius ryšius. Dėl to vyskupiui A. Karosui tautinius santykius reikėjo reguliuoti labai subtiliai. Žinoma, ne visada jam pavykdavo išvengti nesusipratimų ir klaidų. Tačiau netgi toks karštas lietuviško nusistatymo kunigas kaip Mykolas Krupavičius rašė: „Vysk. Karosas buvo kiekvienu atžvilgiu idealus žmogus, aukštos inteligencijos, nepaprastai tolerantiškas, labai pažangus socialinėj

sritį, neišsemiamos kantrybės ir tėviškas kunigams net tiems, kurie buvo verti kietesnio žodžio ir net bausmės. Seinų vyskupija buvo tautiniu atžvilgiu mišri. Jai priklausė lenkai ir lietuviai. Lenkų ir lietuvių santykiai, deja, nebuvo draugiški. Vysk. Karosui tekdavo dažnai spręsti gana painius klausimus, kilusius dėl tų dviejų tautų nedrauginimo. Ir reikia pripažinti, kad iš tų painių situacijų visuomet išeidavo garbingai, kaip dera katalikų vyskupiui. Niekas jam negalėdavo prikišti šališkumo ir netolerancijos. O jei kas jam galėjo kokią šališkumą primesti, tai tik ne lenkai.“²⁵

Seinuose ne tik rezidavo vyskupai ir vyskupijos administratoriai, bet ir veikė visos vyskupijos institucijos: vyskupijos kapitula, konsistorija (kurija), kunigų seminarija, katedros vikarų korpusas, vėliau atsirado dvasininkų spaudos darbuotojų. Nustatyta, kad 1904–1913 m. laikotarpiu visose šiose vyskupijos institucijose dirbo: Pranciškus Augustaitis, Tomas Banaitis, Pijus Bielskus, Vincentas Blaževičius, Antanas Civinskas, Antanas Dailidė, Antanas Daukša, Petras Dvaranauskas, Vincentas Dvaranauskas, Martynas Čepulevičius, Jonas Giedraitis, Juozapas Grajauskas, Aleksandras Grigaitis, Romualdas Jalbžikovskis (Jałbrzykowski), Jonas Katilius, Juozapas Kauras, Pranciškus Kuraitis, Juozapas Laukaitis, Vincentas Merkevičius, Aleksandras Misevičius, Juozapas Montvila, Ladislovas Namiotka (Namiotko), Jurgis Narjauskas, Jonas Naujokas, Antanas Palubinskis, Ladislavas Pianka, Juozapas Oleka, Antanas Petrauskas, Kazimieras Prapuolenis, Pranciškus Vondolovskis (Wądołowski), Antanas Sivickis, Kazimieras Stankaitis, Antanas Staniulis, Justinas Staugaitis, Jonas Totoraitis, Jonas Užupis, Juozapas Vailokaitis, Jurgis Žemaitis²⁶. Kas be ko, ne visi čia išvardyti kunigai nuo 1904 iki 1913 m. visą laiką gyveno ir dirbo Seinuose. Vieni iš jų tikrai visus tuos metus rezidavo Seinuose, bet buvo ir tokių, kurie Seinuose gyveno keletą metų ar negyveno nė metų. Iš pateikto sąrašo labai ryškiai matyti, kad aptariamuoju laikotarpiu absoliuti dauguma Seinuose dirbusių kunigų buvo

„Šaltinio“ spaustuvė
vysk. A. Karoso
ingresso dieną
(„Šaltinis“)

²⁵ Mykolas Krupavičius, A. a. vysk. Antano Karoso garbei apginti, Lietuvos istorijos instituto rankraštnas (LIIR), f. 54–43, l. 1.

²⁶ Duomenys paimti iš leidinio: *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Seinensis seu Augustoviensis. Pro Anno Domini 1904–1913.*

Vysk. J. Staugaitis
(„Šaltinis“)

lietuviai. Aišku, dar šio fakto nereikia absoliutinti kalbant apie tautinį tapatumą. Tai gerai liudija Aleksandro Misevičiaus pavyzdys. Jis buvo lietuvių kilmės, bet pritarė lenkų tautinėms idėjoms. Taip pat labai atsargiai reikia vertinti vyresnio amžiaus dvasininkus. Tačiau labai gerai savo atsiminimuose pastebėjo būsimasis Telšių vyskupas Justinas Staugaitis, 1909 m. atvykęs į Seinus redaguoti *Vadovo*. Jis rašė: „Seinai jau nebebuvo tas ramus kampelis, kuriame pamažėle, niekieno nekludomas, ėjo lenkinimo darbas. Seinuose visi jaunieji kunigai, net ir senis Augustaitis jau buvo susipratę lietuviai ir uoliai varė dzūkų atlietuvinimo darbą. Lenkai, pamatę pavojų, pasiryžo neužleisti pozicijų, todėl tyli, bet atkakli kova virė ir tarp kunigų, ir šiaip visuomenės. Kieno stipresnės buvo pajėgos, sunku pasakyti.“²⁷

Ši vyskupo J. Staugaičio citata mus nukelia į paskutinį Seinų kunigų seminarijos gyvavimo tarpsnį. Iš tikrųjų iš vyskupo J. Staugaičio pasakytų žodžių labai tiksliai galima suformuluoti problemą, kuri lėmė lenkų ir lietuvių santykius Seinų kunigų seminarijoje paskutiniu metu jos egzistavimo laikotarpiu arba, kitaip tariant, apibrėžti klierikų tautinio tapatumo svarbą būsimųjų kunigų edukacijos procese.

Svarstant tautinių santykių Seinų kunigų seminarijoje klausimą po 1904 m. ir ypač nuo 1908 m., reikia atkreipti dėmesį į du dalykus: 1. Seminarijos vadovybės poziciją. 2. Dviejų seminarijų po vienu stogu formavimąsi. Šių abiejų reiškinių esmę labai tiksliai nusakė vienas nežinomas autorius (tikriausiai buvęs seminarijos auklėtinis), kuris rašė: „1908–1913 m. lietuvių klierikų seminarijoje buvo dauguma, bet lenkų skaičius vis didėjo dėka vicerektoriaus Jalbžikovskio. Silpnoji lietuvių vieta buvo neturėjimas seminarijos vadovybėje savo šalininkų. Bet užtai turėjome [už] savo nugaros beveik visus Seinų lietuvius kunigus.“²⁸

Romualdas Jalbžikovskis Seinų kunigų seminarijos profesoriumi paskirtas 1902 m. lapkričio mėnesį ir seminarijoje paskaitas pradėjo skaityti 1903 m. sausio 7 dieną. Nuo to laiko iki pat seminarijos uždarymo R. Jalbžikovskis dirbo seminarijoje, o 1908 m. gegužę tapo seminarijos vicerektoriumi²⁹. Arkivyskupo R. Jalbžikovskio biografas Adamas Szotas nurodo, kad jis ilgai seminarijoje buvo vienintelis pro-

Seinų seminarijos
bokštėlis
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

²⁷ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, 2-asis papild. leidimas, parengė J. Boruta, R. Laukaitytė, A. Katilius, Vilnius, 2006, p. 208.

²⁸ [Be autoriaus], *Seinų–Suvalkų kraštas*. Suvalkija, 1983, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas, f. 187–3101, l. 22.

²⁹ A. Szot, *min. veik.*, p. 28–30.

fesorius lenkas. Šią autoriaus mintį reikėtų šiek tiek pakoreguoti, nes (1906–1909) seminarijoje profesoriavo ir lenkas profesorius dr. Vladislovas Namiotka, kuris gerai suprato ir lietuvių reikalus. Tokiu atveju R. Jalbžikovskį reikėtų vertinti kaip vienintelį lenkiškojo nacionalizmo atstovą tarp seminarijos profesorių. Vėliau tarp seminarijos profesūros atsirado daugiau lenkų tautybės asmenų. Kitas dalykas, kurį reikia pabrėžti – R. Jalbžikovskio padėtis tarp Seinų dvasininkų apskritai buvo unikali. Jis buvo vienas svarbiausių lenkiškumo ramsčių Seinuose. Juose gyvendamas, jis su visa energija pasinėrė į visuomeninę veiklą, siekė stiprinti lenkų tautinius interesus, kūrė organizacijas, draugijas, įsteigė lenkų mokyklą, knygyną, skaityklą ir biblioteką, palaikė glaudžius ryšius su Seinų miesto inteligentų šeimomis³⁰. Dar daugiau, R. Jalbžikovskis siekė „parapijos lenkus saugoti nuo litvinizacijos“³¹. Pateikus tokį R. Jalbžikovskio lenkiškosios veiklos apibūdinimą Seinuose, iš karto kyla klausimas: kokie buvo jo santykiai su lietuviškomis organizacijomis ir kokie santykiai su savo pašaukimo broliais kunigais, kurie reiškėsi lietuviškosios veiklos baruose.

Viename Seinų visuomeninio gyvenimo epizode prof. R. Jalbžikovskis netgi tiesiogiai įsitraukė į lietuvių veiklą. Vienuolika Seinų kunigų ir mokytojas Juozapas Grabauskas, susirinkę kunigo Antano Dailidės bute, 1906 m. rugpjūčio 7/20 d. įsteigė Seinų parapijos „Žiburio“ draugijos skyrių. Steigiamajame susirinkime dalyvavo 8 seminarijos dėstytojai: V. Blaževičius, A. Dailidė, V. Dvaranauskas, J. Grabauskas, R. Jalbžikovskis, J. Laukaitis, J. Naujokas, J. Narjauskas. Protokolą pasirašė visi steigėjai, taip pat ir R. Jalbžikovskis (parašas: Kun. R. Jalbrzykowski)³². Tačiau nėra duomenų, kad R. Jalbžikovskis būtų aktyviai dalyvavęs „Žiburio“ draugijos darbe.

Toks platus pasakojimas apie R. Jalbžikovskį atsirado ne veltui. Vyskupas J. Staugaitis tiesiog tvirtino: „Seminarijos vicerektorius buvo šiandieninis Vilniaus arkivyskupas Romualdas Jalbžikovskis. Tiesą pasakius, jis buvo visas seminarijos šeimnininkas ir labai reikšmingas Seinuose asmuo.“³³ Prelatas Mykolas Krupavičius, kuris į seminariją įstojo 1908 m., pasakoja: „Mano stojimas seminarijon sutapo su Jalbžikovskio, buvusio Vilniaus arkivyskupo, įsigalėjimu semina-

Arkivyskupas
Romualdas
Jalbžikovskis

Seinų seminarijos
sienos fasadas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

³⁰ Žr.: A. Szot, *min. veik.*, p. 31–34.

³¹ [S. Czyżewski], Ks. Dr. Romuald Jalbrzykowski arcybiskup metropolita wileński. Wspomnienia, Białystok, 1959, kun. prof. Tadeušo Krahelio asmeninis archyvas, l. 34.

³² „Žiburio“ draugijos Seinų skyriaus steigimo protokolas, 1906 08 7/20, Lietuvos nacionalinės bibliotekos rankraštynas, f. 197–24, l. 1, 24.

³³ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, 2-asis papild. leidimas, p. 208.

Seinų seminarijos
koridorius
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

rijoj ir pradėjimu smarkiu tempu varyti lenkinimo politiką seminarijoj. Jis, pasinaudodamas seminarijos regenso aplenkėjusio prelado Blažio-Blaževičiaus minkštumu, kurio įsigijo didelį pasitikėjimą, ir vyskupo Karoso neaktyvumu, savo lenkinimo planus nesunkiai pravedė.³⁴

Pateiktos citatos neabejotinai patvirtina faktą, kad R. Jalbžikovskio įtaka Seinų kunigų seminarijoje buvo didelė. Mums svarbu pasiaiškinti, kaip ta vicerektoriaus įtaka veikė seminarijos vidinį gyvenimą.

Buvusių seminarijos auklėtinių lietuvių rašytuose atsiminimuose ir istoriografijoje užfiksuota labai daug faktų apie lietuvių klierikų patirtas įvairias nuoskaudas. Skaudžiausi prisiminimai siejasi su nepagrįstais klierikų šalinimais ar bandymais šalinti iš seminarijos. Dažniausiai seminarijos vadovybei užkliūdavo lietuvių klierikų tautinis sąmoningumas ir aktyvi visuomeninė veikla. Taip pat dažnai nurodomi faktai, kaip vicerektorius R. Jalbžikovskis rėmė lenkų tautybės klierikus. Tačiau būtina pažymėti vieną svarbų dalyką: R. Jalbžikovskis, kaip pedagogas ir auklėtojas, nepaisant klierikų tautybės, visada išlikdavo reiklus ir griežtas dėl tų dalykų, kurie tiesiogiai buvo susiję su kunigų formavimusi ir pasirengimu kunigystei.

Čia nesigilinsime į konkrečius faktus apie klierikų patirtas iš R. Jalbžikovskio tikras ir tariamas skriaudas. Vietoje to iškelsime vieną labai svarbų dalyką Seinų kunigų seminarijos istorijai, taip pat lenkų ir lietuvių klierikų tarpusavio santykiams. Apskritai svarstant apie tautinius santykius galima suformuluoti tezę, kad Seinų kunigų seminarijoje XX a. pradžioje, bent nuo to laiko, kai R. Jalbžikovskis buvo paskirtas vicerektoriumi, pamažu įvykiai klostėsi taip, kad po vienu stogu pamažu kūrėsi lyg ir dvi seminarijos – lietuviškoji ir lenkiškoji. Taip suvokiant situaciją, galima rasti gana logišką atsakymą dėl paaštrėjusių tautinių santykių paskutiniu metu Seinų kunigų seminarijos veiklos tarpsniu. Žinoma, tai diskusinio ir hipotetinio pobūdžio tezė, kurią pagrįsti ar paneigti galėtų tik išsamūs problemos tyrimai. Tačiau iškeltai tezei patvirtinti galima pateikti porą teiginių: apie klierikų proporcinį priėmimą į seminariją ir apie lenkų tautybės profesorių gausinimą.

R. Jalbžikovskis, tapęs seminarijos vicerektoriumi, stengėsi padidinti lenkų klierikų skaičių ir jį taip subalansuoti, kad lietuvių ir lenkų būtų po lygiai. Šaltinio duomenimis, 1909 m. į Seinų kunigų seminariją buvo priimti 25 jaunuoliai, iš kurių, korespondencijos autoriaus teigimu, 13 buvo lietuviai, trys neaiškios tautybės, vienas

Seinų seminarijos
koridorius
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

³⁴ Mykolas Krupavičius, Kun. Ignas Albavičius, LIIR, f. 54–44, l. 1. Plg. A. Baronas, *Šviesa ir kelias. Prelato Igno Albavičiaus gyvenimo ir veiklos bruožai*, Chicago, 1954, p. 23.

baltarusis ir visi kiti – lenkai³⁵. Į seminariją 1911 m. įstojęs Feliksas Bartkus prisiminė, kad stojamuosius egzaminus laikė 36 lietuviai ir apie 10 lenkų. Paskelbus egzaminų rezultatus, į seminariją buvo priimti 6 lietuviai ir 6 lenkai. Vėliau dar buvo priimti 5 lenkai. F. Bartkus daro išvadą: „Tai buvo pirmi metai, kada lenkų buvo priimta daugiau negu lietuvių. Spėju, kad taip padaryta R. Jalbrzykowskio įtakoje, nors neabejoju, kad su vyskupo A. Karoso žinia.“³⁶ Šis F. Bartkaus spėjimas nėra be pagrindo, jog vyskupas A. Karosas pritarė pastangoms, kad seminarijoje per pusę mokytųsi lietuvių ir lenkų. Taip pat prelatas M. Krupavičius rašo: „Seinų vyskupijoj buvo absoliutinė didžiumoj kunigai lietuviai. Lenkai kunigai buvo žymioj mažumoj. Kunigų seminarijoj buvo tokioj pat proporcijoj klierikų. [...] Vysk. Karosas nusistatė lietuvių ir lenkų kunigų skaičių sulyginti. Pirmas žingsnis tam tikslui pasiekti buvo – imti į seminariją lygų nuošimtį lenkų ir lietuvių.“³⁷ Tokį proporcinį klierikų priėmimą į seminariją dvitautėje vyskupijoje, kokia buvo Seinų, iš esmės reikia vertinti teigiamai.

Žinoma, turėjo keistis ir seminarijoje dirbančių profesorių proporcijos. Iš tikrųjų galima pastebėti, kad paskutiniaisiais Seinų kunigų seminarijos veiklos metais padaugėjo lenkų tautybės profesorių. Seminarijoje pradėjo dėstyti lenkų tautybės kunigai Ladislavas Pianka, Pranciškus Vondolovskis (Wądołowski), Henrikas Betto, bet ne mažiau atėjo ir lietuvių profesorių. Kartais pedagoginių kadru keitimas vien pagal tautines „spalvas“ pasibaigdavo didele nesėkme. Turime galvoje kunigo Aleksandro Misevičiaus paskyrimą seminarijos dėstytoju ir jo triukšmingą pašalinimą iš seminarijos. Formuojant seminarijos dėstytojų sudėtį buvo labai svarbu aukštojo mokslo diplomus. Vyskupui Antanui Karosui valdant vyskupiją, XX a. antrame dešimtmetyje atsirado tautiniu pagrindu pagrįsto lenktyniavimo, ką leisti studijuoti į aukštąsias mokyklas: lietuvių ar lenkų tautybės kunigus.

Straipsnį galima pabaigti kiek neįprasta mintimi pasirinktos temos kontekste. Nepaisant visokių tautinių įtampų ir tautinių santykių peripetijų, Seinų kunigų seminarija išlaikė ganėtinai aukštą mokslo lygį. Tai gerai liudija buvusio seminarijos auklėtinio Vinco Mykolai-

Žvilgsnis pro Seinų
seminarijos langą
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Seinų seminarijos
koridorius
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

³⁵ Šaltinis, 1909, nr. 27, p. 422.

³⁶ F. Bartkus, *Mano kelias prie altoriaus*, Chicago, 1967, p. 39.

³⁷ Mykolas Krupavičius, A. a. vysk. Antano Karoso garbei apginti, LIIR, f. 54–43, l. 1–2. Plg. [S. Czyżewski], Ks. Dr. Romuald Jalbrzykowski arcybiskup metropolita wileński..., l. 32. Jis nurodo, kad 1910–1911 m. klierikų lietuvių ir lenkų buvo per pusę.

Algimantas Katilius

čio-Putino žodžiai: „Mes, seminarijoje mokydami 5 ar 6 metus, žinių vis dėlto gaudavom. Mes išeidavom visuotinės ir Bažnyčios istorijos kursą, nors ir apgraibomis literatūros istoriją, kalbą, be to, visą eilę specialių disciplinų: filosofiją (logiką, metafiziką, psichologiją, etiką, teodiceją, kosmologiją), dogmatinę ir moralinę teologiją, be to, dar kai kurias specifines pastoracijos darbui reikalingas disciplinas. Scholastinės filosofijos kursas, tegu ir paviršutiniškai, vis dėlto davė supratimo ir apie kitas filosofijos sistemas bei pasaulėžiūras. Mūsų žinių sintezė buvo pasiekama krikščionybės katalikybės principais, normuojančiais ne vien pažiūras, bet ir elgesį, ne vien teoriją, bet ir gyvenimo praktiką. Ir ta seminarijoje pasiekta sintezė, man atrodo, buvo griežtesnė bei nuoseklesnė, negu gimnazijoje įgyjamas eklektinis žinių mišinys. Seminarijos moksle aš pasigendau vien matematikos ir literatūros teorijos bei istorijos. Šitų disciplinų nebuvimas paliko nemažą spragą mūsų išsilavinime.“³⁸

ALGIMANTAS KATILIUS – rankraštyno vedėjas. Gimė 1959 m. Baigė VU Istorijos fakultetą (istorijos spec.). LII rankraštyno vedėjas nuo 1996 m. Mokslinių tyrimų kryptis – Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija: XIX a. antroji pusė – XX a. Šia tema paskelbė apie 20 publikacijų.

³⁸ V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 7, Vilnius, 1968, p. 390.

KAZYS ŠAPALAS

IŠ „ŽIBURIO“ DRAUGIJOS ISTORIJS

PUNSKO SKYRIUS įsteigtas 1906.XI.4. Pradžioje buvo sunku žmones patraukti į draugiją, nes tai buvo nauja, žmonės žiūrėjo su nepasitikėjimu. Pirmieji draugijos susirinkimai buvo skirti išaiškinti žmonėms draugijos naudą. Palankiau į draugiją pradėta žiūrėti 1907 m., po rinkimų į II Valstybės dūmą. „Žiburio“ draugija valsčiuose išskėlė savo kandidatus į apskrities susirinkimą ir juos pravedė. Tatai pakėlė lietuvių nuotaiką, nes lenkai buvo išskėlę savo kandidatus, bet jų praveisti nepavyko.

Svarbiausias skyriaus uždavinys buvo kelti lietuvių tautinį susipratimą ir plėtoti švietimą. Tuoju buvo įsteigtas knygynas ir skaitykla, į ją buvo prenumeruojamas *Šaltinis*, *Vilniaus žinios*, *Lietuvos ūkininkas*, *Draugija*, *Nedėldienio skaitymai*, *Žvaigždė*, *Katalikas*. Sodžiuose buvo įsteigta nemažai daraktorių mokyklėlių. Jas lankė 150 vaikų. Kas antrą sekmadienį daraktoriai susirinkdavo, ir juos mokytojas V. Jokubauskas pamokydavo, kaip reikėtų vesti pamokas, duodavo dalykinių ir metodinių nuorodų. Įsteigti kursai suaugusiesiems, juose pamokos vykdavo vakarais 3 kartus per savaitę. Kursus lankė 20 asmenų.

Tuomet didelį poveikį turėjo lietuviški vakarai. Didelio pasisekimo susilaukė vakaras, kurį Punsko skyrius surengė 1907.VI.30. Vaidino *Amerika pirtuje*, dainavo choras, buvo sakomi eilėraščiai ir Jasiukaičio monologas „Ponaitis“. Konservatorijos studento Stasio Šimkaus parengtas choras padainavo 8 dainas ir sugiedojo „Lietuva, Tėvyne mūsų“. Publikos prisirinko ne tik lietuvių, bet ir lenkų. Ypač didelį susižavėjimą sukėlė lietuvių dainos, jas turėjo kartoti kelis kartus. Ypač gėrėtasi Šimkaus gabumais. Pagyrimai ir puokštės gėlių lėkė iš visų pusių. Vakaras buvo surengtas nepaprastoje salėje – Seivų dva-

Kreivėnų LKD skyriaus artistai. Viduryje sėdi skyriaus vadovas, laikraščių platintojas A. Sakavičius.

ro tvarte. *Šaltinis* apie tą salę taip rašė: „Štai ilgas, ilgas mūrinis dvaro tvartas, dengtas lentutėmis, gražiai išvalytas, smiltimis išbarstytas, medžių šakomis iškaišytas. O už sienų kada nekada girdėti avių bliovimas. Nuostabu, kad darbštūs žmonės iš nieko gali daug padaryti“ (*Šaltinis*, 1907, p. 442).

Buvo rūpinamasi rengti gražius jaunimo pasilinksminimus. Kunigas Vyšniauskas ir vargonininkas Miltakis mokydavo jaunimą dainuoti, groti, šokti ir žaisti tautinius žaidimus. Kaip ir kiti „Žiburio“ draugijos skyriai, Punsko skyrius rengė plačią akciją prieš girtavimą. Skyrius rūpinosi, kad šventadieniais būtų uždarytos smuklės ir degtinės monopoliai. Tai neliko be pasekmių. Trys artimiausi valsčiai priėmė nuotarmę šventadieniais uždaryti smukles. Valdžia nuotarmes patvirtino ir smuklės buvo uždarytos.

Skyriaus pastangomis 1909 m. Punske buvo įsteigta „Blaivybės“ draugija. Joje buvo per 400 narių. 1911 m. įsteigė arbatinę. Blaivybės priešininkai, smuklininkų veltui pavaišinti, rinko parašus, kad šventadieniais smuklės būtų atidarytos, bet, „Blaivybės“ draugijai energingai pasipriešinus, to nepasiekta.

Skyrius rūpinosi ir ūkiniais reikalais. Įsteigė vartotojų draugiją „Dzūkas“, ji nuo 1907 m. gruodžio atidarė savo parduotuvę. Vietiniai prekybininkai labai nepalankiai pažiūrėjo į jos atidarymą, visokiais būdais stengėsi atitraukti iš jos pirkėjus. Parduotuvė išsilaikė ir davė pelno, nes kaimo žmonės parduotuvę palaikė. Ūkio klausimais dažnai buvo kalbama ir susirinkimuose. Kviesdavosi agronomą V. Totorai-

tį ir jis kalbėdavo apie ūkio tvarkymą. 1910 m. jis dalyvavo trijuose skyriaus susirinkimuose, pasakojo apie mineralines trąšas, daržą, karvių priežiūrą ir jų šėrimą bei kitus ūkio dalykus. 1912 m. kanauninkas Melkus kalbėjo apie daržą ir daržoves, kunigas Simonaitis ragino durpes naudoti pakratams, nes mėšlas su durpėmis daug geresnis. Skyrius pasiuntė Rozaliją Agurkytę į Vištytį pasimokyti austi naujomis staklėmis. Skyrius nupirko stakles, ir, baigusi mokslą, Agurkytė mokė merginas ir moteris austi naujomis staklėmis. Buvo nutarta pasiųsti moterį į Varšuvą mokytis akušerijos. Įsigyta svarstyklės gyvuliams sverti. Kunigas Simonas Norkus, buvęs Punsko klebonas, rašytojas ir poetas, užrašė „Žiburio“ draugijai žemės sklypą su mūriniu namu ir mediniu kluonu. Name buvo atidaryta pavargėlių prieglauda ir arbatinė. Namams išlaikyti kunigas Povilas Kupstas iš Amerikos paaukojo 1000 rublių, jie buvo padėti banke ir iš nuošimčių remontuojami namai. 1910 m. skyrius įsigijo ir kitų namų. Juos pastatė ir padovanojo „Žiburio“ draugijai skyriaus pirmininkas kunigas M. Simonaitis. 1912 m. į skyrių įstojo daug jaunimo. Tiems buvo šaukiami atskiri susirinkimai su specialiai parengta programa. Neužmiršti buvo ir vaikučiai. 1910.XII.25 ir 26 d. jiems buvo surengta eglutė su atitinkama programa.

Punsko parapija buvo prie ribos, už kurios gyveno lenkai ar sulenkėję lietuviai. Skyrius dėjo nemažai pastangų, kad būtų sulaukytas lenkinimo plitimas. Žymų vaidmenį yra atlikęs dzūkų krašto veikėjas ir lietuviybės gaivintojas kunigas Motiejus Simonaitis. Jis savo energinga ir pasiaukojama veikla yra daug prisidėjęs prie to, kad Punkskas

Punsko krašto jaunimas su J. Pajauju (sėdi trečiasis iš kairės)

virto tvirta lietuviybės atrama. Jis turėjo gerų pagalbininkų – mokytoją V. Jokubauską, kunigus Garmų ir Vyšniauską. V. Jokubauskas suorganizavo kaimuose daraktorių mokyklėles, parengė ir apmokė pačius daraktorius, vedė suaugusiųjų kursus. 1909 m. Jokubauskui išvykus į Lekėčius, vakariniai kursai nustojo veikę, likvidavosi daraktorių mokyklėlės. Kunigas Vyšniauskas dirbo su jaunimu ir padėjo išsilaikyti ir sustiprėti „Dzūko“ kooperatyvui.

Skyriuje 1906 m. buvo 76 nariai, 1910 m. – 87. 1912 m. buvo 50 narių, tais metais įstojo daug jaunimo, bet jie, kaip nepilnamečiai, į narių sąrašą nebuvo įtraukti. 1907 m. skyriaus knygynas turėjo 540 knygų, o 1912 m. – 700.

Skyriaus pirmininku visą laiką (1906–1913) buvo kunigas Simonaitis, jo pavaduotoju 1907–1913 m. – ūkininkas Jurgis Senda. Skyriaus valdyboje įvairias pareigas yra ėję: vargonininkas Juozas Miltakis (knygininko), mokytojas Jokubauskas (sekretorius) ir kiti.

Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui sustojęs skyriaus veikimas buvo atgaivintas. 1917.XI.25 išrinkta nauja valdyba, jos pirmininku ir toliau pasiliko Simonaitis. 1917–1918 m. sušaukti 5 visuotiniai susirinkimai ir vienas, skirtas jaunimui. Įsteigti šventadieniniai kursai suaugusiesiems. Atgaivintas knygyno veikimas. Surengti 3 vakarai. Skyrius veikė neilgai.

1919 m. Punską užėmė lenkai, ir „Žiburio“ veikla buvo nutraukta. Buvo išdaužyti „Žiburio“ skyriaus namų langai, sugriautos krosnys (Kazys Šapalas, „Žiburio“ draugija ir jos mokyklos, K., 1980, p. 328–332).

SEINŲ SKYRIUS buvo įsteigtas 1906.VIII.20. Lietuvišką draugiją Seinuose įsteigti nebuvo lengva, nes pačiuose Seinuose lietuvių buvo nedaug, o apylinkėje gyvenantys save vadino paliokais. Jei lenkiškai ir nemokėjo, tai bent poterių stengėsi kalbėti lenkiškai. Steigiamajame susirinkime pirmininku išrinktas Blaževičius, jo pavaduotoju – kunigas Petrauskas. Į valdybą įėjo kunigas V. Dargis (įždininkas), kunigas A. Sivickas (knygininkas) ir mokytojas J. Grabauskas (sekretorius). Blaževičius buvo palankus lenkams, bet jo įtaka buvo nedidelė. Kunigui Petrauskui atsakius būti valdyboje, pirmininko pavaduotoju buvo išrinktas kunigas J. Laukaitis. Jis perėmė vadovavimą, skyriui davė aiškiai lietuvišką kryptį.

Tuoju pat iškilo santykių su lenkais klausimas. Lenkų vartotojų draugijos steigėjai kreipėsi į žiburiečius, kviesdami prisidėti prie bendrovės, palaikyti jos steigiamą parduotuvę ir užieigos namus. „Žiburio“ skyrius tą klausimą apsvairstė ir pateikė savo sąlygas (kad į bendrovės

valdybą ir revizijos komisiją būtų išrinkta po vieną lietuvių, kad parduotuvė ir užieigos namų darbuotojai mokėtų lietuviškai, kad parduotuvės ir užieigos namų iškabos būtų ir lietuvių kalba). Sąlygų nepatenkinus, lietuviai atsisakė remti bendrovę ir sakė pasirūpinsią steigti savas.

Seinų parapijoje pusę gyventojų sudarė lietuviai, bet giedojimas per sumą ir pamokslas būdavo lenkų kalba. Lietuviams pamokslas būdavo po visų pamaldų. Skyrius rūpinosi, kad lietuviai turėtų lygias teises su lenkais, kad vyktų lietuviams skirtos pamaldos, kurių metu giedojimai ir pamokslas būtų lietuvių kalba. Tuo tikslu kreipėsi į seniūną „Katalikų sąjungą“ (lenkų), kad ji paremtų lietuvių reikalavimus. Šis kreipimasis buvo išspausdintas *Šaltinyje* ir padėjo palaužti lenkų pasipriešinimą.

Skyrius tuojau įsteigė knygyną, suorganizavo chorą, rengė lietuviškus vakarus, atidarė sekmadieninius kursus suaugusiesiems, įsteigė lietuvių pradžios mokyklą. Skyrius pritraukė daug žmonių iš aplinkinių kaimų. 1907 m. jame buvo 190 narių, 1908 m. – 280, o 1911 m. – 387. Knygynė 1907 m. buvo 250 knygų, o 1912 m. – 775. 1912 m. liko tik 150 narių. Sušaukta mažai susirinkimų, nes valdžia buvo pasiryžusi uždaryti „Žiburio“ draugiją ir trukdė rengti susirinkimus. Iš naujo legalizavus draugiją, veikimas atgijo. Į draugiją įstojo daug aktyviai veikusio jaunimo.

1909 m. prie knygyno buvo įsteigta skaitykla, į ją buvo išrašomi *Šaltinis, Vienybė, Viltis, Draugija, Lietuvaitė, Spindulys, Vadovas*.

Seinų krašto LKD skyrių artistai ir choristai

Žagarių artistų kuopelė. Viduryje skyriaus pirm. B. Petruškevičius

Knygynu ir skaitykla naudojosi ne tik nariai, bet ir pašaliečiai asmenys. Kasmet buvo papildoma išleistomis naujomis knygomis.

Skyrius turėjo scenos mėgėjų būrelį, kurį paprastai vadindavo „Žiburio“ teatru. Teatro vadovu pradžioje buvo kunigas Laukaitis, vėliau mokytojas Grabauskas. Teatras pradėjo veikti 1907 m. ir nenutraukė savo darbo iki Pirmojo pasaulinio karo. Surengė 26 vakarus ir pastatė 13 veikalų. Vakarai buvo gausiai lankomi.

Kunigas J. Narjauskas suorganizavo chorą. Choras pasirodydavo rengiamuose vakaruose, susirinkimuose, bažnyčioje ir viešose iškilmėse.

1907 m. Lazdijų draugijos skyrius išnuomojo pusę Przeorskių namo, kur įrengė salę su scena. 1907 m. rugsėjo mėnesį toje salėje buvo iškilingai atidaryti šventadienių kursai suaugusiesiems.

1908 m. rudenį atidaryta „Žiburio“ pradžios mokykla. Pirmoji mokytoja buvo Kryžanauskaitė, baigusi gimnaziją ir pedagogikos kursus. Jai išvykus toliau mokytis, mokė patyręs pedagogas Simanas Starkevičius.

Svarbų vaidmenį atliko „Žiburio“ salė. Joje telkėsi visas miesto ir apylinkės lietuvių draugijų gyvenimas. Čia vykdavo susirinkimai, paskaitos, vakarėliai ir visokios pramogos. Kiekvieną šventadienį salėje būdavo kas nors rengiama. Dzūkai buvo taip pripratę prie salės renginių, kad, jei kurį sekmadienį jų nebūdavo, žiburietis parėjęs iš bažnyčios jausdavosi tarsi ne viską būtų atlikęs. Seinuose buvo dvi vietos, kurias lietuviai atsidėję lankydavo: bažnyčia ir „Žiburio“ salė.

1909 m. rugsėjo mėnesį šventadieniais pradėta rengti sodiečiams skaitymai. Tuo pat metu norintys galėjo mokytis skaityti ir rašyti. Vakarais į kursus rinkdavosi suaugusieji.

Skyriaus narių susirinkimai buvo šaukiami reguliariai kartą per mėnesį. Juose buvo skaitomos paskaitos, sakomos prakalbos, skaitomi pranešimai įvairiais klausimais ir aptariami įvairūs iškilę reikalai. Pasirodydavo ir skyriaus choras. 1910.XI.29 iškilingai paminėtas skyriaus 50-asis susirinkimas. Nepaisant didelės vėtros ir pusnių, apie 300 žiburiečių su choru nuvyko į bažnyčią, kur išklusė vyskupo A. Karoso laikomų Mišių ir jo sakomo pamokslo. Po pamaldų susirinko į salę, čia kalbas pasakė kunigas J. Vailokaitis ir kt. Skyriaus sekretorius J. Grabauskas papasakojo apie skyriaus atliktus darbus. Susirinkusieji atsistojimu pagerbė „Žiburio“ draugijos steigėją ir dabartinį skyriaus pirmininką kunigą J. Staugaitį.

Skyriaus valdyba rūpinosi, kad kiekviename susirinkime būtų paliestas koks nors svarbesnis klausimas arba pateikta kas nors nauja. Pavyzdžiui, 1909.IX.29 susirinkime svarstyta lietuvių reikalai Seinų bažnyčioje. 1913.I.19 kalbėta apie tai, kas daryti, kad nereikėtų ieškoti laimės Amerikoje. Skyriaus pirmininkas kunigas J. Vailokaitis nurodė, jog reikia mokytis gerai tvarkyti ūkį, kad jis duotų didesnę pelną. Ragino ūkininkus jų paaugusius vaikus leisti pasimokyti ūkininkavimo į užsienį, ypač į Daniją. Kurie negali išvažiuoti, tesimoko iš knygų, laikraščių ir pas agronomus. Išmokus gerai ūkininkauti, ir Lietuva pasidarys aukso šalis ir nereikės keliauti į Ameriką. Vienas ūkininkas, buvęs Amerikoje, papasakojo, kaip ten sunkiai lietuviai dirba ir kaip greitai praranda sveikatą anglių kasyklose.

Skyrius kasmet švęsdavo savo šventes... Štai ką *Šaltinis* (1913, p. 60) rašė apie 1913 metų skyriaus šventę: „Buvo iškilingos pamaldos [I.17] [...] Po mišių kun. Vailokaitis pasakė pritaikintą pamokslą, pabrėždamas „Žiburio“ skyriaus veikimą. „Žiburio“ dėka įvyko didelės permainingos Seinų parapijoje. Užsimezgė kitos lietuvių draugijos, kaip „Šv. Zitos“, „Blaivybės“, Krikščionių darbininkų draugija, Lietuvių taupomoji-skolinamoji kasa. Prieš kelerius metus lietuvių čia kaip ir nebuvo. Kietai užliūliuoti ramiai sau snaudė. „Žiburio“ draugijos dėka pakilo parapijoje lietuvių vardas...“

1913 m. prie skyriaus buvo įsteigta jaunimo kuopa. Ją organizavo ir rūpinosi Stasys Tijūnaitis ir Petraitis. Juodu užmezgė ryšius su Klevų ir Radžiūčių jaunimu. Birželio mėnesį buvo sukviestas jaunimo pasitarimas, pakviesti atstovai iš įvairių Seinų parapijos sodžių. Susirinkimas buvo gausus. Tai padarė kitą sekmadienį sukviesti jaunimo kuopos steigiamąjį susirinkimą... Taip įsisteigė jaunimo kuopa.

Po poros savaičių buvo sukviestas kitas susirinkimas. Atsilankė daugiau kaip šimtas jaunuolių. S. Tijūnaitis skaitė referatą apie tėvynės meilę. J. Kvainauskaitė įspūdingai pasakė A. Jakšto eilėraštį „Laimė“. P. Leončikas iš *Pavasario* paskaitė įspūdingą straipsnelį „Jaunystė“. Klevų kaimo Buračiauskaitė ir Misiukonytė dviese padainavo liaudies dainelę „Mergyte mano“. Klevų jaunimas užtraukė „Oi močiut, močiut“. Monologą „Lauruko vargai“ dzūkų tarpe pasakė A. Pečiulis.

Per 17 mėnesių iki Pirmojo pasaulinio karo buvo surengta 17 jaunimo susirinkimų. Juose perskaityti 35 referatai, pranešimai ir pasikalbėjimai tokiomis temomis: saviveiklos ir savišvietos, gamtos ir fizikos, blaivybės, tautosakos ir dainų, sodų ir sodybų puošimo ir kt. Pranešimus skaitė S. Tijūnaitis, kun. Šeškevičius, kun. Narjauskas, Leončikas iš Klevų, A. Čereška iš Bubelių kaimo, Misiukonytė iš Klevų, mokytojas V. Vailokaitis, teisininkas P. Vailokaitis ir kiti. Per tą laiką padeklamuoti 35 eilėraščiai, sudainuotos 28 dainos. Po susirinkimų paprastai būdavo tautiniai žaidimai.

Jaunimo kuopos veiklos rezultatai buvo žymūs. Seinų parapijos jaunimas tapo kultūringesnis, rimtesnis. Ėmė domėtis knygomis ir laikraščiais. *Šaltinis* ėmė patekti į visus lietuviškus sodžius. Nemažai jaunimo išmoko skaityti ir rašyti. Kultūrine veikimo dvasia užsikrėtė visas parapijos jaunimas. Daug prisidėjo prie kuopos veiklos ir Seinų miesto jaunimas. *Šaltinis* (1913, p. 668) rašė: „Klevų (kaimo) jaunimas buvo apsnūdes, bet kai ‚Žiburys‘ pradėjo ruošti atskirus jaunimo susirinkimus, tai jis pradėjo kilti. Niekam taip nepasisekė prieiti prie jaunimo, kaip Tijūnaičiui, kuris mūsų kaime (Klevų) pasidarė laukiamas svečias.“

Seinų krašto lietuviai. Viduryje sėdi kunigas Dvaranauskas. Iš kairės – Žagarių „Ryto“ mokyt. J. Kazlauskaitė ir Seinų lietuvių prieglaudos ved. Čepulytė.

Seinų „Žiburio“ draugijos skyrius yra daug prisidėjęs prie lietuviybės stiprinimo ir kultūros kėlimo dzūkuose. Šis darbas nebuvo nutrauktas ir Pirmojo pasaulinio karo metu. Vokiečių okupacijos metais Seinų apylinkės lietuviškuose kaimuose buvo įsteigtos 7 lietuviškos pradžios mokyklos: Bubeliuose, Klevuose ir kitur. 1918.I.15 Seinuose atidaryta „Žiburio“ gimnazija (K. Šapalas, *min. veik.*, p. 339–349).

Seinų „Žiburio“ skyriaus pirmininkais buvo: 1907 m. prelatas V. Blaževičius, 1908 m. – kun. Laukaitis, 1909 m. – kun. J. Vailokaitis, 1910 m. – kun. J. Staugaitis, 1913 m. – kun. A. Palubinskas, 1914 m. – kun. J. Vailokaitis. Pirmininko pavaduotojais, tarp kitų, buvo mokytoja T. Kryžanauskaitė (1909–1910), *Šaltinio* redaktorius B. Stosiūnas (1911–1914). Sekretoriais buvo mokytojas J. Grabauskas (1907–1912) ir S. Tijūnaitis, *Šaltinio* korektorius (1913–1914). Daug nuopelnų turi chorų organizatorius kun. J. Narjauskas.

Seinų „Žiburio“ skyrius atliko didelį darbą keldamas tautinį susipratimą ir stiprindamas lietuviybę dzūkų krašte (K. Šapalas, *min. veik.*, p. 339–349).

SMALĖNŲ SKYRIUS. 1897 m. Smalėnuose buvo įsteigta parapija. Pusė jos gyventojų kalbėjo lietuviškai, o kita pusė lenkiškai. Klebonas Juozas Katilius giedojimus bažnyčioje įvedė vieną šventadienį lietuviškus, o kitą lenkiškus. Kunigo J. Katiliaus rūpesčiu 1907.X.13 Smalėnuose įsteigtas „Žiburio“ skyrius. Jam veikti nebuvo lengva. Žmonės čia buvo nedaug apsišvietę ir mažai pasiturintys. Narių buvo nedaug, bet į susirinkimus ateidavo ir draugijai nepriklausantys. Susirinkimai buvo šaukiami kartą per du mėnesius. Juose buvo daugiausia kalbama, kaip ir kituose skyriuose, apie švietimo, auklėjimo ir ūkininkavimo reikalus. Buvo vedama akcija prieš girtavimą. Žiburietis, pastebėtas girtas, pirmą kartą buvo baudžiamas 50 kapeikų, antrą kartą vienu rubliu, o vėliau šalinamas iš draugijos. Skyrius turėjo įsisteigęs knygynėlį ir skaityklą. Knygas knygynėliui daugiausia savo lėšomis supirko kunigas J. Katilius.

Skyrius 1912 m. buvo likviduotas. Seinų valsčiaus viršaitis, remdamasis apskrities viršininko įsakymu, atėmė knygyno ir skaityklos leidimus, o policininkas įteikė skyriaus pirmininkui J. Katiliui raštą, kuriame buvo pranešama apie skyriaus uždarymą. Pirmininkas Katilius sušaukė likvidacinį susirinkimą, jame buvo nutarta knygyno knygas išdalyti nariams ir sustabdyti skyriaus veikimą. Vėliau paaiškėjo, kad apskrities viršininkas skyrių uždarė neteisėtai. Atitaisydamas klaidą, grąžino knygyno ir skaityklos leidimus. Bet kunigas Katilius

1912.II.2 rašte „Žiburio“ centro valdybai rašė: „Mes uždarę savo skyrių ir panaikinę knygyną iš naujo atidaryti nepajėgiam.“ Taip 1912 m. skyrius ir nustojo veikęs.

Skyriuje buvo 17–20 narių, knygynė 1908 m. 147, o 1912 m. – 314 knygų. Pirmininku visą laiką buvo kunigas J. Katilius. Kiti skyriaus valdybos nariai buvo ūkininkai, sekretorius – vargonininkas Juozas Budreika (K. Šapalas, *min. veik.*, p. 366–367).

VIŽAINIO SKYRIUS. Vižainis pradėjo kurtis XVI a., bažnyčia pastatyta XVII a. Gyventojai čia buvo atsikėlę nuo Merkinės. Visi buvo lietuviai, bet vėliau dauguma sulenkinti. XX a. pradžioje parapijos kunigai buvo susipratę lietuviai. Jie pradėjo gaivinti nesulenkusius lietuvius, kurių parapijoje buvo 700. Pradėta sakyti lietuviškus pamokslus ir mokyti poterių lietuvių kalba. Ypač daug prie lietuvių gaivinimo prisidėjo kunigai A. Povilaitis, Brundza ir M. Petrauskas.

Kunigas Petrauskas įsteigė „Žiburio“ skyrių. 1912.VII.3 jis rašė „Žiburio“ centro valdybos pirmininkui: „Apžiūrėjęs nors iš tolo savo parapiją matau, jog čia dar užsiliko daugybė lietuvių. Tačiau jei juos palikti be jokios globos, nebe už ilgo, už metų kitų ir tie patys pražus, juo labiau kad kai kurie nariai moko savo vaikus lenkiškai poterių, nors patys nesupranta.“

Taigi, aiškus dalykas, juos reikia gelbėti. Apsvarstę su klebonu [kun. Maciukevičium], darome, ką galime, o kad lengviau būtų darbuotis, sujungti, suvienyti likusius lietuvius, sumanėm [...] įsteigti „Žiburio“ draugijos skyrių.“

Pradžiai parinko 12 labiausiai susipratusių lietuvių ir 1912.XII.18 sušaukė steigiamąjį susirinkimą. Veikimą išplėsti buvo nelengva. 1913.X.25 kunigas M. Petrauskas „Žiburio“ centro valdybai rašė, kad platesnio veikimo iš skyriaus tikėtis negalima, nes lietuvių tik saujelė ir tie patys išsklaidyti tarp lenkų, tik maža dalis moka skaityti, o dar mažesnė rašyti. Prieš keliolika metų pamokslai ir poterių mokymas buvo lenkiškai, todėl dažnai pasitaiko, kad ir susipratę lietuviai meldžiasi ir išpažintį atlieka lenkiškai. Tačiau šiandien jau yra nemažai susipratusių lietuvių ir išmintingų žmonių. Iš tokių ir sudarytas „Žiburio“ skyrius. Narių nedaug – 21, bet rinktiniai. Nariai moka nario mokestį ir lanko susirinkimus. Įsteigtas knygynas, kurio knygos (apie 130) visos įrištos ir mielai skaitomos. Yra narių, kurie visas knygyne esančias knygas perskaitę.

Susirinkimų oficialiai sušaukta trys, bet dar du surengti tik skyriaus nariams, nepranešus policijai. Susirinkimuose skaityti straipsniai

iš laikraščių, kalbėta apie švietimą, lietuvių ir lenkų santykius. Buvo nutarta rūpintis, jeigu Vižainio valsčiuje bus įsteigta daugiau pradžios mokyklų, kad bent vienoje būtų dėstoma ir lietuvių kalba. Didesnių susirinkimų vengta rengti, kad per daug nesusierzintų lenkai – endekai. Dvarininkai, sužinoję apie „Žiburio“ skyriaus įsteigimą, susirūpino. Rekošienė iš Kauno bandė suorganizuoti lenkus, bet nepavyko.

Skyrius veikė neilgai. Kilo pasaulinis karas, o po karo Vižainis buvo prijungtas prie Lenkijos. Skyriaus valdybą sudarė: klebonas Pranas Marcinkevičius (pirmininkas), vargonininkas S. Paulionis (pavaduotojas), kunigas Motiejus Petrauskas (įždininkas), ūkininkas Andrius Skripka (knygininkas) ir vargonininko padėjėjas Bronius Paulionis (sekretorius) (K. Šapalas, *min. veik.*, p. 414–415).

„ŽIBURIO“ DRAUGIJOS MOKYKLOS

Seinų pradžios mokykla

Mokykla atidaryta 1908 m. rudenį. Mokytoja paskirta Teresė Kryžanuskaitė, baigusi gimnaziją ir pedagogikos kursų. Ji mokė vaikus ne kalti iš atminties, bet galvoti ir suprasti. Buvo rami, švelnaus būdo, pareiginga ir gerai paruošdavo vaikus. Jai išvažiavus mokyti į užsienį, ją pakeitė prityręs mokytojas Simanas Starkevičius.

Apie mokyklos darbą 1910–1911 mokslo metais *Šaltinyje* (1911, p. 296) buvo rašoma, kad iš pradžios mokslo metų buvo tik 10 mokinių, bet vėliau dauginosi ir apie Kalėdas buvo 56 (38 berniukai ir 18 mergaičių). Po Velykų mokinių skaičius sumažėjo iki 28, jie mokėsi iki galo (VI.22). Mokiniai buvo padalyti į 3 skyrius: I-ame buvo 40, II-ame – 10, III-iame – 6. Iš pirmo skyriaus į antrą perėjo 17 mokinių, iš antro į trečią – 9, pabaigė mokyklą 6 mokiniai.

1912–1913 m. buvo panaši padėtis. Mokslas pradėtas rugsėjo 2 d. Pradžioje lankė 20 vaikų, apie Kalėdas 60, o metų gale liko 34. Iš pirmo skyriaus į antrą perkelta 18 mokinių, iš antro į trečią – 12, baigė mokyklą 5 mokiniai.

Mokslo metų pabaigoje mokiniai laikydavo egzaminus. Tą dieną į mokyklą atvykdavo mokinių tėvai ir kviestieji svečiai. Kalėdų metu vaikams būdavo rengiama eglutė, į ją vaikai ateidavo su savo namiškiais.

Pamokos vykdavo patalpose prie „Žiburio“ salės. Mokyklai išlaikyti lėšas sudėdavo Seinų lietuviai inteligentai, tam reikalui buvo pasiskyrę mėnesinį mokestį.

Apie dėstymo kalbą *Šaltinyje* (1911, p. 296) pasakytą: „Pirmame skyriuje ligi Kalėdų viskas buvo mokinama lietuviškai, o po Kalėdų ir rusiškai. Kituose skyriuose – lietuviškai ir rusiškai“ (apskritai „Žiburio“ mokyklose dėstomoji kalba buvo lietuvių, o rusų kalba mokoma kaip dalykas; K. Šapalas, *min. veik.*, p. 440–441).

„Žiburio“ draugijos suaugusiųjų kursai

Seinuose veikė draugijos šventadieniniai suaugusiųjų kursai. Jie iškilmingai atidaryti 1907 m. rugsėjo mėnesį. Kursai veikė „Žiburio“ draugijos patalpose. Pamokos vykdavo šventadienių vakarais. Mokė mokytojas Juozas Grabauskas. Nuo 1909 m. rugsėjo mėnesio „Žiburio“ salėje kaimo žmonėms buvo rengiami skaitymai. Sekmadieniniai kursai veikė iki Pirmojo pasaulinio karo. Lankytojų skaičius buvo gana pastovus, po 40–42 kasmet.

Punske vakariniai suaugusiųjų kursai įsteigti 1908 m. mokytojo V. Jokubausko rūpesčiu. Pamokos vykdavo vakarais 3 kartus per savaitę. Mokė V. Jokubauskas, pradžios mokyklos mokytojas. Lankė 20 asmenų. 1909 m. V. Jokubauskui išvykus į Lekėčius, kursai likvidavosi (K. Šapalas, *min. veik.*, p. 453–454).

Seinų–Lazdijų „Žiburio“ gimnazija

Sūduvos krašte po Marijampolės antras lietuvių kultūros centras buvo Seinai. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą čia veikė kunigų seminarija, triklasė mokykla, pradžios mokyklos, tarp jų ir „Žiburio“ pradžios mokykla, „Žiburio“, „Blaivybės“, „Katalikų moterų“ ir kitos lietuvių draugijos, „Šaltinio“ leidykla, kuri turėjo savo spaustuvę, leido knygas, spausdino *Šaltinį*, *Vadovą* ir kitus lietuvių laikraščius. Pirmojo pasaulinio karo pradžioje mokslo įstaigos buvo išblaškytos, draugijų veikimas sustabdytas, spaustuvė išdraskyta ir laikraščiai nustojo eiti. Iš lietuvių veikėjų Seinuose buvo pasilikę tik kun. A. Savickas ir kun. A. Petrauskas. Juodu, iš Vilniaus atsikvietę S. Tijūnaitį, atgaivino „Žiburio“ veiklą, įsteigė „Žiburio“ pradžios mokyklas Bubeliuose (mokyt. S. Tijūnaitis), Klevuose (mokyt. L. Čepulis), Seinuose (mokyt. Šacikauskas) ir dar keliose vietose. 1915 m. pabaigoje ir 1916 m. buvo įsteigtos 7 „Žiburio“ draugijos pradžios mokyklos Seinų parapijoje ir, kunigo Galecko rūpesčiu, 6 Kučiūnų parapijoje.

Nors karo metu Seinuose liko mažai lietuvių inteligentų, bet, vietinių gyventojų remiami, jie nenorėjo lenkams užleisti pozicijų. [...]

Čia vokiečiai, norėdami kiek prilaikyti lenkų aktyvumą, lietuviams veikti kiek mažiau trukdė, negu kitose Sūduvos krašto vietovėse.

Kai tik okupacinė vokiečių valdžia ėmė darytis nuolaidesnė, Seinų „Žiburio“ draugijos skyrius išsirūpino leidimą atidaryti Seinuose lietuvių gimnaziją. Ji pradėjo veikti maždaug tuo pačiu laiku, kaip ir Marijampolės „Žiburio“ gimnazija, 1918.I.15. Pradžioje atidaryta tik viena klasė, joje mokėsi 59 mokiniai (49 berniukai ir 10 merginų). Gimnazijos direktoriumi buvo pakviestas kun. dr. Jonas Totoraitis. Jis dar dėstė tikybą, lietuvių ir vokiečių kalbas bei istoriją. Be jo, buvo dar du mokytojai: Liudas Čepulis (dėstė aritmetiką, geografiją ir gamtą) ir Jonas Dereškevičius (dėstė muziką ir gimnastiką).

Kunigas Vailokaitis gimnazijos reikalams pavedė 3 namus su nemažu daržu. Čia buvo įkurti berniukų ir mergaičių bendrabučiai, juose gyveno beveik visi mokiniai. Pamokos vykdavo Atramavičiaus namuose Kapų gatvėje. Seinų apylinkėje žemės nėra derlingos ir ūkininkai nelengvai vertėsi. Dauguma mokinių buvo ūkininkų vaikai. Jų tėvai nepajėgė tiek mokėti, kad būtų galima išlaikyti gimnaziją ir bendrabučius. Vokiečių valdžia gimnazijos nešelpė. „Žiburio“ draugijos Seinų skyriui teko ieškoti kitų šaltinių gimnazijai išlaikyti. Kunigas J. Laukaitis išvyko į JAV parinkti aukų. Parvežė keliasdešimt tūkstančių, bet vokiečių pinigų vertei smarkiai krentant tie pinigai greitai ištirpo. Dėl pinigų vertės kritimo ir lėšų trūkumo labiausiai kentėjo mokytojai, jiems iš gaunamo atlyginimo buvo sunku verstis.

Žagarių mokyklos mokiniai su Seinų kunigais

Vokiečių švietimo vadovybė reikalavo mokslo metų pradžią ir pabaigą derinti su vokiečių mokykloms nustatytu laiku. Vokiečių mokyklos mokslo metus baigdavo ir naujus pradėdavo pavasarį. Pildant šį reikalavimą, nuo 1918.IV.9 atidaryta nauja pirmoji klasė, ji mokslo metus turėjo baigti 1919 m. pavasarį. Šioje klasėje buvo 43 mokiniai: 33 berniukai ir 10 mergaičių. Atidarius naują klasę, mokytoju dar buvo pakviestas Tijūnaitis. 1918.VII.28 mokiniai paleisti atostogų. Pirmos klasės, kuri mokslą pradėjo sausio mėnesį, stipresni mokiniai buvo perkelti į antrą klasę, o silpnesnieji palikti pirmoje ir sujungti su ta klase, kuri pradėjo dirbti balandžio mėnesį.

Po atostogų rugsėjo 2 d. darbas pradėtas su dviem klasėmis. Jas papildė keli mokiniai, išlaikę stojamuosius egzaminus, bet kai kurie į gimnaziją negrįžo. Dabar gimnazijoje buvo 97 mokiniai (82 berniukai ir 15 mergaičių): I klasėje – 46, II – 51. Kunigui Totoraičiui persikėlus į Marijampolę, direktorium nuo 1918.IX.1 buvo paskirtas kunigas dr. Motiejus Gustaitis. Atėjo ir naujų mokytojų: Kulikauskas, Marcinkus, vėliau kan. J. Narjauskas, J. Matulevičiūtė ir A. Kubilius. Iš mokyklos pasitraukė J. Dereškevičius. Nuo 1919 m. sausio II klasėje buvo įvestos buhalterijos pamokos, kaip neprivalomas dalykas, bet visi klasės mokiniai jas lankė. Pamokas dėstė Katarina Jeržikevičiūtė, baigusi moterų komercijos kursus ir prieš karą Kaune buvusi lietuvių buhalterijos kursų vedėja.

Prie gimnazijos buvo įsteigti kursai suaugusiesiems, juos lankė 20 asmenų. Be to, nuo balandžio 28 d. pradėjo veikti parengiamieji kursai pradžios mokyklos mokiniams, kurie rengėsi stoti į gimnaziją. Juos lankė 79 mokiniai.

„Žiburio“ draugijos Seinų skyrius, kurio pirmininku buvo kun. Laukaitis, stiprindamas lietuvių padėtį Seinų krašte ir nenorėdamas užleisti pozicijų lenkams, rūpinosi įsteigti atskirą mergaičių gimnaziją. Mišrios gimnazijos tuo metu buvo nepopuliarios. Karas buvo sutrukdęs jaunuomenei eiti mokslą, todėl dabar į gimnazijas buvo priimami nežiūrint amžiaus. Ir pirmose klasėse mokėsi arti 20 metų jaunikačiai ir merginos. Žmonės kreivai žiūrėjo, kad vienoje klasėje sėdi tokio amžiaus vaikinai ir merginos.

„Žiburio“ centrinei valdybai pritarus, 1919.IV.28 atidaryta atskira mergaičių gimnazija. Vyskupas A. Karosas leido mergaičių gimnazijai įsikurti vyskupijos rūmuose. Čia perkeltas ir mergaičių bendrabutis. Pradžioje veikė tik viena klasė su 45 mokiniais. Gimnazijos vedėja buvo K. Jeržikevičiūtė. Nuo 1919 m. rugpjūčio mėnesio veikė jau dvi klasės, jose mokėsi 65 merginos: I klasėje – 34, II – 29. Vedėja

Seinijos krašto lietuviai gimnazistai

buvo Ant. Karaliūtė, mokytojai – Z. Čepulytė, Br. Karaliūtė ir kun. M. Ražaitis.

Berniukų gimnazija naujuosius 1919–1920 mokslo metus pradėjo taip pat rugpjūčio 16 d. Veikė 3 klasės, jose buvo 171 mokinys: I klasėje – 70, II – 51, III – 50. Pirmosios klasės buvo dvi. I ir II klasių mergaitės perėjo į mergaičių gimnaziją, bet III klasė dar pasiliko mišri.

Abiem gimnazijoms neilgai teko dirbti Seinuose. 1919.VIII.23 lenkai puolė Seinus, užėmė miestą, užgrobė gimnazijos ir bendrabučių patalpas, vyresnius mokinius ir mokytoją Tijūnaitį uždarė į kalėjimą. Po poros dienų lietuviai iš Seinų lenkus išvijo, bet išsilaikė tik kelias valandas. Per tą laiką iš kalėjimo spėjo paleisti mokytoją ir mokinius. Pasiėmę iš lenkų užgrotą karo medžiagą, lietuviai iš Seinų pasitraukė. Dauguma mokinių taip pat pasitraukė ir išsisklaidė. Seinus paliko ir mokytojai. Pasiliko tik direktorius kun. Gustaitis, jis rūpinosi, ar nebūtų galima atgaivinti gimnazijos veikimo lenkams užėmus miestą. Bet Lenkijos švietimo ministerija pateikė nepriimtinas sąlygas, būtent, kad gimnazijos vedėjas būtų Lenkijos pilietis ir ištikimas lenkų valdžiai, įvesta lenkų dėstomoji kalba ir mokykla būtų lenkų valdžios kontroliuojama (kun. Gustaičio 1920.III.3 laiškas „Žiburio“ centro valdybai). Kurti gimnaziją būtų reikėję visai iš naujo, nes mokiniai išsiskirstę, mokytojai pasitraukę, o gimnazijos bendrabučių inventorių, mokslo priemonės lenkų visai sunaikintos. Kunigas Gustaitis, išbuvęs Seinuose iki 1920.II.26, persikėlė į Lazdijus, kur pasitraukę mokytojai atgaivino Seinų gimnazijos darbą.

Seinuose negalėjo veikti ne tik lietuvių gimnazijos, bet ir kunigų seminarija. Ir vyskupas Karosas turėjo pasitraukti. Seinų apskrities įstaigos persikėlė į Lazdijus. Pasitraukę mokytojai S. Tijūnaitis ir A. Kubilius, kuris Lazdijuose ėjo ir Seinų apskrities viršininko pareigas, rūpinosi Lazdijuose atgaivinti gimnazijos veikimą, nors dalis mokinių buvo pasilikę lenkų okupuotoje dalyje, dalis jau įstoję į Marijampolės ir Kalvarijos vidurines mokyklas. Norėjo, kad abi gimnazijos pradėtų veikti, bet „Žiburio“ centro valdyba leido Lazdijuose įkurti tik vieną mišrią gimnaziją, palikus Seinų „Žiburio“ gimnazijos vardą.

Kurtis naujoje vietoje nebuvo lengva. Lazdijai nedidelis miestelis. Atsikėlus Seinų apskrities įstaigoms, labai trūko patalpų. Reikėjo pasigaminti suolus ir kitą inventorių. Neturėta ir mokymo priemonių. Bet ministerija A. Kubiliaus ir S. Tijūnaičio prašomos sumos nepaskyrė ir suprojektuotų gimnazijos rūmų statybos teko atsisakyti. Tačiau vyriausybė per apskrities savivaldybę gimnazijos namams statyti paskyrė 25 tūkstančių litų pašalpą. Už tuos pinigus ir „Žiburio“ draugijos lėšas gimnazijos žinioje esančiame Krupavičienės sklype buvo pastatyti du nauji mediniai namai, viename įrengtos keturios klasės, o kitame butas direktoriui. 1924 m. iš M. Krupavičienės nupirko nuomotus gimnazijai namus su žemės sklypu ir dar 2,14 ha žemės plotą Lazdijų miesto laukuose už 23 tūkst. litų. Tą sumą davė Švietimo ministerija. Sklypas, kur buvo gimnazijos patalpos, buvo sutvarkytas, aptvertas,

Seinijos krašto moksleiviai Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje

apsodintas medžiais, nutiesti takeliai, padaryti suoliukai, pasodinta gėlių, perstatyti ūkiniai trobesiai. Taip buvo sudarytos, tiesa, gana kuklios, materialinės sąlygos mokyklai dirbti ir plėstis. Gimnazija dar laikė du bendrabučius, vieną mergaičių, Rinkos gatvėje, kitą berniukų, Seinų gatvėje.

Seinų apskrities švietimo komisijos rūpesčiu prie gimnazijos 1921 m. buvo įsteigti vienmečiai pradžios mokyklų mokytojų kursai. Juos lankė 30 mokinių. Kursus baigusieji mokiniai buvo skiriami pradžios mokyklų mokytojais, nes jų labai trūko. Nuo 1923.IX.1 mokytojų kursai padaryti dvimečiai. Tais metais I kurse buvo 38 mokiniai: 32 berniukai ir 6 merginos. Kursų vedėju buvo gimnazijos mokytojas Simanas Vaznelis. Kursuose nereikėjo mokėti mokesčio už mokslą, neturtingi mokiniai dar gaudavo po 100 litų mėnesio stipendijos. Gimnazijos vyresniųjų klasių mokiniai stodavo į kursus, todėl gimnazijoje pradėjo mažėti mokinių.

Nuo 1921–1922 mokslo metų pradžios, Švietimo ministerijai leidus, atidaryta V klasė, o 1925 m. išleista pirmoji abiturientų laida, 11 mokinių (2 merginos).

Nuo 1923–1924 mokslo metų gimnazijoje ėmė mažėti mokinių. Priežastys buvo kelios: pirma, Lietuvos mokyklos tuojuo po karo parengė nemažai pralavinto jaunimo, kuris užėmė tarnautojų vietas valstybės aparate, ir gauti tarnybą tapo kur kas sunkiau. Antra, įvedus Lietuvoje pastovią valiutą (litą), jį kaimo žmonės labiau prilaikė. Be to, mažiau pasiturintiems sunku buvo sumokėti nustatytą mokesį už mokslą. Trečia, dalį gimnazijos vyresniųjų klasių mokinių paviliojo Lazdijuose veikę mokytojų kursai.

Vyresnėse klasėse buvo po 9–16 mokinių, o 1927–1928 mokslo metais VII klasė neveikė, nes visai nebuvo mokinių (1928–1929 neveikė VIII klasė). „Žiburio“ centro valdyba, norėdama išlaikyti gimnaziją, nutarė paversti vyresnes klases mokytojų seminarija, bet energingomis pastangomis 1920.I.12 gimnazija pradėjo darbą. Mokinių buvo: I klasėje – 28 (5 mergaitės), II – 22 (5 mergaitės), III – 18 (1 mergaitė), iš viso 68 mokiniai. Pradėjus veikti gimnazijai, ėmė grįžti ir kiti mokiniai. 1920 m. vasario mėnesį jau buvo: I klasėje – 30 (6 mergaitės), II – 30 (8 mergaitės), III – 23 (2 mergaitės), iš viso 83 mokiniai. Gimnazijos direktoriaus pareigas laikinai ėjo S. Tijūnaitis. Mokytojai buvo Antanas Kubilius, Antanina Karaliūtė, Bronė Karaliūtė, Simanas Vaznelis ir kun. Pr. Leonavičius.

Pradžioje mokiniai ir mokytojai labai vargo. Pirmas dienas visą gimnazijos inventorių sudarė viena sukrypusi sofa ir keletas suolų. Per

pamokas dalis mokinių turėjo stovėti. Mokykla įsikūrė Seinų gatvėje apieštuose Krupavičienės namuose (savininkė gyveno Suvalkuose), kur per sienas vėjas švilpė. Jų prikūrenti beveik nebuvo galima. Šalo mokiniai ir mokytojai. Mokytojų atlyginimas buvo labai menkas, bet nei mokytojams, nei mokiniams entuziazmo netrūko. Po poros savaičių „Žiburio“ centro valdyba iš Marijampolės atsiuntė nemažai suolų. Kiek trūko, pasigamino patys mokiniai.

Kovo 1 d., grįžęs iš Seinų, pradėjo eiti pareigas kun. Gustaitis. Jo patyrimas, autoritetas ir energinga veikla pagreitino gimnazijos kūrimąsi Lazdijuose. Sėkmingai baigti 1919–1920 mokslo metai. Blykstelėjo viltis grįžti į Seinus. 1920 m. liepos mėnesį Lietuvos kariuomenė užėmė Seinus. Direktorius Gustaitis išvyko į Seinus, tikėdamasis, kad gimnazija naujus mokslo metus galės pradėti jau čia. Bet padėtis buvo neaiški. Po atostogų mokytojai sugrįžo į Lazdijus, bet, neradę direktoriaus ir negavę iš jo nurodymų, išsiskirstė. Lietuviams Seinuose išsilaikyti nepavyko. Dėl padėties neaiškumo nauji mokslo metai teko pradėti rugsėjo 3-iają, bet ne Seinuose, o Lazdijuose, ir čia jau pasilikta. Mokinių susirinko 120, atidaryta IV klasė, kurioje buvo 21 mokinsys (2 mergaitės).

Imta kurtis Lazdijuose. Patalpos, kuriose veikė gimnazija, buvo mažos ir mokyklai nepritaikytos. Teko jas plėsti. 1921 m. pristatytas trisienis ir įrengta salė. [...] Gimnazijos rūmų statybai buvo reikalinga apie 400 tūkstančių litų. „Žiburio“ draugija prašė Švietimo ministerijos skirti statybai 100 tūkst. litų. Motyvuota tuo, kad „Žiburio“ draugijai tokią sumą sunku surinkti, o naujas pastatas gimnazijai būtina reikalingas. Po karo Lazdijuose sudegė apie pusė namų ir patalpų labai trūksta, be to, čia persikėlė Seinų apskrities įstaigos. Gimnaziją lanko mokiniai ne tik iš nepriklausomos Lietuvos dalies, bet ir iš lenkų okupuotų sričių. Švietimo ministerija prašomos sumos nepaskyrė.

Tuo metu vyriausybėje ėmė įsigalėti nuomonė, kad Lietuvoje yra per didelis vidurinių mokyklų skaičius ir jų reikia mažinti. Pradėta uždarinėti progimnazijas, o kai kurias gimnazijas mėginta palikti tik keturių klasių vidurinėmis mokyklomis. Tokia mokykla planuota padaryti ir Seinų gimnaziją. 1928 m. vasarą Švietimo ministerija pranešė gimnazijai, kad nuo 1928–1929 mokslo metų Švietimo ministerija šelpsi tik pirmąsias 4 klases. Dėl to labai susirūpino ne tik gimnazijos vadovybė, „Žiburio“ draugija, bet ir Lazdijų visuomenė. 1928.VII.3 gimnazijos tėvų ir Lazdijų visuomenės atstovų susirinkime išrinkta delegacija, kurią sudarė apskrities viršininkas V. Volonsevčius, gimnazijos direktorius kun. J. Starkus, žydų visuomenės atstovas M. Bu-

Žagarių vakarinių kursų grupė su mokytoja J. Kazlauskaite. 1931 m.

rakas ir tėvų komiteto atstovai M. Palionis ir J. Mulerskas. Delegacijai pavesta aplankyti ministrą pirmininką ir švietimo ministrą, prašyti duoti pašalpą visoms 8 klasėms, bet delegacija grįžo nieko nelaimėjusi. Tais pačiais metais Seinų apskrities taryba nutarė prašyti Švietimo ministeriją šelpti pilną „Žiburio“ gimnaziją arba ją perimti valstybės žinion, bet ir tas nieko nepadėjo. Tuomet visuotinis gimnazijos mokinių tėvų susirinkimas nutarė laikyti visas 8 klases, vyresnėse klasėse padidinus mokesť už mokslą iki 300 litų per metus. „Žiburio“ centro valdyba ir Lazdijų visuomenė nesiliovė kreipusis į vyriausybę, prašydama remti pilną gimnaziją, nurodydama jos svarbą esant pasienyje prie lenkų okupuotų lietuvių sričių. Vyriausybė leidosi įtikinama ir 1929 m. lapkričio mėnesį pranešė, kad bus šelpiamos visos 8 klasės. Švietimo ministerija davė pašalpą tik mokytojų algoms mokėti, o ūkio reikalams lešomis turėjo pasirūpinti pati gimnazija. Iš mokinių buvo imamas papildomas mokestis ūkio reikalams. Įvairiais mokslo metais jis buvo nevienodas. Pradžioje buvo imama po 100 litų už metus, vėliau mokestis buvo mažinamas ir paskutinius kelerius metus buvo imama po 30 litų už metus. Be Švietimo ministerijos, „Žiburio“ centro valdybos, gimnaziją dar rėmė Seinų apskrities taryba, ji skirdavo kasmet po vieną kitą tūkstantį litų.

Gimnazijos darbą drumstė ir nerami lenkų laikysena Lietuvos pasienyje. Lenkų vadinami partizanai užpuldinėdavo pasienio gyventojus, grobė turtą ir žudė.

[...] Nuo 1929–1930 mokslo metų mokinių gimnazijoje pradėjo daugėti. 1928 m. įvedus Seinų apskrityje privalomą pradžios mokslą, atsirado daugiau kandidatų į gimnaziją.

Lankė gimnaziją ir mokiniai iš lenkų okupuoto Seinų krašto. Pirmaisiais dvejais metais jie sudarė apie 42% visų mokinių.

1924 m. gimnazijoje įsteigta medžio darbų dirbtuvė. Joje buvo dirbama nuo 17 iki 19 valandos, prižiūrint mokytojui V. Kuliešui. Darbas mokiniams nebuvo privalomas, ateidavo dirbti tik savo noru. Kiekvienas mokinytis, atsinešęs savo medžiagą, galėjo dirbtuvėje pasigaminti, kas jam reikalinga. Pagamindavo ir gimnazijai reikalingų daiktų, ir mokymo priemonių. Sutaisė suolus, kėdes ir kitą inventorių. Padarė sportui ir fizinio lavinimo pamokoms reikalingus įrankius, geometrinės figūras, kai kuriuos fizikos aparatus ir kitas mokymo priemones. Dirbtuvę mokiniai mėgo, daugiausia ją lankydavo rudenį ir žiemą. Jie net sakydavo, kad geriausias poilsis šiuo metu – „padzirbėc“ dirbtuvėje.

1923 m. spalio mėnesį prie gimnazijos įsteigta meteorologijos stotis. [...]

Direktoriaus M. Gustaičio iniciatyva 1923 m. gimnazijoje pradėtas kurti Dzūkijos muziejus. Artimiausi direktoriaus Gustaičio talkininkai šiame darbe buvo A. Raulinaitis, O. Norušytė, A. Bendoravičius, P. Kadziauskas, E. Mikalaukaitė. Jiems uoliai talkinant buvo surinktos lėšos muziejui, pagamintas reikalingas inventorių, sutvarkyti eksponatai, ir muziejų galėjo lankyti visuomenė. Daug vertingų knygų ir dokumentų muziejui perdavė Lazdijų klebonas kun. Pr. Adomaitis iš mirusio prelado A. Daukšos palikimo. Tarp jų buvo veikalų ir iš XVI, ir iš XVII amžiaus, pergamentinių dokumentų iš XVI–XVII amžiaus su didžiųjų Lietuvos kunigaikščių autografais, antspaudais ir Lazdijų miesto herbu. Per keletą metų muziejus pasirinko tiek eksponatų, kad nedidelė gimnazijoje turima patalpa negalėjo visų sutalpinti. Dalis eksponatų buvo atiduota saugoti kai kurioms pradžios mokykloms. Gimnazijos mokiniai gausiai ėmė nešti užrašytą tautosaką, surinktus ginklus, įrankius, monetas, senas knygas ir kitus daiktus.

Nuo 1923 m. prie gimnazijos veikė dvejų metų mokytojų kursai. Jų vedėju buvo gimnazijos mokytojas Simanas Vaznelis. 1924–1925 mokslo metais kursas lankė 62 mokiniai: I kursą 30 ir II kursą 32. 1927 m. kursai buvo uždaryti, išleidę tris laidas ir parengę apie 70 pradžios mokyklų mokytojų.

Gimnazijoje didžiausią įtaką turėjo ir labiausiai buvo gerbiamas direktorius Gustaitis. Dar prieš ateinant į Seinų „Žiburio“ gimnazi-

ją, Lietuvoje jis buvo plačiai žinomas kaip poetas, kultūros darbuotojas, pedagogas švietėjas. Jis nesusigundė garbingu titulu (jam buvo siūloma profesoriaus vieta universitete), bet pasirinko „darbą prastą, kasdienį, kad ir negarsų, bet šviesų kūrybinį“, kad „vargo nualintai“ dzūkų šaliai parengtų veikėjus, kurie sukurtų šviesesnę jos ateitį... Veikdamas per valsčių tarybas ir apskrities tarybą, jis išsirūpino, kad vyriausybė nuo 1928 m. gegužės Seinų apskrityje įvestų privalomą pradžios mokslą. Tai buvo pirmoji Lietuvoje apskritis, kur tatai buvo padaryta. Įvedus apskrityje privalomą pradžios mokslą, padaugėjo kandidatų į gimnaziją.

Plačiu išsilavinimu, pedagoginiu ir administraciniu patyrimu, dideliu taktu, kultūringumu ir asmens taurumu kunigas Gustaitis labai imponavo mokiniams ir mokytojams. Jį gerbė visi. Kai eidavo Lazdijų gatvėmis, jį sveikino ir lenkėsi visi gyventojai, neskiriant amžiaus, tautybės ir tikybos.

Kunigas Gustaitis priklauso prie žymiausių XX a. pradžios lietuvių pedagogų švietėjų. Vienus darbus jis atliko kaip mokytojas ir mokyklų vadovas, kitus kaip rašytojas publicistas, spaudoje kėlęs ir sprendęs įvairius mokymo ir auklėjimo klausimus, trečius – kaip visuomenės veikėjas, organizatorius, vadovavęs „Žiburio“ švietimo draugijai, kūręs mokyklas ir kultūros įstaigas.

Žagarių mokykla. Viduje sėdi Vilniaus lietuvių komiteto pirm. K. Štasys. Šalia jo mokyt. J. Kazlauskaitė

Kazys Šapalas

Jo staigi mirtis nuo širdies smūgio 1927.XII.23 buvo didelė ir skaudi netektis Seinų gimnazijai. Jis savo autoritetu ir įtaka saugojo, ugdė ir nuo gresiančių pavojų dengė šią vargingomis sąlygomis gyvujančią mokslo įstaigą. Po jo mirties ši apsauga susilpnėjo. Gimnazija [...] 1936 m. po didelio spaudimo buvo suvalstybinta. Po kun. Gustaičio mirties gimnazijos direktoriumi buvo kun. dr. Jonas Starkus, Seinų gimnazijoje dirbęs nuo 1923 m. Jis perėmė vadovavimą gana sunkiu laiku. [...] Jis sėkmingai iki galo vedė kun. Gustaičio pradėtą kovą dėl pilno gimnazijos išlaikymo, bet išsikovoti, kad gimnazija pasilikėtų kaip „Žiburio“ draugijos mokykla, jam nepavyko.

Gimnazijoje dirbo dar šie mokytojai: Simanas Vaznelis (1920–1927), baigęs Veiverių seminariją, dėstė matematiką žemesnėse klasėse [...], Majorovas Grogorius (1924–1936), baigęs Vitebsko mokytojų institutą, dėstė matematiką [...].

Seinų „Žiburio“ gimnazija, vargingomis sąlygomis veikdama ir sunkiai sau kelią skindama, gyvavo 18 metų. Tai buvo skaidrus šviesos židinys užkampio dzūkų kraštui, „šaliai nutolusiai, vargo nualintai“, kaip rašė Gustaitis. Ji atidarė kelią mažai pasiturinčiais dzūkų jaunuomenėi į aukštesnį išsilavinimą. Šimtai šio krašto jaunuolių, gavę į rankas gimnazijos baigimo atestatus ar kelių klasių pažymėjimus, o kai kurie, toliau besimokę, specialiujų ir aukštųjų mokyklų diplomus, išėjo plėsti dzūkų krašto ir visos Lietuvos kultūros dirvonų. Verti atskirai paminėti daug širdies įdėję ir kilnų pasiaukojimą parodę šią mokslo įstaigą kurdami ir sunkų jos kelią skindami kun. Antanas Sivickas, kun. dr. J. Totoraitis, Stasys Tijūnaitis ir Antanas Kubilius, vėliau advokatas ir ilgametis „Žiburio“ draugijos centro valdybos išdininkas. Daugiausia jų pastangų dėka gimnazija susikūrė, prasiskynė sau kelią, švietė, gaivino ir stiprino lietuvių suvargusiame Lietuvos pakraštyje.

(„Žiburio“ draugija ir jos mokyklos, K., 1980, p. 542–559)

KAZYS ŠAPALAS gimė 1903 m. Vartų kaime, Mikoliškio valsčiuje, Marijampolės apskrityje. 1923 m. baigė Marijampolės Rygiškių Jono gimnaziją ir įstojo į prieš metus atidarytą Lietuvos universitetą. Teologijos-filosofijos fakultete studijavo istoriją ir sociologiją. Universiteto baigimo diplomą gavo 1927 m. rudenį. Šakių „Žiburio“ gimnazijos direktorius 1929–1940 m. Pirmuoju bolševikmečiu perkeltas į vieną Kauno gimnaziją, ten ir pasiliko; už pedagoginius nuopelnus gavo Nusipelniusio mokytojo vardą. K. Šapalas pasižymėjo kaip geras mokytojas ir rūpestingas auklėtojas. Mirė Kaune 1982 m. rugsėjo 14 d., eidamas septyniasdešimt devintuosius metus. Žymiausias Kazio Šapalo nuopelnas buvo iniciatyva suorganizuoti katalikų kultūros žurnalą *Židinys*.

PETRAS MAKSIMAVIČIUS

„ŽIBURIO“ DRAUGIJOS POSĖDŽIŲ PROTOKOLAI

Nedaug išliko archyvinių šaltinių, kurie atskleidžia Seinų krašto istoriją XIX–XX a. sandūroje. Jie išsklaidyti įvairiuose archyvuose, dažnai yra fragmentiški ir tik iš dalies leidžia atskleisti tikrąjį to meto įvykių vaizdą. Bene turtingiausias šio krašto lietuvių buvo XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios laikotarpis, kai Seinų kunigų seminarijos klierikai ir absolventai aktyviai įsitraukė į lietuvių tautinį atgimimą. To išdava – Seinuose susiformavo stiprus lietuviškos veiklos centras. XIX a. pradžioje pradėti darbai Seinuose tęsėsi ligi pat 1920 m., o pasiekimai, turint omenyje to meto realijas, išties buvo įspūdingi. Seinuose įsikūrė stiprus leidybinis centras, stiprėjo lietuvių organizacinė veikla, kūrėsi mokyklų tinklas – iki 1920 m. jis, galima sakyti, visiškai užtikrino būtiniausias šio krašto lietuvių poreikius.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi „Žiburio“ draugijos posėdžių protokolai. Šie dokumentai labai svarbūs kaip istoriniai šaltiniai. Jie atskleidžia tikrąjį šio krašto padėtį, nusako vyravusias nuotaikas ir tolesnius tuometinio intelektualinio elito planus kelti viso krašto švietimo lygį, vystyti kultūrą, stiprinti ekonomiką, visokeriopai gerinti lietuvių padėtį Seinuose.

Šiame straipsnyje aptarsime tik kai kuriuos „Žiburio“ draugijos protokolus, tiesiogiai susijusius su Seinų krašto istorija ir parodančius, su kokiomis problemomis buvo susiduriama, kokius klausimus svarstyta. Juose užfiksuoti ne tik laimėjimai, bet ir nesėkmės, o kartais dramatiškos akimirkos, kaip antai Seinų „Žiburio“ mokytojų tarybos iškeltas klausimas: „Ką daryti?“, kai 1920 m. tęsiantis Lietuvos ir Lenkijos kariniam konfliktui Seinuose mokyklos darbas buvo nutrauktas.

Dalis protokoluose randamos informacijos mums jau gerai žinoma, kadangi tuometiniai Seinų „Šaltinio“ žurnalistai tuoj pat, vos įvykus draugijos posėdžiui, ją paskelbdavo laikraštyje, dalis publikuota įvairiose monografijose ar to meto įvykių liudininkų atsiminimuose. Protokolus galima skirti į tris dalis: tai „Žiburio“ draugijos centro valdybos protokolai, kuriuose nagrinėjami „Žiburio“ Seinų skyriaus keliami klausimai; „Žiburio“ Seinų skyriaus protokolai, statistiniai duomenys; bei „Žiburio“ draugijos protokolai, kuriuose kalbama apie Seinų „Žiburio“ gimnazijų veiklą.

„Žiburio“ draugija

Katalikiška švietimo ir labdaros draugija „Žiburys“ įregistruota 1906 m. gegužės 15 d. Marijampolėje. Draugijos iniciatorius buvo kunigas J. Staugaitis, taip pat draugijos veikloje aktyviai dalyvavo kunigai M. Gustaitis, V. Tautkevičius bei A. Staugaitis. Steigėjai, siekdami išryškinti draugijos idėjinę kryptį, pabrėžė, kad lietuviams katalikams turi rūpėti ne tik tautiškas, bet ir katalikiškas susipratimas, kad šios dvi vertybės viena kitą gali papildyti. Draugija greit išplėtė savo veiklą. Buvo įsteigti skyriai Prienuose, Sudarge, Vilkaviškyje, Simne, Lazdijuose, Punske ir kt. Draugijos statistiniai duomenys rodo, kad aktyviausi skyriai veikė Marijampolėje ir Seinuose. Praėjus vos metams veikė net 50 draugijos skyrių, o 1910 m. jų padaugėjo iki 57. Juose buvo per 3300 narių.

„Žiburio“ draugijos veikla įsimintina visų pirma dėl mokyklų steigimo. Jos dėka Seinuose 1908 m. įsisteigė pradžios mokykla, o 1918 m. pradėjo veikti „Žiburio“ gimnazija. 1918–1920 m. jau veikė draugijos įsteigtos gimnazijos Prienuose, Šakiuose, Vilkaviškyje, Seinuose, Kražiuose. Iki Pirmojo pasaulinio karo draugija įsteigė dešimtis bibliotekų miestuose ir kaimuose, surengė daug vaidinimų, paskaitų, švietimo kursų. 1911–1914 m. draugija leido žurnalą „Žiburys“, kurio redaktoriumi buvo M. Gustaitis. „Žiburio“ draugijos veikla Seinų-Punsko krašte faktiškai nutrūko 1920 m., kai šis kraštas atiteko Lenkijai.

„Žiburio“ draugijos Seinų skyriaus dokumentai

„Žiburio“ draugijos Seinų skyrius įsteigtas 1906 m. rugpjūčio 20 d. kun. Dailidės bute. Steigiamojo susirinkimo protokole užrašyta, kad steigiant skyrių dalyvavo 12 asmenų: kun. prel. Vincentas Blaževičius, kun. kan. Kazimieras Prapuolenis, kun. Juozas Laukaitis, kun.

Antanas Dailidė, kun. Vincentas Dargis, kun. Jonas Naujokas, kun. Antanas Petrauskas, Juozas Grabauskas (Karolio sūnus), kun. Antanas Sivickas, kun. Romualdas Jalbžikovskis, kun. Vincentas Dvaranauskas ir kun. Jurgis Narjauskas. Steigiamojo susirinkimo metu išrinkta skyriaus valdyba: pirmininku tapo prel. V. Blaževičius, pavaduotoju kun. A. Petrauskas, išdinininku kun. V. Dargis, knyginininku kun. A. Savickas ir sekretoriumi J. Grabauskas¹.

Šis protokolas įdomus tuo, kad sužinome „Žiburio“ draugijos Seinų skyriaus steigimo aplinkybes, pirmosios valdybos narių pavardes. Įdomu ir tai, kad steigiant šį skyrių dalyvavo kun. Romualdas Jalbžikovskis, kuris istorinėje literatūroje labai įvairiai vertinamas. Seinų kunigų seminarijos absolventų atsiminimuose minimas kaip vienas nepalankiausių lietuviams seminarijos profesorių. 1926 m. tapęs Vilniaus arkivyskupu, pasižymėjo kaip aktyvus Vilniaus krašto lenkinimo rėmėjas.

Nuo 1907 m. rugpjūčio 29 d. pasikeitė skyriaus valdybos sudėtis. Jos pirmininku tapo jau gerokai anksčiau lietuviškojoje veikloje pasireiškęs kun. J. Laukaitis. Pabrėžtina tai, kad tuo pat metu draugijos vadovavimą žymiai sustiprino „Šaltinio“ redakcijos atstovai, jie turėjo didelės įtakos tolesnei „Žiburio“ veiklai. Beje, tai atsispindėjo ir „Šaltinyje“, kuris nuolat informavo apie visas „Žiburio“ iniciatyvas. Be J. Laukaičio (vienas iš „Šaltinio“ spaustuvės steigėjų), nuo 1907 m. rugpjūčio 29 d. „Žiburyje“ pradėjo dirbti Bronislovas Stosiūnas („Šaltinio“ korektorius) bei Jonas Rinkevičius („Šaltinio“ spaustuvės raidžių surinkėjas)².

Praėjus metams „Žiburio“ draugijos skyrius (pirmininko pareigas tuomet jau ėjo kun. J. Laukaitis) parengė ataskaitą apie nuveiktus darbus. Joje keletas įdomių faktų. Visų pirma į akis krenta aktyvus seiniškių dalyvavimas draugijos veikloje. Nuo skyriaus įsteigimo iki 1908 m. sausio 1 d. į jį įstojo 326 asmenys (32 kunigai, 117 vyrų, 40 moterų ir 137 merginos). Reikia atkreipti dėmesį, kad ataskaitoje dvasininkų skaičius (matyt, sąmoningai) išskiriamas iš pasauliečių. Tai parodo, kad per 300 jos narių buvo pasauliečiai. Kitaip sakant, galima teigti, jog 1908 m. lietuviškajai veiklai Seinuose ir apylinkėse būdinga didelis pasauliečių aktyvumas, susilaukta jų aktyvaus palaikymo. Minėtame

¹ Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau: LNMMB). F. 197, saug. vnt. 59, L. 24.

² Ten pat, L. 26.

protokole išskiriami du svarbūs klausimai, leidžiantys daryti tam tikras išvadas apie 1908 m. Seinų lietuvių padėtį. Buvo priimtas nutarimas atmesti lenkų prekybininkų bendrovės prašymą paremti jos veiklą, jeigu pastaroji neskirs vietų lietuviams jos valdymo organuose. Taip pat nutarta pareikalauti, kad Seinų miesto prekybininkai per 2 mėnesius pasigamintų iškasas taip pat lietuvių kalba³. Šie žiburiečių sprendimai akivaizdžiai rodo, kad Seinuose lietuviai sudarė gan įtakingą visuomenės grupę, kurios palankumo, kaip šiuo atveju, siekė prekybininkai lenkai ir kuri aiškiai įvardydavo tos paramos sąlygas. Tame pačiame protokole nurodoma, kad žiburiečių aukomis pavyko išlaikyti 3 kaimo mokyklas, kuriose iš viso mokėsi 120 mokinių, o Seinuose nuo 1907 m. rudens veikė J. Grabausko vadovaujama sekmadieninė mokykla su 65 mokiniais⁴.

Nuo 1910 m. „Žiburio“ draugijos Seinų skyrius ataskaitinius pranešimus „Žiburio“ centro valdybai Marijampolėje pradėjo teikti specialiai parengtais „Pranešimais“, kuriuose reikėdavo surašyti atsakymus į daugiau kaip 20 klausimų. Šie statistiniai duomenys rodo, kokios buvo draugijos vystymosi tendencijos Seinų krašte. Pavyzdžiui, 1910 m. sausio 10 d. pranešime parašyta, kad Seinų „Žiburio“ skyriuje buvo 287 nariai, knygyne buvo 595 knygos, kurias tuo metu skolindavo apie 200 asmenų. Pranešama, kad nuo 1908 m. rugsėjo 26 d. pradėjo veikti lietuviška mokykla, ją lanko 41 mokinys. Tuo pat metu suaugusiesiems skirtą sekmadieninę mokyklą Seinuose lankė 42 asmenys. Ir dar vienas įdomus faktas – 1910 m. Seinuose veikė kun. J. Narjausko vadovaujamas choras, kurį lankė 28 asmenys. Minėto susirinkimo metu žiburiečiai priėmė 5 nutarimus: išreikalauti lietuviams priklausančias teises Seinų bažnyčioje, įsteigti lietuvių sankrovą Seinuose, įkurti blaivininkų draugiją, įsteigti smulkios paskolos draugiją ir skaityklą⁵. Norėtusi visų pirma atkreipti dėmesį į du aiškiai ekonominio pobūdžio nutarimus – dėl „lietuvių sankrovos“ bei „paskolos draugijos“. Iš dalies tai laikmečio atspindys, kada tokio tipo veikla pradėjo plisti visame krašte, bet, kita vertus, parodo, kad lietuvių interesai buvo kur kas platesni nei tik šviečiamoji ir kultūrinė veikla. Žiburiečiai matė reikalą konkuruoti, plėtoti ekonominę veiklą, kuri leistų stiprinti kitas veiklas, ypač mokyklų kūrimą ir jų išlaikymą. Šias idėjas išskėlė draugijos vadovybė, tačiau protokole aiškiai matyti, kad ši

³ LNMMB, F 197, saug. vnt. 59, L. 28.

⁴ Ten pat, L. 28.

⁵ Ten pat, L. 34.

veikla nėra skirta vien draugijos poreikiams tenkinti, bet žiūrima viso krašto lietuvių poreikių.

Keletas svarbių nutarimų priimta 1911 m. Nors ataskaitoje pateikta skyriaus veiklos statistika nedaug skiriasi nuo ankstesnių metų, krenta į akis tai, kad draugijos vadovai matė poreikį toliau stiprinti mokyklas. Vienas nutarimas skambėjo štai kaip: „Dovanai mokyti mokykloje žiburininkų vaikus“. Tai aiškus siekis kelti draugijos prestižą visuomenėje ir taip skatinti tolesnę lietuviškos mokyklos plėtrą Seinuose. Maža to, protokole parašyta, kad (1911) rūpintasi gauti leidimą įsteigti 4 klasių progimnaziją⁶. Tuo tarpu 1913 m. „Žiburio“ draugijos Seinų skyriaus ataskaitoje parašyta, jog mokyklą Seinuose lankė 61 mokinys⁷.

Iš „Žiburio“ draugijos centro valdybos protokolų

„Žiburio“ draugijos centro valdybos posėdžių protokoluose atspindi ir Seinų krašto lietuvių padėtis. Ypač dramatiškai įvykiai vyko 1919–1920 m. Tuomet ir reikėjo, kartais nedelsiant, spręsti draugijos skyriaus Seinuose bei jo išlaikomų mokyklų, bibliotekų likimo klausimą.

1918 m. rugpjūčio 27 d. „Žiburio“ centro valdyba svarstė Seinų „Žiburio“ gimnazijos direktoriaus paskyrimo reikalą. Nuspręsta tai svarstyti po to, kai direktoriaus pareigas eiti atsisakė kun. Totoraitis. Posėdžio metu apsvarstytas „Žiburio“ draugijos Seinų skyriaus prašymas, ir naujuoju direktoriumi paskirtas kun. Pijus Bielskus⁸. Tačiau, praėjus vos 3 dienoms, šis sprendimas buvo pakeistas. Protokole nenurodoma priežastis, tačiau ankstesnis sprendimas skubos tvarka pakeistas, ir Seinų „Žiburio“ direktoriumi paskirtas kun. M. Gustaitis⁹. Paskirtasis direktorius savo pareigas ėjo iki „Žiburio“ gimnazijos Seinuose uždarymo 1920 m. Gimnazijai (tokiu pat pavadinimu) persikėlus į Lazdijus, jis toliau sėkmingai ėjo direktoriaus pareigas.

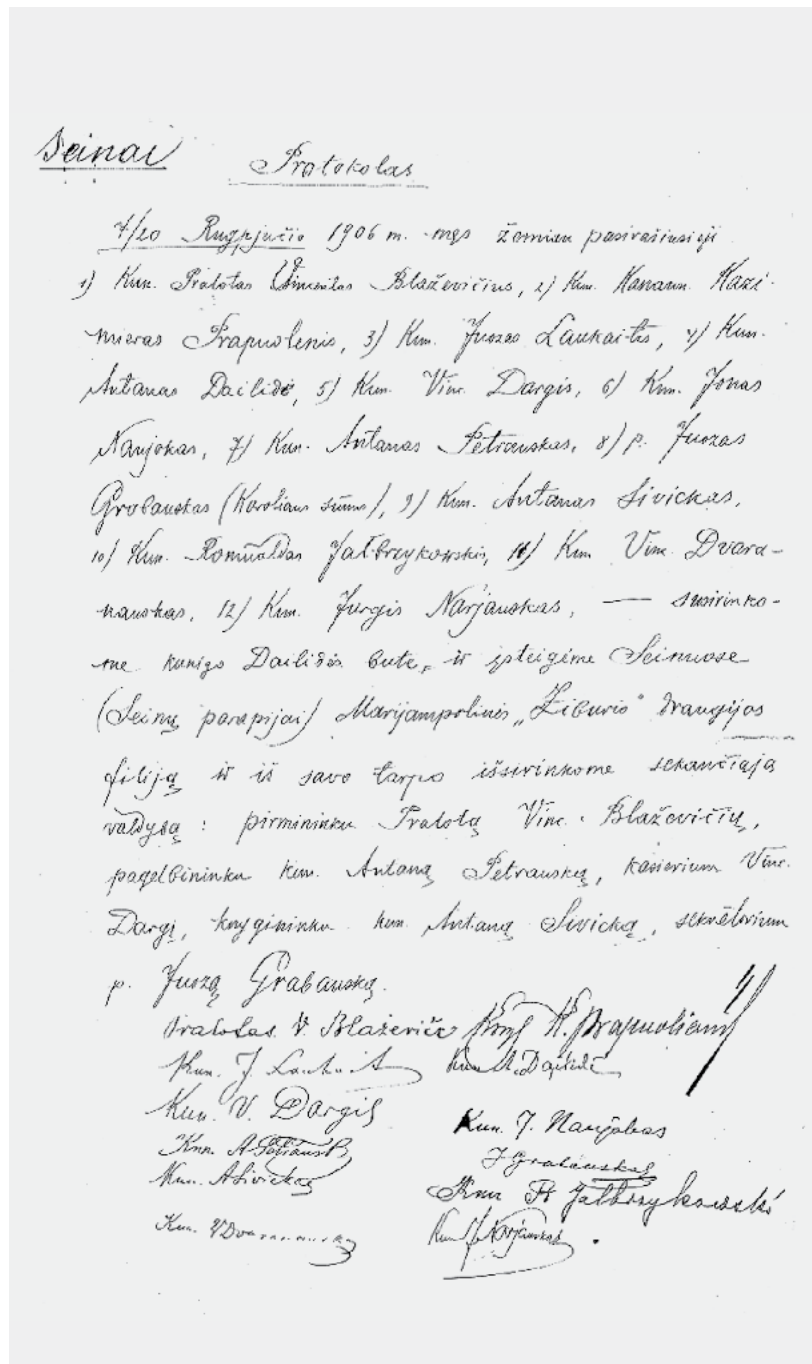
Išplėtus „Žiburio“ draugijos veiklą, didėjo jos ir įsipareigojimai. Ypač daug kainavo mokyklas išlaikyti. Iš tėvų renkamo mokesčio šioms įstaigoms išlaikyti nepakakdavo. Nuo 1919 m. mokyklų padėtis darėsi grėsminga. Centro valdyba svarstė įvairius būdus, kaip išvengti

⁶ Ten pat, L. 36.

⁷ Ten pat, L. 43.

⁸ LNMMB, F 197, saug. vnt. 5, L. 13.

⁹ Ten pat, L. 14.; taip pat: saug. vnt. 21, L. 96.

„Žiburio“ draugijos protokolas

vis didesnių nuostolių. Svarstyta galimybė įsteigtų gimnazijų valdymą perduoti valstybei ir taip gauti valstybinėms mokykloms skiriamą finansavimą. Tačiau, daugumos „Žiburio“ vadovų nuomone, toks žingsnis galėjo privesti prie mokymo lygio nuosmukio (Marijampolės „Žiburio“ gimnazija tuomet laikyta viena pažangiausių Lietuvoje) ir pasirinktos auklėjimo krypties pakeitimo. Padėtį sunkino didėjanti infliacija ir net naujai atgimusios valstybės administracijos formavimas. Pastarasis procesas lėmė tai, kad mažus atlyginimus mokyklose gaunantys mokytojai dažnai siekdavo darbo valstybės tarnyboje. Taip mokyklos per trumpą laiką prarado daug gerai išsilavinusių darbuotojų. Svarstyta būtinybė rengti mokytojų kursus ir taip padidinti pedagogų kiekį. Nepaisant to, bandyta iki paskutiniųjų išlaikyti jau įsteigtas mokyklas ir jose dirbančius mokytojus. „Žiburio“ draugijos skyriui Seinuose paprašius buvo nusiųstas prašymas į Švietimo ministeriją leisti Seinuose steigti mergaičių gimnaziją¹⁰.

Seinų „Žiburio“ gimnaziją nuo pat įsteigimo kamavo ekonominės problemos. Mokymo patalpų, bendrabučių reikalus šiaip ne taip pavykdavo spręsti, tačiau didžiausią išlaidų dalį sudarė mokytojų atlyginimai. Daugiau kelti mokesčių už mokslą nebebuvo galimybių dėl krašto socialinės struktūros (dauguma mokinių buvo neturtingų ūkininkų vaikai), tuo tarpu „Žiburio“ centro valdyba Marijampolėje lėšomis taip pat negalėjo reikšmingai paremti. 1919 m. balandžio 14 d. centro valdyba rekomendavo skyriui Seinuose pakelti mokytojams atlyginimus, „jei tai padaryti leidžia skyriaus kasos stovis ir gaunama iš Ministerijos Seinų gimnazijai pašalpa“¹¹.

„Žiburio“ vadovybė taip pat neliko abejinga sudėtingai valstybės situacijai. 1919 m. birželio 13 d. priimtas nutarimas rengti kursus tiems gimnazistams, kurie ryžosi stoti į atgimusios Lietuvos kariuomenę, savanorių gretas ir dėl tos priežasties negalėjo tęsti mokslų gimnazijose. Tokiu būdu norėta užtikrinti mokiniams mokslo tęstinumą, matyt, tikintis, kad Lietuva greitai laiku sustiprės, o gimnazistai iš karo laukų sugrįš į mokyklas. Be kita ko, svarstyta, kaip gali pasielgti lenkų valdžia, jeigu šis kraštas atitektų Lenkijai. Kai kas (naiviai) manė, jog „Žiburio“ gimnazijas atidavus Lietuvos valstybės globon padidės pavojus, kad, užėmus šį kraštą lenkams, gimnazijos ir jų turtas „tikrai

¹⁰ Ten pat, L. 21.¹¹ Ten pat, L. 22.

„Žiburio“
Centro Valdyba
Marijampolėje

Kopija
Marijampolė 25/0.16.

JO MALONYBEI
KN. DR. M. GUSTAITIUI

Turime garbės Tamstai pranešti, jog „Žiburio“
Centro Valdyba posėdyje 20/0 E. m. paskyrė Tam-
sta Seinų gimnazijos Direktoriui ir Prefektu.

„Žiburio“ Centro Valdybos
Pirmininkas

„Žiburio“ draugijos
protokolas

tarti užsiimti kitur tarnyba su sąlyga, kad atsidarius Seinuose gimnazijoms grįžtų vėl jom mokytojauti. Dėl šito klausimo priešingų nebuvo. Priimta. Dėl mokinių nutarta: priimti juos į kitas „Žiburio“ gimnazijas ir kaip nukentėjusius paliuosuoti nuo mokesčio už mokslą.“¹²

„Žiburio“ gimnazijos Seinuose oficialiai veikė dar metus, vėliau, atitekus šiam kraštui Lenkijai, tokiu pat pavadinimu tęsė darbą Lazdijuose. Gimnazijos direktorius M. Gustaitis dar kurį laiką buvo pasilikęs jau lenkų užimtuose Seinuose ir bandė rūpintis čia likusiu turtu, mokymo priemonėmis, tartis dėl mokyklų darbo pratęsimo. Tuo tikslu 1920 m. spalio 26 d. „Žiburio“ centro valdyba Marijampolėje priėmė nutarimą laikinai (kol M. Gustaitis nesugrįžo iš Seinų) gimnazijos direktoriaus pareigas Lazdijuose pavesti eiti kun. Avižieniui.

Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomi „Žiburio“ draugijos dokumentai padeda geriau suvokti to meto lietuvių padėtį Seinuose. Juose galime rasti daug statistinių duomenų

¹² LNMMB, F. 197, saug. vnt. 5, L. 24–25.

¹³ Ten pat, L. 34.

pareis“ Lenkijai, tuo tarpu dar tikėta, kad, palikus gimnazijas privačiomis mokyklomis, lenkų valdžia gali jų ir nenaikinti¹².

Pablogėjusi situacija Seinuose atsispindi 1919 m. rugsėjo 24 d. „Žiburio“ draugijos centro valdybos protokole. Vienas iš svarstomų klausimų buvo tolesnės „Žiburio“ gimnazijų veiklos galimybės Seinuose, užėmus juos lenkams. Seinų „Žiburio“ gimnazijos mokytojas Tijūnaitis raštu kreipėsi į centro valdybą: „Kas daryti su mokiniais, kuriems lenkų okupacija sutrukdė mokslą. Kun. Šmulkstys proponuoja pasirinkti tiems mokiniams stot į kitas „Žiburio“ gimnazijas, nes naują kad steigti negalima dėl lėšų stokos ir tų pačių lenkų pavojaus. Kun. Kriščiukaišis iškėlė taip pat ir Seinų „Žiburio“ gimnazijų mokytojų klausimą. Pasiūloma mokytojams pa-

apie mokinių skaičių, bibliotekų steigimą, kultūrinę veiklą. Šiuos duomenis galime palyginti su informacija, kuri tuo metu buvo spausdinama Seinuose leidžiamame „Šaltinyje“, kituose to meto laikraščiuose. „Žiburio“ draugijos skyriaus įsteigimas Seinuose sustiprino lietuvių organizacinę veiklą. Vienas didžiausių šios draugijos nuopelnų yra lietuviško švietimo organizavimas. Nepaisant sunkios ekonominės situacijos ir nuolatinio lėšų stygiaus mokykloms išlaikyti, žiburiečiai sugebėjo ne tik organizuoti švietimą, bet ir pakelti jį į reikiamą lygį.

Archyviniai šaltiniai atskleidžia taip pat aiškius ketinimus stiprinti lietuviškos veiklos ekonominius pamatus. Tai buvo bandymai steigti smulkių paskolų verslui bendrovę, derybos su prekybininkais lenkais dėl dalyvavimo jų valdymo struktūrose, reikalavimai pakabinti mieste ir lietuviškas iškabas. Tai rodo, kad „Žiburio“ draugija buvo laikoma gan rimta partnere ir turėjo nemažai įtakos viso miesto gyvenime.

„Žiburio“ draugijos veikla paliko gilius pėdsakus Seinų istorijoje. Praėjus daugiau kaip šimtui metų, kai Seinuose nepaprastai dideliuose varguose vėl kūrėsi lietuviška mokykla, niekam nekilo abejonių, kad ji turi būti pavadinta „Žiburio“ vardu. Istorinė atmintis, nors atrodo jau labai tolima, išliko ir ruseno žmonių sąmonėje. Matyt, ir ateityje mūsų „Žiburys“ neužges.

PETRAS MAKSIMAVIČIUS, g. 1970 m. Seinuose, Lenkija – Lenkijos ir pasaulio lietuvių visuomenės veikėjas.

Baigė Seinų lenkišką pradinę mokyklą, toliau mokėsi Punsko licejuje, vėliau studijavo Vilniaus universitete istoriją. Grįžęs į Lenkiją aktyviai dalyvauja lietuvių visuomeniniame gyvenime. Lenkijos lietuvių žurnalo „Aušra“ žurnalistas.

Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) valdybos pirmininko pavaduotojas. PLB Spaudos ir informacijos komisijos pirmininkas. Vyskupo Antano Baranausko fondo tarybos pirmininkas. Lenkijos lietuvių draugijos valdybos narys.

*Prūpa atskaita
apie šiuos „Žiburio“ darbus 1907 metais!*

*„Žiburio“ draugijos steigimo istorija. Prūpa atskaita apie šiuos „Žiburio“ darbus 1907 metais! —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —*

*„Žiburio“ draugijos steigimo istorija. Prūpa atskaita apie šiuos „Žiburio“ darbus 1907 metais! —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —*

*„Žiburio“ draugijos steigimo istorija. Prūpa atskaita apie šiuos „Žiburio“ darbus 1907 metais! —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —*

*„Žiburio“ draugijos steigimo istorija. Prūpa atskaita apie šiuos „Žiburio“ darbus 1907 metais! —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —*

*„Žiburio“ draugijos steigimo istorija. Prūpa atskaita apie šiuos „Žiburio“ darbus 1907 metais! —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —*

*„Žiburio“ draugijos steigimo istorija. Prūpa atskaita apie šiuos „Žiburio“ darbus 1907 metais! —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —
Kas yra „Žiburio“ draugija? —*

„Žiburio“ draugijos
protokolas

Petras Maksimavičius

JONAS MAČIULIS

APIE LIETUVIŠKUOSIUS SLAPYVARDŽIUS

Slapyvardžių, arba pseudonimų, kitaip sakant, autorių tikrųjų pavardžių pakeitimo netikromis, išgalvotomis, vartojimas yra reikšmingas spaudos istorijos bruožas. Galima pasakyti dar plačiau – visos rašytinės kultūros aspektas. Jis yra sąlygotas istorinių, socialinių, politinių, moralinių, etinių, estetinių ir kt. priežasčių, todėl, suprantama, labai svarbus tautos istorijos pažinimui. Slapyvardžių atskleidimas ne tik padeda teisingai įvertinti asmenybių vaidmenį, bet ir suvokti tam tikru istoriniu laikotarpiu vyravusias socialines politines nuotaikas, dorovines nuostatas, idealus.

Tad nenuostabu, kad slapyvardžių identifikavimu, jų sisteminiu ir publikavimu rūpinamasi visose šalyse. Užtenka panaršyti po interneto tinklapius, kad tuo įsitikintume.

Štai Lenkijos mokslų akademijos Literatūros institutas 1994–1998 metais išleido 5 tomų veikalą *Lenkų rašytojų slapyvardžių žodynas*¹, aprėpiantį lenkišką spaudą nuo jos atsiradimo iki mūsų dienų ir talpinantį 80 tūkstančių slapyvardžių. 2004 m. Londone išleista jau ketvirta Adriano Roomo *Slapyvardžių žodyno*² laida. 2006 m. Miunchene pradėta leisti šešiolikatomė *Tarptautinė slapyvardžių enciklopedija*³.

¹ *Słownik pseudonimów pisarzy polskich*: t. 1–4: XV w., 1970, opracował zespół pod redakcją Edmunda Jankowskiego; t. 5: 1971–1995, opracował zespół pod redakcją Dobrosławy Świerczyńskiej, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1994–1998.

² A. Room, *Dictionary of pseudonyms*: 11,000 assumed names and their origins, 4th ed, London, 2004.

³ *International encyclopedia of pseudonyms = Internationale Enzyklopädie der Pseudonyme = Encyclopédie internationale des pseudonymes = Enciclopedia internazionale dei Pseudonimi = Enciclopedia internacional de pseudónimos*, compiled by Michael Peschke, München, 2006.

Mūsų tautos istorijos specifika – svetimųjų priespauda, spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas, politinis teroras ir pan. – lėmė ypač didelį spausdinto žodžio anonimiškumą bei slapyvardžių gausą. Jei iki *Aušros* slapyvardžiai buvo vartojami daugiausia dėl to, kad susidarytų įspūdis, jog lietuviškai rašančių yra nemažai, tai nuo minėto laikraščio laikų periodikoje beveik visai nerasime tikrųjų autorių pavardžių, net ir tuose leidiniuose, kuriuose, atrodytų, nėra jokio reikalo slėptis po slapyvardžio kauke. Pasibaigus spaudos draudimo gadynei, išnyko viena svarbiausių slapyvardžių vartojimo priežasčių, bet slapyvardžiai neišnyko iš spaudos puslapių ir kitų socialinio gyvenimo sričių.

Kaip ir kitų šalių, Lietuvos bibliografai nuo pat darbo pradžios negalėjo nekreipti dėmesio į slapyvardžių aiškinimą bei viešinimą. Paminėtinas Vaclovo Biržiškos 1943 metais išspausdintas leidinys *Lietuviškieji slapyvardžiai ir slapyraidės*⁴, aprėpęs lietuviškąją spaudą iki 1914 metų ir identifikavęs apie 6 tūkstančius slapyvardžių.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras (anksčiau – Knygų rūmai), rengdamas bibliografinius darbus, kartu kaupė ir slapyvardžių kartoteką, nuo 1992 m. – kompiuterinę slapyvardžių duomenų bazę. Šiuo metu kompiuterinėse laikmenose įrašyta per 10 tūkstančių autorių ir per 36 tūkstančių slapyvardžių.

Minint lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo šimtmetį, 2004 m. buvo išleistas kapitalinis dviejų tomų veikalas *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas*⁵. Jame apibūdinta 8 190 slapyvardžiais pasirašinėjusių asmenų ir pateikta 30 950 įrašų slapyvardžių, kuriais buvo pasirašoma nuo lietuviškosios raštijos pradžios iki 1990 m., t. y. iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

2007 m. buvo išleista kompaktinė plokštelė *Slapyvardžių sąvadas*. Tai pirmasis skaitmeninis tokio turinio leidinys Lietuvoje. Juo siekiama paspartinti informacijos apie slapyvardžius paiešką, padaryti ją prieinamą kuo didesniai vartotojų skaičiui. Kompaktinėje plokštelėje apibūdinta 9 512 autorių ir 36 202 slapyvardžiai. Joje įrašyti ne tik lietuvių autorių slapyvardžiai, sutinkami nuo XVI a. iki mūsų dienų,

⁴ V. Biržiška, *Lietuviškieji slapyvardžiai ir slapyraidės: slapyvardžių ir slapyraidžių ligi 1914 m. sąrašas raidyno tvarka*, d. 1–4, Kaunas, 1943.

⁵ *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas*, sudarė ir parengė Jonas Mačiulis, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, t. 2, 2004.

bet ir kitataučių slapyvardžiai, vartoti Lietuvos teritorijoje leistoje kitakalbėje (lenkų, rusų, žydų) spaudoje. Skelbiami ir tie slapyvardžiai, kuriais kitų tautų autoriai buvo pristatomi lietuvių visuomenei.

Pažymėtinas ir 2008 m. išleistas straipsnių rinkinys *Apie lietuviškuosius slapyvardžius*, jį galima laikyti lietuviškosios pseudonimikos istorijos metmenimis. Jame išryškėja per šimtmetį Lietuvoje atliktas darbas renkant, identifikuojant, sisteminant, publikuojant bei interpretuojant lietuviškuosius slapyvardžius.

Visuose šiuose leidiniuose minimi ir Seinai, XX a. pirmaisiais dešimtmečiais tapę svarbiausiu lietuviškosios spaudos leidimo židiniu. Priminsiu gerai žinomus periodinius leidinius: *Vadovas* (1908–1914), *Spindulys* (1909–1915), *Šaltinis* (1906–1915), jo priedai: *Artojas* (1909–1914), *Šaltinėlis* (1906–1914), *Vainikas* (1913–1915), *Vainikėlis* (1906–1914).

Lietuvos Martyno Mažvydo bibliotekos Retrospektyviųjų leidinių duomenų bazėje bei kontroliniame sąrašė „Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823–1940“⁶ užregistruota ir daugiau tuo laikotarpiu Seinuose leistų rankraštinių ar šapirografu dauginamų periodinių leidinių, tiesa, daug smulkesnių ir neilgaamžių. Paminėsiu juos. Tai Seinų kunigų seminarijos laikraščiai, leisti XIX a. pabaigoje: *Knapt* (apie 1891, aprašytas iš šaltinių, neišlikęs), *Viltis* (1891–1898, aprašytas iš šaltinių, neišlikęs), *Visko po biskį* (1891, aprašytas iš šaltinių, neišlikęs). Buvo bandoma leisti ir platesnei visuomenei skirtų laikraščių: *Artojaus šaltinis*, 1911, tik nr. 1), *Jaunuomenės draugas* (1902–1908, rankraštinis, aprašytas iš šaltinių, neišlikęs), *Lietuvių moksleivijos draugas*, 1912, 1914), *Mūsų dienos* (ateitininkų laikraštėlis, 1913–1914, aprašytas iš šaltinių, neišlikęs).

Lemtingais Seinų kraštui 1918–1819 metais, kovos už šio krašto priklausymą Lietuvos jurisdikcijai laiku, ypač suaktyvėjo Seinų gimnazijos moksleivių laikraščių leidimas. Vienas kitą keitė ateitininkų laikraščiai: *Balsas* (1918), *Miško sargas* (1918/1919, išėjo 2 nr.), *Nemuno gelmė* (1918–1919?, rankraštinis), *Samtis* (1918–1919). Visi jie kontroliniame sąrašė aprašyti pagal šaltinius, greičiausiai neišlikę. Minėtinas taip pat neišlikęs Seinų kunigų seminarijos laikraštėlis *Mūsų aidas* (1918/1919, nr. 1–9, red. kun. Pijus Kirvelaitis). Spėjama, kad

⁶ *Lietuviški periodiniai leidiniai: kontrolinis sąrašas, 1823–1940*, sudarė I. Meškinytė ir kt., Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 1993.

Seinuose 1920 m. buvo leidžiama *Dzūkelių kanklės*, vėliau leista *Lazdijuose*.

Išvardijau šiuos leidinius ne tik kaip svarbius spaudos istorijos faktus, bet ir norėdamas paraginti straipsnio skaitytojus prisiminti, gal yra matę ar girdėję apie šias dabar jau neįkainojamos vertės spaudos relikvijas.

Visuose šiuo laikotarpiu Seinuose leistuose periodiniuose leidiniuose gausu slapyvardžių. Apie laikraštukų, kurie žinomi tik iš juos paminėjusių šaltinių, slapyvardžius negalima nieko pasakyti. Tikriausiai, kaip ir kituose moksleivių laikraščeliuose, kiekviena žinutė, vaizdelis, straipsnelis ar eilėraštukas buvo pasirašomas slapyvardžiu.

Atkreipsime dėmesį į *Vadovo*, *Spindulio*, *Šaltinio* ir jo priedų slapyvardžius. Nors šie leidiniai buvo leidžiami jau panaikinus lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą, juose taip pat gausu slapyvardžių kaip ir draudžiamuosiuose periodiniuose leidiniuose. Štai Lietuvos nacionalinės bibliotekos išleistuose slapyvardžių sąvaduose užfiksuota apie 750 išaiškintų *Šaltinio*, 110 – *Šaltinėlio*, 135 – *Spindulio*, 175 – *Vadovo*, 50 – *Artojo* slapyvardžių. Tai galima paaiškinti keletu priežasčių. Pirma, nors lietuviškos spaudos draudimas buvo panaikintas, carinė priespauda išliko, pasipriešinimas vyraujančiai tvarkai ir ideologijai buvo slopinamas, ir tik slapyvardžiu prisidengus buvo galima atviriau išsakyti savo mintis. Antra, dauguma rašančiųjų į Seinuose leistą lietuvišką spaudą buvo anos, draudžiamosios, spaudos leidėjai, korespondentai ir platintojai. Jie skaitančiosios visuomenės sąmonėje jau buvo įsitvirtinę atitinkamais slapyvardžiais, todėl ir nesukubėjo jų atsisakyti susidarius naujoms aplinkybėms. Trečia, per lietuviškos spaudos draudimo keturis dešimtmečius susiformavo slapyvardžių vartojimo tradicija. Kiekvienas rašantysis jautė poreikį turėti slapyvardį. Šį poreikį skatino ir palaikė garsūs slapyvardžiai, virtę pavardėmis – *Lazdynų Pelėda*, *Žemaitė*, *Maironis*, *Jovaras*, *Vaižgantas*, *Miglovara*, *Šatrijos Ragana ir kt.* Ketvirta, kaip ir visais laikais veikė ir etinio pobūdžio priežastys – noras pasipuikuoti, kam nors įgelti iš pasalų, ką nors pažeminti ar pakritikuoti pačiam likus nežinomam. Nesistebėkime, juk ne šventieji ir tada į laikraščius rašė.

Seinų laikraščiai tada buvo ne regioniniai, o visos Lietuvos, į juos rašė visi suinteresuoti mūsų šalies žmonės. Tarp autorių daugiausia kunigų, nes jie vieninteliai iš išsilavinusių žmonių, vykdant caro nutautinimo politiką, galėjo gyventi ir reikštis Lietuvoje. Buvo ir mokytojų bei vienas kitas gydytojas ir teisininkas. Aštriai gvildendami to meto aktualias problemas (tautines, agrarines, ekonomines, politines,

švietimo ir kt.), jie, kaip jau rašyta, iš reikalo ar kitų priežasčių skatinami, dažniausiai savo straipsnius ar žinutes, eilėraštukus ar prozas kūrinėlius pasirašydavo slapyvardžiais.

Panagrinesime, iš kur autoriai sėmėsi medžiagos, kas jiems pirmiausia šaudavo į galvą kilus reikalui pasirašyti slapyvardžiu. Peržiūrėjus to meto Seinų spaudą, matyti, kad slapyvardžiais dažniausiai buvo vartojami gimtinių, artimesnių kaimų, upių, ežerų, pelkių ir pan. pavadinimai. Štai jie:

Adomiškis J. (knygnešys, visuomenės veikėjas Jonas Rinkevičius);

Antupių Juozas (kunigas, poetas Juozapas Skinkys);

Beržiniškietis, Beržininkietis (pedagogas, draudžiamos spaudos platintojas Juozas Damijonaitis);

Burgenietis (kunigas Leonas Špokevičius);

Dumbrė Dzidorius (kunigas, publicistas, spaudos darbuotojas Juozas Bikinas);

Dzenkūnas, Dzenkūnelis (mokytojas, spaudos darbuotojas Bronius Stosiūnas);

Kurietis (kunigas, būsimas istorikas Antanas Alekna);

Margalis (kunigas, poetas Juozas Šnapštys-Margalis);

Pabalinis (kunigas, spaudos darbuotojas Mykolas Brundza);

Panėnupis (kunigas, vėliau vyskupas Justinas Staugaitis);

Pašeimenis (kunigas, visuomenės ir politikos veikėjas Juozas Vailokaitis);

Pažvirgždys (kunigas, vėliau vyskupas Vincentas Borisevičius);

Sumeliškietis, Sumeliškių pakeleivis (mokytojas, spaudos darbuotojas Bronius Stosiūnas);

Šatrijos Atkalnė (kunigas, istorikas Blažiejus Česnys);

Širvintas J. (kunigas, spaudos darbuotojas Jonas Navickas);

Titnagų dėdė (kunigas Kazimieras Pakalniškis);

Vareikaitis S., Vareikietis S. (pedagogas Stasys Tijūnaitis);

Vikonių Juozelis (knygnešys Juozapas Gendrėnas);

Žarčių Pempė (pedagogas, kalbininkas Juozas Balčikonis);

Žvirgždas, Žvirgždukas (kunigas, tautosakos rinkėjas Vincas Ambraziejus).

Tai, kad rašančiajam, iškilus reikalui pasirinkti slapyvardį, iš minties pirmiausia išplaukia nuo vaikystės girdėti vardažodžiai, yra natūralu, nes jis suaugęs su ta žeme, su landšaftu, su vietovės, iš kurios yra kilęs, pavadinimais. Panašiai yra su vadinamaisiais etnonimais, kai

slapyvardžiu pasirenkamas etninės grupės, kuriai priklauso autorius, pavadinimas:

Aukštaitis (pedagogas, spaudos kolekcininkas Jonas Kirlys);

Kapsas Antanas (kunigas, draudžiamos spaudos bendradarbis ir platintojas Antanas Civinskas);

Lietuvis (kunigas, tautosakininkas Jurgis Narjauskas);

Lietuvos sūnus (kunigas, spaudos darbuotojas Jonas Reitelaitis);

Zanavykų Kaz. (kunigas, vėliau vyskupas Justinas Staugaitis).

Ypač gausu frenomimų, t. y. vardažodžių, nusakančių kurias nors autoriaus dvasines ypatybes, charakterio bruožus, tautinį nusiteikimą, kūrybinius siekius, kritinį kūrinių užtaisą ir pan. Vienais autorius pats įvardijo kurią nors savo savybę, kiti atsirado, kad taip buvo artimųjų ar draugų vadinamas, trečius sugalvojo norėdamas pašmaikštauti, pironizuoti ar paryškinti kūrinėlio idėją. Štai kai kurie iš jų:

Arimo Žvirgždas (kunigas Feliksas Sruoginis);

Baugutis M. (kunigas, knygnešys Mykolas Petrauskas);

Bėdulis M. (draudžiamos spaudos bendradarbis Jonas Sekys);

Besparnis (spaudos bendradarbis, rašytojas Juozas Čerkesas);

Bočių atmintojas (žurnalistas Stasys Butkus);

Diegas (knygnešys Motiejus Baltūsis);

Dievo Muzikantas (vargonininkas Petras Mažylis);

Druskus (kunigas, rašytojas, kritikas Adomas Jakštas);

Geradėjas (kunigas, vėliau vyskupas Justinas Staugaitis);

Gerasis (knygnešys Motiejus Baltūsis);

Gerutis (kunigas, rašytojas Jonas Balvočius);

Jaunimo prietelis (kunigas, draudžiamos spaudos bendradarbis Antanas Civinskas);

Keleivis (knygnešys Ignatas Šopara);

Kručius (kunigas, visuomenės ir politikos veikėjas Mykolas Kru-pavičius);

Mažulis-Vargdienėlis (draudžiamos spaudos bendradarbis Antanas Staugaitis);

Menkaraštis (valstietis, poetas Juozas Stanikūnas);

Nabagas, Nabagas V. (spaudos bendradarbis Adomas Saurusaitis);

Piktupėlis (kunigas, spaudos bendradarbis Jonas Navickas);

Piktžirnius (kunigas, visuomenės veikėjas Juozas Vailokaitis);

Prietelis (kunigas, rašytojas Jonas Balvočius);

Sermėgius Motiejus (kunigas Motiejus Petrauskas);

Skrajūnėlis (kunigas, visuomenės ir politikos veikėjas Juozas Vailokaitis);

Skrebenius (kunigas, visuomenės veikėjas Juozas Vailokaitis);

Šaltūnas (kunigas, filosofas, publicistas Antanas Maliauskis);

Taučius G. (kunigas, visuomenės ir politikos veikėjas Mykolas Krupavičius);

Truputis S. (pedagogas Stasys Tijūnaitis);

Vargo draugas (valstietis, poetas Juozas Stanikūnas);

Vienuolis J. (kunigas, spaudos bendradarbis Jonas Navickas);

Vivirklys (mokytojas, spaudos darbuotojas Bronius Stosiūnas);

Žemės dulkė (valstietis, poetas Juozas Stanikūnas).

Prie šios grupės slapyvardžių šliejasi ir proprionimai, t. y. slapyvardžiai, apibūdinantys autorių išorines savybes:

Apyjaunis (kunigas Antanas Civinskas);

Barzdyla (kunigas, istorikas Blažiejus Česnys);

Ilgakaklis (mokytojas, tautinio sąjūdžio dalyvis Juozas Gvildys);

Jaunutis A. (kunigas, pedagogas Antanas Dailidė);

Kunigas Apysenis (kunigas, knygnešys Kazimieras Prapuolenis).

Iš lietuviškos spaudos draudimo epochos išliko ir daugelis fitonimų (medžių, augalų pavadinimai), animalonimų (gyvūnų, vabzdžių, ypač paukščių pavadinimai). Iš jų buvo parenkami tokie, kurie tautos savimonėje yra įgiję tam tikrą simbolinę prasmę, turi ideologinį ar moralinį krūvį. Labai buvo mėgstamos deminutyvinės (mažybinės, malonybinės) jų formos, matyt, atėjusios iš tautosakos. Štai:

Apuokas (pedagogas Juozas Geniušas);

Bijūnėlis (kunigas, spaudos bendradarbis Mykolas Brundza);

Bijūnėlis (pedagogas, kalbininkas Juozas Balčikonis);

Bitinėlis (gydytojas, dramaturgas Eliziejus Draugelis);

Dagilėlis (kunigas, poetas Mikalojus Šeižys-Dagilėlis);

Genys (rašytojas Ignas Šeinius);

Kukutis (mokytojas, tautinio sąjūdžio dalyvis Juozas Gvildys);

Meškus (kunigas, vėliau vyskupas Justinas Staugaitis);

Miško Sakalas (žurnalistas Antanas Dėdelė);

Skruzdė (kunigas, spaudos bendradarbis Jeronimas Valaitis);

Svirno žvynė [pelė] (pedagogas, rašytojas Juozas Grigonis);

Vanagėlis (poetas, pedagogas Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis);

Žalvarnis (kunigas, poetas Jurgis Tilvytis).

Palyginus su draudžiamąja, Seinų periodinėje spaudoje skaitytas ras daug mažiau tokių slapyvardžių kaip Vėjas, Vėtra, Viesulas, Banga, Banguolis, Bangmylis, Klajūnas, Aušra, Aušrūnas, Svajonė, Svajus, Svajužis, Žaibas, Kirvis, Kirvelis, Perkūnas ir pan. Šie slapyvardžiai ne tik liudijo romantišką, melancholišką lietuvių sielą, kupiną nerimo, trokštančią vėtrų, bangų, aušrų, bet ir, artėjant ar siaučiant 1905 metų revoliucijos audrai, buvo įgiję konkrečią socialinę maišto, kovos reikšmę.

Tuo laikotarpiu, kaip ir anksčiau, autoriai slapyvardžiais taip pat rinkosi mitologinių būtybių ar istorinių asmenybių vardus:

Paparonis [anot Teodoro Narbuto, mitinis budėtojas ir sargas, žadinąs žmones iš miego] (kunigas, poetas Antanas Šmulktys);

Tautvilas J., kun. Tautvilas [kelių Lietuvos kunigaikščių asmenvardis] (pedagogas Stasys Tijūnaitis);

Vaideliotas (kunigas, poetas Juozapas Skinkys);

Vaideliotas (kunigas, vėliau vyskupas Justinas Staugaitis);

Vaidilutis A., Vaidilaitis S. (kunigas, visuomenės veikėjas Alfonsas Petrusis).

Aptariamojoje seiniškėje spaudoje galima aptikti retesnių baptizonimų, t. y. vardų (pvz., *Dėdė Atanazas* {gr. *nemirtingumas*}, kunigas, knygnešys Kazimieras Pakalniškis), akronimų (pvz., *Aišbė* {„Antanas iš Būgnų“}, teisininkas, draudžiamos spaudos platintojas Antanas Krikščiukaitis), ir ironimų (pvz., *Adomas iš Rojaus* – mokytojas, draudžiamos spaudos bendradarbis Adomas Mika).

Ką mes žinome apie šiuolaikinės Lenkijos lietuvių spaudos slapyvardžius? Labai nedaug. Gal niekas nebepasirašinėja slapyvardžiu? Žinant Lietuvos spaudą, taip neatrodytų. Galbūt Seinų krašte atsirastų entuziastų, kurie pasidomės slapyvardžiais, sutinkamais dabar čia leidžiamuose lietuviškuose laikraščiuose?

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Slapyvardžių duomenų bazėje ir slapyvardžiams skirtuose leidiniuose užfiksuoti keli žymaus Lenkijos lietuvių kultūros veikėjo, pedagogo, literatūros tyrinėtojo ir poeto *Jono Stoskeliūno* (1913–1991) slapyvardžiai: St. Keliūnas, J. Papelenis, Jonas Papelenis, J. Pušinis, Ropiškietis, St. Valiūnas. Jais poetas pasirašinėjo prieš karą Vilniuje leistame *Jaunimo drauge*, nuo 1960 m. Seinuose, vėliau Punske leidžiamoje *Aušroje*. 1990 m. J. Papelenio slapyvardžiu poetas išleido istorinę poemą „Šiurpilų gynimas“, J. Pušinio slapyvardžiu parašė apsakymą „Senojo žvejo sak-

Jonas Mačiulis

mės apie Jūratę“, kurį 1979 metais nr. 5 išspausdino JAV lietuvių žurnalas *Aidai*.

Slapyvardis nėra tik paprastas parašas po straipsniu, apsakymu ar eilėraščiu, jis ne tik slepia kurį laiką autoriaus tikrąją pavardę, bet ir padeda laikraščiui ar žurnalui kurti tam tikrą nuotaiką, išreiškia tam tikrus idealus ir siekius. Manau, skaitytojai tai pajuto, perskaitę XX a. pradžioje Seinuose leistos spaudos slapyvardžius.

Vilnius, 2009.04.14

JONAS MAČIULIS, gimęs 1937 m. Jonišio r. Kivylių k., humanitarinių mokslų daktaras, docentas. 1952–1956 m. mokėsi Šiaulių pedagoginėje mokykloje, 1958–1962 m. studijavo Šiaulių pedagoginiame institute, 1972–1974 m. – Maskvos visuomenės mokslų akademijoje. 1956–1968 m. dirbo Jonišio r. mokyklų mokytoju, direktoriumi, Švietimo sk. inspektoriumi, 1977–1989 m. – Vilniaus universiteto Filosofijos istorijos katedros vedėju, 1989–1992 m. – VU Sociologijos katedros docentu, nuo 1992 m. – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centro vyresnioju bibliografu. Jam vadovaujant įgyvendinamas projektas „Lietuviškieji slapyvardžiai: jų kaupimas, sisteminimas, kompiuterinės bazės sudarymas“. Vykdydamas šį projektą, J. Mačiulis yra sudaręs ir parengęs leidinius Lietuviškieji slapyvardžiai: medžiaga lietuviškųjų slapyvardžių sąvadui (1995–2003, t. 1–5); Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas (2004, t. 1–2), kompaktinę plokštelę Slapyvardžių sąvadas (2007), straipsnių rinkinį Apie lietuviškuosius slapyvardžius (2008), parašęs memuarinio pobūdžio knygas Kivyliai (1996), Mačiuliai (2003), straipsnių ciklą „Lietuviškųjų slapyvardžių paraštėse“ (žurn. Tarp knygų, 2006–2008). Už bibliotekininkystės, bibliografijos ir knygotyros tyrinėjimus Jonui Mačiuliui 2007 m. įteikta Lietuvos kultūros ministerijos premija.

KUN. SIMONAS NORKUS

PUNSKO BAŽNYČIA (SEINŲ DIECEZIJOJE)

Punsko bažnyčios pradžia yra datuojama nuo 1597 metų. Vietos aktuose tais metais užrašyta, kad Stanislovas Zalivskis, Livos vėliavininkas, Lazdijų, Merkinės ir Seivų karališkųjų miškų girininkas, ją savo lėšomis iš medžio pastatė, o Lenkijos karalius Žygimantas III patvirtino bei dosniai fondais aprūpino.

Trys autentiški dokumentai, rašyti lotynų kalba pergamente ir savo ranka karaliaus Žygimanto pasirašyti, rodo šias to karaliaus Punsco bažnyčiai suteiktas privilegijas. Pirmoji – 1597 metų, ja karalius naują pastatytą bažnyčią patvirtina ir suteikia aštuonis valakus žemės, vadinamus Šaltėnais, bei po šešis lietuviškus grašius nuo pavaldinių ir laisvas malkas iš girios. Punsco parapiją turėjo anuo metu sudaryti tik lietuviai, kadangi tame pačiame dokumente iškelta sąlyga, kad klebonas visuomet būtų lietuvis arba bent lietuviškai gerai kalbantis.

Antroji yra 1600 metų, ja suteikiami bažnyčiai sklypai, teisė laisvai ežeruose gaudyti žuvį ir 50 lenkiškų zlotų, kuriuos kasmet Kalėdų šventėms privalo mokėti Mockavos dvaras; trečioji – 1606 metų, ja patvirtinami bažnyčiai suteikti sklypai su ribų aprašymu bei duodamas Šaltėnų kaimas drauge su pavaldiniais, priskiriama 15 valakų ir 15 margų žemės prie Vižainio kelio, be to, šieno pievų, vadinamų Vygra, esančių abiejose Šešupės pusėse, kūdros laisvas dovanas, lenkiškų zlotų iš dvaro, o iš dvaro nuo kiekvieno bradinio dešimtinės – po šešis lietuviškus grašius, ir t. t. Aktuose yra išrašas, išleistas 1778 metais Lietuvos metrikų kanceliarijos, nusakantis karaliaus Žygimanto 1612 metais suteiktą privilegiją trims valakams žemės Baiviškių kaime Punsco bažnyčios vargonininko išlaikymui.

Punsco bažnyčios priekinis fasadas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Karaliaus Žygimanto dokumento fragmentas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Šių privilegijų galia Punsko klebonai nuo 1597 iki 1776 metų turėjo ir padorią jurisdiką prie bažnyčios bei pakankamai pajamų iš jos tiek šventyklos, tiek joje dirbančių kunigų išlaikymui. Ir tik praėjus 179-eriems metams nuo aprūpinimo laikų prasidėjo mažiau dėkingi laikai.

1776 metais Pranciškus Truchnovskis, Pašešupių seniūnas *violenti modo* (smurtingu būdu) užgrobė Vygros pievą, teikiančią iki šimto vežimų gero šieno; po Truchnovskio mirties ją savo žinion perėmė Andrejus Oginskis, Trakų vaivada, Mockavos, Punsko ir Seivų senatė. Oginskis bene keletą kartų žodžiu buvo žadėjęs pievą sugrąžinti bažnyčiai, tačiau ne tikai duoto žodžio netesėjo, bet dar kitais 1777 metais tokiu pačiu būdu, kaip Truchnovskis, karaliaus Žygimanto bažnyčiai suteiktus 40 margų derlingos žemės sklypus netoli bažnyčios iškeitė į Punsko seniūnijoje prie Šaltėnų, kitaip Studenos, fondinio palivarko prigludusius dirvonus, kuriuose šiandien net griekiai neauga. Betgi paskutinį smūgį suduota 1800 metais, kuomet prūsai valdžia atėmė Šaltėnų palivarką ir priskyrė vietoj jo metinę kompetenciją 1800 lenkiškų zlotų. Mirus kunigui Chlopickiui, kai 1777 metais Oginskis apgrobė bažnyčią, ji ilgą laiką buvo pasilikusi be klebono, turėjo tikrai kunigus dvasiniam patarnavimui, laikinai čia paskirtus, todėl ir bažnyčiai padarytos skriaudos nebuvo kam ieškoti atitaisyti; ir tikrai 1785 metais kunigas Antanas Laurinavičius, Punsko klebonas, iškėlė bylą dėl Vygros pievos ir sukeistų sklypų, ji tęsėsi gan ilgai, ir, kaip matyti iš aktų, svarstė ją įvairūs teismai: miestų, asesoriškieji, maršališkieji, tarpvaldžio teismai ir Dievas žino kokie dar, bet visuomet be jokių pasekmių; ir tikrai Balstogės kameros rezoliucija 1802 metais padarė jai galą, pripažinusi, kad Vygros pieva privalo likti prie Pašešupių palivarko ir už ją turi būti apmokama metinė kompetencija iš palivarko, ir ją (bylą – *vert.*) likviduoti pavesta buvo Kadariškių tarnautojui.

Šiandienis Punsko klebonas turi savo naudojimui tik 250 strypų (apie 4,87 m²) žemės daržams.

Punsko klebonų tikslia tvarka įvardyti neįmanoma, mat aktas, sudarantis jų eigos vienintelę istoriją, turėjęs gaisrų metu dingti, kiti, 1800 metais Suvalkų Hipelio paimti iš vienos dalies knygos formuliario, buvo negrąžinti, tuo tarpu esančiuose vietoje apie vėlesnius tik užsimenama. Po 1675 metų, be pažymėjimo, nuo kurių iki kurių metų ėjo klebono pareigas, yra minimas kun. Kaz. Bejmerčevskis, po jo eina Kaz. Šimonas (1707), Petras Jakimavičius (1741), Korsakas (1750), Jonas Chlorickis (1777), Antanas Laurinavičius (1785), Vrublevskis (1790),

Memorialinė lenta
bažnyčios statytojui
kun. K. Jonkaičiui
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Bažnyčios šoninis
altorius
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Lukaševičius (1806), Motiejus Zalevskis (1815), Banasevičius (1829), Juozas Šumavičius (1830–1874), Kazimieras Jonkaitis (1874–1881) ir dabartinis kunigas Simonas Norkus nuo 1881 metų.

Kas buvo pirmasis Zalivskio pastatytos bažnyčios klebonas, kokio dydžio ir kokios formos buvo toji bažnyčia, nieko nežinoma, lygiai kaip ir laiko, kiek ji stovėjo, tiksliai nusakyti neįmanoma. 1829 metų inventoriaus registre, tiesą sakant, užsiminta, kad ji supleškėjo, bet nenurodyta metų, tikrai iš 1741 metais dekanas Kovzano, dekanas Simensko – Berznyko klebono, buvusio vizito aktų aiškėja, kad tarp 1741 ir 1775 metų būta gaisro. Mat kun. Kovzanas, aprašydamas minėtosios bažnyčios būklę, teigia: *Ecclesia vetusta erecta sub titulo Assuroptionis BMV*, o ties 1776 metais jau aiškiai pasakyta, kad kun. Jonas Chlopickis, tuometis Punsko klebonas, parapijiečių padedamas, pastatė naują bažnyčią iš kirviu tašyto medžio, kryžiaus formos, su dviem koplyčiomis šonuose, dviem bokštais priekyje, su mansarda iš storlenčių, tarpu bokštų pastatytu trikampiui, kuris užbaigtas kryžiumi.

1868 metais kunigo Chlopickio pastatytą bažnyčią ištiko tas pats likimas, kaip ir pirmąją. Gaisras apėmė žydų namelius, o kad vėjas pūtė stačiai į bažnyčią ir klebonijos pastatus, taigi viskas nuėjo su dūmais, išskyrus mažytį namelį, kuriame gyveno vikarai. Po to, kai bažnyčia buvo sudegusi, kurį laiką pamaldos vyko mažoje šventoriuje esančioje koplytėlėje, vėliau iki 1881 metų žmonės meldėsi kun. Sakavičiaus, dabartinio Balbieriškio parapijos administratoriaus, kuris tuo metu ėjo vikaro pareigas Punsko bažnyčioje, pastangomis pono Svidos, Kolnicos valdų savininko ir donacinių valdų Mockavoje nuomotojo, maloningai padovanoto seno kluono pastatytoje pašiūrėje. Tuo metu Punske klebonu buvo kun. Juozas Šumavičius, po jo mirties 1874 metais parapijos valdymą perėmė kun. Kaz. Jonkaitis, tas, kurį jau kelerius metus klebonas Šumavičius dėl savo ligos buvo šaukęsis talkon.

Kun. Kazimieras Jonkaitis, tokiomis aplinkybėmis tapęs parapijos administratoriumi, atsidūrė labai kritiškoje padėtyje, mat nieko čia nebuvo – nei bažnyčios, nei klebonijos, nei kokio nors kito statinio, išskyrus minėtąjį namelį, kurį ir toliau užėmė buvo vikarai; o klebonas su namų patarnautojais toliau gyveno nuomojamame name. Taigi kun. Jonkaitis turėjo spręsti ne šiaip sau klausimą; ir, reikia pripažinti tiesą, išsprendė jį puikiausiai per palyginti trumpą laiką – jo pastangomis atsirado nauja medinė klebonija, kurioje jau ir klebonas su tarnyba, ir vikarai šiaip taip galėjo sutilpti ir ankstesnį namelį užleisti vargoninin-

Evangelistas Lukas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Bažnyčios skliautai
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Pagrindinio altoriaus
fragmentas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Šv. Juozapas su
kūdikėliu Jėzumi
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Šoninis šv. Jurgio
altorius
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Prisikėlusio Jėzaus
gipsinė statula
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

kui bei zakristijonui, taip pat neturėjusiems kur prisiglausti. Toliau atsirado kai kurie ekonominiai pastatai, juosianti akmeninė su kalkėmis statyta abejų kapinių tvora, trys gana rimti varpai, nulieti p. Mlokovskio gamykloje, kainavę 1 200 rublių, kai kurie bažnyčios reikmenys, ir visų pirma šiandienė gotišku stiliumi kryžiaus formos iš lauko akmenų mūryta ir dengta cinkuota skarda bažnyčia su dviem koplyčiomis šonuose bei dviem bokštais, kuriuose buvo įkelti varpai.

Šiandienės Punsko bažnyčios ilgis iš lauko yra 158, plotis kryžiaus pečiuose 116 angliško mato pėdų, o vidinis plotas technikų apskaičiuotas penkiems tūkstančiams žmonių, kur vienam asmeniui skiriama kvadratinė pėda. Dvi eilės iš plytų mūrytų kolonų, storumo per tris uolektis, viršuje smailu kampu besijungiančių arkadomis, skirsto bažnyčią į tris navas. Didžioji vidurinė nava, matuojant nuo altoriaus iki sienos, skiriančios prieangį nuo bažnyčios, ilgio turi 113, pločio 24½, aukščio 50 angliško mato pėdų. Gaila, jog esant tokiam aukščiui neįrengta aplinkui galerijos, kad esant reikalui ir langus būtų galima atidaryti, ir nuo sienų dulkes bei voratinklius nuvalyti. Šoninės navos matmenimis abi yra lygios, jos baigiasi lygia linija, kur eina baliustrada, skirianti presbiteriją nuo bažnyčios, ir siekia 89, pločio 12, o aukščio 25 pėdas. Tuo pačiu santykiu ir stogas, dengiantis vidurinę navą, yra aukštesnis už šoninių navų stogą, prilipusį prie vidurinės navos sienų. Tolimesniame šoninių navų skyriuje įrengtas vienoje pusėje lobynas, į kurį veda durys iš presbiterijos, kitoje pusėje – įeinamoji zakristija, kur renkasi moterys įvesdinimui. Kunigų zakristija yra už didžiojo altoriaus, į ją veda abiejose altoriaus pusėse paliktos dvi durys.

Skliautai visoje bažnyčioje gotiški, mediniai, paremti dešimčia kolonų, nuo kurių išeinantys grobai skirsto visumą atskiromis dalimis, o kiekvienoje dalyje eina tarytum gyslos iš vieno kampo į kitą ir susikryžiuodamos viduje sudaro keturis aštirus trikampus, kiekvienas sau būdingu būdu, tam tikra vagele nubrėžtu aštriu lanku, yra susklausytas. Storas sluoksnis drėbnsio, ant nendrių tankiai vielomis prie lentų priišto, sukelia mūro įspūdį; tiesa, per lengvas, bet nelygus, geriau būtų buvę, kad skliautai iš tiesų būtų mūriniai, ypač tokios drėgnos bažnyčios kaip šita.

Didysis altorius taip pat medinis ir atseit gotiškas, bet, tiesą pasakius, tai tik nevykusi tikrosios gotikos pamėgda, gal visų pirma pagal plotį, siekiantį per 25 pėdas, yra jis per žemas (38 pėdos), o, antra vertus, tiek visuma, tiek ir atskiromis dalimis nesimato to viliojamai iškilais ir tarytum nuo žemės atsiplėšiančio gotiškajam stiliui būdingo lengvumo, viskas čia sunku, išgverę ir tarytum prie žemės prislėgta.

Planas paimtas neva iš piešinio, aptinkamo mišiole (1857 kompidoniškakas leidinys), bet, išskyrus vietoje paveiklo pirmame aukšte septynias natūralaus dydžio figūras, gan meniškai atliktas ir ta pačia tvarka sustatytas, būtent: šv. Juozapo statula su kūdikėliu Jėzumi ant rankos ir senelio Simono kunigišku rūbu; keturių šv. evangelistų: Mato, Morkaus, Luko ir Jono antrame aukšte, ir prisikėlusio Kristaus statulos aukštai, niekas čia daugiau pirmųkščio pavyzdžio neprimena.

Tačiau, neminint detalių, kurios esmės nesudaro, galima drąsiai teigti, kad kun. Jonkaitis iš visų savo pirmtakų imtinai su kun. Chlopickiu čia daugiausia padarė gero. Kas tokiais dalykais niekuomet nesidomėjęs, tas veikiausiai ir nemokėsiąs jo nuopelnų įvertinti arba užgiedosiąs tą paprastą nepatyrėlio dainelę: „Didelio čia daikto už svetimus pinigus statyti.“ Gal ir būtų tiesa, jeigu tuos pinigus taip lengvai būtų buvę galima surinkti, kaip lengva tai pasakyti; bet, deja! Šiuo keliu per erškėčius einama prie tikslo, ypač ten, kur reikia turėti reikalų su žmonėmis, kuriems nuolat suka galvas pakampių patarėjai, arba su tais, kurie nesą geriausioje materialioje padėtyje. Ten reikia pirmiausia ne vieną karčią piliulę nuryti, ne vieną skaudų širdies drėksnį iškentėti, kol sumanyta idėja bus sėkmingai įgyvendinta. Tiesa, esama laimingų parapijų, kur iš tiesų net didelius dalykus be riksmo ir triukšmo galima atlikti. Bet, deja! Daug daugiau esama tokių, kur viską didelėmis pastangomis išgauti tenka.

Punsko parapiją galima laikyti šiuo požiūriu vidutiniško gerumo, yra ji, tiesą sakant, didelė, nes pagal paskutinį surašymą, nepaisant išaugusios emigracijos į Ameriką, žmonių skaičius artėja prie 11 800, tačiau materialinės sąlygos dėl kasmet vykstančios žemių parceliacijos labai liūdnos. Didžiama laukų, išskyrus kelis kaimus, pakaitomis arba smėlėti, arba klampūs. Vienintelį turtą sudaro čia durpės, jos teikia gyventojams kuro ir atneša kažkiek piniginės naudos. Kunigams didelių sunkumų imantis tuos žmones mokyti sudaro gyventojų nevienalypumas, mat vieni kalba lenkiškai mozūrų dialektu, kiti lietuviškai dzūkų dialektu, todėl ir atsiranda tas nevienalypumas, dėl to apie vieną dalyką reikia du kartus porinti.

Dzūkai, kaip kai kurie mano, yra žinomi nuo antikinių laikų dakai, iš pradžių buvę Rodopų kalnų papėdėje, Dunojaus pietuose, vėliau, spaudžiami keltų, atsikraustė tarp Dunojaus ir Dniepro, o galiausiai romėnų įveikti pasitraukė į Karpatų gilumą, iš kur galėjo net į čia atkelti. Kiek toji prielaida tikra, ne man reikia spręsti, tačiau pagal senų vyksnių įrodymus dievų vardai atsiradę iš kilčių vardų, tai Zalmakšys arba Gebeleišys, dakų dievukai, iš tikrųjų turėtų lietuviškus vardus.

Evangelistas Jonas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Evangelistas Morkus
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Evangelistas Matas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Pagrindinė bažnyčios
nava
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Bažnyčios vargonai
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Bažnyčios
sakykla
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Ši savita padermė lietuvių kalbos atžvilgiu užima Kalvarijos, Suvalkų apskričių dalis ir visą Seinų apskritį. Dzūkai, esantys Punsko parapijoje, apskritai imant yra religingi ir dievobaimingi, nors netrūksta čia ir raugių. Vyraujančios ydos tarp sudarančių išimtis yra melavimas ir ypač tarp moterų paplitę įvairiausi kerai, kurių niekaip negalima išrauti. Šnibždūnų praktikos, užkalbėjimai įvairių kūno ligų, kaip antai pasiutligės, rožės, dėmės akyje ir pan., čia labai gajūs. Raganystės forma paprastai yra malda, bet kalbamà labai įvairiai. Vieni ją kalba virš ligonio po grynų dangumi, kiti skaudamas dalis turi ranka paliesti, o išrankesnis pakuštūnas užkalba prie dviejų uždegtų žvakių. Tie maldūkių kalbėjimo virš ligonio būdai primena šv. Pauliaus žodžius, kad retkarčiais ir šėtonas pasiverčia šviesybės angelu (2 Cor. 11,14).

Įgimto charakterio požiūriu, dzūkas yra kietas, nepasitikintis, pasipūtęs, ypač jei kiek palaižęs mokslo, be to, suktas ir kur tiktai įmanydamas linkęs reikšti skundus. Kur reikia įgyvendinti kokį nors nuo visumos priklausantį dalyką, tai iš anksto reikia pasisemti ne bet kokios kantrybės, kad pajėgtum atlaikyti jų riksmus ir atsišauktum pilna šmaikštumo ir žodžio galia ir įveiktum visą jų atžagą. Mat kai prireikia juos koku nors dalyku įtikinti, netenka, ačiū Dievui, kaip kur kitur, graikų filosofo pavyzdžiu, su žibintu rankoje ilgai ieškoti žmogaus, kuriam būtų galima pataikyti į protą ar širdį. Jų prigimtis, kaip ir kiekvieno lietuvių, yra kieta ir trapi, stipriau smogus sugūra kaip gintaras. Tiesa, esama tam tikrų asmenybių, jeigu taip pasakysiu, gyslotos prigimties, kurių tampriūs išankstos (išankstinio nusistatymo) niekuo negalima sutraukti, bet kur tiktai tokių neaptinkama? Kviečiuose visuomet atsirasi kokia raugė. Nuo tų būtent gyslų tampymo kun. Kaz. Jonkaitis, kol savo planą privedė iki galo, patyrė dažnai net didelių akibrokštų, labai pakenkusių jo sveikatai. Šalia šių turėjo netgi dar ir už pirmas skaudesnių įžeidimų, ir, nors jis mokėjo su krikščionišku kantrumu ir tikru atkaklumu savyje visa pakęsti, vis dėlto jos kiekvieną dieną laužė naują sprogymę jo sveikatoje, ir kiekvieną dieną jautėsi jis vis silpnesnis, kol pagaliau, nesulaukęs to labiausiai geidžiamo meto, kuomet būtų galėjęs šv. Mišių auką atnašauti naujoje savo pastatytoje bažnyčioje, užsnūdo Viešpatyje 1881 metų gegužės 2 dieną.

Paminklinė lenta mirusiojo bičiulio kun. Petro Vlastausko, šian dieną Zambruvo klebono, ir Lomžos dekanato dekanato iniciatyva, išrūpinta kanauninko Aleksandro Makauso, Suvalkų klebono ir to dekanato dekanato, lėšomis, kurių liko po š. a. kunigo Jonkaičio, rodo jo veiklą šios bažnyčios reikalui, tačiau to maža; sektini veiksmai neturėtų pasilikti šešėlyje arba tiktai uždarame būrelyje, vienos parapijos

ribose žinomi, bet kadangi nieks iš gabesnių iki šiol tos minties nepasigriebė, nusprendžiau aš tą paslaptį atskleisti ir viešai pagerbti [priešas ranka: švento ir kilnaus kunigo ir žmogaus, kol buvo gyvas, didžiai gerbtino] {Przepl. Katol., 1888 11 10, nr. 47, p. 749} atminimą.

Po kun. Jonkaičio mirties į Punsko beneficiją paskirtas buvo kun. Simonas Norkus. Apėmus parapijos valdžią su įsipareigojimu tęsti dar neužbaigtą kūrinių statybą, 1881 metų liepos 1 dieną dar 1877 metais pradėtos statyti bažnyčios mūrai buvo užbaigti; stigo tiktai altorių, vargonų, sakyklos, bet tam reikalui lėšų lyg ir nebuvo. Kun. Norkus, apsvarstęs, kad pašiūrei, kurioje iki šiolei vyko pamaldos, reikia jau nemažo remonto, nedarydamas nereikalingų išlaidų ir nelaukdamas, kol bažnyčia bus iki galo užbaigta, liepė kuo skubiausiai išstinkuoti sienas, išbaltinti jas, grindis iškloti dviejų colių tam reikalui skirtomis lentomis, įrengti tris laikinus altorius ir, kun. kan. Makauskui atlikus benedikciją, šventųjų apaštalų Simono ir Judo atlaidų išvakarėse didžiam žmonių džiaugsmui įvesdino pamaldas į naująją bažnyčią.

Po šv. Mišių, atlaikytų už š. a. kun. Jonkaičio vėlę, kun. Norkus, jei gerai atsimenu, pasiremdamas Šv. Rašto žodžiais: „Žmogus eina ir verkia, į dirvą nešdamas sėklą. Bet grįžta ir eidamas džiaugias, derlingu nešinas pėdu“ (Ps. 125, 6), nuoširdžiai prakalbo į parapijiečius, išdėstydamas psalmės tekstą atitinkantį jiems pamokymą, visa jėga pabrėždamas tai, kad sunkumai, kurių visi taip bijojo prieš pradėdant statybas, su Dievo pagalba buvo užbaigti, išgyvenant visuotinį džiaugsmą, visai nepatyrus jiems materialios padėties sumenkėjimo, kad to kryžiaus šešėlyje, kuris toks baisus kai kam regėjosi, sužydo puikiausia šventovė, ilgus metus liudysianti jų vaikams ir anūkams, kad jų tėvų ir senelių širdyse tekėjo gyvas tikėjimas, apvaisinęs gerus darbus, ir šitaip ragins ir juos sekti šiomis pėdomis. Vėliau padėjo visiems savo ir mirusiojo kun. Jonkaičio vardu už gražią jų auką ir užtikrino Kristaus pažadu, kad tas, kuris ištroškusiam padavęs šalto vandens puodelį, nelieka Jo neapdovanotas, taigi nepamirš ir jų; toliau ragino ir ateityje prisidėti – teikti pagalbą.

1882 metus pradėta galvojimu apie sutvarkymą bažnyčiai susidariusių poreikių, bet nemažai iškilo čia sunkumų. Pirmiausia parapijiečiai, per penkerius metus be atvangos mokėję nemažą duoklę, vis garsiau skundėsi, kad jau esą išvargę; nuo kai kurių net uždelsų nebuvo galima išreikalauti; antra, visi buvo nusivylę štai tokia aplinkybe: pagal statybos kainoraščius šventovės mūrams pastatyti, įrengti penkis altorius ir aptverti šventorių turėję užtekti 55 409 rusiškų rublių ir 47 kapeikų, kurie ir įplaukė į kasą iš šių šaltinių: parapija sudėjo

Dievo Motinos statula
iš balto marmuro
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Šv. Petras
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Šv. Paulius
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Klausykla
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Šv. Petro statula ant
bažnyčios fasado
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Šv. Pauliaus statula ant
bažnyčios fasado
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Vikariatas
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

penkiomis dalimis 44 180 rublių 75 kapeikas, steigėjo dalies valdžia įmokėjo 4 906 rublius, rekompensatos už sudegusią bažnyčią iš lenkų banko paimta 6 320 rublių ir 19 kapeikų, taigi į kasą įplaukė 55 406 rubliai ir 94 kapeikos.

Kun. Jonkaitis, nenumatydamas, kokias išlaidas pasiims ketverių metų darbai, buvo įsitikinęs ir tą savo manymą paskelbė iš sakyklos, kad šios sumos pinigų užteksią viskam, dargi turįs vilties, kad net jų liksią ir ateities remontams. Be to, gyvendamas viltimi, kad ir savanoriškų aukų veikiausiai nemažai atsirasia, ypač iš palivarkų, kurios pasilikusios administracijoje į bendras sumestines neįėjo, liepė bažnyčios mūrus pastorinti ir dar suderintą 3 000 rublių sumą didžiajam altoriui bei vargonams, sudarė kontraktą su varšuviškiais menininkais, pakėlė be statybos komiteto įgaliojimo iki 5 250 rublių sumos, skaičiuodamas 3 000 rublių už altorių ir 2 250 rublių už vargonus. Taigi tik du dalykai pareikalavo 2 250 rublių priedo. Norai buvo kuo tyriausi, mat troško jis, kad kiekvienas daiktas būtų tikra bažnyčios puošmena, tačiau gi taip užsigaliopuodamas ir kainas už kiekvieną dalyką pakeldamas net neapsižiūrėjo, kad dar daug ir kitų darbų laukia, o čia pinigai jau baigiasi; dėl šito žingsnio prie bendrų rūpesčių užgūlė dar ir ši graužatis, ji taip pat neliko blogai neatsiliepusi jo sveikatai.

Įrengus 1882 metais didįjį altorių, apskrities inžinierius nugincijo meistrui 800 rublių, kad tasai nesilaikė jam pateikto plano, todėl ir sumokėta tikrai 2 200 rublių; taigi kasoje neva turėję būti likę 800 rublių, bet užtat, kita vertus, vargonų meistras varšuviškis meninin-

kas, pasinaudodamas neapdairiai kun. Jonkaičio surašytu kontraktu, taip mokėjo savo reikalus sukta išdėstyti, kad tiksliai apskaičiavus geležinkelio transportą, išnuomojimą namo fabrikui, išlaikymą keturių žmonių aštuonis mėnesius, kurą, šviesą, steariną, suvartotą lituoti metalinėms dūdoms bei piniginių 471 rublio priedą už medžiagą, kas priklausė vargonų meistrui, tai priedas prie sukonstruotos sumos jau viršijo 800 rublių. Pridėjus prie jų 200 rublių už vargonų taisymą po pusės metų ir susidarys suma, prašokanti 1 000 rublių. Kun. Jonkaitis labai nelaimingai buvo pasirinkęs žmones. Išskyrus tikrai vieną p. Aleksandrą Golerą, vadovavusį mūrinių darbams, kuris sąžiningai ir be kokių priekaištų atliko jam patikėtas pareigas, už ką teisėtai reikia jam padėkoti, visus kitus reikėję pavartyti, ir toks poelgis būtų davęs bažnyčiai mažų mažiausiai 2 000 rublių naudos. Mat iki dabar sumokėta 1 400 rublių, būtent 1 000 rublių už minėtus vargonus, 100 rublių už bokštų taisymą 1883 m. ir 300 rublių už bokštų perdengimą 1887 metais. O kiek kainuos viso stogo perdengimas, kuris dabar nepraleidžia lietaus tik dėl to, kad apglostytas glaistu, parodys laikas.

1882 m. rugsėjo 30 dieną, nepaisant nepalankių aplinkybių, kylančių dėl š. a. kun. Jonkaičio nesąmoningai padarytų klaidų, kun. Norkus, laikydamasis nuostatos, kad kur daugiau esama sunkumų, ten ir malonių Dievas daugiau teikia, pavedė bažnyčios priežiūrai, pasitelkus valdžią, paskirtą dieną sukviesti į Punkską parapijiečius pasitarti dėl likusių bažnyčios poreikių. Pirmoji tarsta baigėsi tuščiomis; iš 1 000 žmonių vos 30 pasirašė, kiti, prisigalvoję nebūčiausių dalykų, pakriko kiekvienas savo kryptimi. Labai kun. Norkus nusiminė, bet vilties neprarado; praėjus mėnesiui ta pačia tvarka surinko juos antrą kartą ir, jau manydamas, kad Dievo žodžiu pagrįstas laiku paskelbtas pamokslas visuomet duoda gerų pasekmių žmogaus protui ir valiai, prabilo į susirinkusius nuoširdžiai, pateikdamas jiems aiškiai poreikį užbaigti Dievo garbei pradėtą veikalą.

Po šio pamokslo frontas iš tikrųjų pasikeitė; tiesą sakant, nesutiko jie, kaip kun. Norkus buvo norėjęs, duoti tiek, kiek reikėjo visiškai bažnyčią užbaigti, bet susitarė dėl šešių tūkstančių, ir už tą sumą 1889 metais atsirado: 1) už 3 000 rb. sumą keturi gotiško stiliaus cementiniai altoriai, nudažyti aliejiniais dažais; 2) medinė sakykla tokio paties stiliaus, nulakuota ir paauskuota – už 200 rb.; 3) 9 poros didžiulių plakiruotų žvakidžių – už 260 rb.; 4) 3 poros mažesnių plakiruotų žvakidžių sakramentams – už 30 rb.; 5) gražaus išdirbio plakiruotas kryžius didžiajam altoriui – už 45 rb.; 6) trejetas mažesnių plakiruotų kryžių šoniniams altoriams – už 29 rb.; 7) kriptolinis sietynas 24 žvakėms

Akmeninis indas
šventam vandeniui
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Kun. S. Norkaus
statyta kapinių
koplyčia
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Kapinių koplyčios
altorius
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Cementinė krikštykla
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Krikštykla, papuošta
Kristaus ir Jono
Krikštytojo figurėlėmis
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

Šv. Kazimiero statula
pagrindiniame altoriuje
SIGITO BIRGELIO NUOTR.

– už 200 rb.; 8) bronzinis sietynas su gausybe prizmių 18-ai žvakių – už 150 rb.; 9) dvi cementinės natūralaus dydžio statulos šv. apaštalo Petro ir Povilo, iškeltų ant bažnyčios fasado – už 100 rb.; 10) medinė paausuota gražaus išdirbio prisikėlimo statula – už 36 rb.; 11) du vazos formos indai švęstam vandeniui, iškalti iš lauko akmens – už 70 rb., 12) poliruota uosio komoda su 12 stalčių bažnyčios reikmenims laikyti – už 100 rb.; 13) keturios pušinės gotiško stiliaus klausyklos, labai patogios tiek nuodėmklausiu, tiek ir nuodėmių išpažinėjams – už 200 rb.; 14) vazos formos cementinė krikštykla, papuošta simboliais, primenančiais Kristaus krikštą, su varine antvože, kabančia ant bloko, užbaigta iš šv. Jono krikštą priimančia Kristaus figūra – už 100 rb.; 15) ažuoliniai vartai ir penkeri tokie varteliai, uždarantys šventorių – už 100 rb.; 16) 14 žmonėms skirtų pušinių suoliukų – už 100 rb., ir daugelis kitų mažesnės vertės daiktų, be kurių sunku būtų išsiversti.

Nuo 1881 iki 1887 metų dar atsirado bažnyčios inventoriuje daugelis vertingų dalykų, net už laisvai paaukotus pinigus, būtent: 1) vienas asmuo, prisidėjęs kun. Daminykui Švedui, gimusiam Punsko parapijoje, ir sodiečiui Jonui Birgeliui, sutaisė gražią Dievo Motinos statulą iš balto marmuro, pagamintą Varšuvoje pagal Lurde apsiereiškusio Dievo Motinos pavyzdį, dviejų uolekčių aukščio ir 12 colių – už 500; 2) š. a. kun. Vincas Jakelevičius, buvęs Punsko vikaras, sutaisė gražią gotiško stiliaus plakiruotą monstranciją su paausuotais spinduliais – už 230 rb.; 3) sodietis Jokūbas Lipskis visą rinkinį šv. Mišioms, būtent sidabrinę taurę, visą paausuotą – už 70 rb., baltą arnotą – už 66 rb., siuvinėtą albą iš olandiško audinio – už 25 rb., ir stiklines ampules; 4) sodietis Augustinas Makauskas bronzinį sietyną 18-ai žvakių – už 100 rb.; 5) tarnaitė iš Varšuvos miesto, gimusi Punsko parapijoje, atsiuntė dvi gražias tuales ir kelias gėles ant Dievo Motinos altoriaus; 6) du kiti sodiečiai – Augustinas Savickas ir Jonas Sabaliauskas – du baltus arnotus po 30 rb.; 7) kun. Petras Budzeika, klebonas Gadliauskas ir Punske gimęs Marijampolės dekanato dekanas atsiuntė plakiruotą, viduje paausuotą dėžutę Švenčiausiajam Sakramentui laikyti, kainavusią apie 30 rb.; 8) kun. Vincentas Vercinskis, taip pat iš Punsko parapijos, dovanojo Čenstakavos Dievo Motinos paveikslą, tapytą medyje, paausuotais rėmais.

Be čia vien tik Dievo tarnystei skirtų suminėtų daiktų, kun. Norkaus pastangomis dar 1886 metais buvo pastatytas erdvus, nes siekiantis ilgio 12, o pločio 6 sieksnius, naujas medinis namas, dengtas malksnomis, skirtas bažnyčios tarnams, kurie ilgą laiką neturėjo kur prisiglausti. 1887 metais buvo pastatyta nauja medinė virtuvė bei iš

Šoninis bažnyčios fasadas SIGITO BIRGELIO NUOTR.

užaugusių nuo valstybės banke Varšuvoje laikomo kapitalo procentų 836 rb. (minėtoji suma, sudaranti Punska bažnyčios geležinį fondą, įsisteigė iš šių šaltinių: 288 rb. 45 kap. palikti kun. Banaševičiaus 1830 metais, 3 rb. 90 kap. palikti kun. Šumavičiaus 1874 metais, ir 54 rb. 69 kap. palikti kun. Jonkaičio 1881 metais), buvo pastatytas gražus ir patogus medinis namas, taip pat dengtas malksnomis, dviem vikarams, kurie iki šiol turėjo labai ankštas patalpas, o klebonija buvo apmušta lentomis ir viduje pertvarstyta pasiliko vieno klebono patogumui.

Iš šio aprašo aiškiai matyti, kad, sudegus Punska bažnyčiai ir višioms parapijos pastatams, statybos prasidėjo 1874 metais nuo klebonijos ir beveik be jokios pertraukos tęsėsi net iki 1887 metų pabaigos, ir reikėjo pripažinti, kad per trylika metų padaryta labai daug. Užmojo vadovai, tiesą pasakius, nemažai dėl to nukentėjo, bet tai neišvengiamai žmonių gyvenimo sąlyga, be kurios nieko padaryti negalima; tiesa, tai nemalonu, tačiau, antra vertus, juo didesnę karštį žmogus pakęs, tuo didesnius patiria malonumus, kai atsistoja gaivinančios vėsos šešėlyje.

Visuose varguose ir rūpesčiuose tiek mirusiam kun. Jonkaičiui, tiek ir jo įpėdiniui teikė didžiulę paguodą priežiūros ir statybos komiteto nariai; visi jie rodė uolumą ir išmintį, bet labiausiai iš jų paslaugumu pasižymėjo Andrius Tumelis, kuris,

Katafalkas

Kun. S. Norkus

daugelyje reikalų pavaduodamas kleboną, atsiliepdavo kartais, kad už visas savo per tiekias metų rodomas darbo paslaugas nieko kita daugiau netrokšta kaip sulaukti bažnyčios pašventinimo. Todėl įvykdžius svarbiausius poreikius tiek bažnyčios, tiek ir klebonijos, kun. Norkus, norėdamas jam tą malonumą suteikti, kaip ir tomis retomis bei pilnomis didelės reikšmės apeigomis visiems savo parapijiečiams paskelbti bei palengvinti geidžiantiems priimti Sutvirtinimo sakramentą, ir visų pirma geisdamas apvainikuoti visą šį veikalą, Dievo garbei sukurtą šią dvasine reikšme gražiausią puošmeną, teikiančią šventumo pobūdžio tai mistinei Kristaus numylėtinei, pasikvietė J. Eksc. kun. Petrą Viežbovskį – Seinų vyskupą – pašventinti bažnyčią ir didįjį altorių. Svarbiausias Ganytojas, atvykęs į Punkską 1887 metų rugsėjo 29 dieną, antrą įvykdė tą šventą aktą „Švenčiausiosios Mergelės Marijos Dangun Žengimo“ vardu ir paliko altoriuje šv. kankinių Adaukto, Jukundino ir Vincento relikvijas. Atlikęs apeigas, J. Eksc. suteikė dar daugiau nei 2 250 asmenų Sutvirtinimo sakramentą, vėliau, kalbėdamas gausiai susirinkusiems žmonėms, įtvirtino visų šventąjį Kristaus tikėjimą, o Punsko parapijiečius pagyrė už jų uolumą Dievo garbei ir ragino prisiminti ateityje iškiliančius kitus poreikius. Taigi yra viltis, kad kaip šio kilniausiojo Ganytojo pasėtas žodis generalinio vizito metu šių žmonių širdžių dirvoje buvo raginimas pastatyti šiandienę bažnyčią Punske, taip lygiai ir pasakyti žodžiai ją šventinant skatins ateityje išlaikyti joje reikalingą tvarką.

Przegląd Katolicki, 1888 11 17, nr. 47 ir 48

Vertė Algis Uzdila

KUN. SIMONAS NORKUS-NARKEVIČIUS (1841 m. Kalvarijos valsčiuje – 1912 m. Punske) – rašytojas, aušrininkas. Dalyvavo 1863 metų sukilime. Bendradarbiavo su Jonu Basanavičiumi. Vienas svarbiausių „Aušros“ korespondentų. Rašė ir į kitus lietuviškus laikraščius. Išleido knygelę „Maža dovanėlė Lietuvos jaunimui“. Punske baigė statyti ir įrengti naują bažnyčią, aptvėrė šventorių, įsteigė naujas kapines, jose pastatė mūrinę koplyčią.

MYKOLAS RÖMERIS

DIENORAŠČIO FRAGMENTAI

1920 lapkričio 10.

Trečiadienis

Išvažiuojant naktį iš Balstogės ištiko mane labai skaudus nuotykis. Mane apvogė. Jeigu būtų tik pinigų pavogę, tai jau tiek to. Pinigai šiandien yra, ryt jų nebėra, ir atvirkščiai. Bet pavogta tai, kas buvo man iš visų mano turimų daiktų brangiausia – mano šviesios atminties mokyklos Peterburge bičiulio Petro Šimkovičiaus dovana¹. Visa kelionė ir visas mano grįžimas į Kauną buvo mažiau verti, negu tasai vienas atminas daiktas. Prisirišu prie žmonių, prisirišu prie prisiminimų, bet ne mažiau prisirišu prie savo daiktų, o kai kurie mano asmeniškai daiktai yra brangesni už ne vieną bičiulį. Prie tokių brangiausių, mano mylimiausių daiktų priklausė šis laikrodėlis. Ne tiek jo materialinė vertė man rūpėjo, nors ir ji taip pat buvo ne tokia menka, nes laikrodėlis buvo auksinis, puikiosios Ženevoje *Mermod fils* firmos, chronometras su 30 rubinų, be to, repetierius², skambinantis labai melodingu garsu patraukiant spyruoklę – valandas, ketvirčius ir minutes, o su laikrodėliu buvo ir masyvi auksinė grandinė, gražios formos, o prie grandinės pluoštas karulių, iš kurių kiekvienas sudarė atskirą atminą; tačiau labiausiai man rūpi jo asmeninė vertė, daikto, kuris ne tik buvo man atmina, palikta seniai mirusio bičiulio, bet prie kurio pripratau ir kuris tapo nelyginant mano paties dalimi.

¹ Petras Šimkovičius, M. Römerio bičiulis carinėje teisės mokykloje Peterburge, 1897 m. nusižudė.

² Repetierius (iš pr. *répéter* – kartoti, per vok. *Repetier*, *Repetieruhr*) – seniau naudotas laikrodėlis, paprastai kišeninis, ranka paleidus skambinantis valanda, ketvirtį, o kartais ir minutes.

Pagrindinė Suvalkų gatvė tarpukaryje

Tą laikrodėlį turėjau jau 29-erius metus, nuo 1897-ųjų. Visa mano jaunystė su juo suaugo. Mano mokyklos kolega ir bičiulis Šimkovičius 1897 metų rudenį, kol atėmė sau gyvybę, nusinuodydamas smalkėmis, laiške savo tėvui, pravoslavų vyskupui, aprašė tą laikrodėlį man, kartu manęs prašydamas, kad jį visuomet nešiočiau. Iki šiolei mirusiojo valią vykdžiau, ir štai šiandien toje prakeiktoje Balstogėje, garsėjančioje vagystėmis geležinkelio stotyje, pavogta man jį. Pavogta tuo metu, kai uodegoje slinkausi iš stoties į peroną. Apsikrovęs daiktais negalėjau susaugoti laikrodėlio. Apsižiūrėjau, kad jo neturiu, tik tada, kai jau sėdėjau vagone ir kai traukinys pajudėjo. Esu netgi tikras, kad žinau, kas man, kada ir kurioje vietoje jį pavogė. Tai padarė žemo ūgio ir vidutinio amžiaus moteris žydė, vilkinti šviesiai geltonu palteliu. Kai ankštoje vietoje slinkausi su keleivių vora į peroną, ji staiga pasisuko į priešingą pusę ir tarytum stengdamasi prisiprausti atgal, sąmoningai užsigrūdo ant manęs, kad galėtų man laikrodėlį ištraukti; be to, iš kitos kišenės liemenėje pavogė apie 700 lenkiškų markių, bet tai menkniekis, lyginant su laikrodėliu. Iš Suvalkų pranešiu Balstogės policijai apie šią vagystę, bet neturiu mažiausios vilties, kad prarasti daiktai atsirastų. Jeigu mano kelionei sėkmę žadėję laimingi šeštadienio ir vilko požymiai turėjo tiktai laiduoti, kad pasieksiu savo tikslą, o negalėjo manęs apsaugoti nuo tokios skaudžios prarasties, tai ne kažin ko yra verti, kad tiktai nebūtų jie išstarti blogą valandą.

Na, ką beveiksi! Dievas davė – Dievas ir paėmė. Tebūnie jo valia.

Blogo jausmo dėl to nuostolio lydimas važiauvau iš Balstogės į Suvalkus. Sėdėjau keleiviniame IV klasės vagonė. Traukinys net į Lososną, o tiksliau sakant, į Gardiną, buvo, kaip visuomet, kimšte prikimštas. Iš Lososnos prie Gardino traukinys priartėjo net iki Nemuno kranto, kur tilto į kitą upės krantą nėra. Liūdnas ten vaizdas. Visas Gardino priemiestis kairėje Nemuno pusėje sudegęs ir visiškai sunaikintas. Kada gi tie karo veiksmai baigsis! Gardine kone visi keleiviai išlipo. Iš ten per Augustavą į Suvalkus traukinyje buvo tuščia. Suvalkuose nusisamdžiau mažą mergaičiukę, mozūraitę, kad padėtų mano daiktus pernešti į miestą. Apsistojau Mročkovskio užkeigoje Nonevičiaus gatvėje³.

Tą pačią dieną aplankiau dar notarą Joną Kasakaitį⁴ ir Kulvietį, izdo darbuotoją Suvalkuose, pažįstamą man dar iš Lomžos laikų, kur 1919 metų pradžioje buvo jis teisininkas stažuotojas. Abu teikia vilčių, kad man pasiseksią gauti leidimą pereiti per demarkacinę liniją, nors dabar dėl šito ir nėra lengva.

1920 metų lapkričio 11.

Ketvirtadienis

Rytą drauge su Jonu Kasakaičiu nuvykome pas Suvalkų apygardos teismo pirmininką poną Romaną⁵, kad padėtų man išsistengti leidimą per demarkacinę liniją. Romano iki to laiko asmeniškai nepažinojau, bet apie žinomą prieš karą Suvalkų advokatą ir visuomenės veikėją buvau daug ko prisiklausęs. O kadangi Suvalkai yra paribio miestas, kur prasideda perėja nuo Lietuvos iki Lenkijos, ir buvo jie prieš karą gubernijos su lietuvių persvara sostinė, todėl Suvalkų santykiai su Vilniumi visuomet buvo gan gyvi ir analogijos daugeliu atžvilgių buvo didelės, todėl ir Romanas iš girslių gerai žinojo apie mano vilniškę veiklą. Be to, ir dėl kaimynystės su Lomža vėliau jis žinojo,

³ Teofilis Nonevičius (1851–1928), nusipelnęs Suvalkų gydytojas ir visuomenės bei kultūros veikėjas. Kilęs buvo iš Lietuvos, iš Antānašės, Rokiškio apskrities.

⁴ Jonas Kasakaitis, teisininkas, lietuvių tautinio judėjimo veikėjas, narys Varšuvos lietuvių studentų asociacijos „Lietuva“, kuri pradėjo leisti laikraštį *Varpas*.

⁵ Valeris Romanas (1877–1952), advokatas, prokuroras, nuo 1919.II.19 Suvalkų apygardos teismo pirmininkas, Lenkijos Respublikos vyriausybės delegatas į Vilniaus žemę, LKR senatorius (1928–1935). 1919 m. liepos mėnesį buvo pirmininkas Suvalkų apygardos lenkų delegacijos į Paryžių (Ambasadorių tarybą), besistengiančios, kad Suvalkų kraštas būtų prijungtas prie Lenkijos teritorijos.

Suvalkų rotušė tarpukaryje

kad aš buvau Lomžos apygardos teisėjas. Tai palengvino dabar jam užsiimti mano reikalu. Pagaliau Vytauto Abramavičiaus rekomendacinis laiškas, kurį jam parodžiau, juo labiau skatino jį man pagelbėti.

Pasikalbėjus su Romanu, dorusis Kasakaitis, kuris labai nuoširdžiai stengėsi padėti išgauti man leidimą, nuvyko į „defenzyvos“ skyrių ir, remiantis Suvalkų teismo pirmininko Romano ir prokuroro Naumovičiaus patikmiu liudijimu, kad šie pažįsta mane asmeniškai ir kad mano išvykimas į Lietuvą nekelia jokio pavojaus Lenkijos valstybei, išsistengė ten man leidimo pažadą. Pasirodė, kad jau kuris laikas leidimų peržengti Lietuvos demarkacinę liniją išrašinėjimas yra iš esmės visiškai sulaikytas, net Lietuvos piliečiams, grįžtantiems per Lenkiją į savo šalį. Tik ypatingos išimties keliu, specialiai parėmus Suvalkų tarnautojams, leidimą man davė. Negavau dar jo į rankas, bet turiu jau pažadą. Garbė Dievui!

Gal jau rytoj galėsiu išvykti į tolimesnę kelionę – dabar jau arkliais. Be pastangų dėl leidimo, kuo labiau buvo užsiėmęs Kasakaitis, negu aš, Suvalkuose laiką leidau dykinėdamas. Suvalkai pasirodė šiais laikais negirdėtai pigus miestas, lyginant jį ne tik su Vilniaus, bet ir su Kauno kainomis, ir, atsižvelgiant į menką lenkų markių vertę, kainos čia yra be jokio saiko žemos. Pietūs kainuoja 24 lenkiškos markės

restorane (Baltogėje – 50 lenkiškų markių, Vilniuje, kur restoranuose pietų kainos buvo priverstinai fiksuotos, – 45 lenkiškos markės, Kaune – 10 ar jau mažiausiai 8 ostmarkės, kas, atsižvelgus į kursą 5 ar net 5,50 lenkiškos markės už 1 ostmarkę, prilygsta nuo 40 [iki] 50 ir 55 lenkiškų markių, tuo tarpu pirmos rūšies Suvalkų restorane, perskaičiavus ostmarkėmis, siekia ne visas 5 ostmarkes); didelis bokalas alaus restorane – 8 lenkiškos markės (Kaune – 4 ostmarkės, Varšuvoje – 20 lenkiškų markių), sviestas Suvalkuose – iki 100 lenkiškų markių už svarą (Vilniuje svaras sviesto rinkoje svyruoja nuo 160 ir 180 [iki] 200 ir 230 lenkiškų markių), rupios duonos svaras – 9 lenkiškos markės (Baltogėje – 16 lenkiškų markių, Vilniuje man išvažiuojant – 17 lenkiškų markių, o taikydavosi jau ir po 20 lenkiškų markių).

Kas turi gyventi už pinigų, tam tikrai į Suvalkus važiuoti ir čia apsisototi. Ta produktų gausa ir jų pigumas Suvalkuose aiškinamas tuo, kad jie guli nuošaly. Nepalietė Suvalkų banga bolševikinės invazijos į Lenkiją, nesunaikinta čia jokio derliaus, nevykę jokių karo plėšimų, o Lietuvos valdžia Suvalkuose, kol Lenkijoje truko bolševikinė invazija, aprūpinimo požiūriu negalėjo kraštui pakenkti, nes lietuviai patys viso ko pertekę ir neturi reikalo kitų plėšti. Tas nuošalus Suvalkų užkampis materialiai liko šių pastarųjų sukurių nepaliestas. O geležinkelio reguliaraus susisiekimo su likusia Lenkijos dalimi nebuvimas apsaugojo juos nuo produktų emigracijos. Užtat dabar, paleidus reguliarią komunikaciją su Varšuva, veikiausiai ir čia susilygins kainos pagal nusistovėjusį Lenkijoje brangymečio šabloną.

Būdinga šiems laikams, kad brangymetis paprastai asocijuojasi su lengvais uždarbiais. Paprastai taip yra, kad jei kur aukštesnės kainos, ten yra daugiau judėjimo ir tuo pačiu yra lengvesni uždarbiai. Ir atvirkščiai – produktų gausa ir jų pigumas sutampa su sąstingiu ir uždarbių stoka; todėl neretai gausa ir pigumas nėra žmonių masėms lengviau pakeliami, negu branguma, kur gyvesni yra ir uždarbiai. Vilniuje lenkų okupacijos metais brangymetis buvo didžiulis ir nuolatos augo, bet jį lydėjo milžiniškas judėjimas, kas prisidėjo, kad masės buvo patenkinamos, ir bado nieks nepatyrė. Lietuvos laikais Vilniuje buvo pigu, bet nebuvo gyvumo, jautėsi didžiulis nedarbas, ir masės nerodė pasitenkinimo. Panašus reiškinys yra ir Suvalkuose. Masės geriau norėtų, kad kainos ūgterėtų, kad tik viskas pagyvėtų. Bet tik kai tarp brangumos augimo ir lygia greta augančio gyvėjimo yra pažeista pusiausvyra, ima žvelgti grėsminga bado šmėkla, kokia dabar būtent yra Vilniuje, kur kainos kiekvieną dieną auga, o sąstingis toliau nesukrūta, gyvumo nėra ir nedarbas suka vis didesnius ratus.

Vakare Kasakaitis pasikvietė mane tradicinės šv. Martyno žąsies. Vakarienė buvo su degtine. Be šeimininkų, buvo dar keliolika svečių, ponų ir ponių, tikrų tikriausių suvalkiškių su pagyvenusiu Suvalkų patriarchu, populiariu dr. Nonevičiumi priešaky. Dr. Nonevičius Suvalkuose yra tas, kas kitados visoje Lenkijoje buvo dr. Chalubinskis⁶, o dr. Botkinas⁷ Rusijoje. Yra jis gydytojas ir visuomenės veikėjas, kuris sutapo su Suvalkais ir kuris savo vardą susiejo su kiekviena viešąja iniciatyva, su kiekviena kilnia mintimi gyventojų gėriui ir miesto augimui. Dėkingi suvalkiškiai dar jam gyvam esant vieną gatvę pavadino jo vardu. Sužinojau iš dr. Nonevičiaus, kad gimė jis mūsų rōmeriškoje Antānašėje, kur jo tėvas ilgus metus buvo patikėtiniu senelio Eduardo Rōmerio⁸, kuris tuo metu buvo ištremtas į Vologdą. Vėliau, būdamas mažas vaikas, dr. Nonevičius su tėvais išvažiavo iš Antānašės į taip pat rōmeriškas Daugirdiškės Trakų apskrityje, kurios tuomet priklausė seneliui Severinui Rōmeriui⁹.

1920 lapkričio 12.
Penktadienis

Žodis dar apie notarą Kasakaitį. Tai vienas iš nedaugelio lietuvių, ir ne tik tai gimusių lietuvių, bet taip pat ir jaučiančių bei sąmoningų, įsitikinusių, kurie šiandien pasiliko Lenkijoje ir lenkų valstybinėje tarnyboje. Tai juo retesnis faktas, kad Kasakaitis nėra žmogus abejingas, karjeristas, ne materijos, o dvasios žmogus. Joną Kasakaitį pastaraisiais metais sutikdavau keletą kartų, kai važiuodavau per Suvalkus, ir kiekvieną kartą kalbėdavausi su juo ilgiau. Nes tai žmogus, su kuriuo galima pasikalbėti nuoširdžiai ir su kuriuo pokalbiai nėra tuščias šablonas, sukeliantis nuobodulį. Tai jautri, subtili siela, taurios ir skaidrios prigimties, jaučianti dorai ir giliai.

Tai lietuvių charakteris iš geriausio tos rasės tipo, pilnas vidinio rimtumo, besiribojančio su atkaklumu, vienalypis be dėmelės, ir tuo pačiu nepaprastai jautrus. Kadangi Suvalkai išsidėstę Lenkijos–Lietuvos pasienyje, yra juose dar keletas lietuvių: tai apygardos teisėjas

⁶ Titus Chalubinskis, gydytojas ir gamtininkas, Malinovskio kasos bendrakūrėjas ir pirmninkas, išpopuliarino Zakopanės gydomąsias vertybes ir jos turistines teikmenas.

⁷ Sergejus Botkinas (1832–1861), rusų internistas, nuo 1861 metų Peterburgo medicininės chirurgijos akademijos profesorius, vienas iš fiziologinės krypties klinikinėje medicinoje pirmtakų.

⁸ Edvardas Matas Rōmeris (1848–1900). Plačiau žr. *PSB*.

⁹ Severinas Justinas Rōmeris (1814–1890).

Rėklaitis¹⁰, bet šis labai jau polonizuotas, yra mokytojas Kubilius, esama dar ir kitų. Bet nežinau, ar kuris nors iš jų yra toks skaistus, rasiinis ir būdingas, iki kaulų gelmės nuoširdus lietuvis, kaip Kasakaitis. Jonas Kasakaitis priklauso Vinco Kudirkos¹¹ kartai, yra vienas iš ano amžiaus devinto dešimtmečio saujelės jaunų Lietuvos ereliukų lietuviškoje Varšuvos kolonijoje, kurių pastangomis su Kudirka priešakyje gimė *Varpas*¹² ir prasidėjo kitados lietuviškoji demokratija, iš kurios įvairiausių evoliucijų keliu išsiskleidė visa lietuviškoji tautinė kairija su socialdemokratų, liaudininkų, radikaliosios pasaulietiškos inteligentijos ir t. t. sparnais.

Kuo galima paaiškinti, kad šis žmogus, kuris ne tik pasiliko lietuvis, bet yra patriotas, visados karštai jaučiantis, pasiliko Lenkijoje šiandien lenkų valstybinėje tarnyboje, kuomet lietuvių – lenkų santykiai yra taip įsiaitrinę, kai visuose punktuose jaunas tautinis lietuviškas valstybingumas yra ryškiausiai susikivirčijęs su susikūrusia Lenkijos valstybe? Pirmoji šios mįslės sprendimo paslaptis yra Kasakaičio žmona – Kasakaitis vedęs lenkę. Antroji paslaptis glūdi atkakliame, *quand mēme*¹³ tauriame ir taip šiandien jau lietuviuose retame Kasakaičio tikėjime brolyste, o dėl to ir susitaikymu su lenkais. Bet stambiausia vinis, kuri tą lietuvių prikausto prie Lenkijos, yra lenkė žmona. Taigi to žmogaus gyvenimas ir yra gili lietuvių širdies ir jausmo bei Lenkijoje įkalinto fizinio gyvenimo drama. Toji drama, žiūrėk, ir vėl išsineria iš Kasakaičio žodžių ir dvasios.

Skaudu yra kartais žiūrėti į vienalypės sielos žmogų, kaip luitas lietuviškos rasės, ir klaikių lenkų – lietuvių nesantaikos bangų sudvejintą jo gyvenimą. Šis žmogus stengiasi puoselėti viltį ir suderinti sau tai, kas gaivališkai byra ir viens kitam priešpasistato. Veikiausiai yra čia Kasakaičio kažkiek bendra su manimi, tik jis išgyvena tai ryškiau ir skausmingiau. Lenkiškoje aplinkoje stengiasi jis kalbėti Adomo Mickevičiaus lenkų–lietuvių kalba, kalba, kuriai gyvoji faktų dabartis prieštarauja ir kuriai jo draugai lenkai jokio supratingumo nerodo. Remiasi jis lietuviškąja tradicija, lietuviškąja dorybe, tais meilės šaltiniais, kurie senųjų lenkų ir lietuvių širdyse buvo gyvi ir karšti, beje, šiandien išdžiūvę ir nežadina supratingumo, ir skaudu žiūrėti, kaip

¹⁰ Pranas Rėklaitis (1883–?), teisininkas.

¹¹ Vincas Kudirka (1858–1899), gydytojas, ryškiausias lietuvių tautinio atgimimo veikėjas, *Varpo* laikraščio redaktorius, rašytojas, Lietuvos tautinio himno autorius.

¹² *Varpas*, demokratinis lietuvių laikraštis, buvo leidžiamas 1889–1905 metais Tilžėje ir Ragainėje. Savo tikslu kėlė ginti lietuvių ir formuoti lietuvių tautinę sąmonę.

¹³ *quand mēme* (pranc.) – nepaisant to, vis tik.

tušti yra tie žmogaus šauksmai tyruose, kai tie, kurie su juo gyvena, tą jo lietuviškąją meilę priima su tam tikru atlaidumu, kaip nekaltą garbingo žmogaus keistenybę – nekenksmingą, bet tuščią.

Ir kas skaudžiausia, kad pats Kasakaitis turi savo dramos instinktą, nors tą dramą, matyt, nuo savo sąmonės slepia. O tuo tarpu gyvenimas nenumaldomai daro savo. To lietuvių patrioto sūnus yra jau tiktai lenkas, kuris tik dėl nuolaidumo tėvui dar fragmentiškai atsimeina lietuvių kalbos likučius. Pagaliau Kasakaitis prisipažįsta, kad, jei Vilnius bus Lietuvai atimtas, jis paliksiąs Lenkiją ir pereisiąs į Lietuvos tarnybą. O jeigu Vilnius turėtų būti lietuviškas, svajoja apsigyventi ir gauti viešąją tarnybą Vilniuje.

Išgyvendamas didžiulį skausmą ir rodydamas didžiulę tiesą pasakojo jis man apie lietuvių trumpą valdymą liepos ir rugpjūčio mėnesiais Suvalkuose. Nes kai lenkai, okupuodami Vilnių, palaipsniui jį aneksuodavo *de facto*, lygiai taip lietuviai, įžengę į Suvalkus, nesistengė būti neutralūs gyventojų globėjai, bet ėmėsi palaipsniui savo valdymu kraštą aneksuoti, panaikindami vadinamųjų liaudies tarybų pavidalu kilusią savaiminę pilietinę organizaciją, ir iš viršaus, primetus iš Kauno, niveliuoti vieningąją valdybą, nors šis kraštas dar mažiau savo lenkiškose dalyse yra lietuviškas, negu Vilnius, ir kaimyninės apskritys yra lenkiškos. Ir, užuot vaidinę apleisto krašto taurių globėjų vaidmenį, koku lietuviai tuo metu į Suvalkus įžengė, ir pagerbę individualumą bei savivaldžią gyventojų organizaciją, pelnydami simpatijas ir dėkingumą, lietuviai elgėsi ten kaip grobikai, kurie prievartavo krašto valią ir individualumą, pasinaudodami laikina konjunktūra bandę priimti savo jėgą. Šitaip pasidarė jie lenkų visuomenės nekenčiami ir vien tik patys sau pakenkė. Tos nelaimingos politikos iniciatorius buvo Marijampolės lietuviškojo apygardos teismo pirmininkas Stankūnas¹⁴, apie ką pagaliau gerai žinau, nes pats liepą ar rugpjūtį buvau liudininkas Šleževičiaus bute Kaune, kai Stankūnas, grįžęs iš Suvalkų, dėstė apie savo nelaimingą lenkiškojo Suvalkų krašto lietuvių įvaldymą. Kasakaitis, rodydamas didžiausią gailystę ir skausmą, pasakojo visą tą nelaimingos klaidos eigą.

Rytoj aprašysiu mano šiandienės kelionės dieną, kuri atvedė mane į Lenkijos ir Lietuvos neutralų ruožą.

¹⁴ Juozas Stankūnas (1877–1936), teisininkas, 1905 metų Vilniaus Seimo dalyvis, 1919–1929 m. Marijampolės apygardos teismo pirmininko pavaduotojas ir pirmininkas.

Suvalkų sutarties dalyviai

1920 lapkričio 13.
Šeštadienis

Tuo tarpu grįšiu į vakarykštę dieną.

Taigi vakar rytą Suvalkuose buvau net iki popietės užsiėmęs dviem dalykais: bandydamas gauti leidimą peržengti demarkacinę liniją ir susirasti kinkinį į Punską. Leidimo, kuris turėjęs būti išrašytas ankstų rytą, keletą kartų vaikščiojau į defenzyvos skyrių ir vis vel-tui; atsakinėta man tiktai, kad dar neatnešė jo iš Poznanės 17 divizijos štabo. Mat leidimą peržengti demarkacinę liniją išduoda tiktai tos divizijos štabas. Toji divizija, kurią sudaro Poznanės kariuomenės daliniai, saugo šią demarkacinę linijos atkarpą ir jos sargyba bei postai sergsti pravažiuojančius. Pagaliau pats išsiruošiau į Poznanės divizijos štabą, kur leidimas buvo jau parengtas ir kur jį man tuoj pat išdavė. Nuėjau su juo dar kartą į defenzyvą, kur man ją vizavo. Per tą laiką prisiklausiau poznaniokų prasimanynų apie defenzyvą, kurią sudaro karalėnai – pilsudskininkai, ir atvirkščiai – defenzyvoje pilsudskininkų prasimanymų apie poznaniokus. Toji institucija, lygiai kaip ir kareiviai bei pilsudskininkai karininkai iš Kongresuvkos ir Galicijos, su poznaniokais kareiviais ir karininkais gyvena nuolatiniu antagonizmu ir nuoširdžiausiai vieni kitų neapkenčia. Poznanės divizijos štabe apie

Namas Kosciuškos gatvėje tarpukary (dabar Regioninis muziejus)

pilsudskininkus (galicijiškius ir karalėnus) defenzyvoje mėtytasi tokiomis žodžiais: „O, tie prakeiktieji lenkai!“ (*sic!*)

Pagaliau „popierius“ turėjau sutvarkęs. Blogiau sekėsi su kinkiniu. Nors Suvalkuose buvo turgaus diena, vežėjų žydų iš Punsko nebuvo atvykusių. Vaikščiojau po turgų, dairiausi, ar nėra iš Punsko valstietišku vežimų, bet jų nebuvo. Buvo galima surasti iš turgaus grįžtantį valstietišką kinkinį iš Punsko apylinkių, bet juo būčiau privažiavęs ne iki pačio Punsko, o tik į kažkokį kaimą, iš kur būtų reikėję dar pėsčiam eiti. Apsikrovusiam daiktais būtų buvę per sunku. Buvau jau beveik apsisprendęs per šabasą net iki sekmadienio pasilikti Suvalkuose, bet pagaliau kažkoks žydelis išsistengė man tyčia kažkokį kinkinį į Punską, bet jis kainavo 1100 lenkiškų markių. Iš Suvalkų išsileidau apie 3 valandą po pietų. Vežė mane krikščionis. Važiavome Kauno plentu iki Cipliškių, arba Šipliškių. Cipliškėse pasukome iš Kauno plento šonan į dešinę Punsko kryptimi. Sutemus privažiavome Punską. Punksas yra jau neutraliame ruože, kuris turi apie 12 varstų pločio ir dalija lenkų liniją nuo lietuvių. Niekur pakeliui į Punską nieks manęs nepaklausė leidimo. Kartą tikrai Cipliškėse mačiau lenkų kareivį, stovintį poste prie plento, bet jis laikėsi visiškai pasyviai ir manęs nesustabdė. Leidime, kurį turėjau, buvo parašyta, kad „visos sargybos ir postai“ mane praleistų, o „paskutinė“ sargyba turėjo paimti

leidimą ir pasilikti. Tuo tarpu ne tikrai paskutinės, bet jokios sargybos neteko matyti.

Punske – neutraliame ruože – neturi teisės būti kariuomenės nei vienos, nei kitos šalies, nei lenkų, nei lietuvių. Stovi tikrai milicija, kuri Punske yra lenkų, nežiūrint, kad Punsko parapija yra grynai lietuviška. Nelaimingas Punksas, ištiesai lietuviškas, priklauso Suvalkų apskrīčiai, ir drauge su visa apskritimi buvo Europos įskaitytas į vadinamosios 1919.XII.8 dienos sienos lenkų teritorijos pusę. Lietuviškasis Punksas laiko tai skaudžia skriauda ir nenustoja vilties, kad tai dar pasikeis ir kad jis susijungs su gimtąja Lietuva. Tai, kad laikinai jį priskirta prie neutralaus ruožo, nustatant dabartinę demarkacinę (nuosmaigstų) liniją, palaiko jo lietuviškas viltis. Punske milicininkas peržvelgė mano vežimą, bet prietamsy palaikė mane kunigū ir nei leidimo, nei paso nepaklausė.

Užvažiavau Punske pas kunigū dekaną Simonaitį¹⁵, kuriam perdaviau nuo Kasakaičio rekomendacijos laišką. Kun. Simonaitis pavaišino mane arbata ir pamaitino. Pernakvojau klebonijoje patogiai sofoje šalia dekanos miegamojo. Senelis dekanas Simonaitis, karštas lietuvis, dėl pastarųjų metų įvykių, karo, lenkų – lietuvių kivirčų, liūdesio dėl Punsko atskyrimo nuo gimtosios Lietuvos taip yra susikrimtęs, kad belikusi jau tikrai žmogaus griuvena. Nuolatos susirūpinęs, neramus, kalba nelygiai, eisena svirdi, protas nusilpęs. Naktį kėlėsi, žadino mane, klausinėjo, ar negirdėjau beldimo į duris; matyt, naktimis turi klausos haliucinacijų.

Šiandien ryte, po arbatos, kun. Simonaitis apvedžiojo mane po klebonijos sodą, esantį aukštoje ežero pakrantėje, rodė Punsko vaizdą, parodė sode jo įrengtą gražų suolą su perspektyva į ežerą. Iš tiesų Punksas yra išsidėstęs gražioje vietoje, su puikia bažnyčia aukštame ežero krante atrodo vaizdingai. Apie 10 valandą ryto išsileidau

Suvalkų cerkvė tarpukaryje

¹⁵ Matas Simonaitis (1859–?), kunigas, publicistas, lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjas.

iš Punsko į Kalvariją. Vežė mane vienu arkluku už 200 lietuviškų markių Punsko zakristijono tėvas. Iš Punsko į Kalvariją 3 mylios. Važiavome nuošaliu keliu, vinguriuojančiu staigiais posūkiiais kalvomis, tarp šimtų būdingų valstietiškų kolonijų, kuriomis nusėta lietuviškoji Suvalkų krašto dalis.

1920 lapkričio 14.

Sekmadienis

Grįžtu dar prie vakarykštės kelionės iš Punsko į Kalvariją.

Didesnę kelio dalį mane žmogus vežė nuošaliu, vadinamu trumpesniu, keliu. Ir tik nuvažiavus kokius 2/3 nuotolio pasuko į plentą ir įvažiavo į jį kažkur mylią nuo Kalvarijos. Iš čia jau geru keliu veikia pasiekėme Kalvariją. Pakeliui plente sutikome didžiulę partiją, sudarančią kelis šimtus, o gal ir tūkstantį, lenkų belaisvių, vedamų ginkluotosios lietuvių kareivių palydos Suvalkų link. Suvalkų paliaubų tarp Lietuvos ir Lenkijos pagrindu abi šalys dabar keičiasi visais vienos ir kitos šalies belaisviais. Mainai vyksta demarkacinėje linijoje tarp Kalvarijos ir Suvalkų. Kiekvieną dieną ar kas kelintą dieną eina čia viena ir kita kryptimi keičiamų belaisvių partijos. Suprantama, kad keičiami yra tik tie lenkų belaisviai, kurie priklauso tikrajai lenkų armijai, ne šiuo metu kariaujantiems su Lietuva Želigovskio daliniais. Belaisvių vaizdas labai vargas, žmonės nusilpę, suliesę, vos bepasivelka, veidai pajuodę, rimti, nesiskutę, drabužiai menki. Daiktų beveik jokių nesineša, tik tai kiekvienas turi gertuvę ar kažkokį kitą indą, iš kurio valgoma. Ryškiai nuo belaisvių išvaizdos skiriasi rausvi veidai lydinčių lietuvių kareivių, gerai maitinamų ir turtingai aprengtų. Partijos uodegoje velkasi gaišliai, silpniausi, kai kurie net basi, šlubi, dvėluojantys jau tikrai jėgų likučiais, tarytum žmonių šešėliai. Kiek tai, mano Dieve, žmogiško skurdo matosi šiame nesibaigiančiame kare, kiek kančios! Kiek jaunimo žūsta pačiame jėgų žydėjime, kiek eikvojama sveikatos, moralumo – galbūt jau visam gyvenimui! Ne tik tie, kurie krinta mirdami nuo kulnų arba sužeisti vežami į ligonines! Belaisvių dalia bene visur vienoda. Visur jiems daroma skriauda, ir, kas žino, ar ne jie yra patys didžiausi vargšai, nors išnešė kudašių iš ugnies linijos.

Taigi tokiu būdu pagaliau vakar pasiekiau Lietuvą. Pakeliui iš Punsko į Kalvariją nesutikau nė vienos lietuviškos sargybos ir nieks manęs nepaklausė nei leidimo, nei paso. Net nežinau, kurioje vietoje peržengiau lietuvių demarkacinę liniją, kaip praėjusią dieną nežinojau, kurioje vietoje peržengiau lenkų liniją. Jeigu Suvalkuose visiškai

būčiau neėmęs leidimo, lygiai sėkmingai būčiau pervaziavęs iš Lenkijos į Lietuvą. O taip mane bauginta! Tiek man Suvalkuose prikalbėta, kaip tiksliai yra ji lenkų kariuomenės saugoma, tiek mane tikino Punsko kunigai apie sunkumus, kokie mane sutiks iš lietuvių sargybos! Visa pasirodė smarkiai perdėta. Galėjau ką norėdamas pervežti per sieną, tik tai kad nieko tokio nepaėmiau, kas galėtų vienai ar kitai šaliai kelti abejonių, nes tikėjau tikslesnės kontrolės. Pastebėsiu čia dar vieną dalyką, kuris mane ištikio užvakar Suvalkuose, kai nuvykau į vadinamąją „defenzyvą“ leidimo. Tos „defenzyvos“ – karinės-politinės žvalgybinės institucijos, kažin ar tik ne špionažinės kaimyninės valstybės atžvilgiu, karininkai ėmė mane kalbinti, kad sutikčiau teikti jų agentams politinių informacijų Kaune. Blogai pataikė. Špionažo pobūdžio informatoriaus iš manęs jie neturės, nes pagaliau tokių veiksmų nesimčiau niekam. Tačiau būdinga yra tai, kad tokie dalykai siūlomi lenkų tautybės keleiviams, vykstantiems iš Suvalkų į Lietuvą.

Privaziudamas vakar į Kalvariją sutikau plente inžinierių Stanislavą Čiurlionį¹⁶, didžiojo menininko velionio Mikalojaus Konstantino Čiurlionio¹⁷ brolių. Yra jis plento inžinierius lietuviškosios Suvalkijos dalyje su būstine Marijampolėje. Čiurlionis pasikvietė mane į savo automobilį, ir todėl veikia buvau Marijampolėje. Čiurlionis užsiprašė mane pas save, pamaitino pietumis, vėliau vakariene, išsiklausinėjo apie Vilnių, buvo neapsakomai vaišingas ir malonus. Pas jį ir apsinakvojau Marijampolėje. Iš jo pirmo ir sužinojau, kas vyksta Lietuvoje.

Vilniuje visi esą įsitikinę, kad Lietuvoje paskelbta visuotinė mobilizacija iki 40-ies ar 45-erių metų, nuolatos rašo ir Vilniuje, ir Lenkijoje apie masišką vokiečių verbavimą į lietuvių armiją, apie išstisus vokiečių pulkus, kurie tariamai įstoje į lietuviškąją tarnybą. Daug buvo rašoma apie pokyčius Lietuvos vyriausybėje, apie kelis kartus Lietuvos valdžios paskelbtą Kauno evakuaciją dėl gresiančios Želigovskio armijos įžengimo. Taigi nei tos mobilizacijos buvę, nei vokiečių ar bolševikų verbuota, nei juo labiau vokiškų pulkų yra kas matęs, nei vyriausybė pasikeitusi, nei kokios nors Kauno evakuacijos būta.

Šiandien ryte, 7 valandą, devintą ir paskutinę kelionės dieną, išsileidau iš Marijampolės žydo karieta stačiai į Kauną. Apie 3 val. po pietų buvau pagaliau prie mano kelionės tikslo Kaune. Laimingai susiklosčius aplinkybėms, nes dėl dabar perpildyto Kauno yra ne-

¹⁶ Stasys Čiurlionis (1887?–1943), inžinierius ir pedagogas.

¹⁷ Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911), žymus lietuvių kompozitorius ir genialus dailininkas.

Mykolas Römeris

paprastai sunku, pasisekė surasti kambarėlį „Paryžiaus“ viešbutyje Maironio gatvėje – net nebrangiai, po 20 lietuviškų markių už parą. Atvykęs į Kauną, išsileidau į restoraną prie „Versalio“ viešbučio papietauti.

Vertė Algis Uzdila

MYKOLAS RÖMERIS gimė 1880 m. Bagdoniškyje (Rokiškio raj.), mirė 1945 m. Vilniuje. Teisėtyrininkas konstitucionalistas, profesorius, universiteto rektorius, Lietuvos konstitucinės teisės mokslo kūrėjas, vienas iš Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo Sąjūdžio ideologų.

Kilo iš bajorų šeimos. Aukštąjį išsilavinimą įgijo Peterburgo imperatoriškojoje teisės mokykloje, kuri ruošė bajorų vaikus rengti darbui carinės Rusijos valstybės aparate. Studijavo Krokuvos Jogailos universitete, vėliau – Paryžiaus politinių mokslų mokykloje. Baigęs studijas, apsigyveno Vilniuje, kur tapo aktyviu lietuviybės puoselėtoju. Tarpukary buvo apygardos teismo Vyriausiojo Tribunolo teisėjas, vėliau Valstybės tarybos narys. Atstovavo Lietuvai Hagos Tarptautiniame Teisingumo Tribunole nagrinėjant bylą dėl Klaipėdos krašto Statuto interpretavimo (byla išnagrinėta Lietuvos naudai). Dirbo mokslinį pedagoginį darbą Lietuvos universitete, išleido daugybę monografijų ir veikalų. Tarp Lietuvos teisininkų Römeris ir šiandien yra autoritetas. Römerio darbas rėmėsi Nepriklausomos Lietuvos Konstitucijos kūrėjais. Apdovanotas Gedimino ir Vytauto Didžiojo antrojo laipsnio ordinu, Latvijos trijų žvaigždžių antrojo laipsnio ordinu.

BRONIUS MAKUSKAS

LIETUVIŲ IŠKELDINIMAS IŠ III REICHO OKUPUOTO SUVALKŲ KRAŠTO (1940–1941 m.)

Antrojo pasaulinio karo metų įvykiai istorikų dėmesį patraukė esmingiausiais dalykais, globalinės arba valstybinės reikšmės turinčiomis problemomis, ir tai visai suprantama. Galbūt dėl to vis dar nuošaly lieka svarbūs klausimai, esminiai tikrai lokaliu arba aplinkinių žmonių požiūriu. Šios rūšies problematika keliami tik išskylant progoms, nors suteikia ji labai įdomios medžiagos apie „varomos“ didžiosios politikos ypatingus padarinius ir jos pasekmes mažoms visuomenėms, tampančioms Europos veidą formuojančių stambesnių žaidynių objektu. Šiame nedideliame darbe gvildensime žydų ir lietuvių gyventojų likimus jų mažojoje tėvynėje – pietrytiniame Suvalkų krašte, tapusiame Trečiojo Reicho ir Sovietų Sąjungos imperinių žaidynių auka. Atskleisime to mechanizmo veikimą vietoje bei tenykštės žydų ir lietuvių mažumos patirtas skaudžias pasekmes.

Vokiškoji agresija 1939 metų rugsėjo 1 dieną prieš Lenkiją sukėlė iki tol šioje Europos dalyje neregėtą čia savo šaknis turėjusių žmonių egzodą. Dauguma lietuvių ir žydų Suvalkų krašte buvo čiabuviai. Žydai po lenkų sudarė didžiausią tautinę grupę krašto miesteliuose, bet buvo jų ir pakrikusių po apylinkės kaimus. Antai Punsko miestelyje žydai sudarė 1/3 gyventojų, o Seinų mieste arti 50 procentų. Tuo tarpu lietuviai buvo sutelkta mažuma, gyvenanti plote, nubrėžtame pietų pusėje Vižainio–Šipliškių–Smalėnų–Seinų–Berznyko vietovėmis. Šios vietovės, slenkant į šiaurę, tautiniu požiūriu buvo mišrios – gyvenę čia lietuviai, žydai, lenkai. Seinai – svarbus lenkų židinys, ypač religinis – buvo ir vienas ryškiausių lietuviškojo tautinio atgimimo židinių. Kuomet formavosi Lenkijos ir Lietuvos valstybinės sienos, dėl jų kilo

kruvinių kivirčių¹. Kone pusę miesto gyventojų sudarė žydai, besiverčiantys visų pirma ūkinių paslaugų teikimu. Visą tarpukario dvidešimtmečio tarpsnį visos šios tautinės grupės iš esmės gyveno viena nuo kitos atsiribojusios.

Kilęs Antrasis pasaulinis karas, kurio metu Vokietijos, o veikiai ir Sovietų Sąjungos ginkluotų agresijų pirmąja auka tapo Lenkija, paliko čia gyvenusius žydus ir lietuvius sudėtingoje padėtyje. Tuo metu Lenkijos ir Lietuvos santykiai buvo taisyklingi. Suvalkų krašto lietuviai be entuziazmo, tačiau suprasdami pilietinę pareigą, stojo į paskelbtą mobilizaciją, siekdami ginti kraštą nuo vokiškojo agresoriaus². Lenkijos–Lietuvos pasienis jau per pirmas dvi savaites liko be vietinės administracijos. Tuštumą stengėsi užpildyti lietuviai, sudarydami Krasnave, Punske ir Vižainyje lietuviškosios administracijos užuomazgas, visų pirma tvarkdarius tarnybas bei lietuviškų mokyklų tinklą. Per dvi savaites susikūrė net aštuoniolika mokyklų. Tarp vietos lietuvių vyravo požiūris, kad Lenkija neatsispirs vokiečių spaudimui, ir čia arba ateis vokiečiai, arba lietuvių gyventojų teritorija, dėl kurios praeityje vyko kruvini ginčai, bus prijungta prie Lietuvos.

Nelaukta 1939 metų rugsėjo 19 dieną minimame plote pasirodė sovietų armija, iš rytų užpuolusi Lenkiją. Jos elgesys, ypač politinių komisarų, kėlė ne mažesnę lietuvių nuostėbį, nei jų atsiradimo mįslė. Neužiminėjo jie pastatų, įstaigų, neuždarinėjo lietuviškų mokyklų. Veikiai tarp lietuvių pasigirdo šnabždesiai, kad šias žemes „vokiečiai iš rusų“ išpirko³.

Tokios kalbos regėjosi kaip absurdas, tačiau šnabždesių propaganda pasirodė turinti ir realių ištakų. Po dviejų savaičių sovietai pasitraukė, o jų vietoje atsirado vokiečių kariuomenė. 1939 metų spalio 13 dieną vokiečiai čia jau buvo vieninteliai padėties viešpačiai. Suvalkų kraštas buvo įtrauktas į *Ost Preussen* kaip Gumbinės srities dalis⁴. Vietiniai gyventojai nenučiuokė, kad vokiečiai šioje teritorijoje įgyvendina 1939 metų rugsėjo 28 dienos slaptos sutarties su sovietais sprendimus, pakeičiančius 1939 metų rugpjūčio 23 dienos sprendimus, kalbančius apie bėgsmą ribojamosios linijos, skiriančios hitlerinei Vokietijai pavaldžią teritoriją nuo Sovietų Sąjungos⁵. Vietos lietuvių

puoselėjami lūkesčiai, kad Seinų kraštas bus prijungtas prie Lietuvos, pasirodė vylingi.

Lietuvos požiūris į vokiečių ir sovietų užpultą Lenkiją: faktas, jog Lietuva savo teritorijoje suteikė prieglobstį lenkų bėgliams ir atmetė vokiečių spaudimą, kad Lietuva įsitrauktų į ginkluotą akciją ir atsiimtu iš Lenkijos Vilnių, leido vokiečiams (kuriuos savo ruožtu spaudė sovietai) greičiau apsispręsti „perleisti“ Lietuvą – išskyrus vadinamąjį Suvalkų trikampį – „sovietų interesų ruožui“.

Sovietų Sąjunga nedelsdama, nes jau 1939 metų rugsėjo 29 dieną griebėsi akcijos pakludinti sau Lietuvą, išprievartavo iš jos „tarpusavio pagalbos“ sutartį. Su Lietuva 1939 metų spalio 10 dieną sudarytos sutarties esmė buvo perdavimas Lietuvai Vilniaus ir įvedimas sovietų armijos bazių su 25 tūkstančiais kareivių⁶.

Suvalkų krašto trijų apskričių likimą dėl jų prijungimo prie Lietuvos turėjo artimiausioje ateityje nuspręsti sovietai ir vokiečiai. Tuo tarpu jau užimtoje teritorijoje vokiečiai su Eugenu Dorssu priešaky ėmėsi Suvalkuose kurti *Kreisskomisariato* (apskritis) administraciją bei valsčių lygmens *Amtskomisariat* Berznyke, Gibuose, Krasnapolyje, Punske, Krasnave, Seinuose. Įkurdinta gestapas, SD ir žandarmerija. Žandarmerijos postus lietuvių gyvenamose vietose išdėstyta Seinuose, Berznyke, Krasnave ir Punske. Jų personalui buvo parinkti geriau ar blogiau lietuvių kalbą mokantys vokiečiai (iš Klaipėdos krašto). Vietos gyventojų buitį apėmė vokiečių potvarkiai. Visi administraciniai ir mokyklų pastatai buvo užimti vokiečių, o jų turtas konfiskuotas. Kai lietuvių delegatai nuvyko į Suvalkus skūstis *Schulrato* inspektoriui dėl likviduotų mokyklų, gavo atsakymą, kad inspektoriaus užduotis yra, tarp kita ko, uždaryti visas kitas, ne vokiečių, mokyklas. Inspektorius patarė lietuviams kreiptis į kitą įstaigą, bet ten, suprantama, jų nepriėmė.

Suvalkų krašte, lygiai kaip ir Generalgubernijoje, imtasi įgyvendinti NSDAP rasistines prielaidas, kurias parengė ekspertai daktaras Wetzelis ir daktaras Hechtas. Jų memorialas sudarė pagrindą Hitlerio gairių dėl Trečiojo Reicho politikos okupuotose ir prie Vokietijos prijungtose teritorijose⁷. Pagal tas prielaidas gyventojus, kurie nebuvo tinkami germanizacijai, reikėję likviduoti, o tam tikslui tinkančius rei-

¹ Plačiau P. Lossowski, „Konflikt polsko-litewski 1918–1920“, *KiW*, Warszawa, 1996.

² Plačiau B. Makowski, „Litwini w Polsce 1920–1939“, *PWN*, Warszawa, 1986.

³ Suvalkų krašto lietuvių veikėjų pasakojimai. Autoriaus archyvas.

⁴ *Studia i materialy do dziejów Ziemi Sejneńskiej*, t. I, Białystok-Warszawa, 1975, p. 335.

⁵ Naujausias dokumentų skelbinys tema in: *Stalino Hitlerio suokalbis*, parengė B. Nemicas, in: *Pasaulio lietuvis*, Chicago, 1889, specialus leidimas.

⁶ L. Truska, V. Kancevičius, *Lietuva Stalino Hitlerio sandėrio verpetuose*, Vilnius, 1990, p. 205 ir kt.

⁷ Plačiau: J. Sobczak, *Hitlerowskie przesiedlenie ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej*, Poznań, 1966, p. 51.

kėję asimiliuoti, tarp kitko, atkėlus į nurodytus plotus vokiečių gyventojus.

Kadangi lietuvių tautinis sąmoningumas buvo labai didelis, jų asimiliuoti buvo neįmanoma. Be to, kol egzistavo Lietuvos valstybė, su kuria vokiečiai palaikė regimai taisyklingus santykius, reikėję toleruoti šalimais esančioje teritorijoje lietuvių mažumos teises. Todėl „švarinti“ teritoriją pradėta nuo žydų. Griebtasi panašaus būdo, kaip ir visame Lenkijos rytiniame pasienyje, kur labai dažnai žydų gyventojai buvo išvaromi į Sovietų Sąjungą.

Varyti Suvalkų krašto žydus į Lietuvą pradėta 1939 metų spalio 27 dieną Vižainio srityje, čia pirmu metimu išvyta apie du šimtai žmonių. Atvežta juos tikėtai su rankiniu bagažu prie Lietuvos sienos ir pervaryta į Lietuvos pusę, prigrėsus, kad bus šaudomi iš kulkosvaidžių, kurių postai buvo įrengti, jeigu bandytų kuris grįžti. Šitaip elgtasi keliose vietose.

Žydų išvaymas iš Suvalkų krašto į Lietuvą buvo įžanga vokiečių kolonizacinių planų šiame Lenkijos kampelyje, įtraukta į Trečiąjį Reichą. 1939 metų spalio 24 dieną baigėsi tarpsnis, kuomet buvo toleruojamos lietuviškos ir, suprantama, lenkiškos mokyklos. Jos pakeistos gerokai retesniu sietynu elementarių vokiškų mokyklų, ir šios veikė net iki 1944 metų. Mokytojai buvo parsikviečiami iš Rytprūsių, o edukacijos sistema griežtai suderinta su nacistine doktrina. Lietuvių jaunimas, patenkinęs nurodytas sąlygas, galėjo lankyti Punske, Paliūnuose ir Krasnave suorganizuotas mokyklas⁸. Suvalkų krašte likę lietuviai mokytojai ir kitų inteligentiškų profesijų atstovai 1939 metų lapkričio 4 dieną gavo įsakymą atvykti tardymo į žandarmerijos vietinius komisariatų ir buvo kaltinami organizavimu antivokiško sankylio. Tuomet tik sugebėta painformuoti vyriausybę Kaune, kad vokiečiai pradėjo antilietuvišką akciją. Atsiklausta patarimo, kaip privalu elgtis prasišėdančių persekiojimų atveju⁹. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politinio departamento direktorius Edvardas Turauskas, pasikonsultavęs su ministru J. Urbšiu, pavedė Lietuvos pasiuntiniui Berlyne (kuriam tuo pačiu pavesta atstovauti Suvalkų krašto lietuvių interesams Trečiojo Reicho valdžioje) suinteresuotiesiems perteikti štai ką: 1) kad mokytojai bei grėsmę patiriantys asmenys, kuriems gresia areštai ir išvežimas arba ir gyvybės netekimas, turi kuo skubiau palikti Suvalkų

⁸ *Studia i materiahy...*, p. 318.

⁹ E. Turauskas, *Lietuvos nepriklausomybės netenkant – įvykiai*, Kaunas, 1990, p. 182.

kraštą ir pereiti į Lietuvą; 2) tuo tarpu tie, kurie gali toje teritorijoje pasilikti, net nesiimdami mokymo, tegu ten pasilieka¹⁰.

Lietuvių, kartu ir lenkų, gyventojų padėtis darėsi vis sunkesnė. Visų pirma staigiai pablogėjo gyventojų ekonominė padėtis dėl apkrautų duoklių ir turtinių kontribucijų bei įvedus priverstinio darbo okupantui prievolę. Kaip reikia spręsti, dėl lenkų-lietuvių konflikto gilinimo vietos gyventojams buvo surūšiuoti maisto ir prekių lapeliai. Lietuviams buvo skirti lapeliai su 120 punktu, tuo tarpu lenkams su 80 punktu. Tačiau, kita vertus – kad būtų suerzintos lietuvių ambicijos – oficialių potvarkių kalbomis, taip pat ir vietose, kur ištiesai gyveno lietuviai, pripažinta vokiečių ir lenkų kalbas. Pagal klasikinę politiką *divide et impera*, lietuvių gyventojams vokiečiai taip pat skelbė teoriją, kad vokiečių kariuomenė čia stovi, idant apsaugotų nuo (*sic!*) Lietuvoje internuotos lenkų kariuomenės¹¹.

Iš vietos lietuvių veikėjų pasakojimų aiškėja, kad, nepriklausomai nuo persekiojimų ir sunkumų bangos, kuri buvo sukelta prieš Suvalkų krašto lietuvius, jie jautė blogiausiu atveju galėsiantys pagaliau sprukti į tuomet dar nepriklausomą Lietuvą. Vokiečiai aiškiai neslėpė savo kolonizacinių planų, bet, kol buvo nepriklausoma Lietuva, netaikė čia gyvenančių lietuvių atžvilgiu tokių ekstremalių metodų, kaip tie, kuriuos iš karto ėmė taikyti atsirandančiam aktyviam lenkų pogrindžiui, jau nekalbant apie jų metodus prieš žydus.

Padėtis iš karto kardinaliai pasikeitė, kuomet Lietuva dėl ultimatumo 1940 metų birželio 14-ąją pateko į sovietų okupaciją. 1941 metų sausio 10 dieną Trečiasis Reichas ir Sovietų Sąjunga sudarė Maskvoje naują „Sutartį dėl draugystės ir sienų“. Tuo atveju, lygiai kaip 1939 metų rudenį Latvijos ir Estijos atžvilgiu, Trečiasis Reichas ėmėsi perkelti Lietuvoje esančius vokiečius. Vokiečių perkėlimas sudarė jiems papildomą, panašiai kaip Sovietų Sąjungai, progą „išplauti“ nepageidaujamus jiems elementus sovietų–vokiečių pasienyje.

Pirmos derybos dėl lietuvių iškėlimo iš Klaipėdos apygardos ir Suvalkų krašto prasidėjo vos kelios dienos po to, kai 1940 birželio 22-ąją sovietų buvo pradėta Lietuvos okupacija – Trečiojo Reicho užsienio reikalų ministras fon Ribbentropas ir Vokietijos URM bei Kultūrinės politikos skyriaus vedėjas fon Twardowskis čia pat išvyko į Maskvą derybų parengti sutartį dėl vokiečių perkėlimo iš Lietuvos.

¹⁰ Ten pat, p. 182–183.

¹¹ Ten pat, p. 181–184.

Nors Maskva iš esmės buvo suinteresuota derybomis su Trečiuoju Reichu, šiuo atveju atsidūrė labai delikačioje padėtyje, kadangi formaliai Lietuva dar nebuvo „priimta“ į TSRS. O propagandiniu požiūriu labai neparanki galėjo susidaryti padėtis, kurioje sovietų okupuota Lietuva pagal 1939 metų rugsėjo 28 dienos slaptąjį protokolą turėjo dabar prarasti dalį savo teritorijos (Suvalkų krašto pietvakarius), kadangi, remiantis grobikiška sutartimi, toji dalis turėjusi atitekti vokiečiams. Maskva atsidūrė prieš dilemą, kaip šį, iš esmės smulkų, reikalą išspręsti nesuerzinus santykių su vokiečiais, ir lietuvių bei pasaulio viešosios nuomonės akyse išlaikyti „gynėjų nuo fašizmo“ poziciją.

Tuo tarpu – jau ne pirma – pasiuntinio fon Schulenburgo Viačeslavui Molotovui 1940 metų liepos 12 dieną įteikta nota dėl derybų vokiečių iš Lietuvos perkėlimo klausimu pagreitinimo laukė pagaliau konkretaus Maskvos atsakymo. Atsakydama teigiamai į šį vokiečių siūlymą, sovietinė šalis savo ruožtu pateikė savo prašymą – kad vokiečiai perleistų jiems dalį Lietuvos pietvakarių teritorijos trikampyje, nužymėtame linija: Kudirkos Naumiestis, Šešupė, Pilviškiai, Marijampolė, Liudvinavas, Krosna, Kapčiamiestis¹². Priminkime, kad tasai plotas nuo 1940 metų birželio 16 dienos faktiškai buvo sovietų rankose. Todėl dabar jie ketino reviduoti ankstesnę sutartį su vokiečiais, kad neturėtų vidinių komplikacijų, kuomet Lietuva buvo „inkorporuojama“ į TSRS sudėtį.

Berlynas pasinaudojo „sajungininkės“ keblia padėtimi ir už šios Lietuvos dalies „perleidimą“ Maskvai pareikalavo milžiniškos sumos – 13 milijonų dolerių. Galiausiai Maskva, nerasdama geresnės išeities, bet atkakliai derėdamasi, sutiko mokėti 7½ milijono dolerių – tai prilygo vertei Aliaskos, kurią kitados Rusija pardavė Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Šiuos įsipareigojimus Hitlerio partnerė skrupulingai vykdė iki paskutinių dienų, kol kilo karas su vokiečiais.

Tuo tarpu, kol vyko Berlyno ir Maskvos varžytynės dėl rėželio okupuotos valstybės, Etninių vokiečių tarpininkų biuras („VoMi“) gavo įsakymą suskaičiuoti vokiečius Lietuvoje bei lietuvius, gyvenančius Trečiojo Reicho okupuotuose plotuose (Klaipėdoje, Suvalkų krašto pietinėje dalyje). Toji organizacija buvo įpareigota parūpinti transportą į Trečiąjį Reichą perkeliams vokiečiams.

Vokiečiai su jiems būdingu skrupulingumu įvertino savo tautiečių turtą Lietuvoje. Pagal specialiai parengtą kainoraštį įvertinta žemė,

¹² *Stalino Hitlerio suokalbis...*, op. cit., p. 51.

pievos, pasėliai, miškai, sodai, vandens telkiniai, trobesiai, gyvas ir negyvas inventorius. Viskas įvertinta iki 1940 metų rugpjūčio 15 dienos suapvalinta suma iki 200 mln. RM. Iš šios sumos atimta 50 mln. RM už turtą lietuvių, perkeldinamų iš Klaipėdos apygardos ir Suvalkų apskrities¹³.

Kai Maskvoje 1941 metų sausio 10 dieną pasirašyta sulygtą „Sutartį dėl sienų ir draugystės“, tuo pačiu metu vokiečių vyriausybės įgaliotasis dr. Wilhelmas Neldeke ir TSRS vyriausybės atstovas Nikolajus G. Pozdniakovas pasirašė sutartį dėl Vokietijos piliečių ir vokiečių tautybės asmenų perkėlimo iš Lietuvos TSR į Vokietiją bei Lietuvos TSR piliečių ir lietuvių, rusų bei baltarusių tautybės asmenų perkėlimo iš Vokietijos okupuotų teritorijų – Klaipėdos apygardos ir Suvalkų krašto¹⁴. Priešas sutartyje „rusų ir baltarusių“ turėjo pabrėžti internacionalinį pobūdį, tuo propagandiniams sumetimais Maskva visada rūpinosi. Iš tikrųjų turėta omenyje nebent tik keli šimtai asmenų sentikių iš Suvalkų krašto, kurių vokiečiai esant progai ketino atsikratyti.

Perkeltis formaliai tuėjusi būti savanoriška. Norą persikelti buvo galima išsakyti raštu arba žodžiu, pareiškėjai neturėjo būti jokia būdu spaudžiami. Perkeliama turėjo teisę pasiimti kartu ir šeimą, ir visus kartu ūkyje dirbančius asmenis, su sąlyga, kad jie pareikš tokią valią. Vaikai, sulaukę 16 metų, gavo teisę patys spręsti, ar nori persikelti. Abi susitariančios šalys nusprendė, kad sutartį bus galima pradėti vykdyti nuo jos pasirašymo momento ir baigti praėjus dviem mėnesiams. Lietuvos TSR teritorijoje sutartį įgyvendinančiam vokiečių personalui vadovavo Vyriausiasis įgaliotinis su dviem pavaduotojais bei apskričių įgaliotiniai, taip pat su pavaduotojais. Prie Vokietijos prijungtose teritorijose sovietiniam darbo personalui vadovavo Vyriausiasis atstovas bei apskričių atstovai su tiek pat pavaduotojų, kaip ir vokiečių ekipoje.

Perkeltinio tautybę paliudydavo įgaliotinis, dalyvaujant kitos šalies atstovui. Jų užduotis buvo nustatyti perkeliama skaičių ir jų asmens duomenis bei kontroliuoti registracijos eigą. Įgaliotiniai ir atstovai stebėdavo visą akciją ir jos techninį aprūpinimą. Vokiečių personalas, prižiūrintis perkėlių iš Lietuvos TSR vyksmą, negalėjo

¹³ J. Sobczak, *Hitlerowskie...*, p. 208.

¹⁴ LAR, F. 1771, sąs. 2, t. 150, p. 14.

viršyti 214 žmonių, tuo tarpu sovietų personalas Suvalkų apskrityje ir Klaipėdos apygardoje – 159 žmonių¹⁵.

Mus dominančiame Suvalkų krašte įgaliotiniai ir atstovai pareigą ėjo Suvalkuose. Tuo tarpu teritoriniai įgaliotiniai ir atstovai rezidavo Suvalkuose, Vižainyje, Punske, Seinuose ir Novinkoje. Iš Suvalkų krašto perkeliamesiems kontrolinius punktus paskirta Vištytyje, Kalvarijoje ir Seirijuose. Bet iš tikrųjų jie keitėsi priklausomai nuo poreikių. Sutarties vokiškame tekste Suvalkų krašto vietovardžiai buvo užrašomi, kaip skamba lenkų kalba, tuo tarpu rusiškame tekste – kaip skamba lietuvių kalba.

Labai tiksliai buvo nusakyta perkeliamųjų registracija. Perkeliamesieji turėjo iki 1941 metų kovo 18 pateikti teritorinėms atstovybėms dokumentus, rodančius jų tautybę. Perkeliamesių sąrašus sudaryta dviem kalbomis – rusų ir vokiečių. Buvo ten įtraukiami pagrindiniai duomenys: gimimo vieta ir data, tautybė, pilietybė, šeimos sudėtis, profesija, ankstesnė gyvenamoji vieta. Perkelti buvo galima tik po to, kai sąrašus patvirtindavo abiejų šalių teritoriniai atstovai ir įgaliotiniai. Perkeliamesis gaudavo numerį, kuris buvo laikinas „kelionės dokumentas“. Perkeltis galėjusi vykti tik grupėmis, individualūs perkeltieji atvejais turėjo būti galimi abiejose pusėse pagal išankstinį susitarimą. Perkeltieji transporto planų vykdymą patikėta priimančiosios šalies Vyriausiajam įgaliotiniui, su išlyga, kad atitinka jie siunčiamosios šalies Vyriausiojo atstovo planus. Apie geležinkelio transporto naudojimo atvejus Vyriausiasis įgaliotinis turėjo pareigą pranešti Vyriausiajam atstovui 5 dienas prieš perkelties datą. Vežimo metu perkeltiesiems turėta parūpinti medicininę pagalbą, o ilgesnio laukimo atveju teikti karštą maistą, vaikai gi turėjo gauti karšto pieno. Suprantama, tokios taisyklės kilo dėl vokiečių noro užtikrinti savo perkeltiniams tautiečiams iš Lietuvos tinkamas sąlygas. Tuo tarpu keliamiesiems į sovietų pusę tie žodžiai buvo tuščias įrašas.

Jei perkeltis turėjusi vykti traukiniu, numatyta teisė pasiimti iki 50 kg asmens bagažo šeimos galvai ir po 25 kg kitiems šeimos nariams. Perkeliamesieji savo transportu (tatai pasakytina visų pirma apie Klaipėdos ir Suvalkų krašto lietuvius) turėjo teisę pasiimti vieną arkliais traukiamą vežimą, porą arklių, vieną karvę, dvi kiaules, tris avis arba ožkas, 10 vienetų naminių paukščių – tai, suprantama, buvo teorinis įrašas (praktiškai tai buvo neįvykdoma). Žemės ūkių savininkai

¹⁵ Ten pat, p. 7.

„galėję“ tuo pačiu transportu pasiimti 250 kg produktų, tarp jų po 2 kg riebalų vienam asmeniui. Transporto išlaidas prisiimdavo perkeliamesieji.

Perkeltinių paliktas ūkis automatiškai pereinavo į vokiečių rankas – nuo inventoriaus ir turto surašymo momento perkeliamesis galėjo juo naudotis tikėtai šeimos maitinimui ir ūkio tvarkymui. Paliekamas turtas turėjo būti perduotas teritoriniam įgaliotiniui prieš 5 dienas iki ūkio palikimo. Perkelties momentu netekdavo galių visi ankstesni įsipareigojimai savo valstybei.

Padargų ir produktų išvežimo lapas buvo kur kas trumpesnis už draudimų lapą. Neleista buvo išvežti: pinigų grynaisiais, auksinių ir sidabrinių monetų, aukso, platinos, sidabro (per 500 gramų) ir aukso dirbinių, brangakmenių, ginklų, pramonės gaminių daugiau negu šeimai leistinos normos, pašto balandžių (!), leidinių, fotografinių juostų, dokumentų, siuvamųjų mašinų daugiau negu po vieną šeimai, vertybinių popierių, draudimo dokumentų, automobilių, motociklų, variklių ir kitokių mašinų, sėklų, javų (virš leistinos normos) ir pan. Draudimas išsivežti techninius ir komunikacijos padargus visų pirma rūpėjo sovietų šaliai. Abi šalys susitarė, kad perkeltis bus baigta iki 1941 metų kovo 18 dienos. Tatai reiškė, kad atlikti šiai komplikuotai operacijai faktiškai buvo likę du mėnesiai, be to, sunkiomis žiemos sąlygomis.

Taip skambėjo 1941 metų sausio 10 dienos sutarties sprendimai. Jų formali iškalba buvo maloni ir diplomatiška. Kalbėta ne apie iškeldinimą, o apie perkėlimą, apie jo savanoriškumą, jo įgyvendinimo aukštą standartą. Buvo tai tipiška klaida, kuri abiem atvejais reiškė kitą kokybę. Iš Suvalkų krašto bei Klaipėdos apygardos iškeldinamųjų atžvilgiu taikyta iš esmės neatodairiška procedūra, kuri reiškė faktišką deportaciją.

Planuodama iš teritorijos „išplauti“ germanizacijai netinkamas žmones, vokiečių okupacinė valdžia dar 1940 metų vasarą įsakė registruoti lietuvių ir rusų gyventojus Suvalkų apskrityje bei Klaipėdos apygardoje. Apie registracijos tikslus gyventojams nieko nepranešta. Į 1940 metų pabaigą viešose vietose pasirodė vokiečių ir rusų kalbomis (bet ne lietuvių, kuria kalbėjo dauguma iškeliamųjų) tokio turinio skelbimai: *Prasideda žmonių perkeltis į jų Tėvynę. Perkeltis vyksta pačių gyventojų sutikimu. Kiekvienas pilietis, kuris turi pabaigęs 16 metų, pats sprendžia, ar turi išvykti jis vienas į savo tėvynę, ar su visa šeima, arba visai niekur nevykti*¹⁶.

¹⁶ J. Burdulis, „Parduoti metai“, in: *Aušra*, Punkskas, 1993, nr. 2, p. 10.

Ilgai nelaukus 1940 metų gruodžio mėnesį, taigi dar prieš sutarties pasirašymo datą, pasirodė Tarybų Lietuvos atstovai, bandantys raginti gyventojus persikelti į Lietuvą. Vadino šitai repatriacija, kas buvo nesąmonė, kadangi toji „repatriacija“ turėjusi vykti į sovietų okupuotą Lietuvą, kai vietiniai lietuviai tėvynę suvokė kaip gimtinę, kurioje nuo amžių gyveno. Sovietiniai atstovai pasakojo apie ten esančias geresnes dirvas, apie žemės suteikimą visiems norintiems ir kitas panašias pasakutes, turinčias paskatinti žmones nesipriešinti. Toji propaganda – ko sovietų pasiuntiniai nebuvo numatę, – užuot paraginusi, daugeliui Suvalkų krašto ūkininkų sukėlė nepasitikėjimą. Taigi aiškinta jiems, kad Tarybų Lietuvoje žemę atimta turtuoliams ir perduota mažžemiams ir bežemiams, todėl tuo pačiu fondu galėsią pasinaudoti ir perkeltiniai. Šitai sujaudino čionykščius ūkininkus, labiausiai vidutiniokus – jie, imant Lenkijos sąlygomis, buvo stambūs ūkininkai – ir privertė juos susimąstyti, ar iš tikrųjų gaus ten žemės. Tuo tarpu, kaip aiškėja iš prisiminimų, tie pasakojimai žavėdavo kai kuriuos bežemius ir mažžemius, parsisamdančius kaip darbo jėga pas vietinius ūkininkus¹⁷.

Apskritai imant tarp lietuvių žemdirbių vyravo nerimas, skepticizmas bei ištisais amžiais ir kartų kartomis įtvirtintas įtikėjimas, kad gimtosios žemės dėl neaiškaus miražo negalima apleisti, juo labiau kad jiems tai „patarinėjo“ kiekvieną dieną vis įkyriau ir kaskart labiau grasindamas vokiečių okupantas, kuris čia tvarkėsi vien pagal eksploatacinę sistemą. Dauguma ūkininkų ryškiai jautė – ir paskalos ėjo į aplinkinius gyventojus, – kad okupantams rūpi žemė ir turtas, kurių vietiniai turi išsižadėti jų naudai. Apie tikrąją padėtį Lietuvoje žinota vis mažiau, mat iki šiol buvę geri ryšiai per žaliąją sieną nutrūko, nes siena su sovietine Lietuva uždugnyta, nebuvo įmanoma per ją prasiskverbti. Tačiau orientuotasi, kad ten tvarkosi jau svetimi, darosi kažkas negera arba mažų mažiausia neaiškaus. Visa tai dar labiau atbaidydavo nuo ketinimų palikti tėvonijas. Karo sukuriuose, esant okupacinei disciplinai, ankstesni lietuvių kivirčiai su lenkais Suvalkų krašte prarado prasmę. Atsigavo žmonėse lūžio ir netikrumo metais natūralūs prieraišumo prie savo mažosios tėvynės šaltiniai. Be to, tarp tautiškai aktyvesnių lietuvių ruseno viltis, kad gal dar „Lietuva ateis jų pasiimti“. Taigi viskas kalbėjo už tai, kad savo noru skubėti nežinon neverta. Gal tik išskyrus tuos, kurie užsirašydavo išvykti dėl

¹⁷ Suvalkų krašto lietuvių veikėjų pasakojimai. Autoriaus archyvas.

gresiančių bausmių už įvairius smulkius teisės pažeidimus. Bet ir dalis pasirašiusių dar bandė iškeldinimo išvengti.

Vokiečiai, stebėdami vietos lietuvių nuotaikas, ėmė suvokti, kad neparodžius ryžtingo spaudimo lietuviai iš čia niekur gražuma nesikels ir laisva valia tėvonijų nepaliks. Taigi ėmėsi žinomų ir dažnai okupantų praktikuojamų būdų, turinčių „laisvanoriškus apsisprendimus“ paspartinti. Užkrovė ūkininkams papildomas prievoles, tarp jų labai įkyrią – 1940–1941 metų šaltą žiemą rinkti akmenis net iš po kelis metrus siekiančių sniego vėpūtinių ir vežioti juos iškastais sniego tuneliais įvairiomis kryptimis. Tuo siekta vieno – nuvarginti ir gauti sutikimą išsikelti.

1940 metu gruodį, siekdamas parodyti savo restrikcijas, gestapas areštavo 53 išsiskiriančius statusu ir ekonominiu lygmeniu ūkininkus ir keliolika lietuviškosios inteligentijos atstovų. Įgrūdus juos į Suvalkų kalėjimą, buvo taikomos jiems fizinės bausmės ir skiriami sekinantys sunkūs darbai. Nakčiai į jų celes, esant minusinei temperatūrai, buvo liejamas vanduo. Į klausimus ir protestus, kad jiems neiškelta jokie priekaišto nusižengus teisei, gestapininkai atsakinėdavo: „Pasirašykite perkelties lapą, ir baigsis jūsų vargai.“ Lapus pasirašydavo silpniausieji, tie, kurie pirmi palūžo. Bet areštantų vis gausėjo. Dėl skundų, kurie iš Suvalkų krašto pasiekdavo dar toleruojamą Lietuvos pasiuntinį Berlyne, kreipėsi šis į Vokietijos URM, reikšdamas protestą dėl ten taikomo teroro. 1940 metų vasario 5 dieną įteikė jis specialiai *pro memoria*, kuriame aptarė Suvalkų krašto lietuviams rodomas patyčias ir spaudimą¹⁸. Prašė rašte Vokietijos valdmenis *imtis priemonių, kad būtų nutraukti metodai, taikomi vietos vokiečių administracijos prieš lietuvius Suvalkų apygardoje, ir palikta jiems teisė ramiai gyventi savoje žemėje ir savo sodybose*¹⁹. Dar daugiau, parengė jis net Suvalkų krašto lietuvių vardu raštą Trečiojo Reicho Fiureriui, kurį turėjo jie gavę (suprantama, slaptu keliu) pasirašyti ir atgal persiųsti. Bet tasai raštas suinteresuotųjų nepasiekė.

Panašių pastangų žemesne pakopa pas Suvalkų komisarą fon Amonną ėmėsi ambasadoriaus Škirpos sekretorius J. Jurkūnas, kilęs iš Suvalkų krašto. *Kreisamte* gavo kategorišką ir vokiškųjų tikslų neslepiančią atsakymą, kad Suvalkų kraštas, prijungtas prie Rytprūsių, yra skirtas germanizacijai, todėl lietuviai privalo šią žemę apleisti, palikti

¹⁸ K. Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti. Dokumentinė apžvalga*, Vašingtonas D.C., 1973, p. 157.

¹⁹ Ten pat.

„Reichui priklausančią“ teritoriją, kuri turi būti apgyvendinta vokiečių²⁰. Tuo tarpu griežtą atsakymą į savo raštą gavo pasiuntinys Škirpa nuo Baltiškojo ir skandinaviškojo skyriaus vedėjo dr. Grundherro, šis pranešė jam, kad *Auswärtiges Amt* (URM) negali painioti į šios rūšies reikalus²¹.

1940 metais sudarytas Lietuvių aktyvistų fronto centras su būstine Berlyne per tarpininką – minėtąjį Jurkūną – perdavė Suvalkų krašto lietuviams sugestiją, kad šie savanoriškai nieku gyvu nepaliktu savo sodybų ir nepalengvintų vokiečiams deportacijos akcijos. Tuo laiku lietuviai buvo atsidūrę nepalyginamai sunkesnėje padėtyje, nes Lietuva buvo okupuota, o per pastaruosius gyvenimo metus ji teikė jiems viltį bei, tegu ir silpną, vis dėlto paramą. Tuo tarpu Trečiojo Reicho padėtis buvo lengvesnė, jam nereikėjo imtis mažiausių pastangų bandyti pateisinti savo veiksmus prieš jau nesančią Lietuvos valstybę. Pagrindinė Trečiojo Reicho partnerė buvo Tarybų Sąjunga, su ja būtent vokiečiai ir vedė derybas dėl plotų, apimtų 1940 metų sausio 10 dienos sutartimi. Taigi intervencija pasiuntinio Škirpos, kuris dėl savo ankstesnio provokiško nusistatymo buvo dar Berlyno kažkiek toleruojamas, negalėjo pakeisti vyksnių eigos – ji jau buvo suderinta su Maskva.

Siekiant toliau bauginti ir stiprinti spaudimą, vietos vokiečių okupaciniai valdmenys pradėjo akciją – buvo griebiamasi kuo skubiausiu terminu į Reicho gilumą deportuoti labiausiai garsėjančius lietuvių ūkininkus. Pirmieji buvo deportuoti Jonas Dapkevičius iš Žagarių (Berznyko valsčius) ir Jonas Grigutis iš Lovuočių (Žabariškių valsčius) bei Antanas Stoskeliūnas iš Kampuočių (Seinų valsčius) su šeimomis. Kartu pradėta propagandinė akcija, griebtasi naujų areštų ir užsakyta naujų papildomų beprasmių darbų ūkininkams, kurie neprisistatė 1941 metų sausio viduryje į sukurtus perkelties biurus. Paklausus, kokia priežastis tų patyčių, buvo atsakoma: pasirašykite sutinkantys išvykti ir būsite laisvi²².

Po represinių akcijų ir bauginimų planuotais išvežimais į koncentracijos stovyklas šeimų, kurios spyriojasi išskeldinamos, 1940 metų sausio ir vasario lūžyje imtasi naujos priemonės. Pradėta mėtyti geriausius ūkininkus ir versta juos apsigyventi pas ekonomiškai silpnes-

²⁰ Ten pat, p. 165.

²¹ Ten pat, p. 158.

²² A. Borowska, Suvalkų krašto lietuvių trėmimas pagal SSRS–Vokietijos 1941.01.10 d. susitarimus, Kaunas, 1996, p. 45, mašinraštis.

nus kaimynus. Šitai ne tiktai blogino gyvenimo sąlygas, bet ir kiršino žmones. O atituštintuose ūkiuose suleisti buvo vokiečiai ir vietiniai *folksdoičiai*.

Dėl anksčiau nurodytų priežasčių kandidatų pasipriešinimas išsikelti silpo. Vis daugiau žmonių pasirašydavo lapus. Dalis svyravo, o užkietėjusius perduota „fiziniam apdorojimui“. Tie, kurie tokiomis sąlygomis sutiko pasirašyti lapus, greitai patyrė kitų nemalonių faktų. Į tokio savininko sodybą atvykdavo mišri sovietų ir vokiečių grupė ir surašydavo paliekamą turtą. Reikėjo pakeisti vokiečių asmens dokumentus į laikinus tapatybės liudijimus. Gyvuliams išsivežti reikėjo gauti raštišką įstaigos sutikimą, o juos ne taip lengvai dalydavę, nes vokiečiams rūpėjo pasilikti kuo daugiau gyvojo inventoriaus. Penkias dienas prieš išvažiuojant pasiimti skirti daiktai turėjo būti supakuoti į dėžes ir užpildyti atitinkami blankai. Kiekvienas išvežamas daiktas turėjo būti pažymėtas perkeltiniui skirtu numeriu.

Nesunku įsivaizduoti jausmus, patiriamus ūkininkų, kurie tuo metu visą savo užgyveną turėjo susikrauti į vieną kinkinį. Taikydavosi bandymų vokiečius papirkti, bet už tai grėsė patekti į kalėjimą arba tiesiog netekti gyvybės (sušaudant). Tuo tarpu sovietai į didesnius javų ar mėsos vežamus kiekius žiūrėjo pro pirštus, jeigu už galimybę persivežti gaudavo vertę atitinkantį kyšį. Mažažemiai ir bežemiai neretai leisdavosi nežinion be menkausio turto, vildamiesi ten sulaukti „geresnio rytojaus“, jeigu išsipildytų sovietinių agentų pažadais²³.

Į 1941 metų vasario pabaigą ir kovo pradžią per sutartyje numatytas sienos perėjas Suvalkų kraštą paliko 11 955 lietuvių tautybės žmonės²⁴, taigi žymi lietuvių gyventojų dauguma. Gavę tapatybės numerius, nustojo buvę savo likimo šeimininkai. Lietuvių tautinei mažumai Suvalkų krašte ši akcija reiškė etninę valymą, turintį toli siekiančias pasekmes.

Iš Suvalkų krašto ir Klaipėdos apygardos iš viso iškelta 18 537 lietuvių tautybės gyventojai (iš Klaipėdos apygardos iškelta 6 557 asmenys)²⁵. Reikšminga problema buvo iškėlimas taip pat ir senarusių, vadinamųjų sentikių, jų tolesnis likimas buvo ne mažiau sunkus negu kaimynų lietuvių.

²³ Ten pat, p. 48.

²⁴ Ten pat, p. 50.

²⁵ Ten pat.

Per septynis sienos punktus 1941 metų kovo 23 dieną Lietuvą paliko 50 054 vokiečiai²⁶. Jų gretose atsirasdavo ir vienas kitas lietuvis. Tai buvo tie, kurie „komisijai“ įrodė savo vokiškąją kilmę ir tokiu būdu išsisuko nuo sovietų „teisingumo“, arba jau užverbuotieji bendradarbiauti su vokiečių specialiosiomis tarnybomis.

Svarbiausias surinkimo punktas perkeliama į sovietinę teritoriją buvo Lazdijai. Perkeltuosius įleista į mokyklos pastatą ir vietos sinagogą. Kitą dieną ir, juo įdomiau, eskortuojant sovietų kareiviams, lietuvių šeimas pristatyta į paskirties vietas. Atvykusius traukiniu priimta dar griežčiau, nors iš esmės buvo jie bežemiai ir mažžemiai. Tuos pavesta NKVD pareigūnams apklausti. Veikiausiai nenorėta jiems skriaudos daryti, o viltasi išgauti informacijos dėl jų atvirumo ir numanomo jų klasinio artumo.

Visi perkeltiniai gavo kartinę pašalpą: po 80 rublių suaugusiems ir po 40 rublių nepilnamečiams. Atvykusių gyventojų didžiulę daugumą apgyvendinta Lietuvos pietvakarių plote, pradedant Lazdijų apskritymi, vėliau skleidžiant po Alytaus, Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių apskritis bei pagaliau į tolimą Panevėžio apskritį. Ūkininkai paprastai gaudavo vokiečių paliktą žemę. Vidutiniškai paskirta po maždaug 7 hektarus. Tačiau taikydavosi ir atvejų, kuomet ūkininkai prieš išsikeldami turėjo 30 ha ir daugiau žemės, o gaudavo čia tiktai stogą virš galvos, be jokio žemės priskyrimo ir jokio papildomo anksčiau žadėto inventoriaus. Apskritai, kas visai nestebina, blogiausiai priimti buvo pasiturintys ūkininkai. Bežemiai taip pat ne visuomet gavo išsvajotąją žemę. Šie turėjo patys susirasti butą ir susieškoti pragyvenimo šaltinį. Kai kurie iš jų, greitai pardavę visus turimus daiktus, planavo grįžti atgal. Deja, tokios galimybės nebuvo palikta.

Vokiečių paliktuose ūkiuose, taip pat nacionalizuotuose vietos dvaruose dažniausiai apgyvendinta po kelias šeimas. Tokiu būdu, neva visai nejučiom, bandyta įtraukti juos į „kolektyvinio“ šeiminkavimo sistemą, pratinta prie veikia turėšančių įvykti pokyčių – kolūkių kūrimo. Antra gi vertus, tais atvejais, jeigu neatsirasdavo kitokio sprendimo, atvykėliai iš Lenkijos gaudavo tam tikrų preferencinių galimybių pasiimti kreditus įsikūrimui. Tatai rodė sovietinės valdžios nerūžtingą apsisprendimą kolūkių kūrimo tuose plotuose. Perkeldintieji, kaip rodo daugelio pasakojimai, jautėsi kaip dienas pardavę, pasimėtę ir netikri dėl savo rytojaus.

²⁶ L. Truska, V. Kancevičius, *Lietuva...*, p. 210; B. Brazaitis, *Vieni vieni*, Vilnius, 1990, p. 151.

Papildomą psichologinį barjerą tarp jų ir Lietuvos vietinių gyventojų sudarė faktas, kad šie atvykėlius ėmė įtarinėti esant sovietų padlaižiais. Mat pradžioje niekas iš vietinių ūkininkų neturėjo mažiausio supratimo, kokių tikslų ir kokių būdu jie čia atkeldinti. Kaip informuodavo sovietinė valdžia ir žiniasklaida, perkeltis buvo savanoriška ir vyko „repatriacijos“ būdu. O tie, kurie iš anksto patikėjo žadamu „geresniu rytojumi“, greitai nusivylė. Kaip rodo vėlesni pasakojimai, perkeltuosius nuolatos persekiojo mintis, kuomet galėsią grįžti į savo namus ir ar iš viso kada nors ten sugrįšią. Ryški dauguma užsikrėtė netikrumo jausmu.

Vokiečių aktas 1941 metais prieš ligšiolinę sąjungininkę ir Lietuvos plote jų įvesti nauji ekonominiai potvarkiai, ypač dėl žemės nuosavybės, pastatė visus perkeltuosius į teisinę tuštumą. Tapo jie padiejininkais „niekieno“ žemėje, tiksliau sakant, priklausančioje naujam okupantui ir jo eksploatuojamoje. Tuo tarpu ištvėringiausi lietuviai, kurie atlaikė Suvalkų krašte pirmą perkelties bangą, grūmėsi su vokiškosios okupacijos sunkumais. Jų kaimynystėje iškeltųjų ūkius užimdavo vokiečiai ir *folksdočiai*, ypač iš Suvalkų ir Ročkų apylinkių. Atsikeldavo jie į, jų manymu, „niekieno“ žemę, bet jų padėtis buvo nenusakyta, kadangi jokių nuosavybės aktų jie negavo.

Tuo tarpu Lietuvoje 1942 metų pradžioje ėmė į savo ūkius grįžti anksčiau iš čia iškelti vokiečiai. Žinoma, ne visi. Specialus Centrinis emigracijos biuras suskirstė buvusius repatriantus į kelias kategorijas. Į Lietuvą galėjo grįžti pusė iš jų²⁷. Kiti veikiausiai neatitiko aukščiausių patikėjimo kategorijų, kurios buvo to biuro keliamos kolonizacijos akcijai. Į jų vietą į Lietuvą važiuodavo tikri arijai iš Reicho gilumos.

1942 metų liepos antroje pusėje vokiečių okupaciniai valdmenys, pasitelkę tarpininkauti lietuviškąją *quasi* administraciją, siekdami sugrąžinti vokiečiams jų senus ūkius, paskelbė naują suvalkiškių lietuvių perkeltį į kitas vietas Lietuvos gilumoje, ir šičia buvo įgyvendinta sąmoninga klasta²⁸. Taigi sugrįžtantys ir atplaukiantys vokiečiai turėjo būti apgyvendinti visų pirma vakariniuose ruožuose, kuriuos planuota prijungti prie Rytprūsių, kur ir siekta įkurti vokiečių glaudžiai gyvenamą ruožą. Tuo tarpu lietuvius imta kelti rytų linkui, ypač Vilniaus krašte, kur gyveno didelė dalis lenkų. Įkurdinimas ten lietuvių ir išstūmimas lenkų reiškė *de facto* sužadalinimą tautinių antagonizmų.

²⁷ J. Sobczak, *Hitlerowskie...*, p. 219.

²⁸ A. Borowska, *Suvalkų...*, p. 61–64.

Vokiečių planu sumanyta, kad pirmiausia reikia nuskriausti lenkus, pavedus juos išmesti *quasi* lietuviškai administracijai, paskui turėjęs įvykti konfliktas ir revanšas čia, į jų ūkius, atkeltiems lietuviams. Todėl daugeliui į Vilniaus kraštą atkeltų lietuvių šeimų iškilo dviguba grėsmė: jie jautė netikrumą dėl rytojaus ir nepelnyto konflikto su lenkų gyventojais.

Tuo tarpu iškeldinamieji lenkai, šimtais atvejų iš savo ūkių išmetami staiga, turėjo prieš akis arba juodą perspektyvą būti išvežti darbams į Reichą, arba – išimtinai palankiai susiklosčius aplinkybėms – susitarti, tarpusavio supratingumo pagrindu, su lietuviais ir gyventi bendrame (neseniai nuosavame) ūkyje. Dar pasiliko, ypač vyriškiams, perspektyva sustiprinti antivokiškos priešybės lenkų gretas. Vokiškoji perkelties akcija, paskelbta 1942 metais ir užsitęsusi iki 1943 metų pavasario, išplėtė lenkų ir lietuvių konflikto Lietuvoje lauką.

Tuo tarpu iš Suvalkų krašto perkelti lietuviai, prarasdami dėl nuolatinių kilnojimų savo užgyveną, į 1943 metų pabaigą, tam tikra dalimi taip pat spaudžiami lenkų ginkluoto pogrindžio, ėmė apleisti jiems priskirtus lenkų ūkius. Jų likimas dar pablogėjo. Daugelis perėjo kryžiaus kelius, dažnai brisdami per šaltį ir badą savo gimtojo krašto linkui. Kai 1944 metų vasarą Raudonosios armijos frontas pajudėjo į vakarus, slinkdami paskui jį ir šitie perkeltiniai pasiekė pagaliau, drauge su kitais perkeltiniais iš kitų Lietuvos vietų, gimtąjį Suvalkų kraštą²⁹. Rado čia, savo nuostėbiui, visiškai pasikeitusią padėtį. Šioje teritorijoje veikė jau nauja administracija ir nauja valstybinė valdžia. Ji, tiesą sakant, dėl skirtingų negu prieš karą priežasčių, taip pat ketino suvaidinti „lenkiškumo gynėjų“ Suvalkų krašte vaidmenį. Nauji komunistiniai apskrities valdmenys neigė grįžtantiems teisę į Lenkijos pilietybę, interpretuodami jų nenaudai vokiečių įgyvendintą perkelties faktą (kaip savanorišką išsižadėjimą Lenkijos pilietybės). Grįžtantiems buvo daromas apskrities administracinių valdmenų ir apskrities Viešojo saugumo įstaigos inspiruotas įvairiausias spaudimas, kad jie vėl grįžtų į sovietinę Lietuvą³⁰. Galiausiai daugiau nei penki tūkstančiai ištvermingiausiųjų po įvairiausių peripetijų pajėgė įsitvirtinti gimtosiose sodybose. Apie trys tūkstančiai neatlaikė spaudimo ir grįžo per žaliąją sieną savo gyvenimo kurti Lietuvoje. Daugiau kaip trys

²⁹ B. Kizienė, „Suvalkų krašto lietuvių trėmimas 1941 m. ir jų dabartinė padėtis“, in: *Suvalkų kraštas ir jo žmonės*, konferencijos Vilniuje medžiaga, Vilnius, 1997, p. 97–99.

³⁰ CA MSW, sąs. MAP, t. 40, p. 87, 121. 1945 m. liepos ir rugpjūčio mėnesių Suvalkų vaivados padėties ataskaita.

tūkstančiai žmonių dėl įvairiausių sunkumų ir lenkų–lietuvių pasienyje susikomplicavusios padėties (sovietų specialiosioms tarnyboms sustiprinus sienos kontrolę) nė nemėgino grįžti į Suvalkų kraštą.

Šiame priekaište vos nubrėžti kontūrai vyksnių vienos lokalinės bendruomenės, išvartytos iš savo sodybų, atplėštos nuo šaknų ir mesotos į karo veiksmų sūkurį. Likimai kitos autochtoninės gyventojų grupės – Suvalkų krašto žydų, neteisėtai vokiečių išvytų į Lietuvą dar 1939 metų rudenį – buvo tragiški. Šių įvykių išsamus pristatymas dar laukia savo autoriaus.

Nubrėžti čia tam tikri vyksnių fragmentai, inspiruoti ir įgyvendinti stipresnių kaimynų politinių sistemų, kai pasiskelbiama viršum teisės, rodo, kad tautų ir valstybių tragedijos nesuteikia nei stabilios sėkmės, nei šlovės jos vykdytojams.

BRONIUS MAKASKAS (g. 1950 lapkričio 20 Sankūruose) – Lietuvos istorikas, Lenkijos lietuvių bendruomenės veikėjas, Lietuvos katalikų mokslų akademijos narys. 1968 m. baigė Punsko lietuvių gimnaziją, 1974 m. – Gdanskio universitetą. 1980 m. humanitarinių mokslų daktaras. 1985 m. Lietuvos katalikų mokslų akademijos narys. 1975–1979 m. ir nuo 1987 m. dirba Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto XIX–XX a. Vidurio ir Rytų Europos sektoriuje. 1980–1986 m. dirbo Lenkijos mokslų akademijos Socialistinių šalių institute. Nuo 2000 m. Varšuvos universiteto Baltijos šalių 1918–1991 m. istorijos dėstytojas. Nuo 1970 m. dalyvauja Lenkijos lietuvių visuomeniniame gyvenime. 1980–1990 m. Lenkijos lietuvių visuomeninės kultūros draugijos centro valdybos vicepirmininkas, 1993–1996 m. Lenkijos lietuvių bendruomenės tarybos pirmininkas, nuo 1996 m. valdybos vicepirmininkas. 2000–2006 m. Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos vicepirmininkas.

Tiria Baltijos valstybių naujausiųjų laikų istoriją, lietuvių ir lenkų santykius, tautinių mažumų padėtį Lenkijoje, ginkluotą lietuvių tautos pasipriešinimą TSRS okupaciniam režimui. Stažavo Lietuvoje, Italijoje, JAV. Vienas ir su J. Brazausku 2003–2006 m. parašė Lietuvos vidurinių mokyklų mokiniams 6 vadovėlius.

Bronius Makaskas

BRONIUS MAKASKAS

LIETUVOS PARTIZANŲ RYŠIAI SU VAKARAIŠ PER SUVALKŲ KRAŠTĄ IR LENKIJĄ 1945–1950 M.

Šio straipsnio tikslas – trumpai pristatyti vieną iš lietuvių tautos pasipriešinimo epizodų antrosios sovietinės Lietuvos okupacijos metu. Šis epizodas labai svarbus, nes susijęs su antisovietinio lietuvių pasipriešinimo judėjimo bazės ir ryšių su Vakaraais sukūrimu bei veikimu Suvalkų krašte Lenkijos teritorijoje 1945–1950 metais. Be radijo ir jūros, tai buvo vienintelis efektyvus susisiekiimas su Vakaraais sausumos kelias iš Lietuvos.

Pirmieji lietuvių ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo veiksmai kilo kartu su pirmais į Lietuvą įsiveržusiais Raudonosios armijos būriais (antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas vokiečių okupacijos laikotarpiu turėjo savo specifiką). Pirmiausia organizuotos karinės struktūros susiformavo Žemaitijoje, kur Lietuvos laisvės armija (toliau – LLA), dar baigiantis vokiečių okupacijai, slapta surinko ginklų ir sukūrė neblogai sukomplektuotą karinę organizaciją.

1944 m. vasarą Lietuvai buvo būdinga tai, kad politinės ir, daugeliu atvejų, karinės tautinės struktūros gaivališkai ir iš dalies prievarta traukėsi į Vakarus. Ypač nuostolinga pasipriešinimo organizavimui buvo tai, kad pasitraukė nariai iš 1943 m. lapkričio 25 d. įkurto Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (toliau – VLIK), reprezentavusio visas nepriklausomas Lietuvos politines sroves ir partijas¹.

¹ „Pro memoria“, 1946 10 16, Laisvės kovų archyvas (toliau – LKA), Kaunas, 1993, nr. 8, p. 73.

Iš tikrųjų dar vokiečių gestapas gerokai sumažino VLIK'o narių gretas (suėmė 1944 balandžio mėn. maždaug trečdali), tačiau šis netvarkingas VLIK'o vadovybės pasitraukimas vėliau turėjo skausmingų padarinių jos ir antisovietinės opozicijos, kuri pasiliko Lietuvoje, santykių raidai. Situaciją krašte gelbėjo iki Raudonosios armijos pasirodymo išlikusios ir skubiai kuriamos karinės bei politinės struktūros. Be minėtos LLA, veikė Lietuvos išlaisvinimo taryba (toliau – LIT), Lietuvos gynybos komitetas (toliau – LGK) bei kitos politinės struktūros. Pavyzdžiui, jau 1944 m. gruodyje veikė „Vyčio“ partizanų būrys, o nuo 1945 m. sausio – „Didžiosios kovos 5-oji LLA apygarda“².

Ginkluoto pasipriešinimo Raudonajai armijai formavimąsi lėmė daugelis veiksnių. Pirmiausia patriotinis ryžtas apginti nepriklausomybę. Tam buvo ruošiamasi jau pirmos sovietinės okupacijos metais ir per vokiečių okupaciją. Labai svarbus veiksnys buvo pačių okupantų laikysena, ypač jų represinių struktūrų elgesys su vietos gyventojais, kai prievartavimai ir įvairūs neteisėti veiksmai tapo akivaizdūs ir nepakenčiami. Visi šie aspektai, juos kartu sudėjus, ir formavo aktyvios lietuvių visuomenės ryžtą. Vienas iš labiausiai nusipelnusių pokario kovoje už nepriklausomybę partizanų vadų, Adolfas Ramanauskas (Vanagas), po kelerių metų savo dienoraštyje rašė: „Kovodami mes tikėjome, kad ištversim keturis metus ir išsaugosim savo ginkluotas pajėgas. Nepalaužiamą lietuvių tautos valią ir ryžtą suvienijom su laisvo pasaulio jėgomis, kad planetoje visiems laikams būtų sunaikinta civilizacinė XX amžiaus gėda.“³

Šiandien žinome, kad tas tikėjimas buvo iliuzija, bet turėjo praeiti nemažai laiko, kol tai buvo suprasta. Tačiau tuo metu ta mintis teikė viltį. Vakaraai politines struktūras okupuotoje Lietuvoje, VLIK'o veikėjus rėmė pirmiausia žvalgybiniais sumetimais. Ypač nuo 1949 m. britų ir amerikiečių žvalgybos siekė užmegzti artimesnius ryšius ir teikė techninę bei finansinę pagalbą Vakaruose ir Lietuvoje veikiančiam pasipriešinimo judėjimui bei politinėms demokratinėms jėgoms. Visu

² Bendrosios žinios, žr.: K. K. Grinius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990; N. Gaškaitė, D. Kuodytė, L. Kašėta ir kt., *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996; N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai*, Vilnius, 1997; taip pat „Tauro“ apygardos Vytauto rinktinės žvalgybos skyriaus viršininko Albino Ratkelio-Oželio dienoraštis: *Tada, kai žuvom dėl Tėvynės...*, Kaunas, 1996, p. 7–19; A. Vilutienė, *Trečioji vėliavos spalva: Prisiminimų rinktinė*, Vilnius, 1996.

³ A. Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų...*, Vilnius, 1991, p. 170.

Lietuvos partizanų vadų susitikimas. 1949 02 11

tuo buvo siekiama kontroliuoti situaciją, neturint planuose kokio nors karinio rezistencijos palaikymo⁴.

Lietuvių emigracija stengėsi padėti krašte pasilikusiems tautiečiams. Iškilus būtinybė Lietuvoje įkurti centrą, koordinuojantį politinių ir ginkluotų pasipriešinimo jėgų veiksmus. Reikėjo užmegzti ryšius su tokiu centru. Deja, emigracija taip pat buvo nevieninga. Kai kurie jos nariai turėjo ambicijų tapti politiniais pasipriešinimo lyderiais, atstovaujančiais kovojančio krašto interesams Vakaruose. Vienas iš jų – vokiečių okupacijos laikų VLIK'o veikėjas Jonas Deksnys („Hektoras“, „Prapuolenis“), emigracijoje pradėjęs kurti konkuruojančią pasipriešinimo judėjimo politinę struktūrą. Jis pirmas iš Vokietijos per Lenkiją atvyko į Lietuvą susipažinti su situacija ir užmegzti ryšių su ginkluotąja rezistencija⁵.

VLIK'as laikėsi nuomonės, jog sovietų okupuotame krašte reikia palaikyti pasipriešinimo judėjimo dvasią, o J. Deksnys diskusijose su partizanų vadais buvo linkęs pasipriešinimo judėjimą suskirstyti į rezistenciją mieste (pasyvus pasipriešinimas) ir kaime (ginkluotas pasipriešinimas). Argumentas – būtinybė kuo ilgesnį laiką išsaugoti jėgas. 1946 m. birželio 10 d. įkurtas ir iškart MVD kontroliuojamas Bendras

⁴ „Pro Memoria“, S. Mykolaitis, 1950 10 30, LKA, Kaunas, 1992, nr. 5, p. 60.

⁵ LKA, Kaunas, 1993, nr. 8, p. 74–75. Žr. politiškai kontroversišką, šiaip gerai dokumentuotą monografiją: L. Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, Vilnius, 1997.

demokratinio pasipriešinimo sąjūdis (toliau – BDPS); jo tikslas buvo tapti krašto pasipriešinimui vadovaujančia politine organizacija⁶. Netrukus, 1946 m. rugpjūčio 12 d., buvo įkurtas BDPS pavaldus Vyriausis ginkluotųjų pajėgų štabas (toliau – VGPS). Vis dėlto J. Deksnio pasiūlytos ir MGB vystomos idėjos, kad emigracijoje šalia VLIK'o būtina įkurti vadinamąjį Vyriausiąjį Lietuvos atstatymo komitetą (toliau – VLAK), turintį teisę atstovauti Lietuvai Vakaruose, sukėlė kontroversijų⁷. Šiandien dar negalime atsakyti į klausimą, ar ši koncepcija buvo autentiška J. Deksnio, ar jo globėjų kūrinys.

J. Deksnis jo antrosios kelionės iš Vakarų į Lietuvą metu domėjosi MGB. Jo veiksmus pradėjo kontroliuoti ir inspiruoti Juozas Markulis („Erelis“). Šis energingas veikėjas, dalyvavęs nepriklausomų struktūrų kūrime vokiečių okupacijos metu, MGB užverbutas, tapo įrankiu – savotišku „Trojos žirgu“ partizanų gretose, naudotu suskaldyti lietuvių emigraciją Vakaruose. „Jėgų kaupimo“ koncepcija buvo paranki MGB, ši, išdaviko J. Markulio padedama, bandė daryti įtaką J. Deksnio veiksmams. Neužmirškime, kad tai vyko per patį partizanų kovų įkarštį, reguliarius mūšius, kai buvo išlaisvinamos kai kurios gyvenvietės ir kt. Abi pusės turėjo didelių nuostolių. Sovietams šios kovos buvo neparankios, ypač dėl išorinių politinių priežasčių.

1946 m. balandžio mėnesį įkurtos pietinės partizanų apygardos „Tauras“ ir „Dainava“ bei Pietų Lietuvos partizanų (toliau – PLP) štabas. Tuo pačiu metu J. Deksnys, neslėpdamas savo ryšių su britų ir švedų žvalgybos tarnybomis, platino centralizacijos idėją, skatindamas laikytis „pasyvaus laukimo“ politikos, kol ateis pagalba iš Vakarų⁸. Jis siuntė informaciją minėtoms tarnyboms apie tai, kaip į jo planus reaguojama Lietuvoje⁹. J. Deksnys siūlė PLP štabui sukurti partizanų susisiekimo tinklą Lenkijos teritorijoje – dėl nedidelio atstumo ir patogių geografinių sąlygų. Anapus sienos driekėsi lietuvių apgyventa sritis – Suvalkų kraštas. Ten prieglobsčio ieškodavo nuo gaudynių sprunkantys arba natūralizacijos siekiantys lietuvių partizanai. Nuo 1945 iki 1950 m. užfiksuota per šimtą tokių asmenų¹⁰.

J. Deksnys Švedijoje be VLIK'o pritarimo kūrė VLAK'ą, taip pat susisiekimo ir kovos išteklių permetimo kelią iš Švedijos į Lietuvą per

⁶ „Medžiaga pokario rezistencijai. Skrajūno pranešimas“, *Akiračiai*, Chicago, 1990, nr. 7.

⁷ D. Kuodytė, *KGB ir centrinės vadovybės kūrimosi pradinis etapas*, LKA, Kaunas, 1993, nr. 8, p. 57–59.

⁸ „2-N valdybos viršininko pav. pažyma apie J. Deksnį“, LKA, Kaunas, 1993, nr. 8, p. 65.

⁹ Ten pat, p. 66.

¹⁰ Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 18, b. 5/3, t. 3, p. 133–134.

Lenkiją. Pirmieji ryšiai iš Lietuvos vedė per pasienio Seivų ir Žabariškių valsčius Suvalkų apskrityje; toliau iki Suvalkų, Balstogės, Varšuvos ir Gdynės. Kita trasa ėjo per Olštyną, Bydgoščių, Torunę iki Gdynės. Buvo netgi bandoma prasigauti Rytprūsių pajūriu iki Gdynės, iš kurios jūros kelias vedė į Švediją.

Gyvenantis Gdynėje lietuvis Mykolas Pečeliūnas, buvęs Štuthofio koncentracijos stovyklos kalinys, organizuodavo nakvynę, maistą, kontaktus su švedų pastoriumi Ore Andrelu, dirbusiu Švedijos Raudonajame kryžiuje, ir Gdynėje išsilaipinusiems ryšininkams iš Švedijos. Jam kurį laiką talkino Jonas Čiuberkis ir kiti lietuviai¹¹. Be lietuvių, šį susisiekimo kelią taip pat kūrė su jais susiję lenkai, pavyzdžiui, Elžbieta Jaworska ir jos svainis Rafałas Jaworskis iš Bydgoščiaus; Mazikų šeima¹², Rozalija Beinar (lietuvaitė) ir inžinierius Krzepkowskis, varšuviečiai¹³. Vis dėlto šio tinklo pagrindą sudarė lietuviai iš Suvalkų krašto bei varšuviečiai (pvz., Mažeikų šeima), kurie priešinosi naujai santvarkai, kai kurie iš jų partizanų gretose anapus sienos turėjo artimųjų¹⁴.

Pietinė Sūduva, apskritai pažvelgus, buvo netinkama vieta konspiracijai. Pasienyje ši uždara teritorija, apgyvendinta lietuvių, traukė lenkų saugumo struktūrų ir sovietinių MGB operacinių grupių dėmesį. Suvalkų krašte taip pat buvo daug WIN'o (*Wolność i Niezawistość*) patriotinių dalinių, juos persekiojo arba Lenkijos MBP (*Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*), arba specialiosios Sovietų Sąjungos tarnybos.

Susidomėję J. Deksnio misija, padėtį atidžiai stebėjo ir į svarbiausias partizanų struktūras nuolatos prasiskverbėdavo J. Markulio bendražygiai iš LSSR MGB I-ojo skyriaus bei saugumiečiai iš Maskvos. Buvo parengtas planas, kaip, pasinaudojant J. Deksniumi, infiltruoti į Vakarų žvalgybos organizacijas savo žmones¹⁵.

Šios operacijos, pavadintos „Vakarai“, vienas iš tikslų buvo susiekti lietuvių pagrindį Lenkijoje ir perimti jo kontaktus su Vakarais¹⁶.

¹¹ Majoro L. Maksimovo raportas 1974 08 27, LKA, nr. 5, p. 57–58.

¹² Maziko žmona ir dviejų jo sūnų motina buvo lietuvė, taigi šeima mišri, sūnus Edvardas dar gyvas ir gerai kalba lietuviškai.

¹³ Pažyma apie J. Deksnį, p. 67.

¹⁴ D. Kuodytė, *KGB ir...*, p. 59. Daugiau medžiagos apie Suvalkų krašto lietuvius ir padėtį pasienyje žr.: Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji [Centrinis Lenkijos vidaus reikalų ir administracijos archyvas], t. 7, p. 3; t. 40, p. 31, 87, 154, 200; t. 41, p. 4, 40, 72, 93–100; LYA, f. 18, b. 5/2, t. 2, p. 223 ir tolesni.

¹⁵ Žr.: Pažyma apie J. Deksnį, LKA, nr. 8, p. 67 ir tolesni.

¹⁶ Žr. 13 nuorodą.

„Dainavos“ apygardos partizanai

Pagrindinis šios operacijos vykdytojas Suvalkų krašte ir Lenkijos gilumoje buvo ltn. Laurentijus Maksimovas („Antanas“) iš LSSR MGB I-ojo skyriaus.

Padedamas J. Markulio, su kuriuo dirbo J. Deksnys, L. Maksimovas tapo pagrindiniu lietuvių pasipriešinimo judėjimo (toliau – BDPS) „ryšininku“ Lenkijoje, kaip operacinės LSSR MGB grupės įgaliotinis¹⁷. 1948–1949 m., kai veiksmų erdvė ir užduočių skaičius išaugo, iš Maskvos ir Vilniaus buvo atsiųstos dvi operacinės MGB grupuotės. Pirmąją sudarė plk. Ivanas Katinevas, plk. V. Vasiljevas bei vyr. ltn. L. Maksimovas. Antrajai grupei vadovavo mjr. J. Malcevas. Tokį veiksmų suaktyvėjimą lėmė J. Markulio demaskavimas ir kai kurie vadovybės pokyčiai PLP štabe, ryšių su Vakarais gijų perėmimo į savo rankas planas¹⁸.

Iš J. Deksnio, J. Markuliui padedant, pavyko perimti siuntas, kurias jūros keliu iš Švedijos Gdynėje gavo M. Pečeliūnas. Tiesiai į LSSR MGB ir Maskvos centro rankas pateko pinigai, radijo aparatūra, šifrai bei žvalgybos instrukcijos. Atgal sugrąžinta falsifikuota medžiaga ir toliau skatino lietuvių emigracijos politinių struktūrų susiskaldymą. Lietuvoje MGB tikslingai dirbo siekdama išlaikyti bendrą BDPS vadovybę ir jo ginkluotas struktūras, numačius jas planingai eliminuoti, ir

¹⁷ Majoro L. Maksimovo raportas, LKA, nr. 5, p. 50

¹⁸ Ten pat, p. 56.

Iš kairės Juozas Lukša „Skirmantas“, Viktoras Vitkauskas „Šaidokas“, Pranas Naujokas „Kietis“, Benediktas Trumpys „Rytis“ ir Klemensas Širvys „Sakalas“

tai buvo sistemingai vykdoma. Pastarieji skausmingi praradimai tapo įtarinėjimų, nukreiptų prieš J. Markulį, priežastimi. Ypač jį demaskuodami pasižymėjo Bronius Barzdžiukas, Juozas Lukša bei Algimantas Zaskėvičius. PLB vadovybė organizavo visą J. Markulio demaskavimo akciją ir inicijavo naujos ginkluoto pasipriešinimo judėjimo vadovybės sukūrimą.

1947 m. sausio 15 d. Pilviškių kaime Marijampolės apskrityje PLP štabas, padedamas „Tauro“ ir „Dainavos“ apygardų vadų, ėmėsi MGB klastos blokavimo veiksmų¹⁹. Buvo sukurta nauja vadovavimo institucija „BDPS prezidiumas“. Ryšių kanalą su Vakarais turėjo perimti „Tauro“ apygardos vadas, dalį šios struktūros pažinojo J. Deksnys²⁰.

1947 m. gegužio mėnesį PLP štabo karininkai J. Lukša ir Jurgis Krikščiūnas („Rimvydas“) per Suvalkų kraštą nusigavo į Gdynę. Susitikime su atvykusiu ten J. Deksniumi išsiaiškino padėtį Lietuvoje, ypač J. Markulio vaidmenį²¹. Abu ketino keliauti į Švediją, kad patys galėtų informuoti lietuvių emigraciją ir demokratines Vakarų valstybes apie situaciją okupuotoje Lietuvoje. J. Deksnys buvo nesuinteresuotas šia kelione, nes ji galėjo pakenkti jo planams – izoliuoti VLIK'o ryšius su

¹⁹ *Lietuvos partizanai*, p. 133.

²⁰ Žr. 17 nuorodą.

²¹ J. Deksnio pranešimas apie ryšių tinklą Lenkijoje, LYA, f. 18, b. 5/3, t. 3, p. 37–40.

kraštu. Tuo pat buvo įspėtas M. Pečeliūnas. Jis nuslėpė nuo „Antano“ – L. Maksimovo, kad Gdynėje lankosi minėtieji asmenys, be to, pridūrė, jog daugiau neketina vykdyti lietuvių pagrindžio įsakymų. „Antanui“ teko grįžti tuščiomis rankomis. Lenkijoje MGB suskato „rišti“ nutrūkusio siūlo galus.

Tuo tarpu jau rudenį J. Lukša („Skrajūnas“) kartu su K. Pypliu („Mažyčiu“, „Audroniu“), BDPS bei rezistencijos naujos vadovybės įgalioti, išsiruošė į Vakarus. Pereiti sieną į Suvalkų kraštą padėjo specialus tam reikalui suformuotas partizanų būrys. Iš Gdynės J. Deksnys pergabeno juos į Švediją. Vakaruose suorganizuoti keli susitikimai, kurių metu buvo derinami rezistencijos grupuočių Lietuvoje ir užsienyje ryšiai²².

Būdamas Vakaruose, J. Lukša pradėjo rašyti ataskaitą apie partizanų kovas Lietuvoje. Medžiagos apie padėtį Lietuvoje, kuri domino karines Vakarų struktūras bei lietuvių emigraciją, iš Lenkijos jam parūpino „Dainavos“ štabo karininkas (jo pareigos keitėsi) J. Krikščiūnas („Rimvydas“)²³.

LSSR MGB skyriaus vadovybė po J. Markulio nesėkmės pradėjo ruošti detaliam išsiaiškinti ir likviduoti ginkluoto lietuvių pagrindžio ryšius Lenkijoje ir pasienio rajone, pasitelkdama žvalgybinių požiūriu svarbiausius ryšininkus žvalgybiniam žaidimui su Vakarais.

1948 m. gruodžio 20 d. SSRS MGB pplk. Šaraburinas parengė specialų „Operatyvinių baigtinių priemonių planą lietuvių nacionalistinio pagrindžio Lenkijoje sunaikinimui“²⁴. Bendradarbiaujant su MBP, nutarta:

– Gdynės srityje – suimti M. Pečeliūną ir Zofiją Dombrowską (ryšininkę) arba juos nuolatos sekti, kad pavyktų nustatyti J. Deksnio, J. Lukšos ir K. Pyplio buvimo vietas [tuo metu jų būta užsienyje – B. M.];

– Bydgoščiaus vaivadijoje – suimti Elžbietą ir Rafałą Jaworskį [lenkų ryšininkai Bydgoščiuje – B. M.];

²² Susitarimas Baden-Badene 1949 m. liepos 9 d. J. Deksnys jo nesilaikė ir vietoj J. Markulio sukompromituoto VLAK'o sukūrė konkuruojančią su VLIK'u organizaciją.

²³ J. Krikščiūnas gimė Rusijoje, inžinieriaus šeimoje. 1939 m. Kaune baigė Karo mokyklą. Nuo 1944 m. partizanų gretose, 1948–1949 m. buvo atsakingas už susisiekimo bazės su Vakarais Suvalkų krašte palaikymą. LYA, f. 18, b. 5/3, t. 3, p. 136–140; P. Pozniako (liet. Paznėko) parodymai lenkų saugumo organams.

²⁴ LYA, f. 18, b. 5/2, b. 38/41; taip pat t. 3, b. 265 ir tolesni (specialus agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Lietuvos pagrindžiui Suvalkų apskrityje išsiaiškinti ir likviduoti).

– Balstogės vaivadijoje – suimti Pijų Pozniaką, Eleną Bacvinskię, Norbertą Krakauską, Juozą Sakalauską [vietinius lietuvius, palai-kančius ryšius su partizanais; vėliau nutarta juos užverbuoti – B. M.].

Suėmimų tikslas – gauti daugiau informacijos apie lietuvių pagrindį Suvalkų krašte. Plane ypač detalai aptariama, kaip turi būti vykdomi suėmimai, suimtųjų pristatymas į Varšuvą, jų apklausa, nurodyti atsakingi pareigūnai arba MBP skyriai, vykdysiantys operaciją. Už akciją atsakingu paskirtas MBP tardymo skyriaus viršininko pavaduotojas Adamas Humeris. Be to, iš Balstogės į Varšuvą turėjo būti atvežtas Bronius Gudliauskas, Lietuvos partizanas, suimtas Suvalkų krašte ir atsisakęs duoti parodymus. Jis turėjo būti atiduotas „intensyviai tardomajam paruošimui“. Buvo planuojama užverbuoti kelis asmenis, susijusius su lietuvių pagrindžiu Lenkijoje²⁵.

LSSR valstybės saugumo ministras 1949 m. sausio 31 d. patvirtino lietuvių pagrindžio Lenkijoje susekimo ir sunaikinimo planą „Lies“ („Miškas“)²⁶.

UBP (*Urząd Bezpieczeństwa Publicznego*) trečiojo poskyrio Balstogėje viršininkas pplk. J. Matysiakas 1948 m. pradžioje pateikė „Sąrašą lietuvių tautybės Lenkijos gyventojų, kurie slepia ir remia nacionalistinio lietuvių pagrindžio banditus [partizanus – B. M.], besislapstančius Suvalkų apskrities teritorijoje“. Sąrašą sudarė 66 šio krašto lietuvių pavardės. Jis buvo perduotas LSSR MGB²⁷.

Karinis Balstogės UBP skyrius netgi parengė „Sąrašą lietuvių, kurie 1945 ir 1946 metais nelegaliai kirto Lietuvos Sovietų Respublikos sieną su Lenkija“²⁸. Jame asmenys nurodyti remiantis vietinio skyriaus duomenimis. Patvirtinta, jog dalis šių asmenų sieną kirto su ginklais rankose „kaip ginkluoti nacionalistinio lietuvių pagrindžio nariai, kurie, perkirtę sieną, kartu su diversiniais nelegalios organizacijos WIN'o būriais Suvalkų apskrityje tęsė kenkėjišką veiklą prieš demokratinę Lenkijos valstybę“²⁹. Kitoje sąrašo dalyje kalbama apie atskirus asmenis, kurie pabėgo iš Lietuvos ir „nedvejodami įstojo į šovinistinės lietuvių organizacijos gretas, Lenkijos teritorijoje prisidengdami padirbtais dokumentais, išduotais Suvalkų apskrities tarnautojų, remiantis metrikomis Punsko parapiinės bažnyčios, kurioje

²⁵ Ten pat, t. 2, p. 21.

²⁶ Ten pat, t. 3, p. 3–6.

²⁷ Ten pat, b. 5/2, t. 2, p. 132–141.

²⁸ Ten pat, p. 145–150.

²⁹ Ten pat, p. 145.

Lietuvos partizanai. Iš kairės: Klemensas Širvys „Sakalas“, Juozas Lukša „Skirmantas“ ir Benediktas Trumpys „Rytis“

kunigas ir vargonininkas yra lietuviai. [...] Minėti lietuviai nepasirodė per amnestiją, ir paprastai jie dirba pas Suvalkų apskrities ūkininkus kaip samdiniai“³⁰.

Įdomu, kad tiek lenkiški, tiek juos kartojantys sovietiniai šaltiniai, teikiantys žinių apie lietuvių pagrindį Lenkijoje, kalba ir apie „slaptą organizaciją“ tarp vietinių lietuvių. Vietinių Suvalkų krašto lietuvių pagalba savo tautiečiams iš okupuotos Lietuvos buvo iš tiesų spontaniško, neorganizuoto ir griežtai slapto individualaus pobūdžio. Be ryšių tinklo, susisiekimo punktų, slėptuvių ir prieglobsčio pas patikimus asmenis, nepavyko rasti duomenų, liudijančių egzistavus kokią nors politinę Lenkijos lietuvių organizaciją. Čia, atrodo, lenkų saugumo tiek prieš Antrąjį pasaulinį karą, tiek po jo lietuviams buvo inkriminuojamos „nacionalistinės organizacijos“, siekiant stiprinti lietuvių priežiūrą ir asimiliacinius administracinius poslinkius. MGB savo

³⁰ Ten pat, p. 145.

Jurgis Krikščiūnas „Rimvydas“ (stovi pirmas kairėje) su Dainavos apygardos partizanais

ruožtu planavo sukurti legendinę „Lenkijoje gyvenančių lietuvių“ organizaciją, tarnaujančią operatyviniams žaidimams su Vakarais.

Sąrašė paminėtą lietuvių partizanų bendradarbiavimą su WIN'u patvirtina vietinių pastarosios organizacijos narių lenkų paliudijimai. Su Suvalkų WIN'o vadovybe buvo žodžiu susitarta dėl teritorijos, kurioje galėjo veikti ginkluotieji lietuvių pagrindžio nariai. Pietinė riba buvo Seinų kryptimi (neįskaitant pačių Seinų) einantis Šipliškių–Smalėnų kelias³¹.

Skaitant dokumentus kyla pagrįstas įtarimas, kad Suvalkų WIN'o vadovybėje UBP Balstogės poskyris turėjo agentą, kuris teikdavo svarbią informaciją apie ginkluotą lietuvių pasipriešinimo judėjimą Suvalkų krašte. MGB parengė labai kruopštų planą su „Operatyvinėmis priemonėmis, skirtomis lietuvių pagrindžiui Suvalkų krašte demaskuoti, arba sukaupti informaciją, reikalingą atskirų operacijos Lies etapų vykdymui“³².

Labai svarbų vaidmenį likviduojant lietuviškąjį pagrindį Lenkijoje turėjo suvaidinti rezistentų tinklo Gdynėje organizatorius M. Pečeliūnas. Operatyvinės LSSR MGB grupės vadovas L. Maksi-

³¹ Suvalkų–Augustavo WIN'o rinktinės diversinio patulio nario Kojako Henryko („Blondyn“, „Jurek“) raštiškas paliudijimas Suvalkų teismui, 1990 10 08, p. 1–3 (rašto nuorašas).

³² LYA, f. 18, b. 5/3, t. 3, p. 261–265.

movas („Antanas“) surinko pakankamą kiekį jį kompromituojančios medžiagos. Po „atitinkamų tardymo priemonių“ jau 1948 m. birželio mėnesį M. Pečeliūnas buvo užverbuotas. Jis sutiko bendradarbiauti atskleidžiant Lenkijoje pagrindines konspiracines struktūras, vedančias į Vakarus. M. Pečeliūnas bent du sykius bandė nutraukti savo priverstinį ryšį su priešu, tačiau persekiojimų mašina buvo galingesnė už jo ryžtą. 1949 m. vasarą Lenkijos pasienyje, panašiai kaip ir M. Pečeliūną, pavyko užverbuoti P. Pozniaką, vietinį ryšininką, per kurį vedė ryšiai iš „Tauro“ apygardos štabo Gdynės link³³.

Kitas plano etapas priklausė nuo sovietinio žvalgo „Gintauto“, kuris, M. Pečeliūno padedamas, turėjo būti infiltruotas į žvalgybinį žaidimą su britų slaptosiomis tarnybomis arba toliau siekti atskleisti likusį konspiracinį tinklą Lenkijoje.

1949 m. gegužės mėnesį buvo suimti jūra iš Švedijos į Lietuvą grįžę J. Deksnys ir jo radiotelegrafistas. Jie buvo įtraukti į MGB žvalgybinį žaidimą su britų ir švedų žvalgybomis, kompromituojant jas Baltijos kraštų atžvilgiu³⁴. J. Deksnys buvo panaudotas ir daugelyje kitų prieš patriotinį lietuvių sąjūdį MGB nukreiptų akcijų. Jis puikiai žinojo lietuvių pagrindžio ryšininkų su Vakarais tinklą per Lenkiją.

Turėdamos savo rankose J. Deksnį ir M. Pečeliūną, specialiosios sovietų tarnybos sustiprino J. Lukšos bendradarbio Lenkijoje ltn. J. Krikščiūno („Rimvydo“) paieškas. Jis galėjo sumaišyti MGB planus. Pastarasis beveik neįtikėtiniu būdu ir toliau palaikė Vakarų ir rezistencijos Lietuvoje ryšį, retkarčiais perduodavo informaciją apie padėtį krašte. Globojamas lietuvių ūkininkų, jis gydėsi sienos kirtimo metu 1949 m. pavasarį kovoje patirtas žaizdas bei palaikė būtinus ryšius, veikdamas gerai įslaptintose nakvynės vietose bei keliuose Vaičiuliškių, Žabariškių, Seivų ir Punsko apylinkėse įrengtuose bunkeruose.

1949 m. vasarą vyko J. Krikščiūno bendražygių Lenkijoje suėmimai ir verbavimas. Vis dėlto pats J. Krikščiūnas nebuvo suimtas. „Rimvydą“ saugojo dvi ypač patikimos ryšininkės: Teklė Pauliukonytė ir Veronika Judickaitė³⁵. J. Lukša, padedamas prancūzų žvalgybos, norėjo permesti J. Krikščiūną į Vakarus, tačiau pastarasis, matyt, nusivylęs Vakarų demokratinių valstybių abejingumu Lietuvos likimui ir jausdamas sustiprintą jo paiešką, ryžosi iki galo tęsti laisvės kovą.

³³ Ten pat, p. 261.

³⁴ *Lietuvos partizanai...*, p. 138.

³⁵ Suvalkų krašto lietuvių antisovietinio pagrindžio rėmėjų žodiniai liudijimai autoriui.

Atminimo kryželis Jurgio Krikščiūno „Rimvydo“ ir Vytauto Prabulio „Žaibo“ žūties vietoje

Jurgis Krikščiūnas „Rimvydas“

„Kęstučio“ apygardos partizanai – broliai Stanislovas Milkintas „Riteris“ ir Juozas Milkintas „Maršalis“

1949 m. birželio mėnesį įkliuvo „Rimvydo“ neseniai iš Lietuvos pargabenta ir neatsargaus vietos ryšininko iš Šipliškių pašto ryšininkei Varšuvoje Marijonai Briliūtei išsiųsta slapta, prancūzų pasiuntinybės darbuotojui numatyta perduoti siunta. Apie 4 kilogramų svorio siunta, pagal M. Briliūtės tardymo protokolą, buvo gerai supakuota ir apsiūta audkle. Joje buvo daug mašinraščių, spaudos iškarpu, brėžinių ir pan. M. Briliūtei (ji susiorientavo, kad siunta buvo tikrinta) pranešus apie siuntą ryšininkui inžinieriui Krzepakowskiui, šis, patyręs pogrindininkas, ją tuoj pat sudegino, apibardamas už tokį neatsargų slaptos medžiagos siuntimą paštu. J. Krikščiūnas buvo prancūzų žvalgybos kviečiamas į Varšuvą nuodugniai paaiškinti siuntos dingimą. Įtardamas klastą, į Varšuvą nevyko.

PUBP (*Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego*) apylinkių šukavimas ir L. Maksimovo bei J. Malcevo operatyvinių grupių veiksmams davė rezultatų. Pavyko nustatyti J. Krikščiūno ir jo adjutanto Vytauto Prabulio buvimo vietą. Jie laikėsi gerai užmaskuotoje slėptuvėje miškelyje Šlynakiemio kaime, vos už poros kilometrų nuo Punsko.

Paskutinė dramatiška lietuvių pogrindžio Lenkijoje akimirka atėjo 1949 m. gruodžio 15 d., kai Šlynakiemio kaime apsupties metu bunkeryje didvyriškai žuvo J. Krikščiūnas („Rimvydas“) ir jo adjutantas V. Prabulis („Žaibas“).

Tai paliudija ranka rašyta (tikriausiai L. Maksimovo) lakoniška, bet iškalbinga ataskaita:

1949 metais nuo gruodžio 15 iki 30 dienos, veikdami pagal lietuvių nacionalistinio pogrindžio likvidavimo Suvalkų krašte planą, Lenkijos saugumo organai įvykdė operaciją, kurios metu:

1) užmušti du lietuvių banditai [laisvės kovotojai – B. M.], tarp jų – „Dainavos“ būrio štabo narys „Rimvydas“,

2) suimta dešimt lietuviško pogrindžio dalyvių, kurie aktyviai padėdavo lietuvių banditams [laisvės kovotojams – B. M.] pereiti valstybinę sieną ir užmegzti ryšius su užsienio centrais,

3) sulaikyta su tikslu išstremti į Sovietų Sąjungą 39 tarybiniai piliečiai, kurie 1945–1946 metais nelegaliai perėjo sieną iš Lietuvos į Lenkiją,

4) už ryšius su lietuviškais banditais [laisvės kovotojais – B. M.] iš Suvalkų apskrities į Lenkijos gilumą išstremta [žodis „išstremta“ perbrauktas – B. M.] 19 šeimų (80 asmenų),

5) užverbuoti aštuoni agentai: „Zyta“, „Joaachim“, „Jan“, „Dąb“, „Kałamarz“, „Gaber“, „A-31“, „Władek“³⁶.

Kitoje ataskaitos dalyje išvardytos pavardės suimtų „tarybinių piliečių“, kurie turi būti deportuoti į Sovietų Sąjungos gilumą.

Lietuvos laisvės kovotojų bazė ir ryšiai Lenkijos teritorijoje buvo likviduoti³⁷. LSSR MVD bandė ir toliau naudoti M. Pečeliūno kanalą žvalgybai Vakaruose. 1950 m. rudenį agentas „Arūnas“ iš Gdynės su M. Pečeliūno ir anglų žvalgybos pagalba perstas į Vakarų Berlyną, o iš ten nuvyko į Londoną, kur susitiko su lietuvių rezistencinės santarvės veikėjais. Anglų žvalgybos padedamas, jis gruodžio mėnesį grįžo į Lietuvą. Sovietų Sąjungos specialiosios tarnybos, naudodamos rafinuotus būdus, pasiekdavo lietuvių emigracijos centrą ir gana efektyviai destabilizuodavo jo veiklą, susijusią su išsivaduojamosios lietuvių kovos palaikymu.

Šis lietuviško antisovietinio ginkluoto pogrindžio Lenkijos teritorijoje epizodas buvo nepaprastai svarbus dramatiškų lietuvių tautos kovų su sovietiniu okupantu kontekste. Čia veikiantis ryšių tinklas ir veiklos bazė buvo naudojami perduoti svarbias žinias apie padėtį sovietų okupuotoje Lietuvoje. Lietuvos partizanai rado prieglobstį Suvalkų krašte ir Lenkijos gilumoje. Dalis jų ten apsigyveno ir šitaip išgelbėjo savo gyvybes. Tačiau visi jie buvo persekiojami komunistinės Lenkijos represinių struktūrų, kaip ir kiti antikomunistinio pogrindžio nariai. Be to, kaip ir aktyvius Lenkijos lietuvius, juos net iki 1989 metų nuolat sekė sovietinės specialiosios tarnybos.

Lietuvos partizanų laisvės kovos nenuėjo veltui. Jos subrandino lietuvių nepriklausomybės sąjūdį, atvedusį prie mūsų dienų Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo.

J. Krikščiūnas „Rimvydas“

³⁶ LYA, 18, b. 5/3, t. 3, p. 284 ir tolesni.

³⁷ Žr.: Akt rozpoznania [Atpažinimo protokolas], Suvalkų ir Balstogės viešojo saugumo organų protokolas apie „Žaibo“ ir „Rimvydo“ žūties aplinkybes bei trumpa jų veiklos charakteristika (1949 12 15). Rašto kopija autoriaus archyve.

TADAS BAGDONAVIČIUS

LIETUVIŲ TRĖMIMAI 1949-1950 METAIS

Iki Antrojo pasaulinio karo veiksnių pabaigos Lenkijos Respublikos teritorijoje gyvenantys lietuviai atsidūrė vokiečių ir sovietų okupacinėse zonose. 1941 m. sausio 10 dieną III Reicho ir SSRS pasirašytas susitarimas dėl lietuvių gyventojų perkėlimo iš Suvalkijos ir Klaipėdos krašto (okupuoto III Reicho kariuomenės) į Lietuvos TSR. Suvalkijoje šitai pradėta vykdyti tų pačių metų vasario mėnesį¹. Iš Vižainio, Suvalkų, Seinų sričių žymi dalis lietuvių buvo „geranoriškai“ perkelta į Lazdijų, Alytaus, Marijampolės, Vilkaviškio ar Panevėžio apylinkes. Šis procesas palietė nuo 5,6 iki 11,9 tūkst. žmonių. Į Lietuvos teritoriją repatrijavę lietuviai buvo apgyvendinami vokiečių, kurie pasitraukė į Rytprūsius, ūkiuose, vėliau lenkų sodybose Vilniaus krašte². Jų nuolatinis kėlimas iš vietos į vietą, aptikti svetimi, išgrobstyti namai, nauja padėtis ir aplinka sukėlė nemažai ekonominių nuostolių. Kol kas jų niekas nebandė apskaičiuoti, tačiau reikėtų pripažinti, kad nuostoliai buvo dideli. Dalis lietuvių grįžo atgal į Suvalkiją. Čia jie dažnai rasdavo jau pasikeitusią situaciją, jų gyvenvietės buvo užimtos kitų, dažnai lenkų kilmės žmonių. Dėl to kildavo konfliktų, jų padarinys – apie 3 tūkst. lietuvių buvo priversti vėl išvykti į sovietų valdomos Lietuvos teritoriją³.

1944 m. rugsėjo 22 dieną Lietuvos TSR ir PKWN pasirašė susitarimą dėl lietuvių persikėlimo iš Lenkijos (pokarinės) teritorijos į

Lietuvos pusę. Tačiau ši akcija baigėsi valdžios pralaimėjimu, mat savanoriškai šiuo įstatymu pasinaudojo ir iki 1945 metų išvyko tik 14 asmenų⁴.

Lenkijos pokario valdžia Lenkijoje gyvenančius lietuvius įtarinėjo antivalstybine veikla ir nepasitikėjo jais dėl galimų nacionalistinių idėjų sklaidos. Ši nuostata kilo dėl dar neužmirštų Lenkijos ir Lietuvos santykių iki 1938 metų, kai Lietuva, praradusi Vilnių lenkų sąskaita, atsisakė užmegzti kokius nors diplomatinius santykius su Lenkijos Respublika. Ši Lietuvos valdžios nuostata turėjo savo atgarsį ir lietuvių visuomenėje; pavyzdžiui, Kaune vykstant Europos krepšinio čempionatui, lietuvių sirgaliai žūliai elgėsi lenkų komandos žaidimo metu. Be to, neigiamą atmosferą skatino įvairaus pobūdžio organizacijos, skelbiančios idėjas atgauti Vilnių (Vilnių Lietuvos sostine laikė visos Lietuvos konstitucijos, priimtose Nepriklausomybės metu, net po diplomatinių santykių su Lenkija užmezgimo). Kita vertus, tais laikais Lenkijos teritorijoje gyvenę lietuviai buvo nuolat varžomi, ypač trukdoma buvo kultūrinė tautinė veikla. Šioje srityje neigiamai lietuvių atžvilgiu pasižymėjo Vilniaus vaivada Bocianskis⁵.

1948–1951 metais per „pasienio valymo“ akciją, pasiremiant anksčiau sudarytais sąrašais, buvo iškelta apie 200 asmenų iš Lenkijos ir Lietuvos TSR pasienio, jie pavadinti „nelojaliai ir pavojingu valstybės atžvilgiu elementu“. Jie buvo iškelti į šiaurės vakarų Lenkijos žemes, Jaltos konferencijos metu Vokietijos sąskaita prijungtas prie Lenkijos⁶.

Tuo pat metu Lietuvoje buvo vykdomas teroras. Jo apraiška – trėmimai į SSRS gilumą. Jeigu anksčiau buvo tremiami sugautų ar nukautų partizanų artimieji, tai 1949–1951 metais tremiami asmenys, apkaltinti esą „buožės“. Kaip tik tais metais suaktyvėjo kolektyvizacijos įvedimo darbai, tad šitaip valdžia galėjo apkaltinti kiekvieną, kuris nenorėjo stoti į kuriamus kolūkius⁷. Ypač kruopščiai šis procesas (trėmimų) vyko pasienyje su Lenkija.

Maža to, sovietinis blokas siekė taikyti universalius principus valdyti visuomenei. Buvo skelbiamos idėjos, kurios šiandienos globalizuotame pasaulyje gali pasirodyti net juokingos. Tai rodo valdžios

¹ O. Burauskaitė, *Suvalkų krašto lietuvių trėmimai*, Punkskas: Aušra, 1997, p. 37–41.

² <<http://images.katalogas.lt/maleidykla/lit2/Lit-03.pdf>> (peržiūra 2009 04 20); Vitalijos Ilgevičiūtės straipsnis pateikia išsamią informaciją apie šią padėtį; A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 5–27.

³ W. Sienkiewicz, G. Hryniuk, *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959*, Warszawa: DEMART, 2008, p. 230–236.

⁴ Ten pat.

⁵ L. Mitkiewicz, *Wspomnienia Kowieńskie 1938–1939*, Warszawa – Wrocław: Wers, 1989, p. 169–335.

⁶ W. Sienkiewicz, G. Hryniuk, *min. veik.*, p. 230–236.

⁷ A. Anušauskas, *Lietuva 1940–1990*, Vilnius: LGIRTC, 2007, p. 303.

silpnumą. Kiekviena valdžia, kuri siekia kuo uoliau kontroliuoti „savuosius“, turėtų prisipažinti nesėkmingai valdanti visuomenę. Valdžia turi turėti legitimumą, piliečių pasitikėjimą ir atstovauti ne valstybės (globalia prasme), o piliečių interesams. Todėl, atrodo, nesuprantamas siekis praktiškai laikytis įstatymo, kuris draustų visuomenei ryšius su organizacijomis, kurių centras yra už sovietinio bloko ribų. Tai buvo taikoma svetimų valstybių piliečiams (kurių valstybė nesimpatizuoja komunistams), Bažnyčiai (juk jos centras Vatikanas) ir net nevyriausybinėms organizacijoms (pvz., Raudonasis Kryžius, kurio centras Šveicarijoje)⁸. O kiekvienas asmuo, kuris nesutiko paklusti įstatymams, juos laužė arba negalėjo jų laikytis, galėjo būti kaltinamas antivalstybine veikla. Buvo teigiama, kad toks žmogus neklauso naujųjų įstatymų, vadinasi, yra nusistatęs priešiška naujai valdžiai. O tada tik žingsnis apkaltinti tokį žmogų esant diversantu, sabotazo vykdytoju, svetimų jėgų agentu. Komunistai, įsitikinę dėl savo sistemos pranašumo, komunizmo priešus siekė apkaltinti net esant psichiniais ligoniais – nes kritikuoja tai, kas gera ar net tobula.

Po Antrojo pasaulinio karo šie ir daugelis kitų naujų sukurtų įstatymų pradėta taikyti išsiplėtusiame komunistiniame pasaulyje⁹. Nauji vėjai ypač nesuprantami buvo labiausiai į Vakarus nutolusių Vidurio Europos valstybių piliečiams, kurie per visus 3 ir 4 XX amžiaus dešimtmečius dalyvavo naujos visuomenės kūrimo, turėjo visai kitas svarbiausias vertybes. Laisvė ir demokratija čia suprantamos visiškai kitaip nei Rytų pasaulyje. Lietuvos TSR ir Lenkijos pasienyje nuo seniausių laikų gyvena lietuvių kilmės žmonės. Tai buvusios jotvingių žemės, jose išsilaikė iki šių dienų daug jotvingiškų pavadinimų, vėliau

⁸ A. Anušauskas, *min. veik.*, p. 13–37.

⁹ Nuo 1945 m. pasitraukus Japonijai iš Indokinijos ir Korėjos pusiasalių ten pradėjo veikti komunistų partizaninis sąjūdis. Nuo 1949 m. komunizmo doktriną priėmė Kinija (tuo metu daugiausia gyventojų turinti pasaulio šalis). Per laikotarpį nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki 1989 m. daugelis trečiojo pasaulio šalių laviravo tarp komunizmo ir demokratijos, siekdamos tokiu būdu pelnyti paramos savo režimams. Korėjos konfliktas pasiekė per 1,5 mln. žmonių aukų, karas Vietname buvo vienas kruviniausių XX amžiaus II pusėje, perėmus valdžią Kinijoje ir vykdant „didžiojo šuolio“ politiką mirė per 40 mln. žmonių per 25 metus vien dėl nevykusio komunistinių taisyklių įgyvendinimo.

šio krašto demografinė situacija atspindėjo visos valstybės svarbiausius istorinius momentus¹⁰.

Antrasis pasaulinis karas atnešė didelių pakitimų visame pasaulyje ir ypač Vidurio Europoje. Planai, priimti Jaltos konferencijoje, turėjo amžiams pakeisti situaciją šiame regione. Valstybių sienas buvo numatyta pakeisti taip, kad ateityje nekiltų teritorinių-etninių konfliktų, tokių, kokie vyko 1918–1939 metais Vidurio ir Pietų Europoje¹¹. Tam tikslui imtasi repatriacijos žingsnių, kad naujų valstybių nenaikintų tautinės problemos¹². Pasirinktas žingsnis buvo skaudus ir sukėlė šimtams tūkstančių žmonių problemų, kurios neleido jiems užmiršti Antrojo pasaulinio karo. Tačiau sukūrė kitokias, tautiniu atžvilgiu unitarines valstybes. Lenkijoje iki 1938 metų gyveno per 35 mln. piliečių, iš jų 5 mln. ukrainiečių (14%), 3,3 mln. žydų (8,4%), 1,1 mln. baltarusių (3,1%), 800 tūkst. vokiečių (2,3%), 3,2% sudarė kitos tautinės mažumos. Lietuviai tarp jų pagal oficialius Lenkijos Respublikos duomenis sudarė 100 tūkst. gyventojų, kitų skaičiavimų duomenimis, jų buvo du kartus daugiau¹³. Po karo tautinės mažumos sudarė apie 4% visos Lenkijos gyventojų.

Trėmimų procesas neaplenkė ir Seinų–Punsko krašto ir gyvenusių čia lietuvių šeimų. Nors sentikiai, evangelikai ar žydai patyrė genocido ar priverstinės repatriacijos baimę dar vykstant karui, ir ilgai po karo lietuvių ateitis Lenkijoje buvo neaiški. Saugant Lenkijos-Sovietų Sąjungos sieną į Vakarų Lenkijos žemes buvo iškelta daugelis šeimų, gyvenusių pasienyje. Po slapstymųsi ir beviltiško bėgimo nuo įstatymų vykdomųjų organų daugeliui jų teko palikti savas sodybas, nutraukti šeimos tradicijas ir persikelti į svetimas žemes, kur ne tik aplinka, kultūra, bet ir žmonės buvo kiti.

¹⁰ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku: Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, pod red. Antoniewiczza, Białystok, 1963; B. Makowski, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa: PWN, 1986; autoriai mini svarbiausius momentus valstybės istorijoje. Pasirodo, Seinų pavieto regione kiekvienas istorinis tarpsnis turėjo savo atspindį: jotvingių–kryžiuočių karas, Vytauto vidinės kolonizacijos politika, XVI amžiaus vidinė kolonizacija, Liublino unija, karas su švedais, sentikių atvykimas, III Abiejų Tautų Respublikos padalijimas ir vokiečių atėjimas, rusifikacija, tautinis lietuvių atgimimas, tautinių valstybių formavimasis... Su kiekviena nauja istorijos era keitėsi ir demografiniai procesai; apsigyvendavo šiame krašte lietuviai, mozūrai, gudai, sentikiai, evangelikai, stačiatikiai, lenkai.

¹¹ <www.mokslai.lt> (peržiūra 2009 04 20).

¹² W. Sienkiewicz, G. Hryniuk, *min. veik.*, p. 12–19.

¹³ B. Makauskas, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa: PWN, 1986, p. 16–30; <<http://images.katalogas.lt/maleidykla/lit2/Lit-03.pdf>> (peržiūra 2009 04 20).

Vakarų Lenkijos žemės po ten gyvenusių vokiečių priverstinės repatriacijos į Vokietiją buvo ištuštėjusios, ir visi lenkai, atvykę į Lenkiją iš SSRS teritorijos, buvo nukreipti ten. Vėlesnių iškeldinimų metu, taip pat kaip pasienio ruožo „išvalymo“ ar akcijos „Wisła“ atveju, visi perkeliama asmenys buvo apgyvendinami buvusiose vokiečių žemėse¹⁴. Lietuviai daugiausia buvo skiriami į šiaurės vakarus. Ten buvo perkelta 21 šeima¹⁵ (žr. lentelę).

1950-aisiais prasidėjo nauja trėmimų banga. Tačiau šiuo atveju trėmimo objektas buvo tiksliai apibrėžtas – tai gyventojai, įtariamai padedantys partizanams¹⁶. Tai vyko lapkričio mėnesį. Lietuviams duota laiko pasiimti būtiniausius daiktus ir susirinkti sutartose vietose. Per 24 valandas jie turėjo būti pervežti į Ščecino vaivadiją¹⁷. Remiantis autorės S. M. Červonnajos knyga apie lietuvių tautinę mažumą Lenkijoje, lietuviams suteiktos ne pačios blogiausios sąlygos išvykti į Vakarus (lyginant, pvz., su ukrainiečiais), tačiau vis vien tai leidžia visą šį procesą vadinti antrąja akcija „Wisła“¹⁸. Į Vakarų Lenkijos žemes iš viso ištremta per 200 asmenų.

Sugrįžti į namus galima buvo tik po 1956 metų „atšilimo“, kai Maskvoje buvo pasmerktas Stalino kultas ir kritikuojami jo valdžios padariniai. Dalis lietuvių repatriantų sugrįžo namo, tačiau didesnė dalis pasiliko tremties vietoje¹⁹.

Šis įvykis paprastai vertinamas neigiamai, nes negalima kitaip vertinti priverstinės žmonių tremties. Ščecino vaivadijoje jie buvo apgyvendinami toli vieni nuo kitų (savų), kad nesivienytų ir nekiltų mintis imtis bendrų veiksmų prieš valdžią. Žmonių bauginimas, privertimas pasijusti vienišais darė neigiamą poveikį visai Lenkijos lietuvių bendruomenei. Pirma ir antra trėmimų banga apėmė žmones, kurie buvo iš aktyviausių lietuvių veikėjų, labiausiai susipratusių ir drąsiausiai reikalaujančių sau tautinių teisių. Todėl jų praradimas buvo ypač

¹⁴ L. Kosiński, *Procesy ludnościowe na ziemiach odzyskanych w latach 1945–1960*, Warszawa, 1960, p. 65.

¹⁵ Lentelė sudaryta pagal: V. Stravinskienė, *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000 metais*, Vilnius–Punskas: Aušra, 2004, p. 155–156.

¹⁶ S. M. Červonnaja, *Litovcy v Polše: etnokulturnaja identičnost nacionalnogo menšinstva i zigzagi kulturnoj politiki vostočnoevropejskogo gosudarstva*, Moskva, 2007, s. 43–47.

¹⁷ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Pa%C5%84stwowo_Urz%C4%85d_Repatryacyjny> (peržiūra 2009 04 27).

¹⁸ S. M. Červonnaja, *Litovcy v Polše...*, s. 44.

¹⁹ Apie šį procesą daugiau *Aušros* puslapiuose, kur pateikiami išgyvenusių trėmimus žmonių prisiminimai.

skaudus bendruomenei. Turint galvoje tai, kad tais metais savavaliavo Lenkijos saugumas, lietuviams buvo vis sunkiau reikalauti sau teisių.

Tačiau yra ir kita medalio pusė, be kurios vertinti šiuos įvykius sunku. Lenkija Antrajame pasauliniame kare prarado daug inteligentijos atstovų (ypač lageriuose ir Varšuvos sukilimo metu). Sovietų Sąjunga iki Antrojo pasaulinio karo atliko struktūrų valymus (mums labiausiai įsimintinas valymas armijoje, kuriuo buvo siekiama naikinti visus pareigūnus, kurie galėjo būti nors kiek įtariamai esantys ne visai ištikimi carui). Kariuomenėje tai turėjo atspindį prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui 1941 m., jo metu ypač pasireiškė trūkumas kompetentingų asmenų aukštuose postuose. Dėl didelio aukų skaičiaus daugiausia buvo kaltinama neveiksminga kariuomenės vadovybė. Todėl ir naujos politikos vykdytojai buvo žmonės, kurie savo karjerą galėjo vystyti tik komunizme. Saugumo aparato, policijos, administracijos aparato darbuotojai buvo ne iš inteligentijos ir jų veikimo būdas dažnai buvo šiurkštus.

Patyrus Antrojo pasaulinio karo žiaurumus ir praradus senosios inteligentijos tradicijas bei patirtį, nauja valdžia ėmėsi drastiškų permainų, kurios kartais atrodė itin žiaurios, bet reikalingos valdžiai išlaikyti. Šiurkšti, kartais ir arogantiška valdžios veikla buvo ne tik impulsyvus kiekvieno tarnautojo veiksmas, bet ir būdas įbauginti pavargusių nuo karo visuomenę. Be to, žmonės jau kelerius metus pavargę nuo karo siekė rasti normalaus gyvenimo užuomazgą, kiti dalykai jiems buvo mažiau svarbūs (pvz., tautinės mokyklos). Tuo tarpu dalis žmonių spėjo priprasti prie karo žiaurumų ir sėkmingai galėjo daryti karjerą, pavyzdžiui, valstybės saugumo aparate. Sovietinis saugumas visame komunistiniame pasaulyje veikė daugiau pagal kriminalinį principą nei siekiant sąžiningai padėti diegti komunizmo idėjas²⁰.

Pagaliau trėmimai buvo žiaurūs, bet ir prisidėjo prie tautinių konfliktų atgimimo. Jugoslavija po Antrojo pasaulinio karo repatriacijų nevykdė, todėl kai Lenkija stojo 1999 metais kartu su Čekija ir Vengrija į NATO struktūras, tuo pat metu NATO bombardavo buvusios Jugoslavijos gyvenvietes. Kai 10 Vidurio Europos valstybių stojo į Europos Sąjungą, Kosovo regionas buvo viena pavojingiausių vietų Europoje. Nors Lenkija ir Ukraina iki šiandien nėra išsiaiškinusios istorinės tiesos dėl abiejų tautų tarpusavyje vykdyto genocido XX amžiaus

²⁰ A. Anušauskas, *min. veik.*, p. 30–120.

I pusėje, šių valstybių bendras karinis batalionas praėjus 50 metų po nelaimingų įvykių kartu nešė taiką serbams ir albanams Balkanuose.

Straipsnyje nesiekama įrodinėti, kad pokario veiksmai svetimų tautų atžvilgiu sovietinio bloko valstybėse pasiteisino. Sunku nuskaidyti, kaip atrodytų mūsų pasaulis be trėmimų (geresnis ar blogesnis – toks kaip Balkanuose), tačiau žmonių repatriacijos, deportacijos ar trėmimai Vidurio Europoje sudėliojo visuomenę pagal valstybės modelį (sienas). Lietuviams atiteko blogesnis likimas – juos buvo siekiama po karo neutralizuoti. Sovietų Sąjunga aktyvius lietuvių veikėjus trėmė į Sibirą, Lenkijoje – į Vakarų „atgautas“ žemes. Viskas tam, kad būtų susilpninta vietos bendruomenė. Tuo tarpu didelės tautos pasiekė repatriacijos – procesas, kuris konsolidavo (suvedė į krūvą) tautas ir tokiu būdu jas sustiprino. Mažos tautos po karo buvo silpninamos. Lietuviai yra Vidurio Europos dalis, todėl dideli šiame regione vykę procesai juos ir palietė. Šiandien susimąstę dėl ano meto išgyventų kančių ir nelaimių, galime didžiulius mūsų kaimynais ar giminaičiais, kurie drįso stoti į kovą istorijos akivaizdoje.

Dažnai mums atrodo, jog istorijoje yra daug paradoksų, juokingų, nesuprantamų, kartais net mistinių dalykų. Priklausomai nuo to, iš kurio istorijos subjekto matome istoriją, taip ją ir įsimeiname. O jei viename istoriniame procese yra daug subjektų, tai jau tik žingsnis sutrikimo link. Istorinį procesą (mūšį, karą, reformas, sąjungas...) reikia matyti kaip visumą erdvėje, t. y. privalome sugebėti mus dominantį objektą pamatyti iš visų pusių. Šiandien, *Vikipedijos*, enciklopedijų, atlasų epochoje, atsakyti galime beveik į kiekvieną klausimą apie kokį nors faktą. Pasirodo, per greit prie šių „patogumų“ pripratome ir nemokame sugalvoti protingo klausimo. Juk suformuluoti protingą klausimą reikia daugiau intelekto, tai ir parodo žmogaus žinias, bet kartu ir supratimo galimybes. Jei ne naujas visuomenių pertvarkymas po Antrojo pasaulinio karo, gal šiaandien būtume antrieji Balkanai? Jei Lietuva ir Lenkija būtų galėjusios sukurti demokratinę kapitalistinę santvarką po Antrojo pasaulinio karo, ar būtų išvengusios konflikto dėl teritorijų ar savų tautiečių? Kiek kitokia padėtis būtų lietuvių Lenkijos valstybėje ir Lietuvos TSR, jei jie nebūtų buvę tremiami iš savo sodybų ir namų?

Šie klausimai reikalauja futuristinių atsakymų, tačiau parodo istorijos dėsningumą. Kiekvienas mūsų žingsnis gyvenime palieka pėdas. Pasak krikščionių demokratų filosofijos, žmogaus tikslas – tobulėti. Visi, kuriuos palietė trėmimai, tai aktyvūs tautiniai veikėjai, galintys pakenkti vieno žiauriausių XX amžiaus režimų padėčiai kurioje nors

vietoje. Tokių žmonių gyvenimas vertas istorijos puslapių. Šiandien galime tik pasvarstyti, kas būtų, jei jų nebūtų buvę. Ar mes tada būtume tokie, kokie čia esame?

Nr.	Pavardė, vardas	Žmonių skaičius
1	Adukauskas Juozas (Žvikelių k.), sesuo Rozalija, samdomas darbininkas Vincentas Vaitulionis	3
2	Baliūnas Jonas su žmona (Paliūnų k.)	2
3	Bužinskas Jonas, žmona Agneška, dukra Julijona (Ramonų k.)	3
4	Jonuška Juozas, žmona Ona ir sūnus Romualdas (Trakiškių k.)	3
5	Jonušonienė Angelė, dukros Genovaitė, Leokadija, Salomėja, sūnūs Konstantinas, Juozas, Antanas, Alfonsas, Pranas ir anūkė Natalija (Žvikelių k.)	10
6	Judickienė Marija, sūnūs Leonas, Gediminas Vincas, dukra Veronika (Budzisko k.)	4
7	Jurkūnienė Melanija, sūnus Zbignevas (Senieji Graužai)	2
8	Jurkūnas Vladislovas, žmona Marijona, sūnūs Kazimieras, Algirdas, Juozas, samdoma darbininkė Ona Černelytė–Mularczyk (Vaitakiemio k.)	6
9	Kadišius Vincas, žmona Julija, dukra Natalija, sūnūs Pijus ir Česlovas (Vaiponios k.)	5
10	Kajackas Leonas, žmona Gertrūda, sūnūs Leonas, Jurgis Alfonsas, dukra Ona (Slendzioko k.)	5
11	Kalesinskas Juozas, motina Liudvika, seserys Angelė, Ona, broliai Klemensas, Antanas su žmona Julija (Rimoniškių k.)	7
12	Krakauskas Vincas, brolis Juozas (Kreivėnų k.)	2
13	Liutkevičius Leonas, žmona Ona, sūnus Ignas (Slendzioko k.)	3

Tadas Bagdonavičius

14	Makauskienė Ona (Šlynakiemio k.)	1
15	Makauskas Juozas, žmona Michalina, brolis Petras (Začornų k.)	3
16	Mulerčikas Boleslovas, žmona Ona, dukros Janina, Eugenija, sūnus Antanas (Slendzioko k.)	5
17	Pauliukonienė Ona, dukros Teklė, Cecilija, Adelė (Vaičiuliškių k.)	4
18	Talaišis Juozas, žmona Michalina, sūnus Vincas, dukros Aldona, Birutė, Genutė ir sesuo Ona (Šlynakiemio k.)	7
19	Valinčius Jurgis, žmona Ieva, dukra Elena, sūnūs Antanas, Juozas (Šlynakiemio k.)	5
20	Zdancevičius Antanas, motina Elzbieta, seserys Elena, Adelė (Budzisko k.)	4
21	Žukauskas Vincas, žmona Marijona (Budzisko k.)	2
		Iš viso 86

TADAS BAGDONAVIČIUS gimęs 1983 m. vasario 1 d. Seinuose. Mokėsi Navinykų pagrindinėje mokykloje, Punsko Kovo 11-osios licėjuje. Studijavo Vilniaus universiteto Istorijos fakultete istoriją. 2006 metais gavo bakalauro kvalifikacinį laipsnį. Vedęs. Nuo 2007 metų dirba istorijos mokytoju Seinų lietuvių „Žiburio“ mokykloje. Seinų „Lietuvių namuose“ rašo ir įgyvendina projektus, skirtus jaunimui.

MARYTĖ ČERNELIENĖ LENKIJOS LIETUVIŲ VEIKLOS RIBOJIMAS 1956–1960 METAIS

ĮVADAS

Lenkijos lietuvių padėtis, jų gyvenimo ypatumai naujaisiais laikais istorikų pilnutinai neištyrinėta. Šiai problematikai 1998 metais Opolės universitete buvo parengta K. Tarkos¹ monografija, o 2004 metais Lietuvos istorijos institute – V. Stravinskienės² darbas. Daugelis Lenkijos lietuvių problemų juose nėra giliau išnagrinėtos ar atskleistos.

1956 metai Lenkijos istorijoje ypatingi, dažnai vadinami „atšilimo“ metais. Sovietų Sąjungos komunistų partijos XX suvažiavimo N. Chruščiovo liberalizavimo politika pasėjo sėklą ir satelitiniuose kraštuose, tarp jų ir Lenkijoje. Po baimės metų visuomenė pagyvėjo. Ėmė radikalėti žmonių, ypač inteligentijos, nuomonės. Pradėta kritikuoti cenzūrą ir slaptąją miliciją – partinės biurokratijos valdymo instrumentus. Žmonės ėmė laisviau diskutuoti, ieškoti tiesos, teisingumo, geresnių visuomenės gyvenimo galimybių³. Valstybės bendrosios visuomeninės-politinės padėties pakeitimas turėjo įtakos ir tautinių mažumų gyvenimui bei veiklai.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti 1956–1960 metų specifines Lenkijos lietuvių veiklos sąlygas, jos slopinimą, Lenkijos jungtinės darbi-

¹ K. Tarka, *Litwini w Polsce 1944–1997*, Opole, 1998.

² V. Stravinskienė, *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000 metais*, Vilnius-Punskas, 2004.

³ W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1945–1980*, Warszawa, 2003, p. 308–315.

ninkų partijos (toliau LJD) priešpriešą visokeriopa lietuvių savarankiškai iniciatyvai.

Straipsnyje remiamasi Lenkijos archyvų šaltiniais. Pagal surinktą medžiagą stengiamasi giliau pažvelgti į minėtų metų Lenkijos lietuvių veiklos galimybes ir jos rezultatus.

VALSTYBĖS POLITIKOS LIBERALIZAVIMAS

Nors pokarinė Lenkija, siekdama vientautės valstybės, vykdė aktyvią tautinių mažumų išskeldinimo, asimiliavimo, represijų politiką, ne lenkų tautybės piliečių joje pasiliko. 1950 metais valstybė pradėjo domėtis tautinėmis mažumomis, jų poreikiais. Antra vertus, tuometei valdžia tautinės mažumos galėjo tarnauti ir visuomenės kiršinimui, jos skaldymui. Suskaldytą visuomenę lengviau valdyti.

Nuo 1956 metų valdžia sudarė galimybes tautinių mažumų organizacinei, kultūrinei veiklai, švietimo plėtrai. LJD Centro komiteto VII plenumo 1956 metų liepos 18–28 dienomis buvo deklaruojama tautinių mažumų nediskriminavimo politika, visiška piliečių teisių lygybė nepriklausomai nuo tautybės, nevaržomas švietimo ir kultūros plėtojimas gimtąja kalba, galimybė visapusiškai dalyvauti valstybiniame, visuomeniniame ir politiniame šalies gyvenime. Tautinių mažumų problemos buvo diskutuojamos ir LJD Centro komiteto

V. Valinčiaus vadovaujamas Vidugirių choras Varšuvoje 1955 m.

VIII plenumo (1956 spalio 19–21). Buvo pasmerkta kokia nors žmonių diskriminacija dėl jų kilmės. Pirmą kartą apie tautines mažumas prabilta Seime. Tariamai vientautėje Lenkijoje pastebėti ukrainiečiai, žydai, lietuviai, vokiečiai, baltarusiai, slovakai. Ši deklaracija teikė vilčių. Po daugelio žiaurios diskriminacijos metų, nenorėjimo matyti tautinių mažumų keičiama taktika. Po išskeldinimo ir aktyvios asimiliavimo politikos valdžia sutinka su daline tautinių mažumų visuomenine kultūrine veikla. Nepaisant ideologinės tautinių mažumų draugijų priežiūros, jų veiklos ribojimo, tai buvo žingsnis pirmyn, palyginti su ankstesniu laikotarpiu. Nebuvo galima galvoti apie savarankišką, nepriklausomą nuo partijos veiklą. Tautinių bendruomenių draugijos turėjo tapti jos direktyvų skleidėjomis ir vykdytojais. Turėjo jos propaguoti ir skleisti valstybės partinės valdžios politiką tarp ne lenkų kilmės gyventojų. Taip buvo norima laimėti tautines mažumas LJD politikos įgyvendinimui. Politinės valdžios tikslas buvo turėti kuo daugiau partijos narių iš ne lenkų tautybės piliečių ir tarp jų propaguoti komunistinius idealus. Iš karto valdžia apibrėžė tautinių mažumų veiklos ribas ir net nemanė jų plėsti. Viena, valdžia kovojo su tautinių mažumų diskriminacija, o antra, ribojo bet kokią jų autonomiją⁴.

Valdžia sutiko organizuoti pirmąsias mokyklas. Jas sunku pavadinti lietuviškomis, nes iš pradžių jose buvo mokoma tik lietuvių kalbos kaip dalyko, o vėliau, leidus dėstyti lietuviškai, įpareigota laikytis visos lenkiškos mokyklos mokymo programos, lituanistinius dalykus dėstyti papildomai. Komunistinė Lenkijos valstybė leido organizuoti ir kultūrinę veiklą, kuri atitinka to laikmečio valdžios standartus.

LIETUVIŲ VEIKLOS SUAKTYVĖJIMAS IR JOS RIBOJIMAS

Valstybės politikos liberalizavimas labai suaktyvino tautines mažumas. Žmonės nors iš dalies galėjo reikšti savo nuomonę. Nuo 1956 metų Punske pradėjo darbą Punsko bendrojo lavinimo licėjus su lietuvių dėstomąja kalba ir Lietuvių kultūros namai. Kiekviena tautinė mažuma galėjo turėti tik vieną organizaciją. Lenkijos lietuviai, vieni iš paskutinių valstybės tautinių mažumų, susidariusia galimybe pasinaudojo. 1956 metų lapkričio 15 dieną įvyko pirmasis lietuvių draugijos steigiamojo organizacinio komiteto posėdis, jame dalyvavo: Juozas

⁴ K. Tarka, *min. veik.*, p. 71–73.

Maksimavičius, Jonas Stoskeliūnas, Juozas Vaina, Viktoras Jankauskas, Antanas Judickas, Antanas Moliušis, Jonas Šliaužys, Vincas Valinčius, Juozas Degutis, Juozas Grigutis, Juozas Jakimavičius, Bronius Mickevičius ir kiti. Draugijos statutą parengė ir pateikė tvirtinti Vidaus reikalų ministerijai Varšuvoje gyvenantis B. Mickevičius. Reikėjo važinėti po kaimus ir rinkti atstovus į suvažiavimą. Centrinėje spaudoje B. Mickevičius pateikė informaciją, kad kuriama draugija. Todėl į Lietuvos visuomeninės kultūros draugijos (toliau LVKD⁵) I suvažiavimą (1957 kovo 30–31) atstovus atsiuntė ir Lenkijos gilumoje (Ščecine, Slupske, Gdanske, Vroclave, Lodzėje ir Varšuvoje) gyvenantys lietuviai⁶. Tai buvo neeilinis įvykis, labai svarbus tolesniam lietuvių gyvenimui. Suvažiavimas teikė vilčių ir žadino lietuvių tautinį sąmoningumą. Nors prieš Lenkijos LVKD I suvažiavimo pradžią LJDPCentro komiteto atstovė J. Cesliukovska (Cieślukowska) bandė derinti pirmininko kandidatūrą, grasindama net nutraukti suvažiavimą, pirmininkas buvo išrinktas demokratiškai. Lietuviai spaudimui nepasidavė ir draugijos vadovybę išrinko iš šalės pasiūlytų atstovų⁷. Per kitus suvažiavimus tokios galimybės nebuvo. Pirmoji draugijos vadovybė turėjo didelę visuomenės paramą. Tai buvo lietuviams autoritetingi žmonės. Draugijos pirmininku išrinktas J. Maksimavičius. J. Vaina ir J. Jakimavičius tapo jos vicepirmininkais, sekretoriais J. Stoskeliūnas, išdininku V. Valinčius. Be išvardintųjų, į Centro valdybą įėjo Juozas Kubilius, Antanas Čeplinskas, Juozas Leončikas, Bronė Kasperavičiūtė, Jonas Paransevičius, Juozas Savickas, Jonas Šliaužys, Liucijonas Konstantinavičius, Vlada Pajaujienė, Zigmantas Grimantauskas, Zigmantas Penkauskas, Irena Januš, Bernardas Dzikevičius, Alfonsas Kalesinskas, Bronius Jankauskas. Revizijos komisijos pirmininku tapo Antanas Valinčius, jos nariais Kazimieras Markauskas, Albinas Malinauskas, Jonas Puniškis ir Jonas Šliaužys⁸. Valdyboje buvo tik vienas LJDPC narys. Draugijos veikėjai ėjo į kaimus, steigė ratelius, skatino saviveiklą, žadino pokaryje smarkiai prislopintą tautinę saviraišką. Partija neturėjo galimybių veikti draugijos darbo. Tokia padėtis negalėjo tęstis

⁵ 1995 metų gruodžio mėnesį LVKD pakeitė pavadinimą į Lenkijos lietuvių draugija – LLD.

⁶ V. Stravinskienė, *Lenkijos lietuvių bendruomenė...*, p. 43; A. Nevulis, „Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos istorija“, *Iš Suvalkų krašto praeities ir dabarties*, red. J. S. Paransevičius, Punkskas, 1995, p. 63.

⁷ K. Tarka, *min. veik.*, p. 82; J. Jakimavičiaus 2007 09 15 pasakojimas.

⁸ 1956 09 03 Seinų apskrities milicijos saugumo tarnybų informacija Balstogės vaivadijos milicijos saugumo tarnybai apie Lietuvos visuomeninės kultūros draugijos Punkske veiklą. Tautinės atminties archyvas Balstogėje (toliau TAA). IPN Bi 045/476, l. 55-57.

Pirmasis LVKD suvažiavimas 1957 m. Kai kurie delegatai į Punkską atvyko, bet nesirodė posėdžių salėje dėl saugumo, nes milicija net iš Balstogės automobiliais atvyko „saugumui“ užtikrinti.

ilgai. Organizacija, kuri nepasiduoda partijos diktatui, negalėjo egzistuoti. Padėtį pablogino susirašinėjimas su giminėmis ir tautiečiais, gyvenančiais už sovietinio bloko šalių (Kanadoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Vokietijoje). Emigracinėje spaudoje pasirodė straipsnių apie Lenkijos lietuvius, jų gyvenimą, visuomeninę, politinę padėtį. Į Punkską LVKD adresu atėdavo laiškus ir siuntinių (su rūbais, maistu ir vaistais) nuo Vakaruose gyvenančių lietuvių. Susirašinėjimą ir kokių nors kitų ryšių palaikymą su užsienio lietuviams tuometė valdžia laikė didžiausiu prasižengimu. To užteko valdžiai apkaltinti draugiją *nacionalizmu, šovinizmu, separatizmu*⁹, bendradarbiavimu su *reakcingomis, antisocialistinėmis* organizacijomis¹⁰. Punksko LJDPComiteto veikėjai, kurių didžiumą sudarė lenkai, vadino lietuvius *fašistais* – dėl to, kad jie vaikus nori mokyti lietuviškai. Kaltino draugiją, kad ji nori atkurti prieškarinę Lietuvą, kad trokšta prijungti Suvalkiją prie sovietų Lietuvos¹¹. Lietuviai ieškojo užtarimo LJDPCentro komitete ir

⁹ 1958 12 13 Seinų apskrities LJDPComiteto ataskaitinės-rinkiminės konferencijos pranešimas. Seinų apskrities LJDPComitetas. Balstogės valstybinis archyvas (toliau BVA). Sign. 48/1/1, l. 277-280.

¹⁰ A. Sław, „O rozwinieciu walki z przejawami nacjonalizmu“, *Nowe Drogi*, 1958, nr. 8, p. 28-39; A. Nevulis, „Lietuvių visuomeninės kultūros...“, p. 64-65.

¹¹ LVKD pirmininko pranešimas per II suvažiavimą. Seinų apskrities milicijos saugumo tarnybų informacija Balstogės vaivadijos milicijos saugumo tarnybai apie operatyvinę-politinę padėtį per pirmąjį 1959 metų pusmetį. TAA. IPN Bi 045/604, l. 148.

Pirmojo LVKD suvažiavimo dalyviai. 1957 m. kovo 31 d.

Vidaus reikalų ministerijoje. Skundėsi, kad jiems draudžiama kalbėti lietuviškai viešose vietose, parduotuvėse, pašte. Antilietuvišką propagandą kartu su vietos valdžia skleidė ir tuometis Punsko parapijos klebonas. Pirmą kartą Punsko parapijai skyrė kunigą, kuris nemokėjo lietuviškai. Lietuvių delegacija lankėsi pas Lomžos vyskupą, gynė savo teisę melstis gimtąja kalba. Ten išgirdo: *Sėdėkite ramiai, nes galite būti iškeldinti*. Vietos kunigai per išpažintį lietuviams pareiškė: *Giedojai lietuviškai – negausi išrišimo*. Suvalkų bažnyčioje kunigas per pamokslą sakė, kad *iki Šipliškių gyvena žmonės, toliau gyvena lietuviai*. Kunigas Sepko iš Kolietyko, paėmęs čerpę aguonoms trinti ir uždėjęs ant lietuvių galvos, pasakė: *žiūrėkite – tai lietuvių vyskupas*¹². Seinų apskrities milicija persekiojo lietuvių veikėjus. Lietuviai jautėsi iš visų pusių spaudžiami. Jie tvirtino, kad šio bauginimo tikslas – blokuoti jų iniciatyvą ir sustabdyti draugijos veiklą¹³.

LVKD valdyba buvo kviečiama į Seinų apskrities partijos komitetą padėčiai lietuvių visuomenėje aptarti. 1957 metų spalio 5 dieną partijos komiteto egzekutyvos (vykdomojo organo) susirinkime dalyvavo LVKD Centro valdybos nariai J. Maksimavičius, J. Stoskeliūnas, J. Jakimavičius, V. Valinčius, L. Konstantinavičius, LJDP komiteto Punske vadovai R. Pavlovičius (Pawłowicz), S. Labendzakis (Łabędz-

¹² L. Rayski, „Tylko do Szypliszek mieszkają ludzie...“, *Argumenty*, 1958, nr. 5, p. 7–8.

¹³ K. Tarka, *min. veik.*, p. 84.

ki), apskrities partijos komiteto inspektorius saugumo reikalams J. Persjanovas (Persjanow). Draugijos pirmininkas J. Maksimavičius kalbėjo, kad lietuviai nenori ypatingų teisių, tik mokytis gimtąja kalba, kalbėti ir melstis lietuviškai. Partijos komiteto Punske vadovas J. Pavlovičius apkaltino lietuvius visapusiškai priešiška veikla. Lietuviai, jo nuomone, atsakingi už visas Punsko negeroves. *Dažniausiai daugiausia kiaulysčių, nesantaikos pridaro importuoti žmonės. Geriausia būtų, kad ir Punske partijos komiteto sekretorius būtų vietinis*¹⁴, – mąstė tuomet J. Jakimavičius. Lietuvių draugijos veikėjus „auklėjamesiems“ pokalbiams Seinų apskrities valdžia kvietė ne kartą. 1958 metų vasario 7 dieną Seinų apskrities tarybos prezidiumo nariai surengė „profilaktinį“ pokalbį su J. Maksimavičiumi, J. Stoskeliūnu ir J. Jakimavičiumi dėl jų veiklos, kuri *nederėjo su Draugijos statutu*¹⁵.

Vietos LJDP pareigūnai vis labiau persekiojo lietuvių draugijos veikėjus. Turėdama labai ribotą įtaką draugijos veiklai (1958 LJDP Punske priklausė tik 4 lietuviai. *Dėl antilietuviškos LJDP Punsko organizacijos varomos akcijos*¹⁶ iš jų 3 atsisakė narystės partijoje), partija bandė suskaldyti lietuvius į „gerus“ draugijos narius ir „blogus“ organizacijos vadovus. Buvo puolami, kaltinami *nacionalistine* veikla paskiri draugijos asmenys. Partija reikalavo keisti ligšiolinę draugijos veiklos kryptį. Kad padėtis „normalizuotųsi“, partija numatė pašalinti draugijos vadovus. Organizacija negali ištrūkti iš partijos kontrolės. 1958 metų pavasarį Vidaus reikalų ministerija sukvietė visų tautinių mažumų draugijų pirmininkus į Varšuvą. Ji įvertino draugijų veiklą ir nurodė joms vietą visuomenėje. Sugrįžęs iš Varšuvos, nematydamas savarankiškos veiklos galimybių, draugijos pirmininko pareigų 1958 metais atsisakė J. Maksimavičius, o jau birželio mėnesį į jo vietą buvo paskirtas J. Savickas (vienintelis LVKD prezidiumo narys iš LJDP)¹⁷. Dar draugijos I suvažiavimo metu Seinų apskrities tarybos pirmininko pavaduotoju buvo lietuvis, o jau 1959 metais tarybos prezidiume nebuvo nė vieno lietuvi. Peršama buvo mintis, kad *besimokydamas*

¹⁴ 1957 10 05 Seinų apskrities LJDP komiteto egzekutyvos posėdžio protokolas. Seinų apskrities LJDP komitetas. BVA. Sign. 23, l. 197-205.

¹⁵ Seinų apskrities saugumo tarnyba. 1958–1970 metų lietuvių nacionalizmo kontržvalgybinė charakteristika. TAA. Sign. IPN Bi 045/2026/2, l. 168.

¹⁶ 1957 11 01 Punsko LJDP komiteto posėdžio protokolas. Seinų apskrities LJDP komitetas. BVA. Sign. 48/XV/6, l. 157.

¹⁷ A. Nevulis, „Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos...“, p. 84.

*lietuviškai toli nenuėisi, kad su lietuvių kalba nebus kur dėtis*¹⁸. Kartu buvo siekiama, kad kuo mažiau vaikų lankytų lietuviškas klases ir lietuvių kalbos pamokas.

LIETUVIŲ PADĖTIES „GERINIMO“ PLANAS

1958 metų pavasarį Vidaus reikalų ministerija galutinai nusprendė, kad reikia keisti visą Draugijos valdybą, nes *visa valdyba galvoja taip kaip Maksimavičius, Vaina ir kiti. Šie žmonės daro didelę įtaką lietuvių visuomenei*. Kitaip neįmanoma užtikrinti partijos linijos¹⁹.

LJDP Seinų apskrities partijos komiteto pirmasis sekretorius A. Lebedzinskis (Lebiedziński) 1958 metų gruodžio 3 dieną centrinei partijos valdžiai pateikė „Padėties, susidariusios Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos Centro valdyboje bei tarp lietuvių, gerinimo planą“²⁰.

Plane buvo numatyta daug politinių, ūkinių, administracinių, lietuvių švietimo „gerinimo“ priemonių, kurios *pakirs nacionalizmo atsiradimo šaknis ir politiškai izoluos veikėjus nuo visuomenės*²¹. Jame taip pat kalbama apie lietuvių visuomenės supažindinimą su sovietų Lietuvos gyvenimu, jos laimėjimais, apie kultūrinius mainus.

Seinų apskrities partijos komitetas išpareigojo kas dvi savaites kviesti lietuvių partinio aktyvo susirinkimus, informuoti jį apie padėtį ir išskaičiuoti jiems LVKD rateliuose ir kituose lietuvių visuomenės vienetuose skirtų užduočių įgyvendinimą. Partija numatė daug problemų, kurias reikėjo aptarti per draugijos ratelių susirinkimus ir susitikimus su kitomis lietuvių grupėmis. LVKD susirinkimų metu reikėjo priimti nutarimus dėl siuntinių iš Vakarų valstybių (su kuriais patenka nepageidaujama literatūra) nutraukimo, nušviesti K. Markausko, kun. A. Šuminsko, J. Vainos, J. Stoskeliūno, J. Maksimavičiaus, J. Jakimavičiaus, A. Skatiko ir J. Pajaujo nederančią su *socialistine demokratija*

¹⁸ LVKD pirmininko pranešimas per II suvažiavimą. Seinų apskrities milicijos saugumo tarnybų informacija Balstogės vaivadijos milicijos saugumo tarnybai apie operatyvinę-politinę padėtį per pirmąjį 1959 metų pusmetį. TAA. IPN Bi 045/604, l. 152.

¹⁹ 1958 04 30 Vidaus reikalų ministerijos atstovo A. Łaskowski užrašai. LJDP CK. Naujųjų aktų archyvas Varšuvoje (toliau NAA). Sign. 237/XIV/148, l. 28; K. Tarka, *min. veik.*, p. 87.

²⁰ Padėties, susidariusios Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos Centro valdyboje bei tarp lietuvių, gerinimo planas. LJDP Centro komitetas. NAA. Sign. 237/XIV – 148, l. 70-76; V. Stravinskienė, *Lenkijos lietuvių bendruomenė...*, p. 45.

²¹ 1958 12 13 Seinų apskrities LJDP komiteto ataskaitinės-rinkiminės konferencijos pranešimas. Seinų apskrities LJDP komitetas. BVA. Sign. 48 /I/1, l. 277-280.

LVKD VII suvažiavimo Seinuose dalyviai. Kalba Rimas Vaina. 1976 m.

veiklą bei supažindinti su statutinėmis draugijos užduotimis. Toliau planas numatė, kad Seinų apskrities partijos komiteto vadovai ir apskrities tarybos prezidiumo nariai per lietuviškų valsčių sesijas ir seniūnų susirinkimus aiškina partijos politiką tautinių mažumų atžvilgiu ir skatina lietuvius visuomeninėms talkoms. Kaimuose, kuriuose yra partijos narių lietuvių, įpareigos juos ne tik įkurti LVKD ratelį, bet ir visus partijos narius stoti į LVKD ratelius. Stengsis pasirūpinti LVKD draugijos suvažiavimui „atitinkama“ delegatų atranka. Partija numatė ir LVKD suvažiavimo datą. Prižiūrėjo, kad visi partijos nariai lietuviai būtų išrinkti suvažiavimo delegatais. Nutarė visas apskrities pagrindines partines organizacijas supažindinti su lietuvių padėtimi, apskrities tautiniais santykiais, aiškinti partijos komiteto poziciją dėl lietuvių reikalų, stengtis plėsti partinį darbą su lietuviais, kad daugiau jų stotų į partiją. Visoms masinėms organizacijoms aiškinti darbo su lietuviais būtinumą. Kad partija galėtų nuolat sekti lietuvių padėtį ir koordinuoti darbą su lietuviais, prie apskrities partijos komiteto reikėjo sukurti Tautinę komisiją²².

Kad nors kiek pateisintų partijos „rūpinimąsi“ lietuviais, apskrities valdžia numatė pagerinti susisiekimą tarp valsčių, kuriuose gyvena lietuviai. Suplanavo 1959 metais nutiesti 3 750 metrų kietos dangos

²² Padėties, susidariusios Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos Centro valdyboje bei tarp lietuvių, gerinimo planas. Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Centro komitetas. NAA. Sign. 237/XIV – 148, l. 71-72.

kelio, o ne – kaip buvo numatyta – 1960 metais. Iki 1959 metų pabaigos atidaryti autobusų maršrutą Seinai–Smalėnai, Punkskas, Vidugiriai, o ne kaip numatyta – 1961 metais. Elektrifikuoti Punkską ir aplinkinius kaimus 1959 metais arba 1960 metų pradžioje²³. Nors Seinų apskritis buvo įsteigta 1956 metais, jokio valstybinio susisiekimo priemonių Punksko ir apylinkių gyventojai su ja neturėjo. Iš Trakiškių (3 km nuo Punksko) į Suvalkus ryte ir vakare važiuodavo traukinys.

Lenkijos komunistų partija numatė lietuvių mokyklas perorganizuoti – siekti, kad mokyklose būtų dėstoma lietuvių kalba kaip dalykas, o ne mokyklų lietuvių dėstomąja kalba. Palaipsniui iš darbo Punksko mokykloje pašalinti Joną Stoskeliūną, Juožą Vainą, Joną Pajaujį, Vladą Pajaujienę ir Petronėlę Jakimavičienę. Švietimo kuratorija į Punksko mokyklą turėjo skirti mokytojus – LJDП narius. Švietimo kuratorijos vizitatorius (partijos narys) kartu su apskrities partijos komitetu Punksko mokyklos direktoriui turėjo įsakyti laikytis atitinkamos mokyklos auklėjamojo darbo krypties, vizituoti mokyklos darbą. Parengti kelis geriausius Punksko licėjaus absolventus trumpalaikiams pedagoginiams apmokymams Lietuvos SSR ir įdarbinti juos lietuviškose mokyklose, pašalinus iš darbo mokykloje Antaną Valinčių ir kitus, kurie neužtikrina partijai tinkamos jaunimo auklėjimo krypties. Partija numatė, kad be jos pritarimo nebus galima siųsti mokytojų į lietuvių kalbos tobulinimosi kursus Lietuvoje. Planavo kreiptis į sovietų Lietuvą, kad atsiųstų dvejiems metams į Punksko licėjų du mokytojus, kurie parengtų mokytojus mūsų krašto lietuviškoms mokykloms. Apskrities valdžia numatė organizuoti susitikimus su lietuviais mokytojais ir aptarti lietuvių švietimo padėtį bei lietuvių mokyklų veiklos kryptis. Planavo lietuvių kalbą kaip papildomą dalyką įvesti Seinų licėjuje ir vakarinėje mokykloje²⁴.

Planas numatė bendradarbiavimą su LSSR, tarpininkaujant Sovietų Sąjungos ir Lenkijos draugystės draugijai, partijos lygmenyje. Čia buvo numatoma supažindinti su LSSR vykstančiais pakitimais, taip pat įsipareigojama aprūpinti meno kolektyvus reikiamu repertuaru bei bibliotekas atitinkama lietuvių literatūra, keistis muzikos įrašais, filmais, valstybinių švenčių ir metinių proga kviesti meno kolektyvus. „Sunormavus“ padėtį LVKD, pradėti organizuoti pasienio gyventojų bendradarbiavimą, kultūrinius mainus²⁵.

²³ Ten pat, l. 73.

²⁴ Ten pat, l. 74-75.

²⁵ Ten pat, l. 75.

Lenkijos lietuvių mokslo draugijos steigiamojo suvažiavimo J. Pajaujo namuose dalyviai. Pirmoje eilėje iš kairės: I. Čėplienė, A. Jonuškaitė, V. Pajaujienė, A. Vaicekauskienė, K. Dapkevičiūtė, J. Pajaujis; antroje eilėje: L. Jonuška, A. Uzdila, J. Bliūdžius, B. Mickevičius, B. Makauskas, J. Stoskeliūnas, J. S. Paransevičius, R. Vaina. 1976 m.

Padėčiai kontroliuoti numatytos ir administracinės priemonės. Riboti siuntinius iš lietuvių emigracijos – kontroliuoti jų turinį, stengtis, kad nepatektų su jais *priešiška* literatūra. Apie kiekvieną būsimą Vakarų lietuvių apsilankymą informuoti Seinų apskrities milicijos posto saugumo tarnybas. Surinkti medžiagą apie K. Markausko veiklą ir pateikti bylą prokuratūrai. Surengti pokalbius su kun. A. Šuminsku apie jo labdaringą veiklą ir uždrausti jam lankytis Punksko lietuvių kultūros namuose. Į Seinų apskrities tarybos prezidiumo posėdį pokalbio pakviesti J. Maksimavičių, J. Vainą, J. Stoskeliūną ir J. Jakimavičių, įspėti juos dėl jų *nacionalistinės* veiklos. Kad pagerėtų pasienio ruožo kontrolė, ypač vasarą, sustiprinti Punksko milicijos postą arba Pasienio apsaugos postą Punske²⁶.

PLANO ĮGYVENDINIMAS

Ką Seinų partijos komitetas suplanavo, tai greit pradėjo vykdyti. Daugelį sumanymų įgyvendino. 1959 metų vasario 11 dieną vyko Seinų apskrities LJDП komiteto egzekutyvos susirinkimas, skirtas LVKD

²⁶ Ten pat, l. 76.

ratelių darbui aptarti ir įvertinti partijos narių atliktą su lietuvių visuomene darbą. J. Savickas (LVKD pirmininkas), aptardamas LVKD veiklą, nuogaštavo, kad jo tautiečiai laiko jį savo tautos išdaviku, kad jau per pirmąjį suvažiavimą juo buvo visiškai nepasitikima, nes jis partijos narys, ir todėl tik kelis kartus jį pakvietė į posėdžius. Pasak jo, ankstesnis pirmininkas ir valdyba – tai *gudrūs, klastingi žmonės, kurie savo intelektualiu apsukrumu mus viršija, ir neabejoju, kad viską daro bendrai, kolektyviškai. Yra labai ambicingi ir užsispyrę. Jų pateikiami argumentai dažniausiai yra paremti teise ir Konstitucija*. Egzekutyvos narys R. Lazarovičius (Łazarowicz) reikalavo, kad lietuvių visuomenei būtų aiškinamos J. Stoskeliūno, J. Pajaujo, J. Maksimavičiaus, J. Jakimavičiaus, K. Markausko ir kitų lietuvių „darbo klaidos“²⁷.

Seinų apskrities milicijos saugumo skyrius 1959 metų darbo plane numatė sekti ir dokumentuoti visokias K. Markausko, J. Vainos, J. Maksimavičiaus, J. Degučio, V. Valinčiaus, V. Jankausko veiklą, teikti informaciją apskrities partijos komitetui, kuris oficialiai jų veiklą kompromituotų ir pašalintų iš darbo draugijoje²⁸. Pasak A. Skripkos, *tie keli žmonės gali paskui save patraukti ir daugiau žmonių ir gali atlikti kenksmingą – priešišką darbą, ir gali net neįvykti suvažiavimas* [II LVKD – aut.], *todėl reikalingas organizacinis komitetas*. Jam pritarė A. Janča, J. Savickas²⁹. 1959 metų rugsėjo 16 dienos apskrities partijos komiteto egzekutyva sukūrė organizacinį komitetą, kuris atliktų visą LVKD II suvažiavimo parengiamąjį darbą. Jį sudarė A. Janča, J. Kmieliauskas, J. Savickas (visi LJDП nariai) ir A. Skripka (nepartinis, bet greit tapęs Jungtinės valstiečių grupuotės nariu), o rinkiminius susirinkimus rateliuose aptarnauti turėjo, be anksčiau išvardytų, J. Dabušinskas ir J. Karčiauskas (abu mokytojai, atsiųsti iš sovietų Lietuvos), V. Žilinskas (LJDП narys, mokytojas) ir kiti patikimi partijos asmenys. Artėjančio antrojo LVKD suvažiavimo organizaciniai reikalai buvo aptariami keliuose apskrities partijos komiteto egzekutyvos susirinkimuose³⁰.

²⁷ 1959 02 11 Seinų apskrities LJDП komiteto egzekutyvos posėdžio protokolas. Seinų apskrities LJDП komitetas. BVA. Sign. 25, l. 46-56.

²⁸ Seinų apskrities milicijos saugumo skyriaus 1959 metų darbo planas. TAA. Sign. IPN Bi 045/593, l. 201.

²⁹ 1959 09 16 Seinų apskrities LJDП komiteto egzekutyvos posėdžio protokolas. Seinų apskrities LJDП komitetas. BVA. Sign. 26, l. 49-51.

³⁰ 1959 09 16 ir 1959 10 21 Seinų apskrities partijos komiteto egzekutyvos protokolai. Seinų apskrities LJDП komitetas. BVA. Sign. 26, l. 49-51, 98-100.

LVKD VIII suvažiavimo dalyviai. 1980 m.

Susidariusiai padėčiai tirti 1959 metų rugsėjo 22–23 dienomis Seinų apskrityje lankėsi LJDП Centro komiteto komisija. Savo ataskaitoje ji konstatavo, kad draugija nevykdė 1959 metų darbo plano. Ne tik kad nekuriama nauji meno kolektyvai, bet neveikia ir anksčiau įkurti, nes netekę draugijos globos ir pagalbos. J. Savickas nedirbo su lietuviams. Jis lietuviams nepažįstamas, nes Seinų apskrityje gyvena tik nuo 1957 metų. Apgailestavo, kad jis iš pirmininko pareigų neatleistas, juolab kad susikompromitavo lietuvių akyse. Komisija kaltino Seinų apskrities tarybos prezidento Švietimo ir kultūros inspektoratą, kad per mažai domisi lietuvių kultūrinio gyvenimu. Komisija pritarė Seinų apskrities partijos komiteto egzekutyvos nutarimui dėl LVKD suvažiavimo organizacinių darbų, numatė, kad suvažiavimas vyks 1959 metų spalio 25 dieną Seinuose. LVKD pirmininku skyrė A. Skripką, kuris pasižymėjo Seinų apskrities kolūkių organizavimu. 1959 metais Seinų apskrityje įsikūrė 7 kolūkiai, iš jų 3 suorganizavo A. Skripka³¹.

Pagal numatytą planą buvo kuriami nauji LVKD rateliai. Pavyzdžiui, kad partija turėtų didesnę įtaką, Seinuose įkurtas LVKD ratelis – į jo narius užsirašė ne tik lietuviai, bet ir lenkų partinis aktyvas³².

³¹ 1959 m. rugsėjo 22–23 d. LJDП Centro komiteto komisijos ataskaita apie Seinų apskrities lietuvių padėtį. LJDП CK. NAA. Sign. 237/XIV – 148, l. 108-110.

³² 1959 m. balandžio 2 d. informacija apie padėtį tarp Seinų apskrities lietuvių ir LVKD Centro valdyboje. LJDП CK. NAA. Sign. 237/XIV – 148, l. 96.

1959 metų kovo 4–6 dienomis Punsko mokyklos darbą kontroliavo Balstogės rajono švietimo kuratorijos vizitatoriai J. Konopelko ir J. Matoško (Matoszko). Savo ataskaitoje jie pabrėžė, kad mokymo rezultatai nuo praėjusių metų mokykloje nepagerėjo. Kaltino mokytojus, kad per stojamuosius egzaminus į licėjų jie nedaro mokinių atrankos ir laikosi labai liberalių kriterijų keldami moksleivius į aukštesnę klasę, nepakankamai panaudoja mokymo turinį auklėjamiems tikslams, per mažai dėmesio skiria politinei, pasaulėžiūrinei problematikai. Įpareigojo mokykloje steigti komunistinei ideologijai tarnaujančią jaunimo harcerų organizaciją arba kitas panašias (Socialistinio jaunimo sąjungą, Kaimo jaunimo sąjungą) jaunimo organizacijas³³.

Punsko licėjaus darbą per II LVKD suvažiavimą vertino vaivadijos ir apskrities valdžios ir partijos atstovai. Jie konstatavo, kad šios mokyklos darbo rezultatai prasti. Antra vertus, tuomet buvo informuota, kad į Varšuvos politechnikos institutą iš 4 000 stojamuosius egzaminus laikusių tarp per 1 000 įstojusių yra ir Punsko vidurinės absolventas. Tai liudija, kad šioje mokykloje galima pasiekti gerų išsilavinimo rezultatų³⁴.

Punsko mokykloje daug kas vyko pagal partijos numatytą planą. 1959 metais vyko pirmieji brandos egzaminai. Abiturientų egzaminuoti atvažiavo komisija iš Balstogės. Iš devynių abiturientų tik trys išlaikė visus egzaminus. Nuo 1959 metų rugsėjo mėnesio mokykloje buvo įdarbinti 3 mokytojai, atsiųsti iš Lietuvos (J. Dabušinskas, jo žmona ir J. Karčiauskas). J. Dabušinskui pavestos pradinės mokyklos ir licėjaus direktoriaus pareigos, jo pavaduotoju paskirtas ilgametis Punsko mokyklos direktorius S. Lisakovskis (Łysakowski; vietoj mokyklos direktoriaus pavaduotoju dirbusio J. Vainos). Po 1960 metų brandos egzaminų iš Punsko licėjaus pašalinti J. Stoskeliūnas (vienintelis lituanistas su aukštuoju išsilavinimu) ir Vlada Pajaujienė (polonistė, prieš karą Vilniaus universitete studijavusi polonistiką). Po daugelio metų J. Dabušinskas J. Stoskeliūnui prisipažino, kad problemą, kuri susidarė brandos egzaminų metu 1960 metais, buvo galima išspręsti kitaip, be skausmingų pasekmių mokytojams ir apskritai mokyklai³⁵. Nuo

³³ 1959 m. kovo 4–6 d. vizitacijos ataskaita. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija. Olecko licėjus. Pradinė mokykla ir bendrojo lavinimo licėjus su lietuvių dėstomąja kalba Punske. BVA. Sign. 295, l. 120–123.

³⁴ Vaivadijos partijos komiteto Komisijos tautinių mažumų reikalams veiklos medžiaga. Lenkijos jungtinė darbininkų partija. Balstogės vaivadijos partijos komitetas. Vaivadijos komiteto propagandos skyrius. BVA. Sign. 33/VII/227, l. 53.

³⁵ J. Stoskeliūnienės 2004 metų liepos 4 d. pasakojimas.

LVKD IX suvažiavimo vaizdas. Pirma centre A. Sitarasienė, antroje eilėje kairėje B. Kraužlienė, kalba R. Vaina (iš Varšuvos). 1984 m.

1961–1962 mokslo metų licėjuje įdarbinta patikima partijai lenkų tautybės polonistė su viduriniu išsilavinimu. Panašią kvalifikaciją turėjo P. Jakimavičienė, kuri lenkų kalbos licėjuje mokė pirmaisiais mokyklos gyvavimo metais. O lietuvių kalbą mokyti pavesta patikimam partijai J. Karčiauskui, turinčiam vidurinį pedagoginį išsilavinimą. Tokiu būdu partija dar pablogino licėjuje dirbančių mokytojų kvalifikaciją siekdama vieno – mokyklą likviduoti.

II LVKD suvažiavimas buvo tik formalumas. Viskas seniai partijos buvo surežisuota. Suvažiavimas vyko partijos numatytą dieną (1959 10 25) Seinuose. Saugumui užtikrinti aplink Seinų licėjaus pastatą (jame vyko suvažiavimas) budėjo milicija. Balstogės vaivadijos milicijos viršininkas K. Modzelevskis (Modzelewski) informavo Vidaus reikalų ministeriją, kad suvažiavimo metu priešišku lietuvių *nacionalistų* išpuolių nebuvo³⁶. Sudaryta nauja Centro valdyba ir jos prezidiumas, o draugijos būstinė perkelta iš Punsko į Seinus. Taip partijos ir saugumo pareigūnai izoliavo Punsko *nacionalistus* ir turėjo draugijos vadovybę arčiau savęs, o sudarę Centro valdybos branduolį iš valdišką darbą dirbančių seiniškių manė, kad jie bus paklusnesni ir nuolaidesni. Po suvažiavimo Vidaus reikalų ministerija skyrė lėšų Centro valdybos būstinės biurui išlaikyti ir apmokėti algas keturiems darbuotojams: pirmininkui, sekretoriui, buhalterui ir instruktoriui.

³⁶ K. Tarka, *min. veik.*, p. 95.

Taip draugija prarado daug savarankiškumo. Svarbu buvo ir tai, kad naujai sudarytai Centro valdybai priklausė 7 LJDP nariai, 2 Jungtinės valstiečių grupuotės atstovai ir 10 nepartinių. Iš 19 Centro valdybos narių tik 2 buvo Punsko krašto žmonės, ir jie neturėjo didelės įtakos draugijos veiklai. Taip partija susidorojo su draugijos *nepageidaujama elementu*³⁷.

1960 metais Lenkijos spaudoje pasirodė suplanuota kompromituojama, šmeižikiška medžiaga apie draugijos veikėjus K. Markauską, V. Valinčių, J. Degutį³⁸. Tais pačiais metais, pagal 1956 metų rugpjūčio 28 dienos Ministrų tarybos nutarimą, K. Markauskas iškeldintas iš pasienio ruožo kaip pavojingas, įtartinas asmuo. Jam buvo draudžiama gyventi pasienio ruože. J. Vainai saugumo tarnybos iškėlė bylą³⁹, buvo paruošusios iškeldinimo į Bydgoščiaus vaivadiją planą. Nepalankiu metu J. Vaina veiklą apribojo, užsiėmė savo profesiniu darbu⁴⁰.

Apie tų metų Lenkijos lietuvių draugijos veikėjų vieningumą, susiklausymą, visuomenės reikalų svarbos supratimą liudija ir tai, kad Seinų apskrities saugumo tarnybos savo ataskaitose dažnai rašė apie lietuvių nenorą teikti informaciją apie lietuvių visuomenės veikėjus, apie sunkumus rasti vertingų bendradarbių, agentų. 1960 metais Seinų apskrities saugumo tarnybos savo viršininkus informavo, kad darbui su lietuvių *nacionalistais* trūksta tinkamo agentų tinklo, o tie, kurie dirba, yra žemo intelektualaus lygio lyginant su lietuvių veikėjais, kuriems iškeltos bylos⁴¹.

IŠVADOS

1956 metais Lenkijos lietuviams valstybė suteikė platesnes veiklos galimybes. Atsirado geresnės sąlygos kultūrinei veiklai – Punske įkurti Lietuvių kultūros namai. Darbą pradėjo Punsko bendrojo lavinimo licėjus, krašto jaunimui susidarė naujos sąlygos siekti vidurinio išsilavinimo, ugdyti tautinį sąmoningumą, meilę gimtajam kraštui. Pagal to meto galimybes lietuviai įsteigė vienintelę organizaciją – Lietuvių

³⁷ A. Nevulis, „Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos...“, p. 65.

³⁸ S. K. Gajek, „Rakunas nie zrobił kariery“, *Gazeta Białostocka*, 1960, nr. 88, p. 2–4.

³⁹ Seinų apskrities saugumo tarnybų raportas apie J. Vainos veiklą. TAA. Sign. IPN Bi 045/476, l. 7–9.

⁴⁰ Balstogės vaivadijos milicijos saugumo tarnybų 1960 metų informacija apie operatyvinę padėtį lietuvių tarpe Vidaus reikalų ministerijos III skyriaus III departamento viršininkui. TAA. IPN Bi 045/607, l. 97, 182.

⁴¹ Seinų apskrities saugumo tarnybų 1960 metų I ketvirčio agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita. TAA. IPN Bi 045/617, l. 422.

visuomeninę kultūros draugiją. Partija apribojo jos veiklą, norėjo, kad draugija būtų jos idėjų propaguotoja tarp lietuvių. Bandytas išlaikyti šiokių tokių savarankiškumą buvo žlugdomas.

Visą aptariamąjį laikotarpį lietuviams veikti buvo sudėtinga. Nepalanki buvo artimiausia lenkų aplinka (didelė jų dalis anksčiau Seinų-Punsko krašte negyveno). Ypatingas lietuvių veiklos puolimas vyko 1958–1960 metais. Pirmasis LVKD prezidiumas stengėsi savarankiškai plėsti veiklą, skatinti ir ugdyti lietuvių tautinį sąmoningumą. Prasidėjo pirmieji susirašinėjimai su Vakarų lietuviais. To pakako apkaltinti LVKD veikėjus ir kitus lietuvius nacionalizmu, šovinizmu, separatizmu, bendradarbiavimu su Vakaraais ir stabdyti nepriklausomą draugijos iniciatyvą, tautinę veiklą.

Tuometinė valdžia, leisdama pradėti mokyklai dirbti, netikėjo, kad Punsko licėjus ilgai išsilaikys. Dirbo jis be galo sunkiomis sąlygomis. Punkskas – tai kaimas, kuriame nebuvo elektros, trūko kvalifikuotų mokytojų, vadovėlių, mokymo priemonių, patalpų. Tik didelių visuomenės, mokyklos organizatorių pastangų dėka ši mokykla gyvavo. Partija organizavo draugijos ir licėjaus puolimą. Pašalinę sąmoningus, susipratusius veikėjus ir mokytojus, darbą tik iš dalies nukreipė jiems norima linkme.

Partija surežisavo II Draugijos suvažiavimą. Į valdybą išrinko 7 partijos narius, dirbančius valdišką darbą. Jiems buvo galima daryti spaudimą. Draugija gavo pinigų ir taip prarado daug savarankiškumo. Atsirado lietuvių, kurie būdami partijoje norėjo daryti karjerą. Nors partija pakeitė licėjaus vadovybę, pašalino kvalifikuotus mokytojus ir įdarbino sau patikimus, mokykla tęsė darbą.

Tai buvo lietuvių veikėjų didelio tarpusavio susipratimo, vieningumo metai. Dauguma to meto lietuvių veikėjų buvo užgrūdinti sunkių pokario pirmojo dešimtmečio gyvenimo sąlygų. Jie gerai perprato tų metų realijas ir stengėsi kiek galima mažinti krašto nutautėjimą.

(Nuotraukos iš Vitalijos Stravinskienės knygos „Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000 m.“)

MARYTĖ ČERNELIENĖ (g. 1954 m. Kreivėnų kaime, Punsko valsčiuje) – humanitarinių mokslų daktarė. Pagrindinę ir vidurinę mokyklą baigė Punske. 1973–1977 m. studijavo matematiką Varšuvos universiteto Balstogės filiale. 1977–2008 m. Punsko licėjaus matematikos mokytoja, 1991–2008 m. – Punsko Kovo 11-osios licėjaus direktorė. 2008 m. Vytauto Didžiojo universitete apgynė humanitarinių mokslų srities, istorijos krypties disertaciją „Lenkijos lietuvių švietimas po Antrojo pasaulinio karo“.

Marytė Černelienė

GINTAUTAS POVILAS LATVYS KOVOS DĖL LIETUVIŠKŲ PAMALDŲ SEINŲ BAZILIKOJE

Beveik visi lietuvių bendruomenės nariai išpažįsta Romos katalikų tikėjimą ir reguliariai dalyvauja religinėse apeigose. Lenkijos lietuvių gyvenamoji teritorija (Punsko, Seinų, Suvalkų trikampis) priklausė Lomžos diecezijai. Lietuviams katalikams visada buvo aktualu, kokia kalba vyksta pamaldos, dalyvaudami pamaldose, atnašaujamos gimtąja kalba, jie stiprino savo tautinę tapatybę. Bendras lietuvių ir lenkų tautų tikėjimas neišryškino etninių skirtumų, o pamaldos gimtąja kalba tapo vienu iš svarbiausių veiksnių, skiriančių abi tautas, tapo ir konfliktų židiniu.

Pirmieji konfliktai dėl pamaldų gimtąja kalba Suvalkų krašte kilo XX amžiaus pradžioje. Konfliktai ir nesutarimai turėjo reikšmės tolesniems abiejų tautų santykiams. Kasdieniški lenkų ir lietuvių nesutarimai peraugdavo į rimtus, sunkiai išsprendžiamus konfliktus.

1946 metais Seinuose prasidėjo iš pažiūros paprastas, vietinis Seinų parapijoje gyvenančių lietuvių ir Lomžos diecezijos dvasininkijos konfliktas dėl lietuviškų pamaldų atkūrimo Seinų bazilikoje. Laikui bėgant konfliktas peržengė Lomžos diecezijos ribas, tapo žinomas visoje Lenkijoje, Vatikane ir, lietuvių išėivijos dėka, kitose pasaulio valstybėse.

Po Antrojo pasaulinio karo atsikūrusi Lenkijos valstybė tapo vienareikšmiškai nacionalinė. Lietuvių, ukrainiečių, baltarusių tautinės mažumos, gyvenančios Lenkijos teritorijoje, turėjo būti perkeltos į rytus. Jau 1944 metų rugsėjo 22 dieną Lenkų tautos išvadavimo komitetas pasirašė sutartį su Lietuvos TSR valdžia dėl abipusio gyventojų išskeldinimo. Sutartyje buvo numatoma visus lietuvių tautybės asme-

Seinų krašto lietuviai gieda Seinų bazilikoje

nis, gyvenančius Balstogės ir kitose Lenkijos vaivadijose, išskeldinti į Lietuvos TSR. Iš Lietuvos TSR teritorijos 1945–1947 metais buvo išskeldinta 197 156 buvę Lenkijos piliečiai. Išskeldinimas iš Lenkijos į Lietuvos TSR nesisekė, vos keletas lietuvių buvo grąžinti į „tėvynę“. Lietuviai, gyvenantys pasienio su Lietuvos TSR zonoje, nenorėjo palikti gimtojo krašto, neigiamai vertino išskeldinimo akciją, galbūt dėl to, kad iš tikrųjų reikėjo vykti į Sovietų Sąjungą, o ne į nepriklausomą Lietuvą.

Lenkijos pilietybę turėję Lenkijos lietuviai, siekdami išvengti repatriacijos, tikino esą vietos lenkai – tai patvirtina 1946 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Kadangi išskeldinimo akcijos metu prievartos nebuvo naudojama, jiems pavyko išsilaikyti Suvalkų apskrities pasienio su Lietuvos TSR teritorijoje, tačiau teko taikytis su Lenkijos Liaudies Respublikos antilietuviška politika. Šalyje likusios tautinės mažumos turėjo greitai asimiliuotis ir sulenkėti, tapti lenkų visuomenės dalimi. Valdžia nenumatė joms švietimo gimtąja kalba ir kultūrinės autonomijos teisių.

Pasibaigus karo veiksams, Lenkijoje lietuviškos pamaldos vyko Punsko, Seinų ir kas antrą sekmadienį Smalėnų parapijose. 1945 metų rugsėjo 14 dieną Seinų klebonas Vincentas Astasevičius turėjo atvykti į Suvalkų apskrities visuomenės saugumo įstaigą, kur jam buvo pagr-

sinta, kad lietuviškų pamaldų laikymas prieštarauja valstybės interesams, tačiau klebonas Astasevičius nepaisė grasinimų ir toliau Seinų bazilikoje atnašavo lietuviškas pamaldas iki pat mirties.

1945 metų pabaigoje Saugumo įstaiga kreipėsi į Lomžos dieceziją, siūlydama nutraukti visas lietuviškas pamaldas Lomžos diecezijoje. Diecezijos dvasininkai Saugumo prašymą laikė kišimusi į Katalikų Bažnyčios reikalus, tačiau intervencijos pabūgo. 1946 metų gegužės 1 dieną mirus Seinų klebonui V. Astasevičiui, pasitaikė gera proga Seinų parapijoje lietuviškas pamaldas panaikinti. Seinų lietuvių prašymai skirti kunigą, mokantį lietuvių kalbą, liko be atsako. 1946 metais Lomžos vyskupas Stanislovas Lukomskis (Stanisław Łukomski) Seinų klebono pareigas paskyrė eiti Juzefui Zlotkovskiui (Józef Złotkowski). Naujasis klebonas 1946 metų gruodžio 12 dieną laiške kurijai pranešė, kad pagal vyskupo nurodymą visos apeigos Seinų parapijoje vyksta lenkų kalba. Jis tvirtino, kad visi Seinų lietuviai puikiai kalba lenkiškai ir kiekvienas besikreipiantis yra aptarnaujamas, tačiau Seinų lietuvių toks problemos sprendimas netenkino. Jie negalėjo susitaikyti su lietuviškų pamaldų ir religinių apeigų panaikinimu.

Tais pačiais metais buvo panaikintos lietuviškos pamaldos Smalėnų parapijoje, kartu prasidėjo neramumai Punsko parapijoje, siekiant ir čia nutraukti lietuviškas pamaldas, bet parapijos klebonas Antanas Žievys atsisakė tai daryti.

1946 metų spalio 10 dieną Seinų lietuvių delegacija nuvyko pas Lomžos diecezijos vyskupą Lukomskį. Vyskupas pranešė lietuvių delegatams: „Lietuviškos pamaldos būsiančios sustabdytos ne tiktai Seinuose, bet ir Smalėnuose, taip pat ir Punske. Užteks to balagano! Jei norite lietuviškų pamaldų, prašome važiuoti į Kauną, o čia yra Lenkija.“ Seinų parapijos lietuviai suprato, kad Lomžos diecezijos dvasininkija dėl lietuviškų pamaldų nusiteikusi priešiška ir Seinų bazilikoje jų greitai nepavyks grąžinti.

1948 metų spalio 28 dieną vyskupas S. Lukomskis žuvo autoavarijoje. Jo įpėdiniu buvo paskirtas Česlovas Falkovskis (Czesław Falkowski). 1950 metų spalio 10 dieną Seinų lietuviai laiške Lomžos diecezijos vyskupui prašė grąžinti lietuviškas pamaldas, remdamiesi Lenkijos Liaudies Respublikos Konstitucija, bet nesulaukė jokio atsakymo. Naujasis Lomžos diecezijos vyskupas tęsė vyskupo Lukomskio pradėtą politiką lietuvių tikinčiųjų atžvilgiu.

Iki 1956 metų tarp Lenkijos lietuvių ir Lomžos diecezijos dvasininkų padėtis išsilaikė įtempta, bet didesnių ekscesų nebuvo. Seinų parapijos lietuviai iki pat XX amžiaus 5 dešimtmečio pabaigos nedrąsiai

Kovotojai dėl lietuviškų pamaldų „savavališkai“ meldžiasi Seinų bazilikoje

reikalavo Seinų bazilikoje atgaivinti lietuviškas pamaldas, baimindamiesi priverstinio iškeldinimo į Lietuvos TSR.

1956 metais prasidėjo neramumai Punsko parapijoje. Paskirtas naujas klebonas Stanislovas Kaminskis (Stanisław Kamiński) nesugebėjo rasti bendros kalbos su lietuvių tikinčiaisiais. Abu Punsko parapijos kunigai buvo lenkai. Vikaras turėjo mokytis lietuviškai ir aptarnauti lietuvius. Parapijiečiai tuo nesitenkino ir pradėjo reikalauti lietuviškai mokančio kunigo. Dėl griežtų parapijiečių protestų 1957 metų pradžioje klebonas atsistatydino, o į Punsko parapiją buvo atkeltas kunigas lietuvis Antanas Šuminskas.

Lenkijos lietuvių konfliktai su Lomžos diecezijos dvasininkija patraukė Lenkijos jungtinės darbininkų partijos dėmesį. Valdžia padarė nuolaidų lietuvių tautinei mažumai, leido švietimą gimtąja kalba ir kultūrinę veiklą (socializmo „rėmuose“).

1957 metų kovo 30–31 dienomis Punske vyko Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos (toliau LVKD) steigiamasis suvažiavimas. Buvo tai pirmoji po karo ir daugelį metų vienintelė Lenkijos lietuvių kultūrinė organizacija. Draugijos steigiamojo suvažiavimo iniciatoriai buvo lietuviai, gyvenantys Suvalkų apskrityje ir kituose Lenkijos regionuose. Pirmuoju valdybos pirmininku tapo Juozas Maksimavičius, Varšuvos skyriui atstovavo dr. Bronius Mickevičius. Draugija gavo

finansinę paramą iš Lenkijos Liaudies Respublikos išdo, tačiau buvo stipriai valdžios prižiūrima ir neturėjo autonominio statuso.

Laimėjimas Punske pažadino prigesusius Seinų lietuvių bandymus atgaivinti lietuviškas pamaldas Seinų bazilikoje. 1957 metais LVKD organizacinis komitetas dėl lietuviškų pamaldų grąžinimo kreipėsi į Lenkijos primą kardinolą Višinskį ir Lomžos diecezijos vyskupą. 1957 metų laiške Lomžos vyskupui Seinų lietuviai priminė, kad, nors 10 metų jie jau neturėjo lietuviškų pamaldų, ir toliau namuose gieda giesmes gimtąja kalba bei palaiko religines tradicijas.

Lomžos diecezijos kancleris vyskupas Moscickis (Mościcki) įpareigojo Seinų kleboną Antaną Venžiką (Antoni Wężyk) išpildyti lietuvių prašymus ir įsteigti lietuviškas pamaldas Žagarių koplyčioje, tik ją pirmiausia reikią suremontuoti. Atrašydamas Seinų parapijos klebonas skundėsi, kad Lenkijos valdžia ėmė „favorizuoti“ tautines mažumas, kai kuriose mokyklose grąžintos lietuvių kalbos pamokos. Klebonas teigė, kad Seinuose nėra nė vieno lietuviškai kalbančio vaiko, o lietuvių parapijiečiai sudaro tik apie 20 procentų visų parapijos tikinčiųjų. Dvasininkas kategoriškai pasisakė prieš bet kokius lietuviškų pamaldų grąžinimo į Seinus bandymus. Tokią Seinų klebono poziciją lietuviškų pamaldų atžvilgiu galėjo lemti parapijiečių lenkų spaudimas. Jie 1958 metų kovo mėnesį nusiuntė laišką vyskupui Falkovskiui, kuriame prašė: „Neduoti leidimo nereikalingoms ir žalingus padarinius turėsiančioms lietuviškoms pamaldoms mūsų Seinų bažnyčioje. Lietuvių mažuma, pakurstyta keleto bedieviškų, nesąmoningų šovinistų, reikalauja lietuviškų pamaldų grąžinimo į Seinų bažnyčią, tam, kad sužadintų laukinio šovinizmo bangą, ne dėl didesnio religingumo ar pamaldų supratimo, nes lietuvių gyventojai ne tik supranta lenkų kalbą, bet ir gerai ją yra įvaldę, ir daug iš jų dirba valstybės administracijoje.“¹ Laišką pasirašė 364 Seinų parapijiečiai. Seinų parapijos lenkai rėmė Lomžos diecezijos dvasininkijos politiką lietuvių tautinės mažumos atžvilgiu. Praeitais nuoskaudos tarp abiejų tautų dar nebuvo pamirštos. Parapijiečiai lenkai Seinų baziliką įvardijo kaip jų nuosavybę, tačiau ir lietuviai parapijiečiai prisidėjo prie bazilikos išlaikymo.

1958 metų balandį kunigas A. Venžikas Lomžos kuriją įspėjo prieš parapijiečių dalijimą į lietuvius ir lenkus. Aiškino, kad Žagarių kaime įsteigus maldos namus, lietuviai gali pareikalauti įkurti lietuvišką parapiją. Siūlė kurijai kreiptis į vaivadijos valdžią dėl koplyčios

¹ „Ludność parafii Sejny (Polacy) do biskupa łomżyńskiego, list z marca 1959 r.“, in: K. Tarka, *Litwini w Polsce 1944–1997*, Opole, 1998, p. 120.

remonto leidimo. 1958 metų rugsėjo 7 dienos laiške Lomžos diecezija patvirtino Seinų klebono A. Venžiko prašymą dėl Žagarių koplyčios remonto ir tą pačią dieną nusiuntė prašymą dėl remonto Vaivadijos paveldo konservatoriui.

1959 metais lietuviškos pamaldos buvo grąžintos Smalėnų parapijoje. Liko neišspręstas tik Seinų klausimas.

1961 metų sausį Seinų lietuviai vėl kreipėsi į Lomžos vyskupą. Laiške tvirtino, kad lietuviai sudaro 43 procentus Seinų parapijos parapijiečių. Seinų lietuviai pranešė vyskupui, kad jau išsirinko sau dvasininką Vytautą Karpavičių. Įspėjo vyskupą, kad jei jų prašymai nebus išpildyti, tai kitais metais neįsileis kunigo į namus. Pabrėžė, kad yra skirtumų tarp valdžios ir bažnytinės administracijos vykdomos politikos lietuvių mažumos atžvilgiu. Kaltino kuriją, kad neleidama melstis gimtąja kalba, ji prisidėjo prie lietuvių nutautėjimo. Laiškas liko be atsako. Pastebimas laiškų tono aštrėjimas. Seinų lietuviai jau ne prašė, bet pagrįstai reikalavo grąžinti lietuviškas pamaldas Seinuose.

Mirus klebonui A. Venžikui, Seinų parapijos klebonu buvo paskirtas kunigas Aleksevičius (Aleksiewicz). Naujasis Seinų klebonas stengėsi palaikyti gerus santykius tiek su lenkais, tiek su lietuviais. Vyskupas Falkovskis Aleksevičių tuoj perkėlė į kitą parapiją, o Sei-

Seinų krašto lietuviai meldžiasi, kad galėtų lietuviškai melstis

nų klebono pareigas skyrė kunigui Stanislovui Rogovskiui (Stanisław Rogowski). Kunigui nepavyko rasti bendros kalbos su lietuviais parapijiečiais ir greitai klebonas tapo didžiausiu lietuvybės priešu Seinuose. Liudininkų teigimu, klebonas S. Rogovskis ne kartą yra viešai pasakęs, kad, kol jis yra Seinų parapijos klebonu, lietuviškų pamaldų Seinų bazilikoje nebus.

Seinų lietuvių ir Lomžos diecezijos dvasininkų konfliktas dėl lietuviškų pamaldų atkūrimo Seinų bazilikoje greitai peržengė Lomžos diecezijos ribas. Jau 1964 metais juo pradėjo domėtis Poznanės metropolitas arkivyskupas Antanas Baraniakas (Antoni Baraniak). Lomžos vyskupui Moscickiui teko aiškintis. Vyskupas teigė, kad lietuviai gerai aptarnaujami. Lietuviškos pamaldos vyko Punske ir Smalėnuose. Moscickis laiške aiškino, kad lietuvių prašymai neturi religinio pagrindo ir juos inspiravo su Bažnyčia nieko bendra neturintys veiksniai. Laiške buvo nutylimas Seinų konfliktas, jo Lomžos vyskupas Moscickis neįžvelgė.

1964 metų vasario mėnesį pas vyskupą nuvyko Seinų delegacija. Lietuvių atstovai prašė į Seinus atsiųsti lietuviškai mokantį dvasininką, kuris galėtų klausyti išpažinčių gimtąja kalba. Vyskupas paaiškino, kad tokių Lenkijoje nėra, ir patarė lietuvių išpažinčių klausyti kviesti kaimyninių parapijų kunigus, mokančius lietuviškai. Vyskupas manė, kad lietuvių delegacijai nerūpi spręsti lietuviškų išpažinčių problemą, o tik iškovoti lengvatų lietuvių tikintiesiems. Vyskupas puikiai žinojo, kad lietuviškai mokančio dvasininko skyrimas į Seinus būtų pirmas žingsnis lietuviškų pamaldų atkūrimo Seinuose link ir perprato lietuvių delegacijos tikruosius ketinimus.

Paskelbus II Vatikano Susirinkimo nutarimus dėl nacionalinių kalbų liturgijoje įvedimo, lietuviai dar padidino spaudimą lenkų dvasininkijai. 1966 metų spalį ir 1967 metų liepą Lenkijos arkivyskupo sekretoriatai pasiekė lietuvių prašymų banga. Visi laiški nusiųsti į Lomžos diecezijos kuriją. Seinų klebonui S. Rogovskiui teko pasiaiškinti Lomžos diecezijos vyskupui Falkovskiui.

Seinų klebonas S. Rogovskis laiške vyskupui tvirtino, kad sielovadinio darbo sunkumai Seinų parapijoje kilo dėl tautinių dalykų. Klebonas, remdamasis liudininkų parodymais, tvirtino, kad Seinų bazilikoje buvo neramumų. Aprašė lietuvių tikinčiųjų padėtį Seinų parapijoje. Po Antrojo pasaulinio karo dauguma lietuvių grįžo į Lietuvą ir lietuvių kalba Seinų parapijoje buvo apmirusi, tik įsteigtos lietuvių draugijos dėka vėl atgijo balsai už pamaldų grąžinimą. Tai padaryti, kunigo teigimu, buvo neįmanoma, nes tarpusavio skriaudos nepamirštos ir lie-

Seinų krašto lietuviai Seinų bazilikos šventoriuje susitinka su kunigu

tuviškasis šovinizmas dar gyvas. Lietuviai Seinų parapijoje nediskriminuojami, kadangi suprantą lenkiškai. Seinų klebonas, pateikdamas klaidingą lietuvių tautinės mažumos Lenkijos Liaudies Respublikoje veiklos aprašą vyskupui, stengėsi pateisinti savo veiksmus. Ar lenkų kalbos mokėjimas – tinkamas argumentas palaikyti lietuviškų pamaldų draudimui Seinų bazilikoje?

Seinų parapijos lietuviai Masionis ir Puniškis, nesulaukdami atsakymo iš Lomžos vyskupijos, 1968 metų rugpjūčio 1 dieną kreipėsi į būsimą Popiežių kardinolą Karolį Voitylą (Karol Wojtyła). Lietuviai prašė grąžinti lietuviškas pamaldas, skirti lietuviškai mokantį kunigą ir perkelti Seinų parapijos kleboną į kitą parapiją. Kardinolas Karolis Voityla susidomėjo Seinų lietuvių prašymu ir prašė Lomžos diecezijos kurijos pasiaiškinti, bet ir toliau Lomžos vyskupas nereagavo.

Netikėtai 1969 metų kovo mėnesį laikraštyje *Kultura (Paryž)* pasirodė trumpas straipsnis „Tautinių mažumų diskriminacija Lenkijos Liaudies Respublikoje“. Straipsnio autorius buvo anoniminis, pasivadinęs „Stebėtoju“ (*Obserwator*). Jis teigė, kad jau kurį laiką Lenkijoje atsirado nauja tautinių mažumų diskriminavimo forma, taikoma Lenkų Katalikų Bažnyčios vadovybės. Lenkijos Bažnyčia pasaulyje garsėjanti kaip laisvės gynėja, tačiau dėl savo neapgalvotos politikos diskriminuoja Lenkijoje gyvenančias tautines mažumas ir prisideda

prie Lenkijos prestižo menkinimo. Kaip pavyzdį pateikė Seinų lietuvių padėtį. Straipsnio autorius buvo Andžėjus Bžeskis (Andrzej Brzeski). Straipsnis susilaukė nemažo dėmesio ir sukretė Lenkijos dvasininkiją. Iš pradžių Seinų klebonui teko pasiaiškinti Lomžos diecezijos kurijai, po to jau Lomžos diecezijos kurijai teko aiškintis Lenkijos primui Višinskiui.

Lomžos diecezijos dvasininkai jokio konflikto dėl lietuviškų pamaldų atkūrimo neįžvelgė, laiškuose tikino, jog tarp abiejų tautų įsigalėjo santarvė, o visus neramumus Seinuose inspiravo svetimi atvykę žmonės, vedami ne religinių, bet politinių priežasčių. Lietuviškų pamaldų įvedimas Seinuose sugriautų iki šiol tarp tautų vyravusią tvarką ir harmoniją. Religinės apeigos lietuvių kalba vyko Smalėnų ir Punsko parapijose, dėl to rimtesnių lenkų ir lietuvių parapijiečių konfliktų nekildavo, priešingai, buvo pastebimi geresni lenkų ir lietuvių santykiai nei Seinų parapijoje.

Mirus Lomžos vyskupijos vyskupui Falkovskiui, nauju vyskupu 1970 metais buvo paskirtas Mikalojus Sasinovskis (Mikołaj Sasinowski). Seinų lietuviai pabandė išnaudoti pasitaikiusią progą ir jau 1970 metų liepos 8 dieną nusiuntė prašymą naujam Lomžos vyskupui.

Vyskupas M. Sasinovskis iš dalies išklaušė Seinų lietuvių prašymų ir siūlė Seinų klebonui įkurti lietuviškus maldos namus Žagariuose,

Lietuviai Seinų bazilikoje. Pirmame suole antras iš kairės Vincas Maksimavičius

Krasnave ar Vidugiriuose. Vyskupas laikinai, kol kitur nebus įrengti maldos namai, leido laikyti lietuviškas pamaldas Seinuose – ne Seinų bazilikoje, o buvusioje liuteronų bažnytelėje. Vyskupo sprendimą Seinų lietuviams turėjo pranešti klebonas Rogovskis, bet to nepadarė, baimindamasis, kad laikinas sprendimas nevirstų pastoviu ir laikui bėgant lietuviškos pamaldos iš buvusios evangelikų bažnytelės nebūtų perkeltos į Seinų baziliką. Seinų lietuviai nepalankiai įvertino Lomžos vyskupo pasiūlymus ir norėjo lietuviškų pamaldų Seinų bazilikoje.

Lomžos diecezijos kurija buvo pasiruošusi padaryti viską, kad tik Seinų lietuviai atsisakytų lietuviškų pamaldų gražinimo į Seinų baziliką idėjos. 1971 metų viduryje vyskupas Sasinovskis pateikė Vidugirių filialinės bažnyčios statybos projektą, tačiau leidimo statybai negavo.

Ilgalaikiai Seinų lietuvių bandymai atkurti lietuviškas pamaldas atnešė dalinių rezultatų. 1973 metų liepos 14 dieną vyskupas Sasinovskis išdavė lietuviškų pamaldų buvusioje liuteronų Švenčiausios Mergelės Marijos bažnytelėje laikymo leidimą. Lietuviams aptarnauti buvo paskirtas Seinų vikaras kunigas Ježis Macekas (Jerzy Macek), lenkas, gerai mokantis lietuvių kalbą. Toks konflikto sprendimo būdas Seinų lietuvių netenkino. Jie nenorėjo būti antros kategorijos parapijiečiais ir toliau reikalavo atkurti lietuviškas pamaldas Seinų bazilikoje. Lietuviškų pamaldų lankomumas Seinų liuteronų bažnytelėje nuolatos mažėjo, iš pradžių susirinkdavo apie 100, vėliau tik apie 40 tikinčiųjų. Tada Seinų lietuviai pradėjo sėkmadieniais, po lenkiškų pamaldų, rinktis Seinų bazilikoje ir giedoti religines giesmes gimtąja kalba. Liudininkų teigimu, po pamaldų išėję lenkai stengdavosi neįleisti lietuvių į baziliką, tarp lietuvių ir lenkų vyko susistumdymai. Po kurio laiko lietuviai ėmė rinktis į baziliką lenkiškų pamaldų metu, tokiu būdu išvengdami kivirčių su lenkais, o joms pasibaigus niekieno netrukdomi galėjo giedoti religines giesmes gimtąja kalba.

1974 metų kovo 17 dieną Seinų parapijos lietuvis Vincentas Maksimavičius parašė dar vieną laišką Lenkijos arkivyskupui kardinolui S. Višinskiui. Laiške priminė aukšto Vatikano diplomato vyskupo Agostino Cassaroli vizito metu viešą kardinolo S. Višinskio pasisakymą Varšuvos katedroje, kad lenkų tautai, o ypač Lenkijos Katalikų Bažnyčiai visada būdinga didelė tolerancija kitoms religijoms ir tautinėms mažumoms. Seinų lietuviai buvo įsitikinę, kad jei kardinolas būtų žinojęs, kas vyksta Seinų parapijoje, viešai nebūtų drįsęs sakyti šių žodžių. Netikėtai kardinolas S. Višinskis susidomėjo Seinų parapijos lietuvių laišku ir tą pačią metų birželio 14 dieną atsakomajame

laiške teigė: „Nėra jokių kliūčių, dėl kurių abi tautos negalėtų melstis vienoje bažnyčioje.“²

1975 metų pradžioje Seinų lietuvių kunigas J. Macekas buvo paskirtas Smalėnų parapijos klebonu, jo vietą užėmė ir nauju Seinų parapijos vikaru tapo kunigas Zenonas Parakevičius. 1975 metų rugpjūčio mėnesį Seinų parapijoje vyko Dievo Motinos karūnavimo iškilmės, ta proga Lomžos diecezijos vyskupas M. Sasinovskis leido laikyti lietuviškas pamaldas Seinų bazilikoje. Šventąsias Mišias atnašavo Lenkijos primas kardinolas Stefanas Višinskis ir kardinolas Karolis Voityla. Seinų lietuviai neliko abejingi ir Mišių metu prieš svečių tribūną iškėlė plakata, kuriame buvo lotyniškas užrašas: *NOTA BENE! 1946–1975 Nos Lituaniam oramus clericos Ecclesiae Poloniae, ut Missa lingua Lituanica in Ecclesia paroechiali Seinensi permittatur* (Išidėmėk! 1946–1975 mes, lietuviai, meldžiame Lenkijos Bažnyčios dvasininkijai, kad Seinų parapijos bažnyčioje Mišios būtų lietuvių kalba)³.

Nuo XX a. 8 dešimtmečio vidurio Seinų lietuvių ir Lomžos diecezijos dvasininkų konfliktu ėmė domėtis lietuvių išeivija, gyvenanti Jungtinėse Amerikos Valstijose. Seinuose lankėsi žurnalistas Antanas Laukaitis, kunigas Vytautas Kazlauskas, kiti išeivijos atstovai. Viską, ką matydavo Seinų bazilikoje, aprašydavo išeivijos spaudoje. Nuo XX a. 8 dešimtmečio vidurio iki 9 dešimtmečio pradžios jie Seinų lietuvių sielovadinę padėtį nuolat aprašydavo *Dirvoje*, *Keleivyje* ir *Tėviškės žiburiuose*. Lietuvių išeivija taip pat masiškai rašė protesto laiškus Lomžos vyskupui ir Apaštaliniam Sostui.

1980 metų sausio mėnesį Seinuose lankėsi San Paulo lietuvių Šventojo Kazimiero parapijos klebonas ir Pietų Amerikos lietuvių kunigų vienybės pirmininkas kunigas Pranas Gavėnas. Susitikęs su Seinų klebonu Rogovskiu, prašė leidimo laikyti vienerias lietuviškas pamaldas bazilikoje, skirtas vyskupui Antanui Baranauskui. Klebonas siūlė Mišias atlaikyti liuteronų bažnytėlėje. Į svečio grasinimus, kad apie Seinų lietuvių padėtį bus informuotas Popiežius, klebonas atsakė: „Pasakokit ir, jei norit, rašykit, kam norit, net ir popiežiui. Bet žinokit, kad... popiežius yra lenkas!“⁴ Kunigas Gavėnas nenuleido rankų, grįžęs į Romą parašė protesto laišką Popiežiui Jonui Pauliui II. 1980 m. rug-

² List Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego do Wincenta Maksimowicza z 14 VI 1974 r., Archiwum Diecezji Elckiej, Parafia Sejny, t. III.

³ B. Kviklys, *Lietuvos Bažnyčia*, t. II, *Vilkaviškio vyskupija*, Chicago, 1982, p. 385.

⁴ P. Gavėnas, „Vilniuje lenkams galima, o Seinuose lietuviams ne“, *Tėviškės žiburiai*, nr. 41, 1980 10 09.

Kovotojai dėl lietuviškų pamaldų Seinų bazilikoje. Paskutinėje eilėje antras iš kairės Vincas Maksimavičius

sėjo 21 dieną kunigas Gavėnas susitiko su Šventuoju Tėvu Brazilijoje ir įteikė jam protesto laišką.

Šventasis Tėve. Jaučiu sąžinės pareigą štai ką pranešti Jūsų Šventenybei... Seinuose turėjau labai liūdną pergyvenimą. Kaip tik šiuo tikslu rašau.

Sausio 27, sekmadienis. Norėjau laikyti Mišias bazilikoje – senajoje Seinų katedroje prie lietuvių gerbiamo poeto – vyskupo Antano Baranausko kapo.

Incognito dalyvavau 12 valandos Mišiose lenkų kalba. Maldininkų aktyvumas, pastebėjau, buvo labai silpnas: vien tik vargonininkas atsakinėjo ir jiems giedojo. Kaip paskui patyriau, daugumą dalyvių sudarė lietuviai.

Baigiantis paskutinei giesmei, kai jau viena dalis buvo išėjusi iš bazilikos, būrys žmonių (galėjo būti per šimtą) susirinko šventovės viduryje, pasiruošę giedoti. Bet kaip tik tuo metu pasigirdo per garsiakalbius įregistruoti garsai ir šūkavimai-spiegimai taip garsiai, kad reikėjo užsikimšti ausis. Giedot nebuvo įmanoma. Todėl vieni ėmė kalbėti Rožinį, kiti skaitė maldas iš maldaknygių. O man tai tikrai buvo sunku sulaukyti pyktį ir neapsakomo pažeminimo jausmą. Triukšmingi garsai truko 8–10 minučių. Sumažėjus triukšmui, paprašiau kaimyną, kad mane palydėtų zakristijon. Klebono nebuvo.

Nuėjom klebonijon. Alidarius duris, prisistačiau klebonui ir pradėjau dėstyti reikalą.

Klebonas Stanislaw Rogowski pasišaukė vikarą kun. Zenoną Parakewicz, kalbantį lietuviškai, ir įsivedė į raštinę. Palydovas manęs nepaliko vieno.

– Esu kunigas salezietis, lietuvis, lietuvių šv. Kazimiero parapijos Sao Paule, Brazilijoje. Turėjau laimės po 41 metų aplankyti Lietuvą. Čia pravažiudamas, norėčiau celebruoti bazilikoje arba vyskupo Antano Baranausko koplyčioje.

Vikaras buvo bepradedęs versti lenkiškai, tačiau klebonas galvos linktelėjimu davė ženklą, kad supratęs reikalą. Todėl vikaras tuoj įsiterpė klebono vardu lietuviškai:

– Čia negalima. Yra kita šventovė, atskirai...

Aš tariau:

– Mes, lietuviai, nuo mažens pažįstam Baranauską, deklamuojam jo eiles... Pirmą kartą atvykęs į Seinus, norėčiau kaip tik celebruoti jo koplyčioje.

– Bet čia negalima!

– Kodėl? Apkeliavau pusė pasaulio ir mačiau, kaip mielai priimami svetimi kunigai... O paskui – yra ir Bažnyčios nurodymai etninių mažumų naudai...

– Čia yra vyskupas, yra valdžia, turim nurodymus. Tamsta žinai, kad net kunigas negali daryti šventovėje, ką nori, ir jis turi klausyti. Turim dekretus, įsakymus...

– Dekretus, įsakymus, kuriuos... atrodo, jūs patys suformulavot. Jie neturėtų prieštarauti bendriems Bažnyčios nurodymams ir vykdyti diskriminaciją tarp pačių katalikų. Popiežius kovoja prieš visas diskriminacijas ir, šiuo atveju, jei sužinotų, nebūtų patenkintas.

– Popiežius matė ir pažįsta visą padėtį. Čia jis buvo laiminti statulos...

– Pamatė ir sužinojo, ką jūs norėjot, kad žinotų ir matytų. Bet turėtų pažinti tikrą padėtį. Turi žinoti! Popiežius ją sužinos! – sakiau jiems.

– Pasakokit ir, jei norit, rašykit, kam norit – net ir popiežiui. Bet žinokit, kad... popiežius yra lenkas!

To tikrai nelaukiau. Ir taip man iškrito iš rankų visi galimi argumentai. Pasijutau, kad visas drebu. Ir negalėjau pridėti kita, kaip tik:

– Popiežius ir tai sužinos!

Ir išėjau.

Sugrįžęs į baziliką, radau tą būrį žmonių (daug vyrų ir subrendusių jaunuolių) tyliai besimeldžiantį.

Kai pasklido žinia, kad klebonas neleido svečiui laikyti Mišių, visi kaip vienas suklypo ir užtraukė įžanginę Mišių giesmę „Pulkim ant kelių“. Bet tokiu gaudžiu, tačiau kartu ir ryžtingu balsu, kad tikrai negalėjau sulaikyti ašarų. Man stojos prieš akis anų, caro persekiojimo, laikų vaizdas, kaip skaitome mūsų istorijos knygoje.

Nepratariau nė žodžio, susilaikiau. Bet ir norint susijaudinimas ir pasipiktinimas nebūtų leidę kalbėti. Tik išeidamas išdalinau visus paveikslukus, kuriuos turėjau (dauguma norėjo popiežiaus atvaizdo). Visi išėjo tyliai, lyg gavę mušti – pažeminti, nusiminę, pasimetę, sukandę dantis... Negalima išsakyti, ką jautė viduje. Jie ir aš!

Paskui vakare nuvykau į Puską, kur atsilaukiau Mišias, klebono kun. I. Dzermeikos patarnaujamas.

Šventasis Tėve, Seinuose nuo 1946 metų nutrauktos visos religinės apeigos lietuviškai, remiantis (melagingom ir klastingom) „informacijom“, esą krašte nėra lietuvių. Jau 33 metai lietuvių delegacijos kreipiasi į Lomžos vyskupą su prašymu leisti jų parapijos šventovėje – bazilikoje laikyti jų gimtąją kalbą sekmadienines Mišias, teikti Krikšto ir Santuokos sakramentus bei atlikti laidotuvių apeigas. Tačiau ligi šiol nieko negavo. Jau 7 metai, kai Seinų lietuviai katalikai stengiasi sekmadieniais nors pagiedoti po Mišių vieną kitą lietuvišką giesmę bazilikoje, kurią jų tėvai statė ir kurią jie patys savo aukomis padeda išlaikyti, tačiau yra visokiais būdais trukdomi, kaip kad ir man pačiam teko patirti. Dargi yra niekinami, išjuokiami ir net grasinama: „Negausi išrišimo visoj vyskupijoje“, „Neturėsi palaidojimo“, „Eisi ir tu į pragarą, jei susidėsi su tais banditais...“

Tiesa, 1973 m. Lomžos vyskupas leido laikyti vienerias sekmadienines Mišias lietuviškai, tačiau ne parapijos šventovėje, o buvusioje liuteronų maldykloje, ir pažadėjo kitas koplyčias. Betgi tai nėra sprendimas. Klausimas yra gilesnis, principinis. Lietuviai kovoja už egzistencijos teisę, kuri jiems paneigiama; kovoja už lygias teises naudotis parapijos šventove (kuri, pagaliau, yra jų šventovė); kovoja už teises, kurias šiandien visuose pasaulio kraštuose etninės mažumos turi, kad būtų gerbiama jų kalba bei teisėti religiniai-kultūriniai papročiai ir jiems būtų užtikrintas religinis aptarnavimas. Jie žino, kad buvusioji protestantų maldykla (tarp kita ko, tai ne tik protestantų kulto namai, bet ir per maži, nelinkami lietuvių bendruomenės

reikalams) bet kada gali būti teisėtų savininkų vokiečių pareikalauta grąžinti. Kitoms kopyčioms bet koku atveju taip pat lengvai galėtų būti atimtos teisės, ir lietuviams nieko neliktų. Čia viskas gražiai išspręstų vien tik užtikrinant teisių lygybės principą. Kol prie šito nebus prieita, lietuviai nenurims. Truputį atkaklūs tie lietuviai, taip, bet jeigu jie tokie nebūtų, gal nebūtų nė Lietuvos.

Šventasis Tėve, jei taip engtų kokie turkai (kaip Sobieskio laikais), arba kokie ateistai (kaip Stalinas ar jam panašūs), tikintys lietuviai viską perneštų ramia kankinystės dvasia. Bet kad taip elgiasi krikščionys katalikai katalikiškoj Lenkijoje, dargi remdamiesi paties popiežiaus autoritetu, tai šiandien jau tikrai nesuprantamas reiškinys!

Jūsų Šventenybė iškilmingai pareiškė, kad „Tylos Bažnyčios jau nėra“. Už tai Jums lietuviai yra labai dėkingi. Tačiau liūdna patirti, kad ir po tokio paskelbimo dar yra tokia Bažnyčios dalis, kuri kenčia, turi kęsti sukandusi dantis pačioje popiežiaus tėvynėje – katalikiškoje Lenkijoje!

Tačiau tylą ir čia negali trukti amžinai. Jaučiamas pavojus (ir tai neišvengiama), kad ir čia atsiras koks „Solženicynas“ ar „Sacharovas“, kuris, rizikuodamas savo laisve ir net gyvybe, atskleis pasauliui šitą „Tylos Bažnyčią“ pačioj katalikiškoj Lenkijoje!

Šventasis Tėve, Suvalkų, Punsko ir Seinų trikampyje yra 10–11 tūkstančių lietuvių. Yra vaikų ir jaunuolių, normaliai kalbančių lietuviškai namuose ir net kai kuriose mokyklose. Manau, kad tai galėtų būti Dievo Apvaizdos numatytas religinių pašaukimų kampelis Lietuvos Bažnyčiai. Tačiau tokioje padėtyje Seinuose (ir su atgarsiu gretimose vietovėse) ne tik negalima kalbėti apie tokius pašaukimus, bet reikia netgi bijoti visiško nutolimo nuo Bažnyčios ir krikščioniško gyvenimo!

Jūsų Šventenybė ne kartą pareiškėte savo meilę Lietuvai ir savo rūpestį šios taip visokiais būdais išbandytos tautos tikėjimu. Lietuviai už tai yra Jums gyvai dėkingi, tačiau nesidrovi atvirai pasakyti: laukiame veiksmų!

1. Esminių pasikeitimų laukia visa Lietuva. Betgi taip pat visiems aišku, kad ir popiežius ne viską gali tokioje padėtyje.

2. Vilnius su savo arkivyskupija yra apvertkinoje būklėje: ortodoksai ten turi savo vyskupą ir savo katedrą, o Lietuvos sostinė metų metais tvarkoma apaštalinio valdytojo. Vilniaus katedra paversta meno galerija ir koncertų sale. Pačios arkivyskupijos ribos neaiškios.

„Popiežiaus vardas Lietuvoje populiarus, bet būtų dar populiariesnis, jeigu jis įstengtų išspręsti Vilniaus arkivyskupijos klausimą“, – man pareiškė nusiminęs apaštalinis valdytojas kun. Alg. Gutauskas. Bet šis klausimas, aišku, reikalingas laiko ir kantrybės.

3. Seinų lietuvių padėtis yra tikrai skandalinga ir šaukiasi greito sprendimo. Ji yra priežastis įtampos tarp dviejų broliškų katalikiškų tautų, stiprina nusistatymą prieš Bažnyčią ir pačią Evangeliją, kuri „skaitoma vienaip, o gyvenime pritaikoma atvirkščiai“ su didele tikintiesiems dvasine žala. Tuo pasinaudoja ir dar pučia žarijas vis tie patys „Kristaus kryžiaus priešai“. Tuo tarpu būtų galima išspręsti „brevi manu“, lengvai, trumpu laiku. „Tuomet matytųsi, kad popiežius tikrai mus myli!“ Ir tikintiesiems nebūtų ko pyktis tarpusavyje.

Kaip pastebėjau ir susižavėjau, Vilniuje, Aušros vartų šventovėje, 9.30 v. atlaikiau Mišias lietuviškai; 10.00 valandą buvo kitos Mišios – lenkiškai, laikomos lietuvių kunigo. Be jokių problemų, manau. Ir taip kasdien. O čia, Seinuose: „Negalima!..“

Šventasis Tėve, savo autoritetu pašalinkit šią tikrai piktinančią padėtį šioje Bažnyčios dalyje, brangioje abiem tautom ir, žinoma, taip pat Jūsų Šventenybei! Išspręskit šį klausimą pirma, negu kils kitas skandalas – išeis pasaulinė viešumon!

Palaiminkit, Šventasis Tėve, šią taip didvyriškai kenčiančią tautą, ir Seinuose kenčiančią tikrai be jokio reikalo, taip pat ir tą, kuris su giliausia pagarba prisipažįsta Jūsų Šventenybės ištikimas sūnus Kristuje.

Kun. Pranas Gavėnas SDB, asmeninis Sao Paulo lietuvių šv. Kazimiero par. klebonas
ir Pietų Amerikos lietuvių vienybės pirmininkas

(Kalba netaisyta)

1981 metų birželio mėnesį Punsko bažnyčioje lankėsi Lomžos diecezijos vyskupas Sasinovskis. Seinų lietuvių delegacija bandė pasikalbėti su vyskupu, bet jis atsisakė ją priimti. Lietuvių reikalavimus išklause vyskupo sekretorius. Vyskupas eidamas laikyti šventųjų Mišių pasveikino delegatus lietuviškai. Vienas iš delegatų bandė išdėstyti lietuvių bylą, tačiau vyskupas atsakė: „Ant šios visos bylos dėkite kryžių. Ji yra išspręsta ir Vatikano patvirtinta!“⁵ Vyskupas buvo pavargęs nuo užsitęsusio konflikto su Seinų parapijos lietuvių tikinčiais, ir su visais jų reikalavimais buvo seniai susipažinęs.

⁵ B. Kviklys, *min. veik.*, p. 389.

Seinų lietuviai tvirtina lietuvišką lentą prie vysk. Antano Baranausko kapo

Tų pačių metų rugpjūčio 15 dieną vyskupas Žolinių šventės metu leido laikyti vienerias lietuviškas Mišias Seinų bazilikoje. Vienerios lietuviškos Mišios netenkino Seinų lietuvių, jie eilinį kartą kreipėsi į vyskupą dėl lietuviškų pamaldų: „Visoje šalyje vyksta politinio, visuomeninio, religinio gyvenimo atsinaujinimas. Tegul gi ir mūsų Dievo Namuose – Seinų Bazilikoje – įvyksta atsinaujinimas.“⁶ Seinų lietuviai, negaudami jokio atsakymo iš vyskupo, nusprendė siųsti Popiežiui Jonui Pauliui II peticiją, kurią pasirašė 2 500 Seinų parapijos lietuvių tikinčiųjų.

Atrodė, konfliktas tęsis, tačiau pasikeitus Lomžos diecezijos vyskupui, pasikeitė diecezijos lenkų dvasininkų politika lietuvių tikinčiųjų atžvilgiu. Tai buvo naujosios Vatikano politikos atspindys. Lomžos vyskupas Julius Pecas (Juliusz Paetz) išpildė Seinų lietuvių prašymus ir atkūrė lietuviškas pamaldas Seinų bazilikoje. 1983 metų spalio 4 dieną Lomžoje įvyko konferencija, kurios metu buvo nustatyta lietuviškų pamaldų valanda, paskirtas lietuviams tikintiesiems kunigas, kuris turėjo rūpintis jų sielovada, grąžinamos visos liturginės apeigos lietuvių kalba. Pirmos lietuviškos Mišios Seinų bazilikoje turėjo vykti spalio 16 dieną, simboliškai, penktųjų Popiežiaus Jono Pauliaus II pontifikato metinių dieną. 37 metus trukęs Seinų parapijos lietuvių ir Lomžos die-

cezijos dvasininkų konfliktas išnyko lyg rūkas, ir nepasitvirtino lenkų dvasininkų nuogaštavimai, kad lietuviškos Mišios Seinų bazilikoje sugriautų abiejų tautų santarvę ir taps neramumų židiniu. Jokių ekscesų tarp lenkų ir lietuvių nebuvo.

Seinų lietuviai, atgavę lietuviškas pamaldas Seinų bazilikoje, parašė laišką Popiežiui Jonui Pauliui II. Jame lietuviai pasidalijo džiugia naujiena su Šventuoju Tėvu, dėkojo Popiežiui už tyro ir tikinčiųjų troškimus suprantančio vyskupo skyrimą. Seinų lietuviai pažadėjo melstis Seinų Dievo Motinai už Popiežių ir už Lomžos diecezijos vyskupą.

Prie lietuviškų pamaldų draudimo Seinų ir Smalėnų parapijose privedė taip pat ir Lenkijos Liaudies Respublikos valdžios politika tautinių mažumų atžvilgiu. Tai buvo vienas iš būdų, kuriuo siekta sparčiau ardyti tautinių mažumų vienybę ir greitinti jų lenkinimą. Seinų lietuviai, remdamiesi Punsko parapijos lietuvių patirtimi, laikėsi tvirtos politikos dėl lietuviškų pamaldų atkūrimo Seinų bazilikoje, neketino nusileisti, reikalavo pamaldas atkurti. Lomžos diecezijos dvasininkija rėmė Lenkijos valdžios vykdomą politiką lietuvių mažumos atžvilgiu ir net pasikeitus valdžios požiūriui į tautines mažumas toliau užsiėmė lenkinimu mišrios tautinės sudėties parapijose. Lomžos vyskupijos dvasininkai neįvertino Seinų lietuvių ryžto ir užsispyrimo. Pirmaisiais konflikto metais Lomžos diecezijos vyskupai nekreipė dėmesio į Seinų lietuvių prašymus, ir toks elgesys prisidėjo prie konflikto tęsimo.

Įtempti Lomžos diecezijos dvasininkų ir Lenkijos lietuvių santykiai turėjo įtakos lietuvių suartėjimui su Lenkijos jungtinės darbininkų partijos struktūromis, dalis Lenkijos lietuvių – apsišvietusių veikėjų buvo partijos nariai. Kaime gyvenantys lietuviai retai stodavo į partijos gretas. Lomžos vyskupijos dvasininkija dėl kelių aspektų neigiamai vertino LVKD veiklą. Viena vertus, dalis veikėjų buvo partiniai, kita vertus, pirmoji Lenkijos Liaudies Respublikoje lietuvių tautinės mažumos kultūrinė organizacija atgaivino po Antrojo pasaulinio karo prigesusį lietuvių kultūrinį gyvenimą, kėlė krašte švietimo lygį, kartu skatino aktyviau reikalauti lietuviams priklausančių teisių, tarp jų pirmajame veiklos etape ir pamaldų gimtąja kalba atkūrimo Seinų bazilikoje.

Seinų parapijos klebono Rogovskio veiksmai prisidėjo prie lenkų ir lietuvių nesantaikos stiprėjimo. Klebono pakurstyti lenkų tikintieji puolė lietuvius, vyko susistumdymų ir Seinų bazilikoje. Mieste atsirado antilietuviškų užrašų.

⁶ „Prośba w imieniu Litwinów parafii sejneńskiej do bpa M. Sasinowskiego z 24 VIII 1981 r.“, in: K. Tarka, *min. veik.*, p. 185.

Gintautas Povilas
Latvys

Lietuvių kova dėl teisės Seinų bazilikoje melstis gimtąja kalba truko 37 metus. Išspręsti šią problemą žymiai padėjo taip pat lietuvių išeivija, o lemiamą sprendimą priėmė Popiežius Jonas Paulius II.

LITERATŪRA

1. B. Kviklys, *Lietuvos Bažnyčia*, t. II, *Vilkaviškio vyskupija*, Chicago, 1982.
2. V. Stravinskienė, *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000 metais*, Vilnius – Punksas, 2004.
3. D. Świerczyńska, *Kto kim był w drugim obiegu. Słownik pseudonimów pisarzy i dziennikarzy 1976–1989*, Warszawa, 1995.
4. K. Tarka, *Litwini w Polsce 1944–1997*, Opole, 1998.

ŠALTINIAI

Archyviniai fondai

Asmeninis Juozo Sigitto Paransevičiaus archyvas.

Seinų parapijos lietuvių laišakai Kulto reikalų skyriui ir kulto reikalų ministru.

Luko (Elk) diecezijos archyvas (Archiwum Diecezji Elckiej). Seinų parapija: 1947–1965 m., t. II; 1966–1976 m., t. III (Parafia Sejny: 1947–1965 r., t. II; 1966–1976 r., t. III).

Lenkijos lietuvių draugijos Seinų skyriaus archyvas. 1960–1970 m. LVKD veiklos dokumentai.

Seinų parapijos lietuvių laišakai Lomžos vyskupui ir Popiežiui Jonui Pauliui II.

Periodinė spauda

Aušra, 2008.

Dirva, 1976.

Keleivis, 1976.

Tėviškės žiburiai, 1976–1980.

GINTAUTAS POVILAS LATVYS gimė 1985 m. rugpjūčio 9 d. Seinuose. 2004 m. tęsė mokslus Vilniaus universiteto Istorijos fakultete. 2008 m. birželį gavo istorijos bakalauro diplomą.

JONAS JURAVIČIUS

SLABADA – MIROSLAVAS

Lietuva du šimtmečius kariavo su kryžiuočiais. Kairioji Nemuno pusė, Sūduva, anot istoriko Jono Totoraičio, tapo dykra. Didelė dalis jotvingių buvo sunaikinti, kiti pasitraukė į Lietuvos valstybės gilumą, dabartinės Baltarusijos teritoriją. Žinoma, pavieniai vietiniai gyventojai liko šioje žemėje, kitaip nebūtų išlikę jotvingiški pavadinimai: Seinai, Veisiejai, Leipalingis, Teizai, upių vardai.

Dabartinio Miroslovo vietovės buvo apgyvendintos XVI amžiuje, kai šalį valdė Žygimantas Senasis; jis atliko žemės reformą, įgyvendino valakų sistemą. Pirmutinis šios vietovės pavadinimas buvo slaviškas – Slabada, ir šį vardą ji išlaikė kelis šimtmečius. Pirmieji vietovės „kolonizatoriai“ buvo nusigyvenę bajorai iš LDK, dabartinės Gudijos, jie nuo nederlingų žemių kėlėsi ten, kur žemė geresnė. Atsikėlėlių šeima gaudavo dovanai valaką žemės (21–24 ha) ir būdavo atleidžiamą 8–10 metų nuo visų mokesčių. Tai vadinosi įsikūrimu „ant žalios šaknies“. Visuose Suvalkijos rajonuose yra kaimų, pavadintų Gudeliais – tai rodo, iš kur atvykę pirmieji gyventojai. O gal ir jotvingiai, prieš du šimtmečius iš čia išvykę, panorą grįžti į protėvių žemę. Per 1861 metais carinėje Rusijoje vykusį visuotinį gyventojų surašymą Gardino gubernijoje jotvingiais užsirašė 31 000 gyventojų.

Pirmosios žinios apie Slabadą randamos XVII amžiuje. Rašytinėse žiniose apie 1655 metų Maskvos ir Ukrainos kazokų invaziją į Lietuvą, vadinamą „tvanu“, randame, kad Slabados (Bendrių) dvaro valdytojo tėvas, gelbėdamasis nuo priešų, bėgo iš Vilniaus į šį dvarą, bet buvo kazokų pavytas ir jam nukirsta galva.

BAŽNYČIA IR VIENUOLYNAS

Bendrių dvaras buvo pradžių pradžia, jo savininkai davė pradžia kaimeliui (Slabada), ilgainiui išaugusiam į miestelį. Nuo XVII amžiaus antros pusės Bendrių dvaras priklausė Venckavičiams. 1718–1719 metais Miroslavas Pranciškus Venckavičius ir jo žmona Ieva Pranciška Kaminskaitė Slabados kaimelyje (pagal savininko vardą pradėtame vadinti Miroslavu) pastatė pirmą medinę bažnyčią. Bažnyčia skatino miestelį augti. 1763 metais Bendrių dvaro savininkai Antanas ir Terešė Venckavičiūtė-Važinskienė pastatė bažnyčią ir fundavo marijonų vienuolyną. Jam skyrė 30 tūkstančių talerių ir liepė įkurdinti 6 vienuolius. Šie metai laikytini marijonų vienuolyno įsteigimo Miroslave pradžia. 1769 metų vasario 1 dieną Trakų dekanas Punios klebonas Jurgis Husčia įvesdino marijonus į parapiją. Pirmasis marijonų vienuolynas Lietuvoje buvo įsteigtas 1750 metais Prienų seniūnės Ščiukaitės-Buklerienės Starapolėje (dabar Marijampolė).

Važinskai – iš Lenkijos kilusi vikingų palikuonių giminė, turėjusi Skandinavų bajoro Abdamko herbą. Jie į Trakų vaivadybę po sėkmingų vedybų atsikėlė iš Žemaitijos. Iš 1773 metų vizito matyti, kad Mi-

Miroslovo bažnyčia

roslave buvo du teologijos lektoriai, pamokslininkas, klierikas ir trys broliukai. Kunigų būdavo nuo 6 iki 15. Vienuolyne veikė biblioteka. 1805 metais joje buvo 501 knyga, 625 tomai. Inventoriuje įrašyta ir knyga *Miroslovo bažnyčioje įvykusių stebuklų aprašymas*. Marijonai gražiai tvarkėsi, patarnavo ne tik savo, bet ir kaimyninėms parapijoms: Simno, Ūdrijos, Seirijų, Šventežerio. 1835 metų gegužės 31-osios vakarą, trenkus žaibui, bažnyčia sudegė, ir buvo pastatyta laikina pastogė. Tik 1848 metais valdžios, dvaro ir parapijiečių lėšomis pradėta statyti nauja mūro bažnyčia. 1855 metais ji pašventinta. Naujas mūro vienuolynas buvo statomas 1835–1847 metais. Darbus organizavo ir prižiūrėjo tuometis Miroslovo marijonų prezidentas Juozas Naruševičius. Naujoji bažnyčia buvo graži, su dviem bokštais, primenančiais šalmus. Ši bažnyčia stovi ir dabar.

Vienuoliai prijutė 1863 metų sukilimui, todėl caro valdžia 1864 metų rugsėį vienuolyną uždarė. Jis likviduotas 1866 metų balandžio 13–25 dienomis. Į vienuolyną atvyko Seinų žandarų viršininkas Aleksandrovičius su keliais žandais ir kazokais, surašė protokolą. Penki vienuoliai buvo susodinti į vežimą ir, lydimi žandarų ir kazokų, nuvežti į Marijampolės vienuolyną. Miroslave klebonu paliktas Vincas Žeminskis, vikaru – Petras Vitkauskas. Bet tam nepritarė valdžia. Taip ir baigėsi vienuolių marijonų veikla Miroslave.

1866 metais į Miroslavą klebonu paskirtas Vincentas Latvinskas, vėliau du vikarai – A. Kudirka ir V. Kaunas. Miroslovo marijonų veikloje ryški lenkiška dvasia, todėl parapija buvo gerokai sulenkėjusi. Jų palikimas – graži mūro bažnyčia ir vienuolynas, tačiau lenkinimo padariniams panaikinti reikėjo kelių dešimtmečių. Kunigas Latvinskas laikėsi vienuolių paliktos tvarkos. 1888 metais jam mirus, naujas kunigas Simonas Račinskis ėmėsi platinti lietuviškas knygas, rūpinosi, kad būtų sakomi lietuviški pamokslai. Tai nepatiko lenkų šalininkams ir jų globėjams Bendrių dvaro savininkams ponams Skaržinskams. Jų pastangomis kunigas S. Račinskis perkeltas į Krokialaukį, o į Miroslavą paskirtas kunigas A. Radzinskas. Tai įvyko 1891 metais. Netrukus vikarais skiriami uolūs lietuviai: L. Staugaitis ir J. Karužas. A. Radzinskas buvo darbštus, sumanus kuni-

Kun. A. Radzinsko antkapinis paminklas

Dvarponių Skaržinskių bendras kapas Miroslave

gas, mokėjo sutarti su parapijiečiais, dvarų savininkais, ir lietuviais, ir sulenkėjusiais asmenimis. Buvo teologijos magistras, Seinų seminarijos profesorius, dekanas ir Miroslavo parapijos klebonas. Šis tituluotas dvasininkas vikarams netrukde skleisti lietuviybę: suprato, kad lenkinimas čia gyvena paskutines dienas. Klebono rūpesčiu 1895–1899 metais bažnyčia plečiama, pristatomos koplyčios, pailginama presbiterija, pakeičiamos bokštų viršūnės. 1903 metais kunigas A. Radzinskas susirgo ir važiavo į Varšuvą gydytis. Pakeliui Varėnoje mirė, ir į Miroslavą jį parvežė laidoti užantspauduotame karste. Ši šviesi asmenybė gyveno tik 54 metus. Parapijiečių rūpesčiu jam buvo pastatytas paminklas, pirmasis Miroslavo kapinėse su užrašu lietuvių kalba.

Miroslavas gavo kleboną kunigą Baltrų Smolenską. Jis rūpinosi, kad būtų pertvarkytas buvęs vienuolynas, atsodino sodą, išvalė tvenkinius. Kunigas buvo kultūringas žmogus, kolekcionierius. Jo rūpesčiu pastatyta mūro špitolė. 1906 metais Miroslave įkurta „Žiburio“ draugija, 1907 metais įsteigta biblioteka, surengtas pirmasis viešas vakaras.

Nuo 1864 iki 1914 metų Miroslavas priklausė Suvalkų gubernijai, Seinų pavietui. Dar prieš kelis dešimtmečius kaimuose buvo populiarī daina, dainuojama išleidžiant jaunuolius tarnauti į tarybinę armiją: „Ir

sustatė, surikiavo, ir šautuvais apginklavo. Ir nukirpo trumpai plaukus, ir nuvarė į Suvalkus“. Į caro kariuomenę buvo šaukiama Suvalkų mieste, Seinuose buvo žemės teismas. Seinuose leidžiamame *Šaltinyje* Miroslavą iki Pirmojo pasaulinio karo vadino tik Slabada. 1911 metais atvyko naujas vikaras Juozapas Lelešius, kuriam buvo lemta daug nuveikti. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, 1914 metais Miroslavo bažnyčios bokštai buvo susprogdinti, o bažnyčia sudeginta. Per karą klebonas B. Smolenskas pasitraukė į Rusiją. Vikaras J. Lelešius 1917 metais parengė bažnyčios atstatymo projektą. 1919–1921 metais bažnyčia buvo atstatyta ir pašventinta. Ji buvo puošiama ir gražinama, meistras nuo Igliaukos Pačiukaitis šoniniams altoriams padarė gotikinius paaukštėjimus, gražią sakyklą, dvi klausyklas, daug patogių suolų. Kunigas J. Lelešius mirė 1938 metais važiudamas į Seirijus, į pavasarininkų konferenciją.

Miroslave klebonavo kunigas Mikelkevičius, išgyvenęs visas 1941–1945 metų karo negandas. Šio kunigo iniciatyva Miroslavo bažnyčioje atsisakyta paskutinių lenkinimo apraiškų, nuimtos ponų Skaržinskių paminklinės lentos, uždažyti lenkiški užrašai. Per karą čia prisiglaudusi dailininkė M. Žilevičiūtė atnaujino visų altorių paveikslus.

1944 metų liepą frontas apsisusto ties Nemunu, dvi savaites vyko aršūs mūšiai. Nukentėjo Nemunaičio, Tolkūnų, Balkasodžio, Pupasodžio kaimai. Negandos neaplenkė ir Miroslavo: sudegė klebonija, ūkio pastatai, labai nuniokota bažnyčia, nuskeltas priekinis bokštas vos laikėsi, sienos, stogas – vienos skylės, langai be stiklų. Išdegė pusė miestelio.

MIROSLAVO MOKYKLOS ĮSTEIGIMAS

Mokyklą Miroslave įsteigė 1781 metais vienuoliai marijonai. Čia buvo mokoma lenkiškai skaityti, skaičiuoti, lotynų kalbos. Tuo metu artimiausios mokyklos buvo Merkinėje ir Alvite. 1971 metais Merkinės mokyklos mokytojai dominikonai rašo skundą Vilniaus edukacinei komisijai, kad Miroslavo mokykloje vienuoliai moko mokinius pagal platesnę mokymo programą, nei yra nurodyta, ir sudaro konkurenciją Merkinės mokyklai. Seinų *Šaltinis* rašė, kad po lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo Miroslave dar buvo pagyvenusių žmonių, baigusią mokyklą vadovaujant vienuoliams, tik jie dėjosi labai jau dideliais lenkais. Vienuolių mokykla buvo uždaryta 1864 metais, jos vietoje įsteigta valdiška, kurioje viskas buvo dėstoma rusiškai. Mokytojai Žaluvičius (1824) ir J. Bucevičius (1889) visus mokinius užrašė kaip

lenkus. 1910 metų statistikoje užrašyta, kad mokyklą lanko 50 mokinių ir jie visi lietuviai. 1906 metais vietiniai lenkai atidarė pradžios mokyklą Zizėnų kaime, 4 kilometrai nuo Miroslovo, ši egzistavo iki Pirmojo pasaulinio karo.

1918–1940 metais Miroslave veikė keturių skyrių pradžios mokykla. 1936 metais pastatytas naujas pradinės mokyklos pastatas. Pokario metais mokykla buvo pertvarkyta į progimnaziją, vėliau – į septynmetę, o nuo 1951 metų – į vidurinę mokyklą. 1972–1973 mokslo metais mokykloje mokėsi 646 mokiniai, daugiausia mokyklos istorijoje. Pirmąją abiturientų laidą Miroslovo vidurinė mokykla išleido 1954 metais. Dabar mokykla atnaujinta, bet mokinių gerokai sumažėjo.

KOVA DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS 1918–1920 METAI

Lietuvos ginti pakilo klumpėti, sermėgiuoti Miroslovo krašto vyrai. Nesnaudė ir lenkų dvarininkai. Lietuviai glaudėsi prie vietinių klebonų, dvarininkai lenkai vedė atskirą agitaciją, agitavo kurti lenkų tarybas. Bendrių dvaro savininkas Florijonas Skaržinskas buvo sulai-

kytas Leipalingio dvare ir atvesdintas į Leipalingio kleboniją. Lenkų agitatoriai, agitavę prieš Lietuvos Tarybą ir Laikinąją vyriausybę, turėjo patvirtinti raštiškai, kad daugiau neužsiims priešiška Lietuvai agitacija. Ponas F. Skaržinskas savo pasižadėjimo laikėsi. 1920 metais, palikęs Bendrių dvarą, išvyko į Lenkiją. Iš Miroslovo krašto savanoriais išėjo kelios dešimtys vyrų, iš jų aštuoni buvo apdovanoti Vyties kryžiumi „Už narsumą“.

Juozas Aliulis gimė 1894 metais Alytaus apskrities ir valsčiaus Kurėnų kaime – dabartinėje Miroslovo seniūnijoje. 1919 metų balandžio 7 dieną savanoriu įstojo į Lietuvos kariuomenę – į 1-ąją pėstininkų Gedimino pulką. 1919 metų birželio 16 dieną kovose su bolševikais prie Naujasodžių kaimo Antalieptės valsčiuje,

Lietuvos savanorio Juozo Kalėdos antkapinė lenta

smarkiai bolševikams didelėmis jėgomis puolant, buvo sužeistas kuopos vadas. Puskarininkis J. Aliulis iki paskutiniųjų laikė prieš smarkų spaudimą, kol buvo išneštas sužeistasis kuopos vadas, ir tik tuomet pasitraukė iš pavojingos vietos.

1919 metų rugsėjo mėnesį už drąsą ir pasiaukojimą kovose su raudonarmiečiais ties Naujasodžiais apdovanotas 1-ojo laipsnio Kryžiumi „Už Tėvynę“ Nr. 1. Tų pačių metų rugsėjo 26 dieną kovose su bolševikais Šiaulių kaime su aštuoniais kareiviais žvalgais rankinėmis granatomis nakties metu – apie 22 valandą išvijo iš Šiaulių kaimo 100 bolševikų ir paėmė grobio. Išvijęs bolševikus iš kaimo ir sekdamas juos toliau, buvo pakliuvęs į nelaisvę – apsupo bolševikai, bet puskarininkis Juozas Aliulis, drąsiai ir sumaniai vadovaudamas žvalgams, su rankinių ir šautuvinių granatų pagalba, prasimušė pro daug gausesnius priešus. Nustojo savo vieno žvalgo, prieš buvo penkiolika užmuštų ir daug sužeistų.

1920 metų sausio mėnesį už narsą mūšiuose su bolševikais apdovanotas 2-ojo laipsnio Vyties Kryžiumi Nr. 42. Ir vėliau – jau bermontininkų fronte, J. Aliulis pasižymėjo narsa. Štai kuopos vado pristatymas trečiajam apdovanojimui: „Skyrininkas Juozas Aliulis 1919 metų spalio 17 dieną sulig mano įsakymo su kitais kareiviais buvo pasiūstas į žvalgybą, kur stovėjo bermontininkai. Mums susirėmus su vokiečiais – žvalgais, paminėtas skyrininkas buvo sužeistas į koją, bet nežiūrint žaizdos pirmas puolė ant vokiečių ir metė rankinę granatą, kuo užmušė kelis vokiečius ir privertė juos bėgti nuo kulkosvaidžio. Bėgdamas prie kulkosvaidžio buvo dar kartą sužeistas į koją, bet pasiliko eilėje ir šaudė į bėgančius vokiečius.“

Tai Gedimino pulko archyve aprašyti Juozo Aliulio nuopelnai.

Susikūrus Lietuvos valstybei, Miroslave ir aplinkiniuose kaimuose gyvenimo lygis gerėjo. Žmonės savo darbu ir užsidegimu likvidavo karo padarinius. Buvę savanoriai gavo žemės, stengėsi vaikus leisti į mokslus. Miroslaviškis Kazimieras Berulis buvo pirmos laidos Seinų „Žiburio“ gimnazijos Lazdijuose abiturientas. Vėliau dirbo žurnalistu, buvo ateitininku.

Nepriklausomybės laikotarpiu Miroslave gyveno trijų tautybių žmonės: lietuviai, žydai ir vokiečiai. Žydai turėjo savo sinagogą, jų kapinės Miroslave dviem šimtais metų senesnės už jų tautybės Alytuje. Vokiečiai meldėsi Seirijuose, bet buvo laidojami Miroslave. Prieš šimtą metų šiame krašte žmonės daugiausia save laikė lenkų tautybės, bet per paskutinius du dešimtmečius prieš karą visi sulietuvėjo.

VOKIETIJOS–RUSIJOS KARAS. POKARIS

1941 metų žiemą Rusija su Vokietija, rengdamosi karui, keičiasi gyventojais. Iš Miroslovo ir aplinkinių kaimų iškeliami vokiečiai, į jų namus atkeliami lietuviai iš Suvalkų krašto: Sankūrų, Radžiūčių, Pelelių, Vidugirių Būdos, Punsko kaimo ir miestelio. Ištremtiesiems iš Lenkijos teko daugelį metų vargti mūsų krašte. Vietiniai gyventojai į atvykusius žiūrėjo su nepasitikėjimu, nors ir buvo tautiečiai. Buvo leidžiamas gandas, kad atvežė komunistuojančius asmenis. Apgyvendinti tuščiuose vokiečių namuose, dėl griežtų vokiečių suvaržymų patys turto atsivežti negalėjo. Prasidėjęs 1941 metų vokiečių–rusų karas gyvenimą dar pablogino. Ne geresni laikai buvo ir pokaris. Vietiniai gyventojai vieni glaudėsi prie partizanų, kiti prie esamos valdžios valdininkų, o tremtiniai lietuviai tapo svetimi tarp savų. Jiems reikėjo ir tarybų valdžiai mokesčius mokėti, ir besislapstantiems partizanams padėti. Vėliau, susikūrus kolūkiams, geriausi darbininkai buvo atsikėlėliai iš Suvalkų trikampio. Už gerą darbą buvo labai gerbiamas Kostas Matulevičius, gimęs Peleliuose, Jurgis ir Jonas Burduliai iš Vidugirių Būdos, Albinas Salanauskas iš Punsko, Jonušonis iš Sankūrų ir daugelis kitų. Šie žmonės krašte pritapo ir visi pasiliko gyventi. Jurgis Burdulis tarybiniais laikais slapta parašė knygą apie savo išgyvenimus ikikarinėje Lenkijoje, bet tik paskelbus nepriklausomybę galėjo ją

laisvai spausdinti. Gimusių Lenkijoje, o gyvenančių Miroslovo krašte gyvų liko vienetai. Jų vaikai, anūkai žino, kur jų tėvai ir seneliai gimę ir augę. Jie su savo tėvais yra aplankę tas vietas, kai buvo leista vykti į užsienį.

Sunkiausias laikotarpis mirosloviškiams buvo pokaris. 1944 metų liepos mėnesį vėl grįžo tarybinė armija ir prasidėjo vyrų gaudymas ir siuntimas į frontą. Gelbėjosi, kas kaip galėjo: kaimo vyrai slapstėsi miškuose, miestelio jaunuoliai glaudėsi prie susibūrusių liaudies gynėjų, liaudyje vadinaimų stribais. Abi pusės tapo ginkluotos. 1945 metų vasario 13 dieną partizanai buvo užėmę Miroslovo miestelį. Šiandien dalyvių nėra, todėl tenka cituoti senesnius straipsnius. Jonas Kaminskas pasakoja:

Mes gyvenome pačiame miestelio centre. Mūsų name kambarį nuomojo valsčiaus viršaitis Pranas

Paminklas Lietuvos partizanams Miroslave

Kavaliauskas. Buvo Užgavėnių diena. Vakare iš mokyklos, kur vyko šokiai, išrikiuoti grįžo liaudies gynėjai. Tiems, kuriems pagal grafiką reikėjo budėti, liko būstinėje, o kiti išsivaikščiojo kas kur, bet daugelis stengėsi „užsigavėti“. Apie 23 valandą nuo Benderkos miškelio pusės pasigirdo gausus šaudymas. Degė Jociunskų sodyba ir aiškiai girdėjosi komandos. Buvo nurodoma, kuria kryptimi turi puliti kairysis ar dešinysis sparnas. Mūsų ir viršaičio šeimos sulindome į rūšį, bet partizanai tuoj pat buvo čia. Mums visiems liepė išeiti į lauką. Bet tyliai tūnojome rūšyje ir tylėjome. Tada į namą įmetė granatą ir vėl įspėjo: jei liko kas gyvas, kad išeitų į kiemą. Ir toliau tūnojome. Vėl įmetė granatą į namą. Tėvas nusprendė, kad po trečios granatos gali ir namo nebelikti, todėl visi, išskyrus viršaitį, išlindome iš rūšio.

Bet partizanai žinojo, ko ieško. Šaukė, kad ir Kavaliauskas išlįstų į kiemą. Viršaitis paslėpė savo ginklą bulvėse ir pasidavė. Jį išsivedė iš mūsų namų, bet rytą sugrįžo gyvas ir sveikas. Tik nieko nenorėjo pasakoti, nes ir nuo savos valdžios būtų kliuvę. Rytą į miestelį rinkosi raudodamos moterys ir netoli bažnyčios tarp nušautųjų ieškojo savo vyrų. Užėmę miestelį, partizanai sušaudė 17 žmonių – daugiausiai liaudies gynėjus ir gaisrininkus. Iš partizanų niekas nežuvo. Nebuvo ir sužeistųjų. Manau, kad iš liaudies gynėjų pusės nebuvo iššauta nė karto.

Jonas Radvilavičius:

Nepriklausomos Lietuvos laikais uždarbiau Latvijoje. Kariuomenėje užsitarnavau puskarininkio laipsnį. Vokiečių okupacijos metais buvau kaimo seniūnu. 1944–1945 metais rusai mane ėmė į armiją. Tuo metu buvo tik vienas kelias – į frontą. O ten žirniais nebarstė. Todėl nuėjau į Miroslovą ir įstojau į liaudies gynėjų būrį. Trečią mano tarnybos dieną partizanai šturmuo Miroslovą. Miestelį apšaudė kryžmine ugnimi. Šaudė tik ten, kur buvo gynėjai. Po tokio apšaudymo partizanai, pasidaliję grupelėmis, krėtė tuos namus, kuriuose gyveno gynėjai ar valsčiaus valdžia. Suimtuosius vedė prie bažnyčios, šventoriun. Sodino prie mūro sienos ir saugojo su kulkosvaidžiais. Mane atvedė kartu su būrio vado pavaduotoju Karovinu. Buvau tik su apatiniais drabužiais. Apie 6 valandą ryto paleido gyvus: Balevičių, Stučką, Kizelį, vado pavaduotoją Karoviną ir mane. Kadangi buvau pusnuogis, tai partizanai nuėmė Karovino milinę

Paminklas žuvusiems Lietuvos partizanams

Rūpintojėlis Miroslave

ir apvilko mane. Kiekvienam pasakė, kodėl paleidžia gyvus. Prisimenu, Karovinui pasakė: „Rusai čia nėra kalti, juos atsiuntė į Lietuvą ir jiems nėra kur dėtis.“ Vietiniai partizanai mane pažinojo, ypač gerai sugyvenau su broliais Paršeliūnais iš Vankiškių kaimo. Paleistiesiems nuėjus apie 10 metrų, likusius pradėjo šaudyti.

Keletas gynėjų spėjo pasislėpti po tiltu, vienas pratūnojo šulinyje. Prasidėjo likusių gyvųjų tardymas Alytuje.

Enkavedistai tardė ir klausinėjo, kodėl mus paleido gyvus. Vado pavaduotojas Karovinas sakėsi, kad jis sugebėjo pabėgti, o mes tai patvirtinome, nes kitaip jis būtų neišvengęs lagerio.

Daugiau liaudies gynėju nebuvo. Kad nepakliūčiau į armiją, pasamdžiau savo amžiaus žmogų, kuris buvo invalidas ir „stojo“ prieš medicininę komisiją su mano pasu. Šitaip buvau pripažintas netinkamu armijoje. Pokario meto nenoriu nė prisiminti.

O pokaris tęsėsi dar 8 metus. Miroslave dar daug aukų buvo per šį laikotarpį. Vokiečių kapinėse palaidota 20 partizanų kūnų, kitų kapų nežinome. Į Sibirą trėmė tuos, kurių sūnūs išėjo partizanauti, kurie žemės daugiau turėjo. Buvo atvejų, kad kaimynas kaimyną nekaltai paskundė. Nukentėjo ir tie, kurie prieš karą Amerikoje anglies kasyklose ar skerdyklose uždirbė dolerių, Lietuvoje įsigijo padoresnį ūkį. Klaidas ir nusizengimus žmogiškumui darė abi pusės, todėl ir šiandien šis klausimas opus ir dažnai nutylimas.

Nutilus ginklams, mūzos į Miroslavą dar neatėjo. Prasidėjo prievartinis kolūkių kūrimas. Žmonės apie 15 metų dirbo be jokio atlyginimo. Pagrindinis pragyvenimo šaltinis – 60 arų žemės sklypas... ir ką pavogsi. Bet ir vogti nebuvo ko. Grūdų kišenėse ir batuose parsinešdavo, bet tik per javapjūtę.

Pagerėjo gyvenimas praėjusio šimtmečio aštuntam-devintam dešimtmety. Žmonės jau turėjo pinigų, tik prekių gausos nebuvo. Šventomis dienomis vieni ėjo į bažnyčią, kiti važiavo į Baltarusiją ir pirkto, ką rado parduotuvėse, kad to daikto ir nereikėjo, bet gal ateityje reikės.

Atgimimą žmonės pasitiko džiūgaudami, bet po užgyvento turto dalybų dauguma pasijuto apgauti ir apvilkti. Didžioji turto dalis perėjo į rankas tų, kurie jo nekūrė.

Šiuo metu kaimo žmonės sensta, jaunimas išvažinėjo į užsienį. Trys Miroslavo jaunuoliai jau keliolika metų tarnauja Prancūzijos kariuomenėje savanoriais legionieriais. Didžiausia miestelio jaunimo „kolonija“ apsigyveno Londone ir Čikagoje.

Šiuo metu Miroslave gyvena perpus mažiau žmonių, palyginti su buvusiais prieš du dešimtmečius: tai emigracijos ir senatvės padariniai.

Miroslave yra bažnyčia, vidurinė mokykla, ambulatorija, vaistinė, vaikų darželis, paštas, senelių globos namai, seniūnija, keturios parduotuvės.

DAILININKAS ANTANAS ŽMUIDZINAVIČIUS

Būsimasis dailininkas gimė 1876 metais Seirijuose. Metukų vaiką tėvai atsivežė į nupirktą ūkį Balkūnų kaime už šešių kilometrų nuo Miroslavo.

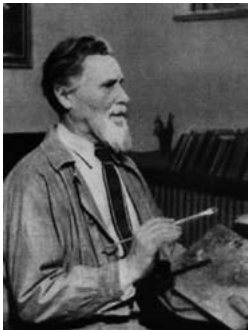
Baigęs Miroslavo pradžios mokyklą, įstojo į Veiverių mokytojų seminariją. Tai buvo lietuvių rašto ir kalbos draudimo metai. Baigus mokslus, buvo išsiųstas mokytojauti į Lomžos gubernijos Zavadų kaimą prie nedidelės Omulevo upės. Vietiniai gyventojai buvo vadunami kurpiais. Jaunasis mokytojas žavėjosi vietinių papročiais, teisingu gyvenimo būdu ir rado daug panašumų, ypač dainose, į lietuvių papročius ir apeigas. Padirbėjęs dvejus metus Zavaduose, buvo paaukštintas ir perkeltas į Vanieva. Vanieva buvo kunigas lietuvis, diduma dvarininkų lietuviškomis pavardėmis ir save laikantys lietuviais, bet lietuviškai nemokantys. Dirbdamas šioje mokykloje pradėjo piešti (tik pieštuku), kurti eilėraščius lietuvių ir lenkų kalba, ir yra prisipažinęs, kad nė vienos iš šių kalbų gerai nemokėjo. Gimė svajonė apsigyventi Varšuvoje ir mokyti dailės.

Po didelių prašymų mokyklų vadovybė jaunajam Antanui leido dirbti Varšuvos mokykloje. Vakaraus mokėsi tapybos pas garsų dailininką profesorių Wojciechą Gersoną. Treji metai vargo antruoju jaunesniuoju mokytoju skurdžioje priemiesčio mokykloje, įtemptas darbas naktimis, stropus darbas vakarais Zolotariovo dailės mokykloje, nuolatinis badavimas padarė savo – sušlubavo sveikata. Sugrįžęs trims mėnesiams pas tėvus atgavo sveikatą.

Kiek vėliau, baigęs kursą pas Zolotariovą ir išlaikęs egzaminus, gavo paišybos mokytojo vietą gimnazijoje, privačiai ruošė norinčius stoti į Krokuvos dailės akademiją.

Pradėjo rodyti savo kūrinius Krivulto dailės salono parodose. Lai kraščiai pradėjo spausdinti jo eilėraščius (lenkų kalba).

Tais laikais A. Žmuidzinavičiui teko susitikti su Varšuvoje gyvenančiais lietuviais. Jie įsteigė ten Lietuvių labdarinę draugiją. Šis jų darbas susilaukė didelio kai kurių kraštiečių lenkų pasipiktinimo ir piktų veikslių, bet šitai žadino lietuvių vieningumą ir atkaklumą darbe. Tuo metu dailininkui teko arčiau susidraugauti su pradedan-

A. Žmuidzinavičius

Jonas Juravičius

čiais dailininkais M. K. Čiurlioniu, P. Rimša, A. Palukaičiu, mokytoju Juozapu Radziukynu.

M. K. Čiurlionis netrukus suorganizavo lietuvių chorą ir pradėjo su juo viešai rodytis, tuo nepaprastai stebindamas lenkus, kad nesu-prantama kalba dainuoja.

Pagerėjęs gyvenimas, malonus darbas ir sėkmė dailininko Antano Žmuidzinaučiaus nepriviliojo likti Varšuvoje. Noras toliau mokytis buvo lemiamas. 1904 metų gruodžio mėnesį, nutraukęs visą veiklą, išvyko į Paryžių.

JONO JURAVIČIAUS NUOTRAUKOS

JONAS JURAVIČIUS gimė 1948 m. Alytaus rajone, Lačionių kaime. 1986 m. baigė Lietuvos žemės ūkio akademiją. Agronomas. Vadovavo žemės ūkio įmonėms. Dabar Miroslavo seniūnas.

Aktyvus visuomenės bei kultūros veikėjas. Jo pastangomis įkurtas A. Žmuidzinaučiaus muziejus, klijimo teatras, vežimų teatras. Savo jėgomis ir lėšomis 1978 m. įkūrė kraštotyros muziejų, subūrė kraštiečių klubą.

Prasidėjęs atgimimui, aktyviai ir drąsiai dalyvavo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės veikloje.

Nuoširdus Punsko ir Seinų krašto ir čia gyvenančių žmonių bičiulis.

STASYS STACEVIČIUS

MERKINĖ MINĖJO JUBILIEJŲ

Žemėlapis rodo, kad Merkinė turėtų būti miestas, o ne miestelis, kaip yra dabar... – panaši mintis dažnokai kirba ne vienam merkiniškiui. Juk miestelis įsikūręs Nemuno ir Merkio santakoj, kelių tarp Alytaus, Druskininkų, Varėnos ir Lazdijų sankryžoj. Senovėj per Merkinę ėjo svarbiausias kelias iš Vilniaus į Gardiną, į Krokuvą. Jau XIII–XIV a. Merkinės pilis ir gyvenvietė buvo reikšmingesnė už Alytaus ir daugelį kitų pilių...

Kryžiuočių metraščiuos Merkinės pilis pirmąsyk paminėta 1377 m., kai Merkinę pasiekė net 12 tūkstančių kryžiuočių karių. Tai buvo kerštas už 1376 m. Kęstučio, Algirdo ir jaunojo Vytauto sėkmingus žygius į Ordino teritoriją. Metraščiai mini grobio ir belaisvių Merkinėje paėmimą bei pilies apgriovimą.

1387 m. Merkinėje Vilniui buvo suteiktos Magdeburgo teisės, o 1391 m. lapkričio 30 d., kovodamas su Jogaila, Vytautas paėmė Merkinės pilį, kurios įgulą tuomet sudarė rusai, lenkai ir gal tik dalis lietuvių. 1394 m., ateinant didelėms kryžiuočių pajėgoms, Merkinės įgula pati padegė savo pilį ir atsitraukė ginti Vilniaus. Pilį lietuviai gan greit atstatė, bet jau 1403 m. kryžiuočiai vėl surengė didelį žygį. Puolama maršalo fon Tetingeno, sudegė visa Merkinė. Pilis vėl atstatoma, tačiau po Žalgirio mūšio ji netenka gynybinės reikšmės, tampa valdovo rezidencija, vėliau nunyksta.

1418 m. Merkinėj (spėjama, kad buvusios pagoniškos šventyklos vietoj) pastatyta mūrinė Švč. Mergelės Marijos dangun ėmimo bažnyčia. 1569 m. jau stovėjo miesto rotušė, joje tais metais Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Augustas patvirtino Merkinei jau anksčiau suteiktas Magdeburgo teises. Kada jos pirmąsyk

Merkinės piliakalnis SIGITO BIRGELIO NUOTR.

buvo duotos – nežinoma. 1605 m. į Merkinę atsikrausto dominikonai, bet jų vienuolyno pastatas, kaip, beje, ir maždaug tuo metu pastatyta Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, iki mūsų dienų neišliko. 1616 m. į Merkinę atsikrausto žydai.

1648 m. gegužės 20 d. Merkinėje mirė Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Vladislovas Vaza IV, kuris mėgdavo medžioti Merkinės giriose, slėpdavosi čia nuo maro. Pasak padavimo, karalius prieš mirtį paprašė jį iš nakvynės namų išnešti į miesto aikštę – kad žmonės pamatytų, kaip miršta karalius... Tie nakvynės namai išliko iki mūsų dienų.

Karų su švedais metu Merkinėj 1707 ir 1708 m. pabuvojo Rusijos caras Petras I, o 1887 m. ant gaisro nuniokotos rotušės pamatų rusų valdžios įsakymu buvo pastatyta cerkvė – joje dabar įsikūręs miesto muziejus.

Prieškariu Merkinė buvo beveik klestintis miestelis su daugybe verslų ir smuklių. Tačiau 1941 m. vokiečių bombonešiai Merkinę subombardavo beveik visą, liko tik bažnyčia, cerkvė ir dar keliolika pastatų.

Kodėl sovietmečiu Merkinėi nebuvo lemta tapti tokio didumo kaip Druskininkai ar Varėna? Kaip pasakoja dar gyvi liudininkai, dėl to „kalta“ per silpna granata, kurią vienas gimnazistas pokariu padėjo po kėde vienam komunistui. Mat dar vykstant partizaniniam karui valdžia organizavo merkiniškių susitikimą su buvusiais sovietiniais

partizanais ir visokiais partiniais veikėjais. Gimnazistai gavo partizanų užduotį padėti užmaskuotų sprogmenų aniems po kėdėm... Ir driokstelėjo granata po vieno užpakaliu, ir – nutik tu man taip! – gyvas liko, apsigydė ir dar tapo dideliu veikėju tuometiniame „Gosplane“. Ir kai kuris nors valdininkas sugalvodavo ką nors gero Merkinėi padaryti, tai anas, kuriam granata po užpakaliu sprogo, imdavo šaukti: „Kol aš gyvas, Merkinė bus tik kaimas, purvinas kaimas...“ Panašiai ir klostėsi bent keletą dešimtmečių. Tad kartais Merkinėj pagalvojama: granata arba turėjo būti stipresnė, arba...

Šiandien Merkinė turi Partizanų kryžių kalnelį, Kraštotyros ir Genocido muziejus, stovi paminklas Krėvei, veikia jo vardu pavadinta gimnazija, internatinė mokykla, vaikų darželis. Turistus traukia gamtovaizdžiai, atsiveriantys nuo piliakalnio, kur susibėga Nemunas, Merkys ir Stangė. Tačiau pramonės ir verslų nedaug, tik viena kavinė miestely beveikia, nė vieno viešbučio nerasi, daug bedarbių.

Merkinės seniūnijoje gyvena ir dirba daug menininkų. Spalvotąją ir juodąją keramiką talentingai kuria Elvyra Petraitienė, gyvenanti Maksimonių kaime. Jos išdegtos ir nulipdytos skulptūros kartais atrodo kaip dievybės, globojančios kažkurią vietovę, gentį ar veiklos sritį... Ten pat dirbančios Rūtos Indrašiūtės dekoruoti ąsočiai kartais atrodo pilni paslapties, o jos moliniais švilpukais gal galima nušvilpt kokią piktą dvasią, nors... Jeigu labai švilpsi, tai neaišku, ką prisišvilpsi... Beje, koku amatu užsiimdavo ir kokias pareigas ėjo Švilpų protėviai karaliaus Mindaugo laikais?

Andai keli merkiniškiai menininkai, grįžę iš tarptautinio renginio, kur buvo demonstruojama japonų keramikos technologija, kuri vadinasi *raku*, tuoj užklydo į parodą Merkinėje ir pamatė Džiugo Petraičio iš tų pačių Maksimonių spalvotus molio puodelius ir kitus darbus. Ir kažkuris pasakė, jog Džiugo technologija ar stilius yra *džiugu*. Tebūnie kuo džiugiau.

Kartais atrodo, jog Teresės Jankauskaitės juodoji keramika yra daugiau negu juodoji: jos molio šviestuvų, angelų ar „Tylos bokštų“ paviršiuje, veidrodinė juodumoj kartais žėri prigesintos vaivorykščių spalvos. Gal todėl, kad ši menininkė vaikystėj svajojo pasėdėti ant vaivorykštės? Įdomios keramikos randama ir Petro Pretkelio dirbtuvėj Zakavoliuose, kur, spėjama, vaidenosi gal jo mokytojo ir dirbtuvės šeimininko Miko Miliausko vėlė... Puikus žiedėjas yra Saulius Indrašius – ir vėl iš tų Maksimonių! – beje, kartais kalantis ir akmenį, o daž-

Merkinės rotušės varpas, nulietas Vilniuje 1670 m., nukentėjęs per miesto gaisrus XIX amžiuje STASIO STACEVIČIAUS NUOTR.

Herbinis vienaragis ant varpo STASIO STACEVIČIAUS NUOTR.

Merkinė Teresė Jankauskaitė (antra iš kairės) 2007 m. Seinuose STASIO STACEVIČIAUS NUOTR.

niausiai dirbantis su medžiu. Kryžius daro šiltai ir filosofiška, o retsykiais – kokį nors užklydusį pažįstamą draugiškai „nukryžiuodamas“, pasižiūrėdamas, kaip natūroj atrodytų. Jo menišką kryžius stovi ant audėjos S. Vitkauskienės kapo, o pernai „meniškai apkryžiuoti“ savo sodybą apsisprendė ir Sauliaus kaimynai Nikolajus ir Laimutė Saviščevai. Laimutė, verbų meistrė ir šiaudinių sodų kūrėja, pasak jos, yra dėkinga likimui už gerus tėvus, puikius mokytojus ir suprantantį vyrą, kursai vietoj vakarienės ant stalo kartais randa šiaudų irgi verbų...

– Kryžių neša, kryžių neša! – andai suklego žmonės... Ėgi? Gudakiemio skulptorius patsai Vytautas Šibaila, beje, rašytojo Jurgio Kunčino andai įvardytas kaip Karibaila, tuomet vienam kaimiečiui iškalė grubiai filosofiską didingą kryžių, kurį reikėjo užboginti ir pastatyti ant kalnioko, o barzdotas ir sulysęs autorius tuomet gal buvo panašus į Kristų.

Gaila, kad ne visur suspėja fotobroliai Černiauskai, neseniai išleidę meninės fotografijos knygą. Tai vis menai. O amatai? Apie 1993 m. merkiniškį Petrą Stacevičių kai kas praminė „linksmuoju grabdirbiu“, nes jis savo mažutėj dirbtuvėlėj darė labai daug karstų, ar „grabų“, o vakarais juokino svečius istorijomis iš andai jaunų velionių... Kaip sribas kindzių vogė... Kaip per nugėrimą užmigusiai storulių porai, vyrui ir moteriškei, kažkoks dailininkas acetoniais dažais ant didelių pilvų abiem po ožį nutapė... Tais pirmaisiais nepriklausomybės metais valdiška karstų gamyba buvo sužlugusi, o verslinė dar tik kūrėsi, tai kažkokie kauniečiai „linksmajam grabdirbiui“ užsakė

bent šimtą karstų. Sakė, svarbu, kad tik vynys viduj nedurtų, o apdailinimas – jau ne jo reikalas.

O štai šunų būdų meistras iš Zakavolių galėtų atboginti „šunnamių“ bent keletą, nes jo daromos šunų būdos atrodo pasakiškai ir karališkai. Gal todėl ir šunauja jo gerybiška, ne tokia kaip profesoriaus Vytauto Landsbergio, kuris andai – gal ir teisingai – taip įvardijo kai kuriuos priešininkus, užtat buvo dar labiau aplotas.

Nepaisant sunkmečio, Merkinėj šiais metais buvo kultūrinis sujūdimas. Prieš 650 metų Merkinės vardas buvo paminėtas Pskovo metraščiuose. Kadangi ankstesnių paminėjimų neatrasta, Merkinės jubiliejus paminėtas rugpjūčio 15 ir 16 dienomis.

Šventės atidaryme, kuris vyko miesto aikštėje, koncertavo įvairūs meno kolektyvai, romantinės prozos ir poezijos kūrinius skaitė aktorai Tomas Vaisieta ir Olita Dautartaitė. Renginyje buvo demonstruojami senovės amatai, dailininkai ir tautodailininkai, ypač keramikai, pardavinėjo savo kūrinius. Ten pat veikė vaikų piešinių paroda istorijos temomis, buvo eksponuojami dailės mokyklų diplomantų darbai. Vakare šventė persikėlė į piliakalnio papėdę, kur kovėsi viduramžių riteriai, vyko ugnies misterija.

Antrą iškilmių dieną buvo pašventinti penki nauji paminklai: trys koplytstulpiai trijų anais amžiais Merkinėj stovėjusių bažnyčių vieto-

Vytautas Landsbergis (pirmas iš kairės) Merkinės 650 metų minėjime STASIO STACEVIČIAUS NUOTR.

Stasys Stacevičius

se, atminimo lenta karaliui Vazai ir paminklinis karališkas antspaudas su spaudu iš akmens. Visi paminklai sukurti už suaukotus vietinių įmonių, verslininkų ir kitų merkiniškių pinigų, o kad atsirastų tie paminklai, daug metų rūpinosi merkiniškis fotomenininkas Algimantas Černiauskas. Jubiliejaus vardan sunkmečiu nesibrangino paminklų autoriai: tautodailininkas Antanas Česnulis ir Juozas Videika, skulptorius Tadas Gutauskas ir jaunas jo mokinys merkiniškis Margiris Buržinskas, skulptoriai Kęstutis Lanauskas, Arūnas Guokas bei akmens meistras iš Druskininkų Edmundas Kiauleikis ir jubiliejinius medalius išdegęs keramikas Petras Pretkelis.

Merkinės seniūnas Gintautas Tebėra kviečia apsilankyti mūsų mieste, kur stovi Partizanų kryžių kalnelis, pušyne tūno, anot Krėvės, „Milžinkapis“, nuo piliakalnio atsiveria tolumoms, kurios jauną skatina polėkiamams, o seną – apmąstymams.

STASYS STACEVIČIUS – poetas. Gimė 1959-11-19 vienkiemyje netoli Merkinės (Varėnos r.). 1978–1979 m. VU studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą. Nuo 1995 m. dirba „Valstiečių laikraščio“ korespondentu.

Gyvena tėviškėje. Nuo 1998 m. – LRS narys. 2001 m. „Poezijos pavasario“ laureatas.

GYVI MŪSŲ ATMINTY

ELVYRA BILIŪTĖ-ALEKNAVIČIENĖ

JOTVINGIŲ VARDAS GYVAS ALYTUJE

*Jotvingiai sutirpo, ir neramūs prūsai
Gynėsi ir žuvo patys sau vieni –
Taip norėjo ir tenai vedė mūsų
Laimė ir likimo žingsniai kruvini.*

Jonas Aistis

Per amžino Laiko dirvonus negailestingai tolsta jotvingių vardas ir jų kovų aidas.

Kas gi buvo tie jotvingiai, kurių nutrūkusi istorija ir šiandien jaudina rašytojus, kalbininkus, istorikus ir kiekvieną besidomintį savo krašto istorija?

Be abejo, ir tada, kaip šiandien, danguje švietė saulė, naktį patekėdavo mėnuo, suspindėdavo žvaigždės, tekėjo upės ir tyvuliavo ežerai. Kuris žemės grumstas sugėrė paskutinį jotvingių kraujo lašą, prie kurio akmens prigludęs jis tikėjo Amžinybe? Į daugelį tokių ar panašių klausimų galėtų atsakyti Dainavos žemė, tikroji liudininkė, tačiau ji tyli. Tik ramiai banguoja Nemunas, apkabinęs daugybę piliakalnių, ir jie žadina mums grožio ir pažinimo ilgesį.

Jonas Dluogošas teigia:

O jotvingių kraštas nusidriekęs į šiaurę, ribojasi su Mazovijos, Rusijos ir Lietuvos žemėmis. Jų kalba labai panaši į prūsų ir lietuvių, ir šie gali ją suprasti. Jotvingiai – nepaprastai aukšti ir karingi žmonės ir taip geidžia šlovės bei išlikti žmonių atmintyje, kad dešimt jų

kaunasi su šimtu priešų ir guodžiasi vienai viena villimi, kad jiems žuvus ar mirus artimieji pagerbs giesmėmis jų šaunius žygius. Tas karingumas jiems buvo labai pražūtingas, nes dauguma lengvai gali įveikti mažumą; taigi pamažu beveik visa tauta žuvo pralaimėjusi karo lauke, nė vienam nepasitraukus iš nelygios kovos ir nesistengus pabėgti iš pradėto mūšio.

Jotvingių ryžtą ir kovingumą taikliai savo kūryboje atskleidė Kazys Boruta:

*Stojo jotvingiai į mūšį kaip suremta giria,
visi kaip vienas, vyras prie vyro,
susirinko visos kiltys ir giminės,
ir sūduviai su prūsais atėjo į talką...*

Tūlas skeptikas tarstelėtų – o kas gi man iš to jotvingių karingumo? XXI amžius žmogui diktuoja kitas vertybes. O Dzūkijos sostinėje Alytuje Jotvingių gatve zuja mašinos, skuba žmonės, kartais jie užsuka į čia pat, miesto centre, esančią parduotuvę „Jotvingis“, o šimtai jaunuolių kiekvieną rytą atveria Jotvingių gimnazijos duris. Jotvingių vardas, atėjęs iš amžių glūdumos, gyvas Alytuje.

Užsukime ir mes į Jotvingių gimnaziją ir susipažinkime su jos istorija.

Jotvingių gimnazijos herbas

Alytaus Jotvingių gimnazija

Kaip žinome, sovietmečiu visos mokyklos buvo vadinamos numeriais. Vos pūstelėjus Atgimimo vėjams, pradėta perkainoti vertybes, daugelis švietimo įstaigų susigražino senuosius vardus arba buvo kuriami nauji.

1996 m. birželio 27 d. Alytaus miesto taryba nusprendė Alytaus 9-ąją vidurinę mokyklą pavadinti Alytaus Jotvingių vidurine mokykla. Tai buvo viena iš paskutinių Alytaus mokyklų, atsisakiusi numerio. Vadinasi, mokyklos bendruomenė savo mokyklos vardą rinko ilgai ir apgalvotai. Tai vienintelė švietimo įstaiga visoje Lietuvoje, pavadinta jotvingių vardu. Po penkerių metų kruopštaus ir kūrybingo darbo ši mokykla tapo Jotvingių gimnazija. Tai buvo pirmoji gimnazija ne tik Alytuje, bet ir visoje apskrityje. Džiaugdamasis gimnazijos įsteigimu, 2000 m. rugsėjo 1 d. direktorius Kęstutis Miliuskas kalbėjo: „Kiekviena miesto mokykla turi savo pranašumą, kiekviena savaip gera. Mes geresni galbūt tu, kad buvome pirmieji.“

Skaitytojams norisi priminti, kad Jotvingių gimnazija atvėrė duris po 51-erių metų pertraukos. Šiais metais seniausioji Alytaus gimnazija paminėjo 90-metį (įsteigta 1919). Tuo metu tai buvo vienintelė gimnazija Pietų Lietuvoje. Jos istorija sietina ir su Seinų įvykiais. 1919 m. spalio mėnesį lenkai užėmė Seinus ir uždarė „Žiburio“ gim-

Gerumo akcijos laimėtojai

naziją. Būrelis jaunuolių, baigusių šioje gimnazijoje dvi klases, atvyko į Alytų, norėdami mokytis trečioje klasėje. Alytuje antroji klasė jau buvo suformuota, tačiau mokinių žinios nevienodos, todėl kai kuriems buvo pasiūlyta dar kartą laikyti egzaminus – šį kartą į trečią klasę. Iš sėkmingai išlaikiusiųjų egzaminus ir seiniškių buvo suformuota trečioji klasė, ji darbą pradėjo 1919 m. lapkričio 1 d.

1949 m. kaip visoje Lietuvoje, taip ir Alytuje, gimnazija buvo panaikinta, veikė vienuolikos klasių vidurinės mokyklos.

Devyni dešimtmečiai... Senąją Alytaus gimnaziją (daugelio vadinamą Žaliaja), mokytojus ir mokinius pagerbėme jos pastatą apjuosdami gyvąja grandine. Iš visų išsiskyrė Jotvingių gimnazijos gimnazistai, vilkintys geltonais marškinėliais, ir žilagalviai profesoriai, baigę pirmąją Alytaus gimnaziją: akimirka tarsi susijungė praeitis su dabartimi.

Jotvingių gimnazija turi savo vėliavą, herbą ir savo dainą – ją sukūrė direktoriaus pavaduotoja ugdymui Janina Karašauskienė. Herbe – vaivorykštė – derliaus ir vilties simbolis, daigas – atžalynas, mokiniai, kurie ateina ir išeina. Vėliava – geltoname fone žalia devynlapė atžala, primenanti, kad pradžioje buvo 9-oji vidurinė mokykla, užrašas „Jotvingių gimnazija“ raudona spalva. Geltona, žalia, raudona – tai Lietuvos vėliavos spalvos, labai gražiai sukomponuotos šios gimnazijos vėliavoje.

Prieš kelerius metus direktoriaus iniciatyva gimnazistai įsigijo geltonos spalvos marškinėlius su juose vaizduojama žalia devynlape atžala. Marškinėlius jotvingiškiei dėvi įvairių švenčių metu.

Geltona – saulės spalva. O saulė rieda amžinu ratu. Kažkada savo spinduliais nušviesdavo jotvingiams kelius ir palytėdavo juos jau prigludusius prie žalios žemės, nebegalinčius pakilti. Ir mūsų tautosakoje saulei skiriama daug vietos:

*Saulė močiutė kraitelį krovė,
Mėnuo tėvelis dalelę skyrė.*

„Kuo gi savita Jotvingių gimnazija?“ – paklausiau direktoriaus K. Miliusko. O jis nedvejodamas atsakė: „Daug kuo savita. Pirmiausia išskirčiau mūsų atvirumą miestui, bendruomeniškumo ir pilietiškumo ugdymą. Verta paminėti buvusias miestiečių apklausas „Kurį alytiš-

kį norėtumėte paminėti geru žodžiu“, tradicinius kalėdinius koncertus besigydantiems VšĮ Alytaus apskrities Stasio Kudirkos ligoninėje, politologijos pamokas – susitikimus prieš savivaldybių tarybų ir Seimo rinkimus, Lietuvos istorijos pamoką alytiškiams Rotušės aikštėje.“

Vartau Jotvingių gimnazijos rekordų knygą ir džiaugiuosi laimėjimais, juk tai visos bendruomenės nuoširdaus darbo rezultatas. 2004 m. Jotvingių gimnazijos auklėtiniai pasiekė du rekordus, kurie buvo užfiksuoti Lietuvos rekordų knygoje. Tais metais gegužės 1-osios išvakarėse buvo neįprastai švenčiamas gimnazijos vardadienis. Tą dieną visiems mokiniams surengta piešimo pamoka – juostomis sukarpyto popieriaus ritinyje kiekvienas įamžino save, tema buvo „Aš“, o šūkis – „Džiaugiamės gimę lietuviais, būdami jotvingiais ir tapę europiečiais“. Visi mokiniai buvo nustebinti, kai paaiškėjo, kad piešinys – 453,56 metro ilgio. Vadinasi, jotvingiškiečiai tada aplenkė Marijampolės mokyklos mokinius, kurie buvo nupiešę 234 metrų ilgio piešinį, ir pagerino Lietuvos rekordą. Matyt, šis laimėjimas skatino nenuleisti rankų, nes tų pačių metų spalio mėnesį Jotvingių gimnazijos vardas dar kartą buvo įrašytas į Lietuvos rekordų knygą. Šimtas gimnazistų nubėgo iš daugiausia etapų susidedančią 10 kilometrų estafetę po 100 metrų. Ją įveikė per 23 minutes ir 33,96 sekundės. Gimnazijos direktorius džiaugdamasis pripažino, kad savotiškai pagerintas ir pasaulio rekordas: geriausias 10 kilometrų vyrų bėgimo rezultatas – 26 minutės ir 2,31 sekundės. Žinoma, jis priklausė vienam žmogui, o gimnazistų buvo šimtas.

Politologijos pamoka – susitikimas

Gimnazistai įgyvendino ne vieną direktoriaus idėją bei užregistravo ir visiškai naujus rekordus Lietuvoje. Buvo saulėta 2008 m. birželio 13-oji. Miestelėnai, žingsniuodami pėsčiųjų taku, stabtelėdavo ir stebėjo, ką veikia mokiniai geltonais marškinėliais. O jie dvi valandas plušėjo, kol kreida ant pėsčiųjų tako užrašė du tūkstančius ženklų, tako ilgis – 618,5 metro. Tai buvo ištrauka iš Jurgio Kunčino novelės „Per Simną ir Krosną“.

Jotvingių gimnazijos auklėtiniai pradžiugino ir rekordine knygų širta, kurią sudėliojo iš kelių šimtų vadovėlių.

Įdomi buvo laiko juosta, kurią Jotvingių gimnazijos geltonmarškiniai ir idėjos autorius K. Miliauskas demonstravo Rotušės aikštėje. Neregėtas reiškinys prikaustė praeivių dėmesį. Juosta atrodė tikrai įspūdingai: 50 metrų ilgio laiko juostoje buvo užfiksuota 14 datų – pradedant 1009-aisiais, kai Lietuvos vardas pirmą kartą paminėtas rašytiniuose šaltiniuose, ir baigiant įstojimo į Europos Sąjungą. Pradžiuginę miestelėnus, šia juosta papuošė savo gimnazijos fasadą.

Paminėjau tik keletą įsimintų renginių, kūrybinga Jotvingių gimnazijos bendruomenė jų organizuoja daug daugiau.

Beje, jie su savo darbais ir laimėjimais kartais iškeliauja toli už Lietuvos: dalyvavo tarptautiniame Lefkados folkloro festivalyje Graikijoje (tautinių šokių kolektyvo „Nemunėlis“ vadovė Irena Žiūkienė).

Šiomet, kaip ir kasmet, buvo švenčiama gimnazijos vardo diena, apdovanoti geriausiai besimokantys ir gimnazijos vardą Lietuvoje garsinantys mokiniai. Jotvingių gimnazijos direktorius K. Miliauskas medalius, kuriuose įrašytas gimnazijos pavadinimas, data ir devizas *Non progredi – est regredi* (Neinant į priekį, einama atgal), įteikė daugeliui mokinių: Linui Jezepčikui, Lietuvos mokinių 47-osios chemijos olimpiados Alytaus miesto laureatui ir trečiosios vietos Lietuvoje laimėtojui (mokytoja Irena Kliminskienė); Andriui Kondrackiui, Lietuvos mokinių ekonomikos olimpiados 2-ojo etapo prizininkui (mokytoja Virginija Klusevičienė); Benjaminui Valiaugai ir Aušrai Marčiulionytei už Jotvingių gimnazijos vardo garsinimą gabiausių šalies vaikų konkurse – viktorijoje „Lietuvos tūkstantmečio vaikai“. Lietuvos televizijos organizuotame projekte Benjaminas Valiauga užėmė trečiąją vietą.

Jotvingių gimnazijos vardą garsina ir sportininkai. Pasirodo, jie taiklūs šauliai. Komandų varžybose gimnazistų rinktinė šaudymo pistoletu rungtyje užėmė antrąją vietą Lietuvoje, o šaudymo šautuvu – pirmąją.

Lietuvos mokinių olimpinio festivalio zoninėse krepšinio varžybose pirmąją vietą iškovojo mergaičių krepšinio komanda.

Ne kartą dainomis šildo savuosius ir svečius vokalinės muzikos dainininkės (vadovė Daiva Miklaševičienė), merginų šokių studijos kolektyvas (vadovė mokytoja Deimantė Vitunskaitė), dramos studija „Taškas“ (vadovai Jonas Gaižauskas ir Marytė Stasiukynienė).

Jotvingiai mylėjo gamtą, nes savo pilis rentė gražiausiose vietose. Gamtos grožio ilgesys gyvas ir Jotvingių gimnazijos bendruomenėje. Savo meilę jie įprasmina įvairiais darbais – juos atlikti tarsi prašyte prašosi unikali gamta. Alytus apsuptas Vidzgirio miško, kurio plotas 452 hektarai, 1960 metais paskelbto botaniniu draustiniu. Jame auga daug retųjų augalų, telkiasi saugomų rūšių gyvūnai, stūkso Radžiūnų piliakalnis. Puikūs gamtos vaizdai traukia miestelėnus ir Alytaus miesto svečius, juos būtina supažindinti su kultūriniais, istoriniais ir archeologiniais požiūriu vertingais objektais. Jotvingių gimnazijos mokytojos Rasos Zubrickienės vadovaujama pedagogų grupė parengė ekologinio mokomojo tako Vidzgirio botaniniame draustinyje aprašą. Šia metodine medžiaga naudojosi mokytojai bei VŠĮ Alytaus parkai, organizuodami ekskursijas.

Jotvingių gimnazija bendrauja ir bendradarbiauja su įvairiomis institucijomis. 2005 m. balandžio 29 d. Jotvingių gimnazijos direktorius K. Miliauskas pasirašė bendradarbiavimo sutartį su Vilniaus universiteto rektoriumi akademiku B. Juodka. Šia sutartimi universitetas

Gimnazijos saviveiklininkai

Gimnazijos sportininkės

ir gimnazija siekia užtikrinti glaudesnę tarpusavio bendradarbiavimą, aktyviau skleisti universiteto idėjas gimnazijose, prisidėti prie gero gimnazijos vardo puoselėjimo, užtikrinti mokytojų, mokinių ir universiteto bendruomenės mokslinį bendravimą. Universitetas suteikė teisę sutartį pasirašiusiai gimnazijai šalia savo pavadinimo oficialiuose blankuose, iškabose, žiniasklaidos priemonėse bei renginiuose vartoti žodžius „Vilniaus universiteto partneris“.

O laiko ratas sukasi. Jotvingių gimnazijos duris užveria abiturientai, rudenį ateina kiti. Vieną gražią pavasario dieną Jotvingių gimnazijos abiturientų paklausiau: „Jeigu atgytų praeitis ir sutiktum jotvingį, ko pirmiausia jo paklaustum?“ Sulaukiau įvairių atsakymų, keletą pacituosiu: „Ar kada nors įsivaizdavo, kad ateityje bus tokia mokykla kaip Jotvingių gimnazija?“, „Ką šiandieniniai žmonės turėtų keisti savo gyvenime?“, „Galbūt ne paklausčiau, o padėkočiau už ryžtą ir drąsą“, „Kuo tu tiki?“, „Iš kur turėjai tiek daug drąsos?“, „Praneščiau, kad jų vardu pavadinta mokykla“.

Jotvingių gimnazijos auklėtinių „ginklai“ – žodis, daina, šokis, sportiniai rezultatai, netradiciniai renginiai ir, be abejo, čia įgytos žinios – visu tuo gali džiaugtis ir didžiuotis visa darbšti bendruomenė, skaičiuojanti esamų ir buvusių mokinių laimėjimus.

Elvyra
Biliūtė-Aleknavičienė

Iš kairės: Jotvingių gimnazijos direktorius Kęstutis Miliauskas, Vilniaus universiteto rektorius akademikas Benediktas Juodka, universiteto tarybos pirmininkas advokatas Kazimieras Motieka

Juk ne vienas mokinys, užvėręs Jotvingių gimnazijos duris, šiandien jau yra mokslininkas: tai dr. Ričardas Krikštolaitis, daugiau kaip 20 mokslinių publikacijų autorius; dr. Modestas Ružauskas, parašęs 43 mokslinius straipsnius, 15 straipsnių išspausdinęs populiariuose leidiniuose; dr. Tomas Krilavičius disertaciją „Hibridinės technikos hibridinėms sistemoms“ apgynė Nyderlandų Tventės universitete, ir kt.

O man buvo labai įdomu sužinoti, kokios iniciatyvaus Jotvingių gimnazijos direktoriaus K. Miliausko svajonės. Jis akimirka susimąstė ir ramiai ištarė: „Labai norėčiau, kad būtų šalta žiema, tada iš sniego ant pėsčiųjų tako nulipdytume keletą jotvingių karių.“ Net neabejoju, tokia žiema ateis, ir ant pėsčiųjų tako išsirikiuos baltut baltutėliai jotvingių kariai ir maloniai nustebins alytiškius. Tačiau švystelėjęs saulei jie sutirps. Svajonė liks, ir Jotvingių gimnazija bus įamžinusi jotvingių vardą Dainavos žemėje.

ELVYRA BILIŪTĖ-ALEKNAVIČIENĖ – Alytaus savivaldybės švietimo skyriaus inspektorė, devynių knygų, daugelio straipsnių moksliniuose žurnaluose autorė. Jos plunksna vingiavo įvairių žmonių gyvenimo keliais: laisvės kovotojų, tremtinių, mokytojų (Konstantino Bajerčiaus, Adolfo Ramanausko-Vanago, Juozo Mičiulio), poeto, mokytojo, tremtinio Pauliaus Drevinio, kunigo, laisvės kovotojo Zigmo Neciunsko-Elytės, kunigo visuomenininko Liongino Kunevičiaus bei Juozapo Laukaičio ir kt. Dar šiais metais dienos šviesą išvys jos dešimtoji knyga.

JERZY BRZozowski

JOTVOS PRAEITIS PUOSELĖJIMAS SUVALKŲ APSKRITIES MUZIEJUJE

Nuo Suvalkų apskrities muziejaus gyvavimo pradžios (iki 1975 tai buvo Suvalkų žemės muziejus) jo pagrindinė veikla pagal įstatus buvo labai intensyvus seniausiųjų Suvalkijos laikų, ypatingai jotvingiškos praeities, puoselėjimas. Jotvos istorijos puoselėjimo svarbiausios formos (būdai):

- parodos: nuolatinė archeologijos paroda „Suvalkijos ir Rytų Mozūrijos žiloji senovė“, laikinosios parodos;
- lauko renginių organizavimas: Archeologijos šventės Šveicarijoje netoli Suvalkų;
- edukacinė veikla: muziejinės pamokos, paskaitos; Archeologijos klubo prie Suvalkų apskrities muziejaus veikla;
- parodų – edukacinio – tyrimų centro projekto „Jotvingių kapavietė“ Šveicarijoje netoli Suvalkų vykdymas.

PARODOS

Paroda „Suvalkijos ir Rytų Mozūrijos žiloji senovė“ pristatė seniausią šios teritorijos istoriją, pradedant pirmųjų naujakurių, atsikėlusių čia nuslinkus ledynui, baigiant Jotvos žlugimo ir naujųjų amžių pradžios laikais. Paroda buvo pristatyta pagrindiniame Muziejaus pastate 1986–2009 metais; tuomet ji buvo vienintelė nuolatinė archeologijos ekspozicija šiaurės rytinėje Lenkijos dalyje bei vienintelė, kurioje Suvalkijos ir Mozūrijos baltų praeitis pristatoma šalies mastu.

Po akmens amžiaus epochos parodoje pristatytas kitas svarbus šių žemių senovės tarpsnis, prasidėjęs įpusėjus I tūkstantmečiui prieš

Kristaus gimimą, kuomet iš rytų čia atkeliavo Vakarų baltai. Būtent senienos, susijusios su šia tauta, išlikusia Suvalkijoje ir Mozūrijoje iki viduramžių, buvo parodos pagrindas ir lėmė jos vertę. Didesnė eksponatų dalis paimta iš didžiosios pilkapių kapavietės, esančios Šveicarijoje netoli Suvalkų, kur buvo laidojama nuo II iki V mūsų amžiaus eros. Nuo devintojo dešimtmečio iki šandien vykstantys kasinėjimai kremavimo kapavietėje *Paprotki* vietovėje (Mozūrijoje) taip pat davė vaisingą derlių. Šią parodos dalį pajavairino dvi plastinės dioramos: „Ežeras Orzys, gyvenvietė ant vandens, III a. pr. m. e.“ ir „Šveicarija netoli Suvalkų, kunigaikščio laidotuvės III a.“

Ankstyvųjų viduramžių laikais baltų gentyse, tarp jų ir Suvalkijoje gyvenusių jotvingių gentyje, prigijo feodalinis visuomenės organizacijos modelis. Gyvenimas telkėsi aplink nedideles gynybines pilis, jose visi susirinkdavo iškilus pavojui. Aplink tuos centrus buvo išsibarstę daug nedidelių kaimų. Ankstyvųjų viduramžių eksponatų parodoje nebuvo labai daug, kadangi dėl specifinių laidojimo apeigų nerasta tų laikų kapaviečių, o jų kapuose galima aptikti daugiausia vertingų radinių.

Jotvingiai niekad nepriėmė rašto, nesugebėjo susivienyti ir sukurti nuosavos valstybės, net tuomet, kai jų geriau organizuoti kaimynai kėlė mirtiną pavojų. Jotvingiai buvo ištikimi pagonių tikėjimui. Buvo tai gera dingstis kryžiuočiams, lenkams ir lietuviams užkariauti vakarų baltų žemes. 1283 metais, po pusamžio kovų, jotvingiai galutinai nusileido puolikams. Paroda simboliškai užbaigiama Jotvos žlugimu.

Suvalkų apskrities muziejuje Varšuvos nacionalinis archeologijos muziejus parengė įdomias laikinas ekspozicijas, pristatančias baltų gentis: „Jotva ir Lietuva senovėje ir ankstyvųjų viduramžių laikais“ (1987) bei „Prūsai. Baltų tautos istorija ir kultūra“ (2000/2001).

ARCHEOLOGINĖS ŠVENTĖS ŠVEICARIJOJE

Šveicarija – tai mažytis kaimas, šiuo metu jau Suvalkų priemiestis, esantis senosios girios pakraštyje netoli vietos, vadinamos „Baltaragio ramovė“. Ši vieta praėjusio amžiaus penktajame dešimtmetyje tapo garsi ne tik Lenkijoje, bet ir Europoje. Tuomet archeologų ekspedicija, vadovaujama dr. Jerzy'o Antoniewicziaus iš Varšuvos nacionalinio archeologinio muziejaus, pasivadinusį Kompleksine jotvingiška ekspedicija, pradėjo tyrinėti pirmųjų mūsų eros amžių pilkapių kapavietę. Be archeologų, ekspedicijoje dalyvavo kalbotyrininkai (Švedų jotvingiškoji ekspedicija, vadovaujama prof. Knuto Olafo Falko iš Švedijos

Lundo universiteto), istorikai, antropologai ir etnografai. Ekspedicijos metu buvo rasta apie 300 kapų (senienos saugomos Varšuvos nacionaliniame archeologijos muziejuje ir Suvalkų apskrities muziejuje), išleista keliasdešimt mokslinių ir mokslo populiariųjų publikacijų.

1990-ųjų metų pabaigoje, kai svarstėme, koku būdu paveikiai perduoti žinias apie seniausią mūsų žemių istoriją vaikams ir jaunimui, paskatinti Biskupino švenčių pavyzdžio ir sėkmės, nusprendėme surengti savo – Suvalkų – archeologijos šventę. Taip 1999 metų birželio 1–2 dienomis įvyko pirmoji Archeologijos šventė „Šveicarija 1999“, ją suorganizavo Suvalkų apskrities muziejus. Šventės metu buvo galima viską ne tik apžiūrėti, bet ir dalyvauti atliekant tam tikrus darbus. Buvo parodyti medžiokliniai ginklai, titnago skaldymas, akmens amžiaus įrankių gamyba, ugnies kūrimas naudojant titnagą ir skiltuvą, bandų kepimas ir ragavimas; žuvų, mėsos kepimas, rūkinimas ir virimas; šaudymas lanku ir ieties mėtymas; karoliukų, bronzos, vario papuošalų gaminimas; audimas, deguto ir dervos gaminimas; molinių indų, daiktų iš rago gaminimas. Pristatyme talkino folkloro ir folko muzikos ansambliai.

Pirmoji šventė puikiai pavyko, susilaukė per 3 500 dalyvių. Tai paskatino mus ją tęsti. Rengėjų tikslas buvo kreipti ypatingą dėmesį į šiaurės rytų Lenkijos žilosios senovės pristatymą (ypač baltų genčių

VIII jotvingių archeologijos šventė „Šveicarija 2006“. Jotvingių piliakalnį paima rusų senovės kariai. JERZY'Ų BRZOZOWSKIO NUOTR.

istoriją ir kultūrą). Kadangi tarp tokių švenčių organizatorių nėra daug žmonių, kurie specializuojasi šioje srityje, bandėme tai daryti dvejopai. Pirmas būdas – paskatinti ir pakviesti į šventės rengimo darbus Suvalkų vidurinių mokyklų jaunimą, kuris priklauso Archeologijos klubui, veikiančiam prie Suvalkų apskrities muziejaus. Klubo nariai, kurie jau turėjo patirties – dalyvavo rengiant pirmąją šventę, antrosios šventės metu, prižiūrimi J. Siemaszkos, parodė maisto ruošimo būdus senovėje ir viduramžiais. Kitas būdas – šių žemių istorijos įvykių inscenizacijos. Antrojoje šventėje pristatėme inscenizaciją „Kunigaikščio laidotuvės“ (Šveicarijos kapavietėje atrasti vadinamieji kunigaikščių kapai), kitoje šventėje – „Jotvingių vestuvės“, „Jotvos žlugimas“ (2003, minint 720-ąsias Jotvos žlugimo metines), „Romos ekvito kelionė dėl gintaro prie Baltijos jūros“, „Šv. Brunono iš Kverfurto krikščionybės misija pas jotvingius“, „*Ide Volodymier na Jatwajgy*“, „Haličo-Voluinės kunigaikštis Danielius puola Jotvą“, „Jaroslavas Išmintingasis puola Jotvą“.

Nuo ketvirtosios šventės (2002) pradėjome bendradarbiauti su Eksperimentinės archeologijos klubo „Pajauta“ iš Vilniaus nariais, todėl šventės vyko jau tarptautiniu mastu, be to, pradėjo vykti profesionalūs pristatymai, antai lietuvių specialistai pristatė daiktus, gamintus iš liepos ir beržo tošies, žilosios senovės medicinos pavyzdžius, baltų genčių maisto gaminimą, avalynės gamybą. Nuolatiniai švenčių elementai tapo taip pat senovės karių kovos bei ant ieško keptos žvėrienos ragavimas. Nuo šeštosios šventės (2004) ją oficialiai vadiname „Jotvingių archeologijos šventė Šveicarija“.

Lig šiol įvyko 11 švenčių, jose iš viso dalyvavo per 30 000 žiūrovų: vaikų, jaunimo, suaugusiųjų, Suvalkų ir regiono gyventojų, Lietuvos gyventojų ir turistų (pastaraisiais metais šventės rengiame atostogų metu).

EDUKACINĖ VEIKLA

Viena edukacinės veiklos forma, kurią siūlo Suvalkų apskrities muziejus, yra muziejinės pamokos, paskaitos žilosios senovės ir viduramžių temomis bei Archeologijos klubo veikla.

Nuo 1999 metų vaikai ir jaunimas dalyvauja renginiuose „Senovės kultūrų kasdienis gyvenimas“, jų metu pristatomos senovinių lino drabužių kopijos, mokoma gaminti senovinius papuošalus: karoliukus, pakabukus ir seges. Pamokų metu dalyviai savarankiškai gamina daiktus iš varinės vielos ir modelino pagal originalias baltų senienas,

raistas archeologinių kasinėjimų metu, bei lanko nuolatinę archeologijos parodą „Suvalkijos ir Rytų Mozūrijos žiloji senovė“. Renginiuose lig šiol dalyvavo keli tūkstančiai moksleivių.

Muziejaus darbuotojai siūlo savo paskaitas – mokslines, mokslo populiariąsias archeologijos ir Suvalkijos senovės temomis. Kasmet vyksta nuo kelių iki keliolikos paskaitų, jų klausytojai – mokytojai, turizmo gidai, mokyklinis jaunimas, studentai, III amžiaus universiteto nariai, Suvalkų kalėjimo kaliniai ir specializuotos profesinės grupės, keliaujančios po Suvalkiją mokslo reikalais.

Prie Suvalkų apskrities muziejaus nuo 1977 metų veikia jaunimo Archeologijos klubas. Jo nariai – Suvalkų vidurinių mokyklų ir gimnazijų moksleiviai. Susitikimai vyksta ištisus mokslo metus, tradiciškai ketvirtadieniais 17 val. Pagrindiniai darbo su jaunimu būdai:

Paskaitos, iliustruojamos skaidrėmis, filmais, originaliomis senienomis. Paskaitų tematika apima šiaurės rytų Lenkijos senovę, atsižvelgiant į Lenkijos ir Europos senovę, įdomiausias ir naujausias archeologinius atradimus regione, šalyje ir pasaulyje. Paskaitas skaito klubo globėjai, kartais kviestiniai svečiai – žinomi Lenkijos archeologai, antropologai ar etnologai. Būna, kad jaunimas parengia referatus jam įdomiomis temomis.

Archeologijos parodų, eksponuojamų muziejuje, lankymas ir išvykos į kitų šalies muziejų parodas.

Išvykos į regiono archeologinius postus, jų tvarkymas (pilkapių Šveicarijoje netoli Suvalkų, jotvingių piliakalnis Eglinėje ir kiti).

Dalyvavimas sričių tyrinėjimuose, ypač kasinėjimų, bet ir paviršiniuose ar planigrafiniuose plotuose. Jaunimas dalyvavo beveik visose ekspedicijose, kurias rengė muziejus, bei daugelyje tyrinėjimų, kuriuos rengė kitos institucijos visoje šalyje.

Aktyvus dalyvavimas Jotvingių archeologijos šventėje Šveicarijoje netoli Suvalkų.

Visų Archeologijos klubo narių skaičius per 30 jo gyvavimo metų siekia 500 asmenų.

Muziejinė pamoka „Kasdienis senovės kultūrų gyvenimas“ Suvalkų apskrities muziejuje
EWOS PRZYTULOS NUOTR.

Parodos „Suvalkijos ir Rytų Mozūrijos žiloji senovė“ fragmentas Suvalkų apskrities muziejuje Ewos PRZYTUŁOS NUOTR.

CENTRAS ŠVEICARIJOJE

Parodų – edukacinio – tyrinėjimų centro „Jotvingių kapavietė“ Šveicarijoje netoli Suvalkų įkūrimas – tai sumanymas, savotiškai tar naujantis ateičiai; beje, pirmieji žingsniai jau žengti. Rūpestis dėl šios vietos apsaugojimo kilo nuo pirmųjų kapavietės tyrinėjimų dienų. 1957 m. ši vieta buvo įtraukta į Balstogės vaivadijos senienų registrą, o 1959 m. čia įkurtas gamtos draustinis. Baigus tyrinėjimus, nuolat rekonstruota pilkapius.

Aštuntajame dešimtmetyje pradėta ieškoti būdų, kaip šią vietą įrengti. Sukurta prof. hab. dr. Jerzy'o Okulicz-Kozaryno ir dr. Jano Jaskanis programa „Programinės archeologinio parko/draustinio Šveicarijos ir Osinki vietovėse (Suvalkų vaivadija) prielaidos“. Parko įkūrimo koncepcijos aprašymas nurodo, kad jo centrinė dalis – šiaurinė pilkapių grupė, čia numatyta rekonstruoti dalį kauburių, juos užpilti, išravėti. Tarp pilkapių turi būti įrengti takai, pastatytos informacinės lentelės su aprašymais ir iliustracijomis. Kapavietės rajone planuojama pastatyti 400 m² parodų paviljoną, kur bus parodų salė, edukacijos salė, ūkinės patalpos ir suvenyrų parduotuvėlė.

Aštuntajame dešimtmetyje ši vieta buvo apleista. Tik įpusėjus devintajam dešimtmečiui kapavietė ir jos būkle susidomėjo Suvalkų apskrities muziejus. Nuo tada kapavietė nuolat tvarkoma, talkinant gamtosaugininkų tarnyboms ir Suvalkų girininkijai. Kapavietė pa-

ženklinta kelrodžiais ir informacinėmis lentomis. Veiklą pajvairina archeologijos šventės. Muziejus pradėjo viešą diskusiją dėl Šveicarijos centro ateities. Pirminė jo įrengimo koncepcija buvo pristatyta 2005 m. kasmetinės Europos archeologų asociacijos (*European Association of Archaeologists*) konferencijos Airijos Korko mieste bei mokslinės konferencijos, surengtos 50-ojo tyrinėjimų Šveicarijoje jubiliejaus proga, vykusios Suvalkų apskrities muziejuje, metu. Dabar dedamos pastangos dėl žemės pirkimo kapavietės rajone.

Suvalkų muziejininkų koncepcija numato:

- įkurti parodų – edukacinį – tyrinėjimų centrą Šveicarijoje „Jotvingių kapavietė“;
- pastatyti muziejinį paviljoną, kaip Suvalkų apskrities archeologijos muziejaus skyrių, kuriame būtų nuolatinė archeologijos paroda, sandėliai ir dirbtuvės;
- rekonstruoti pirmųjų m. e. amžių gyvenvietę pagal atrastas gyvenviečių dalis *Osinki* vietovėje bei susieti rekonstrukciją su pristatymu eksperimentinės archeologijos srityje;
- aptverti ir baigti valyti kapavietės teritoriją, paženklini teritoriją ir tam tikrus pilkapius – sukurti lauko parodas kapavietės teritorijoje;
- tolesnėje ateityje padidinti parko teritoriją, pastatyti pilį, gyvenvietes ir kapavietę *Osinki* vietovėje.

Vertė Božena Bobinienė

JERZY BRZOWSKI gimė 1961 m. Lapy (Łapy) vietovėje. Archeologas, Liublino universiteto Archeologijos katedros absolventas (1986). 1990 m. baigė Archeologinių radinių konservavimo podiplomines studijas Torunės universitete. Nuo 1985 m. dirba Suvalkų apskrities muziejuje, o nuo 1998 m. eina šio muziejaus direktoriaus pareigas. Parašė per 50 mokslo ir mokslo populiarųjų publikacijų archeologijos ir muziejininkystės temomis. Archeologinių ekspedicijų Suvalkijos ir Mozūrijos teritorijoje vadovas ir bendradarbis. Daugelio kultūros srities premijų laureatas, pvz.: Generalinio senienų konservatoriaus, Palenkės vaivadijos maršalkos, Suvalkų miesto prezidento, Suvalkų televizijos.

Jerzy Brzowski

BOŽENA BOBINIENĖ

JOTVINGIŲ IR PRŪSŲ GYVENVIETĖ

Visatos erdvėje gyvename trumpą gyvenimą: lyg plaštakė, kuri, vos pakilusi į dangaus mėlynę, pritūpusi ant pievos žydinčios gėlės, žūsta. Žemės istorijoje mūsų, kaip vienetų, gyvenimai – tik maži nerškūs taškeliai. Sugrupavus juos, sudėjus į visumą – tautą, žemyno gyventojus, jie įgauna prasmės ir turi reikšmės Žemės istorijai. Kokius pėdsakus paliksime istorijoje, ar juos kas nors ateity pastebės, ar susimąstys, iš kur mes atėjome? Tiek ilgai išliksime, kiek būsime gyvi ateinančių kartų atminty. Galbūt dėl to ir patys vis dažniau susimąstom, kas buvo prieš mus, iš kur čia atsiradom, kas iš tikrųjų esam. Istorija, kurią mes žinom, kuri mums perduodama, ne visada atspindi tiesą. Galbūt objektyvios istorinės tiesos niekada nesužinosime, ir toliau tai, kas vieniems akivaizdu, kitiems bus nepriimtina. Šie mano filosofiniai apmąstymai kyla dėl polinkio – tiek Lietuvoje, tiek mūsų krašte – grįžti į žiląją senovę, sužinoti apie neįtikėtinais paprastai aiškiniamus dalykus, ieškoti savo šaknų, ištakų.

Vienas tokių ieškotojų yra punskietis Petras Lukoševičius. Ožkiniuose (Šilainėje) 7,5 ha plote jis ėmėsi titaniško darbo: bando atkurti gilios senovės tikrovę. Štai kuo pagrįstos jo pastangos ir darbai:

Labai svarbu, kad mūsų praeitis nebeliktų tik dainose, padavimuose ir pasakose. Siekiu, kad išdidžių ir garbingą praeitį galėtumėte pajusti vos įžengę į Jotvingių ir prūsų gyvenvietę. Tai milžiniškas, amžinas tėvų rūpinimasis savo vaikais ir jų palikuonimis. Graudu ir apmaudu, kad vis dar vyrauja nežinojimas, naikinantys ne tik dvasinius ar materialinius paminklus, bet ir vietinę, iš kartos į kartą atėjusių, atmintį. Kol ji gyvuoja – tauta, gentis nemirs.

Šiandien, žiūrėdami į klaidingą išniekintą prarają, negalime atsikratyti netekties jausmo, negalime nematyti, nejausti, kaip mums

trūksta mūsų protėvių jotvingių ir prūsų, nors patys gyvename Lietuvos kaimynystėje, bendraujame lietuvių, dzūkų kalba.

Jums, mano protėviai, mano didvyriai, kovoję už savo ir mūsų bendrą tėvynę, už mūsų ateitį; jums – išsibarsčiusiems po visą pasaulį palikuonims bei visiems, kuriems brangi aisčių senovė bei aisčių sukurto kultūros; visiems, kurie ilgisi išėjusiųjų, bei kurie nenurimsta dėl neteisybės – skiriu Jotvingių ir prūsų gyvenvietę. Lai ji gaivina, puoselėja atmintį!

Tegul aisčių palikuonys ir tie, kurie yra pasiryžę paveldėti ir tęsti šią kultūrą, nebijo vadinti save jotvingiais ir prūsais. Burkimės į bendruomenes ir tokiu būdu įteisinkime jotvingių-prūsų etninės mažumos buvimą. Tai reali svajonė – juk gyvename savo istorinėje tėvynėje. O tie, kurie prisidėjo prie jotvingių ir prūsų žudynių, tegul išgirsta iš amžių glūdomos skambantį sąžinės balsą. Atėjo jums laikas gražinti bent mažą dalį šiurpios skolos...

TRADICIJŲ GALIA

Pasak Petro, jo tėvas, tėvo tėvai ir protėviai per šimtmečius, nuo XIII amžiaus karta po kartos tradiciškai perduoda mįslingą Žinojimą apie savo giminės šaknis, pradžia. Žinias, perimtas iš tėvo, jis žada perduoti ir savo sūnui.

Petras nuo mažens augo aplinkoje, kur buvo daug kalbama apie senovę, senovės gyventojų kovas dėl būvio, narsius karžygius, amžinosios ugnies saugotojus – vaidilas ir vaidilutes... Į Lukoševičių sodybą Giluišiuose (Trumpališkyje) sueidavo kaimynai „pakaziruoti“ ir pasakodavo apie tolimą praeitį, ją menančius žemdirbių, dirbančių savo žemę, radinius: kardus, molines šukes ir pan., pasakodavo legendas ir padavimus apie didvyriškus jotvingių ir prūsų karius, kurie kovojo ne dėl prasimanymo ar noro paplėšikauti, o gindami savo žmones, gyvenvietes, pilis.

Petras, vaikas būdamas, tų porinimų klausydavosi lyg pakerėtas. Beje, subrendęs manė, kad tai buvo tik spalvingos pasakos. Tačiau tėvas prieš mirtį patvirtino, kad visa tai vyko iš tikrųjų ir kad Petras nėra grynakraujis lietuvis, – jo gyslose teka dar ir prūsų bei jotvingių kraujas. Sužinojo tada, kad jo protėviai senovėje turbūt gyveno Šiurpilio apylinkėse, o kryžiuočių iš ten išvaryti, nukeliavo lig Sambijos pusiasalio prie Baltijos jūros. Vyriškis atmena, kad tėvas pasakojęs, jog jo motina (Petro močiutė) buvo kilusi būtent iš Sambijos, Piliavos-Pillau vietovės (Prūsija, dabartinė Kaliningrado sritis – Baltiškąs). Lukoš-

Varmės kunigaikščio Glabio atvaizdas

Akmuo Sasnavos genčiai atminti

Jotvingių kunigaikščio Skomanto atvaizdas

Sembos kunigaikščio
Glands atvaizdas

vičiaus tėvas prisiminė, kad ji dar kalbėjusi panašia į žemaičių, galbūt – prūsų, kalba.

Tėvas ir daugiau paslapčių išdavęs sūnui, tačiau Petras jas saugo nuo viešumos, kadangi jos skirtos tik giminės palikuonims. Kiek stipri turėjo būti ypatingų žinių apie giminę saugojimo ir puoselėjimo tradicija, koks tikslus hierarchijos supratimas Lukoševičių šeimoje, įrodo Petro ryžtas vykdyti tėvo valią. Jisai suprato, kad būtent šiuo laiku, šioje vietoje prieš jį atsivėrė galimybės atiduoti protėviams duoklę, iškelti į paviršių ir pagerbti jų atminimą – lyg tuos akmenis, menančius prūsų ir jotvingių laikus.

PAREIGA, HOBIS AR NORAS SIEKTI PELNO

Žinios, kurias Petras įgijo iš savo tėvo, paskatino jį imtis didžiųjų darbų ir įgyvendinti praėjusių kartų svajonę – išgarsinti prūsų ir jotvingių vardą plačiai pasaulyje. Kad tai pasiektum, reikia ne tik didžiulių lėšų, darbo jėgos, bet ir ypatingo ryžto. Ryžto, kurį teikia tikėjimas savo idėjomis ir kuris reikalingas visiems sunkumams nugalėti. Žmogus susikaupia tik tam, kad pasiektų savo tikslą. Visas sutaupytas lėšas, visus pinigus, uždirbtus savo firmoje (automobilių parduotuvėje) „Jovaras“, skiria Jotvingių ir prūsų gyvenvietei puoselėti. Petro atkaklumas vis stiprėja, kadangi jis kasdien patiria jėgos, jo vadinamos „aukštesniąja“, galią – nepaaiškinamus žmogaus protu reiškinius. Lu-

Jotvingių ir prūsų lauksas

koševičius tiki, kad jo žingsnius ir darbus kažkas prižiūri ir nukreipia tinkama linkme. Be to, mato, kad jo pastangos nenuveina veltui; jo kuriama gyvenvietė pastebėta ir teigiamai įvertinta tiek vietos, tiek iš svetur atvykusių žmonių.

Petro statoma gyvenvietė – tai objektas, kuris tarnaus žmonėms, ne tik jų kūnui, bet ir – visų pirma – sielai. Numatyta pastatyti čia ir komercinei veiklai skirtus objektus (100 vietų viešbutis, restoranas ir pan.). Paprastai verslininkas, siekiantis kuo didesnio ir greitesnio pelno, pirmiausia ir imasi darbų prie komercinių pastatų. O Lukoševičius pradėjo statyti istorinę gyvenvietės dalį, kur pirmiausia įrengė vietą aukurui. Iš to galima spręsti, kokių prioritetų laikosi šis žmogus. Ne pelnas ir ne tik hobis ar susidomėjimas jotvingių ir prūsų istoriniu paveldu, o pareiga, atsakomybė savo protėviams ir tėvui verčia aukotis ir toliau dirbti.

DIDIEJI DARBAI

Pirmieji darbai Ožkiniuose (Šilainėje) pradėti 2001 metais. Jau tada Petras jautė, kad įstojus Lenkijai į ES struktūras jo idėją bus lengviau įgyvendinti, mat Sąjungos įstatymai saugo istorinį paveldą ir privačią nuosavybę. Beje, ne tik saugo, bet ir sudaro sąlygas tą protėvių palikimą puoselėti ir pristatyti ateities kartoms (leidžia naudotis įvairių fondų lėšomis šiam tikslui).

2001-aisiais buvo paruošta teritorija: išlyginta žemė, parengta reikalinga dokumentacija (teritorijų planavimo dokumentai – žemės ūkio paskirties sklypo pavertimo kitos paskirties sklypu bei statybos dokumentai), rinktos medžiagos. 2002–2003 metais didesnė sklypo dalis buvo apsodinta mišku. Vėliau pradėta statyti objektus, susijusius su istorine dalimi. Pirmiausia pastatyta sargybinė, kurioje darbininkai galėjo pasislėpti nuo kaitros ar lietaus. Tuo pat metu paruošta vieta alkavietei ir iškeltas aukuras. Vėliau buvo pastatytas lauksas (priešpilis), pelkėje supiltas nedidelis piliakalnis ir jame suręsta pilis. Lygia greta su minėtais darbais buvo iškelti į paviršių didžiuliai akmenys, kurių didesnė dalis – mistiniai, apeiginiai, manoma, apie 4 000 metų senumo.

Statybų vieta pasirinkta atsitiktinai, tačiau ir šis pasirinkimas, anot Petro, nukreiptas „aukštesniųjų jėgų“, mat tik dabar ryškėja šios vietos energetikos trauka. Čia dygsta vis daugiau senovinių pastatų, ir gyvenvietė įgauna vis daugiau magiškumo, paslaptiškumo ir ypatingos galios žmogaus protui ir sielai. Keliaudamas per jauną atžalyną

Bartų kunigaikščio
Diwans atvaizdas

Galindų kunigaikščio
Sambarts atvaizdas

Aukuras

siaurais takeliais, kur girdėti tik paukščių čiulbesys, bičių dūzgis, varlių kurkimas, retkarčiais aptikdamas kokį ypatingą statinį ar akmenį, pajunti, kad iš tikrųjų įžengei į kitą pasaulį... į šalį, nutolusią nuo dabarties per dešimt šimtmečių...

KVIEČIAME LANKYTI JOTVINGIŲ IR PRŪSŲ GYVENVIETĘ

Jotvingių ir prūsų gyvenvietės objektai išdėstyti pagal senovės gynybinį pilies planą. Gynyba vyko trimis linijomis: pirmieji buvo vartai, vėliau antroji gynybinė linija (sargybinės, gynybiniai statiniai) ir galiausiai – lauksas ir gyvenvietės širdis – pilis.

Savo gyvenvietės lankytojus Petras Lukoševičius pirmiausia atveda prie vietos, kur netrukus stovės prūsų vartai. Bus tai 4–5 metrų aukščio iš stambokų rąstų pastatyta įvažiavimo-įėjimo vieta su virš jos įrengtu žvalgybos-gynybos tašku. Senovėje tokių vartų vaidmenį atliko tūkstantmečiai ažuolai – aukščiausi ir stipriausi Prūsijos, Jotvos medžiai, į kuriuos įlipus iš gana toli galima būdavo pamatyti priešojų judėjimą, jo kariuomenę ar priekinę žvalgybą. Tų medžių viršūnėse žmonės įrengdavo dabokles, stebėjimo taškus. Būtent šventieji ažuolai atliko pirmosios gynybinės linijos vaidmenį. Čia vykdavo pirmieji susirėmimai su priešojų pajėgomis, ypač su žvalgyba.

Kiek toliau nuo vartų prieš akis atsiveria vaizdas į antrąją gynybinę liniją. Tai sargybinės bei du tam tikru būdu įrengti pastatai, kur iš vidinės pusės įėjimas laisvas, o iš išorinės – siena be langų, be angų, užstatyta akmenų virtine. Šioje vietoje būdavo jau rimti fortifikaciniai įtvirtinimai; sukaupta labai daug degios medžiagos, kadangi čia jotvingiai arba prūsai susidurdavo jau ne su žvalgyba, o su priešojų kariuomenės branduoliu. Šioje vietoje vykdavo gana stiprios kovos, mat neapgynus antrosios linijos priešas braudavosi pilies link. Gynėjai, norėdami sustabdyti priešą, padėgdavo minėtus objektus, o patys skubėjo į pilį ruošti galutinę ataką.

Iš šios vietos, miškelio gilumoj, pro medžių šakas galima pastebėti pilies kontūrus. Prieš pilį Petras Lukoševičius pastatė lauksą (priešpilį) – jis senovėje būdavo deramai parengtas gynybai.

Patį pilį stovėjo sunkiai prieinamoje vietoje; jotvingiai ir prūsai statė jas pelkėse ant supilto kalno (piliakalnio), apsupdavo pilnu vandens grioviu. Priešas tikėdavosi sunkumų, todėl naudodavo įvairius būdus sugriauti ir įeiti į pilį: versdavo į griovius medžius, pagalvus, bandė pasiekti gynybines sienas, nors tai padaryti nebuvo lengva, mat iš viršaus gynėjai pildavo karštą dervą, vandenį, užleisdavo širšes,

Užrašas ant aukuro

bites, kurios skaudžiai geldavo puolikus. Be gynybinių objektų, jotvingiai ir prūsai taikydavo vadinamojo „partizaninio karo“ metodus: versdavo ant takų medžius, suviliodavo priešus į pelkes, nukreipdavo dėmesį nuo puolamųjų. Jeigu jau būdavo aišku, kad nepavyks pilies apginti, gynėjai nenorėdami, kad priešai pasiglemžtų jų gynybos tašką, maisto, ginklų atsargas, patys ją padėgdavo. Senovės gyventojai turėdavo savo slaptas perėjimo vietas, takus (kūlgrindas) per miškus, pelkes, į saugias vietas, kur priešas nesugebėdavo prieiti. Nuo priešų gynėsi visa bendruomenė, gyvenusi pilyje. Tik seneliai ir vaikai traukdavosi su arkliais ir turtu į pelkes, o likusieji likdavo kovoti. Kariai susiremdavo su priešais, o jų moterys tvarstydavo sužeistuosius, gamindavo maistą, taisydavo ginklus, dalyvaudavo ir kovose. Kovos gan užtrukdavo. Pavyzdžiui, Šiurpilų pilies apgultis truko apie 180 dienų. Priešai dažnai taikydavo tokią kovos taktiką: apgulėdavo ir laukdavo, kada pilies gyventojai, neturėdami maisto, pasiduos patys. Jei priešai pilį užimdavo, iškapodavo visus karius, o pasiimdavo su savimi tik vaikus ir moteris. Priešams rūpėjo sunaikinti, išžudyti vietos gyventojus, užimti jų žemes, paversti dykra ir vėliau atkelti savo žmones.

Pagal naujausius mokslo tyrinėjimus, už aisčių genčių gynybą buvo atsakingos prūsų ir kitos aplink gyvenančios gentys; joms buvo priskirta karinė prievolė. Į kariuomenę jaunuoliai buvo priimami nuo 20 metų ir tarnaudavo dalinyje 16 metų, tad 36-erių tą tarnybą baigėdavo. Kovos metu po kailiais, kurie atstodavo šarvus, vyriškiai dėvėjo baltus mirties marškinius.

Čia pat už antrosios gynybinės linijos pastatų Petras pristato Prūsų arką – vandens šaltinį. Šeiminkas šį statinį įrengė labai įmantriai; baseinas įspūdingas, išlipdytas lauko akmenimis, papuoštas iš akmenų sukurtais keliomis arkomis, o pirmosios viršūnėje rangosi žaltys. Pasirodo, prūsams ir jotvingiams tokie vandens telkiniai būdavo labai svarbūs. Savo piliakalniuose jie rengdavo tvenkinius, kur laikydavo vandens atsargas, įleisdavo žuvų. Pirmiausia iškasdavo duobę (taip pat piliakalnyje), išdrėbdavo ją molium, pabarstydamo smėliu ir tada prileisdavo vandens. Vanduo būdavo nuolat vartojamas atsigaivinimui, gėrimui, sienų gesinimui – juk visų pastatų sienos buvo medinės. Tam, kad gynybines sienas, bokštus ir pilis šiek tiek apsaugotų nuo ugnies, jų gyventojai išdrėbdavo jas molium, kad priešai strėlėmis nepadegtų.

Pasižvalgę po Prūsų arką, grįžtame dar kartą prie vartų, bet dabar žvelgiame kairiau, kur pušelėm apsodintame kalnelyje puikuoja didžiulis akmuo su iškaltu Prūsijos valstybingumo ženklu – trišakiu (šventa trejybe), bei užrašu „Prūsa“ ir 2001 metai – tuomet buvo pra-

Sargybos bokštas

Tiltas į pilį

Prūsų arka – vandens šaltinis

dėti darbai Šilainėje. Trišakio forma originali, rasta ant akmenų keliose vietose. Manoma, kad tokie ženklai buvo naudojami prieš 4 000 metų, kaip prūsų vadų, karių ženklas, pavaizduotas jų skyduose. Žemiau riedulio, akmeninėje sienoje prūsų kalba išmūryta „Prūsa“.

Toliau šeimininkas veda mus prie trijų apeiginių akmenų rato, esančio priešais minėtą akmenį dešinėje Prūsų arkos pusėje. Sustoję šioje vietoje, išgirsime P. Lukoševičiaus pasakojimą apie ypatingą radinį, atkastą šioje teritorijoje – duobę, pilną įvairių akmenų, tarp kurių užsiliko ir tokių, kurie galbūt mena laikus prieš 4 000 metų. Nustatyta, kad trys akmenys yra apeiginiai, jų energetika gana stipri. Du akmenys primena kėdes. Ant vieno iš jų (to, kuris arčiausiai Prūsų arkos) dėdavo ožio kailį, būdavo aukojama, pavyzdžiui, už pasisekusias kovas su priešais. Akmeninio rato viduryje iškeltas viršutinis akmuo, kuris taip pat, pasak žinovų, žynių, turi neįprastą energetiką.

Visai šalia, po beržais, guli Kreivėnų-Alksnėnų akmens dublikatas. Nors jame runos iškaltos šiais laikais, tikima, kad vien jų buvimas akmenyje suteikia jam kosminės energijos. Manoma, kad Kreivėnų-Alksnėnų akmuo mena Vytauto ir Jogailos laikus. Legendose porinta, kad po tuo akmeniu yra paslėpti didžiuliai lobiai. Beje, čia ne auksas ir sidabras turi didžiausią vertę, o iškaltos akmenyje raidės, nusakančios paslaptinę tiesą, kurią išskaitė marijampolietis Juozas Šeinyš.

Atsisukę dešinėje pusėje pamatysime „prūdelį“, kairėje – dvi lentas: vieną su lietuvišku, kitą su prūsišku užrašu: *Alleiski Broli, Tu*

Prūsų stabas

palaidotas, aš – gyvas, bet garbę Tavąją vis šlovins mūsų širdys, Tu šimtmečius miegojęs, dabar kelies ir vėlei matome mes seną Prūsą. Tarp tų dviejų lentų stovi du apeiginiai, manoma, 4 000-mečiai akmenys, primenantys žalčių galvas. Pasak P. Lukoševičiaus, didžiausias šios gyvenvietės deimantas yra viršutinė žalčio galvos dalis: gerai išžiūrėjus, galima pastebėti dvi iškaltas akis: ryškesnę, dešinėje akmens pusėje – vyrišką, ir šiek tiek silpnesnės energijos, kairėje – moterišką. Manoma, kad žmonių Žemėje gyventa ir daug anksčiau, dar prieš mūsų civilizaciją. Jie pasiekė tokį aukštą išsivystymo lygį, kad jis juos sunaikino, būtent: manoma, kad galėjo įvykti branduolinė katastrofa. Prieš tą nelaimę žmonės turėjo trečią akį (kaktoje). Prieš 4 000 metų esą žinota, kad būtent visas protas yra trečioji akis. Šiandien turime dvi akis, bet visas mūsų protas yra sukauptas smegenyse, kurios yra po kaukole, virš akių – tai mūsų trečioji akis. Apatinis akmuo šiek tiek silpnesnis. Šie akmenys rasti toje pačioje duobėje, kaip ir anksčiau minėtieji.

Toliau akmenimis grįstu takeliu keliaujame į miško gilumą, kur už keliasdešimt metrų išvysime alkavietę. Tai dvasinis gyvenvietės centras. 2008–2009 metais šią vietą tyrinėjantys specialistai, naudodami elektroninę aparatūrą ir kitus prietaisus, nustatė, kad atkurtoji prūsų ir jotvingių alkavietė tik 1–1,5 metro nutolusi nuo tikrosios, egzistavusios prieš tūkstančius metų.

Tik įėjus į alkavietę, prieš aukurą juntamas ypatingas energinis laukas. Atvykę iš svetur žmonės šioje vietoje iš tikrųjų pasisemia jėgų, energijos, nusiramina, atsipalaiduoja, suranda čia darną, ramybę. Pačiame alkavietės centre yra akmeninis aukuras. Jame įmūrytas akmuo, kuriame iškaltas ramovės ženklas ir baltų runos – ramovės pavadinimas. Akmuo neatsitiktinis. Žynių manymu, jis skleidžia labai stiprią energiją. Lukoševičius tikina, kad norint pasisemti energijos, reikia ant aukuro akmenų padėti rankas, susikaupti, atsipalaiduoti, geriausia pabūti čia vienam. Šalia aukuro guli akmuo su iškiršta įduba, kurioje yra vanduo. Į tą įdubą atvykę žmonės įmeta monetų, galbūt pagal paprotį – norėdami dar grįžti į šią vietą. Visas monetas (o pririnko jų kelis kilogramus, iš įvairių pasaulio šalių) šeimininkas žada suberti į puodą ir užkasti kur nors, kad ateityje kas nors jį radęs galėtų tyrinėti mūsų laikus.

Sugrįžtame į pagrindinį mūsų pasivaikščiojimo taką ir pasukę kairėn, kylame prieš kalnelį pirmyn. Kairėje pusėje pamatysime visą akmenų alėją – prūsų ir jotvingių vadų galeriją. Rieduliuose iškalti baltų (aisčių) genčių vadų atvaizdai, jų simboliai ir valdomų teritorijų

Žaltys Prūsų arkoje

J. Šeinyš prie Alksnėnų akmens kopijos

Kryžius „Saulutė“

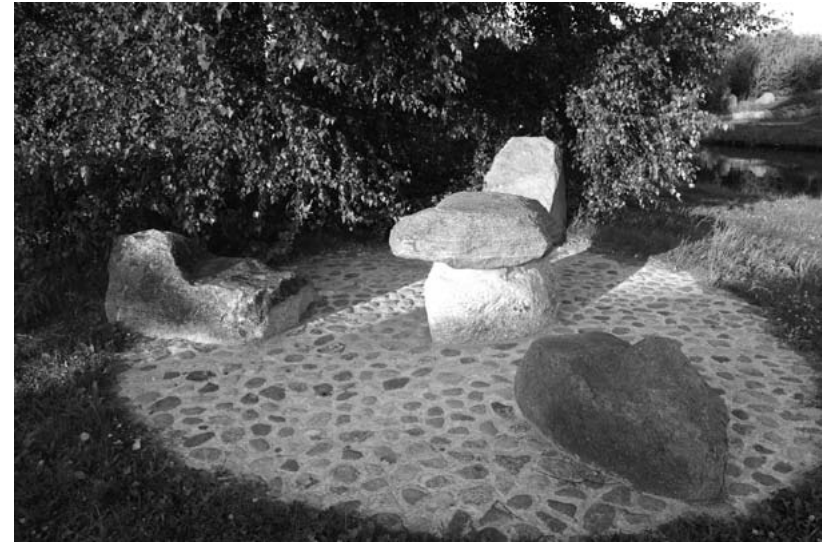
pavadinimai. Pirmas akmuo skirtas Pipinui, kuris sukėlė prūsus prieš kryžiuočius ir slavus. Paminėta taip pat Sambija, iš kur kildinami Luškoševičių protėviai. Už „Sambijos akmens“ supiltas pilkapis iš visų Jotvos ir Prūsijos sričių žemės ir akmenų. Prieš pilkapį guli apeiginis akmuo, turintis didžiulę energiją: atseit, užpiltas ant jo vanduo įgauna šventumo savybių, tad galima juo krikštyti.

Kai kuriuose akmenyse iškalta tik Prūsijos–Jotvos sričių pavadinimai; ne visų jų vadų atvaizdus galima buvo atkurti, mat per 700 metų žinojimas apie praeitį, žiląją senovę buvo žiauriai naikinamas. Vienas akmuo skirtas Herkaus Manto, paskutinio prūsų vado, garbei, kitas – Skomantui, Dainavos–Sūduvos–Jotvos žemių valdovui. Šių žemių gyventojai dėjo daug vilčių, kad Skomantui pavyks sukurti antrą pagal dydį ir stiprybę Lietuvą, bet slavų, kryžiuočių puolimai, vidiniai nesutarimai šias svajones sužlugdė. Jo laikus primena išlikusi Skomanto vėliava (raudoname fone susipynę du šviesiai raudonos spalvos žalčiai).

Už alėjos dešinėje pusėje ant akmenų iškeltas stovi kryžius „Saulutė“. Šio kryžiaus forma išlikus 4 000 metų. Senovėje jis buvo iškaltas akmenyje. Šilainės kryžius – tai atkurta kopija, tačiau Petro pasakojimas apie jo simboliką suteikia jam prasmės ir paslaptį. Pasak gyvenvietės šeimininko, kryžius vaizduoja mūsų protėvių pasaulėžiūrą, kuri, pasirodo, nedaug skyrėsi nuo mūsų dabartinio tikėjimo.

Medinė pilis

Trys apeiginiai akmenys, kuriuose stiprus energetinis laukas

Pasaulis, kuriame egzistuoja žmogus, padalytas į tris dalis: vanduo, žemė ir Švč. Trejybė (dangus). Jau tais laikais žyniai žinojo, kad visa gyvybė yra išėjusi iš vandens; to simbolis yra gyvatė, žaltys. Mūsų laikų mokslininkai tai patvirtina. Kryžiaus centrinė dalis – Žemė, kuri sukasi Saulės ratu. Šis ratas (metai) padalytas į 8 svarbiausias dalis (8 metų laikai) – anksčiau metų laikai labiau smulkinta, mat jie buvo derinami su gamtos pokyčiais per metus. Kryžiaus viršutinė dalis – dangus ir Trejybės ženklas (trišakis). Kryžiaus stiebas – tiesi linija – tai žmogaus sielos gyvavimo kelias nuo gimimo (iš vandens), per buvimą Žemėje, kai gyvenimas apsisuka ratu (nuo kūdikystės iki mirties), iki dangaus, kai ta siela keliauja į dausas, o ne išnyksta. Po mirties žmogaus siela pereina pirmus vartus – reinkarnaciją (pusmėnulis Saulės rate), apsigyvena medžiuose, moterų – liepose, drebulėse, o vyrų – stipresniuose medžiuose, pavyzdžiui, ąžuoluose. Kūnas lieka žemėje, o siela keliauja į dausas. Posakis „Iš pelenų atsiradai, į pelenus pavirsi“ – iš senojo tikėjimo.

Eidami toliau, kairėje išvysime pilį ir lauką, o dešinėje – kitą tvenkinį ir prie jo stovintį prūsų stabą, vieną seniausių akmenų, kuriuos galima rasti Prūsijoje. Tokių stabų randama ir už Lenkijos–Lietuvos sienos, mat teritorija, kurioje dabar esame, nebuvo griežtai suskirstyta į Prūsą ar Jotvą, buvo tai vakarų aiškių teritorija. Šio prūsų stabo amžius – apie 4 000 metų. Riedulys smarkiai apnaikintas, išrautas iš tos pačios duobės, kaip ir anksčiau minėti akmenys. Jame galima atskirti

žmogaus bruožus: galvą, akis, nosį, burną, rankoje ragą. Akmenyje buvo iškalts ir runos, deja, jų išskaityti neįmanoma. Prūsų stabas – verčiant iš prūsų kalbos – akmuo. Mūsų krašte aptinkama daug vietovardžių su šio žodžio šaknimi: Stabingis, Štabinas, Stablaukiai ir pan.

Už stabo atsiveria vaizdas į pievelę, tyvuliuojantį tvenkinį, per kurį nutiestas tiltas su pavėsinėmis. Už jo supiltame kalnelyje įrengta laužavietė. Ateityje Lukoševičius nori pastatyti ir daugiau pavėsinių, kad atėję čia žmonės turėtų kur pasėdėti, pailsėti, pasigrožėti gamta.

Pasukame kairėn. Ten išvysime vietą, apsuptą šlamančių medelių, kur ateityje iš ekologinių medžiagų bus pastatyta lauko scena-amfiteatras, įrengta vieta žiūrovams. Čia vyks koncertai ir kiti renginiai.

Keliuku kylame toliau. Dešinėje pusėje, miško gilumoje, aukščiausioje gyvenvietės vietoje iškeltas stebėjimo bokštas. Į jį užlipus atsiveria prieš mus puiki apylinkės panorama, iš čia galima stebėti miško paukščius, žvėrelius, pajusti darną su gamta.

Eidami toliau, sukame kairėn. Paėjėję gabaliuką, išvysime atsiveriantį puikų medinės pilies vaizdą. Pasukę dešiniau, einame aplink ją sveikatos taku (tokie takai bus nutiesti po visą mišką, jie bus pavadinti visos Prūsijos ir Jotvos gilesnių upių vardais, originalia vakarų aiščių kalba).

Pasak P. Lukoševičiaus, ši pilis atstatyta pagal specialistų atkurtą pilies planą. Ji šiek tiek mažesnė nei originali, mat pritrūko vietos didesniajam objektui. Piliakalnis supiltas pagal senovės protėvių meto-

Lentos su lietuviškais ir prūsiškais užrašais

„Kūlgrinda“ 2009 m. Jorės šventėje

dus: tiesta rąstus, pilta žemes, vėl rąstus ir t. t., todėl jis stiprus, lyg geležinis. Ant jo pastatyta fortifikacinio (gynybinio) tipo pilis – bokštas-vartai, bokštas, trys nameliai. Visa tai supa medinių smailių rąstų tvora, o piliakalnį – griovys, pilnas vandens. Per tą griovį nutiestas tiltas, kuris ateityje galbūt bus patobulintas ir bus galima jį pakelti. Šiuo metu dėl lankytojų saugumo jis pritvirtintas prie žemės. Prieš pilį pastatyti keli nameliai ir jų aplinka sudaro pilies lauką.

Visi šie objektai suręsti iš rąstų, pagal panašią technologiją, kokią naudojo protėviai. Skirtumas toks, kad senovės statybininkai griovelį iškapodavo viršuj, įleisdavo į jį rąstą ir vėl viršuj iškapodavo. Lukoševičius darė etnografiškai, logiškiau, kad vanduo nesuplauktų į griovelį ir ilgiau laikytųsi medis, iškirto jį iš apačios, o rąstus užkėlė vieną ant kito griovelio į žemę. Kad tokį rąstą tinkamai pritaikytum, reikia bent 10 kartų sienoją užkelti, nukelti. Mediniai pastatai turi pastovėti metus kitus, kad nusistovėtų, susistiprintų. Objektai pastatyti be vinių, tik skiedrinis stogas sukaltas vinimis.

Senovėje pilyje gyveno aukštuomenė, karvedžiai, dvasiniai vadovai, o priešpilyje – kariai, paprasti žmonės; čia vykdavo visas gyvenvietės gyvenimas, ruošdavo ginklus, kaldavo juos, ruošdavo visa kita, kas reikalinga buičiai, pragyvenimui. Pilyje ir priešpilyje Lukoševičius žada pristatyti gyvą istoriją. Pilies teritorija nėra didelė, bet čia užtektinai vietos rengti renginiams, pokyliams; jau kelerius metus čia vyksta Poezijos pavasaris.

2009 m. Poezijos pavasaris. Netimero krikšto inscenizacija

ATEITIS

Petras Lukoševičius žino, kad norint įgyvendinti visą projektą jo dar laukia aibė sunkių darbų. Nors istorinė dalis lyg ir baigta, trūksta joje dar įvairių smulkių detalių, kurios dar geriau atspindėtų prūsų ir jotvingių gyvenimą, jo prasmę. Gyvenvietės šeimininko laukia didžiulės komercinės dalies statybos. Jis yra numatęs pastatyti 100 vietų viešbutį, restoraną. Objektai bus panašių bruožų, kaip ir kiti (istorinio tipo) pastatai. Juos skirs grioviai, jungs tiltai. Restorane bus atkurtas meniu, kuriame bus siūlomi XIII amžiaus valgiai, pagaminti pagal senovės tyrinėtojų rastą receptūrą. Pasirodo, yra patiekalų, kuriuos gaminamės iki šiandien, o nežinome, kad jie išlikę iš gilios senovės.

Jotvingių ir prūsų gyvenvietė yra gavusi ES ekoturizmo licenciją. Tai įpareigoja šeimininką stengtis, kad čia būtų išlaikoma darna su gamta, kad objektai būtų pastatyti iš ekologinių medžiagų (mediena, akmenys, plytos, pakulos, molis). Žmonių veikla turi būti suderinta su gamta; draudžiama naikinti gyvūnus, augalus. Siekiama, kad ši vieta tarnautų žmogaus poilsiui, ramybei.

Lukoševičius labai norėtų, kad ateity gyvenvietė atgytų: žada surengti gyvosios istorijos, senovės vakarų aisčių amatų pristatymą. Lankytojams bus suteiktos galimybės nors trumpai „pavirsti“ jotvingiais arba prūsais, paliesti medį, molį, pasigaminti senoviniu būdu maistą ir pan. Gyvenvietėje bus organizuojamos įvairios šventės: tęsiami Poezijos pavasario renginiai, jotvingių Jorės šventės, Kupolinės (Rasos šventė), Mindauginės, Žolinių renginiai, susiję su žiląja praeitim.

Kovų brolija „Vilkatlakai“ 2009 m. Mindauginėse

Savo svajones, užmojus Petras įgyvendina pasiremdamas istoriniais šaltiniais, sukauptais muziejuose, archyvuose, literatūroje ir aptardamas su istorikais, archeologais, kalbininkais, muziejaininkais.

Jotvingių ir prūsų gyvenvietė Ožkiniuose (Šilainėje), pradžioje buvusi patyčių, kritikos, kliudymo ir stabdymo objektu, šiandien tampa viena įdomesnių Punsko krašto vietų. Senovės gyvenvietė tebekuriama, tačiau jau dabar joje dažnai apsilanko žmonių iš viso pasaulio, ypač iš Lietuvos, Lenkijos, Vokietijos. Joje pabuvojo ir Lietuvos Seimo nariai, kiti aukšti valstybės pareigūnai. Pirmąją Jorės šventę 2009 metais filmavo Korėjos valstybinės televizijos operatoriai.

Prieš dešimtmečius brendusi Petro Lukoševičiaus vizija pagerbti prūsų ir jotvingių atminimą tampa apčiuopiama tikrove. Jo darbai ir pasiaukojimas labai vertinami, ypač Lietuvoje. Štai įrodymas: Jorės šventės išvakarėse (2009) iš Gedimino pilies Vilniuje buvo per pasiuntinius atvežta Lietuvos Karalystės vėliava. Nuo šiol gyvenvietėje ji plevēsuoja visų švenčių metu, keldama senovės aisčių dvasios atgimimo jausmą. Džiaugtusi Petro tėvas ir tėvų tėvai, kad pagaliau išsaugota tiesa išsvysta dienos šviesa.

(SIGITO BIRGELIO NUOTRAUKOS)

BOŽENA BOBINIENĖ (g. 1973 m. Seinuose) – kilusi iš Seinų valsčiaus Aradnykų kaimo. Pagrindinę ir vidurinę mokyklą lankė Punske. 1999 m. baigė Suvalkų policijinę mokyklą (įsigijo biuro aptarnavimo specialybę), o 2002 m. Suvalkų Jono Pauliaus II aukštąją mokyklą (čia studijavo vadybą ir marketingą). Nuo 1997 m. dirba Punsko „Aušros“ leidykloje (ėjo „Aušrelės“ redaktorės pareigas, šiuo metu – leidyklos redaktorė). Išleido turistinį vadovą „Punsko kraštas – Puńsk i okolicy“, įkūrė tinklalapį www.punsk.com.pl.

Božena Bobiniene

JOTVINGIŲ VADO SKOMANTO MIRTIS

Suvalkijos padavimas

Po smūgio, kokį jotvingiai patyrė nuo rusių kunigaikščio Danilos, vienas iš žymiausių jotvingių kunigaikščių – Skomantas (arba Komantas) priverstas buvo apleisti Krėsmenos valdas su savo buveine Skomante ir iškeliauti į karo neapimtą šiaurryčių kraštą, vadinamą Sūduva arba Dainava.

Greitu laiku įkūrė ten naują pilį prie Galadusio ežero. Kiekvieną dieną eidavo žynio pareigas, tuo tarpu karo žygių metu daugelį kartų rinktasi į vadu. Ėmė jis garsėti ne tik Jotvoje, bet ir kaimyniniuose kraštuose, nes buvęs drąsus karys ir gudrus bei klastingas vadas. Tačiau Jotva buvo susiskirsčiusi atskiomis kunigaikštystėmis, ir jis negalėjo krašto visą laiką valdyti. Mat jotvingiai, nuo amžių pripratę prie laisvės, negeidė turėti vieno valdovo. Išlikdavo taip pat ištikimi savo iš amžių glūdumos atėjusiems dievams ir nepriimdavo krikščioniškojo tikėjimo, kuris vienijo kaimynines tautas. Todėl susiskirstę ir besivaidijantys sūduviai buvo pasmerkti pražūčiai. Skomantas puikiausiai suvokė šitą padėtį ir su kartėliu galvojo apie ateitį.

Tačiau šį kartą bent kažkuriam laikui rengė jis dalies teritorijų didžiulį suvienijimo planą. Turėjo tai būti didžiulis žygis prieš vakarų kaimyną. Žinojo Skomantas nuo savo slaptų pasiuntinių, kad lenkų kunigaikščiai rengiasi didžiuliam karui su Jotva. Sumanė užbėgti jiems už akių, surinkti jotvių kovūnus, susitarti dėl lietuvių pagalbos ir užsitikrinti rusių kunigaikščio neutralumą.

Tuo tarpu pasiūsta krivūles. Vienos karo tarstos prie Galadusio metu į Skomanto pilį trenkė perkūnas. Protėvių tikėjimas draudė tokiomis atvejais ugnį gesinti, kadangi griausmas buvo audrų ir perkūnų dievo ženklas. Tuomet sudegė beveik viskas.

Kai prie Galadusio ežero sudegė pilaitė, Skomantui ir vėl teko keisti būstinę. Geriausia būtų buvę grįžti į Šiurpilį. Bet rengtasi karui su Mazovija, prie kurios, pagal pasiekiančius gandus, turėjęs prisidėti Krokuvos kunigaikštis Boleslovas, tai vertė Skomantą visą dėmesį sutelkti į pietines ir pietryčių sienas. Pirmiausia ketino įsikurti pačiame pakrašty, Rajuje (*dabar Raigardas*), bet vyresnysis įtikino jį, kad tuomet būtų sunku susisiekti su Lietuva.

Būdamas vyriausiasis Jotvos žynys, Skomantas laisvai galėjęs pasirinkti apsistojimo vietą, mat visur žmonės priimdavo jį, rodydami didžiausią pagarbą. Tačiau kitokios nuomonės laikėsi kunigai. Jiems Skomantas buvo ne tik šventikas, bet kartu ir vadas. O gal visų pirma vadas, nes tikėjimas senaisiais dievais seniai jau buvo juose sušvyravęs dėl šių bejėgiškumo prieš triumfuojantį Jėzaus Kristaus ir jo išpažinėjų žygi.

Skomantas buvo kilęs iš turtingos jotvingių kunigų kilties. Jo valdos dar visai neseniai siekėsi su jau kryžiuočių nukariautomis Galinda ir Barta. Nepaisydamas nuo amžių įsigalėjusių papročių, Skomantas, skirtas šventikų luomui ir einantis aukščiausiojo žynio pareigas, siekė karinės valdžios. Tiesą sakant, žmonės jį buvo išrinkę viešajame genčių mitinge, bet taip tik buvo sakoma. Atskirų kilčių vadai žinojo, ką galvoti apie tuos rinkimus, patys juk vadovavo tokiems rinkimams savo žemėse. Sukaupęs tuo būdu dvasinę ir karinę valdžią, Skomantas tapo turtingiausiu šalies kunigu, ir kilo grėsmė, kad jis gali paimti valdžią visoje Jotvoje, ir ne tik vieno ar kito karinio žygio metu, bet visam laikui.

Jotvingių kunigaikščiai gyveno pernelyg arti Lietuvos ir pernelyg gerai žinojo, kas ten dar taip neseniai darėsi, todėl negalėjo ramiai Skomanto remti. Dar jiems gyviems esant vienas iš lietuvių kunigaikščių, ir net ne stipriausių, vadinamas Mindaugu, siekė valdžios ir ją paėmė. Ir tuomet greitai susidorojo su varžovais. Vieni buvo nukirsdinti, kiti į rūsius sukišti, dar kiti žvelgė į pasaulį tuščiomis akiduobėmis. Kas suspėjo pasprukti nuo įsišėlusios Mindaugo rankos, slėpė galvas Rusioje. Bet ir ten įkandin ėjo šimtinės naujo visos Lietuvos ir Žemaičių valdovo, kuris greitai karūnavosi karaliumi ir priėmė Lietuvai svetimą tikėjimą.

Tiesa, vėliau Mindaugas grįžo prie savo tėvų tikėjimo, bet Lietuvos kunigams iš to niekuo nebuvo geriau. Įsisiautėjęs patvaldys ne tik svetimų nepripažino, jis kėsindavosi net į savo sūnus, kad vienas iš jų, Vaišelga, turėjo prieglobsčio ieškoti Danilos kunigaikštystėje, tolimame Pinske. Pagaliau Traidenis, kuris ilgą laiką dėjosi Mindaugo

bičiuliu, pakėlė antveidį ir stojęs prieš jį akis į akį sudavė mirtiną smūgį. Bet ir iš to lietuvių kunigams nebuvo jokios naudos. Tik tiek, kad vieną viršininką iškeitė į kitą.

Jotvingių kunigai gerai žinojo, kad nėra kitos išeities, tiktai reikia sutelkti visą Jotvą į vieno valdovo rankas. Tačiau kiekvienas jų galvojo, kad tas vienas Jotvoje turėtų būti kaip tik jisai. Tuo tarpu kraštui grėsė didžiulis pavojus, reikėjo vado, ir labai skubiai, nebuvo kada rietis ir kovoti dėl valdžios. Todėl kuriam laikui susitaikė ir, matydami Skomanto persvarą, pritilo, o visuotines svarstybas dėl viso krašto valdžios atidėjo vėlesniam laikui. Betgi nė vienas neskubėjo pernelyg uoliai kviesti Skomantą į savo valdas, nes kas bus, jeigu jam patiks ir panorės jis ten apsigyventi? Šventų Perkūno [*baltiškojo audrų ir karo dievo*] alkų būta visur, ir visur Skomantas galėjęs apsigyventi, įkūręs šventąją ramovę. Ir jau tuomet jokia jėga neišvarysianti jo iš tos srities. Nes kas pasikėsintų prieš jį, tas tamsiųjų masių akyse pasirodytų šventvagių, besikėsinančių į aukščiausiąjį žynį.

Kiekvienas vadas stumdavo šią pareigą nuo savęs kuo toliausiai, bet nė vienas nedrįso atvirai pasakyti, kad nenori Skomanto priimti į svečius savo namuose. Tačiau veikiai atsirado šalininkų, kurie be ankstesnio susitarimo, bet dėl gerai suvokiamų savų interesų, nusprendė, kad Skomantui reikią įsikurti netoli Mazovijos sienų, bet taip, kad galėtų kuo greičiau gauti žinių iš Lietuvos. Gan sutartinai nurodydavo jie Ančios žemėje esančias vietas kažkur ties Zelvos, Vilkakūko ir Gereto ežerais.

Vilikaila, Ančios kunigas, dar kažkiek gynėsi, bet neilgai. Neturėjo jis vilčių paimti valdžią visoje Dainavoje, buvo pernelyg silpnas. Greitai šį reikalą apsvarstęs, stūmė tarną pas savuosius, kad parengtų Skomantui būstinę, gudriai paskyręs jam vietą ne savo pagrindinėje pilyje, o nedidelėje pilaitėje, kuri buvo įrengta ant upelio kranto prie Gereto ežero.

– Ne kažin kokia ta pilaitė, – pasakojo jis Skomantui, bet stipri, iš visų pusių gaubiamas vandens ir supama pelkių, kitoje gi griovos pusėje esančioje kalvoje auga šventas Perkūno alkas.

Po dviejų dienų Skomantas jau buvo naujoje pilaitėje, o paskui jį urmu atsikėlė šventikai ir dalis vyresnybės. Likusieji išsiskirstė į savo valdas, nes norėjo tinkamai pasirengti laukiamam žygiui. O ir tie, kurie atvyko su Skomantu, ne iš meilės tai darė, o tam, kad akyčiau galėtų jį saugoti. Svarbiausia rūpėjo jiems, kad Skomantas, vesdamas derybas su Lietuva, tartųsi ne vien tiktai savo vardu, bet visų Dainavos kunigų vardu.

O tuo tarpu žinių iš Lietuvos ilgai nebuvo, nerimastingai ilgai.

To meto Lietuvos valdovas Treniota, surinkęs krašto sostapilyje visus kunigaikščius ir su visais pasitaręs, nusprendė pasiųsti Skomantui pagalbą. Taip visoje Jotvoje pradėta rengtis didžiam karui.

Plačiose užlajose prie Jėgžnios upės jau nuo ankstyvo ryto rinkosi Jotvos koviai į plėšikišką žygį. Atvykdavo ir raitūnai, ir pėsčiai, ir stovavo dideliu ratu, kiekvienas prie savo genties ženklo. Tik vienoje pusėje ratas buvo šiek tiek prasiskyręs, ties šventuoju ažuolu, po kuriuo būrėsi kunigai ir žyniai. Žyniai turėjo mesti burtus, ar žygis pasiseks, bet, tiesą pasakius, nieks į juos nekreipė nė mažiausio dėmesio. Koviai tikėjo, kad, jeigu juos ves Skomantas, žygis turi būti sėkmingas. Todėl visi laukė jo atvykstant.

Ir štai pasirodė jis. Jojo baltu žirgu, aukščiausiojo žynio rūbu. O paskui jį, šiek tiek atokiau, jo sūnus – vienturtis, dar tik paauglys, nepajėgiantis laikyti ginklo. Stebėjosi ne vienas, kad Skomantas atsivedė vaikėžą ten, kur tik subrendę vyrai turėjo teisę rinktis, bet nebuvo kada apie tai galvoti. Staiga pasigirdo šauksmai iš tos pusės, kurioje pirmi pamatė Skomantą.

Džiaugsmingi šūksniai apskriejo ratą, atsimušė aidu nuo netoliese esančio miško sienos, nuskriejo per upės ir ežero vandenį.

– Tegyvuoja kunigas! Tegyvuoja Skomantas, visuomet pergalingas! Tegyvuoja vadas!

O jis jojo per šią minią, net ranka jos nesveikindamas. Įgėlė kitus, kad toks išdidus, bet išmintingesni žinojo, kaip visa klostosi. Žinojo, kad kunigams Skomantas nekėlė jokio džiaugsmo, ir tie pavydulingai žiūrėjo į jo vis augančią valdžią. O Skomantas nenorėjo erzinti jų ambicijų, todėl geidė, kad vadą išsirinktų pagal teisę ir papročius.

Betgi visi žinojo, kad iš tikrųjų rinkimai jau yra įvykę. Kiekvienas, kuris dabar pasipriešintų vyčių valiai arba pabandytų rinktis ką nors kitą vadu, užsitrauktų minios rūstybę.

Kaipmat suvokė tai Rajus, ir, nors anksčiau dar puoselėjo nedrąsiai viltį, kad gal kartais jį vadu pasirinksią arba bent prileisią pasivaržyti su Skomantu, dabar greit pasitraukė nuo savo ambicingų planų, ir kai Skomantas atsistojo po šventuoju ažuolu, o minia kiek nuščiuvo, sušuko jis skardžiu balsu:

– Kunigai ir rikiai, vyčiai ir kovūnai, visi laisvi vyrai kovingos dainavių genties! – jam ėmus kalbėti minia vis labiau ščiuvo. – Tai štai, sustojome ratu, kad apsvarstytume savo protais ir dievų paklaustume,

ką privalome žygio metui išsirinkti mūsų priekyje, kas mus turėtų vesti naujai pergalei.

Čia ėmė šurmulytis kilti.

– Skomantas! Skomantas! – aidėjo pavieniai balsai.

– Tačiau kol mūsų protai gebės šį visai Jotvai svarbų klausimą pasverti, – perrėkė Rajus murmančiuosius, – jau visiems mums širdys pasakė, ką turime išrinkti. O balsas, sklindantis iš narsiosios vyčio širdies, yra dievų balsas, ir neturime jam priešgyniauti! Todėl ir aš su visais jumis šaukiu štai savo didžiuoju balsu: „Šlovė Skomantui, Dainavos vadui!“

Po šių šūksnių kilo didžiulis triukšmas. Skilo ratas, puolėsi vyčiai prie to ažuolo, pagrobė Skomantą ir, nepaisydami jo pasipriešinimo, nunešė į šventąjį alką, kur pagal senus papročius turėjo jis apsirengti vyriausiojo karvedžio rūbais. Čia pat paskui Skomantą ant vyčių pečių jojo Rajus.

– Lapė, ot lapė! – iš pykčio šnopavo nutukęs Raspūda. – Kaip greit jis pašlavė savo puria uodega, visus pėdsakus paskui save naikindams.

Neta stovėjo, žado netekęs ir dar labiau paniuręs negu visuomet, Šiurpila raudonu snukiu tyliai sau spjaudė į barzdą. Širdo ne todėl, kad Skomantą išrinkta, nes, nepaisant vakarykščio suokalbčio su draugais, buvo įsitikinęs, kad viskas taip ir baigsis. Rajus jį įsiutino, kaip ir kitus kunigus. Nutaikė akimirka ir patraukė paskui save minią! Dabar jis bus vyriausiojo vado vietininkas, o jeigu iš žygio grįš gyvas, tuomet, kas žino, ar kitą kartą pats netaps vadu. Ypač jeigu Skomantui kas nepasisiektų.

Dar tą pačią dieną visi jotvingių pėsčių būriai nuo Rajaus pilies leidosi į kelią ir ėjo greitu žingsniu į tą vietą, kur buvo galima persigauti per pelkę. Kiek vėliau pajudėjo ir jotys, o jų priešaky ant balto žirgo jojo Skomantas, apsitaisęs šventais šarvais, su vyriausiojo žynio ženklais. Šalia jo risnojo sūnus, nesuaugęs vaikėzas, išsiskiriantis lininiais plaukais. Suko galvas kunigai, kodėl į taip pavojingą žygį pasiėmė Skomantas vienintelį sūnų, tik tai nieks nedrįso to klausti. Bet jis, matyt, ir pats šitai suprato, kad gali visus stebinti tokia nebūdinga jo išdaiga, nes, kol visi pajudėjo, paaiškino jis:

– Pasiėmiau mažylį, nes ir kur turėčiau jį palikti? Mūsų gimtosios valdos jau kryžiuočių rankose, o ką turėtų po svetimus kampus blaškytis, geriau tegu būna šalia manęs. Ir gerai, kad nuo mažų metų prie karo sunkumų priprastų, nes kuo gali būti pas mus ar kur nors žmogus, kuris yra praradęs turtą, taip kaip jis? Tik paprastas kariūnas.

Taigi tuomet tegu jau nuo dabar pradeda tą duoną valgyti, tegu prie jos pripranta.

Kol pasiekė brastą, atskubėjo žmogus nuplūktu žirgu ir liepė nuvesti jį pas Skomantą. Buvo tai Viskių kašteliono Vartislovo pasiuntinys. Išdavikas kaštelionas pranešė, kad pajuda jis iš Viznos ir lauks Skomanto ties Goniondzu, anoje Bebro pusėje. Vėliausiai po dviejų dienų tikėjosi susitikti su jotvių vadu.

Kitą dieną pasiekė lietuvių Treniotos siųstinis, pranešęs, kad tasis galingas sąjungininkas jau pasiuntė iš savo vyriausiojo Kernavės gardo pėsčių dalinius ir dalį raitijos. Veikiai ir pats pajudėsiąs paskui kariuomenę, bet turįs dar sutvarkyti keletą neatidėliotinų reikalų. Jo kariuomenė pereis tarpekliu tarp Blūdavos ir Balvyžos girių ir sutartu laiku atsiras ties Naros upe. Kol ji ten atvyks, jis jau ir pats būsiąs lietuvių kariuomenės priešaky.

Nudžiugintas tų žinių ir beveik jau visiškai ramus dėl žygio lemties ėjo Skomantas šiaurės Palenke visiškai neskubėdamas, kad nereikalingai nenuvargintų žmonių ir žirgų.

O iš Mazovijos ir Mažlenkių, nuo Seradžiaus ir Sandomiro nepasiekė joks balsas, lyg būtų ten visiškai nieks nežinojęs, kad štai su savo kraugeriška ir grobio godžia kariauna traukia grėsmingas Skomantas, Rusioje ir Mazovijoje vadinamas Komantu.

Skomantas žinojo, kad tai tariama ramybė. Šnipai jam pranešdavo, ko imasi lenkų kunigaikščiai. Dėl vieno tik nebuvo aišku: kuriuo keliu patrauks jie.

Jotvingių kariuomenė persikėlė per Narvę, o vėliau apsistojo Naros ir į ją įtekančios Brankos šakėse. Ten Skomantas nekantriai laukė atvykstančių lietuvių. Bet tie nesirodė ir, kas dar blogiau, nedavė apie save jokios žinios.

Jotvingių vadas nežinojo priežasties, dėl kurios sąjungininkas vėluoja. Betgi žinojo ją lenkai, kurie jau buvo girdėję, kad Treniota nužudytas. Kunigaikščiai Lėšius ir Bolius nusprendė susidoroti su lietuvių apleistu Skomantu. Ir išnaudojo natūralius sąstus, į kokius visiškai nesąmoningai buvo atsidūrę jotviai.

Keturi tūkstančiai jotvių kariūnų, likusių gausiose pasalose prie brastų ir kelviečių, pelkėse ir miškų perėjose, veltui laukė puolimo. Baltoji diena aptiko juos tykančius. Bet vos tik iškišdavo iš ten galvą, zvimbdavo strėlės. Ir iš už Naros, ir iš už Brankos. Susivokė, kad jie apsupti. Suprato tai ir Skomantas, bet grįžti buvo jau vėlu. Reikėjo laukti, kas toliau darysis sąstais pavirtusioje stovykloje.

Įsiskiepiję Naros ir Brankos šakėse, jotvingiai vis labiau nerimavo. Gudri kunigaikščio Lėšiaus klasta, politika laukti ir žiūrėti, kaip elgsis apsuptasis priešininkas, ėmė duoti vaisių.

Tiesa, kad galėjo jie gan laisvai judėti, svarbu, kad pernelyg nepriartėtų prie abiejų upių krantų, kur juos medžiodavo lenkų balistiniai ir lankininkai. Bet kas iš to, kad jie vis mažiau turėjo noro naudotis tąja ribota laisve. Draskėsi kaip vilkai narve, kol pakako jiems maisto, bet po trijų dienų stovykloje kildavo peštynės ir vaidai dėl mažiausio sudžiūvusios duonos paplotėlio, dėl saujos skrudintų miežių. Didžiausiame pavojuje atsidūrę buvo Vartislovo kovūnai. Labiausiai buvo viskuo apsirūpinę ir neįtę bado net tuomet, kai jotvingiai jau ieškojo kur jaunesnių krūmų pumpurų, kad žįsdami apgautų skrandį. Po to, kai Mazovijos riterių palapinės buvo kelis kartus užpultos, Skomantas įsakė jiems atiduoti atsargas, kad lygiai pasidalintų su visais apsuptaisiais. Įsakymas buvo įvykdytas, kai tie pamatė kelis šimtus įtemptų lankų. Mat Mazovijos riteriai net nematė klausyti Skomanto, o Vartislovas stačiai pareiškė, kad pirmiau eis į tikrą mirtį pas Boleslovą ir Lėšių, negu leis paliesti savo nešulius. Bet išvydę grėsmingus ir įširdusius Šiurpilos lankininkų veidus, liovėsi pagaliau priešintis.

Bet ir šį Skomanto įsakymą įvykdžius ne kažin ką pelnyta. Ko šimtui riterių ir keliems šimtams ginklanešių būtų galėję pakakti dar trim keturiom dienom, to keturių tūkstančių armijai užteko vienam pasistiprinimui. Bet tai tik didesnę alkį sužadino ir suerzino skrandžius. Reikėjo ieškoti kitos išeities: išsinerti per lenkų kovūnų apsuptus Naros ir Brankos krantus. Visi suprato, kad kito kelio nėra kaip tiktai smogti, nors šitaip žūtų ir pusė kariuomenės.

Skomantas tai jau seniai buvo supratęs. Dabar beliko tikrai iščiuopti silpniausią apgulties žiedo vietą ir smogus į tą vietą atverti sau angą iš tų prakeiktų spąstų, į kuriuos patys įsinėrė.

Bet kol taip įvyko, atsitiko tai, kas paspartino išspręsti jotvingių žygio likimą.

Jau kurį laiką buvę saulėti orai taip išdžiovino mišką, ypač aukštumose, kad nuo mažiausios kibirkštėlės įsiplieskdavo paklotė. Lėšius, bijodamas gaisro, griežčiausiai įsakė ugnį kurti tik atokiau nuo medžių, ir kad ugniavietės būtų apkastos. Ir vis dėlto atsitiko, kad kažkuris vaikėzas, nešdamas puodą lydytų taukų, užkliuvo koja už šaknies ir taip nelaimingai viską išpylė, kad dalis riebalų pateko į ugnį, o likusi dalis plačia srove nutekėjo per spyglius. Ugnis godžiai kibo į riebalus, ir akies mirksniu gabalą miško apėmė liepsnos. Sušauktos Mentaus,

kuris kaip tik toje dalyje turėjo savo būstinę, dvi trys pėsčių šimtinės bregint užgesino ugnį, bet riteriui tai pakišo mintį, su kuria nuskubėjo pas kunigaikštį.

Viską panoro papasakoti Lėšiui.

– Su kokias žinia ateinate? – paklausė jo kunigaikštis.

– Mintis nėra nauja, – sumišo Mentus. Kaipgi! Pačiam kunigaikščiui jis visa tai pasakojo. – Naudoja ją juk, kai nori išvyti iš apsuptų pilių. Miškas sausas, galima jį mažiausiu kuo padegti. O ugnis už upių ir paupio pelkių niekur toliau neis.

– Manai juos ugnimi išvyti! – sušuko Lėšius. – Tiesa, suimana nėra nauja, bet tavęs dovana neaplenks, kad ją priminei. Tik palauk, kol su kunigaikščiu Boleslovu pasitarsiu!

Po kelių akimirų išvirto iš palapinės ir, dar kartą žadėdamas Mentui dovaną, susikvietė pas save pasiuntinius ir ėmė juos siuntinėti po visą stovyklą.

Greit visa lenkų stovykla buvo pasirengusi, lyg būtų tekę leisti į mūšį, tik tas skirtumas, kad vietoj raičių pirmose gretose stovėjo lankininkai. Greit visi pabiro po tris keturis ir priartėjo, kiek buvo įmanoma, arčiau upės. Kiekvienas šaulys nešė su savimi ryšulius strėlių, apsuktų pakulomis, puodą su ištirpdinta derva, ir antrą su žarijomis.

Kai jau visi atsirado savo vietose, kunigaikštis Lėšius davė ženklą. Niūriai sutrimitavo ragas, ir į jotvingių stovyklą vienu sykiu iš visų pusių buvo paleistas spiečius degančių strėlių.

Jotvingiai ne iš karto suprato pavojų.

– Kas čia dabar? – kalbėjo vieni kitiems. – Drignių liachai apsirijo ar ką? Įdrėkusį mišką nori padegti?

Tiktai Skomantas iš karto susivokė, kas jiems gresia. Bet kol spėjo saviškius surinkti, kol sustojo į rikiuotę, jau šen bei ten pušų kamienais straksėjo liepsnos. Arkliai, kuriuos jotvingiams nusisėkė išgelbėti, nes juos dar prieš atvykstant Boleslovui Skomantas įsakė iš ganyklų parsivesti į stovyklą, prunkštė ir neramiai trampė kojomis.

„Žūtbūt reikia iš čia išsprukti, kol ugnis neapėmė krantų, tinkamų persikelti“, – beviltiškai mąstė Skomantas.

Stojo jis priešaky raitijos būrio ir pasileido šuoliais brastos pusėn prie Brankos. Upeliukas buvo visiškai mažas, galima buvo jį įveikti vienu šuoliu. Paskui jį striksėjo sūnus Skirmantas. Jo veidas buvo apimtas baimės, jis vos neverkė.

Puolėsi visi prie kranto ir šoko. Į skardas sudundėjo lenkų strėlės. Keli koviai susiraitė balnuose ir vertėsi į srovę. Brankos vanduo nusidažė pirmu krauju.

Trys pirmi ženklai prasiveržė paskui Skomantą su mažais nuostoliais ir jau kitoje brastos pusėje kirtosi su vaivados Plichtos būriais. Kiti dėl kašteliono Vartислоvo kaltės kažkiek laiko uždelsė. Manydami, kad Skomantas sprunka iš stovyklos, o jį pameta čia likimo valiai, leidosi su savo vėliava sunkiai ginkluotų Mazovijos riterių prie artimiausio jotvingių ženklo, persirito per jį ir veržėsi priekin, bet dėl šito sugaišo nemažai laiko. Čia pat virš vandens jo arklys staiga įsiremė kanopomis, kad raičius vos nenukrito. Vartislovas pažvelgė, ir jam ant galvos plaukai pasišiaušė. Brankos upelis degė!

Iš paskos rėmė jį einantys kovūnai. Arklys to spaudimo nepajėgė atlaikyti, o į degančią srovę bijojo šokti. Pagaliau puolė į vandenį, klupdamas virto ir pasiglemžė po savimi Vartislovą. Perlėkė per jį visa vėliava, nei pastebėdama, kad mindo savo vado kūną, nei galėdama ką nors pagelbėti.

Iš paskos ateinantys jotvingiai vėl atsirėmė į ugnies užtvartą, todėl sustojo ir bejėgiškai žiūrėjo, kaip kitame krante Skomantas jėgų likučiais ginasi nuo iš visų pusių jį puolančių Mazovijos kovūnų. Bet štai ugnis pagaliau baigėsi. Dabar suprato jie, kad tai ne vanduo degė, tik su srove paleista žolė, sumišusi su derva sulietais žabais. Arčiausiai esantys nušoko nuo žirgų, plėšė krante esančius riedulius ir svaidė juos į sielius. Kiekvienąkart sudavus panirdavo jie ir švykšdami kiek prigesdavo. Tačiau į užgesintą vietą iškart atplaukdavo nauji.

Bet kas čia dabar? Ar jiems akyse vaidenasi? Aname krante Skomantas aiškiausiai ima laimėti. Jotvių spaudžiami, Mazovijos kovūnai traukiasi, užlūžta, krinka tarp medžių.

Per nuskendusius sielius, per žuvusių draugų lavonus likusi jotvių raitija persimetė į kitą upės krantą ir įsitraukė į kovą. Bet kuomet į vandenį įbrido pėsčių būriai, vėl pasipylė strėlių kruša. Dabar jau ne degančių, o paprastų.

Pėsčių būriams vadovaujantis Rajus suvokė, kad jotį sąmoningai praleido, kad geriau galėtų išbaigti aname krante. O vėliau greit ateis ir jų eilė.

– Skydus ant galvų ir paskui mane! – sušuko vadas.

Šimtinė paskui šimtinę brido į vandenį, bet kol per žliugsinčią pievą pasiekė sausą žemę, iš kiekvienos krito po dešimtį. Kiti nekrepė į tai dėmesio. Ėjo atkakliai, matydami čia vienintelį išsigelbėjimą. Pagaliau grįžti negalėjo. Ant jų pečių lipo jau kita šimtinė bėgančių iš degančios stovyklos.

Tuo tarpu Skomanto jotis iš tikrųjų buvo pasiekusi laikiną persvarą, ypač kai prie jų prisijungė Vartislovo raitija. Tiesą sakant, negalėjo ji stoti rikiuotėje, nes miškas, tegu ir retas, nebuvo tam palankus, tačiau tas retas miškas apsunkino lygiai ir mozūrų pėsčiams judėti. Iš pradžių lėtai traukėsi, kiek kandžiodamiesi, vėliau vis rečiau sustodavo, bandydami į puolančius jotvius sviesti ietį, pagaliau apimti panikos ėmė kriksti, gelbėjosi į medžius, mesdavosi į krūmų kuokštus, kur jų negalėjo pasiekti įniršusių jotvių kalavijai.

Skomantas džiaugėsi, kad labai geru laiku puolė. Jeigu perėjo tūkstantis jo raičių, juo lengviau turėtų pereiti pėsčiai. Žirgai labiau bijo ugnies negu žmonės. Sugadino reikalą Boleslovas. Matyt, galvojo, kad eis jie ne per upę, o sausuma, rytų link.

Bet kas čia? Staiga baigiasi miškas. Juo geriau. Čia jau išbaigs iki paskutinio mozūrų pėsčius ir palauks Rajaus.

Išniro iš miško, vijosi paskui paniškai sprunkančius išlikusius gyvus ir persigandusius Boleslovo lankininkus. O tie jau mėtė ginklus, kad lengviau būtų jiems bėgti.

Tik čia pasigirdo pratąsus šauksmas.

– Lė-šius! Lė-šius!

Pažvelgė Skomantas ir apmirė. Kitoje plačios laukymės pusėje niro iš miško raitijos minia. Nesirikiaavo senu papročiu tvora, nesudarė glaudžios eilės. Niro po vieną, ir tik kai atsirasdavo atviroje laukymėje, leido žirgams šuoliuoti, ir slinko kaip viesulas, su atstatytais smaigenomis.

Trauktis buvo vėlu. Kol būtų pasiekę išganingą miško sieną, iš už kurios neseniai išniro, jau jų nė pusės būtų nelikę. Todėl sušaukė Skomantas, ką išgalėdamas, ir metėsi į artėjančius. Matė, kad tai beviltiška kova. Iš miško prieš jį niro vis nauji riteriai, o tuo pačiu metu iš šonų slinko voros pėsčių. Tai, ką buvo laikęs laikina persvara, buvo klasta. Iš vieno spąstų pakliuvo į kitus.

Susikibo. Žvangėjo ginklai, žvengė žirgai, sklido pikti, skausmo pilni riksmi. Skomantas jau negalvojo nei apie save, nei apie mūšį. Matė, kad jau nieks negali išgelbėti tos iš visų pusių apsuptos saujelės. Gali dar jie kurį laiką kažkiek spyriuotis, bet ir tai jau yra beviltiška, kaip vaiko spurdėjimas milžino glėby. Jau negalvojo ir apie savo kovūnus. Visą jo dėmesį pasiglemžė mintys apie sūnų, apie Skirmantą. Kam jį čia ėmė? Žus net vyro amžiaus nesulaukęs. O juk jį turėdamas omeny kovojo dėl valdžios Jotvoje. Išleido jį iš akių tuomet, kai susirėmė su lenkais.

Atremdavo skydu smūgius, kapojo kalaviju ir tuo pačiu metu dairėsi, ar kur nors arti nepastebės gelsvos vienturčio galvutės.

Kažkoks milžinas kovūnas su nuleistu antveidžiu užrėmė jį, todėl visą dėmesį sukaupe į puolantįjį. Bet kol spėjo išsitiesti, svydė, kurią paleido jo gyvybę saugantis jaunas Šiurpilas, pargriovė lenkų riterį.

Jotvingiai iš karto ėmė visa linija trauktis, šimtininkai tikrai žiūrėjo, kad trauktis nepradėtų paniškai. Bet štai jau užėjo jiems iš užnugario, jau artėja pabaiga, neišvengiama žlugtis, pogromas, kokio Jotva nėra girdėjusi.

Tik čia lenkų sparnai ėmė be tvarkos maišytis ir pradėjo net trauktis. Tai Rajus atėjo į pagalbą. Perėjo brastą, ir nors iš jo trijų tūkstančių tik du buvo pajėgūs kipti į kautynes, čia pat prisidėjo prie kovotojų. Jo lankininkų šūviai pristabdė lenkų sparnus. Kai jotvingių raitija pajuto, kad turi apdraustą kelią trauktis, sugrįžo jiems viltis išsigelbėti. Jau nesigynė iki paskutiniųjų. Dabar kuo skubiau norėjo dingti iš lauko ir palikti vietos savo lankininkams. Iš už medžių priedangos pabers strėles į puolančius riterius. Nuvys juos nuo lauko.

Bet atotrauka pavirto bėgsmu. Kad tik greičiau į mišką!

Ir kaip tik šitai galutinai pražudė jotvių kovūnus ir priartino galą. Ant besitraukiančių jotvių sprandų supuolė į mišką Lėšiaus riteriai. Jotvių lankininkai negalėjo jiems veiksmingai rėžti, kad neišžudytų saviškių. Slegiančios žirgų krūtinės žėrė juos kaskart toliau ir toliau. Ir kol sugebėjo atsipeikėti, jau kelis kartus gausesnės lenkų voros sugriuvo tarp jų, išardė darnią rikiuotę ir išsklaidė ją. Mūšis pavirto atskiromis kėsonėmis, pagaliau netvarkingomis muštynėmis ir vaikymusi pavienių kovūnų, kurie bandė gelbėtis, kaip kas įmanydamas.

Lėšius visai nedalyvavo kovoje. Išjojo iš miško raitijos priekyje, bet kai šie susikypia su jotvingiais, pasiliko vietoje ir per siųstinius perduodavo įsakymus. Pagaliau jau nedaug buvo likę ką daryti. Nuo to meto, kai ugnimi išuiti jotviai išsinėrė iš upių šakių, viskas jau buvo žinia, o pabaigą buvo lengva numatyti. Reikėjo tik tai skubėti, kad kovojančių neužkluptų naktis. Todėl sutraukė iš anapus Naros beveik visus kovius, palikęs atsargoje tris šimtus rinktinių Seradžiaus raičių, jeigu kartais ta vieta bandytų didesnė krūva jotvių veržtis. Visi kiti buvo čia, toje didelėje laukymėje.

Šiek tiek jis sunerimo, kai jotvingių raičiai, savo šaulių dengiami, pasitraukė į mišką. Ne dėl mūšio baigties buvo susirūpinęs, tas šiaip ar taip jau buvo laimėtas. Sielojosi, kad mūšio įniršyje jo kovūnai per-

nelyg daug jotvių lauke išguldys, užuot paėmę į nelaisvę. Iš užmušto priešo tik tiek naudos, kad jį dar reikia apkasti, idant neprasmirstų ir krašte nesukeltų maro. Belaisvių jam reikėjo kuo daugiausia, kad apgyvendintų darbo rankų netekusią žemę.

Paragino žirgą pentiniais ir pasileido šuoliais per laukymę. Iš pasokos jojo trimičius.

– Pūsk ragą, kad baigtų kautis! – įsakė jis, kol dar nebuvo pasiekę priešais esančio miško.

Po valandėlės vangūs, žemi garsai paskelbė lenkų koviams, kad metas baigti kautynes. Buvo jau pats laikas, nes atkaklūs mozūrai ir ne mažiau už šiuos įsiaistrinę seradziokai bei lenčicai baigė skersti pabirusius jotvius. Pasigirdus ragui, ne visi iš karto liovėsi kovoje, nes ne visus jis pasiekė, o dalis jų jau buvo atsipeikėję. Žėrė gailėsčio prašančius jotvių kovūnus ir, varydami juos tarp savęs, ėjo į erdvią laukymę. Nuginkluotus belaisvius tarnai vikriai rišo.

Lėšius liepė ieškoti Komanto, bet nebuvo jo nei tarp belaisvių, nei tarp kritusiųjų. Tačiau kunigaikščiui atvedė jauną vaikėžą, apie kurį jotviai sakė, kad esąs jų vado sūnus. Surado jį po medžiu sėdintį prie užmušto žirgo. Kandžiojosi, kai jį nuo žirgo šie bandė atplėšti.

– Ar tu Skirmantas, Skomanto sūnus? – paklausė Lėšius, pasilenkdamas balne, kad geriau išžiūrėtų į jo jauną veidą.

Vaikas stovėjo išdidžiai pakėlęs galvą. Dėjosi nesuprantas, ką jam sako. Ir tik kai vienas mozūrų riteris pakartojo kunigaikščio žodžius jotviškai, atsakė:

– Taip! Tai aš esu Skirmantas, sūnus Skomanto, Jotvos vado ir jos aukščiausiojo žynio. Galite mane nužudyti, kaip nužudėte mano tėvą!

Patiko Lėšiui paauglys. Smulkutis toks, liesutis, o turi drąsos žvelgti į akis nugalėtojui.

– Nenužudžiau tavo tėvo, – Lėšiaus balse buvo girdėti gaidelė, lyg būtų bandęs teisintis. – Tiesą pasakius, net nežinau, kur jis yra.

– Neša jau, neša! – atsiliepė šauksmai.

Ir iš tikrųjų iš miško ėjo kuopa lenkų kovų. Priekyje, kiek atokiau nuo visų, keturi riteriai nešė japončioje Skomantą.

Jau buvo miręs. Veidas liko nepaliestas, bet iš visos krūtinės ir pečių šiausėsi dešimtys strėlių. Neturėjo ant savęs jokių vado ženklų, todėl tie, kurie miško tankmėje jį užklupo, net nežinojo, ką žudo. Gal būtų jį patausoję, vildamiesi išpirkos.

Išvydęs palaikus, jaunas Skirmantas atsitraukė išsigandęs, vėliau sukniubo ant jo ir tyliai raudojo.

Lenkų riteriai, tarytum kiek susigėdę, truputį pasitraukė į šalį. Ne norėjo matyti šio paskutinio atsisveikinimo. Patys turėjo jaunų sūnų. O ir tie lenkai, kurie šiandien žuvo, taip pat.

– Kam jį ėmė su savimi? – sumurmėjo viens ir kits.

Lėšius nušoko nuo žirgo ir priėjo prie mažylio. Pasilenkė, norėdamas prisiliesti prie jo gelsvų plaukų, bet patraukė ranką. Nedrįso. Juk, ką besakytum, tai jis, Lėšius, nužudė jo tėvą.

Paliko berniuką vieną ir įsakė jam netrukdyti tą paskutinį kartą atsisveikinti.

– O vėliau liepkite jį dorai palaidoti, kaip įsako jotvingių papročiai. Tegul tuo užsiima belaisviai, jie geriau žino, ką reikia daryti.

Iš lėto grįžo ir lenkų riteriai, kurie toli buvo nusiviję sprunkančius jotvingių armijos likučius. Tarp grįžtančiųjų buvo ir Mentus, uždušęs, nusiplūkęs visos dienos štroje. Mūšio įkarštis jau jį paliko, puikindamasis jis žvelgė į lavonais nuklotą lauką. Tiek jų krito? Vargu ar Jotva dar kada beprisikels po tokio smūgio.

Kada prijojo arčiau Lėšiaus, savo nuostėbiui, pamatė, kad kunigaikštis apniukęs. Matyt, ir jis persigandęs žvelgė į niokos veikalą, kokį atliko. O iš miško nešė vis naujus lavonus. Tuo tarpu rinko tik savus, nes norėjo iškelti jiems vertas laidotuves.

– Na ir ką, džiaugiesi mūšiu? – paklausė jo Lėšius.

Šis sumišęs nežinojo, ką jam ir atsakyti. Nes ir džiaugėsi, kad kartą pagaliau ir jam teko viešai stoti priešui į akis, o ne iš po pakampės, ne pasalūniškai. Ir tuo pačiu nesidžiaugė. Kokios vertės buvo jo įvykdytos žmogžudystės visuotinėse skerdynėse, kurių liudininku šiandien tapo?

– Na jau tiek to. Neprivalai atsakinėti. Taip jau reikėjo. Ne sau tai darėme – ir tu, ir aš.

O po valandėlės jau kitokiu tonu pridūrė:

– Komantas paliko sūnų, dar visai vaikiuką. Pasidomėk juo, kai laidotuvių apeigos bus baigtos. Jotviškai moki kalbėti, geriau su juo susitarsi nei kas nors kitas. Atveši vėliau jį pas mane į Lenčicą.

– Gerai.

Skubomis žvususius laidojo, nes birželio karščiuose galėjo lavonai greitai irti. Mazovijos riterius, kurie kašteliono Vartislovo pašonėje žuvo, kovodami prieš savus, palaidota bendrame kape kartu su visais lenkų kovūnais. Patį Vartislovą tik pačioje pabaigoje surado. Atpažino jį tikrai pagal šarvus, nes veidas ir kūno dalys buvo sutryptos arklių, kurie per jį kapstėsi, kai tas krito, kuomet visi per upę kėlėsi.

– Tas turėjo laimės, – sušuko Mentus. – Paspruko nuo budelio, ir dar jį dorai palaidos, užuot būtų atkirtę galvą ir dalis, o kūną sudeginę ir pelenus išbarstę į keturias pasaulio šalis.

Virš Skomanto ir su juo žuvusių kovūnų kapo belaisviai jotvingiai supylė aukštą kauburį. Išaugo jis į didžiulį milžinkapį, kylantį viršum visos apylinkės.

Skomanto laidotuvėse dalyvavo abu lenkų kunigaikščiai ir iškilnesni didžiūnai. Nelabai šie suprato, kam čia juos Lėšius partraukė. Norėjo visi pailsėti, pasilinksminti po pergalės, o liepia jiems čia stovėti lyg šermenyse.

Boleslovas nesipriešino jaunojo vado įsakui, šios dienos mūšio nugalėtoji. Jis vienas gal suprato Lėšių. Tame kauburyje ne tiktai Skomantas gulėjo, ne tiktai jo koviai. Visą Jotvą čia palaidota. Nebeprikels ji po šio smūgio. O likučiai, kurie išsigelbėjo, gal dar ir stos į kovą, bet jau šiandien galima numatyti, kokia bus jo pasekmė. Kas žino, ar ne geriau būtų buvę, užuot kovojus su Skomantu, prisikalbinti jį, kad stotų į bendrą kovą su lenkais prieš vis stiprėjantį priešą kryžiuotį?

Bet įvykių eigos nepasuksi atgal, kaip nepakreipsi Naros srovės priešinga kryptim, prie kurios štai vis aukščiau ir aukščiau auga kapas Skomanto, didžiojo Jotvos vado.

Visa tai vyko 1264 metais. O po dvidešimties metų jotvingių tauta, pati save vadynusi sūduviais, o lietuvių vadinama dainaviais, nustojo buvusi. Paliko jie tiktai milžinkapius, žole apaugusius piliakalnius ir upių bei kai kurių vietovių vardus. Pasiliko Naros ir Brankos santakoje aukštas pilkapis, kurį ir šiandieną aplinkiniai gyventojai vadina Komantu.

Iš knygos *Legendy, podania i baśnie Suwalszczyzny.*

Sud. Janusz Kopciał. Suwałki 1997, p. 17–30.

Śmierć Skomęta, wodza Jaćwingów.

Pagal Ryszard Kraško, *Kumat. Opowieść o jaćwingach,*

Warszawa, 1971, p. 192–195, 236–239, 279–290.

Autoriaus papildymai – kursyvu.

TURINYS

PRATARMĖ	5
JOTVINGIŲ LAIKO LABIRINTUOSE	
Jonas Puzinas <i>Jotvingiai ir jų gentys</i>	7
Zigmas Zinkevičius <i>Jotvingiai ir jų kalba</i>	18
Letas Palmaitis <i>Jotvingių kalbos klausimu</i>	34
Algis Uzdila <i>Upių dainos</i>	43
Grzegorz Białuński <i>Skomantų kiltis</i>	70
Sigitas Birgelis <i>Lietuvos vardo tūkstantmetis teorijų ir klystkelių labirintuose</i>	95
ISTORIJOS PUSLAPIŲ VINGIUOSE	
Barbora Vileišytė <i>Seinai – lietuviškumo židinys</i>	125
Algimantas Katilius <i>Seinų kunigų seminarija XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje: klierikų tautinės tapatybės klausimas</i>	144
Kazys Šapalas <i>Iš „Žiburio“ draugijos istorijos</i>	161
Petras Maksimavičius <i>„Žiburio“ draugijos posėdžių protokolai</i>	183
Jonas Mačiulis <i>Apie lietuviškuosius slapyvardžius</i>	192
Kun. Simonas Norkus <i>Punsko bažnyčia (Seinų diecezijoje)</i>	201
Mykolas Römeris <i>Dienoraščio fragmentai</i>	213
Bronius Makauskas <i>Lietuvių išskeldinimas iš III Reicho okupuoto Suvalkų krašto (1940–1941 m.)</i>	227
Bronius Makauskas <i>Lietuvos partizanų ryšiai su Vakaraais per Suvalkų kraštą ir Lenkiją 1945–1950 m.</i>	244
Tadas Bagdonavičius <i>Lietuvių trėmimai 1949–1950 metais</i>	258
Marytė Černelienė <i>Lenkijos lietuvių veiklos ribojimas 1956–1960 metais</i>	267
Gintautas Latvys <i>Kovos dėl lietuviškų pamaldų Seinų bazilikoje</i>	284
Jonas Juravičius <i>Slabada – Miroslavas</i>	303
Stasys Stacevičius <i>Merkinė minėjo jubiliejų</i>	315
GYVI MŪSŲ ATMINTY	
Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė <i>Jotvingių vardas gyvas Alytuje</i>	322
Jerzy Brzozowski <i>Jotvos praeities puoselėjimas Suvalkų apskrityje muziejuje</i>	331
Božena Bobinienė <i>Jotvingių ir prūsų gyvenvietė</i>	338
<i>Jotvingių vado Skomanto mirtis</i>	352

STRESZCZENIA ARTYKUŁÓW

I. JAĆWIEŻ W LABIRYNTACH CZASU

Jonas Puzinas
JAĆWINGOWIE I ICH PLEMIONA

Po raz pierwszy w źródłach pisanych nazwa Suduwa (Sudowowie) pojawia się w słynnej „Geografii” Ptolemeusza (Ptolemaios) w I-II w. n.e. W polskich i rosyjskich źródłach Sudowowie nazywani są Jaćwingami. Najstarsze wzmianki o nich pochodzą z X wieku (Kronika Nestora). Źródła polskie jako swych sąsiadów na północnym wschodzie wymieniają Podlasian (kraj: Podlasie – Polexa). Źródła litewskie dla części ziem jaćwieskich używają określenia Dainava. W artykule autor szczegółowo omawia granice osadnictwa plemion jaćwieskich.

Zigmas Zinkevičius
JAĆWINGOWIE I ICH JĘZYK

Z licznych plemion bałtyckich do czasów współczesnych przetrwały tylko dwa narody: litewski i łotewski, stanowiący łącznie ok. 5 milionów osób. Liczne hydronimy świadczą o tym, że w I tysiącleciu n.e. plemiona bałtyckie zamieszkiwały ogromne obszary Europy Wschodniej – od Wisły aż po Wołgę. Do plemion, które wyginęły, należą Jaćwingowie (Sudowowie, Dajnowie). Określa się przybliżone granice zasięgu plemion jaćwieskich. Ze względu na brak źródeł pisanych dotyczących języka Jaćwingów, autor na podstawie hydronimów i nazw miejscowych porównuje główne jego cechy do innych języków bałtyckich – pruskiego i litewskiego. Podobnym badaniom onomastycznym wiele prac poświęcili językoznawcy polscy (J. Otrębski, J. Nalepa, A. Kamiński, Cz. Kudzinowski, T. Zdancewicz i inni), litewscy (K. Būga, J. Gerullis, V. Mažiulis, B. Savukynas, A. Vanagas) i innych narodowości (W. Toporow, K.O. Falk).

Letas Palmaitis
W SPRAWIE JĘZYKA JAĆWIESKIEGO

Język Jaćwingów należy do grupy języków zachodniobałtyckich i jest najbliższy językowi Prusów. Autentyczne wyrazy pruskie są zapisane w „Słowniku elbląskim”, natomiast język katechizmów (I i II), podawanych jako zabytki języka pruskiego, nimi nie są. Są one zapisane narzeczem, którym mówiono w Sambii. Narzecz to, jeżeli nie jest językiem Jaćwingów, to jest bardzo do niego zbliżone. W niniejszym artykule autor uzasadnia, na jakiej podstawie doszedł do takiego wniosku.

Algis Uzdila
MÓWIĄ RZEKI

Przeoglądając mapę północno-wschodniej Polski, na Warmii i Mazurach znajdziemy wiele nazw obco brzmiących w języku polskim. Nie wszystkie nazwy jezior, rzek, miast i wsi są zrozumiałe także dla nas, zaliczających się do Bałtów. Na ich obecną formę wpływ miało zarówno długie oddziaływanie języka niemieckiego, jak i powojenna transformacja na język polski. W prezentowanym artykule autor przedstawia etymologię nazw rzek północno-wschodniej Polski.

Grzegorz Białyński
RÓD SKOMANDÓW

Dzieje pruskiego rodu Skomandów – ze względu na duże zainteresowanie historyków – są dobrze udokumentowane. Wywodzi się on z ziem pruskich, które w okresie późniejszym znalazły się pod panowaniem Zakonu Krzyżackiego. Siedziba rodu znajdowała się nad jeziorem Skomętno. Wskazuje się na grodzisko położone na południowo-wschodnim brzegu jeziora. Protoplastą Skomanda – znanym ze źródeł historycznych – był jego imiennik, który poległ w latach czterdziestych XII w. w walce z wojskami księcia słonimskiego Wasylka. Bardziej znaną postacią z tego rodu był Komat (druga połowa XIII w.). Ostatni przedstawiciele rodu wymarli na przełomie XV i XVI w.

Sigitas Birgelis
TYSIĄCLECIE PIERWSZEJ WZMIANKI O LITWIE –
W LABIRYNTACH TEZ I POMYŁEK

W 1000. rocznicę pierwszej wzmianki o Litwie w roczniku kwedlinburskim (1009 r.) ukazało się sporo publikacji, książek i artykułów próbujących ustalić przybliżone miejsce męczeńskiej śmierci św. Brunona. Na ogół przyjmuje się, że biskup udał się do Prus, gdzie zginął chrystianizując pogan. Niektórzy polscy i litewscy badacze przyjmują, że przypuszczalnym miejscem śmierci Brunona była wschodnia Jaćwież, czyli pogranicze Litwy i Rusi. Jednak część współczesnych historyków litewskich (E. Gudavičius, A. Bumblauskas) twierdzi, że misjonarz udał się bezpośrednio do Litwy i zginął na pograniczu Litwy i Rusi. Zakładają oni, że w krajach zachodnich w X-XI w. nazwą Prusowie określano nie tylko plemiona pruskie, ale także innych Bałtów, co znajduje potwierdzenie w źródłach pisanych.

Autor artykułu polemizuje z tezą E. Gudavičiusa, że ochrzczony przez Brunona Nethimer był królem istniejącego państwa litewskiego, które posiadało wojsko, ustalone i strzeżone (sic!) granice. Państwo to, według Gudavičiusa, przestało istnieć po najeździe Jarosława Mądrego w 1040 r. Nie da się też obronić tezy Gudavičiusa, że źródła opisujące śmierć Brunona mówią o pierwszej chrystianizacji Litwy i jej mieszkańców. Twierdzenia, że Nethimer dobrze znał świat chrześcijański i prowadził z Brunonem dysputy teologiczne, że sam zezwolił mu na spalenie pogańskich bożków, jak również to, że próba ognia była mistyfikacją, mającą przekonać do chrztu pogan, są mocno przesadzone.

Autor artykułu uważa, że pułk Nethimera nie był ani liczny, ani potężny. Jego imię zostało zapomniane, podobnie jak zapomniano imiona wielu dowódców porównywalnych liczebnie jednostek terytorialnych. Na podstawie wzmianki Wiperta o 300 mężczyznach, którzy wraz z wodzem przyjęli chrzest, nie można wysnuwać wniosku o liczny wojsku Nethimera. Mówi się tu o zgromadzeniu pogan, które najpierw postanawia poddać Brunona próbie ognia, a następnie przyjmuje chrzest. Źródła historyczne, opisujące śmierć misjonarza, wskazują też, że męczennik stracił życie nie w pułku Nethimera, lecz w następnym.

Brat Nethimera, który nakazał zgładzić Brunona, nie musiał być bratem rodzonym. Słowo frater w średniowiecznej łacinie oznaczało także dalszego krewnego, przyjaciela bądź osobę sprawującą identyczną lub podobną funkcję. Próba lokalizacji miejsca śmierci Brunona na podstawie „Życia i męczeństwa św. Brunona z Kwerfurtu” (gdzie jest wzmianka o Zebedenie i rzece Alstra) mija się z celem. Źródło to jest XVI-wieczną legendą o małej wartości historiograficznej.

II. NA KRĘTYCH ŚCIEŻKACH HISTORII

Barbora Vileišytė

SEJNY – OŚRODKIEM KULTURY LITEWSKIEJ

Powiat sejneński leży w południowej części Suwalszczyzny. Do rozbiórów ziemie te należały do Wielkiego Księstwa Litewskiego (województwa trockiego), zaś po likwidacji Królestwa Polskiego stały się częścią guberni suwalskiej. Według oficjalnych danych w roku 1914 powiat zamieszkiwało 99 300 mieszkańców, z tego 59,71 % stanowili Litwini, 22,5 % – Polacy, 11,72 % – Żydzi, 4,37 % – Rosjanie. Znaczna część powiatu leży w basenie Czarnej Hańczy, a największą rzeką jest Sejna (obecnie nazywana Marychą). To od niej swą nazwę wzięło miasto, pełniące teraz funkcję centrum powiatu. W źródłach historycznych pierwsza wzmianka o Sejnach pochodzi z roku 1522. Wówczas król Zygmunt Stary podarował księciu J. M. Wiśniowieckiemu skrawek Puszczy Przełomskiej nad rzeką Sejną. Książę postawił tu swój dwór, dając początek późniejszemu miastu. Pod koniec XVI wieku właścicielem dworu został Jerzy Grudziński, który cały swój majątek w r. 1602 zapisał sprowadzonym z Wilna dominikanom. To oni zajęli się budową obecnego kościoła i klasztoru. Po trzecim rozbiorze Rzeczypospolitej Obojga Narodów Suwalszczyzna znalazła się pod panowaniem pruskim. Staraniem władz pruskich w r. 1798 zostało utworzone nowe biskupstwo z siedzibą w Wigrach. Wkrótce przeniesiono je do Sejn. Dominikanie opuścili Sejny, a w klasztorze otwarto seminarium duchowne. Przez cały okres funkcjonowania seminarium zdecydowaną większość stanowili w nim klerycy pochodzenia litewskiego. Najwięcej wśród nich było absolwentów gimnazjum w Mariampolu.

Druga połowa w. XIX – to okres litewskiego odrodzenia narodowo-kulturalnego. Aktywnymi uczestnikami tego ruchu byli również klerycy sejneńskiego seminarium duchownego. Wśród najaktywniejszych działaczy znaleźli się A. Staniukynas, P. Kriaucziunas, A. Raduszis, A. Milkus, V. Matulaitis, Vincas Kudirka i inni. Klerycy tworzyli tajne organizacje, których celem była pomoc w wydawaniu i kolportowaniu zakazanej prasy litewskiej. Finansowo wspomagali również wydawanie redagowanej przez Vincasa Kudirkę (byłego seminarzystę) gazety „Varpas” (Dzwon), na łamach której głoszone idee programowe litewskiego ruchu odrodzenia narodowego.

Po cofnięciu przez władze carskie zakazu druku tekstów litewskich czcionką łacińską (w r. 1904) księży, głównie z grona profesorów seminarium duchownego, wystąpili z inicjatywą zorganizowania w Sejnach wydawnictwa czasopism i książek litewskich. Wydawnictwo pod nazwą „Laukaitis. Dvaranauskas. Narjauskas i Spółka” uruchomiło drukarnię i rozpoczęło działalność pod koniec 1906 r. Najważniejszym i najpopularniejszym periodykiem był tygodnik „Šaltinis” (Źródło), który tuż przed wybuchem I wojny światowej osiągnął nakład 15 000 egzemplarzy. Od r. 1908 wydawano miesięcznik dla księży „Vadovas” (Przewodnik) oraz dwutygodnik „Spindulys” (Promień). Nakładem wydawnictwa ukazało się też około miliona egzemplarzy książek o bardzo różnorodnej tematyce.

Algimantas Katilius

SEMINARIUM DUCHOWNE W SEJNACH NA PRZEŁOMIE XIX I XX W. A TOŻSAMOŚĆ NARODOWA KLERYKÓW

Seminarium Duchowne w Sejnach działało w latach 1826-1915. Klerycy pochodzili głównie z ziem etnicznie litewskich. W latach 1826-1915 w seminarium uczyły się 1193 osoby. Miejsce pochodzenia udało się ustalić dla 910 spośród nich. Około 80 % seminarzystów pochodziło z obszaru litewskiego i około 20 % – z polskiego. W latach 1904-1915 stopniowo zmniejszała się liczba kleryków narodowości litewskiej, a zwiększała narodowości polskiej. Druga połowa w. XIX – to okres litewskiego odrodzenia narodowo-kulturalnego, lata kształtowania się świadomości narodowej. Klerykom pochodzenia litewskiego idee odrodzenia były bardzo bliskie. Tworzyli oni organizacje, w tym także tajne, których celem było budzenie świadomości narodowej, wspomaganie litewskich wydawnictw itp.

Kazys Šapalas

Z HISTORII STOWARZYSZENIA „ŽIBURYS”

Autor przedstawia historię 4 oddziałów Stowarzyszenia „Žiburys” (Latarnia) od chwili ich powstania do wybuchu I wojny światowej i zaprzestania działalności. Najintensywniejszą działalność prowadziły oddziały w Sejnach i w Puńsku (powstałe w 1906 r.). Oddział w Puńsku tworzył sieć bibliotek, czyteln i szkółki, prowadzone przez tzw. daraktorów, rozwijał amatorski ruch artystyczny (zespoły taneczne, żywego słowa, chóry itp.), prowadził szeroką akcję przeciwalkoholową (w r. 1909 tworząc odrębne Stowarzyszenie „Blaivybė” (Trzeźwość). Prowadził nawet działalność gospodarczą (miał w Puńsku swój sklep), organizował kursy dokształcające dla rolników. Zakres działalności oddziału sejneńskiego był podobny. Skromniejsze osiągnięcia miały oddziały stowarzyszenia w Smolanach (założone w r. 1907) i w Wiżajnach (założone w r. 1912).

Stowarzyszenie „Žiburys” zakładało i prowadziło własne szkoły. W roku 1908 otwarto szkołę podstawową w Sejnach. W Puńsku i w Sejnach organizowano też kursy dla dorosłych. W roku 1918 powstało gimnazjum w Sejnach, a rok później – gimnazjum dla dziewcząt.

W latach 1915-1916 Stowarzyszenie „Žiburys” otworzyło 7 szkół podstawowych w okolicznych wsiach (w Bubelach, Klejwach i in.). Szkoły te działały do jesieni 1919 r., tj. do momentu przejścia władzy na Sejneńszczyźnie przez Polaków. Gimnazjum „Žiburys” od 1920 r. działalność dydaktyczną kontynuowało w Łódziejach (Lazdijai).

Petras Maksimavičius

PROTOKOŁY STOWARZYSZENIA „ŽIBURYS”

Protokoły Stowarzyszenia „Žiburys” znajdują się w zbiorach Litewskiej Biblioteki Narodowej im. M. Mažvyda w Wilnie. Są one cennym źródłem do poznania historii Sejneńszczyzny w okresie działalności tego stowarzyszenia (1906-1920). Część materiałów była publikowana w ówczesnej prasie, część jednak nigdy nie ukazała się drukiem i dlatego jest mało znana. Stowarzyszenie zajmowało się przede wszystkim zakładaniem i prowadzeniem szkół oraz bibliotek. Protokoły zawierają ważne dane: okoliczności, w jakich powstawa-

ły oddziały stowarzyszenia (Sejny, Puńsk), nazwiska ich założycieli i działaczy, a także główne kierunki działalności.

Jonas Mačiulis

O LITEWSKICH PRZEZWISKACH

Używanie pseudonimów jest cechą kultury pisanej. W wielu obecnych krajach wydawane są słowniki pseudonimów, obejmujące nieraz po kilkadziesiąt tysięcy pseudonimów, których używali literaci do podpisywania swoich utworów. Na Litwie również ukazało się wiele prac poświęconych tej tematyce. Godne uwagi jest zwłaszcza kapitalne dwutomowe dzieło „Pseudonimy litewskie: indeks pseudonimów z czasopism litewskich do roku 1990”. We wszystkich wydawnictwach wymieniane są także Sejny, które w pierwszym dwudziestolecu w. XX były najważniejszym litewskim ośrodkiem wydawniczym. W ukazującym się w Sejnach tygodniku „Šaltinis” (Źródło) zarejestrowano 750 pseudonimów, w miesięczniku „Vadovas” (Przewodnik) – 175, w dwutygodniku „Spindulys” (Promień) – 135, a w dodatku dla dzieci „Šaltinėlis” (Źródlecko) – 110.

Simonas Norkus

KOŚCIÓŁ PUŃSKI

Początek kościoła puńskiego datowany jest na r. 1597. Wówczas Stanisław Zaliwski – chorąży liwski, leśniczy lasów łódzieskich, mereckich i sejwejskich – ufundował drewniany kościół, a król Polski i wielki książę litewski Zygmunt III Waza oddzielnym dokumentem potwierdził erygowanie parafii i hojnie ją uposażył. Następne dwa dokumenty osobiście podpisane przez króla z roku 1600 i 1606 zwiększały nadania i przywileje dla parafii. Pierwszy kościół spłonął podczas pożaru miasteczka między rokiem 1741 a 1776 (dokładnej daty pożaru nie udało się ustalić). Drugi kościół, również drewniany, został zbudowany za proboszcza Jana Chłopickiego i wyświęcony w r. 1776. Jednakże i on spłonął (w r. 1868). Budową nowej, murowanej świątyni, służącej parafianom do dziś, zajął się ks. Kazimierz Jonkajtys, a jego wyposażeniem ks. Simonas Norkus (Narkiewicz).

Autor szczegółowo opisuje zakupione wyposażenie do nowego kościoła puńskiego oraz charakteryzuje pokrótce miejscowych Dzuków, którzy go w tej pracy wspomagali.

Michał Römer
DZIENNIK. FRAGMENTY

Michał Römer w swoim pamiętniku opisuje podróż, odbytą w dniach 10-14 listopada 1920 r. z Białegostoku do Kowna. Pierwszy etap z Białegostoku do Suwałk przez Grodno i Augustów pokonał pociągiem. W Suwałkach spotkał się z prawnikiem Janem Kassakajtisem, który pomógł mu w załatwieniu wszystkich zezwoleń niezbędnych do przekroczenia linii demarkacyjnej między Polską i Litwą. Po drodze (tym razem furmanką) odwiedził Puńsk i księdza M. Simonaitisa, a następnie przez Kalwarię i Mariampol dotarł do Kowna. W pamiętniku obok opisu podróży są odniesienia do stosunków polsko-litewskich oraz sytuacji polityczno-ekonomicznej tej części Europy.

Bronius Makauskas
WYSIEDLENIE LITWINÓW Z OKUPOWANEJ PRZEZ
III RZESZĘ SUWALSZCZYŹNY (1939-1941)

Po pewnym zamieszaniu na Suwalszczyźnie we wrześniu 1939 roku i dwutygodniowym stacjonowaniu tu wojsk sowieckich już w październiku ziemie te zostały włączone do Prus Wschodnich i podporządkowane administracji niemieckiej. 27 października 1939 r. z okolic Wizajn przymusowo wysiedlono około 200 Żydów. Pogarszała się sytuacja zamieszkałych tu Litwinów i Polaków. Tuż po sowieckiej okupacji Litwy w czerwcu 1940 r. rozpoczęły się rozmowy niemiecko-sowieckie, zakończone podpisaniem porozumienia w sprawie przesiedlenia obywateli niemieckich i osób pochodzenia niemieckiego z Litewskiej SRR do Niemiec oraz obywateli Litewskiej SRR oraz osób narodowości litewskiej, rosyjskiej i białoruskiej z okupowanych przez Niemcy ziem (okręgu Kłajpedy i Suwalszczyzny) do Litewskiej SRR. W wyniku realizacji tego porozumienia z Suwalszczyzny wyjechało 11 955 osób narodowości litewskiej.

Bronius Makauskas
KONTAKTY PARTYZANTÓW LITEWSKICH Z ZACHODEM
POPRAZ SUWALSZCZYŹNĄ I POLSKĄ W LATACH 1945-1950

Litewski ruch oporu przeciwko okupacji sowieckiej zrodził się w pierwszych dniach po wkroczeniu Armii Czerwonej (w r. 1944) na teren Litwy. Początkowo był to ruch spontaniczny, słabo zorganizowany, działały pojedyncze oddziały partyzanckie. Z czasem podjęto próbę

zjednoczenia ruchu i skoordynowania wystąpień zbrojnych przeciwko okupantowi. Istniała pilna potrzeba utrzymywania łączności z emigracją litewską na Zachodzie i jej organizacjami, przede wszystkim zaś z Najwyższym Komitetem Wyzwolenia Litwy (VLIK). Kanał przetrwania ludzi i informacji przebiegał przez granicę litewsko-polską, przygraniczne gminy Sejwy i Zaboryszki, następnie Suwałki, Białystok, Warszawę, Gdynię i dalej na Zachód. Na całej trasie działała zorganizowana sieć łączników. Szczególną rolę w utrzymaniu łączności pomiędzy krajem i emigracją odegrał J. Krikščiūnas („Rimvydas”), który wraz ze swym adiutantem (V. Prabulis) zginął we wsi Szlinokiemie (gm. Puńsk) 13 grudnia 1949 r.

Tadas Bagdonavičius
WYSIEDLENIA LITWINÓW W LATACH 1949-1950

W latach 1948-1951 z pogranicza polsko-litewskiego wysiedlono na Ziemię Odzyskane około 200 osób określanych jako „element nielojalny i niebezpieczny dla państwa”. W r. 1950 wysiedlanym zarzucano sprzyjanie i pomoc litewskiej partyzantce. Przesiedleni do województwa szczecińskiego Litwini otrzymywali poniemieckie gospodarstwa. Dopiero w r. 1956 wywiezieni zostali zrehabilitowani i zezwolono im na powrót do swoich domostw na Suwalszczyźnie. Jednak nie wszyscy z tej możliwości skorzystali.

Marytė Černelienė
OGRODICZANIE DZIAŁALNOŚCI POLSKICH LITWINÓW
W LATACH 1956-1960

Rok 1956 w Polsce był rokiem „odwilży”. Mniejszościom narodowym zezwolono na tworzenie własnych organizacji, rozwój szkolnictwa (nauczanie w językach mniejszości narodowych lub nauczanie języka ojczystego jako przedmiotu), intensywniejsze życie kulturalne. Autorka analizuje działalność kulturalno-oświatową Litwinów w l. 1956-1960 w świetle obowiązującego wówczas prawa. W r. 1956 otwarto dwie nowe instytucje – Dom Kultury Litewskiej oraz Liceum Ogólnokształcące (z litewskim językiem nauczania) w Puńsku. W roku następnym (1957) odbył się zjazd założycielski Litewskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (LTSK). Jednak już wkrótce po rozpoczęciu działalności, zwłaszcza przez LTSK, doszło do pierwszych nieporozumień z władzami lokalnymi.

Gintautas Povilas Latvys
WALKA O MSZE LITEWSKIE W BAZYLICE SEJNEŃSKIEJ

Dla Litwinów mieszkających w Polsce język nabożeństw zawsze był sprawą ważną. Po II wojnie światowej władze polskie wpajały swoim obywatelom wizję państwa jednonarodowego. W trzech parafiach diecezji łomżyńskiej (Puńsk, Smolany i Sejny) Litwini stanowili znaczący procent parafian i mieli swoje nabożeństwa. W r. 1945 Urząd Bezpieczeństwa w Suwałkach polecił biskupowi diecezji łomżyńskiej zlikwidować wszystkie nabożeństwa w języku litewskim. W Puńsku, dzięki zdecydowanej postawie proboszcza A. Žiewisa (A. Žievys), nabożeństwa litewskie zostały zachowane. W Sejnach do zniesienia mszy litewskich wykorzystano śmierć proboszcza W. Astasiewicza (w r. 1946). Zaniechanie odprawiania mszy tłumaczono wiernym brakiem księdza znającego język litewski.

Walka części parafian o nabożeństwa litewskie w Bazylice Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Sejnach trwała od r. 1946 aż do 1983 r. i przybierała różne formy. Dopiero papież Jan Paweł II, kierując do Łomży biskupa Juliusza Paetza, uwzględnił wieloletnie starania litewskich parafian z Sejn i okolicznych wsi.

Jonas Juravičius
SLABADA – MIROSLAVAS

Artykuł przedstawia pełną historię miejscowości Slabada (obecnie: Miroslavas), która przed I wojną światową należała do powiatu sejneńskiego. Pierwszymi mieszkańcami tych terenów byli Jaćwingowie. Zostali oni pokonani i rozproszeni przez Krzyżaków. Ponowne zasiedlanie ziem pojaćwieskich rozpoczęło się w w. XVI za panowania Zygmunta Starego. Pierwsi osadnicy przybyli z obszaru obecnej Białorusi. Była to zubożała szlachta, która otrzymywała tu ziemię i zwolnienie z podatków na okres do 10 lat. W pobliżu zbudowanego dworu Bendriai powstała wieś Slabada. W latach 1718-1719 właściciel dworu ufundował drewniany kościół. W r. 1769 zostali tu sprowadzeni marianie. Po upadku powstania styczniowego klasztor został zamknięty przez władze carskie.

Przywołując najważniejsze wydarzenia i daty z kolejnych okresów, autor artykułu doprowadza historię miejscowości do czasów współczesnych.

Stasys Stacevičius
JUBILEUSZ MERECZA

Merecz (Merkinė) leży u ujścia rzeki Merecz (Merkys) do Niemna (Nemunas), na dawnym szlaku łączącym Wilno (Vilnius) z Krakowem. Pierwsza wzmianka o Mereczu znajduje się w kronikach krzyżackich z 1377 r. Wówczas 12-tysięczne wojska krzyżackie oblegały tutejszy zamek. Pierwszy kościół zbudowano w roku 1418. W r. 1648 w Mereczu zmarł wielki książę litewski i król Polski Władysław IV Waza.

Z Mereczem obecnie związanych jest wiele znanych postaci ze świata kultury.

III. ŻYJĄ W NASZEJ PAMIĘCI

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė
PAMIĘĆ O JAĆWINGACH W OLICIE WCIAŻ ŻYWA

Dzieje Jaćwingów wciąż interesują historyków, językoznawców i twórców literatury. Bohaterstwo oraz tragizm ich losu na długo pozostanie w pamięci współczesnych. W Olicie (Alytus) co najmniej 3 nazwy: Jotvingių gatvė (nazwa ulicy), parduotuvė „Jotvingis” (nazwa sklepu), Jotvingių gimnazija (imię gimnazjum) codziennie przypominają obecnym mieszkańcom miasta historię Jaćwieży.

W niniejszym artykule autorka skupia swą uwagę na życiu codziennym i sukcesach Gimnazjum im. Jaćwingów w Olicie.

Jerzy Brzozowski
POPULARYZACJA DZIEJÓW JAĆWIEŻY W DZIAŁALNOŚCI MUZEUM OKRĘGOWEGO W SUWAŁKACH

Statut Muzeum Okręgowego w Suwałkach jako jedno z najważniejszych zadań przewiduje popularyzację najstarszych dziejów Suwalszczyzny, jej jaćwieskiej przeszłości.

Cel ten Muzeum realizuje poprzez:

- wystawiennictwo (stała wystawa archeologiczna poświęcona Jaćwieży);
- organizację imprez plenerowych („Festyn Archeologiczny” w Szwajcarii k. Suwałk);

- działalność edukacyjną (głównie wśród młodzieży szkolnej);
- realizację projektu centrum wystawienniczo-edukacyjno-badawczego „Cmentarzysko Jaćwingów” w Szwajcarii k. Suwałk.

Bożena Bobinienė
OSADA JAĆWIESKO-PRUSKA

Autorka wraz z Piotrem Łukaszewiczem z Puńska, właścicielem, pomysłodawcą i twórcą Osady Jaćwiesko-Pruskiej w Oszkiniach (Sziłajnie), prowadzi czytelnika ścieżką od bramy do centrum grodu. Idea budowy tego niezwyklego obiektu o powierzchni 7,5 ha zrodziła się wówczas, gdy Łukaszewicz od umierającego ojca przejął tajemnicę o jaćwiesko-pruskim pochodzeniu ich rodu. Odtąd, czując obowiązek i dług wobec przodków, rozpoczął on dzieło swojego życia – wznosił i wciąż rozbudowuje obiekt na wzór XIII-XIV-wiecznej osady Prusów i Jaćwingów. Od 2001 r. do dziś usypano górę zamkową, na której zbudowano serce osady – drewniany zamek z podzamczem. Jest też specjalne palenisko do palenia świętego ognia, wzniesiono budowle obronne i wartownie, wykopano rytualny zbiornik wodny, ustawiono rytualne głazy. W przyszłości właściciel obiektu zamierza dołączyć również część komercyjną (powstanie hotel i restauracja w stylu całej osady). P. Łukaszewicz dba przy tym o środowisko naturalne – wznoszony przez niego obiekt otrzymał certyfikat ekoturystyki.

ŚMIERĆ SKOMĘTA, WODZA JAĆWINGÓW

(Z książki: Legendy, podania i baśnie Suwalszczyzny w wyborze i opracowaniu Janusza Kopciała, Suwałki 1997)

Skomęt (albo Komat, Kumat) był jednym z najznamienitszych wodzów jaćwieskich. Wywodził się on z możnego rodu jaćwieskich kunigasów. Włości jego graniczyły do niedawna z Galindami i Bartami, podbitymi przez Krzyżaków. Skomęt pełniąc urząd kapłana był też wodzem. Legenda opowiada o bitwie pomiędzy oddziałami Skomęta a wojskami polskimi, dowodzonymi przez Leszka i Bolesława w widłach rzek Branka i Nurzec. W walce tej Skomęt poległ, a jego syn Skirmunt dostał się do niewoli.

SUMMARIES OF THE ARTICLES

I. IN THE LABIRYNTH OF YOTVINGIAN TIMES

Jonas Puzinas
THE TRIBES OF YOTVINGIANS

The name Sudovia (Sudovians) was mentioned in the written sources for the first time in the 1st-2nd century. It is possible to find it in the famous 'Geography' of Claudius Ptolemaeus. Sudovians were called Yotvingians in the Polish and Russian sources. The oldest notes come from the 10th century (The Primary Chronicle of Nestor). In the oldest Polish sources their northern-east neighbours are called Podlasianie (the region Podlachia, Podlesia – Polexa). In the Lithuanian sources some parts of Yotvingia are named Dainava. The article describes the exact area inhabited by Yotvingian tribes.

Zigmas Zinkevičius
YOTVINGIANS AND THEIR LANGUAGE

There were a lot of Baltic tribes. However, only two nations have survived throughout the centuries: Lithuanians and Latvians (approximately about 5 million people altogether). A number of hydro names in Eastern Europe prove that the Baltic tribes inhabited the area from the Vistula up to the Volga in the 1st century. Some Baltic tribes, such as Yotvingians (Sudovians or the inhabitants of Dainava) died out. The author tries to describe the borders of the territory inhabited by the Yotvingian tribes. There are not any written sources concerning the Yotvingian language and therefore the author uses hydro names and other place names to compare the Yotvingian language to Lithuanian and Prussian. It is important to mention that Polish linguists published a number of articles on the research (I. Otrębski, J. Nalepa, A. Kamiński, Cz. Kudzinowski, T. Zdancewicz and others). There were also other linguists who got interested in the topic (K. Būga, J. Gerullis, V. Mažiulis, B. Savukynas, A. Vanagas, W. Toporow, and K. O. Falk).

Letas Palmaitis
ON THE LANGUAGE OF YOTVINGIANS

The language of Yotvingians belongs to the group of Western Baltic languages and is closely related to the Prussian language. Some authentic Prussian words are written in so-called Elbing Vocabulary. The author claims that the language of the Catechisms (1, 2), which are considered to be the monuments of Old Prussian, is the sub-dialect spoken in Sambia. He thinks that it is closely related to the language of Yotvingians or it is the language of Yotvingians. He tries to substantiate his thesis.

Algis Uzdila
THE SONGS OF THE RIVERS

There are a number of place names in northern-east Poland which do not come from the Polish language. We, the Balts, cannot understand all the names of lakes, rivers, cities, and villages as well. These names have undergone Germanization and Polonization. The author presents his ideas concerning the etymology of some place names from the northern-east Poland.

Grzegorz Białuński
THE ORIGIN OF THE SKOMANTAS

The Prussian Skomantas family arouses a lot of interest among historians and therefore it has a richly documented biography. The family residence was on the southern-east bank of the Skomantas Lake. The progenitor of Skomantas, mentioned in the historical sources, was the person with the same name who died in a battle against the Prince of Slonim Vasilko in the 40s of the 12th century. Komantas was a well-known representative of the Skomantas family. He lived in the second half of the 13th century. The last members of the family died at the turn of the 15th and 16th century.

Sigitas Birgelis
THE MILLENNIUM OF LITHUANIA. IN THE LABYRINTHS
OF THEORIES AND MISTAKEN PATHS

The first reference to the name of Lithuania in written sources appeared in 1009 in the annals of Quedlinburg, Germany (*Annales Quedlinburgenses*). A number of publications, books, and articles regar-

ding the place of the tragic end of St. Bruno came out on the occasion of the Commemoration of the Millennium of Lithuania. It is widely assumed that Bruno was killed when he went to Prussia to convert into Christianity the pagans. Some Polish and Lithuanian historians claim that Bruno died in eastern part of Yotvingia on the Russian – Lithuanian border. However, some contemporary Lithuanian historians (Gudavičius, Bumblauskas) believe that Bruno went to Lithuania and was killed on the Russian – Lithuanian border. They find evidence in some of the historical sources that Western Civilization in the 10th and 11th century perceived the Balts as the Prussians.

The author of the article polemicalises with the Gudavičius' opinion that Bruno converted Netimer, a king of Lithuania, and that Lithuania was the country with its army and protected borders at that time. Gudavičius claims that the country existed up to 1040 when it was invaded by Yaroslav I the Wise. He thinks that the sources describing Bruno's death present the first Christianization of Lithuania and Lithuanians. Some Gudavičius' statements are ridiculous, for example: Netimer knew the Christian world very well and had long theological debates with Bruno, that he let Bruno burn his gods and that the trial by fire had to persuade the pagans to conversion.

The author of the article thinks that Netimer's regiment was neither numerous nor mighty and the name of this leader has been forgotten as well as names of other similar leaders. Wipert mentions that Netimer was converted into Christianity together with 300 men, however, this fact does not allow us to draw a conclusion that Netimer's regiment was very numerous. The historical sources claim that there was an assembly of pagans who decided to make Bruno the trial of fire and later underwent conversion into Christianity. According to these sources Bruno was not killed in Netimer's regiment, but later.

Bruno was killed by Netimer's brother. However, the word brother in Medieval Latin meant a relative, a friend or a person who had a similar function. The attempt to localize the place of the death of Bruno using 'The Life and the Martyrdom of St Bruno of Querfurt' (Zebeden and the river Alstra are mentioned there) is pointless. This source is just a legend from the 16th century and has no historical value.

II. IN THE MEANDERS OF HISTORY

Barbora Vileišytė

SEINAI – THE CENTRE OF LITHUANIAN CULTURE

The district of Seinai is situated in the southern part of Suvalkai region. It was a part of the Grand Duchy of Lithuania and belonged to the Trakai voivodeship up to the partitions. When the Kingdom of Poland had stopped to exist it became a part of the Suvalkai province. According to official data the district had 99300 inhabitants in 1914: 59,71% of them were Lithuanians, 22,5% - Poles, 11,72% - Jews, 4,37% - Russians. The bigger part of the district is in Juodoji Ančia basin and the main river is Seina (now it is called the Marycha). The name of the town Seinai comes from the name of the river. In the historical documents Seinai is mentioned in 1522, when the king Sigismund the Old presented J. M. Wiśniowiecki with the part of the Przelomski forest near the river Seina. The duke built there his manor house and initiated the beginning of the town. Jurgis Grudzinskas became the owner of the manor house at the end of the 16th century. He did not have his own inheritors and donated his estates to the Dominicans from Vilnius. The monks started building the church and the monastery. The Suvalkai region became the part of Prussia after the third partition of Rzeczpospolita. The Prussian authorities formed a new diocese in Vygriai in 1798. Soon Seinai became the residence of the diocese. The Dominicans left Seinai and their monastery was reorganized into the seminary. Most of the seminarians were of the Lithuanian descent and major part of them graduated the secondary school in Marijampolė. The second half of the 19th century is usually associated with the Lithuanian cultural - national revival. Seminarians took the active part in the movement. The most active ones were: Antanas Staniukynas, P. Kriaučiūnas, A. Radušis, A. Milkus, V. Matulaitis, Vincas Kudirka and others. The seminarians set up their secret organizations to help Lithuanian publishing houses and distribute the prohibited Lithuanian press. They helped financially to publish magazine 'Varpas' (published by ex-seminarian Vincas Kudirka) which became the manifesto magazine of the Lithuanian cultural - national revival movement. The Lithuanian press ban was lifted by the Tsar's authorities in 1904. The priests, mostly the teachers of the seminary, initiated the organization of the Lithuanian publishing house. It was opened in 1906 and was

called 'Laukaitis. Dvaranauskas. Narjauskas and company'. The most important and the best known publication was the weekly magazine 'Šaltinis' printed in 15000 copies. The magazine for priests 'Vadovas' and the biweekly magazine 'Spindulys' started to be published in 1908. The printing house published about 1000000 copies of various books.

Algimantas Katilius

THE SEMINARY OF SEINAI AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURY. THE NATIONAL IDENTITY OF THE SEMINARIANS

The Seminary of Seinai was opened in 1826 and closed in 1915. Most of the seminarians came from ethnical Lithuanian territories. The author established that 1193 people studied in the seminary in 1826-1915. It was possible to learn about the descent of 910 students: about 80 % of them came from ethnical Lithuanian territories and 20 % of them came from Polish ones. The number of Lithuanian seminarians was decreasing and the number of Polish seminarians increasing in 1904-1915. The second half of the 19th century, after the January Uprising, is usually associated with the Lithuanian cultural - national revival and the growth of the Lithuanian national consciousness. The seminarians of the Lithuanian descent set up their organizations (including secret ones) to rouse national consciousness and to help the Lithuanian publishing houses.

Kazys Šapalas

ON THE HISTORY OF THE 'ŽIBURYS' ASSOCIATION

The author presents the history of the 4 branches of the 'Žiburys' association starting from the opening day up to the First World War when they were closed. The most intensive activities were led by the branches in Punkskas and Seinai, which started their work in 1906. The Punkskas branch opened the libraries, the reading rooms, and the schools (the teachers were called daraktoriai). It developed an amateur artistic movement (dancing groups, choirs) and conducted the wide anti-alcoholism project. In 1909 it opened the separate society 'Blaivybė' (Sobriety). The branch opened its shop in Punkskas and organized the courses for farmers. The activities of the Seinai branch

were very similar. Two other branches of Smalėnai (opened in 1907) and in Vižainis (opened in 1912) had modest achievements.

The association 'Žiburys' opened and ran its schools. In 1908 the primary school in Seinai started its work. The courses for adults were organized in Seinai and Punkskas. The association opened the secondary school in Seinai in 1918 and one year later the school for girls started its work. 7 schools were opened in the region (Bubeliai, Klevai and other places) in the period of 1915-1919. All of the schools were closed in Autumn 1919 when the region of Seinai was brought under the control of the Polish authority. The secondary school from Seinai was moved to Lazdijai and continued its work starting from 1920.

Petras Maksimavičius

THE REPORTS OF THE 'ŽIBURYS' ASSOCIATION MEETINGS

The collection of the reports from the 'Žiburys' association meetings is stored in Martynas Mažvydas National Library of Lithuania in Vilnius. The collection is an important source of knowledge on the history of the Seinai region in the period of 1906-1920. Some parts of the documents regarding the life of the association were published in the then press, but most of them were not publicised and are not widely known. The association mainly opened and ran schools and libraries. The reports present the names of the founders and the activists, the main trends in the activity, and the circumstances in which the branches of the association were opened (Seinai, Punkskas).

Jonas Mačiulis

ON LITHUANIAN PSEUDONYMS

The usage of pseudonyms is the characteristic feature of European countries. The dictionaries of pseudonyms with thousands of entries (pseudonyms used by men of letters) are published in many countries. There are a number of publications regarding this subject in Lithuania. Two-volume dictionary: 'Lithuanian Pseudonyms, the Collection from the Publications up to 1990' is the fundamental publication. Seinai is mentioned in all the publications on the subject of pseudonyms, since it was the centre of Lithuanian publications at the beginning of the

20th century. 750 pseudonyms were recorded in the weekly magazine 'Šaltinis', 175 pseudonyms were recorded in the monthly magazine 'Vadovas', 135 pseudonyms – in the biweekly magazine 'Spindulys', 110 pseudonyms – in 'Šaltinėlis'. All the mentioned above magazines were published in Seinai.

Simonas Norkus

THE CHURCH OF PUNSKAS (IN SEINAI DIOCESE)

The first wooden church in Punkskas was built by Stanisław Zaliwski in 1597. The founder was a forester in the Lazdijai, Merkinė and Seivai districts. The parish of Punkskas was set up and generously equipped by the King of Poland and the Grand Duke of Lithuania Sigismund III Vasa. Two official letters of 1600 and 1606 signed by the king granted the parish more privileges. The first church was burnt down in the period of 1741-1776. It is impossible to establish the exact date of the fire. The second wooden church was built in the parish priest Jan Chłopicki's time and was consecrated in 1776. The church was burnt down in 1868. The construction of a new church was started by the priest Kazimieras Jonkaitis and the church was fitted by the priest Simonas Norkus. The author presents the list of equipment bought for the new church and describes the local people – Dzūkai, who helped and supported him.

Mykolas Römeris

THE FRAGMENTS OF THE DIARY

In his Memoirs M. Römer describes his trip from Balstogė to Kaunas on 10-14 November in 1920. The author travelled by train the first stage of the trip from Balstogė to Suvalkai passing through Gardinas and Augustavas. In Suvalkai he met Jonas Kassakaitis, the lawyer, who helped him to get all the permits to cross the demarcation line between Poland and Lithuania. Later, he travelled by horses. On the way he visited Punkskas and the priest M. Simonaitis. He reached Kaunas passing through Kalvarija and Marijampolė. Apart from the trip, M. Römer describes the relationships between Poles and Lithuanians and political economical situation of that part of Europe.

Bronius Makauskas
 THE EVICTION OF LITHUANIANS FROM THE SUVALKAI
 REGION OCCUPIED BY III REICH IN 1939-1941

The territory of the Suvalkai region was incorporated into Ost Preussen and brought under the German authority control after the certain confusion and the two-week stay of the Soviet Army in October 1939. 200 Jews were displaced from the region of Vižainis on 27 October in 1939. The situation of the local Lithuanians and Poles deteriorated. German and Soviet talks started soon after the Soviet occupation of Lithuania in January 1940. They signed the bilateral agreement on the strength of which the citizens of Germany and people with the German descent had to be displaced from Soviet Lithuania to Germany, and meanwhile the citizens of Soviet Lithuania and people with the Lithuanian, Russian, Belarusian descent had to be displaced from the territories occupied by Germans (Klaipėda, the Suvalkai region) to Soviet Lithuania. 11955 people of the Lithuanian descent left the Suvalkai region.

Bronius Makauskas
 THE CONNECTIONS OF LITHUANIAN PARTISANS
 WITH THE WEST THROUGH THE SUVALKAI REGION
 AND POLAND IN 1945-1950

The Lithuanian resistance movement against the Soviet occupation started when the Soviet Army entered on the territory of Lithuania in 1944. In the beginning it was the spontaneous and badly organized movement with the isolated small partisan units. Over the course of time, there were a number of attempts to unite the movement and coordinate taking up arms against the invader. It was necessary to maintain contacts with the Lithuanian emigrants and their organizations in the West, mainly with the Supreme Committee of the Liberation of Lithuania (VLIK). The illegal immigration and information channels went through the border of Poland and Lithuania, the border districts of Seivai and Žabariškės, Suvalkai, Balstogė, Varšuva, Gdynia and far to the West. There was the organized network of liaisons on the route. J. Krikščiūnas ('Rimvydas') played the crucial role in the maintaining contacts between the country and the emigrants. He and his adjutant (V. Prabulis) were killed in Šlynakiemis (the district of Punkskas) on 13 December in 1949.

Tadas Bagdonavičius
 THE EXILE OF LITHUANIANS IN 1949

The exile of people who lived in the borderland between Poland and Lithuania took place in 1948-1951. Approximately 200 people, described as not loyal and dangerous elements, were displaced to Regained Territories. The people displaced in 1950 were accused of supporting and helping the Lithuanian partisans. Most of the Lithuanians were displaced to Szczecin district and inhabited in former German farms. In 1956 these people were rehabilitated and got permissions to come back to their farms in Suvalkai region. However, not all of them exercised that right.

Marytė Černelienė
 THE RESTRICTIONS ON THE ACTIVITIES OF LITHUANIAN
 MINORITY IN POLAND IN 1956-1960

The political thaw took place in Poland in 1956. The author describes the life of the national minorities in Poland during the period of the thaw. The national minorities got permission to form their own organizations, to develop their educational system (teaching in the language of the national minority, or just teaching the language of the minority), to develop cultural life more intensively. The author analyses the cultural-educational activities of the Lithuanian minority. Two new institutions started their work in 1956 in Punkskas: the House of Lithuanian Culture and the Secondary School (Lithuanian was used as a teaching language). The founding meeting of Lithuanian Socio-Cultural Society (LVKD) took place in 1957. However, soon after the activities had started there were the misunderstandings with the local authorities.

Gintautas Povilas Latvys
 THE STRUGGLE FOR THE LITHUANIAN CHURCH SERVICE
 IN BASILICA OF SEINAI

The language of the church service has always been an important element for the Lithuanian minority in Poland. After the Second World War the borders of Poland were changed and the country was considered to be a single-nation country. There were three parishes in Łomża diocese (Punkskas, Smalėnai, and Seinai) where Lithuanians

made significant part of inhabitants and had the church service in their language. In 1945 the secret police (Urząd Bezpieczeństwa) asked the authorities of Łomża diocese to close down the services in the Lithuanian language. A. Žievys, the parish priest of Punkskas, acted with such conviction that the service was not closed down. In 1946 the parish priest of Seinai died and the Lithuanian service was cancelled, that is to say there were no priests who knew the Lithuanian language. The struggle for the Lithuanian church service in Seinai took place from 1946 to 1983 and was of various forms. The pope John Paul II sent the bishop Juliusz Paetz to Łomża diocese and considered the endeavours of the Lithuanian congregation.

Jonas Juravičius
SLABADA - MIROSLAVAS

Slabada (now the name of the place is Miroslavas) was in the district of Seinai before the First World War. The place has an interesting history. The first inhabitants of the territory were Yotvingians who died out or were dispersed. The territory was settled by colonists from present Belarus in the 16th century, dating back to Sigismund I the Old. Most of the settlers belonged to the group of the impoverished gentry, who were given some land and tax exemption for the period of 10 years. There was a manor house in Bendriai and the village Slabada came into existence next to it. The owner of the manor house built a wooden church in 1718-1719. In 1769 Marian monks were brought and settled there. The monastery was closed down after the January Uprising by tsarist authority. The author presents the history of the place up to present times.

Stasys Stacevičius
MERKINĖ CELEBRATED ITS JUBILEE

Merkinė is situated at the mouth of the Merkys into the Nemunas, on the former trail connecting Vilnius and Cracow. The first reference to the name of Merkinė in written sources comes from the chronicles of the Order of Teutonic Knights. 12 000 Teutonic Knights laid siege to Merkinė castle in 1377. Merkinė was granted a town charter in 1387. The first church was built in 1418. In 1648 the King of Poland and the Grand Duke of Lithuania Władysław IV Waza died in Merkinė. The author presents the history of the town as well as the facts which

make the place famous nowadays. A number of well-known people who carry out cultural activities were born or lived there.

III. THEY STAND OUT IN OUR MEMORY

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė
THE NAME OF YOTVINGIANS REMINDS VIVID IN ALYTUS

Who were Yotvingians? They still arouse interest among historians, linguists, and men of letters. Their heroism and a terrible fate will be remembered for a long time. Yotvingians were the inhabitants of this land (Alytus). There are at least three names in Alytus which remind us of Yotvingians every day: the street of Yotvingians, the shop named 'Yotvingian', and the secondary school named 'The School of Yotvingians'. The author of the article describes daily life of 'The School of Yotvingians', its achievements, and celebrations.

Jerzy Brzozowski
THE POPULARIZATION OF THE YOTVINGIAN PAST IN THE DISTRICT MUSEUM OF SUVALKAI

District Museum of Suvalkai according to its statute has to popularize the history of the Suvalkai district and its Yotvingian past. The Museum accomplishes its aims by:

- the organization of exhibitions, a permanent archaeological exhibition dedicated to Yotvingians
- the holding of outdoor events ('The Archaeological Festivities' in Šveicarija near Suvalkai)
- the conducting of educational activity (mainly among schoolchildren)
- the carrying out of the project 'The Burial Mound of Yotvingians' in Šveicarija near Suvalkai (the project of the exhibition-educational-research centre).

Božena Bobinienė
THE SETTLEMENT OF YOTVINGIANS AND PRUSSIANS

Petras Lukoševičius is the owner, the originator, and the creator of the settlement of Yotvingians and Prussians in Šilainė. He together

with the author of the article led the reader from the gate of the settlement up to the castle. The complex is 7.5 ha in area. Petras Lukoševičius decided to create this unusual place when he had learned from his father about his Yotvingian - Prussian descent. Since then he has had the sense of duty and debt to his ancestors. In 2001 Petras Lukoševičius started the project of his life. He has already built some objects (the castle on the hill, the place for the sacred fire, the fortifications, the ritual water tank, the guardrooms, and the ritual stones) and is still working on the settlement of Yotvingians and Prussians from the 13th - 14th century. In the future the owner of the complex would like to build a commercial part with a hotel and a restaurant of the same style. He cares about nature and his complex was given an ecotourism certificate.

THE TALES OF SUVALKIJA – THE DEATH OF YOTVINGIAN LEADER SKOMANTAS

Skomantas was one of the most eminent Yotvingian leaders. He came from a well-off Yotvingian family. His estates bordered on Galindians and Barts who were conquered by the Order of Teutonic Knights. Skomantas was not only the high priest, but also the military leader. The tale presents the battle between Skomantas' troops and Polish forces commanded by Leszek and Bolko. The battle took place in the bifurcation of the Branka and Nurzec Rivers. Skomantas died in the battle and his son Skirmuntas was taken prisoner.